

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
V NITRE

REDAKTOR BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 150,–

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ
РЕДАКТОР БОГУСЛАВ ХРОПОВСКИ

Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Кчс 150,–

Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTFLEITER BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 150,–

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
XXVIII-2, 1990

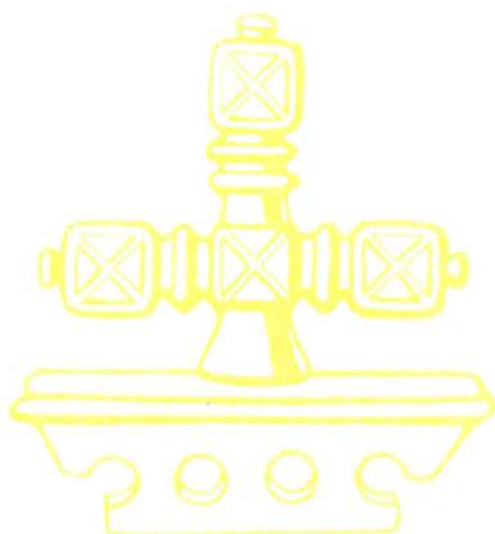
Hlavný redaktor
BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Vojtech Budinský-Krička, Dušan Čaplovič, Ján Dekan, Václav Furmánek, Alojz Habovštiak, Jozef Poulík, Miroslav Richter, Alexander Ruttkay, Peter Šalkovský, Miroslav Štěpánek, Ján Tírpák, Jozef Vladár

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK XXVIII

ČÍSLO 2

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED, BRATISLAVA
1990

A LATE 1ST CENTURY B.C.-2ND CENTURY A.D. CEMETERY AT ZEMPLÍN

VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA — MÁRIA LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ
(Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences, Košice)

The last decennia of investigation in eastern Slovakia have shown that in the late 1st century B.C.—2nd century A.D. this territory was alternately occupied by several ethnic groups — the Celts, Dacians, and the bearers of the Przeworsk culture — which left interesting and significant finds. They can be found in settlements (*Lamiová-Schmiedlová, 1969*, pp. 490–491) but the most convincing evidence for them is given by a barrow cemetery at Zemplín.

Archaeological background

The village of Zemplín lies on the right bank of Bodrog close to the confluence of Latorica and Ondava at a southeastern spur of Zemplínske vrchy mountains. This strategic point facing the East-Slovakian lowland which is rich in fertile soil and water supplies has been occupied from the Palaeolithic till the Middle Ages when it became an administrative centre of the Zemplín district.

The first mention of archaeological finds at Zemplín was published as early as 1803 (*Szirmay de Szirma, 1803*, p. 34 ff.). Since that time surveys and excavations have revealed many archaeological finds. It is not possible for us to present all the finds and publications on them. Nevertheless, let us mention a pioneer work *Praveké sídliská s obsidiánovou industriou na východnom Slovensku* (Prehistoric Settlements with Obsidian Industry in Eastern Slovakia) by Š. Janšák, published in 1935. The publication contains also references to finds dating from later periods, as well as a plan of the Zemplín stronghold, which became a point of departure for the research of this site till now. The first systematic research on this remarkable site was undertaken by B. Benadik (1957, 1965). His excavation was centred on the stronghold and its surroundings, the La Tène settlement in particular.

In our work we should like to present overall results of the period during which the barrow cemetery of the Roman times have been excavated on a hill called “Szélmalomdomb” (in Hungarian it means “windmill hill”, the windmill standing here as late as the early 20th century) over against the stronghold, at an area of a today’s farmyard. Nowadays, the major part of the barrow cemetery area is built on.

The barrows have been discovered by K. Andel (1955, p. 154). In 1958 they were investigated by V. Budinský-Krička (1959, 1961, 1961a) who continued excavations in 1959–1961 and 1963. He recovered eight barrows as well as numerous flat graves around the mounds. In Barrow 4 he recovered a burial of a Magyar prince in addition to burials dating from the Roman times (*Budinský-Krička, 1965; Budinský-Krička – Fettich, 1973*).

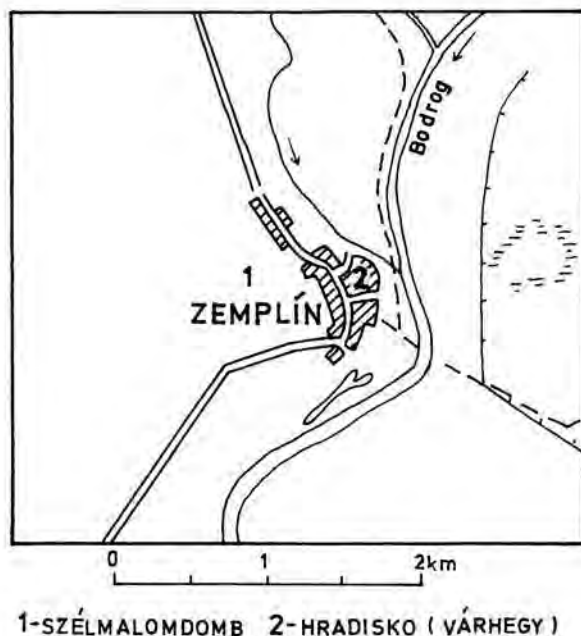

Fig. 1. Site location.

Further excavations in the barrow cemetery were carried out in 1970 and 1974 (Lamiová-Schmiedlová, 1975, 1983, 1984).

In 1958, during the first location of the barrow cemetery, 14 barrows were identified. In the course of the excavation in 1970 it was found out that a disturbed mound, later indicated as barrow 15, originally was a barrow as well. In total, nine barrows have been investigated. Trenches between the barrows as well as at more distant places showed that there were also numerous flat graves there. They were very shallow, that may have been due to a stony subsoil. The stones found in barrows seem to be mostly a part of the subsoil. Only in some cases they are found to be brought for the purpose of barrow constructions. In numbering the barrows, an order determined during the location in 1958 is respected, the burials being numbered in the course of excavation.

Description of mounds and burials

Since there is a striking difference in the construction of barrows and the placing of burials we consider important to give their brief description. Material used for the construction of mounds seems to have been brought from the field surrounding the hill on which the La Tène settlement had lain leaving a rich

cultural layer. The finds of a La Tène character – many potsherds as well as metalwork – are not related to the cemetery, therefore we are not about to deal with them in the present work as well as with fragments of neolithic, Hallstatt, and Slav pottery which were scarce. Distribution of some finds is given in Table 1.

There was no difference between the colours of barrow mounds and underlying strata, therefore, in many cases, it was not possible to distinguish grave pits. If sex and age of buried individuals are uncertain they are not given in the present work.

Barrow 1

The round mound is 11.5–12 m in diameter, 80 cm high. The eastern side of the barrow is disturbed by a trench dating from World War II. In a shallow depression in the barrow centre above the old ground surface there was interment 1. On the original ground surface there was an irregular stone circle, 6 m in diameter. In its centre there were 4 large flat stones, moderately let into the ground. Some stones from the circle were outlined even on the mound surface. In the barrow centre there was a cremation pyre irregular in form containing calcined bone. On the north-east side of the barrow – outside the cremation pyre – there was interment 2, on the north-west side – interment 3. Some metal objects uncovered in the mound are of La Tène character, nevertheless, a ring, an arrowhead, hooks, a bucket handle, and a key fragment may have been dated to the Roman period (Plate I: 8–44). In the underlying stone stratum there was a hoard of ironwork: a broken brooch, 3.7 cm long (Plate I: 5), a rod bracelet, 7.6 cm in diameter (Plate I: 1), a knife 16.4 cm long (Plate I: 3), a broken iron vessel, max. height: 3.2 cm (Plate I: 6), a fragment of a scabbard, 10.2 cm long (Plate I: 4), and a small iron rod (Plate I: 2). The hoard might be either a possession of a man cremated on the pyre, or grave goods of a symbolic grave. With regard to the La Tène character of objects, it should be supposed that they were cases of more pronounced

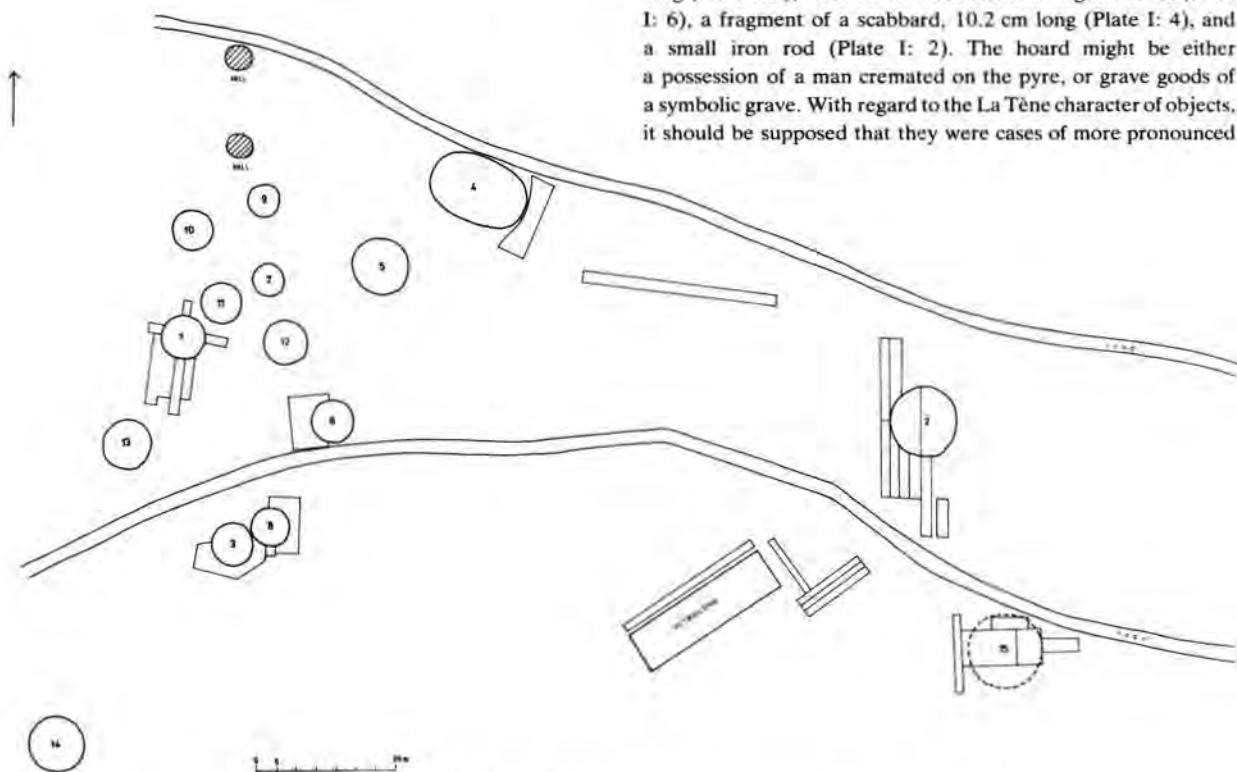

Fig. 2. Zemplín-Szélmalomdomb: general site plan.

objects having been found in the earth used for the barrow construction and gathered in this way.

Grave 1 – a) cluster of calcined bone; b) small potsherds, c) a bronze pin point.

Grave 2 – an oval shallow depression, 25–30 cm in diameter, 5 cm deep; a) calcined bone, b) small sherds.

Grave 3 – a central burial. Ash layer, max. thickness 10 cm; a) calcined bone scattered in small clusters; the vessels restored from potsherds: b) light brown *kantharos*, height 15 cm, max. diameter 17.7 cm, ornamentation: stroked net (Plate I: 7), a grey bowl with a collar decorated with stroked bands and wavy lines, height 7.3 cm, diameter of its mouth 34.2 cm (Plate II: 2), d) a grey biconical bowl, height 16.7 cm, diameter of its mouth 33 cm (Plate II: 1); e) at the north edge of the cremation pyre a broken whetstone, length 6.3 cm (Plate II: 5), f) nearby a foot of a massive brick-red vessel, 12 cm high (Plate II: 4), g) a light

brown vessel with an inward curving rim, height 6.3 cm, max. diameter 14 cm (Plate II: 3).

Trenches around barrow 1

South of barrow 1 seven trenches were cut revealing graves 4–20.

Grave 4 – a) a calcined bone, b) a brown bowl with an inward curving rim, height 10.4 cm (Plate II: 6), c) a small corroded iron knife.

Grave 5 – the following objects have been found scattered in the stone layer: a) calcined bone, b) undistinguished potsherds, c) an iron wire fragment, d) a broken bronze ring, e) a broken iron needle, f) a fragment of an obsidian blade, g) pig bone, cattle bone, and bone of a small ruminant.

Grave 6 – disturbed, no pit ascertained: a) calcined bone, b) animal bone, c) undistinguished sherds.

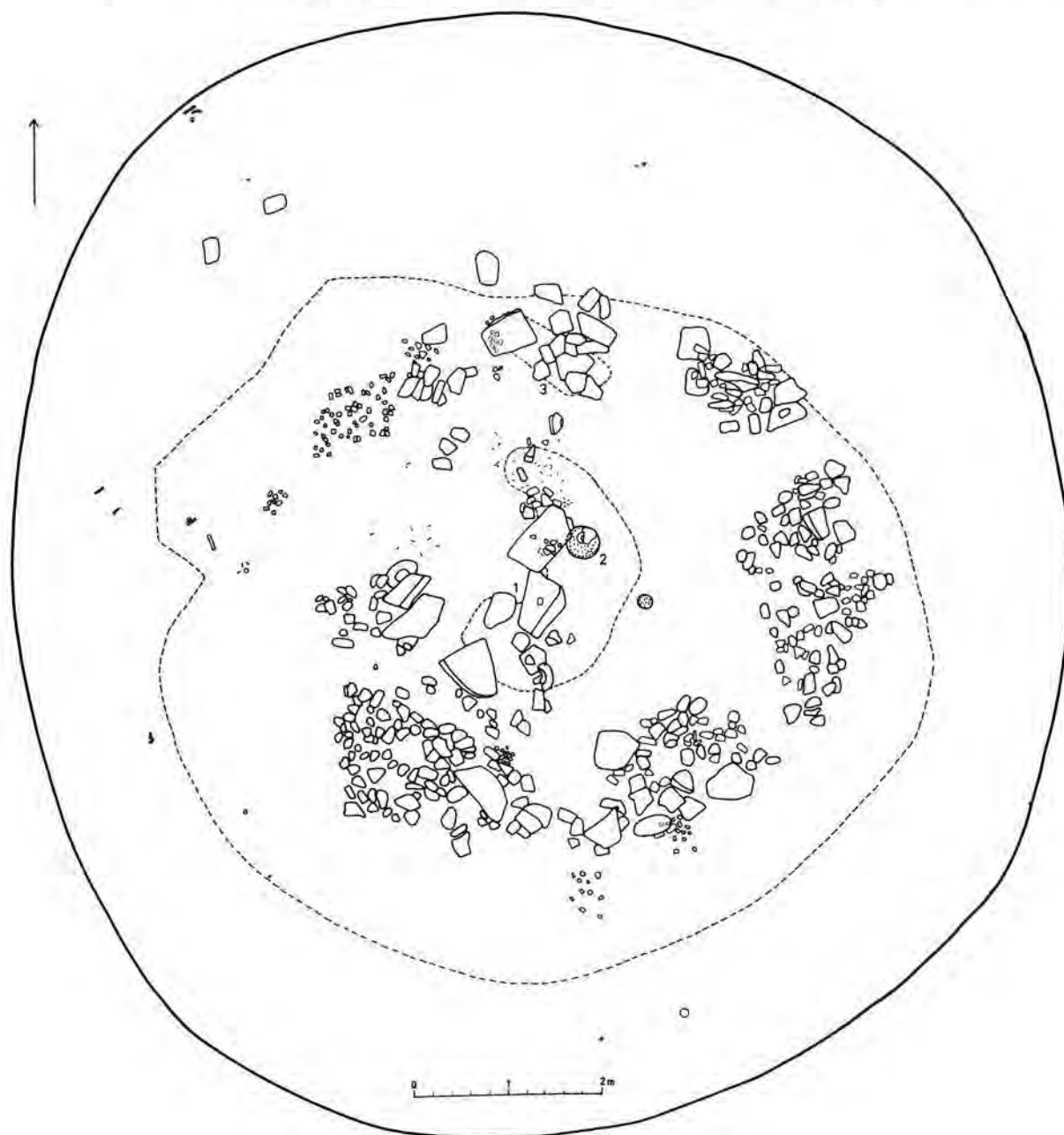

Fig. 3a. Barrow 1.

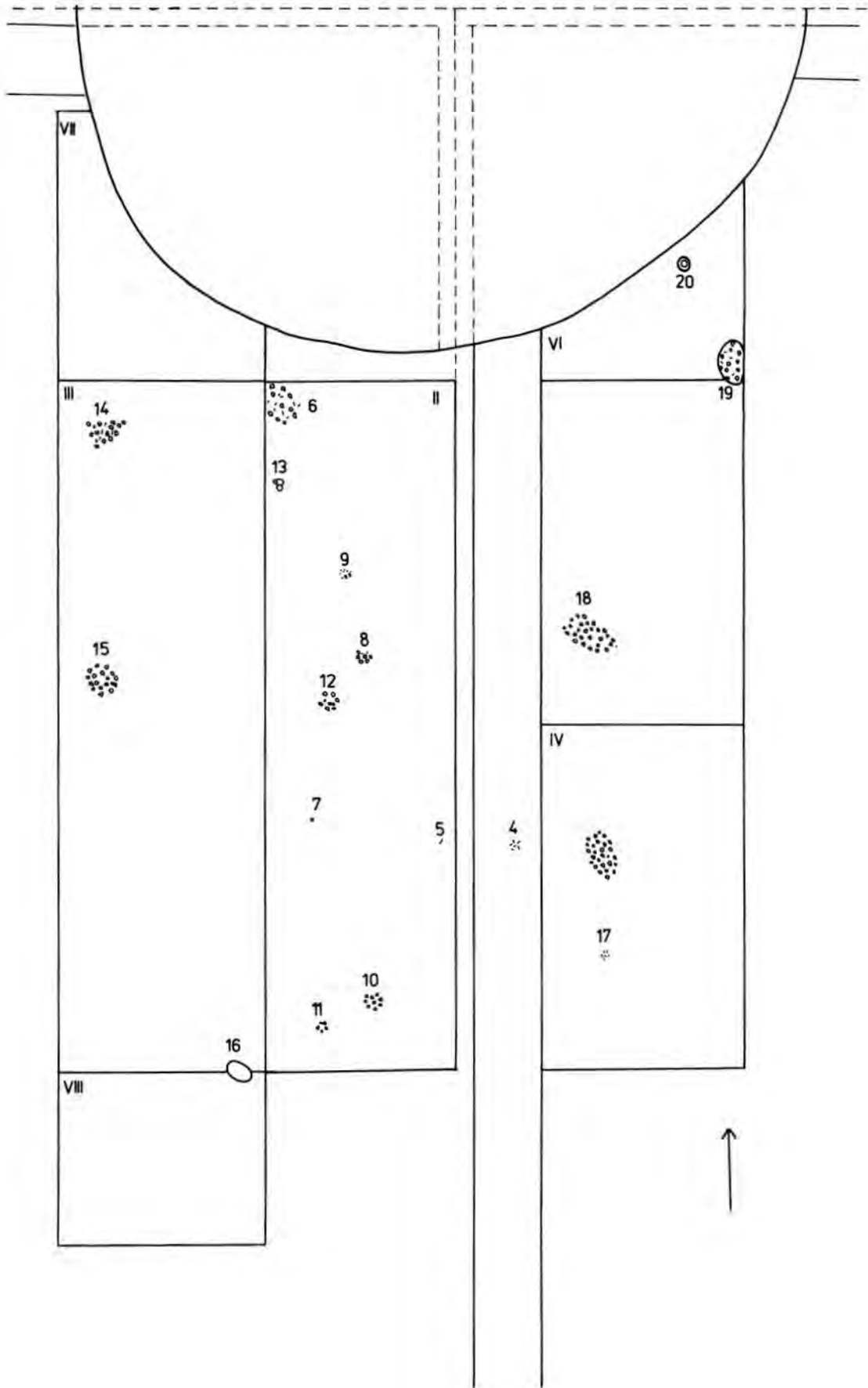

Fig. 3b. Trenches around barrow 1.

Grave 7 – no pit ascertained. In the layer there were a) calcined bone, b) an iron funnel-shaped mount decorated with engraved circles, height 4.7 m (Plate II: 7), c) a deformed glass object, d) a piece of a lignite rod.

Grave 8 – no pit ascertained; a) cluster of sherds above the layer, b) calcined bone of an adult individual, c) a bronze nail (Plate II: 8), d) a fragment of a bone object, 3.7 cm high, decorated with circles (Plate II: 9).

Grave 9 – no pit ascertained. 25–30 cm beneath the surface, a) few fragments of calcined bone, b) sherds.

Grave 10 – no pit ascertained. 30–38 cm beneath the surface a) calcined bone of an adult female, b) bird bone, c) sherds.

Grave 11 – a pit 20 cm in diameter containing a) few fragments of calcined bone, b) bones of a small ruminant, c) sherds, d) eight fragments of a sheet bronze decorated with concentric circles (Plate II: 10).

Grave 12 – no pit ascertained. 50–57 cm beneath the surface: a) calcined bone of an adult individual, b) sherds of an early La Tène vessel.

Grave 13 – no pit ascertained. In a stony layer: a) a pot with four dented protrusions, height 8.4 cm, diameter of its mouth 7.2 cm (Plate II: 14), b) calcined bone of an infant deposited in the pot, c) north of the pot a fragment of a pedestalled vessel, its height 6.9 cm (Plate II: 15), d) west of the pot an iron cylindric pyxis with a lid, height 4 cm (Plate II: 11), e) with two bronze brooches inside – a Noric one is 3.8 cm long (Plate II: 12), and a late La Tène one with an arched bow is 4.3 cm long (Plate II: 13).

Grave 14 – a basin-shaped pit, diameter 40 by 60 cm: a) calcined bone of a young individual, b) undistinguished sherds, c) two broken iron objects (Plate II: 16, 17).

Grave 15 – no pit ascertained: a) calcined bone of an adult individual, b) fragments of vessels of Dacian character.

Grave 16 – a pit of uncertain contours: a) calcined bone of an older individual, b) a bronze winged brooch, 15.3 cm long (Plate II: 18), c) a broken bronze brooch 6.8 cm long (Plate II: 20), d) fragments of sheet bronze presumably from a small pyxis or a rattle (Plate II: 21–23), e) a brooch pin with part of a spring; length 5.1 cm (Plate II: 19), f) undistinguished sherds, g) a bronze ring, 1.9 cm in diameter.

Grave 17 – 37 cm beneath the surface calcined bone of an adult individual, presumably from a disturbed burial.

Grave 18 – no pit recovered; a) calcined bone of an adult, b) a glass bead fragment, c) fragments of a Dacian vessel, d) undistinguished sherds.

Grave 19 – no pit recovered; 37 cm beneath the surface a) calcined bone of an adult, b) fragments of Dacian pottery.

Grave 20 – no pit ascertained; 55 cm beneath the surface: a) fragment of an inverted pot (height: 8.7 cm) in a layer of clay mixed with charcoal, b) calcined bone of an adult deposited in the pot, c) an iron spur, span 7.9 cm (Plate II: 27), d) an incomplete iron spur, height of the fragment 7.8 cm (Plate II: 25), e) two fragments of a small iron knife (length: 7 cm), f) fragments of an iron bracelet and an unidentified object, g) an iron trumpet brooch, length: 5 cm (Plate II: 24), h) a massive bronze buckle, breadth 4.1 cm (Plate II: 26).

Barrow 2

The barrow is 16.35–18 m in diameter, 1.75 m high, containing an excentrically located ditch, 20–40 cm wide with a dark filling. The south-west side of the barrow was covered by an uninterrupted layer of stones (lighter than the stones in other barrows, maybe imported) overlying 3 burials. There were some

stones also on the north-east and north-west sides, in the ditch and behind it. There were 25 burials in the barrow, the most numerous cluster of them on the south-west side. Apart from numerous sherds, the mound of barrow 2 contained a small bowl 5.8 cm high (Plate IX: 18), a silver coin of Zemplín type (Pink 373), 1.5 cm in diameter (Plate IX: 25), iron knives either complete or fragments (Plate IX: 13–15, 32), a broken buckle (Plate IX: 20), a wire finger-ring, max. diameter 3.3 cm (Plate IX: 26), a hornstone flake 2.2 cm broad (Plate IX: 28), a broken finger-ring with bulges (Plate IX: 17), and other broken objects (Plate IX: 16, 19, 21–24, 27, 29–32).

Grave 21 – revealed in the mound above the level of other burials – perhaps deposited later. No pit ascertained: a) calcined bone of a young individual, b) fragments of a pot.

Grave 22 – an oval shallow depression, diameter 30–37 cm; a) calcined bone of a young adult female, b) a broken iron bucket handle with a bronze conical head (Plate III: 7), c) fragments of a bronze vessel, d) nine blue glass polyhedral beads 1.2–0.8 cm long, 0.7–0.4 cm broad (Plate III: 2), e) a conical spindle-whorl, diameter 2.8 cm (Plate III: 6), f) a half of a marble bead, max. diameter 3.1 cm (Plate III: 1), g) fragments of a bone bracelet, h) a melon bead distorted by fire, diameter 1.2 cm (Plate III: 4), i) an eye-headed pin fragment, 2.9 cm long (Plate III: 5), j) 12 iron bucket-shaped pendants 2.3–0.8 cm high (Plate III: 9–20), k) sheet iron fragments, perhaps from a bucket binding, l) a broken bone bead, m) a bronze ring joining an iron object during the melting (Plate III: 3), n) broken glass beads, o) a bronze nail 4.8 cm long (Plate III: 8), p) undistinguished sherds.

Grave 23 – a pit, diameter 50–55 cm, containing an urn with its mouth covered with three stones, burnt from the bottom side: a) a grey black, burnished pedestalled bowl with incised decoration – an urn, height 18 cm, diameter of its mouth 26.7 cm (Plate III: 21), b) calcined bone of an adult deposited in the urn, other finds inside: c) an iron spur, span being 6.4 cm (Plate III: 26), d) fragments of a bronze cauldron and a looped handle fitting (Plate IV: 5, 6), e) a buckle, max. diameter 3.6 cm (Plate III: 27), f) a bronze brooch, length 3 cm (Plate III: 22), g) potsherds decorated with a row of stabs (Plate III: 29), h) broken yellow, green, and pink beads, i) an obsidian core. Close to the mouth of the vessel: j) parts of a shield grip (Plate IV: 1). In the pit: k) other fragments of sheet bronze (Plate IV: 6), l) a sherd of the pot given as g) (Plate III: 30), m) an iron nail with a large head, diameter 1.9 cm (Plate III: 34), n) fragments of a shield binding (Plate III: 33), o) four plain sherds. East of the urn: p) fragments of a shield boss, restorable, height 14.7 cm (Plate III: 31), q) a pair of iron shears in two pieces (Plate IV: 3), r) a miniature vessel, height 6 cm (Plate III: 25). At the bottom of the pit: s) a stone pendant, length 4.6 cm (Plate III: 24), t) another spur, span 6.2 cm (Plate III: 28), u) a fragment of an iron razor, v) a bone composite comb with iron rivets, breadth 6.7 cm (Plate III: 23), w) an iron knife, length 11 cm (Plate III: 35), x) fragments of a buckle handle, y) a bent iron spearhead, length 29 cm (Plate IV: 4), z) an iron arrowhead, length 17 cm (Plate III: 32).

Grave 24 – no pit ascertained. Only a) the urn base (Plate V: 1) survived. In the urn and around there were b) calcined bone of an adult female, in the grave filling c) a fragment of a bronze handle with a rivet, length 6.7 cm (Plate V: 3), d) a bronze vessel fragment (Plate V: 5, 6), e) a biconical spindle-whorl, diameter 3.6 cm, height 2.2 cm (Plate V: 7), f) a piece of an iron needle, length 5 cm (Plate V: 2), g) an iron pin fragment, length 23.5 cm, h) a bone comb fragment (Plate V: 4), i) Przeworsk type pottery sherds.

Grave 25 – no pit ascertained, a) calcined bone, b) sherds

1

2

3

4

5

6

Fig. 4. 1 – barrows on the horizon; 2 – barrow 1 prior to excavation; 3 – barrow 1 under excavation; 4 – trench II beside barrow 1, grave 12; 5 – barrow 2 prior to excavation; 6 – barrow 2 after excavation. Photographs by the authors (Fig. 4, 6, 9, 12, 15, 18).

— one of them with stamped decoration (Plate V: 9), c) a fragment of a bone object decorated with a criss-cross pattern (Plate V: 8).

Grave 26 — no pit ascertained. A spearhead, a pair of shears, and a needle overlying a) an urn — a deep bowl, yellowish brown in colour, height 13.3 cm, diameter of its mouth 21.3 cm (Plate V: 10); b) calcined bone of an adult female inside and around the urn, c) an iron spearhead with an 8-sided socket, length 28.7 cm (Plate V: 14), d) a pair of iron shears, length 19 cm (Plate V: 13), e) an iron knife, length 10.9 cm (Plate V: 11), f) an iron needle, length 8.1 cm (Plate V: 12), g) a sherd from a grey vessel.

Grave 27 — no pit ascertained; a) calcined bone, b) atypical sherds, c) a bronze ring, diameter 3.5 cm (Plate V: 16), d) two fragments of an iron needle, e) an arrowhead, length 14.9 cm (Plate V: 15), found around, perhaps belonging to the burial.

Grave 28 — no pit ascertained. The area 25 cm in diameter contained a) bones of an adult individual, b) two sherds.

Grave 29 — an oval pit, 50–60 cm in diameter filled with darker earth and stones. The fill contained a) bone of an adult individual, b) a charcoal, c) a flint flake (Plate V: 19), d) a sheet iron fragment (Plate V: 18), e) a fragment of an iron pin or nail, length 2.8 cm (Plate V: 17), f) atypical sherds.

Grave 30 — a basin-shaped pit, 56–65 cm in diameter; calcined bone of an adult individual, b) atypical sherds, c) two fragments of sheet iron — perhaps a binding of a bucket, d) a perforated bronze plate (Plate V: 21), e) three pieces of cast bronze (Plate V: 20).

Grave 31 — no pit ascertained; a) a bronze red urn standing at the gravel subsoil (Plate V: 22) and containing b) numerous calcined bones of a young female, c) a spring of a bronze brooch, 3.5 cm broad, among the bones (Plate V: 24), d) a grey biconical spindle-whorl, diameter 4.2 cm (Plate V: 23), e) sherds, f) a fragment of cast bronze.

Grave 32 — pit 45 cm in diameter; a) calcined bone of an adult female, b) sherds from various vessels, c) a bronze pendant rectangular in form with an eyelet, length 4.1 cm (Plate V: 25), d) small pieces of sheet bronze decorated with bosses, e) a larger piece of charred wood, f) animal bones — unidentifiable.

Grave 33 — a small pit 40 cm in diameter; a) one calcined bone, b) sherds, c) cattle bone and bone of a small ruminant.

Grave 34 — an undistinguished pit, about 40 cm in diameter; a) calcined bone perhaps of an adult individual, b) three pieces of cast bronze (Plate V: 26–28), c) sherds, one with stamping.

Grave 35 — an indistinct small pit, 60 cm in diameter; the stony fill containing a) nine sherds, b) a point of a nail; no bones, perhaps a symbolic grave.

Grave 36 — a shallow depression 50 cm in diameter, larger stones in the bottom close to the wall. Among them a) calcined bone, b) small sherds, c) charcoal, d) fragments of yellow glass.

Grave 37 — basin-shaped pit, 30 cm in diameter; a) calcined bone of an adult individual, b) two small pieces of sheet bronze, c) a grey sherd.

Grave 38 — a pit, 60 cm in diameter; in the pit fill: a) calcined bone of an adult individual, b) atypical sherds, c) a piece of green glass, d) two small pieces of bronze.

Grave 39 — an oval pit, 35–40 cm in diameter; a) two fragments of calcined bone, b) atypical sherds, c) a bronze semiglobular boss, diameter 1.4 cm (Plate V: 29), a stone strike-a-light.

Grave 40 — a pit, 35–40 cm in diameter; a) calcined bone of an adult individual, b) atypical sherds.

Grave 41 — a pit, 40 cm in diameter; a) a few fragments of calcined bone, b) atypical sherds, two of them decorated with stamping, c) charcoal.

Grave 42 — a pit, 40–50 cm in diameter; a) calcined bone of an adult, b) undistinguished sherds, c) charcoal, d) a stone flake — perhaps a strike-a-light, e) a small piece of sheet bronze, f) a piece of vitreous slag.

Grave 43 — a pit, 40 cm in diameter; a) calcined bone perhaps of an adult, b) atypical sherds. The pit was covered with a stone.

Grave 44 — a pit, 50 cm in diameter; a) calcined bone, b) sherds — one with stamped circles, c) a piece of bronze, d) charcoal.

Grave 45 — a pit, 35–40 cm in diameter; calcined bone of an adult, b) plain sherds, c) an iron boss, diameter 2.6 cm (Plate V: 30), d) charcoal.

Grave 46 — indistinct contours of a pit; a) calcined bone of an adult, b) a few undistinguished sherds.

Trenches around barrow 2

The surroundings of barrow 2 was excavated in three seasons (1959, 1963, and 1970). 11 trenches revealed graves 47 to 74.

Grave 47 — a pit, 35 cm in diameter; a) calcined bone of an adult, b) undistinguished sherds, c) charcoal.

Grave 48 — no pit ascertained; a) part of a Dacian pot with a cut cord. It was used as urn, the upper part being damaged by ploughing, containing b) calcined bone of a young individual, c) an iron knife, length 11.5 cm (Plate VI: 10), d) an iron key ending in a loop with a ring at it, length 14.8 cm (Plate VI: 11), e) an iron buckle, breadth 3.5 cm (Plate VI: 7), f) two complete, height 2.4, 2.6 cm, and two broken iron bucket-shaped pendants (Plate VI: 3, 4, 8, 9), g) an iron trumpet brooch, the bow being decorated with transversal incised lines infilled with silver, the silver taking a shape of balls during the cremation, length 5 cm (Plate VI: 1), h) a similar brooch, length 4.9 cm (Plate VI: 2), i) two biconical spindle-whorls, diameters 4.3 cm and 4.5 (Plate VI: 5, 6).

Grave 49 — no pit ascertained. On a small heap of a) calcined bone of an adult, there were b) two iron knives, lengths 13.5 and 12.2 cm (Plate VI: 12, 13), c) two sherds, d) an iron ring with a hook — perhaps from a bucket, length 8.9 cm (Plate VI: 14), e) an iron object deformed by fire, length 2.6 cm, f) an animal bone.

Grave 50 — no pit ascertained; 30–43 cm beneath the surface a) scattered fragments of calcined bone of a younger adult; among them b) an iron spearhead, length 37.3 cm (Plate VI: 23), c) a pair of iron shears, length 21 cm (Plate VI: 24), d) an iron shield grip in 12 pieces (Plate VI: 21), e) an iron shield boss, diameter 15.9 cm (Plate VI: 20), f) an iron spur, span 6.6 cm (Plate VI: 16), g) another iron spur, span 6.3 cm (Plate VI: 17), h) an iron spearhead, length 19.3 cm (Plate VI: 22), i) an iron buckle, breadth 3.3 cm (Plate VI: 18), j) an incomplete simple bone comb, breadth 5.5 cm (Plate VI: 15).

Grave 51 — no pit ascertained; a) calcined bone of an older adult, b) sherds, c) biconical spindle-whorl, diameter 4 cm (Plate VII: 5), d) three fragments of brooches deformed by fire (Plate VII: 3, 4), e) an iron buckle, length 5 cm (Plate VII: 1).

Grave 52 — no pit ascertained; a) a grey brown pot-shaped urn, height 21.8 cm, max. diameter 22.5 cm (Plate VII: 8), b) calcined bone of a younger adult inside and around the urn, c) Przeworsk-type sherds in the grave fill, d) a fragment of an iron object (Plate VII: 11), e) a bronze brooch, length 3.5 cm (Plate VII: 6), f) a damaged iron knife, length 9.5 cm (Plate VII: 7), g) a biconical spindle-whorl, diameter 3.7 cm (Plate VII: 9), h) a shapeless piece of iron (Plate VII: 10).

Grave 53 — no pit ascertained; a) calcined bone, perhaps of an adult, b) atypical sherds.

Grave 54 — no pit ascertained; a) calcined bone of an older adult, mixed with b) an iron shield boss, diameter 15.3 cm (Plate

VII: 12), c) an iron shield grip in two pieces, lengths 10.9 and 7.6 cm (Plate VII: 14), d) an iron knife, length 9.2 cm (Plate VII: 13), e) a burnt hornstone blade.

Grave 55 – no pit ascertained; a) calcined bone of an adult, b) sherds – some of them secondarily burnt, c) an iron arrowhead, length 6.7 cm (Plate VII: 15).

Grave 56 – no pit ascertained; a) a few fragments of calcined bone of an individual older than infant, b) undistinguished sherds, c) a fragment of an iron perforated object, length 5.1 cm (Plate VII: 16).

Grave 57 – no pit outlined; at an oval area there were scattered a) calcined bone, b) two iron spurs, span 7.7 and 7.2 (Plate VII: 18, 19), c) a silver sheet finger-ring, diameter 2.2 cm (Plate VII: 17).

Grave 58 – no pit ascertained; a) few fragments of calcined bone of an individual older than infant, b) a few undistinguished sherds.

Grave 59 – no pit ascertained; a) only a lower part of an urn with a flaring base, b) bone of an adult inside the urn and around.

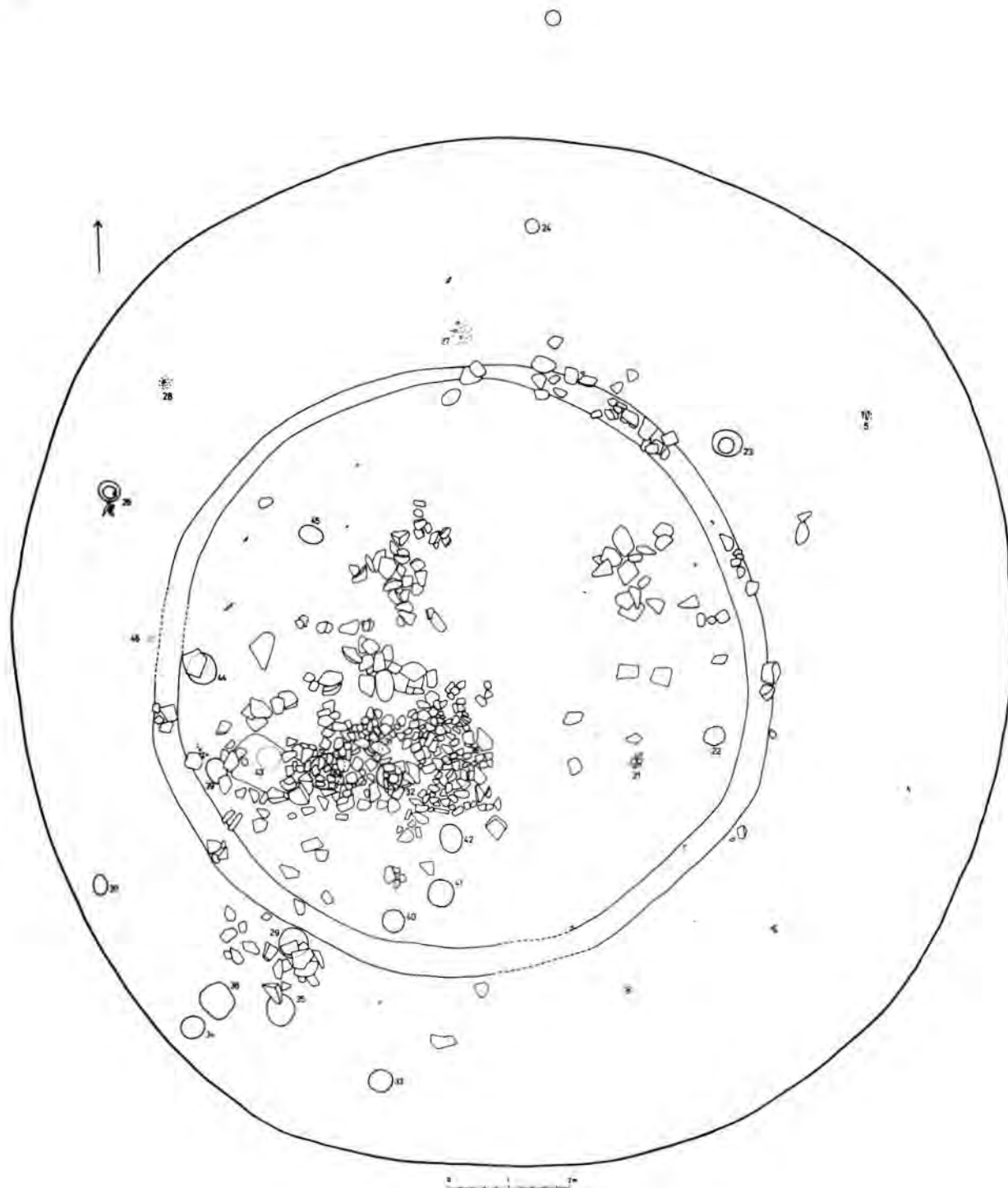

Fig. 5a. Barrow 2.

Grave 60 – a) a fragment of a light brown urn, height 14.5 cm (Plate VII: 20), containing calcined bone of an individual older than infant.

Grave 61 – immediately below the surface; a) an urn – a Dacian brick-red pot, height 19.5 cm, max. diameter 16.5 cm (Plate VII: 21), containing b) calcined bone of an older adult, c) a larger stone overlying the bone.

Grave 62 – a round pit, 40 cm in diameter, containing a) a leaning brown-red urn, height 19.5 cm, max. diameter 14.5 cm (Plate VII: 22), b) fragments of bone of an adult around the urn, more than inside.

Grave 63 – no pit ascertained; a) six fragments of calcined bone of an individual older than infant, b) undistinguished sherds.

Grave 64 – no pit ascertained, a) a considerably damaged urn, perhaps on putting it into the grave, height of the fragment 14.7 cm b) bone of a younger individual inside the urn and around, c) a few sherds.

Grave 65 – no pit ascertained; a) calcined bone of an adult, b) undistinguished sherds.

Grave 66 – below a larger flat stone a) an urn – a Dacian pot, the upper part being damaged, b) bone in a shallow depression under the urn, c) Dacian sherds.

Grave 67 – no pit ascertained, a) calcined bone of an older adult, b) sherds from various vessels, c) a biconical spindle-whorl, diameter 3.2 cm (Plate VII: 23), d) an obsidian blade fragment, e) cast bronze.

Grave 68 – a square pit; a) few fragments of calcined bone, perhaps of an adult, b) charcoal, c) an iron hook.

Grave 69 – no pit ascertained; a) a dark brown bowl used as urn (Plate VIII: 1), b) calcined bone of a younger adult male in the urn and around; three vessels standing around the urn: c) a brown pedestalled bowl, height 12.4 cm, diameter of its mouth 18.5–17.2 cm (Plate VIII: 2), d) a narrower brown pedestalled bowl, height 13 cm, diameter of its mouth 10.2–11 cm (Plate VIII: 3), e) a low brown bowl, height 2.9 cm, diameter of its mouth 12.8 cm (Plate VIII: 5), f) an iron spearhead, length 23.4 cm (Plate VIII: 6), g) an iron rod, length 4.4 cm (Plate VIII: 4).

Grave 70 – no pit ascertained; a) few fragments of bone of an adult, b) a fragmentary shield boss (Plate VIII: 10), c) a shield

grip, length 18.4 cm (Plate VIII: 11), d) a spearhead, length 28 cm (Plate VIII: 8) e) a spearhead, length 18 cm (Plate VIII: 9), f) a pair of shears, length 21.3 cm (Plate VIII: 7).

Grave 71 – no pit ascertained; a) a few fragments of calcined bone, b) sherds from the fill.

Grave 72 – no pit ascertained; a) a fragment of a pot-shaped urn, height 24.5 cm (Plate IX: 1), b) calcined bone of a younger adult inside the urn and around, c) a broken shield boss in the urn, diameter 18 cm (Plate IX: 10), d) a broken shield grip, length 20 cm (Plate IX: 12), e) an iron knife, length 10.7 cm (Plate IX: 8) under the boss, f) an iron razor, length 10.1 cm (Plate IX: 5), g) a sheet iron and a bronze plate joined with a rivet, length 3.8 cm (Plate IX: 3), h) a bronze buckle with a broken thorn, length 5.2 cm (Plate IX: 11), i) an iron rod with beaten ends, length 5.8 cm (Plate IX: 7), j) two iron plates, two similar plates around the urn (Plate IX: 4, 6), k) an iron object, l) three fragments from a shield iron binding (Plate IX: 2).

Grave 73 – no pit ascertained; a) a cluster of calcined bones of an adult, b) undistinguished sherds.

Grave 74 – no pit ascertained; a) calcined bone, perhaps of an adult, b) a plain grey sherd.

Barrow 3

The round barrow is 10.3–10.6 m in diameter, 65 cm high. Beneath the mound there were large stones, creating neither a circle nor a construction. The burials were a little bit beneath or at the old ground surface. Interments 75, 76, 82–85 were at the edge, 77–81 in the centre of the barrow.

Grave 75 – in the mound above the old ground surface; a) a pot-shaped brown orange urn having a finger-tipped cordon, height 17.2 cm, max. diameter 17.4 cm (Plate VIII: 12); b) calcined bone of an adult in the urn, c) a bronze brooch with a broken foot, length 4.4 cm (Plate VIII: 13).

Grave 76 – no pit ascertained; a) a yellowish to reddish-brown Dacian pot used as urn, height 20.5 cm, max. diameter 16.2 cm (Plate VIII: 16), containing b) calcined bone of an adult, c) a bronze brooch fragment, length 3.5 cm (Plate VIII: 15), d) an iron knife fragment, length: 7 cm (Plate VIII: 14).

Grave 77 – no pit ascertained; a) a brown to dark grey pot-shaped urn decorated with vertical bunches of incised lines,

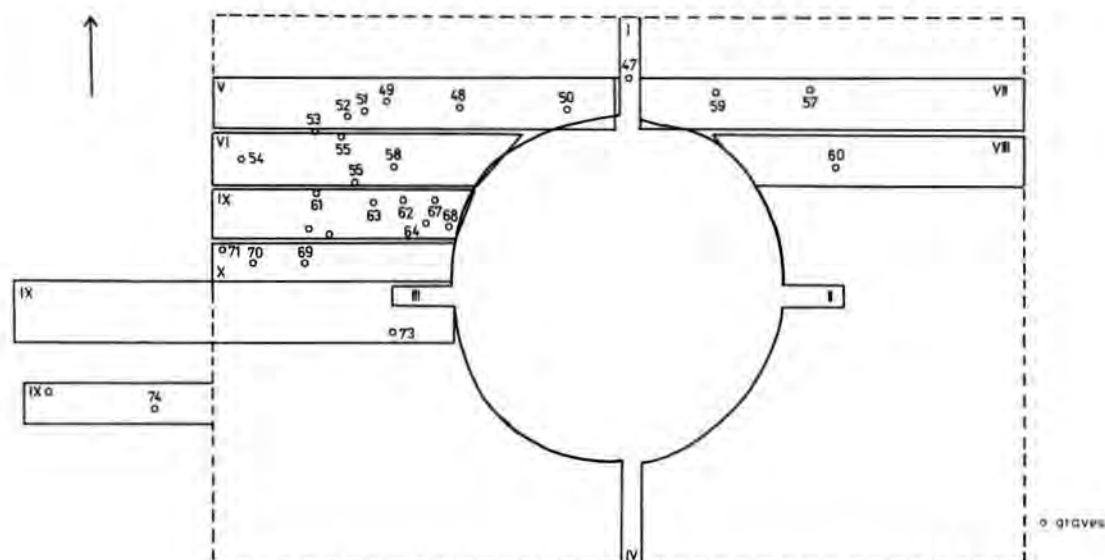

Fig. 5b. Trenches around barrow 2.

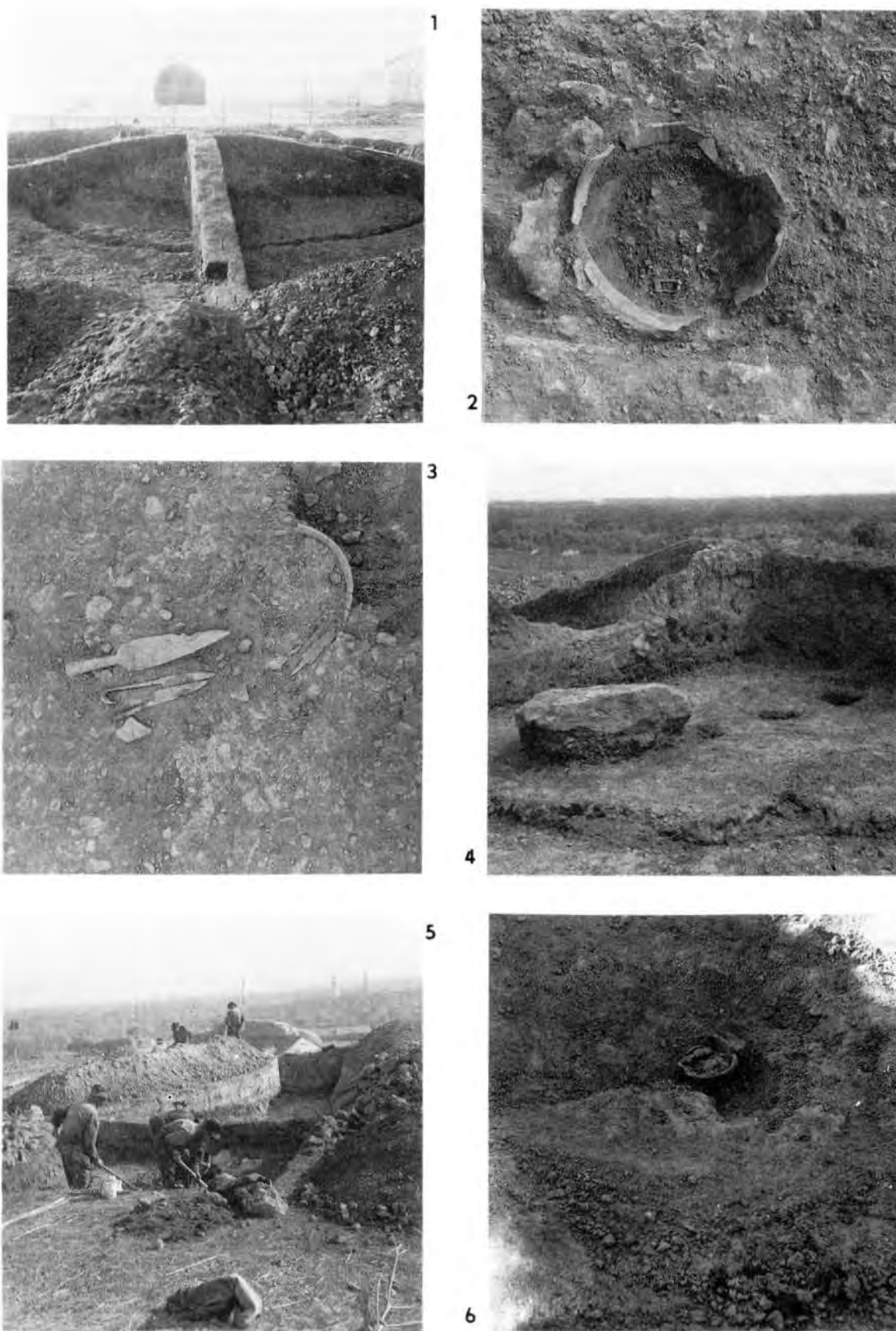

Fig. 6. 1 – ditch in barrow 2; 2 – barrow 2, grave 23; 3 – barrow 2, grave 26; 4 – barrow 2, graves 30, 32, 36; 5 – trenches around barrow 3; 6 – close to barrow 3, grave 91.

height 19.2 cm, max. diameter 16.6 cm (Plate XI: 1), b) calcined bone, c) cattle bone with traces of knife cutting, d) sherds from other vessels (Plate XI: 8), e) 34 sheet bronze fragments from an unrestorable vessel (Plate XI: 4-7), f) cast bronze fragments, g) a bronze mount fragment, breadth 2.8 cm (Plate XI: 10), h) a bronze bell-shaped mount, height 3.2 cm, (Plate XI: 11), i) a silver ring mount, diameter 1.2 cm (Plate XI: 3), j) a bronze vessel handle decorated with a lion's head (Plate XI: 9), k) an unrecognizable iron object fragment (Plate XI: 2), l) a bronze mount, length 1.7 cm (Plate XI: 2), m) charcoal.

Grave 78 – a pit measuring 40 by 50 cm, partly covered with a stone. The pit contained a) calcined bone of an adult, b) fragments of about three bronze vessels (Plate XI: 17-19), 2 handle fragments being decorated with a griffin in relief (Plate

XI: 13), c) an iron ring mail (Fig. 20), d) several pieces from a sword scabbard stuck on the mail in fire, e) a bent iron sword with an inscription VTILICI, length 95 cm (Plate XI: 20), f) fragments of belt mounts (Plate XI: 15, 16), g) a whetstone, h) pieces of iron stuck on the subsoil in fire, i) a bronze cylindrical mount deformed by fire, length: 7.3 cm (Plate XI: 14).

Grave 79 – an uncertain pit measuring 28 by 30 cm: a) calcined bone, mixed with b) four sheet bronze plates (Plate XI: 22-23), c) an iron knife, length 12 cm (Plate XI: 24), d) an iron three-sided arrowhead, length 5 cm, with a bone being stuck on it (Plate XI: 21), e) undistinguished sherds.

Grave 80 – beneath a cluster of three vessels a) few fragments of calcined bone, b) a reddish brown wheel-made jar, height 36.6 cm, max. diameter 24.2 cm (Plate XII: 1), c) a grey chalice,

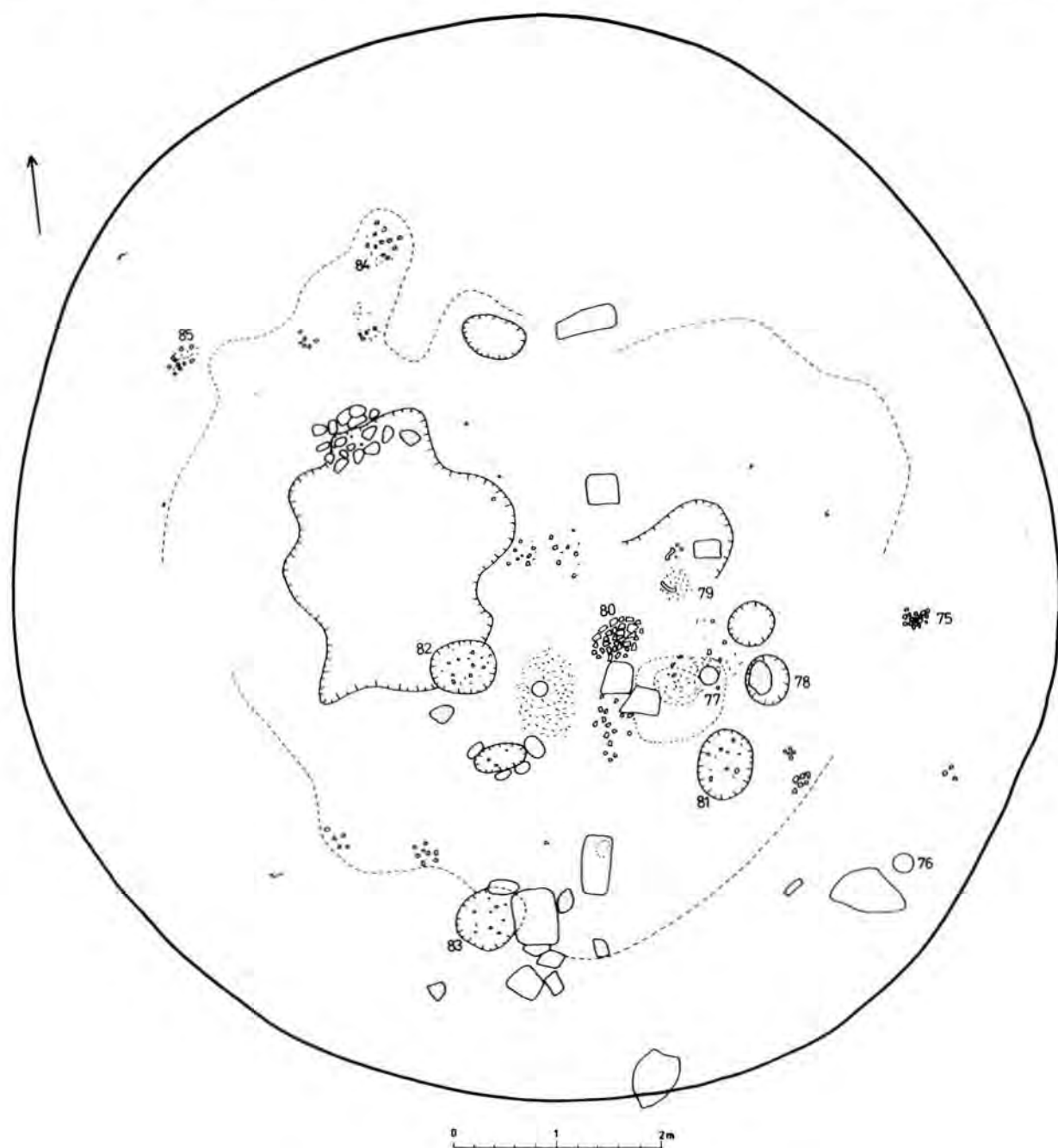

Fig. 7a. Barrow 3.

height 28 cm, diameter of its mouth 15.2 cm (Plate XII: 2), d) a brown bowl with a depressed base, height 4.2 cm, diameter of its mouth 13.7 cm (Plate XII: 3), e) a bronze ring (Plate XII: 4).

Grave 81 – a shallow depression 55–60 cm in diameter containing a) several fragments of calcined bone, b) two fragments of animal bone, c) small pieces of cast bronze, d) atypical sherds of La Tène character.

Grave 82 – a shallow depression, 60 cm in diameter, containing a) few fragments of calcined bone, b) sherds of La Tène character.

Grave 83 – a shallow depression, 70 cm in diameter; a) few fragments of calcined bone, b) several atypical sherds.

Grave 84 – no pit recovered; a) scattered fragments of calcined bone, b) a few sherds.

Grave 85 – an irregular pit: a) calcined bone, b) corroded sherds, c) a fragment of an iron dome-headed nail, diameter 2.7 cm (Plate XII: 5), d) an iron hook fragment, e) a bronze ring, diameter 2.1 cm (Plate XII: 6).

Trenches around barrow 3

Around barrow 3 four trenches were cut. The first trench contained a cluster of iron late La Tène personal ornaments, perhaps a hoard: a) two parts of a chain belt, the longer one is 8.8 cm long (Plate X: 25), b) an iron brooch with a recurved foot clipped to the bow, length 4.9 cm (Plate X: 29), c) a similar brooch fragment, length 4.5 cm (Plate X: 28), d) a deformed iron brooch, length 8.1 cm (Plate X: 27), near-by e) another iron brooch with a recurved foot clipped to the bow, length 6.9 cm (Plate X: 26), f) and iron brooch with a broad spring, length 7.5 cm (Plate X: 8), g) a brooch spring fragment (Plate X: 12), h) a pair of tweezers, length 6.8 cm (Plate X: 7), i) an iron bracelet, diameter 8.6 cm (Plate X: 6), j) fragments of iron objects (Plate X: 2, 3, 15–18), k) a sword scabbard strap suspension, length 9.1 cm (Plate X: 4).

The selection of finds from the layers of trenches I–IV is given in Plate XII: 8–19.

Grave 86 – no pit recovered; a) calcined bone, b) a bronze ring, diameter 2.3 cm (Plate XII: 7).

Grave 87 – a pit, 35–50 cm in diameter, containing a) a few fragments of calcined bone, b) charcoal.

Grave 88 – no pit ascertained; a) calcined bone of an adult, b) sherds from various vessels, c) an iron brooch fragment, length 7.8 cm (Plate XII: 20).

Grave 89 – no pit recovered; a) calcined bone, b) sherds, c) an iron knife, length 15 cm (Plate XII: 21), d) goat bones.

Grave 90 – 52–58 cm beneath the surface there was a) a layer with sherds, overlying b) a few fragments of calcined bone, c) a bronze tube, length 8 cm (Plate XII: 22), d) a burnt sheet iron fragment (Plate XII: 23).

Grave 91 – no pit recovered; 80–84 cm beneath the surface a) a pot-shaped urn, height 10.3 cm, diameter of its mouth 12.5 cm (Plate XII: 24), b) calcined bone inside, beneath, and around, c) charcoal, d) animal bone, e) La Tène sherds in the grave fill.

Grave 92 – no pit recovered; a) a few sherds, overlying b) calcined bone of an individual older than infant, c) two small fragments of sheet iron, d) a damaged iron arrowhead, perhaps related to the burial, length 5.5 cm (Plate XII: 25), e) a ring and two rectangular links from a bronze belt, length 2.3 cm (Plate XII: 26).

Grave 93 – no pit recovered; a) late La Tène sherds, overlying b) calcined bone, c) an obsidian flake, d) an iron ring, diameter 4 cm (Plate XII: 28), e) an iron pin fragment (Plate XII: 27), f) two fragments of sheet iron (Plate XII: 29), g) an iron wire (Plate XII: 30).

Grave 94 – 46 cm beneath the surface there was a) a Dacian urn brick-red in colour, height 20.3 cm, max. diameter 16 cm (Plate XIII: 10), inside b) calcined bone of an adult poured on the urn and around, c) a bronze brooch fragment lying in the urn, length 2.8 cm (Plate XIII: 8), as well as d) a whetstone, length 15.5 cm, broken in two pieces (Plate XIII: 3), the third one lying close to the urn, e) a burnt stone, f) an iron arrowhead, length 6.6 cm (Plate XIII: 1), g) a sheet bronze fragment (Plate XIII: 15), h) a bone whistle, length 5.1 cm (Plate XIII: 14), i) a bronze brooch, length 4.4 cm (Plate XIII: 7), j) an iron brooch fragment – length 4.2 cm (Plate XIII: 11), the brooch spring being aside (Plate XIII: 12), k) a small iron spearhead, length 8.9 cm, at the bottom of the urn (Plate XIII: 5), overlying l) a fragment of an iron bucket handle, length 6.3 cm (Plate XIII: 16), m) an iron

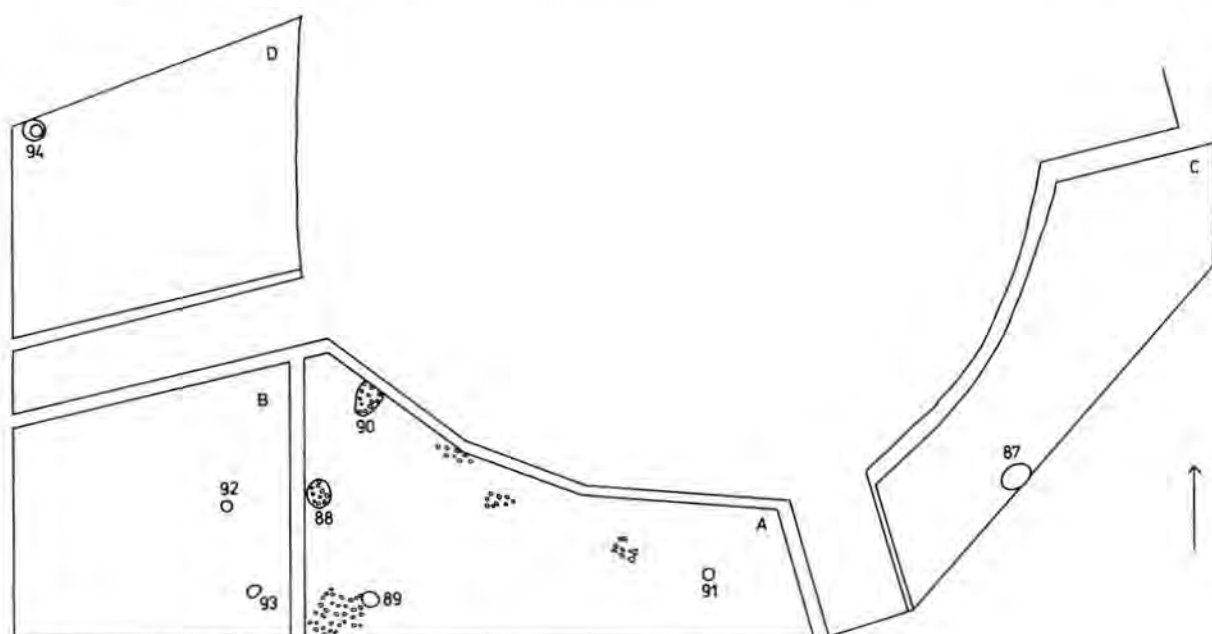

Fig. 7b. Trenches beside barrow 3.

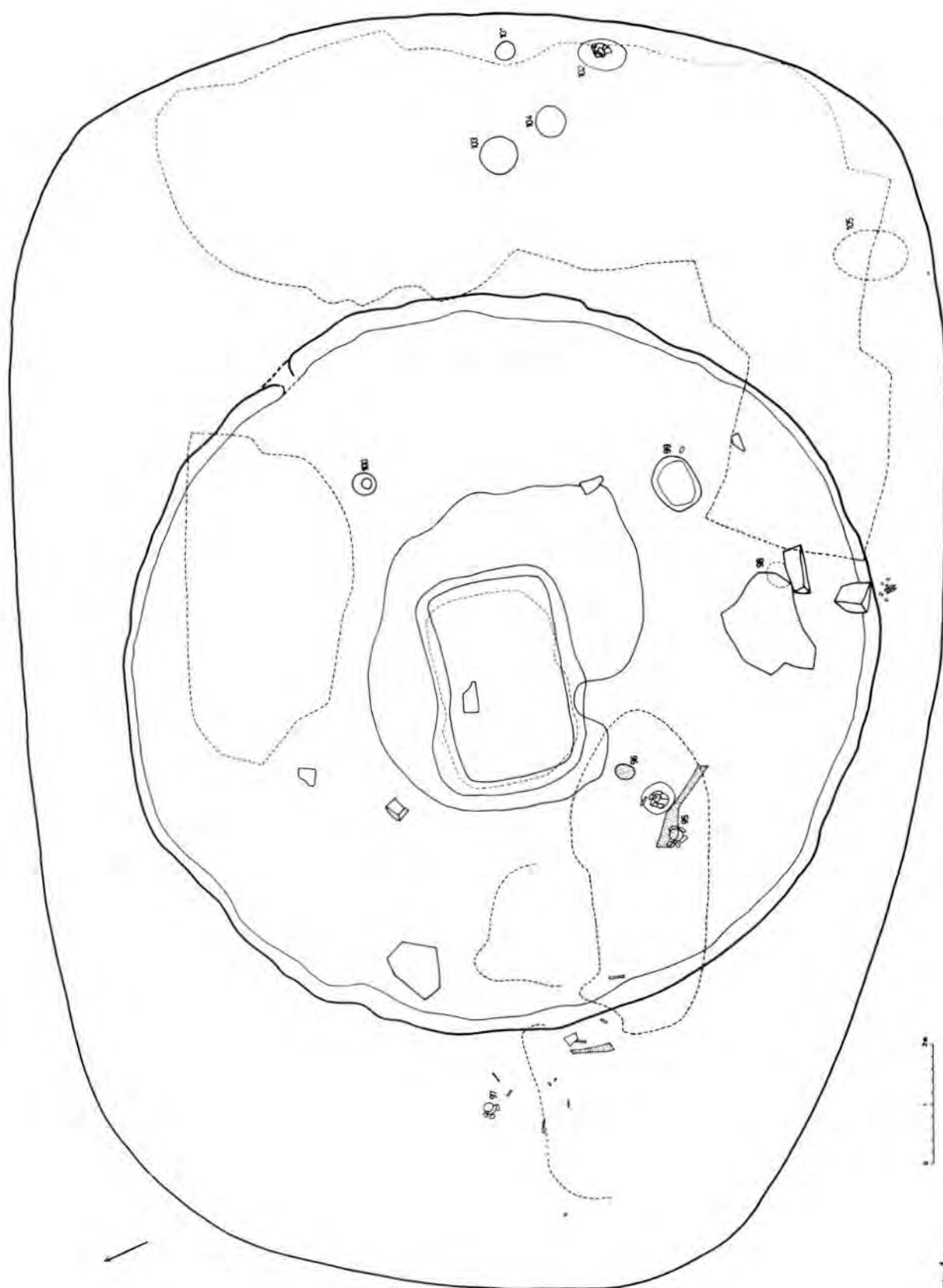

Fig. 8a. Barrow 4.

mount with two rivets, breadth 5.1 cm (Plate XIII: 6), n) two fragments of an iron knife, length 6.4 cm (XIII: 13), o) another iron arrowhead, length 7.9 cm (Plate XIII: 2), p) an iron awl, length 6.4 cm (Plate XIII: 4); beneath the urn r) a deformed bronze buckle, length 6.8 cm (Plate XIII: 9), s) a massive fragment of a bronze vessel, length 5.2 cm (Plate XIII: 17); in the grave fill there were t) plain sherds, u) an iron wire, v) a bronze rivet, w) fragments of unidentifiable iron objects – one of them perhaps from a bucket handle, x) charcoal.

Barrow 4

Contrary to the other barrows, this one had an oval mound 21.6 to 13 m in diameter, 160 cm high, being damaged in several places. There was a circular ditch 12.5–13 m in diameter, 10–40 cm broad around the mound. The larger stones in the barrow were probably intact, not brought deliberately for a barrow construction.

There were 11 cremations under the mound (nos. 95–105) and a central intrusive burial of a Magyar nobleman, inserted into the barrow at a later date (description see *Budinský-Krička – Fetič, 1973*).

In addition to sherds the barrow mound contained two damaged spearheads, lengths 16.2 and 14.7 cm (Plate XIII: 20, 24), a bucket-shaped pendant, height 1.5 cm (Plate XIII: 25), a fragment of an iron brooch spring (Plate XIII: 26), a bronze pendant, length 4.1 cm (Plate XIII: 22), and two rings, diameters 1.9 and 1.7 cm (Plate XIII: 23, 29).

Grave 95 – an uncertain pit; a) a grey wheel-made inverted bowl, height 7.2 cm, diameter 18 cm (Plate XIII: 33), covering b) a grey chalice urn of similar manufacturing, height 22 cm, diameter of its mouth 9.8 cm (Plate XIII: 34) containing c) bone of an adult male, d) an iron rod, perhaps an arrowhead (?), length 7.1 cm (Plate XIII: 35), e) a sheet bronze fragment, perhaps from a vessel, f) two fragments of a round stone with traces of burning.

Grave 96 – a shallow depression, 50 cm in diameter, a) a grey inverted bowl, height 9.2 cm, diameter of its mouth 25.4 cm (Plate XIV: 2), b) a small red inverted bowl, height 5.2 cm,

diameter of its mouth 13 cm (Plate XIV: 3), covering c) a fine vase urn of poor firing, height 15.5 cm, max. diameter 14.7 cm (Plate XIV: 1), with d) numerous bones of an adult, e) a sickle-shaped iron knife lying at the bottom of the urn, length 6.7 cm (Plate XIV: 4), overlying f) an iron strike-a-light, length 12.7 cm (Plate XIV: 5).

Grave 97 – a shallow depression around a pot; a) a fragment of an inverted bowl, height 9.8 cm (Plate XIV: 8) indicating a burial, overlying b) sherds of a biconical small bowl covering the urn, height 5.2 cm, diameter 10.8 cm (Plate XIV: 7), c) a vase urn, height 14.8 cm, max. diameter 14.5 cm (Plate XIV: 6).

Grave 98 – an uncertain pit; on a large stone a) a few fragments of calcined bone, b) atypical sherds. South of the burial another stone, two bones and several sherds, perhaps pertaining to grave 98 as well.

Grave 99 – a shallow round pit 56–86 cm in diameter; a) few fragments of calcined bone, b) late La Tène sherds, c) charcoal, d) small pieces of cast bronze; at the edge of the pit there were e) an iron spearhead stuck into the ground and f) a bear claw.

Grave 100 – no pit ascertained; a) a broken iron shield boss indicating a burial (Plate XIV: 12), b) south-east of it sherds of a conical bowl placed upside down, overlying c) a barrel run, height 18 cm, max. diameter 17 cm (Plate XIV: 10), d) a broken bronze brooch by the side of the urn, length 5.8 cm (Plate XIV: 9), e) a bronze buckle, length 9.4 cm (Plate XIV: 11), f) a bronze knife stuck into the ground, length 12.8 cm (Plate XIV: 13), g) calcined bone of a young female deposited in the urn, h) bones of a large bird, perhaps an eagle.

Grave 101 – a pit, 28–30 cm in diameter; a) calcined bone perhaps of an adult, b) sherds of course vessels, c) a fragment of a small bronze ring, diameter 0.9 cm (Plate XIV: 15), d) a part of a silver personal ornament with a wire coiled around, length 2.8 cm (Plate XIV: 14).

Grave 102 – an oval pit, 50–70 cm in diameter; a) calcined bone of a younger adult, b) undistinguished sherds, c) a bronze ring, diameter 1.7 cm (Plate XIV: 16), d) a light grey bowl, height 12 cm, diameter of its mouth 26 cm (Plate XIV: 17), e) a sheet iron fragment (Plate XIV: 18).

Grave 103 – an uncertain pit; a) two calcined bones, b) sherds from several vessels, c) a frame of a bronze buckle, length 6.4 cm (Plate XIV: 20), d) an iron object fragment, length 3.2 cm (Plate XIV: 19).

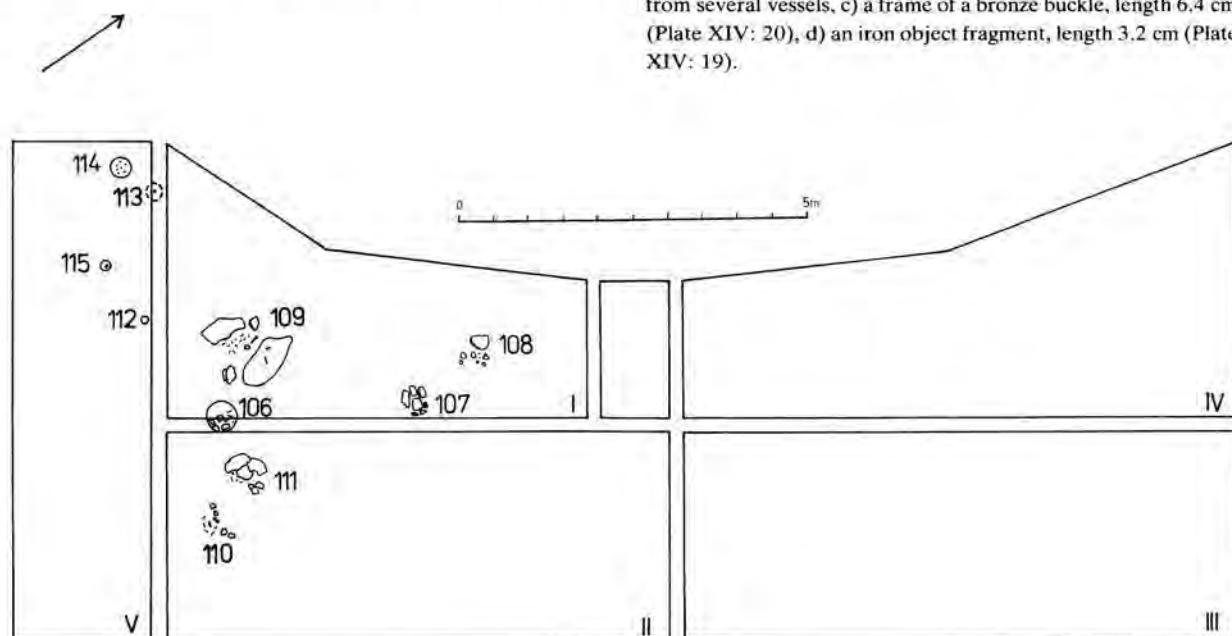

Fig. 8b. Trenches beside barrow 4.

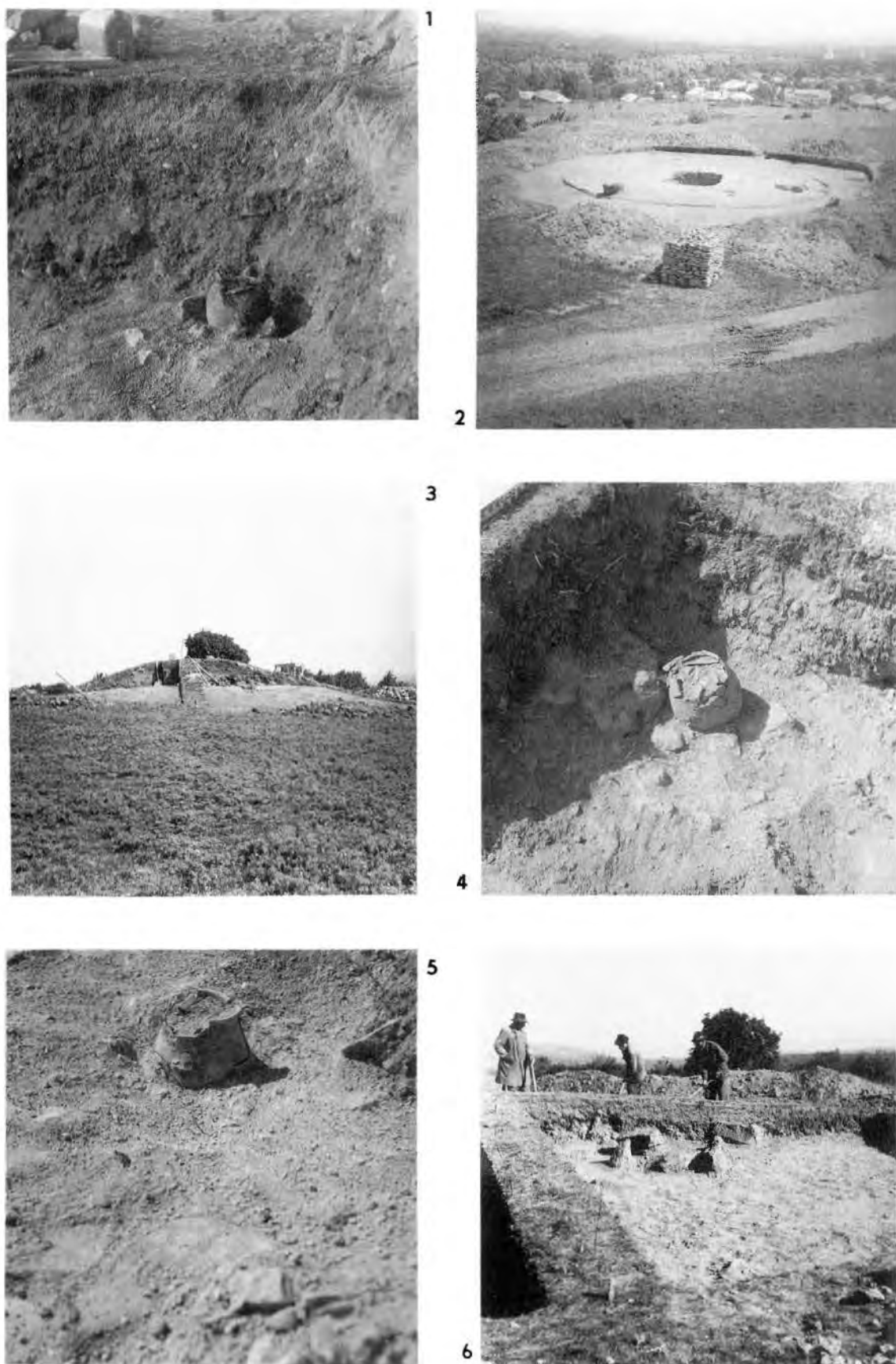

Fig. 9. 1 — trenches beside barrow 3, grave 94; 2 — barrow 4; 3 — barrow 5; 4 — a cluster of vessels in barrow 6; 5 — barrow 6, grave 126; 6 — barrow 7.

Grave 104 – an uncertain pit, 40–50 cm in diameter a) one calcined bone from a skull, b) sherds.

Grave 105 – uncertain pit; a) few bones of a younger adult, b) atypical sherds.

Trenches around barrow 4

On the eastern and south-east sides of the barrow five trenches were excavated. Burials centred in the south-east (nos. 106–115).

Grave 106 – no pit ascertained; a) a pot urn decorated with vertical plastic arches, height 13 cm, max. diameter 10 cm (Plate XV: 27), containing b) bones of an adult; c) at the edge of the urn there was a worked flint, 3.7 cm long (Plate XV: 28), d) north of the urn a stuck iron knife, length 14.3 cm (Plate XV: 29), e) under the urn to the north an iron chisel, length 14.3 cm (Plate XV: 26), f) beside an iron strike-a-light with a perforation, length 10.3 cm

(Plate XV: 22), g) a damaged bronze brooch, length 7.3 cm (Plate XV: 18), h) a stone pendant with a remnant of a wire in its perforation, length 11.8 cm (Plate XV: 25). The urn overlay i) a bronze wire ring – perhaps a finger-ring, diameter 2.7 cm (Plate XV: 24), j) a wire bucket handle, length 7.2 cm (Plate XV: 23), k) fragments of an iron wire object (Plate XV: 20, 21), l) a white metal wire fragment, m) 11 iron socketed arrowheads varying in size, length 3.6–6.9 cm (Plate XV: 1–5, 8–10, 12–14), n) eight iron three-sided arrowheads, length 4–8.1 cm (Plate XV: 6, 7, 11, 15–17), o) a bronze pendant with a rivet, length 4.7 cm (Plate XV: 19), p) small atypical sherds, perhaps from the fill.

Grave 107 – no pit ascertained; a) calcined bone, b) a bronze object deformed by fire, c) a flint flake, d) various undistinguished sherds.

Grave 108 – between two stones; a) calcined bone of an adult, b) sherds from a pot and fragments of others, c) a massive bronze

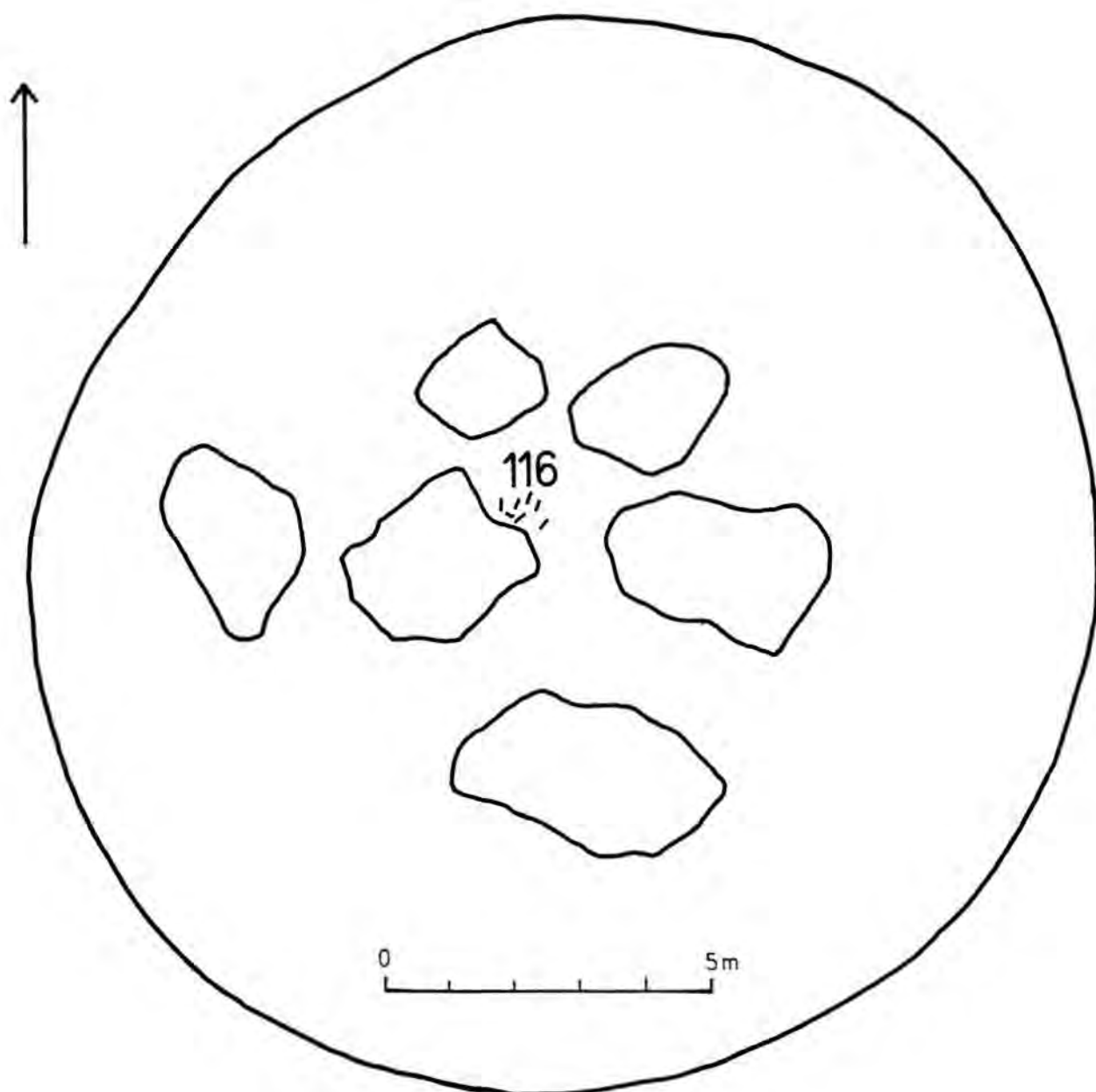

Fig. 10. Barrow 5.

ring, diameter 2.8 cm (Plate XV: 36), d) fragments of a bronze sword scabbard decorated with an openwork design, length 7.2 cm (Plate XV: 31), and a part of a scabbard with a suspension loop, length 9.8 cm (Plate XV: 30), e) an iron strike-a-light, length 10.7 (Plate XV: 37), f) a sickle-shaped iron knife, length 18.3 cm (Plate XV: 38), g) a bronze fitting, perhaps from a bucket, height 6.1 cm (Plate XV: 32), h) a bronze finger-ring, diameter 2.1 cm (Plate XV: 35), i) a bronze buckle, breadth 2.6 cm (Plate XV: 34), j) an iron nail, length 2.8 cm (Plate XV: 33).

Grave 109 – no pit ascertained. Among stones a) little calcined bone of an adult, b) cast bronze, c) a bronze ring, diameter 2 cm (Plate XIV: 21), d) a bronze brooch spring, breadth 0.9 cm (Plate XIV: 22), e) various undistinguished sherds.

Grave 110 – no pit ascertained; a) calcined bone perhaps of an adult, b) sherds from various vessels.

Grave 111 – no pit recovered; a) calcined bone, b) cattle bones, small ruminant bones and bear claws, c) undistinguished sherds.

Grave 112 – no pit ascertained; a) calcined bone of an adult have been found b) in an unrestorable Dacian pot with four protrusions, c) two small pieces of bronze, one of them decorated with an animal head, lengths 1.8 and 1.2 cm (Plate XIV: 23, 24).

Grave 113 – no pit recovered; a) calcined bone, b) a faceted bronze ring, diameter 2.5 cm (Plate XIV: 25), c) undistinguished sherds.

Grave 114 – a circular pit, 35 cm in diameter, containing a) calcined bone perhaps of an adult, b) fragments of an unidenti-

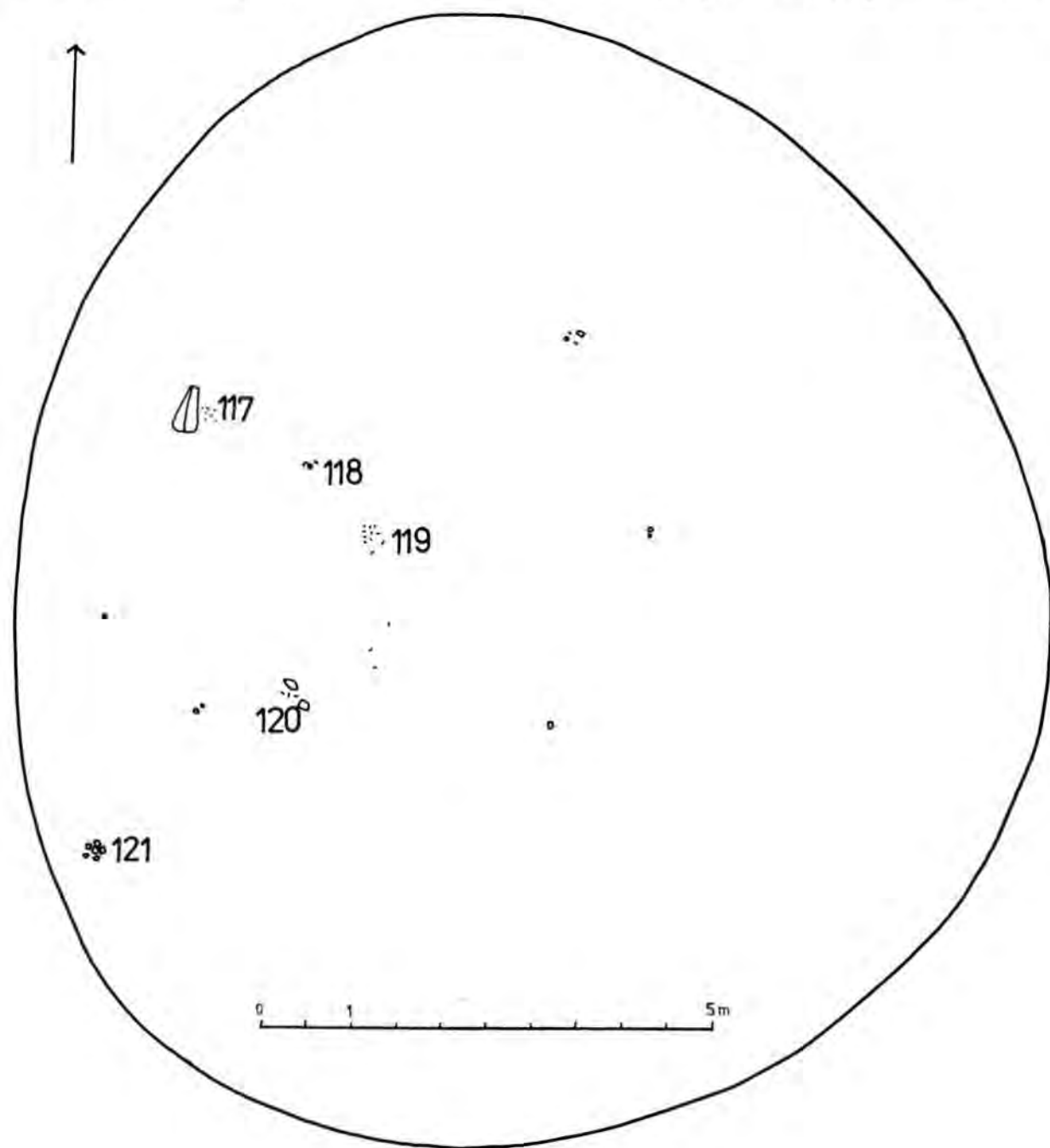

Fig. 11a. Barrow 6.

able bronze object (Plate XIV: 26, 27), c) sherds from various vessels.

Grave 115 – no pit recovered; a) an urn – a brown bowl, height 13.3 cm, diameter of its mouth 14.3 cm (Plate XIV: 28), containing ashes and three calcined unidentifiable bones; the urn was covered with c) a brick-red to light brown conical lid, height 14 cm, diameter 20.5 cm (Plate XIV: 28).

Barrow 5

Mound is 16.5 m in diameter, max. height 180 cm. The barrow contained large stones, placed irregularly. The fill contained numerous La Tène sherds, an iron spearhead fragment, 9.4 cm long (Plate XVI: 9), an iron phalera, 5.3 cm in diameter (Plate XVI: 1), an iron brooch fragment, 10 cm long (Plate XVI: 6), a bronze ring, 2 cm in diameter (Plate XVI: 4), and other fragments of iron objects (Plate XVI: 2, 3, 5, 7, 8).

Grave 116 – the only grave placed nearly in the barrow centre. No grave pit ascertained, at the area of 30 by 40 cm there were calcined bone of an older adult and one plain sherd.

No other graves have been found even in four trenches cut around the barrow.

Barrow 6

Irregular circle 11.5–12 m in diameter, max. height 85 cm. The fill contained few sherds and two pieces of sheet bronze (Plate XV: 10, 11). The barrow contained five interments, all in its western part (nos. 117–121).

Grave 117 – no pit was outlined; a) a cluster of calcined bone of an infant, b) east of it a brooch, length 5.7 cm (Plate XVI: 12).

Grave 118 – no pit recovered. A cluster of finds, no bone – perhaps a symbolic grave: a) a large iron buckle, breadth 5.8 cm (Plate XVI: 16), b) a bronze brooch, length 6 cm, with a yellow glass bead stuck on its pin, diameter 0.8 cm (Plate XVI: 13), c) a bronze brooch fragment, length 3.5 cm (Plate XVI: 14) and its pin (Plate XVI: 15).

Grave 119 – no pit recovered; a) a cluster of calcined bone perhaps of an adult, containing also b) one plain sherd.

Grave 120 – no pit recovered. Between two flat stones there were a) calcined bone of an adult, b) plain sherds.

Grave 121 – no pit recovered; a) many weakly burnt calcined bones of a younger adult female deposited in b) an urn with a finger-tipped cordon, height 23 cm, diameter of its mouth 15 cm (Plate XVI: 17), circled with small stones, c) originally covered with a vessel of which a few sherds survived, d) three fragments of a belt mount (Plate XVI: 23, 24, 26) e) charcoal, f) four larger bronze rivets, diameters 1.6–1.8 cm (Plate XVI: 27–30), g) four smaller bronze rivets, diameter 0.5 cm (Plate XVI: 18–22), h) a bronze brooch, length 6.3 cm (Plate XVI: 31), i) an openwork bronze girdle-clasp fragment, breadth 6.5, height 7.3 cm (Plate XVI: 32), j) two fragments of a bronze needle, lengths 3.3 and 0.9 cm, k) 10 small pieces of sheet bronze.

Trenches around barrow 6

West of barrow 6 six trenches have been cut revealing graves 122–126.

Grave 122 – no pit recovered; a) calcined bone of an older adult deposited in b) a brick-red urn decorated with vertical plastic arches, height 17.2 cm, diameter of its mouth 13.2–14.2 cm (Plate XVI: 33), c) sherds from various vessels.

Grave 123 – no pit ascertained; a) calcined bone of a seven-eight-year old child placed in b) an unrestorable Dacian pot with a finger-tipped cordon; beside the urn c) a broken iron knife, length 7.6 cm (Plate XVI: 42), d) two fragments of a bronze

finger-ring, e) a bronze brooch, length 6.1 cm (Plate XVI: 44), f) an iron bucket pendant, height 2.1 cm (Plate XVI: 43) attached to the brooch in fire, g) nine glass beads deformed by fire (Plate XVI: 34–38), h) an iron object fragment (Plate XVI: 41), i) a bronze cylindrical vessel covered with a lid having a ring on its top and two rings on both sides, height 3.2 cm (Plate XVI: 40).

Grave 124 – no pit ascertained; a) calcined bone of an adult female, b) undistinguished sherds, c) an iron buckle, breadth 3 cm (Plate XVII: 1).

Grave 125 – no pit ascertained; a) sherds of a bowl, height 8.3 cm, diameter of its mouth 14 cm (Plate XVII: 2), beside b) a small grey brown vase, height 11.9 cm, max. diameter 10.1 cm (Plate XVII: 3), nearby calcined bone of an adult, d) an obsidian flake in the grave fill.

Grave 126 – no pit ascertained; a) calcined bone of an older female deposited in b) an urn – double-handled *kantharos*, varying from the yellow brown to the dark grey with a stroke decoration in its upper part, height 17 cm, max. diameter 19.5 cm (Plate XVII: 4); apart from bone the urn contained c) an iron knife, length 10.8 cm (Plate XVII: 5).

Barrow 7

It is 12 cm in diameter, 70 cm high. Below the mound at the old ground level there were irregularly placed large stones, perhaps intact. The barrow mound contained fragments of iron shield binding (Plate XVII: 7–9, 13–14), a socket of a spearhead, length 8.2 cm (Plate XVII: 19), a curved iron rod, perhaps from a bucket handle, breadth 10.7 cm (Plate XVII: 6), three bronze rings, diameters 2, 2.1 and 2.3 cm, (Plate XVII: 16–18), a broken knife, length 5.7 cm (Plate XVII: 11), and an iron hook, breadth 7.8 cm (Plate XVII: 15).

The barrow contained only one interment.

Grave 127 – fragments of calcined bone scattered in the mound centre and three undistinguished sherds lying at the old ground surface. At the edge of the south-western part of the barrow a group of four vessels circled with stones. The vessels contained only clay perhaps they served as food vessels; a) a barrel-shaped grey wheel-made vase, height 23.3 cm, max. diameter 22.7 cm (Plate XVII: 21) was covered with b) a grey profiled lid, height 4.2 cm, diameter 12.6 cm (Plate XVII: 21); c) a biconical deep bowl with an inturned rim, height 12.5 cm, max. diameter 23.2 cm (Plate XVII: 20), was covered with d) a grey lid flanged from inside, height 7.7, diameter 21.2 cm.

It is an open question whether the cluster of vessels was associated with the central interment or it was another interment.

Barrow 8

It is 11 m in diameter, 1 m high. There were larger stones beneath the mound, that seem to be intact, just used for forming the mound. The mound contained numerous early La Tène sherds. It was built up above grave 128 located in the barrow centre. In the north-western part of it there was grave 129.

Grave 128 – a) in an ash and charcoal layer there was calcined bone of an adult, the cremation pyre being at the same place. At the ash layer there were 3 clusters of vessels: b) a grey wheel-made jar, height 28.5 cm, max. diameter 20.8 cm (Plate XVIII: 17), c) a grey mug, height 9.7 cm, max. diameter 9.6 cm (Plate XVIII: 16); in the second cluster d) a biconical red bowl, height 6.9 cm, diameter of its mouth 12.5 cm (Plate XVIII: 15), containing e) bone of cattle, pig, small ruminant, and bird, f) the bowl being covered with a pot fragment, height 11.5 cm, g) brown hand-made irregular bowl with a rim made as a base of a lid, height

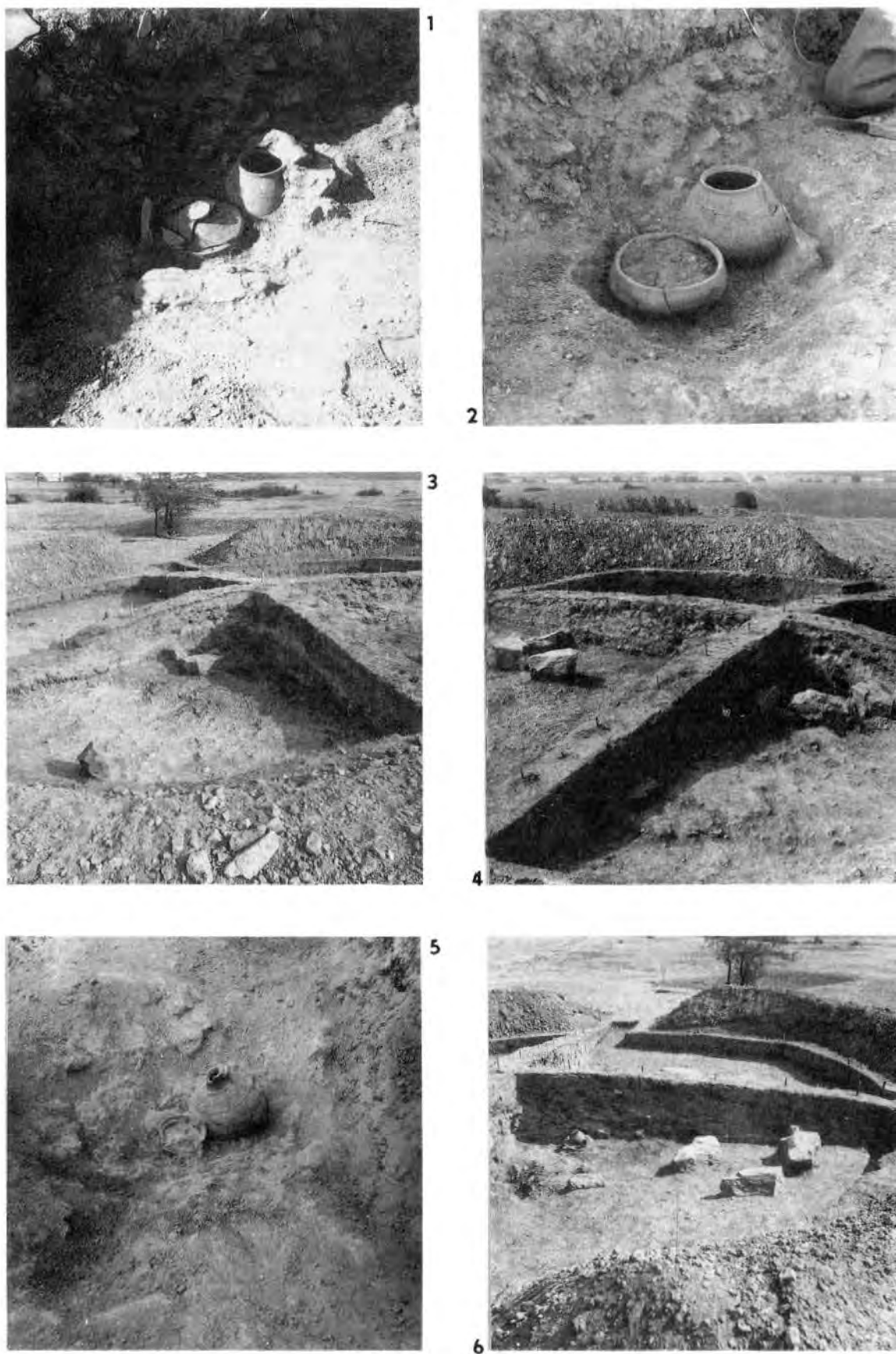

Fig. 12. 1 – a cluster of vessels beside barrow 7; 2 – vessels in barrow 7 without lids; 3 – barrow 8, north-west section; 4 – barrow 8, SE and NE sections; 5 – barrow 8, a cluster of vessels; 6 – barrow 8, SW part.

11.2–13.3 cm, diameter of its mouth 24.5 cm (Plate XVIII: 18), covered with h) a light brown conical lid fitting to the bowl, height 9.8 cm, max. diameter 24.3 cm (Plate XVIII: 18).

In a small depression, to the south-west, there were weapons damaged by fire, perhaps belonging to the burial: a) a deformed two-edged sword stabbed in the pit floor by both its point and its hilt, length 91 cm (Plate XVIII: 4), b) an iron shield boss, diameter 18.2 cm (Plate XVIII: 8), c) bronze scabbard fragments (Plate XVIII: 11, 13), d) an iron knife, length 16 cm (Plate XVIII: 6).

It is an open question whether the other objects found in various places beneath the mound belonged to the grave furniture: a) two fragments of bronze spurs with iron pricks, height 7.1 and 7.3 cm

(Plate XVIII: 1, 2), b) a silver openwork buckle, length 6.1 cm (Plate XVIII: 10), c) a pin and a part of the spring of an iron brooch, length 5.9 cm (Plate XVIII: 12), d) a copper phalera, diameter 4.1 cm (Plate XVIII: 3), e) shield boss fragments, f) an iron mount with a ring, length 7.4 cm (Plate XVIII: 5), g) a bronze ring, diameter 2 cm (Plate XVIII: 9), h) a bronze finger-ring made of a thin wire, diameter 2.2 cm (Plate XVIII: 9), i) a bronze belt-loop, length 2.3 cm (Plate XVIII: 14), j) an iron nail head, diameter 3.1 cm (Plate XVIII: 7).

Grave 129 – in a depression in the north-western part of the barrow; a) calcined bone perhaps of an adult deposited b) in an unrestorable urn – a Stradonice-type barrel-shaped vessel, c) a bone awl tip, length 5.5 cm (Plate XVII: 22).

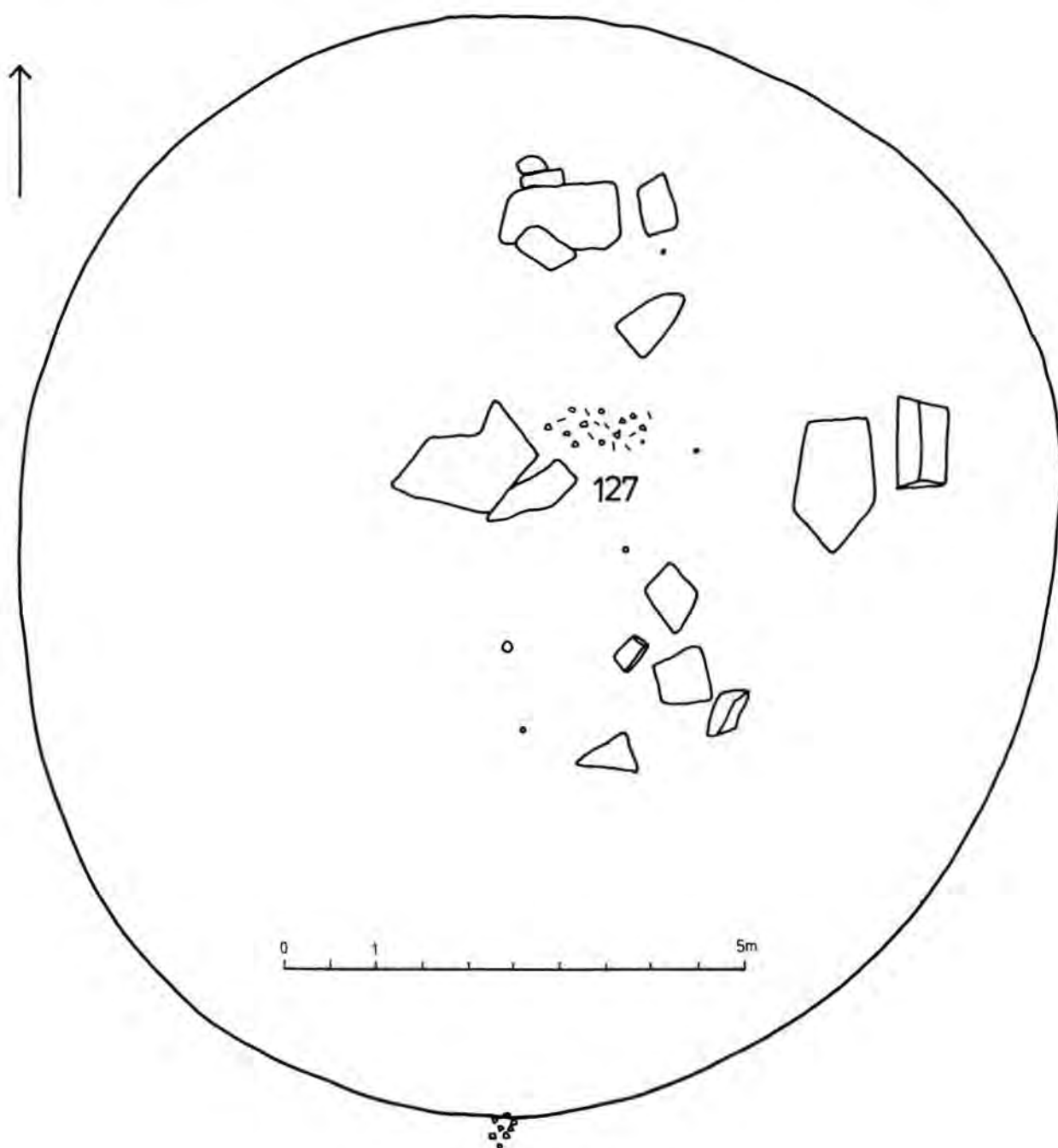

Fig. 13. Barrow 7.

Trenches round barrow 8

Four trenches in the eastern part of the barrow revealed 10 graves (130–139). The layers contained late La Tène sherds and metal artifacts (Plate XVII: 23–29).

Grave 130 – a small depression 25 cm in diameter containing a) calcined bone of an adult, b) two undistinguished sherds, c) two obsidian flakes.

Grave 131 – no pit ascertained. At an area measuring 70 by 40 cm: a) a huge amount of calcined bone of a younger adult, on the eastern side b) an iron arrowhead fragment, length 3.2 cm (Plate XVII: 31), c) an iron knife, length 9 cm (Plate XVII: 30), d) an obsidian flake, e) a few sherds.

Grave 132 – a) a grey Przeworsk bowl circled by stones, height 9.1 cm, diam. of its mouth 15.8 cm (Plate XVII: 34), b) a grey vase, height 8.3 cm, max. diam. 9.3 cm (Plate XVII: 32). c) beneath a small bowl bones of an adult female, d) a whetstone close to the bowl, length 10.1 cm (Plate XVII: 33), e) a few sherds.

Grave 133 – no pit recovered: a) calcined bone other than infant, b) small pottery fragments.

Grave 134 – an oval pit 55 cm in diameter: a) on the top deformed shield boss fragments, b) west of them a large fragment of a late La Tène vase, overlying c) a huge amount of calcined bone of a younger adult, d) sheet bronze fragments, e) an elongated bronze mount, length 7 cm (Plate XIX: 17), f) a double-wired bronze ring, diameter 2.1 cm (Plate XIX: 6), g) a small romboïd girdle-clasp, length 3 cm (Plate XIX: 4), h) sheet bronze fragments, perhaps from a shield binding (Plate XIX: 10, 11), i) a bronze mount, length 15.5 cm (Plate XIX: 1, 2), j) potsherds, underlying k) an iron spearhead, length 15.6 cm (Plate XIX: 3) l) a profiled small bowl in the centre of pit, height 6.1 cm, diameter of its mouth 15.7 cm (Plate XIX: 9), overlying m) a conical bowl, height 6.5 cm, diameter of its mouth 15.7 cm (Plate XIX: 8), n) at the pit floor another cluster of bones, o) an iron buckle, length 9.1 cm (Plate XIX: 7), p) several sherds, r) an iron finger-ring with intaglio engraved with a desing of crab, diameter 2 cm, diameter of gemstone 0.8–1.2 cm (Plate XIX: 5).

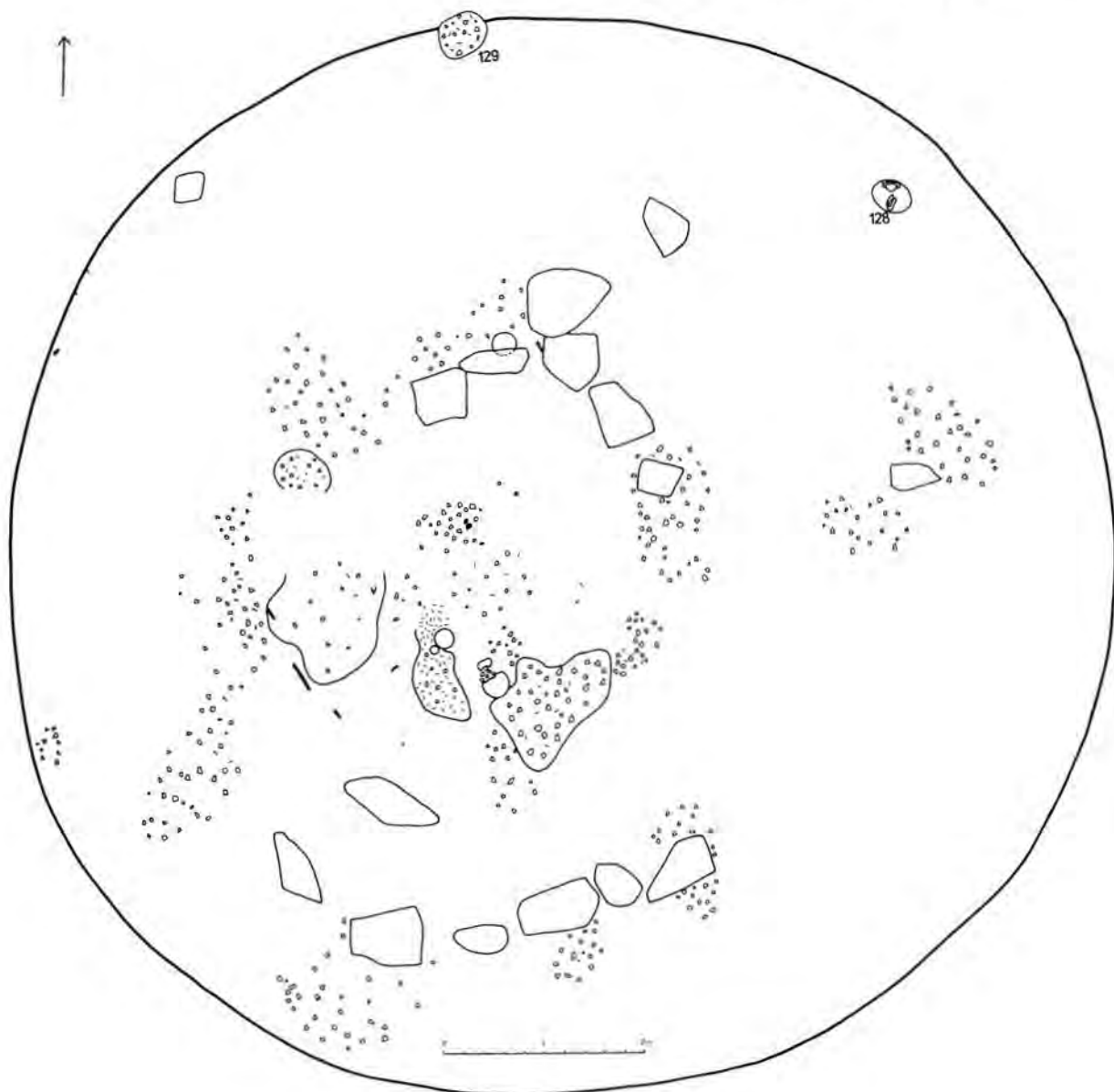

Fig. 14a. Barrow 8,

Grave 135 – no pit recovered; a) three fragments of calcined bone, b) sherds from a coarse pot, mixed with, c) La Tène sherds – presumably from the fill.

Grave 136 – no pit recovered; a) a cluster of undistinguished sherds, overlying b) a huge amount of an adult male in a layer 8–10 cm thick, c) a bronze ring, diameter 2.5 cm (Plate XVIII: 23), d) a grey brown vase, height 17.4 cm, max. diameter 16.6 cm (Plate XVIII: 24), e) an orange bowl with a high bell pedestal, height 16.6 cm, diameter of its mouth 23.2 cm (Plate XVIII: 21), f) three bronze rings, diameters 2.1, 2.4 and 2.5 cm (Plate XVIII: 19, 22, 25), g) a bronze buckle fragment, length 7.5 cm (Plate XVIII: 28), h) a bronze attachment (perhaps from a bucket), height 5.9 cm (Plate XVIII: 26), i) sheet bronze fragments (Plate XVIII: 27), close to the burial j) a grey wheel-made *kantharos* with two handles, height 13.1 cm, max. diameter 14 cm (Plate XVIII: 20), k) close to it an iron fragmentary knife.

Grave 137 – an oval pit, 40–50 cm in diameter: a) in the upper part calcined bone of an adult, b) an iron arrowhead, length 6.3 cm (Plate XIX: 12), c) an iron needle with a broken eye, length 10 cm (Plate XIX: 13), d) atypical sherds.

Grave 138 – an irregular pit, max. diameter 20 cm, containing small fragments of calcined bone.

Grave 139 – no pit recovered; a) a few fragments of calcined bone, b) undistinguished sherds, c) an obsidian blade, d) a fragment of an iron cone-headed pin, diameter 3.8 cm (Plate XIX: 14).

Barrow 15

Since the barrow surface was considerably damaged, the burial was not mapped at first. As late as 1970 the excavation has shown that it was a barrow about 16 m in diameter and 1 m high. In the centre there was a cluster of large stones protruding from today's surface of the barrow mound. More important metal finds from the mound are shown in Plate XIX: 19–35. Also have been found four sherds, greyish-yellow, decorated with relief designs (Plate XIX: 15–18).

The trenches cut around barrow 15 revealed the following artefacts: an iron brooch fragment, length 5 cm (Plate XX: 3), a pair of small iron tweezers, length 6.2 cm (Plate XX: 1), a pair of small bronze tweezers, length 2.6 cm (Plate XX: 2), an iron spearhead, length 20.3 cm (Plate XX: 4).

Grave 140 – no pit ascertained. At an area measuring 30 by 70 cm a) calcined bone of a younger adult, b) small sherds.

Grave 141 – a slightly outlined pit 35–40 cm in diameter: a) calcined bone perhaps of an adult, b) an iron knife, length 7.9 cm (Plate XX: 5), c) atypical sherds.

Grave 142 – no pit ascertained; a) a cluster of calcined bone of an infant, b) atypical sherds, c) an iron brooch bow, length 5.6 cm (Plate XX: 8), d) an iron mount, length 6.2 cm (Plate XX: 9), e) a looped wire, length 4 cm (Plate XX: 6), f) a deformed fragment of glass perhaps belonging to the grave (Plate XX: 7).

Grave 143 – at an area measuring 50 by 50 cm: a) calcined bone of an individual older than infant, b) sherds – among them a fragment of a ring-shaped base, c) animal bone, only a bone of fowl is certain.

Grave 144 – no pit ascertained; a) a cluster of calcined bone perhaps of an adult, b) mixed with small sherds.

Grave 145 – no pit recovered; a) calcined bone perhaps of an adult, b) undistinguished sherds, c) an animal bone.

Grave 146 – in the barrow centre on a cluster of large stones, 25 cm beneath the surface there were a) a huge amount of calcined bone of an adult, b) atypical sherds, c) a small obsidian flake.

Grave 147 – disturbed, no pit recovered; a) calcined bone of an adult, b) an iron spur, span 8.4 cm (Plate XX: 12), c) a spearhead with a rolled point (Plate XX: 10), d) sherds, perhaps belonging to the grave e) a bronze brooch foot fragment (Plate XX: 13), f) an iron bucket pendant, height 2.2 cm (Plate XX: 11).

Grave 148 – no pit ascertained; a) calcined bone perhaps of an adult, b) an iron bracelet, diameter 6.5 cm (Plate XX: 14), c) a blue massive glass bead with white stripes, diameter 4.2 cm (Plate XX: 15), d) atypical sherds.

Grave 149 – no pit recovered; a) a cluster of calcined bone perhaps of an adult, b) a fragment of a bucket handle, length 5.3 cm (Plate XX: 16), c) a broken iron rod, length 7.3 cm (Plate XX: 17), d) sherds.

Grave 150 – no pit recovered; a) calcined bone perhaps of an adult, b) an iron brooch, length 6.5 cm (Plate XX: 18), c) a disturbed bronze brooch, length 3.7 cm (Plate XX: 19), d) atypical sherds, e) a small obsidian flake.

Grave 151 – no pit ascertained; a) scattered fragments of calcined bone perhaps of an adult, b) undistinguished sherds.

Grave 152 – no pit ascertained; a) calcined bone perhaps of an adult, b) atypical sherds, c) an obsidian flake.

Grave 153 – no pit outlined; a) calcined bone of an individual older than infant, b) atypical sherds, c) a doubled bronze lock mount, length 4.5 cm (Plate XX: 20), d) a bone of a small vole.

Grave 154 – a shallow depression, 20–35 cm in diameter, containing a) a few fragments of calcined bone perhaps of an adult, b) two pottery sherds, c) an animal bone.

Grave 155 – no pit ascertained, only a cluster of a) calcined bone, b) three La Tène rim sherds and a container fragment.

Grave 156 – a) scattered fragments of calcined bone perhaps of an adult, b) a sheet iron fragment (Plate XX: 21), c) atypical sherds, d) a fragment of a small bone object with a broken perforation, length 2.5 cm (Plate XX: 22).

Grave 157 – no pit recovered; at an area measuring 40 by 45 cm a) scattered fragments of calcined bone perhaps of an adult, b) a few sherds, c) a whetstone fragment.

Grave 158 – no pit ascertained; a) calcined bone of an adult, b)

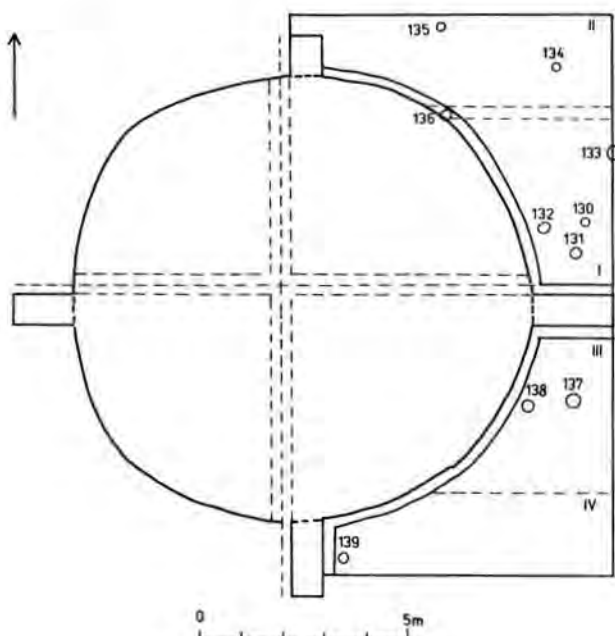

Fig. 14b. Trenches around barrow 8.

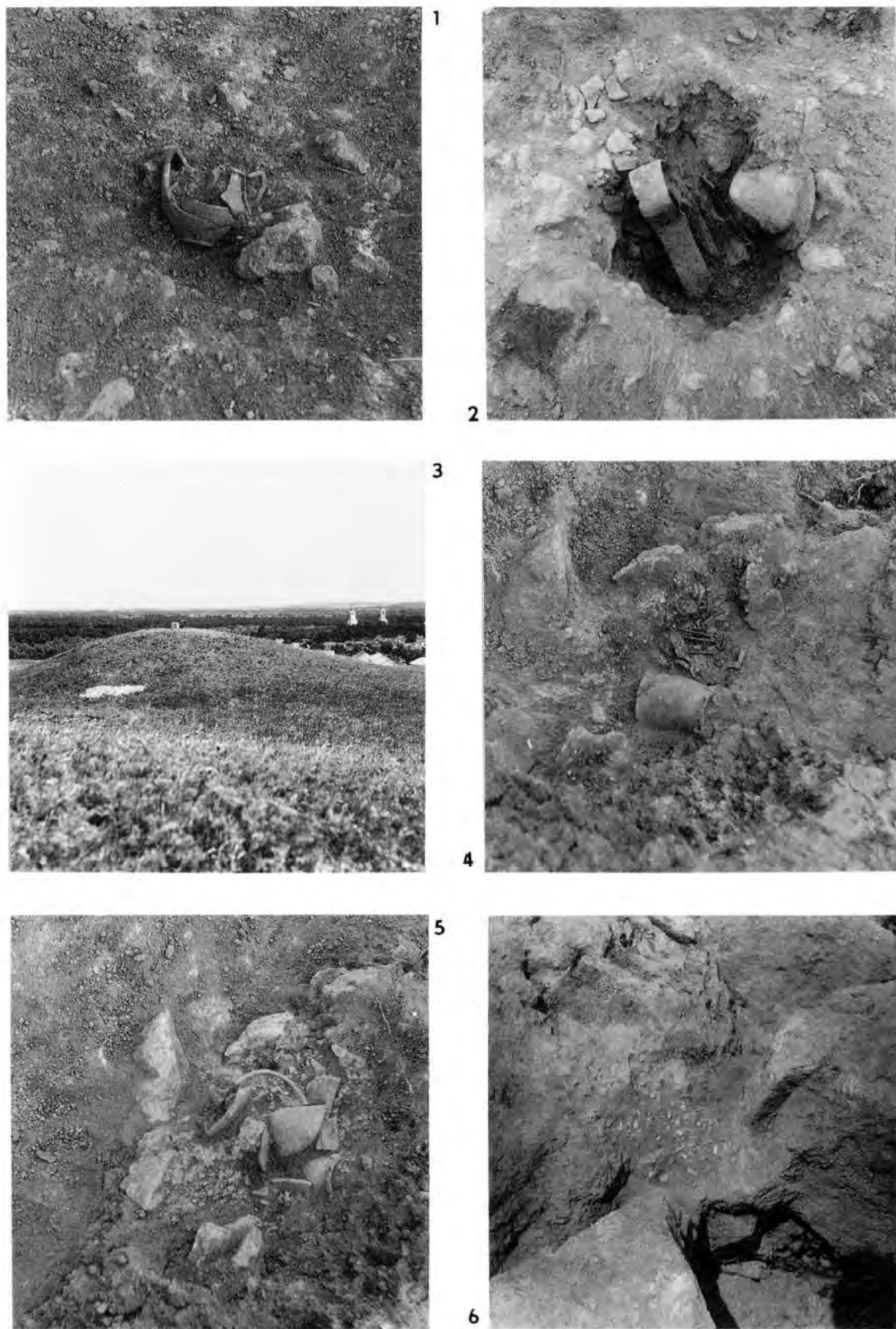

Fig. 15. 1 – trench II beside barrow 8; 2 – barrow 8; 3 – barrow 12; 4 – a trench beside barrow 8, grave 136; 5 – a trench beside barrow 8, grave 137; 6 – barrow 15, grave 146.

atypical pottery sherds, c) a knife fragment, length 7.4 cm (Plate XX: 23).

Grave 159 – no pit ascertained; a) a lot of calcined bone of an adult, b) a bucket pendant, height 1.7 cm (Plate XX: 25), c) an iron grip fragment from a shield, length 13.8 cm (Plate XX: 24), d) undistinguished sherds, one of them stamped (Plate XX: 26), e) two small wheels made from sherds.

Grave 160 – under two larger stones at an area measuring 100 by 80 cm there were a) a huge amount of calcined bone of an older adult female, b) an iron brooch, length 8.5 cm (Plate XX: 28), c) a bronze brooch, length 5.3 cm (Plate XX: 27), d) a few sherds, e) pig bones and bones of a small ruminant.

Grave 161 – no pit ascertained; a) calcined bone of an adult scattered around, b) a massive iron buckle, diameter 4.4 cm (Plate XXI: 1), c) a small iron disc, maybe a base of a bucket pendant, d) atypical sherds.

Grave 162 – no pit recovered; a) light grey sherds of a bowl scattered around, close to them b) calcined bone perhaps of an adult, c) other pottery sherds, d) two fragments of a shield binding, total length 7.4 cm (Plate XXI: 2, 3).

Grave 163 – an oval pit, 30–50 cm in diameter, containing a) calcined bone, b) undistinguished sherds, c) an iron spur, span 8.2 cm (Plate XXI: 5), d) fragments of an unidentifiable bronze object, e) fragments of an iron object, f) seven fragments of a drinking horn bronze bindings, including an openwork upper part, 5.4 cm broad, and a button-shaped lower part, diameter 1.9 cm (Plate XXI: 4), g) a grey jar fragment, h) cattle bone.

Grave 164 – no pit recovered; 15 cm beneath the surface a) a grey to black urn, height 23 cm, max. diameter 23.5 cm (Plate XXI: 6) decorated with wavy and incised lines, containing b) a few fragments of calcined bone of an adult, c) a rectangular stone lying close to the urn.

Grave 165 – no pit recovered; a) four calcined bones perhaps of an adult, b) a tip of an iron spearhead, length 7.2 cm (Plate XXI: 8), c) an iron knife fragment, length 9 cm (Plate XXI: 9), d) an

iron spring from a lock, breadth 4.3 cm (Plate XXI: 7), e) sherds.

Grave 166 – no pit outlined; a) scattered calcined bones of an adult, b) an iron brooch with a broken catch-plate, length 4.6 cm (Plate XXI: 12), c) a needle and a part of a bronze spiral, length 2.7 cm (Plate XXI: 10), d) an iron ring, diameter 2 cm (Plate XXI: 13), e) a piece of yellow-green melted glass (Plate XXI: 11), f) plain sherds, g) an animal tooth.

The excavation of 1974 was focused on an area between the barrows in the eastern part of cemetery. In trench I, 50 m long and 1.5 m wide, between barrows 2 and 4 nothing but grave 167 has been revealed. Trenches II–VI close to the outbuilding of the cooperative farm revealed graves 168–177.

Grave 167 – the only grave in the cemetery covered with stones and having a stele. The stones covered an area measuring 240 by 100 cm overlying a grave pit, measuring 245 by 90–100 cm, orientated to the east-west, the bottom of the pit being 110 cm beneath the surface and 60 cm beneath the stone construction. There is no evidence for the buried. The grave seems to be symbolic. It contained: a) a brown red pedestalled bowl, height 19.2 cm, diameter of its mouth 23–24 cm (Plate XXI: 22), b) an orange *kantharos*, height 12.7 cm, max. diameter 15.2 cm (Plate XXI: 23), c) a pot with a finger-tipped cordon on its shoulders, height 12.6 cm, max. diameter 10 cm (Plate XXI: 21), d) other pottery sherds, e) a bead decorated in black and white, diameter 1.5 cm (Plate XXI: 17), f) a white bead with yellowish eyes, diameter 1.6 cm (Plate XXI: 15), g) a turquoise bead with yellowish spots, diameter 1.5 cm (Plate XXI: 16), h) a white melon bead, diameter 1.7 cm (Plate XXI: 14), i) a cast-iron mirror, diameter 3.8 cm (Plate XXI: 18), j) an iron knife, length 9.2 cm (Plate XXI: 19), k) a bronze brooch, length 6.2 cm (Plate XXI: 24), a fragment of its pin (Plate XXI: 20).

Grave 168 – considerably disturbed, 15 cm beneath the surface a) fragments of an orange urn, mixed with, b) calcined bones of an adult, c) a fragment of a sandstone whetstone, length 10.3 cm

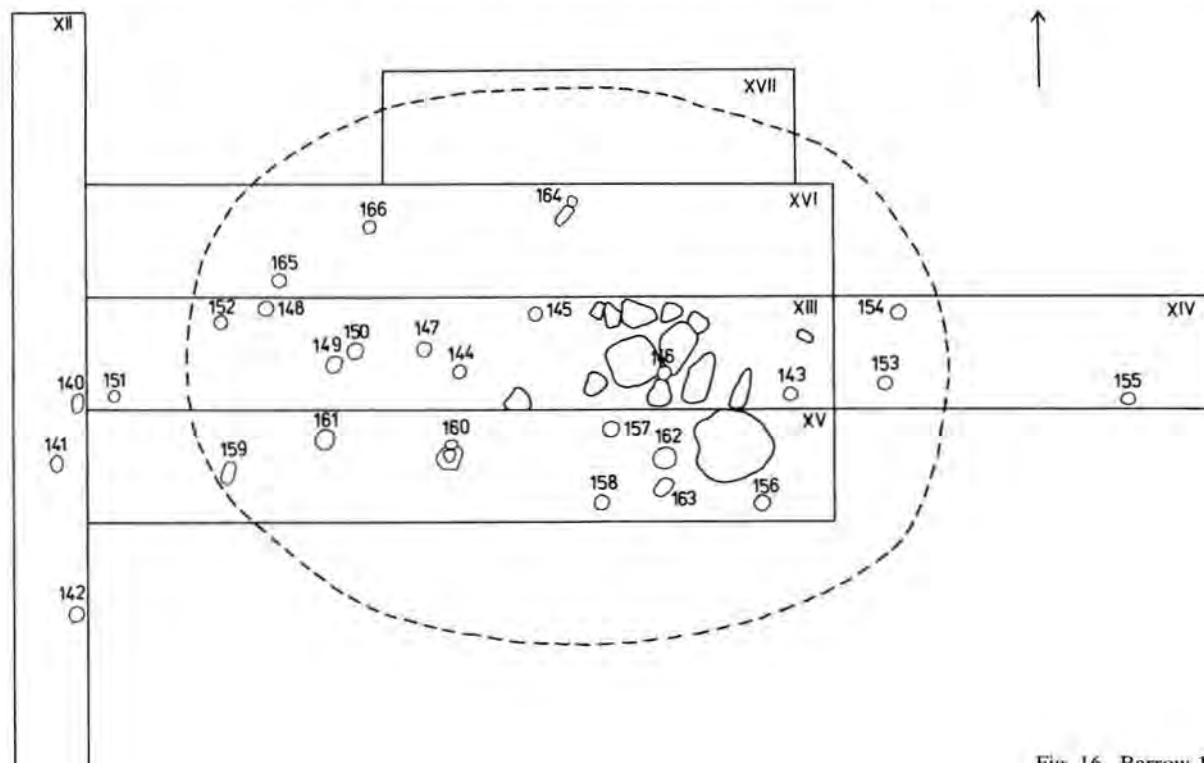

Fig. 16. Barrow 15.

(Plate XXII: 1), d) a fragment of a grey coiled base, e) an iron chisel, length 9.2 cm (Plate XXII: 2).

Grave 169 – no pit ascertained; only 15 cm beneath the surface a) sherds of an unrestorable urn, b) many fragments of calcined bone of a younger adult female, c) a grey brown small vessel, height 9.4 cm, diameter of its mouth 10 cm (Plate XXII: 4), d) a pin with a part of spiral from an iron brooch, length 6.1 cm (Plate XXII: 3).

Grave 170 – no pit ascertained; a) an incomplete orange urn only 5 cm beneath the surface, height 8.4 cm (Plate XXII: 6) surrounded with three stones, in the lower part of urn and around calcined bone of a younger adult, c) fragments of a grey La Tène bowl – maybe a lid of the urn, d) west of the urn an iron bracelet fragment, length 6.9 cm (Plate XXII: 5).

Grave 171 – no pit ascertained; a) two fragments of calcined bone, b) an iron knife, length 12.8 cm (Plate XXII: 9), c) atypical sherds, d) a conical cup with a broken handle, height 5.2 cm,

diameter of its mouth 8.5 cm (Plate XXII: 10), e) seven sheet iron fragments with an incised decoration, maybe from a sword scabbard (Plate XXII: 7, 8).

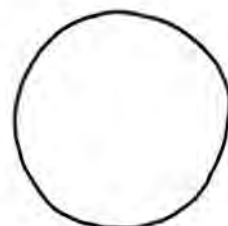
Graves 172–173 – the only double burial, no pit ascertained; on the south-west side a) an incomplete brown to brownish grey urn with a finger-tipped cordon, height 16.3 cm (Plate XXII: 13), containing b) calcined bone of an adult, c) a bronze brooch fragment, length 4 cm (Plate XXII: 12), d) an iron knife, length 12.3 cm (Plate XXII: 11). In the north part of the grave e) smaller urn with four knobs, height 12.9 cm, max. diameter 10.5 cm (Plate XXII: 14), containing f) calcined bone of an adult, weakly fired; close to the urn g) fragments from a grey fine vessel, from a lid, and from the unrestorable upper part of the urn.

Grave 174 – no pit recovered; a) fragments of an urn up to 30 cm beneath the surface, b) two fragments of calcined bone, c) an iron hook, breadth 4 cm (Plate XXII: 15).

Grave 175 – no pit recovered; 22–30 cm beneath the surface

Trench 1/74

Barrow 2

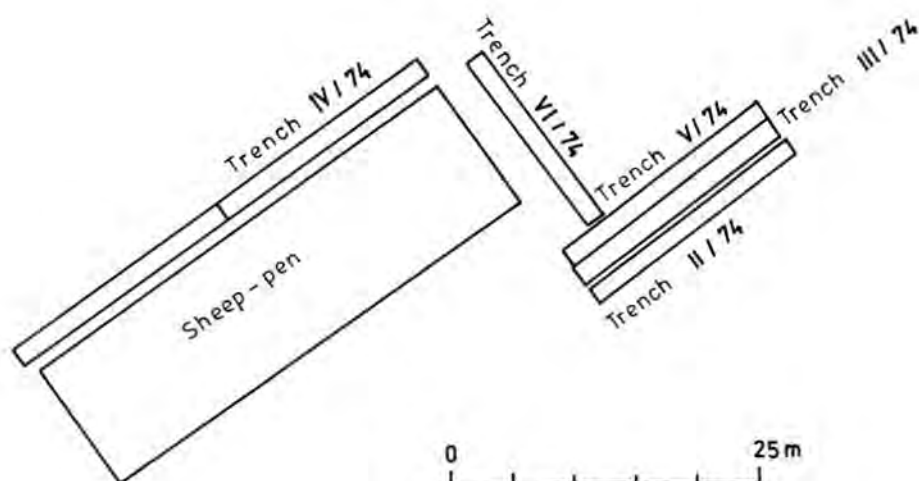

Fig. 17. 1974 trenches.

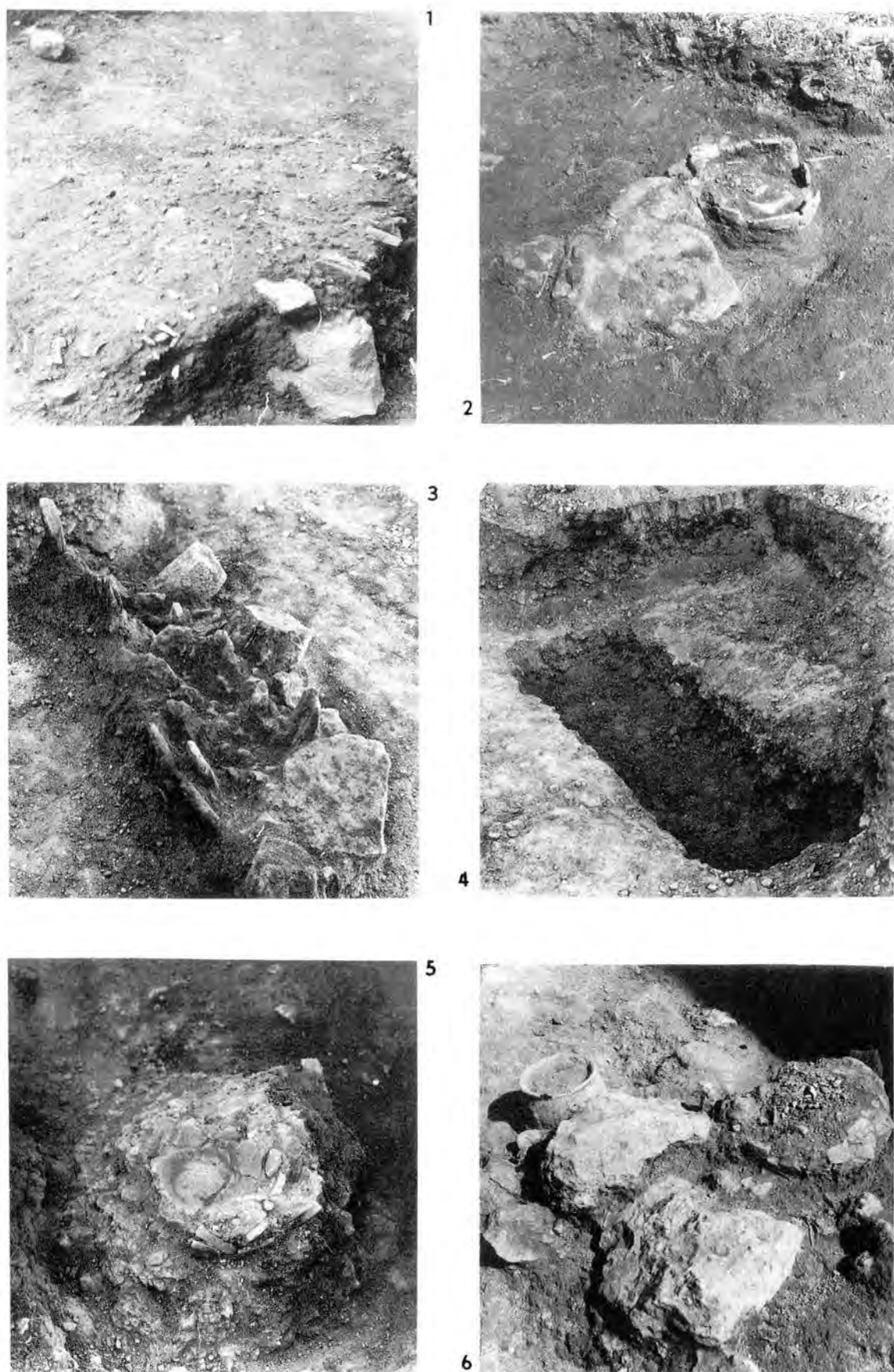

Fig. 18. 1 – grave 160; 2 – grave 164; 3 – stone construction of grave 167; 4 – pit of grave 167; 5 – grave 170; 6 – graves 172 and 173.

at an area of 40 cm in diameter: a) calcined bone of an adult among the stones, b) two fragments from wheel-made vessels with a paste surface, c) an iron brooch, length 5.7 cm (Plate XXII: 16).

Grave 176 – 50 cm beneath the surface at a circle 30 cm in diameter: a) weakly fired bone perhaps of an adult, b) a Dacian vessel fragments, c) an iron bucket handle, length 6.2 cm (Plate XXII: 17).

Grave 177 – disturbed, 40 cm beneath the surface at an area of 30 cm in diameter: a) weakly fired calcined bone of an adult, mixed with b) sherds of Dacian character, c) an iron buckle, breadth 3.7 cm (Plate XXII: 18), d) a bone of a small ruminant.

The layer close to graves 176 and 177 contained a fragment of a massive bronze brooch, length 7.3 cm (Plate XXII: 19), an iron object perforated in its centre, length 10.1 cm (Plate XXII: 20).

ANALYSIS OF FINDS

Tools

Knives

In the cemetery of Zemplín 27 knives were found in 26 graves (14.69%) and nine knives in barrow mounds. 11 burials containing knives can be classified as rich, seven as medium-rich and eight as poor. The knife was revealed in two infant burials, in three female burials, in four burials of younger adults, in 12 adult burials, in four unidentifiable burials and in one symbolic grave. As far as ethnicity is concerned, one knife was found in a late La Tène burial, 16 knives in Dacian burials, five in Przeworsk and four in unidentifiable burials.

Knives are common grave goods throughout the whole Roman period. Numerous analogies have been recovered also in the cemeteries of the early Roman period in western Slovakia (Kolník, 1980). K. Hadaczek (1909, p. 9) stated on the basis of the cemetery in Przeworsk, that the knives vary in form and size and can be found in both male and female burials. This statement is supported by other excavations e. g., at Chorula, where 84 items have been found in the burials of both sexes, or at Spicymierz, where 83 knives come from burials and 32 knives were found during the survey (Kenk, 1977, pp. 216, 283). In the cemetery of Kemnitz 72 items were found (Geisler, 1984, pp. 127–129). In Bohemia, they are known both at the settlements and in the cemeteries (Motyková-Šneidrová, 1965, pp. 135, 136). M. Šmiszko (1932, p. 163) stated that almost each of the Lipica culture burials, either male or female contained at least one knife. He tried to date them, considering those with no shoulders older, those with shoulders separating the blade from the tang younger (Šmiszko, 1932, p. 165). According to I. Glodariu and E. Iaroslavschi (1979, p. 119) the knives varying in size and form are common also in

the Dacians from the 2nd century B.C. till the 1st century A.D.

A. v. Müller (1957, p. 45) tried to classify knives of the Roman period, dividing them into four groups, the first one – the knives with flat blades – being considered an all-Germanic type. However, no knife type seems to be typical to one ethnic group, as all types are common in all barbarian territories and can often be found together in the same horizon. Therefore, they cannot be considered important for dating and identifying ethnicity.

Shears

In Zemplín, iron shears occurred in four burials (2.26%), two pairs of them being in anthropologically unidentifiable graves of adults, one pair – in a female burial and another one – in an unidentifiable burial. The furniture of three burials of unidentifiable sexes is so typical to warriors, that they may be considered male burials. All of them belong to the Przeworsk culture area.

Shears are common grave goods in the early Roman period in the whole territory of Barbarians. In eastern Slovakia, six items were found in disturbed graves at Plešany (former Svätá Mária) (Hampel, 1892, p. 374). In contemporaneous west-Slovakian cemeteries they are commoner than at Zemplín; at Abrahám they were in 12.76% of graves, at Kostolná pri Dunaji in 27.91%, and at Sládkovičovo in 27.12% (Kolník, 1980). In the Púchov culture they occur at settlements (Pieta, 1982, p. 65). Shears are common in the Przeworsk culture area (Hadaczek, 1909, p. 10; Kenk, 1977, p. 221), in Bohemia (Motyková-Šneidrová, 1965, pp. 135–137), in Germany (Preidel, 1930, I, p. 270; Müller, 1957, p. 49), as well as in Rumania (Crișan, 1980, p. 376). H. Preidel (1930, I, p. 270) stated, that iron shears with rounded bows (all examples from Zemplín correspond to this description) are the commonest type of the 1st century and this dating is supported also by later finds.

The shears were used to cut sheep, grass, textiles, as well as hair. Miniature bronze shears – so far unknown in the territory of Slovakia – were used for cutting nails or as ritual objects for symbolic cutting hair, etc. (Knaak, 1978, p. 39).

Since in Germany and Poland shears occurred in warrior graves, an opinion arose, that they fell into the military equipment (Hadaczek, 1909, p. 10; Müller, 1957, p. 50; Kenk, 1977, p. 221). K. Motyková-Šneidrová (1963, p. 410; 1965, p. 137) had pointed out, that shears are frequent in female graves. This opinion was supported by later an-

Table 1: (continued)

thropological analyses of cremation burials. *A. Knaak* (1978, p. 26) treated material from 168 sites, on which 562 shears of the late La Tène and Roman periods were found. She found out, that 208 items came from anthropologically indentifiable burials, 194 from male and 43 from female burials. The shears, both large iron and miniature bronze ones, are shown to be quite frequent in infant burials as well (*Knaak*, 1978, p. 28).

As far as a pair of shears from Zemplín grave 23 is concerned, it should be broken deliberately, on ritual purposes, what is supposed also by *A. Knaak* (1978, p. 34). Nevertheless, she pointed out that in a few cases the shears used for grave goods had been broken before, not during the funeral.

Remarkable is also the observation of *A. Knaak* (1978, p. 36), that the shears appear mostly in the graves containing two to five grave goods, never in the richest graves, as it is, e. g., with the cemetery at Kemnitz, where they were absent in the prince's grave (*Geisler*, 1973), while they were present in 10 less rich graves (*Geisler*, 1984, p. 130). The similar situation is also at Zemplín, therefore, we can accept the opinion of *A. Knaak*, that shears appear in poor graves, but mainly in "middle class" graves.

The finds of Zemplín oppose the theory of *A. Kietlińska* (1963, p. 40), who considered shears a part of priests' furniture, used for symbolic cutting hair. *A. Knaak* (1978, č. 40) argues, that shears are too frequent in cemeneteries to consider them all grave goods of priests. At Zemplín – as have been said above – three of them were found in warrior graves and four in female graves. Consequently, it is virtually impossible to consider them priest graves.

So far we are not able to answer the question where the shears were manufactured. A large number of finds known in the territory of Barbarians appears to be manufactured in several, so far unknown, workshops. The items of Zemplín could come from the territory of Mukachevo, where iron ore was mined and smelted (*Bidzilia*, 1971, pp. 21–38), or from the Przeworsk culture or Dacian territory, where workshops are common as well (*Glodariu – Iaroslavschi*, 1979, p. 75) (Plate 35: 15–23).

Needles and pins

Needles and pins are treated together because in some cases it is impossible to distinguish them – particularly if the items survived incomplete. In the cemetery of Zemplín needles or pins occurred in 11 graves (6.21%), 7 of them being anthropological-

ly unidentifiable, two belonging to females, one to a male, and one to an adult. It is of interest that six graves were poor, four were medium-rich and only one pin was found in a rich grave of a young woman.

Needles and pins used to be of iron or bronze. They occur also in the cemeteries of the early Roman period in western Slovakia, though in a small number. *T. Kolník* (1980) gives three needles and three pins from Abrahám, two needles and three pins from Kostolná pri Dunaji, one needle and one pin from Sládkovičovo. In the Przeworsk culture *K. Hadaczek* (1909, p. 12) considered needles and pins typical female grave goods, while *R. Kenk* (1977, pp. 222 or 285) found out, that they occurred in female as well as male graves. In the territory of Bohemia *K. Motyková-Šneidrová* (1963, p. 406) treated them from the early 1st century throughout the early Roman period. Most of them occurred in female graves. *A. v. Müller* (1957, p. 32) found eyed needles to be used either for sewing or they may have been present also in the head cover, as they occurred around the head in some inhumation graves. His observations were supplemented by new finds from Sarmatian graves, where needles occurred around the arms, in the chest and feet where they were used for clasping the garment (*Vaday – Szöke*, 1983, p. 110). The needles and pins are in use throughout the Roman period, only in the late Roman period the metal pins are changed for bone ones. *B. Beckmann* (1966) tried to make typology and chronology of needles and pins in free Germania. The needles from the Zemplín cemetery fall within the first group dated from B1 to B2 (*Beckmann*, 1966, pp. 14–15, Plate 1: 1, 2). The loop-headed pin from grave 22 (Plate III: 5) belongs to Beckmann's group IX. This sort of pins appears as early as stage B surviving also in stage C (*Beckmann*, 1966, p. 38, Plate 4: 130). The cone-headed pin from grave 93 (Plate XII: 27) as well as similar from barrow 3 (Plate XII: 8) can fall within group III, dated to B1 (*Beckmann*, 1966, p. 25, Plate 2: 53).

The graves containing needles or pins in the Zemplín cemetery are either ethnically unidentifiable (4), or belong to the Przeworsk layer (6), though needles and pins are known also in the Dacian territory, so they should be found in the Dacian graves (e. g. *Protase*, 1969, p. 302).

Awls and chisels

In the Zemplín cemetery there were iron awls in two graves (1.13%), belonging to adult individuals and containing a Dacian-type pottery. A similar awl comes from the mound of barrow 1 (Plate I: 34).

Among the cemeteries of the early Roman period in the territory of Slovakia there is only one parallel in grave 196 from Abrahám (Kolník, 1980, Plate LVI: 196e). From the Dacian territory they are given by I. Glodariu and E. Iaroslavschi (1979, p. 92, Plate 51: 10). Awls are very useful tools which are in use a very long time. A. v. Müller (1957, p. 44) supposes that they had organic handles.

In rich grave 106 there was an iron cone-headed object, perhaps a chisel. The objects like that occur with the Celts and survive to the early Roman period (Glodariu – Iaroslavschi, 1979, p. 92).

Hooks

In a poor grave of an adult individual (no. 68) as well as in the mounds of barrows 1 and 4 there were iron hooks. They were presumably fish-hooks (Plate VII: 24, Plate XIII: 31). This identification is supported by the Bodrog river near by, still being rich in fish.

Iron fish-hooks are known also in corresponding east-Slovakian settlements, e. g. from Košice-Šebastovce-Barca (Lamiová-Schmiedlová, 1969, p. 483).

Strike-a-lights

Metal strike-a-lights are typical male grave goods in the Zemplín cemetery. They occurred in three graves (1.69%) of adult individuals, two of them being in rich graves which are believed to be male on the basis of the other grave goods. In the third one there was no typical find but pottery and a knife, that might belong both to the female and to the male. The fact, that strike-a-lights occur also in female burials, has been stated by several scholars (Müller, 1957, p. 44; Vaday – Szőke, 1983, p. 117), while others supposed that they occur only in male burials (Šmiszko, 1932, p. 166; Kenk, 1977, p. 221). H. Geisler (1984, p. 130) stated that of 11 finds revealed in the cemetery of Kemnitz one strike-a-light comes from an infant grave and ten from adult graves.

In the special literature there is a rich discussion on the function of strike-a-lights. A. Kokowski (1985, p. 125) collected 94 finds from the cemeteries in the territory of Poland. In 66 graves strike-a-lights were accompanied by weapons, therefore he ranked them to the furniture of warriors. In this way he opposes A. Kietlińska (1963, pp. 31–32) who relates strike-a-lights to ironworking. A. Vaday and B. M. Szőke (1983, p. 17) ranked them to the furniture of shepherds.

Strike-a-lights are spread from southern Russia

throughout Dacia to the north-western Germanic territories. H. Geisler (1984, p. 130) assumes that the strike-a-lights of the early Roman period found in the territory of Germanic tribes came from the East.

A strike-a-light from grave 108 at Zemplín belongs to the Kokowski's I.A1 type (Kokowski, 1985, pp. 114–115) which is frequent in the territory of Lipica culture. Also in this case accompanying finds rank the grave with the Dacian horizon. Strike-a-lights with suspension loops from graves 96 and 106 – Kokowski's I. B1 type (Kokowski, 1985, p. 120) – should belong to the late phase of the Roman period. However, the Zemplín finds seem to be older. It seems to be problematical to establish a chronology of strike-a-lights for shorter periods of time, because all of their types are likely to occur together a longer time.

Weapons and military equipment

Swords

Both two-edged iron swords from Zemplín come from rich adult graves (graves 78, 128 – this sword is lost – 1.13%). Though it was impossible to ascertain sex on the basis of anthropological material, the grave goods suggest they are males belonging to the Dacians.

On the blade top of the sword from grave 78 there is an inscription. The only clear part of the longer inscription, probably in two lines, is VTILICI. The inscription was placed between three grooves running along by the sides of the sword. Beneath the hilt and above the tip of the blade there were remains of a bronze scabbard. The lower remain contained four rivets and a plastic rib, presumably an imitation of a band (Fig. 19). The sword from grave 128 bears no inscription.

Although swords belong to the category of very rare grave goods, they are known, though in a small number, in many early Roman period cemeteries. At Abrahám there were three of them (1.32%), at Kostolná pri Dunaji five (7.35%), at Sládkovičovo one (1.13%) (Kolník, 1980).

At Przeworsk (Hadaczek, 1909, p. 10, Plate G: XIII) and Wesiółki (Dąbrowski – Kolendo, 1972, p. 63) we know one item, opposite to large cemeteries at Chorula and Spicymierz, where they are missing (Kenk, 1977). Swords and scabbards are known in Bohemia (Motyková-Šneidrová, 1965, p. 138), in Germany, where, e.g., in Kemnitz they occurred in 1.19% graves (Geisler, 1984, p. 132), in the Sarmatian graves of eastern Hungary (Párducz, 1941b, p.

116), as well as in the motherland of Sarmatians (*Khazanov, 1971, p. 18*). They occur also in the Balkans, e.g. in Bulgaria from the early 1st century (*Todorovič, 1968, p. 67*), as well as in the Lipica culture sites (*Šmiszko, 1932, p. 84*).

The swords similar to those from Zemplín were known to the Celts though as early as the La Tène period they were used by the Germanic tribes as well (*Filip, 1956, p. 165*). They were popular mainly in the early Roman period what was stated earlier by several scholars (*Jahn, 1916, p. 125; Preidel, 1930, I., p. 232*).

M. Biborski classifies the parallels to the Zemplín swords in the Przeworsk culture area (Młyny Piekarskie and Tuczo sites) to the oldest swords of the Roman period (type I/8) and dates them from the junction of the La Tène period and B1 till the late B2. They were most popular throughout B1 (*Biborski, 1978, p. 60 or 94*). Also the swords from Zemplín are likely to be dated from B1, i.e. the first half of the 1st century A.D.

Later, mainly in the late Roman period, the swords got shorter, what was due to the need to conform them to the Roman mode of fighting (*Jahn, 1916, po 125*).

Swords bearing inscriptions – probably the seals of manufacturers – were studied by *K. Dąbrowski* and *J. Kolendo* (1972). The oldest and the most similar to the Zemplín sword is an item from Wesiółki dated from the years 25/20 B.C.–15/20 A.D. bearing an inscription ALLIVS PA. According to the authors mentioned above it might be the name of a craftsman of Etruscan origin working in north-

ern Italy (*Dąbrowski – Kolendo, 1972, pp. 63–64*). It is possible that also the Zemplín swords were made in this region. The less probable territory of their origin is the North – the Świętokrzyski region, where the swords of this sort seem to be made (*Biborski, 1978, p. 110*). The historical value of this inscribed sword is multiplied by a fact pointed out by *T. Kolník* (1984, p. 64) that it is the earliest inscribed weapon found in the territory of Czechoslovakia.

Scabbards

Scabbard fragments occurred in four graves (2.26%). In three cases they belonged to rich adults (graves 78, 108, and 128), in one case (grave 171) they were a part of poor furniture of an anthropologically unidentifiable individual. The fragments of scabbard found in the mounds of barrows 1 and 3 (Plate I: 4; Plate X: 4) as well as those from graves were always accompanied by the material of Dacian character.

A fragment of a bronze scabbard from grave 78 was attached to the sword as a result of fire, another one to the ring mail (Fig. 20). Grave 128 contained an openwork upper part of scabbard (Plate XVIII: 11) and a chape (XVIII: 13).

T. Kolník (1980) adduces not a one find of scabbards in the early Roman period cemeteries in western Slovakia. At Zemplín in graves 108 and 171 there were fragments of scabbard, the sword being absent. A similar phenomenon is met also in other cemeteries (see, e.g. *Motyková-Šneidrová, 1965, p. 139; Dąbrowski – Kolendo, 1972, p. 96*).

M. Šmiszko (1932, p. 85) ascribed openwork

Fig. 19. 1 – inscribed sword from grave 78; 2 – inscription in detail. Photographs *A. Marková* (fig. 19, 20–21, 23).

scabbards to the eastern Germanic tribes. However, they seem to be known earlier in the Celts and in the Balkans (Todorovič, 1968, Fig. 25: 6, 7). They are given by I. K. Sveshnikov (1957, p. 63, Plate 21:1) in the Lipica culture graves from Zvenigorod. J. Werner (1977, p. 376) considers Noricum a centre of openwork personal ornaments as well as scabbards. Nevertheless, he admits that they may have been imitated in other manufactures as well. I. Sellye (1975, pp. 136–137) supposes, that the openwork scabbards of the 1st-2nd centuries were manufactured in Pannonia.

According to the analysis of E. Cosack (1977, p. 45) the Zemplín openwork scabbard-mount seems to be a local product, imitating Noric patterns, as it is imperfect. As far as this mount is so far the only one known in the eastern part of the Carpathian Basin, we can hardly suppose a local manufacturing, which should be reflected in a larger number of finds like that even in the Zemplín cemetery itself. The openwork mount have been found in a Dacian grave, therefore it is likely to come from the South-East; the same origin is considered also in the finds from Zvenigorod or Bulgaria (Sveshnikov, 1957, Plate 21: 1 or Todorovič 1968, Plate 25: 6, 7).

The fragment of the openwork scabbard as well as strap suspension found in the grave (Plate XV: 30, 31) could be attached to a wooden scabbard or lined with a textile, the different material being used for creating a contrast in colours (Sellye, 1970, p. 72).

K. Dąbrowski and J. Kolendo (1972, p. 97) found out, that the Roman period swords and scabbards are more frequent in greater distances from the Roman Empire than close by the *Limes*. Their provenance is difficult to ascertain, as far as they were manufactured also in the territory of Barbarians; they were so perfectly done that it was nearly impossible to differentiate them from the items manufactured in the territory of the Roman Empire. The above-mentioned authors tried to confront historical records to archaeological material coming to an opinion that the often cited law banning the export of weapons established in 8 A. D. (*Ad legem Iuliam maiestatis*), in which the tribes on the Rhine and Danube are ranked with the enemies of the Empire, was in force mainly in the war time. In the peace time the weapons seem to have been traded in as well (Dąbrowski – Kolendo, 1972, pp. 86–88). Swords could reached the Barbarians as a booty, gift or they were brought by veterans coming back to their homeland. The sword was a privilege of the aristocracy serving as a prestige thing. Therefore, we must consider that the sword descended from

generation to generation, only its scabbard, which was less valuable, being deposited in the grave.

Spearheads

14 spearheads were found at Zemplín in 11 graves (6.21%). Graves 23, 50 and 70 contained two items each, grave 127 only one socket. Other spearheads were found in the mounds of barrows 1, 4 and 5, and around barrow 15 (Plate I: 43, 44; Plate XIII: 20, 24; Plate XVI: 9; Plate XX: 4). All spearheads occurred in adult graves, one of them being male, one female and the others unidentifiable. Female grave 26 contained also a pair of shears, a knife, and a brooch fragment (Plate V: 10–14). Question is whether it was a female grave and if it was, whether this woman used the spear or the spearhead was placed into the grave for other reasons (cult, heritage, etc.).

The spearhead was used by members of various social strata, what is shown in its occurrence in graves, four items being in rich graves, three in medium-rich graves, and two in poor graves. Two graves containing spearheads can be ascribed to the Dacians, six to the Przeworsk culture, two are uncertain.

All finds from Zemplín belong to the spearheads with longer sockets and narrower blades, which I. Glodariu and E. Iaroslavski (1979, pp. 132–133) indicated as type I variant b and placed in the territory of Dacia within the 1st century B.C.-1st century A.D.

The first excavations of the Przeworsk culture cemeteries in Poland and Germanic cemeteries in Germany showed that spearheads are the most common weapons of the early Roman period (Hadaczek, 1909, p. 10; Jahn, 1916, p. 49 ff.). Spearheads have their origin earlier, in the Bronze Age, they spread particularly in the La Tène period under the influence of Celts who gave them the form used in the Roman period as well (Laube, 1976, p. 335).

Numerous items were found in the territory of Slovakia as well. Six spearheads are adduced in the disturbed cemetery at Plešany (former Svätá Mária) (Hpl, 1892, p. 374). Often two spearheads occur in one grave. At Abrahám, 16 graves (7.04%) contained one item each, three graves (1.32%) two items each. At Kostolná spearheads occurred in 24 graves (35.28%), 22 containing one item and two graves two items each and at Sládkovičovo 17 graves (19.21%) contained spearheads, two items being in one grave only (Kolník, 1980). At Chorula 74 spearheads were found, 30 graves containing two

spearheads and 14 graves one item each (Kenk, 1977, p. 203).

Also according to the classification by A. v. Müller (1957, p. 61), the finds of Zemplín are typical to the early Roman period. They fall under his group A. A. v. Müller considers decorated items later – they occur as late as B2. This dating is supported by finds from Poland, e.g. from Zadowice (Kaszewska, 1984, p. 83, Fig. 86). At Zemplín no decorated spearhead has been found, what is probably linked with the date of burials hitherto recovered. On the other hand they have been found among the finds from Kvakovce which have not been treated yet (Kolektív – Mačala, 1983, p. 114).

Spearheads of the Púchov culture area are known only from settlements (Pieta, 1982, pp. 75–76), as no larger cemetery has not been found yet. The number of spearheads recovered as well as other weapons is linked with the mode of fighting used in individual cultures. Spearheads are very scarce in the Sarmatians, while for example, in the Scythians they are common (Khazanov, 1971, p. 50). Following from Tacitus, (*Germania*, 27, 1976, p. 335), most of the authors consider the spearhead and shield to be the most common weapons of Germanic tribes. Therefore, surprising is the fact that in the large cemetery at Kemnitz spearheads were found only in 1.08% of graves (Geisler, 1984, p. 133). H. Geisler (1984, p. 164) points out that the spearhead could be used also for hunting not only for fighting.

Spearheads were common in the Celts. The Romans and other peoples which came in touch with them, took over them as well (Kraskovská, 1988b, p. 138). The peoples like that Germanic tribes as well as the Dacians, therefore the spearheads occur in the graves of both of them.

Arrowheads

In the Zemplín cemetery arrowheads occurred in eight graves (4.52%), one of them (grave 106) containing 19 items and grave 94 two items. As far as calcined bone could be identified, all arrowheads occurred in the graves of adults. Only in one case the male burial was identified with certainty. As far as the furniture of graves is concerned, two graves were rich, two medium-rich and four poor, consequently arrowheads could be owned by the members of all strata.

In the early Roman period cemeteries in western Slovakia arrowheads are rare. At Abrahám there was only one item but found during a watching brief (Kolník, 1980, Plate LXVIII: 18), at Kostolná nad Dunajom arrowheads were found in 4.41% of

graves, at Sládkovičovo they are missing (Kolník, 1980), while in the Púchov culture they are richly represented even earlier, in the early La Tène phase. K. Pieta (1982, pp. 76–77) gives 75 items, including winged arrowheads. They occur in the Przeworsk culture cemeteries (Hadaczek, 1909, Plate D: VIII; Kenk, 1977, p. 214). The finds from the territory of Germany have longer sockets and shorter points (Jahn, 1916, p. 87, Plates 95–97). A. v. Müller (1957, p. 62) supposes, that they are most common in B1-B2, while R. Kenk (1977, p. 214) doubts if they are chronologically diagnostic. The arrowheads from the Zemplín cemetery fall into the second type of arrowheads from three types differentiated for Dacia by I. Glodariu and E. Iaroslavschi (1979, p. 136).

In view of the rich occurrence of arrowheads in Dacia as well as in the Púchov culture, which was evidently in contact with the Dacians, the Dacian origin of Zemplín finds may be considered. From eight graves three could not be ethnically identified, three of them can safely be identified as Dacian and two of them can be classified as Dacian with reservations. Nevertheless, not a one from the eight graves can be linked with the Przeworsk culture.

Shields

Several shields were found in the Zemplín cemetery. Complete metal fittings, i.e. bosses, hand grips, and rims were found in graves 23 and 72. Bosses with grips were in graves 50, 54 and 70. Bosses or grips were recovered in seven graves (3.95%), rim fragments were ascertained in five cases (2.82% of graves).

Anthropologically, the graves containing shields could be identified in nine cases; three of them belonged to younger adults, one to an older adult, four were closer unidentifiable adults, and one (grave 100) a female with reservation, because the furniture is more male.

Shield metal fragments occur in six rich graves, in three medium-rich graves, and in two poor graves.

According to the typology of shield bosses, worked out by M. Jahn (1916, p. 155 ff.), the earliest boss was found in grave 72 (Plate IX: 10), which is still La Tène in shape. It is Jahn's type 3a. Type 4a occurs in the first century A.D. (grave 23, Plate III: 31; grave 50, Plate VI: 20; grave 54, Plate VII: 12). According to M. Jahn, contemporaneous to it is also type 4b, represented at Zemplín in graves 70 and 128 (Plates VIII: 10 and XVIII: 8). The graves containing shield bosses can be ascribed to the Przeworsk culture, with the exception of grave 128.

The grips found at Zemplín fall within the *Jahn's* type 9 (1916, p. 192), dating from the early Roman period. They were found in Przeworsk culture graves, with the exception of the hand grip from Celto-Dacian grave 134, having a different profile (Plate XIX: 2).

Fragments of shield rims were found in two cases in Przeworsk culture graves, in two cases in Dacian graves and in one case in an ethnically unidentifiable grave. They are always small, strongly deformed fragments telling nothing of the roundness as well as thickness of the shields they belonged to. We suggest that the thickness of Zemplín shields corresponds to the thickness ascertained earlier by *M. Jahn* (1916, p. 201), i.e. 0.3–1.1 cm.

Shield rims as well as shields themselves are known in the Celts, from whom they were taken over by the Dacians, Germanic and other tribes (*Crişan*, 1980, p. 38). Shields are known in many cemeteries of the early Roman period, however, the frequency of their occurrence is not the same. Apart from the Zemplín finds in the territory of eastern Slovakia there is only one shield boss found at Streda nad Bodrogom, probably linked with the Dacian horizon (*Polla*, 1969, pp. 201, 205), as well as at Lesné (*Budinský – Krička*, 1967, p. 309), and Plešany (former Svätá Mária), probably found in a disturbed cemetery (*Hpl*, 1892, p. 374; *Eisner*, 1933, p. 221). In the west Slovakian cemeteries shield bosses occurred at Kostolná pri Dunaji (27.9% of graves), at Sládkovičovo (only 2.26% of graves) and at Abrahám (0.44% of graves). Shield rims occurred only at Kostolná pri Dunaji in 10.29% of graves, other cemeteries contained no rims (*Kolník*, 1980). Also in the area of Púchov culture the shield fittings are sporadic (*Pieta*, 1982, pp. 77–78).

Shields are abundant in Przeworsk cemeteries, e.g. at Chorula 31 bosses and 25 hand grips, at

Spicymierz 28 bosses and 24 hand grips (*Kenk*, 1977, p. 195). It is nearly 10% of the graves of the above-mentioned cemeteries, while at Kemnitz the metal shield fittings have been found only in 0.86% of graves (*Geisler*, 1984, p. 133).

The shields found in Carpathian barrows were considered by *M. Šmiszko* (1932, pp. 88–91) to be good dating aid. Most of them date from the early Roman period. *A. v. Müller* (1957, p. 54) claims, that the shields are as important for dating the male graves as the brooches for the female graves.

The observation of *K. Hadaczek* (1909, p. 10), that the shield bosses were used for covering urns is supported by two finds at Zemplín as well; there were boss fragments in the urn of grave 72, in grave 134 the boss was found above the urn.

Ring mail

A unique find in Slovakia, as well as the whole Carpathian Basin is a ring mail from grave 78 at Zemplín. It consists of rings, 8–9 mm in diameter. During the cremation the ring mail was deformed by fire to a mass, which together with attached fragments of a sword scabbard, fragments of a bronze vessel and smaller stones from the grave pit weighs 9827.7 grammes, the mail itself weighing about 9.500 grammes. It is one of the heaviest mails ever found from the Roman period.

The rings of the mail are made of an advanced silicon steel (*Longauerová – Longauer*, see appendix) and welded while they were white hot.

In eastern Slovakia, small fragments, maybe of a ring mail, were found in a grave at Lesné, inserted into an eneolithic barrow (*Budinský – Krička*, 1967, pp. 309–310). The rings are 1–1.1 cm in diameter. In western Slovakia at Horný Jatov there were two clusters of iron rings in grave 460, which *B. Benadik* (*Benadik – Vlček – Ambros*, 1957, p. 149) re-

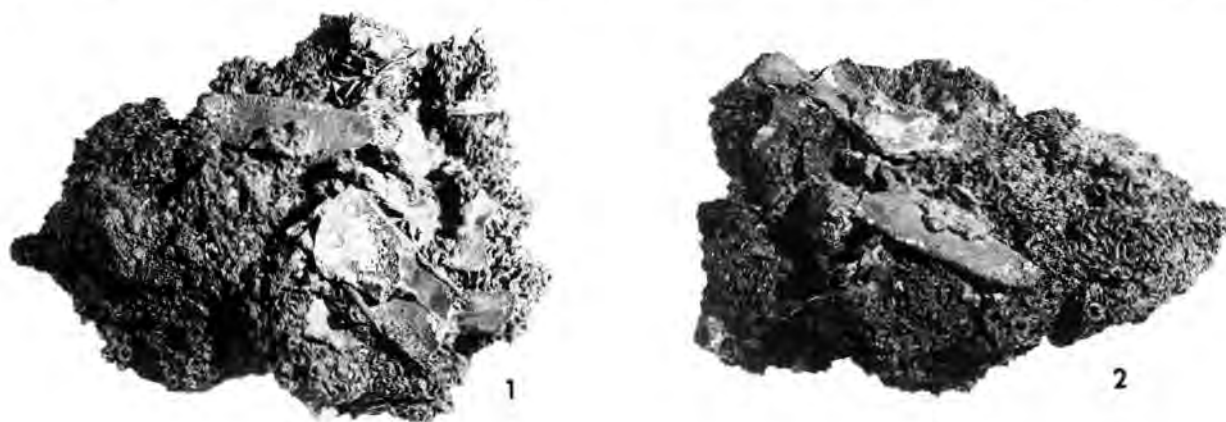

Fig. 20a. 1, 2 – mail from grave 78.

garded with reservation as remains of a mail and dated them from the 2nd–1st centuries B.C. Fragments of an iron “ring-net” consisting of rings 8–9 mm in diameter joined to a ring 2.4 cm in diameter from grave 156 at Abrahám T. Kolník (1980, p. 58, Plate XLVI: 156a) considers more parts of a pendant or a bracelet. The remains of a ring mail consisting of rings 8–10 mm in diameter occurred in grave 47 at Očkov dating from the late Roman period (Kolník, 1956, p. 252, Fig. 5: 4). They were found in an infant grave interpreted by T. Kolník (1956, p. 268) as grave of a young member of aristocracy. B. v. Richthofen (1932, p. 144) mentioned a find of a ring mail from Mukachevo (no detailed description is given) which was said to have been found together with iron spurs. It seems to be a grave find.

Ring mails placed to the last decades of B. C. and first decades of A.D. were collected by G. Waurick (1979). He knows 18 items from Europe and North Africa. The closest mail to that of Zemplín is an item from Boe in France dating from the early Roman period (Waurick, 1979, p. 326), the others are dated to the La Tène period.

So far, there is no ring mail in the territory of eastern Hungary, while in Rumania there are six (Vulpe, 1976; Waurick, 1979, p. 324) and in Bulgaria one (Vulpe, 1976, p. 213). A. Vulpe (1976, p. 212) supposes, that they have their origin in the Celtic territory, though later they were manufactured also in the Thracian territory. I. H. Crişan (1980, p. 398) came to the same opinion but he suggests, that they were produced also by the Dacians, mainly in the Burebista's period.

Ring mails appear also in the Przeworsk culture, but in its later phase. At Witaszewice there was a mail deformed by fire, weighing 1955 grammes and dating from the first half of the third century, which was said to have been found in a male grave (Kaszewska – Rajewski – Ząbkiewicz – Koszańska, 1971, Pl 167/1). Another “ring-net” fragment is given by E. Kaszewska (1984, p. 71, Fig. 81) from Zadowice, found in grave 67 and dating from the 4th century. However, it might be a remain of a bracelet or a pendant, similar to the find from Očkov.

M. Jahn (1916, pp. 209–211) places the earliest find of Germanic mail to the 2nd century A.D., giving also Celtic finds which are older. He suggested that the ring mails originated in the East reaching the Germanic tribes through the Goths. He also stated, that the mail was rare in the Germanic tribes, first, because it was a luxury which only princes could afford, second, for a Germanic mode of fighting, in which a light shield was the only defensive weapon. The Jahn's opinion was supported also by later excavations. At Kemnitz, from 927 graves only a prince's grave (no. 622) contained a ring mail (Geisler, 1973; 1984, pp. 70–71). K. Raddatz (1959/1961, p. 54) related the appearance of mail in the Germanic tribes to the period of Germanic wars and the most frequent occurrence to the years 259–260, i.e. to the period of the break in the Germanic *Limes*. Small fragments of mail found in female graves K. Raddatz (1959/1961, pp. 52–53) considered unique finds or personal ornaments. Maybe they were not fragments of mails but personal ornaments made of rings as the case of the Očkov find.

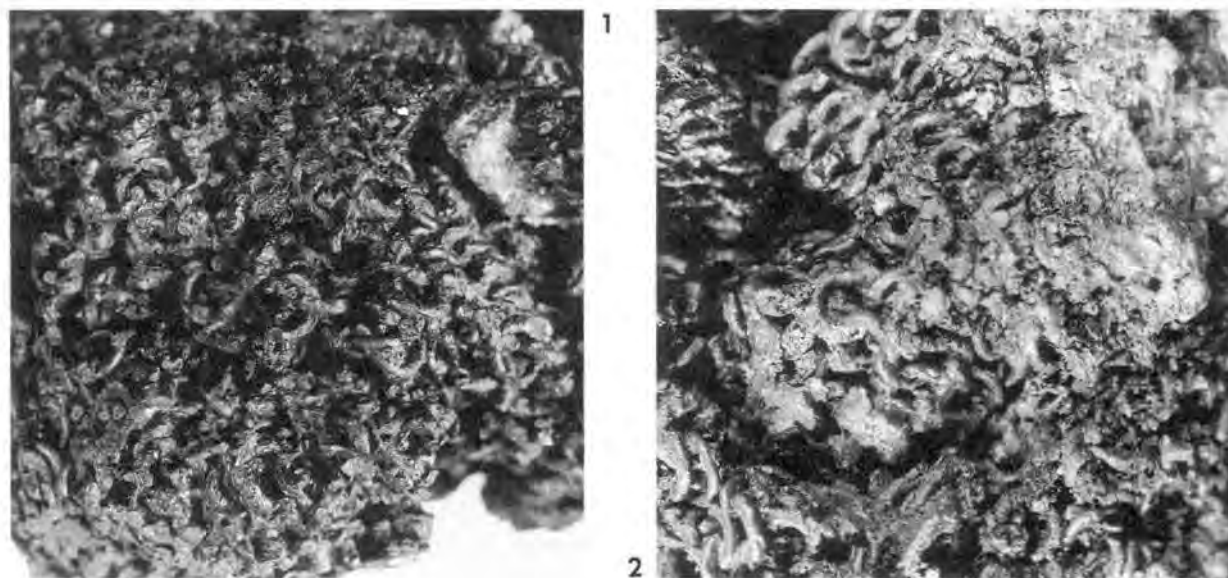

Fig. 20b. 1, 2 – mail in detail.

Mails can be traced in the East from the 3rd millennium B.C. (Khazanov, 1971, pp. 53–62). From the mid-second millennium there were two lines in their development – that in the Near East and that in the Mediterranean area. Older armours consisted of iron stripes, plates and scales, the iron ring mails being the latest type. Originally rings supplemented scales. The earliest ring mail dating from the 4th century B.C. was found in a grave at the Vasiurinskaya mountain (Khazanov, 1971, p. 60), nevertheless, from the 1st century B.C. they are common in the Kuban region. They were common, what is supported by the fact, that in the Northern Caucasus they appear even in less rich graves. A. M. Khazanov assumes that ring mails were manufactured in Panticapaeum and the Kuban region.

The mail from Zemplín was part of furniture in barrow 3, following the La Tène and Dacian civilizations – as it was pointed out by V. Budinský-Kříčka (1959, p. 64). The urns accompanying the mail, as well as other grave goods are of Dacian character. Considering this fact as well as the number of mails known in Rumania we suppose, that this mail came to Zemplín from the Balkans.

The mail proper, as well as the remaining grave

furniture suggest, that grave belonged to a high-ranked person. It is of interest, that the grave did not contain the most common pieces of warrior equipment, such as lance, shield, and shears. Nevertheless, this phenomenon has its parallels also in other prince's graves, e.g., at Kemnitz (Geisler, 1973, p. 287). K. Godłowski (1960, p. 84) explains it in the way that though the prince was a duke, the furniture was to point out his first function of prince.

The suggestion that the mail contained other objects as well (this assumption formulated H. Geisler in connection with the find of Kemnitz weighing 15.5 kg) in the case of Zemplín find is refuted by its X-ray diagram (Fig. 21). It shows that apart from scabbard fragments and a bronze vessel, attached to the surface by fire, the mail contains no other objects.

A. Leube (1976, pp. 335–341) assumes that the appearance of armour in Barbarians is connected with their need to adapt themselves to heavy armed Roman legionaries, consequently, a new mode of fighting. However, hitherto known finds show, that there were no armours in ordinary warrior graves, therefore they are likely to be attributed of aristocra-

Fig. 21. X-ray diagram of the mail.

cy. Also the Zemplín mail had to belong to a high-ranked person of Dacian origin in the reign of Burebista, who brought his equipment probably from Dacia, his native country. Ordinary weapons in the grave were replaced by a sword, which could not be worn by ordinary warriors.

Spurs and horse harness mounts

We know 12 spurs from 7 graves (3.95%). Five graves contained two items each, two graves one item each. Spurs from grave 128 are made of bronze having an iron prick (Plate XVIII: 1, 2), others are made of iron. In four cases they occurred in adult graves, in one case in a grave of younger adult and twice in unidentifiable graves. As to the grave goods, four graves containing spurs belonged to rich, three to medium-rich.

Spurs are frequently found in warrior graves of the early Roman period, exceptionally they occur at settlement sites as well. In the territory of Dacia they mostly occurred in hillforts (*Glodariu - Iaroslavschi*, 1979, pp. 126–127) dating from the 1st century B.C.-1st century A. D. Thin arched spurs, which are typical to Zemplín as well (with a button terminal and a sharp prick) frequently occurred also in the Púchov culture in which *K. Pieta* (1982, p. 78) viewed them results of east-Germanic influence. On the other hand, in west Slovakian cemeteries of the early Roman period mostly the so-called "stuhlsponren" (winged spurs) occurred; analogies to Zemplín have been found only in grave 215 at Abrahám (*Kolník*, 1980, p. 76, Plate LXI: 1, 2).

Two spurs – their detailed description is unknown – come from Plešany, perhaps from disturbed graves (*Hpl*, 1892, p. 374). They are known in the Przeworsk culture as well (*Hadaczek*, 1909, p. 10, and others).

According to the classification by *M. Jahn* (1921, p. 8) the finds from Zemplín graves 57 and 163 date from the late La Tène period. The spurs from grave 20 *Jahn* (1921, p. 44) placed to the 1st century, as well as the spurs with moulded pricks from grave 147. In this period iron began to be combined with bronze. The spurs from graves 23 and 50 are dated to the 2nd century (*Jahn*, 1921, pp. 48–49).

In the larger part of the territory in which spurs occurred in the early Roman period, they are derived from the Celtic patterns (*Jahn*, 1921, p. 10; *Šmiszko*, 1932, p. 93; *Müller*, 1957, p. 53; *Motyková-Šneidrová*, 1965, p. 141; *Glodariu - Iaroslavschi*, 1979, p. 127; *Pieta*, 1982, p. 78, and others). On the other hand, as *E. Kaszewska* (1984, p. 68) found in the

cemetery at Zadowice, they are missing in the La Tène period and appear as late as the Roman period.

Considerable differences in the number of spurs in individual cemeteries are apparently not always linked with the number of warrior graves, but also with their use in individual regions as well as burial rites. For example, at Chorula 27 spurs have been found while at Spicymierz only seven (*Kenk*, 1977, pp. 211 or 279). In the Kemnitz cemetery they occurred in five graves (0.75%) of adult and older adult males, one comes from an unidentifiable grave and one from a hoard (*Geisler*, 1984, p. 135).

Spurs from Little Poland were described by *M. Šmiszko* (1932, pp. 93–95). The arms of spurs are different in size, as in the spurs from grave 147 at Zemplín what is explained by *M. Šmiszko* in such a way that the prick is a little bit turned off and does not touch the horse in its every movement, only when the need is. According to *M. Šmiszko* (1932, p. 95) this type appears around the year 200.

Spurs were spread neither in the Przeworsk culture [according to *T. Liana* (1970, p. 45) until B2], nor in the western Germanic (*Leube*, 1976, p. 343) and the Dacian territory. At Zemplín three Dacian, three Przeworsk and one unidentifiable grave contained spurs.

Cheekpiece

In trench 2 cut in 1974 an iron perforated object (Plate XXII: 20) has been found, perhaps a cheekpiece of a horse's bit. There are some parallels in Dacia (*Glodariu - Iaroslavschi*, 1979, Fig. 73: 38). Since it was not recovered in a grave we do not consider important to study it in detail.

Phalera

In grave 128 a bronze sheet disc, 4 cm in diameter, has been recovered, having a dot in the moulded circle in its centre (Plate XVIII: 3). It was recovered in a warrior grave, containing bones of an adult, in which also spurs have been found, consequently, we can consider it part of a horse harness. An openwork bronze phalera, decorated with iron, gold, and blue enamel, 6.6 cm in diameter, was given by *M. Párducz* (1941b, pp. 111–112) in grave 2 from Kiskundorozsma. He considers it a piece of provincial metalwork dating from the second half of the 2nd century.

A disturbed bronze phalera from Hryniów was dated by *M. Šmiszko* (1932, Plate III: 17) to the early Roman period. This date is suitable for the find from Zemplín as well.

There were 24 graves in the Zemplín cemetery containing weapons and military equipment (13.5%), of which 10 were Dacian (41.7% graves with weapons), nine were Przeworsk (37.5%) and five were ethnically unidentifiable (20.8%).

Table 2. Representation of weapons and military equipment in the Zemplín cemetery

	Dacian	Prze- worsk	Uniden- tifiable
	Number of graves		
Sword	2		
Mail	1		
Spearhead	2	6	2
Shield	2	6	1
Spur	3	3	1
Arrowhead	5		3
Shears		4	

Summarizing the data on weapons of the Zemplín cemetery, it is shown that the most valuable items, i.e. mail and sword or their scabbards, occurred in Dacian graves only. Spearheads prevailed (6 : 2) in Przeworsk graves, as well as shield metal fragments, shears occurred in Przeworsk graves only, on the other side arrowheads in Dacian and unidentifiable graves only.

A relatively large number of Dacian graves with weapons can be explained so, that they belong to the Dacians penetrating to the Upper Tisza region during the expeditions of Burebista, i.e. to the Dacian warriors, occupying this territory. A relative poverty of the other Dacian graves does not allow us to date them precisely, but it would not be surprising if younger graves – i.e. from the period when the Dacians were settled here – contained no weapons as in the case of Dacia proper (Protase, 1969, p. 309).

The representation of weapons in Przeworsk graves roughly corresponds to the mean number within this culture. Analysing the Przeworsk culture warrior graves, P. Kaczanowski (1976, pp. 83–84) has found, that 79% contained spearheads, 52% shield fragments, other weapons being rare. This fact supports Tacitus' report on basic weaponry of Germanic tribes and it is roughly valid in the case of Zemplín cemetery as well.

Jewellery and belt fittings

Brooches

In the Zemplín cemetery brooches were found in 29 graves (16.38%). In 22 graves they were of bronze (in total 26 items including fragments), in 13

graves of iron. In six graves two brooches of different metals (iron and bronze) have been recovered, five graves contained each two brooches of the same metal, four of them of bronze and one of iron.

Brooches occurred in four graves of young adult females, in one grave of an older female, in one male grave, in four infant graves, in 16 adult graves and in two unidentifiable graves. One brooch occurred in a symbolic grave. 21 brooches or their fragments were found in barrow mounds. The grave goods show eight rich graves, nine medium-rich graves, and 11 poor graves.

Brooches belong to the most frequent metal grave goods in the early Roman period. At Abrahám they occurred in 28.4% of graves, at Kostolná pri Dunaji in 47%, and at Sládkovičovo in 44.3% (Kolník, 1980). In the above-mentioned cemeteries 63 % of graves contained one item each, 20% two items, 11% three items, and 6% four items. At Chorula brooches occurred in 31% of graves, of which 73.7% contained one, 20.8% two, and 3.6% three. Similar rate of the occurrence of brooches shows Spicymierz as well (Kenk, 1977, pp. 181, 251). R. Kenk (1977, p. 185) adduces one brooch both in male and female graves, more than one being only in female graves. This opinion is not supported by the Zemplín cemetery, where two brooches were found in an infant grave and in unidentifiable graves. At Kemnitz brooches were only in 14.99% graves (Geisler, 1984, p. 100). They are even less frequent in Lipica culture cemeteries (Šmiszko, 1932, pp. 154–155). Therefore, surprising is the fact, that in the Zemplín cemetery brooches occurred in 15 Dacian graves and only in two Przeworsk, the other finds come from ethnically unidentifiable graves.

The Zemplín brooches do not differ much. Oldest is the fragment of an early La Tène brooch with a recurved foot clipped to the bow from the mould of barrow 1 (Plate I: 37), nevertheless similar types survive till the Roman period (Filip, 1956, p. 108).

Winged brooches from grave 16 (Plate II: 18, 20), Almgren 238 type (1923), date from the first century. According to J. Garbsch (1965, p. 49–51) they belong to medium-sized brooches and on the basis of their openwork catch-plates which have parallels in Pannonia, Noricum, as well as Slovakia they date from the first decades of the 1st century A.D. They frequently occur in pairs similar to the brooches from Zemplín. In the territory of Przeworsk culture they are rare. The brooch from grave 100 (Plate XIV: 9), Almgren 236 type, dates probably from the 1st century as well. J. Garbsch (1965, p. 30, Fig. 4) considers the brooches the older

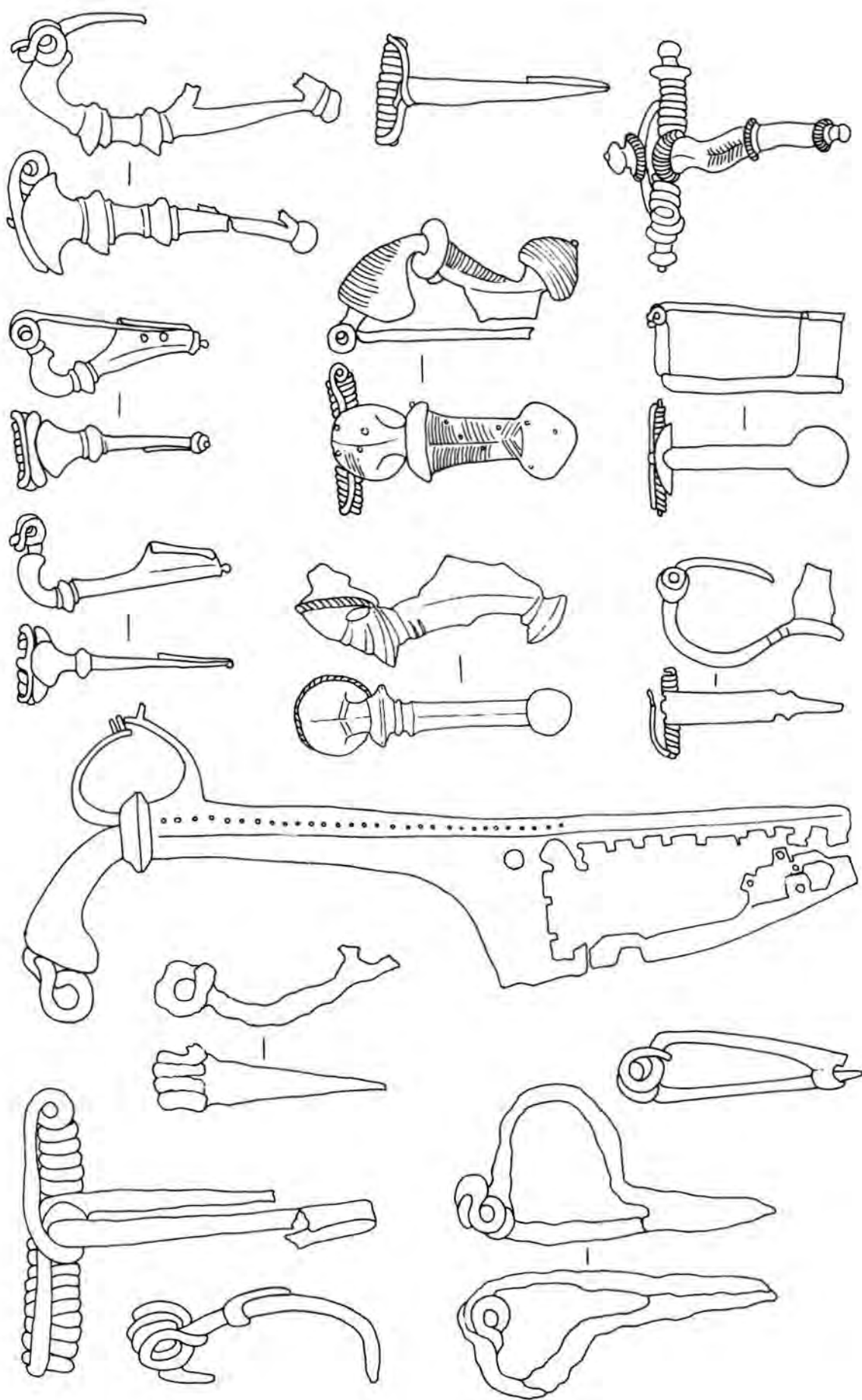

Fig. 22. Typology of brooches from Zemplín.

type among the brooches with two-knobbed foot of the early Roman period. The same can be said about the brooch fragment from grave 94 (Plate XIII: 8).

Most frequent in the Zemplín cemetery were elaborately moulded brooches, Almgren 68 type (ten items). It is the most frequent type of early Roman period brooches spread in the vast territory of Central and Northern Europe, both in provinces and in the territory of Barbarians what have been stated by many authors (*O. Almgren, 1923, pp. 35–36; Svoboda, 1948, pp. 50–51; Lamiová-Schmiedlová, 1961, p. 15; Motyková-Šneidrová, 1965, p. 117; Kolník, 1971, p. 514; Pieta, 1982, p. 41, and others*). *T. Liana (1970, p. 441)* supposes that they were manufactured in the territory of Przeworsk culture. In the territory of southern part of the U. S. S. R. *A. K. Ambroz (1966, p. 36)* considers them imports from the West.

According to *Almgren's* chronological classification (*Almgren, 1923, p. 36*) based on the construction of catch-plate, oldest in the Zemplín cemetery is a brooch from grave 94 with two rectangular openings, accompanied by a fragment of a brooch with two bosses (Plate XIII: 7–8). It dates from the first half of the 1st century A.D. A little bit younger are brooches with two circular openings in their catch-plates from graves 13 (Plate II: 12), 118, and 121 (Plate XVI: 13, 31). In the mound of barrow 3 (Plate X: 13) and in grave 123 (Plate XVI: 44) there occurred brooches with closed feet which are considered youngest in this sequence. The others survived only in fragments which are closely undatable.

A brooch with a broad spring similar to that from grave 13 at Zemplín (Plate II: 13), is adduced by *M. Párducz (1941a, p. 9 or 26)* from the Temesremete hoard. He considers it a Celto-Dacian item dating from the 1st-early 2nd centuries, viewing it a predecessor of the brooch with an internal cord having a crosspiece. The brooches which were found in grave 160 (Plate XX: 27), of Almgren 211 type are usually dated to the late Roman period. However, *T. Kolník (1964, p. 417)* pointed out, that they appeared as early as the last decades of the 2nd century.

Almgren 170 brooches, i.e. one-piece sharply arch-bowed brooches, similar to those from Zemplín graves 117 and 150, *O. Almgren (1923, p. 86)* considered derivatives of brooches with inverted feet. According to *T. Kolník*, their construction bears signs of warrior brooches and they appear from the mid-second century. Brooches from graves 75, 88, and 175 (Plate VIII: 13, Plate XII: 20, and Plate

XXII: 16) are disturbed. In all of them catch-plates are missing, what makes their typological classification difficult. Maybe they were arch-bowed fibulae, or Manheim-type brooches, which appear as early as the late La Tène period and last also in the Roman period (*Filip, 1956, p. 114, Plate CXXVI: 1*).

A brooch from grave 22 (Plate III: 22), Almgren 141, and iron trumpet brooches decorated with silver from grave 48 (Plate VI: 1–2), Almgren 79, belong to typical early Roman period brooches. They appear as early as the 1st century and from the beginning of the 2nd century they are very common (*Svoboda, 1948, p. 63; Lamiová-Schmiedlová, 1961, p. 19*). *B. Svoboda (1948, p. 64)* observed the same decoration in the trumpet brooches of Northern Europe. The Przeworsk culture parallels are considered contemporaneous to Almgren 68-type brooches (*Liana, 1970, p. 443*). They are known in Lipica culture graves as well, e.g. at Zvenigorod (*Sveshnikov, 1957, p. 65, Fig. 21: 18*).

We can state, that all brooches found at Zemplín belong to the types occurring in the 1st–2nd centuries A.D., or in the 1st century B.C., though some of them could survive as late as the very beginning of the 3rd century. The brooches found in two Przeworsk culture graves appear to be younger.

Belt fittings

The most numerous metal finds in the cemetery of Zemplín are belt fittings. We consider buckles, Norico-Pannonian belt mounts and rings. In total, they were found in 35 graves (19.8%). Other items occurred in barrow mounds and between the graves. In most of the graves only one item of this sort was found, graves 108 and 128 contained buckles and rings, graves 134 and 136 contained belt-mounts, buckles, and rings.

Buckles

17 graves (9.6%) contained buckles, of which seven were of bronze, nine of iron, and one of silver. Other four buckles were found in the mounds of barrows 2, 3, 8, and 15. One buckle was in a female grave, one in the grave of a younger male, ten in adult graves, five in unidentifiable graves. As to the richness of grave goods, 10 buckles were in rich graves, one in a medium-rich grave and six in poor graves. Ethnically, one grave can be attributed to the late La Tène horizon, seven to the Dacians, four to the Przeworsk culture, and five remained unidentifiable.

In the early Roman period graves buckles are common both in males and in females. At Abrahám

they were in 19 graves, other seven being found during the survey at Kostolná pri Dunaji in nine graves, in Sládkovičovo in 12 (Kolník, 1980). In the Przeworsk culture cemetery at Chorula there were 55 buckles, iron (Kenk, 1977, p. 186), at Spicymierz 22 (Kenk, 1977, p. 186), but typologically different from those at Chorula. At Kemnitz they occurred in 106 graves (Geisler, 1984, pp. 109–112).

Surprising is their typological variability. 22 buckles found at Zemplín belong to 12 types. Most frequent are D-shaped buckles – seven items (graves 20, 23, 48, 50, 177, and the mounds of barrows 3 and 15, all of them being of iron, except for one of bronze from grave 20). They occurred in four Dacian graves and in two Przeworsk culture graves. This buckle type is considered most common in the vast territory of Northern, Central, and Eastern Europe, dating to B2 phase and probably lasting to the 3rd century (Śmiszko, 1932, p. 169; Müller, 1957, p. 38; Geisler, 1984, p. 110). Sometimes they are decorated with stabs as in grave 50 (Plate VI: 18). According to R. Madyda (1977, p. 367) they occur both plain and decorated in all cemeteries of the Przeworsk and Wielbarsk cultures.

Circular buckles are oldest, but they last throughout the early Roman period till the 3rd century (Śmiszko, 1932, p. 168; Müller, 1957, p. 38; Madyda, 1977, p. 364; Geisler, 1984, p. 110). At Zemplín they were in graves 118, 161, and by the side of barrow 8 (Plates XVI: 16, XVII: 28, XXI: 1) in ethnically uncertain graves.

A rectangular iron buckle was found in grave 124 (Plate XVII: 1), bronze rectangular ones in grave 72 (Plate IX: 11) and in the mound of barrow 15, as well as a fragment of this buckle type in the mound of barrow 2 (Plate IX: 20). M. Śmiszko (1932, p. 100) suggests that the dating of this type buckles to the 3rd century is too late and considers their manufacturing in the Lipica culture territory as well. Also H. Preidel (1930, p. 215) placed them to the second half of the 2nd century. Both A. v. Müller (1957, p. 41) and R. Madyda (1977, p. 374) placed them to B2 phase with the possibility of their later occurrence as well. They occur in provinces, as well as in Free Germania, their origin being unknown. At Kemnitz they were the most numerous buckles (Geisler, 1984, p. 111), while in Bohemia they are scarce (Motyková-Šneidrová, 1963, p. 400). A rectangular buckle found in Púchov is dated by K. Pieta (1982, Plate 299: 82) to the late La Tène period.

A horseshoe-shaped buckle from grave 51 (Plate VII: 1) should be dated to the 1st century, in accordance with A. v. Müller (1957, p. 40).

The so-called 8-shaped buckle is known as early as the La Tène period (Preidel, 1930, p. 215). Grave 134 from Zemplín, where this buckle type was found (Plate XIX: 7), is dated to the last decades of B.C. or early decades of A.D. and placed to the Celto-Dacian horizon. Grave 136 (Plate XVIII: 28) contained a fragment of a similar buckle.

There is a parallel to the buckle from Zemplín grave 100 (Plate XIV: 11), at Hryniów which M. Śmiszko (1932, p. 99) dates to the early late Roman period. The grave context shows that the Zemplín buckle is older. In Poland R. Madyda (1977, p. 362) considers this type of buckle imports from the Marobud's Empire.

A deformed buckle from grave 94 is attributed to 8-shaped buckles as well, but its plate is longer. M. Párducz (1941b, pp. 112–113) relates similar buckles to the layer of the oldest Yazygo-Sarmatian finds.

A silver buckle from grave 128 with an openwork plate is probably an import from Pannonia, where there is evidence of early Roman period workshops producing openwork ornaments either of bronze or of silver (Sellye, 1970, pp. 70, 75). It was found in a Dacian grave, which contained also other objects manufactured south of the territory of Slovakia.

Belt-mounts

Belt-mounts were found in nine Zemplín graves (5.04%) or barrow mounds (92, 106, 112, 121, 134, and 136, barrows 3 and 4, and a trench by the side of barrow 3).

Fragments from grave 92 (Plate XII: 26) and from a hoard found by the side of barrow 3 (Plate X: 25) are from La Tène chain belts and are probably linked with the settlement layer at the foot of Szélmalom-domb, from whence they were brought together with earth.

The most complete set of belt fittings was found in grave 121, containing fragments of an arched hinged belt-plate, eight bronze rivets and a damaged belt hook (Plate XVI: 23–26, 32). They are remains of the so-called Norico-Pannonian belt fittings. Also a fragment from grave 136 (Plate XVIII: 27), strap-ends from grave 106 (Plate XV: 19) or from barrow 4 (Plate XIII: 22), as well as a small fragment of an arched belt-plate with a stylised animal head from grave 112 (Plate XIV: 23) may fall within this group.

The belts of this type were studied by many scholars. The term "Norico-Pannonian" used for this belt type follows from the fact, that they occurred most frequently in this territory. In the

territory of Czechoslovakia they were treated by K. Motyková-Šneidrová (1964, p. 360) who came to a result that the time of their occurrence is very short (the first decades A.D.) and later they are replaced by the belts with buckles. In Bohemia they occurred in graves either with or without weapons, i. e. in male and female burials. The most detailed study of the belts was made by J. Garbsch (1965), who worked out a typological classification which is commonly in use now. He considers the belts like that a typical female ornament, following various representations in relief as well as the analysis of grave goods. He shifts the date of their occurrence later, i.e. to the 2nd century.

The openwork belt-plates similar to those from Zemplín J. Garbsch (1965, p. 87) dates from the mid-1st century. They continued to be popular till the mid-2nd century. Analogies for the hinged belt-mount can be found in the Garbsch's (1965, p. 98, Fig. 53) E 3 group, considering their occurrence until the last quarter of the 2nd century.

The strap-ends from grave 106 and barrow 4 correspond to a R 1₅ type (Garbsch, 1965, p. 104, Fig. 56) appearing in the first half of the 1st century. This date is supported also by the finds in the Przeworsk culture territory (Liana, 1970, p. 448).

In south-western Slovakia the Norico-Pannonian belt-fittings can be found in several early Roman period cemeteries, e.g. at Abrahám in graves 2 and 100 (Kolník, 1980, p. 22, Plate XI: d, e, f, g, h, p. 45, Plate XXXIII: d, and Plate XXXIV), at Kostolná pri Dunaji (Kolník, 1980, pp. 109–110, Plate C: e, f, g, h, i), and at Sládkovičovo in grave 34, in which even three sets of openwork belt hooks were found (Kolník, 1980, pp. 140–141, Plate CXL: d 1–4).

In the Púchov culture territory K. Pieta (1982, pp. 49–50) gives similar finds from Púchov (*ibid.*, 1982, Plate XI: 19), Skalská Nová Ves (Plate XVI: 15) and Liptovská Mara (*ibid.*, 1982, Plate XI: 1, 14). In Poland J. Wielowiejski (1970, p. 51) knows three finds, considering them typical of the period of the early trading contacts between Noric and Pannonia and the peoples north of the Danube in the first half of the 1st century A.D. E. Kaszewska (1971, PL 167 2) dates the finds from Witaszewice to the later period, to the early 3rd century.

In Dacia J. Garbsch (1965, p. 224) knows only two items of this sort.

At Zemplín, belt-fittings were found in 3.39% of graves. Remarkable is mainly the set from female grave 121, accompanied by a Noric brooch and a Dacian urn. A typical Dacian pottery ethnically determines also graves 106, 112, and 136, or barrow

4, in which some other fragments of belt fittings have been found. Not a one is known in Przeworsk culture graves.

All finds were in adult graves, sex being identified only in graves 121 (female) and 136, in which the sword suggests a male. The accompanying material allows the Zemplín finds to be placed within the second half of the 1st and early 2nd centuries.

J. Garbsch (1965, p. 77) adduces numerous cases of belts accompanied by pairs of winged or Noric brooches.

At Zemplín there was only a belt accompanied by one Noric brooch in grave 121, a pair of winged brooches being deposited without any traces of belt in grave 16.

Also a pair of mounts from grave 78 (Plate XI: 15, 16) was from a belt. Their use is suggested for the position of a vertical rivet. A similar mount is given by K. Motyková-Šneidrová (1967, Plate XXXIII: 8) from an early Roman period grave at Kostelec nad Labem.

Belt rings

Rings were in 16 graves (8.96%), 16 of bronze, 3 of iron. They occurred in 10 adult graves (of which one can be identified as female and one as male), in one infant and five unidentifiable graves. They were found in barrow mounds as well. As to the richness of grave goods, they occurred in the poorest graves in which they were the only object (grave 86, Plate XII: 6), as well as in medium-rich and rich graves.

Rings are common grave goods in the early Roman period in the whole barbarian territory. They are relatively rare in west-Slovakian cemeteries (Kolník, 1980), though there is evidence for them here as early as the La Tène period. B. Benadik in connection with the finds of rings at Horný Jatov suggested that they may have been used for other purposes than finger-rings (Benadik – Ambros, 1957, p. 125). The finds of rings in Przeworsk culture graves led G. Domański (1982, p. 100) to the conclusion, that they may have been used as suspension rings for personal ornaments such as bucket-shaped pendants. Following from the finds in inhumation graves in which the rings could be found in position, Hungarian scholars came to the opinion that in textile or leather belts they fulfilled a function of buckles (Vörös, 1981, pp. 121–122; Vaday – Szőke, 1983, pp. 103–107). The rings of the Roman period – either bronze or iron – are cast. They could follow La Tène belts with ring clasps consisting of rings of two hammered parts (Raftery, 1985, pp. 521–527).

Beads

Beads were found in the Zemplín cemetery in seven graves (3.95%). As they were mostly damaged by fire, we can suppose, that they were probably more numerous but damaged during the cremation as *L. Kraskovská* (1988, p. 95) suggested. Most of them – 10 items – were in infant grave 123, nine in female grave 22. They occurred in two adult graves and four or one items in symbolic graves. Three graves containing beads were rich, three medium-rich and one poor. Ethnically, three belong to the Dacians, two to the Przeworsk culture and two are uncertain.

Beads are spread in the early Roman period in the whole eastern and northern Europe. Many types survive from the La Tène period, all of them being present in symbolic grave 167 (Plate XXI: 14–17). In early Roman period cemeteries in Slovakia 16 items are known (*Kraskovská*, 1988, p. 94). At Sládkovičovo there were just two melon beads (*Kolník*, 1980, Plate CXXVIII: 4, Plate CXXIX: 6b), at Abrahám two small globular beads (*Kolník*, 1980, Plate XVI: 21b), at Kostolná pri Dunaji beads are completely missing. In the Púchov culture area at Liptovská Mara there are analogies for the beads with eyes (*Pieta*, 1982, Plate XIII: 33, 34), as well as for a large spiral bead from Zemplín grave 148 (*Pieta*, 1982, Plate XIII: 22–24). Their occurrence in the Przeworsk culture is scarcer, on the other hand they appear in several early Roman period cemeteries, e.g. at Przeworsk (*Hadaczek*, 1909, p. 9), at Chorula in 18 graves, at Spicymierz in 28 graves (*Kenk*, 1977, pp. 195 or 266), at Zadowice, where *E. Kaszewska* (1984, p. 60) considers them imports, and others. *T. Liana* (1970, p. 447) shifts their occurrence to a B1 phase.

In the Lipica culture area they are rare and always in female graves, and they are the same types as at Zemplín (*Šmiszko*, 1932, p. 171). Eyed beads are known in Ukraine from the La Tène period (*Vyz'mitina*, 1972, p. 140).

A relatively small number of beads appears in the territory of Rumania, either in the late La Tène period (e.g., in Ocnița, where parallels to the beads from Zemplín have been found; *Berciu*, 1981, Plate 120) or in the early Roman period (e.g., at Soporul de Cimpie; *Protase*, 1969, p. 302). Their occurrence is apparently connected with a local garment as well as funeral traditions. In the Black Sea region there are sites where beads are very numerous (*Alexeeva*, 1970, p. 150), consequently, in case of interest they could be imported to Dacia as well.

In her comprehensive book on beads *M. Tempelmann-Maczyńska* (1985) tried to give a chronological and territorial classification of all types of bead. She found out that the types known from Zemplín are common in a large territory. As she stated earlier, they are not diagnostic for dating or for ethnical determination, because they occur in many cultures for a longer time (*Maczyńska*, 1977, p. 67).

A mass occurrence of beads in the Carpathian Basin is apparent as late as the late Roman period, mainly in the Sarmatian graves of eastern Hungary. A large number of beads in them suggests a local production. As they are inhumations, the beads are found in position as parts of necklaces, bracelets, ear-rings, head-dresses, ornaments on collars, sleeves, and edges of sack coats and trousers, they were present also on belts and served as buttons as well (*Vaday – Szőke*, 1983, p. 110). They are more abundant in female burials, though they appear in male burials as well.

Most of the beads are considered imports from Italy (*Kraskovská*, 1988, p. 99). Recently, however, the glass workshops were excavated also in the territory of Barbarians, e.g., at Komarovo (*Smishko – Bezborodov – Shchapova*, 1964, pp. 67–87) or at Tibiscu (*Benea*, 1982). Unfortunately the finds have not been published fully, so we cannot say, which of the Zemplín beads come from these workshops and which from Italy.

1

2

Fig. 23. 1 – finger-ring with a gemstone from grave 134; 2 – gemstone in detail.

Finger-rings

At Zemplín finger-rings were found in three graves (1.69%). Most noticeable is an iron finger-ring with a gemstone from grave 134 (Fig. 23). It was found in a grave of a younger adult, anthropologically closer unidentifiable, according to the grave goods (spearhead, shield grip and shield rim, buckle) perhaps a male. The finger-ring is disturbed, the back side is missing. The gemstone of a brown yellow opal, which can be found in Slovakia as well, e.g., in the Zemplínske vrchy mountains, is 9–11 mm in diameter. The gemstone was fastened in a cut setting indicated by *Ch. Beckmann* (1969, p. 84, Plate I: 17a–c) as type 17. The gemstone was engraved with a design of crab – the only one hitherto found in the territory of Slovakia. There is a parallel in Köln (*Krug*, 1980, p. 248, Plate 129: 400), where a similar crab design was found on a gemstone of light brown glass paste. *A. Krug* places this finger-ring within the 1st century B.C. – 1st century A.D., adducing that the crab could be a sign of a sea animal as well as a sign of zodiac.

Gemstone finger-rings are usually made of precious metals, however, there are also iron ones similar to those from Zemplín (*Beckmann*, 20, 1969, p. 88). Of 13 items listed in Free Germania 10 is of iron.

R. Laser (1985, p. 134) adduces that in Rome senators, later soldiers were given iron finger-rings on the turn of the 2nd century B.C. From the end of the 2nd century the finger-rings ceases to be "status symbols" and everybody could wear them. The owner of the Zemplín gemstone finger-ring seems to have been a warrior, similar to those buried in graves 57 and 106, in which finger-rings were found as well.

Grave 57 contained a sheet silver ring (Plate VII: 17) – according to *Ch. Beckmann* (1969, p. 28) type 5. The rings like that were common throughout the Roman period. They were worn by men as well as women and some of scholars view them as engagement or wedding rings.

Grave 106 contained a ring made of a bronze wire (Plate XV: 24). *Ch. Beckmann* (1969, p. 34, Plate I: 15) gave this type to group IV deriving it from Celtic patterns. Analogies dating to the 1st-2nd centuries are adduced by *M. Párducz* (1941, p. 17, Plate XIII: 11, Plate XV: 41 and 16) from the cemetery in Szeged-Felsőpusztaszer. Wire finger-rings made of gold were found in Pečica (*Crîșan*, 1978, p. 103, Fig. 10), and the same made of silver are adduced by *C. Preda* (1986, Pl. LI: 12, LII: 10) who considers them classical jewellery of the Dacian period. The Zemplín

finger-ring was accompanied by two spurs, so it is impossible to determine it ethnically, but according to surrounding graves it might be Dacian.

It is very difficult to determine the origin of this gemstone finger-ring, however, it seems to be manufactured in the territory of Roman Empire. On the basis of its design and the form, the gemstone can be placed within the last decades of B.C. and first decades of A.D., and judging by its setting, the whole finger-ring is of the 1st century date. At that time we can hardly view a local production of finger-rings like that, though – as said above – there was no problem to find raw material for it.

The workshops manufacturing finger-rings are not known even in the territory of Empire. *A. Krug* explains it by the fact, that the workshops were small and relatively few tools were used for manufacturing, therefore it is very difficult to identify them. In the Black-Sea region the import of gemstones is viewed from the 3rd century B.C. – earlier from North Africa, later from Italy and Balkan provinces, but from the reign of Augustus there were workshops in Panticapaei as well and in the 2nd and 3rd centuries in Chersones (*Neverov*, 1984, p. 240). As for the Zemplín finger-ring, it came either from the Black-Sea region, or from Italy. Considering the analogies from north-western Europe, Italian origin seems to be more likely, so much so that the contacts between Italy and the Alpine region are supported by other finds as well, such as swords.

The gemstone finger-rings of the territory of Slovakia were listed by *T. Kolník* (1984, pp. 60–61) however, none of them was made of iron. A separate gemstone was found at Iža (*Kuzmová – Rajtár*, 1983, p. 151, Fig. 89: 14). All of them are engraved with other designs as that of Zemplín. Territorially, the closest gemstone finger-rings are those from Ostrovany and Cejkov, however, both are younger – of 3rd century date, consequently, it is impossible to relate them to the ring of Zemplín.

Bronze as well as iron rings regarded as finger-rings seem to be belt parts, therefore we do not deal with them in the present work.

Bracelets

Two graves (1.13%) of Zemplín cemetery contained iron bracelets – a complete one grave 148 (Plate XX: 14) and an incomplete one grave 170 (Plate XXII: 5). Other two items were in mounds of barrows 1 and 3 and a fragment in barrow 2. Both graves containing bracelets were poor and belonged to adults. Ethnically, grave 148 was unidentifiable, grave 170 was Dacian.

Bracelets are very rare in the cemeteries of early Roman period. At Abrahám there were four, at Kostolná pri Dunaji three, at Sládkovičovo not a one (Kolník, 1980). In the Lipica culture area M. Šmiszko (1932, p. 170) gives the only bracelet which is dated as early as the La Tène period. If there are bracelets in the Germanic tribes, they have either wound terminals or terminals shaped as animal heads (Geisler, 1984, p. 123).

In the case of Zemplín bracelets, in view of their small diameter (6–7 cm), the question arises as to whether they were bracelets or just rings with other function, e.g. horse harness fittings, vehicle fittings, etc.

In grave 7 a small fragment of a sapropelit rod, have been found perhaps from the bracelet, which is typical to the Celts (Pleiner – Rybová, 1978, pp. 603–605). The Zemplín item is probably related to the La Tène layer. In the same grave there was a glass fragment, perhaps from a bracelet. Accompanying bones could not be determined anthropologically; there were no pottery finds determining the grave ethnically.

Pendants

The most common pendants of the Roman period, the so-called bucket-shaped pendants, have been found in six Zemplín graves (3.39%), one in an infant grave, one in a female grave, and four in adult graves. One of the graves containing bucket-shaped pendants was rich – containing 12 pendants (Plate III: 9–20), three were medium-rich and two poor. Three graves were of Przeworsk character, two were Dacian, one was unidentifiable. Another pendant was in the mound of barrow 4.

Bucket-shaped pendants are regarded mostly as parts of necklaces, recently also as brooch pendants, bracelet pendants, ornamental pendants on sleeves of clothes or belt pendants (Vaday – Szőke, 1983, p. 109). The pendant like that suspended on a brooch with inverted foot has been found also on the settlement site at Medzany, however, it seems to be younger than Zemplín pendants (Lamiová-Schmiedlová, 1986, p. 149, Fig. 56: 1). The pendants from grave 22, varying in size, might be regarded as measurements or weights as well, T. Kolník (1961, p. 251) assumes that they could be used as containers for ointment and perfume.

Most of the finds from Slovakia are of iron, but – particularly those later in date, are of bronze, e.g. those from Očkov and Čáčov (Kolník, 1961, p. 251), or even of gold, e.g. those from Stupava (Ondrouch, 1945–46, p. 88, Plate VI), Cejkov (Beninger, 1931,

pp. 185–186, Plate IX: 4), or Čáčov (Ondrouch, 1957, p. 56, Plate 13: 7, 8). H. Preidel (1930, I. p. 302) dated them to the late Roman period in agreement with E. Blume (1912–1915, pp. 97–98). T. Kolník (1961, p. 251) pointed out, that they appeared even earlier. Ch. Peschek (1939, p. 45) placed them to the 1st century, E. Kaszewska (1984, p. 60) viewed them chronologically diagnostic for the 2nd century, nevertheless, she admits their occurrence in the 1st century as well. T. Liana (1970, p. 447) considers that they may have appeared even in Bl. Also H. Geisler (1984, p. 125) places them to the early Roman period. In Rumania they are placed between the 1st and 4th centuries (Potase, 1969, p. 308). B. Svoboda (1948, p. 135) and V. Ondrouch (1957, p. 56) pointed out, that bucket-shaped pendants in the territory of Slovakia could give evidence for the contacts with the South-East, contrary to the opinion of earlier German scholars, who connected them with the fashion in East Germania. Recently also H. Geisler (1984, p. 125) endorses the opinion that they were of Pontic origin.

They are spread throughout Central and Northern Europe (Domański, 1982, p. 97). T. Grabarczyk (1983, pp. 22, 35) knows them in 13 sites in Pomerania, all of bronze, in other territories iron items prevail. It is surprising that they are missing in early Roman period cemeteries in western Slovakia.

In Zemplín grave 32 there was a bronze looped pendant (Plate V: 25), maybe a part of a two-piece pendant, similar to that considered by M. Párducz (1941b, p. 113, Plate XXVI: 5–6) a belt-mount.

Toiletries

Combs

In the Zemplín cemetery combs were found in three graves (1.69%), of which two complete and only a part of teeth from the third.

Grave 23 contained a bone composite comb with two cross rivets (Plate III: 23), which has numerous parallels in the Przeworsk culture, as well as in western Slovakia (Lamiová-Schmiedlová, 1964, p. 195). S. Thomas (1960, p. 62–63) indicates them as type BI placing them in the territory of East Germania and dating them to the 2nd century with their possible occurrence till the first half of the 3rd century. A. Chmielowska (1971, pp. 23–24, 42–43) ranks them within her I AB-type 1 group which corresponds to the dating of S. Thomas. No bones are preserved in grave 23, nevertheless, the

grave goods suggest a Przeworsk warrior grave here.

From grave 24 only comb teeth are available (Plate V: 4), suggesting a composite comb. Although the grave goods of this grave were less prominent than in the preceding grave, this one can be attributed to the Przeworsk culture as well.

Also the third comb was found in the Przeworsk warrior grave (no. 50), of which only a semicircular back has survived (Plate VI: 15). It belongs probably to combs which *S. Thomas* (1960, pp. 56–57) classified as type A I and dated to the early Roman period. She believes they are of east-Germanic origin. Also *A. Chmielowska* (1971, pp. 23–24, 45) agrees with this chronological classification, placing similar combs to I A group, type 1. According to the context also the Slovak finds could be dated in this way (*Lamiová-Schmiedlová*, 1964, p. 195).

In the cemeteries of western Slovakia combs are rare (*Kolník*, 1980) as well as in Bohemia, where they are more common in settlements (*Motyková-Šneidrová*, 1965, p. 133). They are much commoner in Przeworsk culture cemeteries and in Poland in general. At Luboszyce there were 33 items (*Domański*, 1982, p. 71), at Chorula 60 (*Kenk*, 1977, p. 214), at Spicymierz 33 (*Kenk*, 1977, p. 282). The same comb type predominates also at Kemnitz, where 19 items have been found (*Geisler*, 1984, p. 131).

In view of the fact that all three Zemplín combs occurred in Przeworsk graves, also their origin should be sought for in this, or in the Germanic milieu.

Mirror

In symbolic grave 167 a mirror of a silver alloy have been found (Plate XXI: 18). The front part is polished and darker, while the back side is coarse and lighter. There is a slot in two places; diameter 3.8 cm, thickness 0.15 cm.

There are no parallels in the barbarian territory north of the Danube contrary to the territories east and south-east of this area. In the cemetery of Lipica there was one complete mirror and one fragment of a mirror (*Šmiszko*, 1932, p. 169, Plate XIII: 23); one mirror was found at Zvenigorod (*Sveshnikov*, 1957, p. 69). In the Ukraine they are known at Zolotaya Balka (*Vyaz'mitina*, 1972, p. 31, Fig. 121), in Rumania at Tinosul (*Vulpe*, 1924, p. 217, Plate 47: 12, 48: 8). They frequently occur also in Sarmatian female graves. Smaller ones dating to the 1st-2nd centuries have been found also in cremation burials as well. They appeared also in Pannonia and Italy (*Vaday – Szőke*, 1983, p. 114). Plain mirrors,

though a bit larger, have been found at Rusovce in cemetery II (*Pichlerová*, 1981, Plate CXIV: grave 85, CXLIII: grave 121: 3).

The mirror of Zemplín was found with a typical Dacian inventory, dating to the 1st century A.D. It might be of south-east or eastern origin.

Razor

The only preserved iron razor at Zemplín was in richer grave 72 (Plate IX: 5). If we consider a razor also two fragments of an iron object from grave 23, we can say that they occurred in 1.13% of graves. In grave 72 was a younger adult – according to the grave goods – a male. According to a vessel found in the grave, the male belonged to the Przeworsk culture.

Razors occurred in early Roman period cemeteries, though they were not numerous. For example, at Abrahám in 3.34% of graves, at Kostolná pri Dunaji in 17.64% of graves, at Sládkovičovo in 9.08% of graves, but, except for a razor from grave A (*Kolník*, 1980, Plate CXXVII: f) they are wider in form than that of Zemplín.

They are known, e.g. from Zadowice (*Kaszewska*, 1984, p. 65, Fig. 60), from the territory occupied by Polabian Germanic tribes (*Müller*, 1957, pp. 44–45), from Bohemia (*Motyková-Šneidrová*, 1963, p. 408), but also from Dacia (*Crîșan*, 1980, p. 376).

Their patterns go back to the early Iron Age, they are more abundant in the La Tène period and mainly in the Roman period, contrary to the late Roman period when they are dying out (*Liana*, 1970, p. 449). In eastern Slovakia there was a razor in the settlement at Peder (*Lamiová-Schmiedlová*, 1969, p. 483, Fig. 11: 20), which according to the form of the looped handle and accompanying inventory dating to the 2nd-3rd centuries seems to be of later date than that from Zemplín. *K. Motyková-Šneidrová* (1963, p. 408) pointed out, that razors – typical male grave goods – occur also in female graves together with shears, what suggests that they were used for shearing hair. She considers a ritual function of shearing hair, proceeding from the find of a dead girl in peatbogs near Domlandsmoore, who had her head half shaved, half cut.

Razors accompanying shears as items for shearing hair were dealt with by *I. H. Crîșan* (1980, p. 376), stemming from the representations of Dacians with well-kept beards and carved in the Traian column in Rome and Trophaeum in Adamclisi. Razors have been found in Dacian settlements of the Roman period as well.

Tweezers

Close to barrow 15 a pair of tweezers with expanded jaws and a fragment of another pair (Plate XX: 1, 2), have been found, former of bronze, latter of iron, probably connected with the cemetery. Parallels from the early Roman period are known in the Púchov culture area (Pieta, 1982, p. 65), in the Przeworsk culture (Kaszewska, 1984, p. 65; Kenk, 1977, p. 222), in Germany (Geisler, 1984, p. 131), but they are missing in western Slovakia.

Other metal objects

Mountings for caskets

In four (2.26%) graves at Zemplín there were objects which may be considered mountings for wooden caskets. In grave 48 there was an iron key (Plate VI: 11), in grave 134 an iron mount (Plate XIX: 1), in grave 153 a two-piece bronze mount (Plate XX: 20), and in grave 165 a spring (Plate XXI: 7). Another key (Plate I: 22) and a hooked ring (Plate I: 17) occurred in the mound of barrow 1. All above-mentioned graves belonged to adults. The key is from a Dacian grave, mounts from unidentifiable graves and one of them from a Celto-Dacian grave. Two graves were rich, one medium-rich, and one poor.

Caskets are common grave goods in female graves of the early Roman period. K. Hadaczek (1909, p. 11) considered some of the mounts casket fittings. They are known in the Dacians (Glodariu – Iaroslavschi, 1979, p. 117), in the Lipica culture (Šmiszko, 1932, p. 103, or 166; Sveshnikov 1957, p. 69), in the Przeworsk culture (Szydlowski – Kubiczek, 1960), as well as in the Wielbarsk culture (Domański, 1982, pp. 67–68), where complete casket fittings appear – key, mounts, and a spring. J. Szydlowski and T. Kubiczek (1960) dealt with them in their work in which they identified even more problematic fragments giving us an idea of a lock mechanism.

In grave 84 at Abrahám and in grave 14 at Sládkovičovo two keys have been found in each, otherwise mountings for caskets were rare (Kolník, 1980). H. Geisler (1984, p. 126) placed nine finds of mountings for caskets from Kemnitz to the early 1st century and supposes that they were brought to the Danube by the Celts.

Caskets were popular in provinces as well. They occurred at Rusovce (Kraskovská, 1974, p. 121). On the basis of the finds from Pécs F. Fülep (1977, p. 33, Plates 19, 20) tried to reconstruct them. The work of D. Gáspár (1986, I–II) contained numerous data on their form, lock construction, origin, and chronology.

A large number of finds in Pannonia resulted in her suggestion that they were of local manufacture. As the producer of caskets did not need many tools and a big room, it is not easy to identify a workshop.

The finds from Zemplín are too rare to be used as a contribution to the discussion on caskets. They occurred in graves anthropologically unidentifiable, therefore, we cannot say whether they were all female graves. Besides, we are not able to determine measurements and, consequently, to share solving the question, whether they always served as caskets for jewellery. J. Szydlowski and T. Kubiczek (1960, p. 254) suggested that they might be cloth-boxes as well, larger in size.

Two of Zemplín graves containing caskets are ethnically unidentifiable, two might be Dacian. However, it might be possible that they occurred also in Przeworsk culture graves, either damaged or unexcavated, as this culture has numerous parallels. The only thing we can do is to conclude that as typical grave goods of the early Roman period they occurred in the Zemplín cemetery as well.

Metal vessels

12 graves – 6.78% – of the Zemplín cemetery contained vessel fragments. The only complete vessel – an iron pyxis with a lid was found in an infant grave – no. 13 (Plate II: 11). The other 11 finds are of bronze. They were found mostly in anthropologically unidentifiable graves, one in a grave of a male and three in adult graves. They occurred in five rich graves, four medium-rich graves and three poor graves. Ethnically they occurred in four Dacian graves, four Przeworsk culture graves, and in four unidentifiable graves.

Bronze vessels are likely to be in the cremation pyre therefore they were badly disturbed. There is also a possibility, that only fragments of them were deposited in graves as they were very precious. In most of the cases it is impossible to determine original forms of vessels (graves 11, 16, 22, 24, 32, 94 and 95). According to the number of fragments and simple attachment plates L. Kraskovská (1976, p. 430) considers a vessel from grave 23 a bucket of Östland type (Plate IV: 6a–6l). These buckets H. J. Eggers (1951, p. 44, map 19) indicated as type 40 and stated, that in the early Roman period they are spread in Free Germania and Scandinavia. In the territory of Slovakia we know 14 items (Kraskovská, 1976, p. 430).

A fragment of a hollow handle from grave 90 (Plate XII: 22) is probably from a jar of an

unidentifiable shape. A parallel to the lion's mask on the handle of a vessel from grave 77 (Plate XI: 9) is given by *H. J. Eggers* (Plate 11: 125, map 38) from Lübsow I, where it was on a small jar dating to the early Roman period. Similar small jars have been found in prince graves of the Lübsow group in Denmark as well (*Eggers, 1951, p. 46*).

A fragment of a handle with a motif of rested griffin from grave 78 (Plate XI: 13) is from the pan common in the early Roman period (*Eggers, 1951, map 39-43*). It is hard to say if also the other fragments of the vessel from grave 78 belong to the same pan, one of these being relief-decorated (Plate XI: 17). According to *H. J. Eggers* (1951, Plate 13: 151 or 156), at Dęba and Pyrmont there were pans with relief-decorated bodies, nevertheless, as to the Zemplín find we cannot maintain with certainty that this is a case of another item of this rare type.

The distribution of bronze vessels in the cemeteries of Barbarians is uneven, even within smaller geographical units. For example, at Abrahám they occurred in 3.96% of graves, at Kostolná pri Dunaji even in 32.34% of graves, and at Sládkovičovo in 19.21% of graves (*Kolník, 1980*). In the cemetery of Tišice there were four graves with vessel fragments, three of these female and one male (*Motyková-Šneidrová, 1963, p. 404*), all dating to the 1st century. At Kemnitz they were rare, only in 0.86% of graves. *H. Geisler* (1984, p. 100) places them between 70-170 A.D. and connects them with a Slav-Danish import wave.

J. Wielowiejski (1984, p. 380) found out that in the territory of barbarians most common are the bronze vessels used for preparing meals and carrying drinks, i.e. the buckets and pans with strainers, what can roughly be said about the Zemplín finds as well. It is necessary to accept his opinion, that hitherto known data depend on the state of investigations, therefore we do not know whether the number of bronze vessels in cemeteries reflects burial rites or it just proves the wealth and trade contacts of the settlement to which the cemetery belonged.

At Zemplín they occurred both in Dacian and Przeworsk graves, and can be dated to the early Roman period. It is supported by the observation of *J. Hečková* (1982, p. 43), that bronze vessels were imported to the territory of Barbarians particularly before the Germanic Wars.

Crucible

Grave 123, in which a seven-eight-year old child was buried contained a bronze crucible with an

engraved decoration, two ring handles by its sides and the third one on the top of the lid (Plate XVI: 40). The grave was wealthier and ethnically can be connected with the Dacians.

Parallels to the crucible are known in east Hungarian Sarmatian material from its earliest phase to the 5th century (*Vaday - Szőke, 1983, p. 113*). The closest in size to the Zemplín crucible is a find from Szeged-Csongrádi út, grave 24 (*Vörös, 1981, p. 127, Fig. 10. 8*), however, no lid and ring handles survived. As far as in the Szeged crucible and another one made of bone there were traces of a dye, they should be part of toiletries.

In inhumation graves crucibles with ring handles on lids occur around the belt, perhaps they were attached to the belt (*Vaday - Szőke, 1983, p. 109*).

The above-mentioned finds suggest that crucibles belonged to the furniture of female graves. The infant grave from Zemplín was relatively rich, therefore we can suppose that the girl buried in it belonged to aristocracy.

Buckets

Metal fittings of wooden buckets have been found at Zemplín in 10 graves (5.65%), in one male grave, one female grave, five adult graves (probably male according to accompanying grave goods) and in three unidentifiable. Six graves were rich, two medium-rich and two poor.

Most numerous were bucket handles and their fragments (grave 22, 23, 106, 108, 127, 136, 176), grave 30 contained fragments of sheet iron, perhaps from the binding.

Bucket bindings in Slovakia were studied by *V. Ondrouch* (1957, pp. 145-148), however, he treated mostly the finds from rich graves, which are younger than those from Zemplín. In western Slovakia early Roman period bucket bindings have been found at Kostolná pri Dunaji (*Kolník, 1980, Plate XIX: 48a*) and Sládkovičovo (*Kolník, 1980, Plate CXLII: 35j*). *T. Kolník* (1980, pp. 116 or 141) considers them parts of bronze cauldrons, but in view of the form of attachment plates we suppose, that they should be from buckets.

Wooden buckets appeared as early as the La Tène period, the region north of the Alps being indicated the place of their origin (*Zeman, 1956, p. 87*). In the early Roman period cylindrical buckets prevail, max. 20 cm high (*Zeman, 1956, p. 88*), in the late Roman period they become smaller. In the Dano-Schleswig-Holstein region they were made of bronze, in Oder-Wistula region of iron. At Kemnitz they were

rare, only in 0.54% of graves (Geisler, 1984, p. 98). They are known from Przeworsk (Hadaczek, 1909, p. 11), they frequently appeared mainly in the Luboszyce culture (Domański, 1982, p. 74). Some ringed mounts published by I. Glodariu and E. Iaroslavschi (1979, Fig. 56: 3, Fig. 57: 1–4, 14) belong probably to wooden buckets, though the authors have not considered this possibility.

Regarding the distribution of early Roman period buckets in a relatively vast territory, it is not surprising that at Zemplín they occurred both in Dacian graves (five graves) and Przeworsk graves (four graves) and in one uncertain grave.

Drinking horn

In grave 163 at Zemplín there were metal fittings of a drinking horn (Plate XXI: 4). Bones could not be identified anthropologically, nevertheless, spurs suggest that it is a male.

At Zemplín the drinking horn was found in one case only, in other sites being relatively common. T. Kolník (1959, p. 154) mentioned early Roman period drinking horns from Láb, Križovany nad Dudváhom and Vysoká pri Morave. Drinking horn from Žlkovce is dated to the 1st century (Kolník, 1959, p. 154).

Though they are supposed to serve mostly for drinking spirits, therefore they were considered part of warrior equipment (Kolník, 1959, p. 154), they have been found in female graves as well. K. Motyková-Šneidrová (1963, p. 403) excavated at Tišice eight drinking horns, five of these were in female and only three in male graves. At Zadowice in one grave there were bindings of two drinking horns (Kaszewska, 1973, pp. 53–54). The only item found at Kemnitz was in a male grave (Geisler, 1984, p. 136). In the territory of Poland in a Przeworsk culture area K. Godłowski (1960, p. 46) considers them typical grave goods of the early Roman period. The Zemplín drinking horn can roughly be dated to the 1st century, probably to the first half of it. Though on the basis of Caesar's and Pliny's records drinking horns are regarded as grave goods of Germanic tribes, at Zemplín the drinking horn was found in a grave with Dacian grave goods.

Coins

In the Zemplín cemetery four coins were found – all La Tène (Kolníková, 1963, p. 35; 1983, p. 155). None of them was found in the grave, therefore we can suppose that they were brought to the cemetery in the earth carried from the settlement around the Szélmalomdomb. This is the reason why

they cannot be used for dating the cemetery as we pointed out above. They seem to be linked with its vicinity, from where we know four more Celtic and two silver republican coins (Lamiová-Schmiedlová, 1984, p. 107).

Mounts

Mounts of silver, bronze, and iron varying in form occurred in eight graves of Zemplín cemetery (4.52%); in one infant grave, five graves belonged to adults and two graves were unidentifiable. Five graves were rich, one medium-rich and three poor. Five can be attributed to Dacians, three are uncertain. However, these data are insignificant, because each mount is different and belonged to an unidentifiable larger object. Of interest are just openwork mounts from grave 77 (Plate XI: 10, 11), originally perhaps a decoration of a dagger scabbard, as well as a small silver disc mount from the same grave (Plate XI: 3).

Openwork mounts may have been imported from Pannonia, where there is evidence for their manufacturing (Sellye, 1970, p. 70). It is of interest that all openwork metal objects from Zemplín occurred in Dacian graves.

Nails and rivets

Nails or rivets were in eight graves (4.52) at Zemplín; in graves 8, 22, 121 bronze, in 23, 35, 85, 108, and 128 iron. They occurred also in the mounds of barrows 2, 3, and 5. They were in two female graves, in three adult graves, and in three unidentifiable graves. Five graves were rich, one medium-rich and two poor.

Nails and rivets were used for holding metal parts of belts, caskets, buckets, shields, as well as furniture, structures, or fireplace constructions. Rivets from grave 121 belonged evidently to a belt, the function of the other is uncertain.

Nails and rivets appear also in other cemeteries, e.g. at Abrahám (Kolník, 1980, Plate XI: 2h 1–3, Plate XXXIV: 100i 1–9), Kostolná pri Dunaji (Kolník, 1980, Plates C: 35i 1–13, LXXVI: 2e, and others). They occur in the Przeworsk culture area (Hadaczek, 1909, p. 10; Kenk, 1977, p. 222), as well as in the Dacians (Glodariu – Iaroslavschi, 1979, p. 114). Most prominent are dome-headed nails from grave 85 and barrow 5 mound (Plates XII: 5, XVI: 5). D. Gáspár (1986, I, p. 37) dates this type to the 2nd–3rd centuries.

Since nails as well as rivets are always parts of other objects, we regard them neither as chronological nor ethnical criterion.

Fragments of metal objects

In 35 graves (19.77%) in the Zemplín cemetery there were fragments of unidentifiable iron or bronze objects. Only the finds from graves 85, 165 (Plate XXI: 7) and 174 (Plate XXII: 15) could be considered hooks adduced e.g. also by I. Glodariu and E. Iaroslavschi (1979, pp. 113–114, Fig. 58: 16–27). As far as graves containing fragments could be determined, they belonged to adults (23). 12 graves were Dacian, 7 graves were Przeworsk and 15 unidentifiable. More remarkable is the distribution of grave goods: eight graves contained only one metal fragment, 12 graves contained two grave goods of this sort, three – five items, four graves contained four-five metal fragments, five – seven-nine metal fragments and in one case an atypical fragment was in a rich grave. It means that 67% of graves containing atypical metal fragments were poor. In richer graves they could be fragments of an object. Hypothetically, we can suggest that they were placed into the graves due to the function of metal, not the object proper. In this case they might fulfil a protective function as it is known in ethnographical parallels as well.

Bone objects (apart from combs)

Six graves of the cemetery at Zemplín (3.39%) contained bone objects or their fragments. In grave 8 there was a small bone plate decorated with concentric circles (Plate II: 9), which can be found also on a bone object from Kostolná pri Dunaji (Kolník, 1980, Plate LXXIV: 1c). In grave 22 there were fragments perhaps from a bracelet, grave 25 contained a fragment, perhaps from a whistle decorated with lattice ornamentation (Plate V: 8), in grave 129 there was an awl (Plate XVII: 22) and in grave 156 a fragment of a pendant or decorative plate with a remain of perforation (Plate XX: 22). Two graves were rich, the other graves were poor, grave 22 belonged to a female, the others to adults.

Most significant is a tube from grave 94 (Plate XIII: 14), probably serving as needle-case or whistle. Parallels are adduced by T. Kolník (1980, Plates XX: 50b, XXI: 55, XXXIV: 100u, XXXV: 104i and CXLVII: 48e).

Bone objects are rare in cremation burials, as most of them were damaged in fire.

Stone objects

In the cemetery of Zemplín 24 stone objects were found in 22 graves (12.43%). In graves 23 and 106 there were two items. There were four perforated

pendants, four whetstones, obsidian bladelets, flakes, or a nucleus in ten graves and flakes of other raw material in six graves. If calcined bone could be identified, stone objects were always in adult graves, one in a female grave. Four of them were rich, three medium-rich and 15 poor. One of graves containing stone objects was late La Tène, seven were Dacian and five Przeworsk, nine is uncertain. Whetstones and stone pendants are rare in western Slovakia. T. Kolník (1980, Plates LXXXIV: 14p, XCIX: 35, CXIX: 8) has found four in Kostolná pri Dunaji, but they are missing at Abrahám and Sládkovičovo. They are more abundant in Lipica culture cemeteries (Šmiszko, 1932, p. 166) as in Przeworsk ones (Kenk, 1977, p. 222). Flint fragments from Dacian barrows in Čašolta are mentioned by M. Marcea (1959, p. 438).

Distribution of whetstones and stone pendants in the Zemplín cemetery is similar to other cemeteries, but chipped industry predominates, what is connected probably with a neolithic site in its neighbourhood. It is difficult to say, if these bladelets and flakes were in graves accidentally, or they were linked with burial rite.

Unidentifiable glass pieces

Six graves (3.39%) of the cemetery at Zemplín contained melted pieces of glass, the graves being poor, ethnically unidentifiable. One grave was infant, one was female, two were adult and two unidentifiable.

Similar finds of glass are known at Abrahám in 12 graves, at Kostolná in eight graves, but at Sládkovičovo not in a one (Kolník, 1980). In a large cemetery from Kemnitz only one glass fragment is known – 0.107% of graves (Geisler, 1984, p. 100). In the cemeteries of Przeworsk culture K. Godłowski (1960, p. 48) found glass fragments in 7.5% of graves.

The above-mentioned glass fragments cannot be classified either typologically or chronologically. Originally, they could be beads, bracelets, other personal ornaments, or vessels, about which we just know, that they occurred around the buried during the cremation, therefore they were damaged.

Pottery

Pottery was most common and ethnically most significant grave goods in the Zemplín cemetery. Complete vessels were in 45 graves (24.13%). Anthropologically, pottery was represented as follows: male (4), female (8), infant (3), younger adult

(6), older than child (3), adult (9), older adult (3), unidentifiable (9). Vessels should be most common in female graves, however, these data can be neither supported nor refuted, as in majority of cases sex could not be determined.

From the point of view of ethnicity, vessels occurred in La Tène graves (4.5%), Dacian graves (75.3%), Przeworsk graves (15.7%), or they could not be determined. Late La Tène pottery occurred in two graves (96 and 97). It is represented by two

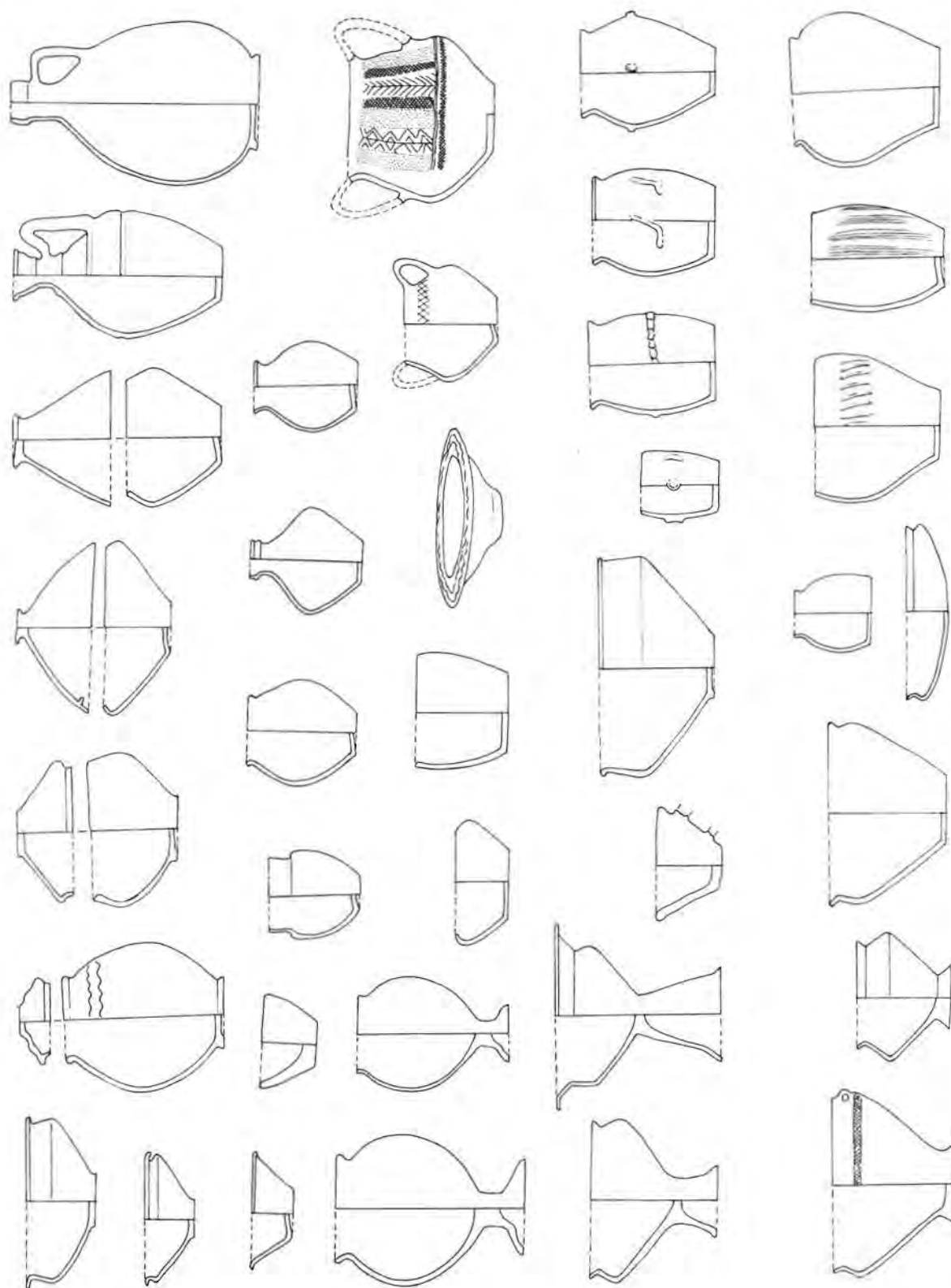

Fig. 24. Typology of pottery.

forms: 1. bowls (grave 96 – three items, grave 97 – one item); 2. pots (two graves – one in each). Their profiles and technique of manufacture are still typical of La Tène vessels and they are considerably different from the other vessels found in the cemetery.

The typological classification of Dacian pottery in the cemetery stems from the work of *H. I. Crişan* (1969), which comprises also other parallels to each type.

1. *Pots*. The most common form in the Zemplín cemetery is the so-called Dacian pot, 11 restorable items have been found, of which six were decorated with finger-tipped cordons (graves 61, 75, 76, 118, 167, 172), two with vertical moulded arches (graves 106, 122) and two with knobs (graves 94 and 173). This group comprises also a small barrel-shaped vessel from grave 13. It is a form typical to the classic phase of Geto-Dacian culture (i.e. 100 B.C.–106 A.D., according to *I. H. Crişan*, 1969, pp. 161–162) which followed Dacian patterns and survived even in the Province of Dacia, mainly in the free Dacians. In the classical Dacian milieu there are parallels to the vessel from grave 13, e.g. from Bicsad (*Crişan*, 1969, Plate LXXIX: 9). From the territory of eastern Slovakia we know Dacian pots also from settlements at Streda nad Bodrogom (*Polla*, 1969, p. 201), Beša, Bracovce, Hraň, Šebastovce-Barca, and Ždaňa (*Lamiová-Schmiedlová*, 1969, p. 460) and from barrow 4 at Streda nad Bodrogom (*Budinský-Krička*, 1960, p. 219).

2. *Conical cups*. They are regarded as most typical form of Dacian pottery unknown in other cultures (*Crişan*, 1969, p. 347). At Zemplín they are represented by an incomplete item only from grave 171 (Plate XXII: 10). At the settlement at Streda nad Bodrogom there were cups with one handle as well as two handles (*Polla*, 1969, Fig. 8). They occurred at Beša as well (*Lamiová-Schmiedlová*, 1969, p. 460) and in barrow 4 at Streda nad Bodrogom (*Budinský-Krička*, 1960, p. 219, Plate V: 13, 15). Though similar cups last in the territory of Rumania also later, in the territory of eastern Slovakia they are always found in early Roman period milieu, i.e. in the so-called classical Dacian phase. *I. H. Crişan* (1969, p. 348) suggests that massive conical cups served as lamps – particularly during funerals, however, he admits other use of them as well. East Slovakian finds bear no traces of burning oil or other fat, therefore, they can hardly be considered light fittings.

3. *Kantharos-shaped forms*. In the Zemplín cemetery four items like that have been found

– plain in graves 136 and 167, with stroke decoration in grave 126 and in the mound of barrow 1. The forms similar to those from Zemplín are common in the classical Dacian phase as well as stroke decoration which appears also in other forms (*Crişan*, 1969, p. 192, Plates CXII: 2, 6, CXIII: 7, CXIV: 4, 7, CXC: 4). Parallels to this form and stroke decoration are known in the Lipica culture area as well (*Śmiszko*, 1932, pp. 125 or 140).

4. *Pedestalled vessels*. They may be divided into two basic groups: a) fruit bowls, b) chalice-shaped vessels.

a) Fruit bowls have a hollow bell-shaped foot and sharply or slightly profiled upper part (graves 136, and 167 respectively). They are common in the Dacians in the classical phase (*Crişan*, 1969, p. 167) as well as in the Lipica culture, where they were used as urn lids. *M. Śmiszko* (1932, pp. 145–146) considered them an influence from the territory of Rumania, where the forms like that went back to the Eneolithic, while in the territory of Poland as well as in other cultures they are missing. The same situation is in the Carpathians as well. It is of interest that in the territory between the Danube and the Tisza there were numerous Dacian pots and cups (*Párducz*, 1941a, pp. 28–29), but the pedestalled bowls are missing.

b) There are no parallels to the chalice-shaped vessels from graves 80 and 95 (Plates XII: 2, XIII: 34). According to the technique of manufacture, style, and accompanying material they may be attributed to Dacian pottery.

5. *Bowls* may be divided into three main groups: a) with an inward curving rim, b) biconical, c) with a flaring rim.

a) Bowls with inward curving rims have been in use for a long time and they continued to appear in the classical phase as well (*Crişan*, 1969, pp. 114–115), what is supported by the finds in graves 3, 4, 97, and 125 at Zemplín. It is a simple shape which is common throughout the Iron Age and Roman period in a large area.

b) Biconical hand-made bowls might be a variant of the bowls with inward curving rims. They were found in graves 115, 127, and 128, always with lids (Plates XIV: 28, XVII: 20, XVIII: 18). The bowl from grave 128 has a rim made as base for a lid. The wheel-made grey bowl with a cylindrical upper part and conical lower part has its parallel e.g. in Costeşti, dating from the early Roman period (*Crişan*, 1969, Plate LXXXII: 4).

c) A bowl decorated with a stroke band of wavy lines and decorated rim was found in grave 3 (Plate

II: 2). Similar bowls, but with painted, not stroke decoration of wavy lines, are regarded by I. H. Crişan (1969, p. 115) as remains of La Tène style.

6. *Lids*. In the Zemplín cemetery four lids are known. In grave 127 there were two of them, a small, low from a pot-shaped wheel-made vessel (Plate XVII: 21) and a larger one, conical in shape, with a knob (Plate XVII: 20), and covering a biconical bowl. The lid from grave 127 (Plate XVIII: 18) is similar in moulding to the small lid from grave 128, but for the fact it is hand-made. The high conical lid was found on the bowl from grave 115 (Plate XIV: 28) as well.

A rich scale of lids is known from the classical Dacian phase (Crişan, 1969, p. 167, Plate LXXX-III), in which more or less precise parallels to the Zemplín items may be found both as to the shape of the lid and the rim of the bowl moulded as base of the lid.

7. *Jars*. In the Zemplín they occurred in graves 80 and 128. Though jars appear in the classical Dacian phase (Crişan, 1969, Plates LVIII-LXX; Párducz, 1941a, Plates VIII: 20, 21, X: 23, XX: 1) as well as in the Lipica culture (Śmiszko, 1932, Plates X: 13, XI: 7, XXX: 9), exact parallels to Zemplín items are not known. In view of the contexts of their occurrence as well as technique of manufacture we suggest that they may be attributed to the Dacian pottery.

8. *Bottle-shaped vessels* from graves 125 and 132 (Plate XVII: 3 and 32) have a rough surface and thick walls. Parallels to them are shown by I. H. Crişan (1969, Plate LXIV: 11 and XCIX: 3) from Sighişoara. Of a fine clay is a wheel-made bottle from grave 136 (Plate XVIII: 24), which is suggestive of Celtic vessels in shape but material and technique of manufacture are the same as in *kantharos*-shaped vessels.

9. *Other forms*. There are some forms in Dacian graves that could not be ranked among eight preceding groups. They are as follows: a small mug from grave 128 and a red painted bowl found together with it (Plate XVIII: 15, 16), a conical bowl from grave 80 or from the mound of barrow 2 (Plates XII: 3, IX: 18 respectively), as well as a flower-pot-shaped vessel from grave 91 (Plate XII: 24), or 169 (Plate XXII: 4). Conical bowls and "flower-pots" are common in Dacian material as well, though they appear mostly decorated – often with plastic decoration (e.g. Crişan, 1969, Plate LXXX). Much rarer form is the cup which is suggestive of provincial pottery by its carination. Red wheel-made bowl bears the signs of petering La Tène pottery in its shape.

Pottery finds from the Zemplín cemetery associated with the Przeworsk culture are less numerous as Dacian, it is to say, there is a smaller variety of forms in it. They are mostly bowls and pots.

1. *Bowl-shaped amphorae* with a pedestalled base are the most significant representatives of Przeworsk pottery. These are bowls from graves 23 (Plate III: 21) and 69 (Plate VIII: 2, 3). The grey black burnished bowl with incised decoration from grave 23 served as urn. Bowls from grave 69 are brown and they are not burnished. The vessels like that, called vase-shaped as well, are common in settlements and cemeteries of Przeworsk culture, mainly in the early Roman period (Godłowski, 1981, p. 62, Figs. 8, 9: 1, 5, 8, 10). They are known also in eastern Slovakia (Lamiová-Schmiedlová, 1969, pp. 463–464) in several settlements.

2. *Deep bowls*, with S-shaped rim found in graves 26 (Plate V: 10) and 132 (Plate XVII: 34) seem to be a variant of the preceding form. They appear in Przeworsk cemeteries of the early Roman period varying in size and the profile of their lower part (e.g., Kietlińska – Dąbrowska, 1963, Plate XXX-VII: 2; Godłowski, 1981, p. 62, Plate III, and others).

3. *Dish* profiled in its upper part from grave 69 (Plate VIII: 6) is known in the same horizon in several cemeteries (Godłowski, 1981, pp. 62, 64, Plate IV: 1; Pazda, 1980, Fig. 9: 9).

4. A small *bottle-shaped* vessel from grave 23 (Plate III: 25) seems to be very primitive compared with a decorated bowl in the same grave. As it comes from a rich burial we can suggest that it was important for its look. This form is rare but we know same parallels from Spicymierz (Kietlińska – Dąbrowska, 1963, Plate XII: 21) or Karczewiec (Dąbrowska, 1971, Fig. 2: a).

5. *Pots*. The most numerous pots used as urns were those with S-shaped rims (graves 31, 52, 60, 62, 72, and 100). According to K. Godłowski (1981, p. 65, Plate III: 12) the forms like that became common in the Przeworsk culture in the late stage of B2 phase. The pot decorated with vertical incised lines from grave 77 (Plate XI: 1) is the only find of this kind in the Zemplín cemetery. Similar decoration appears on a high bowl from grave 69 (Plate VIII: 1). This mode of decoration is common in the Przeworsk culture (Kaszewska, 1964, Plate VIII: 4; Godłowski, 1981, p. 65, Plate III: 6, V: 1; Pazda, 1980, Fig. 6: 14) on the vessels of the early Roman period.

All above-mentioned pottery forms belonging to the Przeworsk culture which were found in the

cemetery of Zemplín may be chronologically placed to the early Roman period, some of them as late as the transition period between the La Tène and Roman period (*Dąbrowska, 1973a, Plate LII*). The upper level of the early Roman period in the Przeworsk culture is given by *T. Liana (1970, p. 460)* to 170 A.D., in the case of the cemetery of Zemplín to A.D. 200.

Latest among the pottery finds at Zemplín are fragments of grey, stamped pottery found in graves 32, 34, 35, 41, 42, and 44. No complete vessels have been found. As far as these vessels were not found together with chronologically diagnostic objects we can date them just on the basis of numerous parallels about the year 200 A.D. (*Lamiová-Schmiedlová, 1969, p. 491*). Relief-decorated grey yellow sherds from the mound of barrow 15 (*Plate XIX: 15–18*) are suggestive of Balkan products imitating *terra sigillata* without a typical red gloss.

Spindle-whorls

In the Zemplín cemetery there were spindle-whorls in seven graves (3.95%). In graves 22 and 48 there were two items in each. Biconical with rounded middle part are from grave 24 (*Plate V: 7*) and 67 (*Plate VII: 23*), globular is from grave 22 and biconical with moulded bases from graves 31, 48, 51 and 52 (*Plates V: 23; VI: 5, 6; VII: 5, 9*). The conical spindle-whorl from grave 22 is of stone (*Plate III: 6*).

Calcined bones from graves, in which the spindle-whorls were found belonged in one case to a younger woman, in one case to an older woman, in two cases to older and in two cases to younger adults. According to other grave goods not a one grave can be regarded as male. In two cases spindle-whorls were in wealthy graves, in three cases in medium-wealthy graves and in two cases in poor graves; ethnically, four graves were Przeworsk, two Dacian, one is unidentifiable.

Spindle-whorls have been regarded as typical female grave goods for a long time (*Hadaczek, 1909, p. 11; Śmiszko, 1932, p. 167; Müller, 1957, p. 44, and others*). Not all female burials were furnished with spindle-whorls. At Zemplín, of 177 graves they occur in seven, in Przeworsk of 180 graves in 50 (*Hadaczek, 1909, p. 11*), at Abrahám in six graves, at Kostolná pri Dunaji in one, at Sládkovičovo in two (*Kolník, 1980*). At Chorula 24 spindle whorls have been found, at Spicymierz 47 (*Kenk, 1977, p. 285*), but at Tišice only four (*Motýková-Šneidrová, 1963, Plate in p. 428*). *H. Geisler (1984, p. 131)* stated that

in central Germany spindle-whorls are commoner in settlements as in graves. At Kemnitz there are only three spindle-whorls. Numerous spindle-whorls were found also in Roman period settlements of eastern Slovakia (*Lamiová-Schmiedlová, 1969, p. 480*), e.g. at Šebastovce-Barca 24 items, at Seňa 13, and at Peder 10.

Spindle-whorls from Zemplín belong to the types appearing in the last decades of B.C. and first decades of A.D. and lasting throughout the Roman period.

Burial rite

Burial rite of the Zemplín cemetery is very heterogenous. The only fixed law is that all corpses were cremated. Considerable differences, however, occurred in the post-cremation deposition of the remains. Some were deposited in urns, others solely in a shallow pit, some graves were heaped with barrow mounds, other remained without any surface traces that could persist up to date.

Barrows

A total of nine barrows were investigated (1–8, 15). It was found that they were not homogenous either in construction or in content. Barrow 1 had central cremation pyre lined with a stone circle. A cremation pyre was also found in barrow 8 but without the stone circle. In other barrows and flat graves no definite places of cremation could be discovered.

Barrows 2 and 4 had circular ditches missing in other barrows. Barrows 2–5, 7, 8 and 15 contained larger stones that, however, did not form regular constructions, rather it seems that they served the mound reinforcement or that they had been in their original places and only later were included into the barrow mound.

There are also differences in the number of graves under particular mounds: barrows 5 and 7 contained one grave, barrow 8 two graves, barrow 1 four graves, barrow 6 five graves, barrows 3 and 4 eleven graves, barrow 15 twenty two graves, and barrow 2 twenty six graves.

Graves found under the barrows were both urn and pit types but included also some flat graves. Of the total 177 investigated graves the urn types made 48, i.e. 27.3%, the pit type was represented by 126 graves, (70.9%), three were symbolic (1.8%).

The only grave which had grave pit resembling an inhumation was symbolic grave 167 that will be described lower.

Barrows as the most conspicuous indications of graves were known throughout the whole prehistoric period. Most characteristic of our area are the eneolithic so-called "East Slovakian" barrows, and Kuštanovice-type barrows of the Hallstatt period. In the Roman period barrows were widely spread in the northern part of the Empire stretching from Asia Minor to Britannia, mainly in the areas inhabited by the Illyrians, Thracians and Celts (Sági, 1943, p. 113) but also in the Barbaricum.

The Celts in the period of their greatest upsurge buried into flat graves and this rite was adopted from them in various areas also by the autochthonous population who had not known inhumation burials earlier (Niewęglowski, 1981, p. 54-57); in the Roman period, however, an opposite motion is traceable when the Celts began to cremate their deceased and heap barrows over some of them. It is difficult to decide unambiguously if this happened under the influence of Romanization as some authors suggest (Sági, 1943, p. 116; Bónis, 1975, p. 244) or under the influence of the autochthonous population, as presumed by I. H. Crișan (1980, p. 38) for the territory of Dacia. It is more probable that the process of burial rite transformation occurred in the early years A.D. independently in particular areas, although an original impulse from Rome cannot be excluded.

In the case of Zemplín the most probable relations seem to be those to Dacia with analogical barrows in Transylvania in Cașolt and Calbor dating from the 1st and 2nd centuries A.D. (Macrea, 1957, p. 150; 1959, pp. 438-439; Macrea - Dobroiu - Lupu, 1959, p. 415; Babeș 1970, p. 205). The custom of heaping barrow mounds on cremation graves can be traced in the Dacians back to the early years of the 4th to 3rd century B.C. continuing up to the 1st and 2nd centuries A.D. (Protase, 1971, p. 186; Macrea - Rusu, 1960, p. 230).

Barrows with cremation graves in the sites Strutyń Niżny, Kriweńkie and Tenetniki dating from the 1st and 2nd centuries A.D. were considered by M. Śmiszko (1932, pp. 114-115) as a special group of the Lipica culture or an entirely independent culture related, however, to the Dacians.

Barrows in eastern Pannonia held for the graves of a richer class of romanized autochthonous population are of later origin - 2nd century A.D. (Bónis, 1975, pp. 246, 249). Simultaneously, or early in the 3rd century A.D., according to Ukrainian authors (Smishko, 1960, pp. 130-131), the so-called Carpathian barrows appear, i.e. at the time when the Zemplín cemetery had long been existing, even

slowly declining. It is therefore erroneous to view the Carpathian barrows as underlying basis for the development of the Zemplín burial rite: rather they can be presumed to reflect the culture of the Tisza basin or that of Transylvania.

Barrows heaped over cremation burials appear sporadically also in the Przeworsk culture in early Roman period. According to G. F. Nikitina (1974, pp. 73-74) they are more common in NE Poland and in Mazow region than in the more southern regions: thus it is possible to look here for the manifestation of northern influences, be it from the Pomeranian culture with barrows of both cremation and skeleton graves (Kmieciński - Blombergowa - Walenta, 1966, pp. 52 af), or the Luboszyce culture (Domański, 1982, p. 117), or even from Scandinavia (Nikitina, 1974, p. 75). K. Godłowski (1981, p. 113) who is sceptical of the idea of barrow occurrence in the Przeworsk culture suggests that there are graves placed secondarily in the earlier barrows. Such case exists in eastern Slovakia at the village of Lesné where a Przeworsk type of grave was laid in the eneolithic mound (Budinský-Krička, 1967, pp. 309-310).

In the provinces too, barrows are an attribute of the early Roman period. Their decline was allegedly caused by the spreading skeleton rite from the 2nd-century Rome. This position is held by K. Sági (1943, p. 119) who refuses the idea of barrow decline as a result of economic decline following the Marcomann wars. His argument that these wars could not have been of decisive importance also in western Europe where the late Roman period is similarly characterized by receding barrow burial rite is quite convincing.

It appears, however, that while within the Empire and its immediate neighbourhood barrows do decline towards late 2nd, century A.D., deeper in the Barbaricum they survive. The Carpathian barrows e.g. date to the period between the early Roman period up to the Migration period (Smishko, 1960, p. 124). Barrows in the Great Hungarian Lowland are supposed to be of Sarmatian origin. The discoverer of the Poroshát cemetery L. Zoltay (1941) and M. Párducz (1941c, p. 320) dated them into the 3rd century A.D., whereas L. Barkóczi (1957, p. 511) and later R. Kenk (1977, p. 365) are inclined to date these barrows into late 2nd century and even earlier.

Barrows, as it was already mentioned, occur on a vast territory and cannot therefore be associated with only one ethnic group. This holds the more so as in most cases they also include flat graves with the

same inventory both from the cultural or chronological aspects. A widespread opinion among the specialists holds that buried under the barrows are the more important individuals of the local society (Bónis, 1975, p. 246; Protase, 1971, p. 186; Nikitina, 1974, p. 74, and others). This hypothesis cannot be proven in the Zemplín cemetery as there were both rich and poor graves under the barrows and both rich and poor ones outside the barrows too. The same holds for both urn and pit graves.

One barrow mound may have covered various number of graves – from one to 26. This phenomenon was explained by V. A. Timoshchuk (1953, p. 56) in the sense that there were more individuals concerned, whereas M. Y. Smishko (1960, p. 40) supposed the existence of a ritual custom of distributing the ashes of one individual into more pits. However, anthropological research of the Zemplín finds showed that a different person had been buried in each pit.

Concerning the fact of one mound covering the graves of more people only speculative hypotheses can be voiced. If we supposed that they were family graves, why is it that other mounds only host one grave? Does the group of graves under one barrow date from the same period? Can the greater number of graves result from a catastrophic event? Eventually, it can be hypothesized that the mound was heaped only for the sake of one grave, the others being covered only incidentally. All of the above and possible further alternatives remain mere hypotheses under the present conditions of research.

Barrow construction

Mounds of the Zemplín barrows were heaped from the neighbouring soil, strictly speaking, from the clayey layer on the slopes of the Szélmalomdomb hill. The earth was brought from the places of former prehistoric and La Tène settlements (Benadik, 1971, p. 480); this is why the mounds contain abundant remainders of neolithic pottery, potsherds from the Bronze Age, but especially of La Tène period. A similar situation occurred at Streda nad Bodrogom where V. Budinský-Krička (1960, pp. 217–218) discovered them in a barrow material from earlier cultural layers.

Barrows 2 and 4 in Zemplín had circular ditches, similar to those discovered in the Poroshát barrows of which L. Zoltai (unpublished notes from the research quoted by Nepper, 1975, pp. 280–284) suggested that they had served for scooping the earth used to heap the mound. This is rather unlikely, among other reasons because the volume of the

ditches is much smaller than the quantity of earth used for the mound. More plausible is the opinion held by M. Y. Smishko (1960, p. 62) that the ditches could have been of ritual importance and had been scooped before the cremation in connection with the burial rite. Similar ditches appear as early as in the barrows of the Bronze Age and persist until the 8th century A.D. Some other authors also associate circular ditches with the cult, e.g. B. Novotný (1957, pp. 471–472) saw in them the limit separating the dead from the world of living beings.

On the territory of eastern Hungary circular ditches were discovered around Sarmatian graves both rich and poor, male and female, however, with no mounds (Nepper, 1975, pp. 280–284; Vaday – Szőke, 1983, p. 121). It is therefore open to question if the mounds have not held out until our times or if they ever existed at all.

Along with circular ditches found in the barrows of the Roman period, there also appear stone circles, the so-called crowns, such as were also discovered in the Zemplín barrow 1. These are also associated with prehistoric traditions and had been widely spread in northern Europe in the early Roman period up to its C phase. Various theories have been proposed concerning their function – e.g. that they predetermined the shape of the barrow, reinforced the mound, were of astronomical importance, i.e. that the number of stones symbolized the number of months and days of the year etc. (Kmieciński – Blombergowa – Walenta, 1966, p. 51). M. Y. Smishko (1960, p. 61) found a stone circle in a barrow at Pererosl', other Carpathian barrows contained stone constructions of other shapes. He supposed these could have served as mound reinforcements or grave indicators. G. Domański (1982, p. 123) recovered stone circles at the cemetery of Luboszyce around the graves of various social status. He found that the only rule was that these circles had only been built around the graves of adult persons.

Stone crowns in barrows can be considered manifestations of a cult. More problematic are other configurations of stones such as those quoted by M. Y. Smishko (1960, p. 61) or V. Budinský-Krička (1960, p. 217) from Streda nad Bodrogom where in a Dacian barrow 4 he found stones grouped in the shape of an irregular square with calcined bones being outside of it. Such stone formations are more likely to serve constructional than ritual purpose.

Cremation pyres

Layers of ashes containing charcoal and calcined bones, which can be considered cremation pyres,

were found in the Zemplín barrows 1 and 8. The closest chronological and territorial analogies of these are known from Dacian barrows in Transylvania (Macrea, 1957, p. 150; 1959, p. 438). Small dimensions of the cremation pyres according to this author (1957, p. 150) could be explained by the fact that the corpse was cremated in a crouched position.

Oval pyres with no calcined bones found are known from the Lipica culture. It is debatable if these bones were meticulously collected after the cremation as suggested by M. Śmiszko (1932, p. 113) or if the pyres served as bases for fires with other purpose, e.g. to prepare funeral feast, as bonfires during the funeral ceremony, etc.

Cremation pyres covered directly after the cremation with a heaped mound are characteristic for the Carpathian Tumulus culture (Smishko, 1960, p. 63; Vakulenko, 1977, p. 35; Kotigoroshko, 1983, p. 9). Thickness of the overburnt earth, layers of ashes and number of charcoals depended on the season of the year, surrounding vegetation and wood used for cremation, not on some unknown ritual customs: an opinion held by M. Y. Smishko (1960, p. 64).

In Zemplín, as has already been mentioned, only two cremation pyres were found under barrows. The places where other corpses were cremated could not be recovered. It is most probable that these were destroyed in the Roman period when they remained on the surface. Cremation pyres are also missing in other contemporary cemeteries, e.g. in western Slovakia (Kolník, 1980), in Bohemia (Motyková-Šneidrová, 1963, p. 424); they are only occasional on the territory of the Przeworsk culture (Szydlowski, 1964, p. 440; Nikitina, 1974, p. 59); no traces of them were left in NE Germany (Müller, 1957, p. 3) or in Rumania (Protase, 1969, p. 295).

Graves found both under barrows and outside of them can be divided into two basic types: a) urn type, b) pit type.

Urn graves

Considerable differences can be observed also among urn graves whose total recovered number was 48. Some graves were laid in conspicuously outlined pits of maximum diameter 60 cm, in others the pit could not be identified. The problem, however, did not concern the method of urn laying but rather the quality of soil, as in gravel type of soil the pits soon disintegrated. On the stony slope of the Szélmalom-domb hill pits were difficult to scoop and were therefore frequently very shallow which caused the destruction of the upper part of most of the urns.

Lids made directly to fit a particular vessel used as urn were only found in graves 115, 127 and 128. In other graves exceptionally smaller bowls served as urn covers. Most of the urns were not covered. The fact that urn lids were rare in the Przeworsk culture has also been noted by G. F. Nikitina (1974, p. 83), on the other hand they were common in Dacian environment (Protase, 1962, p. 293).

The vertical or horizontal position of the vessel in the grave is most probably not a reflection of the burial rite but was caused by the pressure of earth heaped over it.

Various types of vessels were used as urns, similarly as documented for other areas (Nikitina, 1974, p. 61; Geisler, 1984, p. 80, and others).

No uniformity existed in the Zemplín cemetery concerning the way of depositing the calcined bones in the urns. In some cases all bones were in the urn, sometimes both inside and outside the urn. Small objects from the grave furniture used to be among the bones, sometimes in the urn but also beside it. Larger grave goods especially weapons, are usually laid alongside the urn, occasionally thrust in the earth. Swords and longer spears were bent. Intentional bending of larger objects before their placing in the grave was already noted by K. Hadaczek (1909, p. 3). The habit of destroying weapons was also confirmed for La Tène inhumation graves (M. Jahn, 1916, p. 19) where no practical reason can be found to explain it. The author tried to explain the fact from ritual aspect, namely that together with its owner the weapon was also to be destroyed so that it could accompany him in the other world (Jahn, 1916, p. 19; Śmiszko, 1932, p. 70).

It has been found that the graves contain also such objects that bear no traces of fire, which means that they were placed in the grave without being burnt on the pyre with the deceased (cf. Motyková-Šneidrová, 1963, p. 416). This was most probably the case of bone combs and glass beads from grave 22 in Zemplín which, in distinction to construction glass in other graves, were preserved in good condition. It seems that the urns too were not in the proximity of fire, as they are usually not burnt.

Pit graves

72.7% of the graves recovered at the Zemplín cemetery had no urn. Pit graves prevail over urn graves also in Bohemia (Motyková-Šneidrová, 1963, p. 416), on the other hand, in Kemnitz all graves were of the urn type (Geisler, 1984, p. 80). At the cemetery of Soporul de Cîmpie totalling 168 cremation graves, 138 were of urn types and only 27 of pit

types (Protase, 1969, p. 292), whereas at another Dacian cemetery in Cașolt the ashes were not put in the urns but remained on the pyres with sacrificial vessels only added after fire extinction and everything was then heaped over with barrow mounds (Macrea, 1957, p. 150).

The increasing number of grave finds from the later Roman period continues to add evidence to the observation that although the dominant burial rite in all of the central and northern Europe was cremation, there existed considerable local differences in the way of depositing the remainders of cremation. The prevalence of urn graves over pit graves or vice versa was determined by local customs so that no generally valid regularities can be found. K. Godłowski (1960, p. 35) concluded for the territory between the Oder and the Vistula that urn graves can in no way be attributed to richer social groups and pit graves to the poorer, as the graves bear no characteristics of such distinction, neither that of ethnicity or sex. According to this author, the answer to the question why some individuals had their corpses placed in an urn and others only in a pit should be sought in religious reasons. The occurrence of various types of burials at the same cemeteries in the Ukraine was documented also by L. V. Vakulenko (1977, p. 39). The same situation is also at the Zemplín cemetery where both pit and urn types of graves contain cremated remainders of both sexes, all age categories, social strata and ethnic groups that have so far been documented here. The observation of A. Niewęgłowski (1981, pp. 57–58) concluding that in the La Tène phase of the Przeworsk culture pit graves were always poor, whereas since B1 phase there appear also richer pit graves, cannot be either proven or refuted in the Zemplín cemetery, as the older horizon of the Przeworsk graves is missing here.

Anthropological finds

In the Zemplín cemetery calcined bones were preserved and documented from 161 graves. The evaluation of this material was made by M. Stloukal.

Of the analyzed bones 122 could be determined, at least approximately, which makes 69.5%: these included 10 women, five men, seven children, and 105 adults whose sex could not be identified. Thirty nine graves contained bones in which neither age nor sex could be determined.

The obtained material was very poorly preserved. In light of the fact that not all of the cemetery was investigated and a number of bones could not be closer specified, the results obtained (as noticed by

M. Stloukal, 1990, p. 345) cannot furnish a proof of the paleodemographic structure of the Zemplín population in the later Roman period. Especially conspicuous is the low number of child graves, perhaps because they were in the unexcavated parts of the cemetery or were so shallow dug that they have not been preserved. However, it can be claimed that the inventory of 14 graves with identifiable sex corresponds with their anthropological determination. Case 15 – grave 26 identified as a female grave, contained in addition to needles and shears also an iron spearhead. This need not be an error of anthropological expertise because single weapons occur sporadically also in female graves, either as a heritage or from unknown cult reasons. Amazon women have not been so far documented at the cemeteries from the Roman period in our territory which, however, does not preclude newer findings from bringing more information also in this direction.

The number of bones placed in a grave ranges from 1–2 single bones up to 2.5–3 kg. This was documented at the Przeworsk cemeteries (Szydlowski, 1964, p. 445; Nikitina, 1974, p. 60) and can be also confirmed in Zemplín where the volume of bone finds ranged between 1–2 fragments and 1600 cm³. K. Motyková-Šneidrová (1963, p. 432) notes that the graves at the Tišice cemetery contained maximum one quarter of bones (as determined by J. Chochol). Other bones were either scattered or buried elsewhere, e.g. in the birthplace, place of work, or in a certain ritual place. Also accepted is the possibility that a part of the bones was after the cremation intentionally scattered on the surface so as to allow them to reach heavenly deities with the wind, while others were buried as a sacrifice to the earthly local deity (Macrea and Rusu, 1960, p. 219).

The quality of preserved bones depends on the degree of temperature at cremation. The bones that cooled down gradually are softer, those that were quenched when hot are usually caked and have sharper edges. Metallic objects could also have obtained bluish patina at the quenching of hot remainders of cremation. As notified by J. Szydlowski (1964, p. 443), in classical ancient literature there are mentions of sprinkling the remainders of the pyre by milk and wine, as well as of collecting the bones into a black cloth. Collecting bones into an organic container, e.g. wooden vessel (Domański, 1982, p. 117), textiles or hide (Motyková-Šneidrová, 1963, p. 422) is presumed by several authors. In some graves of the Zemplín cemetery bones were found in small

piles suggesting their original package in organic container.

Other sources quote the cases of bones deposited in the urn in anthropological order – leg bones underneath and gradually above them other respective bones up to the cranial (Nikitina, 1974, p. 61; Geisler, 1984, p. 81). Unfortunately, no anthropologist took part in the Zemplín research and it is impossible to reconstruct the position of bones in the urns additionally. There are, however, some notes proving that cranial bones occurred at the top.

Animal bones

Of the total 177 examined graves 24 (13.56%) contained animal bones. These represented the following species (as identified by MVDr. V. Rajtová, CSc.): cattle (2×), cattle + small ruminant (1×), cattle + small ruminant + pig (1×), cattle + small ruminant + pig + fowl (1×), cattle + small ruminant + bear (1×), bear (1×), bear + eagle (1×), small ruminant (2×), small rodent (1×), pig + small ruminant (1×), goat (1×), fowl (1×), small bird (1×), unidentifiable bones (9×).

The above identification included thus nine species: small ruminant (7×), cattle (6×), pig (4×), bear (3×), fowl (2×), goat (1×), eagle (1×), small rodent (1×), small bird (1×).

Concerning their wealth, the graves containing animal bones can be divided as follows: rich (2), medium-rich (9), poor (13). Anthropological aspect: man (0), woman (3), child (1), adult (9), unidentifiable (11). Ethnically: late La Tène (1), Dacian (6), Przeworsk (1), unidentifiable (16).

Animal species represented in the Zemplín graves are those that are known also from the settlements of the Roman period found in eastern Slovakia (Rajtová, 1964, pp. 266, 269; Lamiová-Schmiedlová, 1969, p. 487; 1987, p. 32), the difference is rather in percentage. Settlements are significantly prevalent in cattle, whereas in the Zemplín graves small ruminants are dominant. This may be associated with the fact that most graves containing bones were poorer and therefore these bones belonged to less costly animals used at the funeral feast.

I. H. Crişan (1980, p. 35) observed that Dacian graves lack flesh sacrifices. The situation in Zemplín is different: animal remainders were found in six Dacian graves, of the 16 unidentifiable graves at least some are sure to belong to the Dacian stratum.

Burials of the Przeworsk culture contain mostly bird bones (Kenk, 1977, p. 223, 286; Nikitina, 1974,

p. 85), only occasionally fish, bear and horse bones. Allegedly no domestic animals were found. The finds of bird bones in Przeworsk burials are, according to G. F. Nikitina (1974, p. 87), associated with the role of birds in magic rituals and auguries, which has been documented in various ancient nations. In Zemplín, the only Przeworsk type of grave (49) contained animal bones, however, these were unidentifiable.

Bear claws occurred in three burials – one Dacian and two unidentifiable, but recovered also in a Dacian barrow or in its immediate neighbourhood. The occurrence of bear remainders in cremation burials from the Roman period was noticed by the researchers long ago G. Eichhorn (1927, p. 233) suggested that some finds recovered at the Grossromstedt cemetery may have originated from bearskins on which the deceased had been cremated. A solitary occurrence of bear remainders in Przeworsk burials was reported by G. F. Nikitina (1974, p. 85); they are also known from Bohemia where, according to K. Motyková-Šneidrová (1963, p. 424), they always occurred in rich graves.

At the Zemplín cemetery bear claws were found in two poor and one rather average than rich burial. It could be thus presumed that the burials with bear remainders belonged not to the most important persons but rather to common society members, e.g. to the hunters who had caught the bears. As only bear claws and no bones were found, it seems that only hides of these animals had been used in the funeral.

Animal bones found in the grave were always broken, only one cattle bone from grave 77 has traces of knife cutting.

Woody plants

Charcoals obtained from 39 graves could be analyzed. These concerned, according to the expertise of E. Hajnalová, charcoals from oak wood in 35 cases, plus single occurrences of fir, hornbeam, birch, ash, and one unidentifiable conifer.

Results of analyses from the Tišice cemetery are similar, with high prevalence of oak wood and only occasional finds of pine, linden, willow and alder wood. K. Motyková-Šneidrová (1963, p. 424) cogitated the problem of selecting woody species for cremation, whether it was intentional or random, proceeding from the mention of Tacitus (Germania, 1976, p. 349) that funerals of the Germanic tribes were not very showy but it was seen to that the bodies of distinguished men were cremated on a certain species of wood.

We believe that the primary criterion of wood selection was the availability of a particular woody plant. As it was the oak-hornbeam coenose that was dominant in Slovakia and presumably in Bohemia too (Hajnalová, 1978, p. 87), it is obvious that oak whose properties were more suitable for cremation was used predominantly. Preferential utilization of oak wood, obviously because of its better heating value, has been also documented in metallurgical works in eastern Slovakia (Lamiová-Schmiedlová, 1987, p. 32), whereas e.g. in Poland's charcoal melting furnaces coals from pines and firs are dominant (Bielenin, 1974, p. 136), which was obviously underlined by their occurrence in the surrounding nature.

Quantity of wood necessary for cremation is also open to conjectures, and ranges between 75 kg and 800 m³ (Szydlowski, 1964, p. 438; Nikitina, 1974, p. 59). Most likely, however, the quantity of wood used at cremation varied from case to case and could depend on the status of the deceased, wood quality, weather, season of the year, etc.

Cenotaphs

As cenotaphs could possibly be considered graves 35 and 118 but avouched symbolic empty grave was no. 167. Although it was already mentioned elsewhere (Lamiová-Schmiedlová, 1983), we consider it necessary to return to the problems of this cenotaph here for the sake of completion. It was strikingly different from the other graves of the Zemplín cemetery, especially as to its arrangement. Grave pit with dimensions 90–100 × 245 cm, 110 cm deep, was covered by a layer of rocks. In SE corner a flat stone stele was placed. Both grave filling and its bottom contained potsherds and other grave goods but no traces of bones were found.

Steles built between the last years B.C. and first years A.D. are known from several sites. In northern Europe they appear as early as the late La Tène period, in Poland in B2 (Kmieciński – Blombergowa – Walenta, 1966, p. 54). East of the Carpathians they also exist in the Roman period (Vyaz'mitina, 1972, p. 106). As the Zemplín grave with stele can be attributed to the Dacians (judging by its inventory) it is more probable that it has analogies in the east rather than in the north.

Cenotaphs are common in the cemeteries of the later Roman period, both in Dacia (Protase, 1962, pp. 179, 186–187; Macrea, 1959, p. 438), in the Ukraine (Machno, 1950, p. 65; Smishko, 1960, p. 72; Maksimov, 1972, p. 104; Vakulenko, 1977, p. 39), in Poland (Kaszewska, 1988, p. 52; Kmieciński

– Blombergowa – Walenta, 1966, p. 53), in Germany (Geisler, 1984, p. 81); hence they come as no surprise in the Zemplín cemetery either.

All considerations on the possible cause of a symbolic burial (decease outside the birthplace, warrior killed in action etc.) remain on the level of unprovable hypothesis. E. V. Maksimov (1972, p. 104) claimed that cenotaphs in the Dnieper valley in no way differed from other cremation graves so that it is possible that bones originally placed here have simply not been preserved. This could also hold for the Zemplín graves 35 and 118, yet no. 169 was so exceptional due to its construction that it cannot be denied special position.

Hoard

Barrow mounds 1 and 3 contained hoards of metal objects. These may have been objects found in the earth brought here to build the mounds and later concentrated in one place but other uses are also possible. Metal objects appear in the Roman period in other cemeteries too: H. Geisler (1984, pp. 83–84, cf. also other analogies) reports as much as 10 hoards for the Kemnitz cemetery.

The above hoard problems on the territory of Czechoslovakia were consistently studied by A. Rybová (1972) in connection with the hoard of Sendražice. She suggested a possibility that cenotaphs were not empty graves or those containing objects from destroyed burials and collected by the contemporaries, as supposed by some authors, but rather pits for sacrificial objects associated with an unknown ceremonial. As their further use was not desirable they were placed into the earth (Rybová, 1972, p. 526).

Burial ceremony

From the above description it results that all graves of the Zemplín cemetery were organized in a similar way, which entitles us to suppose that cremation and associated ceremonies also had a similar course in all cases. The questions of cremation rite in the Przeworsk culture were exhaustively treated by J. Szydlowski (1964) and it seems that his observations can also be applied to the Zemplín cemetery.

The oldest burials from the Zemplín cemetery date from the last years B.C. – first years A.D. As no cemetery of the La Tène period is known in close surroundings, it is difficult to tell whether the cremation rite is a continuation of the local tradition or if it was introduced by the Dacians with whom, as has already been mentioned, it had been common

since the 4th-3rd centuries B.C. It is clear, however, that all ethnic groups burying in the Zemplín cemetery in the late Roman period adopted the custom into their own tradition.

Cremation of the deceased took place at an unknown location (with the exception of barrows 1 and 8). Charcoal finds and the quality of bone cremation suggest that the pyres were big. After their extinguishing calcined bones were collected – although not always with the same care as can be judged by their quantity in individual graves – including remains of clothes and other grave goods. These were also rather incomplete which suggests that the rest remained in the ashes of the pyre (Szydłowski, 1964, p. 447). The urns are usually not overburnt which suggests that they were not in the proximity of the pyre. On the whole it can be said that grave goods were placed rather neglectfully in the burial and that no fixed system was observed.

It is problematic what part of the original property of the deceased actually got into the grave. *Tacitus* (1976, p. 349) writes that “the Germanic tribes did not heap either clothes or fragrant substances on the pyre: each deceased only gets his weapon and, in some cases, his horse is also cremated.” In contrast to this report it must be said that horse finds are missing either at the Zemplín or other contemporary cemeteries; the sole problematic case from Germany is reported by *H. Geisler* (1984, p. 138).

The views of specialists concerning the deposition of the property of the deceased into the grave vary considerably. *M. Śmiszko* (1932, p. 71) supposed that in the early Roman period all personal property of the deceased was put in the grave, whereas later only a part of it was buried and the rest was distributed among the heirs. *H. J. Eggers* (1951, p. 26) held the opinion that personal property could not be inherited and had to be put in the grave with its owner. *M. Macrea* and *M. Rusu* (1960, p. 221) explained poor occurrence of metal grave goods in the burials through their distribution among those present at the funeral, but they also admitted the possibility that the Dacian burial rite did not require the deposition of metals into graves. *H. Geisler* (1984, p. 150), when considering the problem whether grave goods were included in the burial from religious or legal reasons, came to the conclusion that personal property also must have been buried, as there exist graves with working tools, especially in blacksmith's burials.

The richest furniture in the Zemplín cemetery was that of the warrior burials, although there exist considerable differences among these too. In some

graves there is only one weapon, others contain complete armament, which could be explained as a result of different social positions of the deceased warriors within their suite. In the Zemplín cemetery it cannot be said that a weapon in the grave is always a proof of superiority, as it was claimed for Dacia by *D. Protase* (1971, p. 192), although it cannot be denied that most rich burials did belong to warriors, similarly as in the sphere of the Przeworsk culture (*Godłowski*, 1960, p. 75).

Social status

Burials of the Zemplín cemetery have been divided into rich, medium-rich and poor, according to the number of grave goods. However, this division is very relative as sometimes one goods can be more valuable than a group of goods from another grave. Furthermore, we do not know what objects made of organic material were cremated on the pyre – textiles, furs, bone, wood – possibly of higher value than that of the preserved metals.

H. Geisler (1984, pp. 152–163) elaborated a new system of classified evaluation of grave goods as a basis for determining social stratification of prehistoric populations. Unfortunately, this system cannot be applied to the Zemplín cemetery because in Kemnitz a whole cemetery of 849 graves was recovered, whereas in Zemplín only about a half of the original number. Therefore all statistic results that could be obtained would only have relative value. Other graves have meanwhile been destroyed by housing construction and thus the possibility of supplementing and specifying our present knowledge concerning the above problems is lost forever.

Conclusion

Chronology

Proceeding from the data obtained in the part of the Zemplín cemetery available for investigation it is possible to conclude that the oldest burials date between the middle and late 1st century B.C. They are characterized as late La Tène graves (Tab. 3).

The most numerous group of graves was of Dacian origin dating from the period which spans over the late 1st century B.C. throughout the whole 1st century A.D. up to the early 2nd century A.D.

The Przeworsk type of graves dates from the late 1st century A.D. to the late 2nd century.

Approximately one half of the graves contained inventory which made both cultural and chronological classification impossible.

Table 3. Number of grave goods in graves of particular ethnic groups

Number of grave goods	Number of grave	%	La Tène	Dacian	Przeworsk	Unidentifiable
0	2	1,13				2
1	55	31,07	1	13	4	37
2	37	20,90		11	2	24
3	32	18,08	3	10	2	17
4	16	9,04		3	3	10
5	12	6,78		3	5	4
6	4	2,26	1	1	2	
7	2	1,13		1	1	
8	3	1,69		3		
9	8	4,52		5	3	
10	1	0,56		1		
14	1	0,56	1			
18	1	0,56		1		
21	1	0,56		1		
24	1	0,56			1	
30	1	0,56		1		
Graves total 177			6 (3,39%)	54 (30,51%)	23 (12,99%)	94 (53,11%)

The above results in the assertion that burials at the Szélmalomdomb hill of Zemplín village spanned without interruption over at least 250 years. It should, however, also be considered that there could have been among uncovered graves older and/or younger graves than those that are known, which extends the possible age of the cemetery in both directions.

Table 4. Graves according to the number of grave-goods

Number		%	Grave
of grave goods	of graves		
0-2	94	53,11	poor
3-7	66	37,29	medium-rich
8 and more	17	9,60	rich

Social structure of population

Of the total of 177 recovered graves 17 can be considered rich, 66 medium-rich and 94 poor (Tab. 4), which means that there were about four times as many medium graves as rich ones and that poor graves count more than rich and medium graves together. This suggests significant class differentiation of the people which had their burial grounds here.

Poor graves bear no sign enabling to tell if the deceased buried here was a freeman or a slave. In other graves the only criterion of determining the social status of the deceased is grave furniture, although this is also not a true reflection of reality, as the property could have been left to the heirs, distributed among the mourning guests, buried with only the most significant member of the family while

others, although with higher social status, were buried only with modest equipment (Tabs. 5, 6; cf. e.g. *Godłowski, 1960, p. 72*).

A. Niewęglowski (1981, p. 141) studying burial rite of the Przeworsk culture came to the conclusion that the same cemetery may have gathered graves from 2-3 settlements, i.e. people of possible different origin and anthropological constitution. Anthropological material recovered at the Zemplín cemetery, however, does not allow for such observations to be made. Its best criterion for ethnic classification remains pottery. Potsherds found here suggest that all ethnic components represented at this cemetery — i.e. late Celtic, Dacian and Przeworsk types — had both poor graves and medium-rich to rich, which leads to the deduction that class differentiation in these cultures was approximately on the same level.

Although no agricultural tools were found in the graves (which was also reported from other areas: *Kietlińska, 1963, p. 95; Godłowski, 1969, p. 145*), it is certain that main occupation of local population was agriculture and cattle breeding. Hunting, fishing, and common home handicrafts can also be documented. Imported objects proving contacts with the Roman Empire but also with other territories offer no clue to the problem if they were brought here by tradesmen from the Empire or if local tradesmen had their own business contacts; any considerations of this kind remain on the level of mere hypotheses.

It can be stated that information on economic and social relations obtained from other contemporary settlements in eastern Slovakia coincide with what has been recovered at the Zemplín cemetery. Only

Table 5. Number of grave goods in graves according to sex and age

No. of grave-goods	No. of graves	Males					Females					Adults					Infants					Unidentifiable					Symbolic				
		total	L	D	P	U	total	L	D	P	U	total	L	D	P	U	total	L	D	P	U	total	L	D	P	U	total	L	D	P	U
0	2											1					1					1									
1	55						1				1	34	1	9	4	20	2				2	18		4		14	1				1
2	37	1		1			3		2		1	19		4	1	14	2				2	11		4	1	6	1		1		
3	32	2		2			2	1			1	18	1	7	2	8	1				1	8	1	1		6					
4	16						1			1		9		1	1	7	1				1	6		1	2	3					
5	12	2		1		1	1			1		5			4	1															
6	4	1				1	1		1			2	1		1		2	1		1	2		1		1						
7	2											1		1							1			1							
8	3											1		1			1	1			1			1							
9	8						2		1	1		5		3	2						1					1		1			
10	1	1		1																											
14	1											1	1																		
18	1																1		1												
21	1											1		1																	
24	1	?				1																									
30	1											1	1																		

L – La Tène; D – Dacian; P – Przeworsk; U – Unidentifiable

Table 6. Graves according to the social status

Grave		Males					Females					Adults					Infants					Unidentifiable					Symbolic				
			L	D	P	U		L	D	P	U		L	D	P	U		L	D	P	U		L	D	P	U		L	D	P	U
poor	94	1		1		4		2		2	53	1	13	5	34	4				4	29		8	1	20	1					1
medium-rich	66	5		3	1	5	1	1	2	1	36	2	10	7	17	5		3		2	18	1	4	3	10	1		1			
rich	17	2		1	1	2		1	1		8	1	5	2		1		1			1			1		1		1			
total	177	8 (4,52%)					11 (6,21%)					97 (54,80%)					10 (5,65%)					48 (27,12%)					3 (1,69%)				

L – La Tène; D – Dacian; P – Przeworsk; U – Unidentifiable

warrior graves contain inventory missing or sporadically appearing in the above settlements, which can suggest the existence of an upper class consisting of the leaders of warrior suites and tribal aristocracy. This type also includes richer female and infant graves.

Warrior graves are also significantly different in equipment. Along with rich graves, obviously belonging to the leaders, there are also common warriors provided only with a spear and a shield.

Although it is supposed that weapon was an indication of every freeman, weapons are not found in all graves and there are even areas where they are missing from whole cemeteries (Godłowski, 1960, pp. 80–82). Hence, regional differences in the burial rite have to be considered which need not always reflect differences in social structure of the population.

The idea that caskets are characteristic outfits of rich women (Godłowski, 1969, p. 147) was not confirmed at Zemplín: the four casket finds were in

two rich, one medium-rich and one poor grave. The occurrence of other types of grave goods in the graves of particular property groups was specified in the part dealing with material analysis.

Mutual relationships of individual ethnic groups

Concerning the problem of mutual relationships of ethnic groups represented in the Zemplín cemetery the situation looks as follows: autochthonous population from the aspect of the Roman period is obviously late Celtic with later Dacian component in the last years B.C. The Dacians seem to be politically superior, although the Celts must have been on a higher economic and cultural level, which is reflected in the preserved material composition of the Celto-Dacian horizon.

At about 100 A.D., especially after the creation of the province Dacia, the decline of Dacian power was also felt in the Tisza basin so that the newcoming Przeworsk people can be supposed to become the ruling element at the Zemplín territory, although

living at least for a short time in symbiosis with the Dacians. This is why the richest Dacian burials date from their victorious campaigns in the Carpathian basin, whereas they became subsequently poorer at the time when Zemplín came to be politically less important as a stronghold for the Dacians. The richest burials from the 2nd century A.D. are of Przeworsk type, reflecting the status of the new ruling class.

Ethnic groups of the Zemplín cemetery

Celto-Dacian horizon

The oldest graves of the Zemplín cemetery are contemporaries of the late La Tène phase burials found at the Várhegy settlement, as well as in several extramural localities (Andel, 1955a; Benadik, 1965; 1971, pp. 481, 482). With regard to the many La Tène relics known from Zemplín, another burial-ground corresponding in time with the former can be supposed. Only future research can show whether it existed in the destroyed part of the Szélmalomdomb hill or somewhere in the intramural area where it has been superimposed by a later residential layer, or if it consists of deeper graves (such as at Ižkovce; Vizdal, 1976) which have not been discovered yet.

Celto-Dacian symbiosis also occurred in other regions, especially in Rumania where these ethnic groups met and created conditions for co-existence (Crişan, 1980, p. 35).

Dacians

The view held by V. Ondrouch (1936, p. 36) that the Dacians played an important role in the development of eastern Slovakia remained unnoticed for a long time. Dacian pottery finds, because of their high similarity with the Hallstatt pottery, were erroneously dated as early Iron Age relics (Janšák, 1935, pp. 58, 64–65, 73–75). The existence of the so-called La Tène-Dacian horizon was only pointed out later (A. Točík, 1959, p. 860); the crucial material for the territory of eastern Slovakia came from Zemplín.

Further finds confirming Dacian presence in this area were in coming, such as the barrow at Streda nad Bodrogom (Budinský-Krička, 1960), settlements at Beša, Prešov, Šebastovce-Barca, Ždaňa, and others (Lamiová-Schmiedlová, 1969, pp. 458–459). All existing finds can be classified as dating from the early Roman period: suggestion of I. H. Crişan (1970) that the Dacians survived in Slovakia up to the 4th century has not been confirmed.

The fact that the contacts of eastern Slovakia should be considered as early as in the last centuries B.C. was pointed out by B. Benadik (1971, p. 486); according to this author some forms of pottery from the Zemplín settlement may also date from the 2nd century B.C. Relations with Dacia can be documented also by numismatic finds, especially the hoard from Ptíče, dated by E. Kolníková (1980, p. 63) into the late 2nd century B.C., as well as the Prešov hoard consisting of both Roman republican and imperial coins which, according to E. Kolníková (1970, p. 60), was hoarded in Dacia.

Specific status of eastern Slovakia in the Barbaricum north of the Danube orientated at Dacia was also noticed by J. Hečková (1982, p. 45) when studying imported goods.

Solution of the problem of Dacian presence in eastern Slovakia in the 2nd century B.C. is outside the scope of this paper and would require thorough classification of so far unidentified settlement finds (Čaplovič, 1984, pp. 62–64). It can be, however, claimed with certainty that Burebista's conquests in the mid-1st century B.C. included the Zemplín area (Benadik, 1965, p. 90; 1971, p. 486); Lamiová-Schmiedlová, 1982, p. 32) with surviving remainders of Celtic population. Numerous finds confirm a symbiosis of these two ethnic groups and it can be admitted that the Celts were gradually assimilated by the Dacians.

A different situation appears in north-eastern tip of the present-day Hungary where, according to E. Istvánovits (1986, p. 4), the Celts survived up to the 2nd century A.D., i.e. the period of Sarmatian migration, and where no traces proving Dacian presence could be found so far. In contrast, the more S located area of Biharkeresztes suggests in I. M. Nepper's (1971, p. 85) opinion a strong ethnic and political influence of the Dacians as early as since the early 1st century up to the decline of the free Dacia, although by that period the territory between the Danube and the Tisza was already under Yazyg domination, the tribes that later occupied also the original Dacian territory. L. Barkóczi (1957, p. 511) even suggests a possible German arrival into this area.

It is rather problematic if there really remained a Celtic oasis in NE Hungary in the 1st century A.D. or if the situation only appears so due to insufficient exploration. In case that a Celtic interstice did exist, two possible advancement routes of the Dacians into the upper Tisza valley can be considered: downstream the Tisza in S-N direction or an SW route through the Carpathian passes.

Lipica finds

Classification of finds from the Zemplín cemetery brought a problem of what can be considered an expression of the Lipica culture. There are, doubtless, relations to the pottery characterized by *M. Šmiszko* (1932) as Lipica-type which, however, also proceeds from Dacian substrate. Metal objects accompanying this pottery are distributed on such a vast territory that they can be viewed as a contemporary civilization phenomenon rather than an expression of merely one culture or ethnic group.

Views concerning the Lipica culture have since long been disagreeing. *M. Šmiszko* (1932, pp. 172–173) sought its roots south of the Carpathians. Celtic elements included in it were considered as mediated across the present Hungarian territory while provincial Roman were viewed as merging with those of the Pontus. *I. K. Sveshnikov* (1957, p. 73) wrote in connection with the cemeteries in Lvov region that the ethnicity of the Lipica culture cannot be determined under the present conditions of research. *V. Budinský-Krička* (1961a, p. 46) classified a part of early finds from the Zemplín cemetery as belonging to the Gaeto-Dacian sphere and viewed them related to the Lipica culture. *T. Kolník* (1971, p. 524) characterized the Lipica culture as a document of Celto-Dacian symbiosis. The substantiation of considering the sphere of Lipica-type finds as independent culture was also questioned by *T. Dąbrowska* (1973, p. 206) who views them merely as a group.

The analysis of the Zemplín cemetery finds showed that pottery considered as Lipica-type is based on Celtic and Dacian pottery. However, a symbiosis of these ethnic groups occurred also outside the territory considered as residential area of the Lipica culture, first of all in Dacia itself. Thus, it seems that there is no distinct group of finds belonging to the Lipica culture but rather a Celto-Dacian horizon whose components also include the above finds.

Przeworsk culture

The presence of the Przeworsk culture samples at the Zemplín cemetery and their relations to the southern Poland area was distinguished as early as during the first of excavation seasons here by *V. Budinský-Krička* (1959, pp. 66–67). The advancement of the Przeworsk culture into Little Poland as early as in the late La Tène period and its further progress toward the south was noted by *M. Šmiszko* (1932, pp. 106–108). As no Przeworsk settlements were known then, the authors supposed it could have

been a mere military invasion leaving no traces of settlements behind. This opinion obtained wide distribution in archeological literature, however, further research brought numerous settlement finds (*Budinský-Krička*, 1963, pp. 33–34; *Lamiová-Schmiedlová*, 1969, pp. 463–466; *Godłowski*, 1969, and others), which changed the views of the dating and distribution of the Przeworsk culture in eastern Slovakia.

K. Godłowski (1981, p. 124) originally presumed advancement of the Przeworsk culture into the Tisza basin at B2 phase, later (*ibid.*, 1985, pp. 48–49) he presented a hypothesis that the expansion of the Przeworsk culture into the Transcarpathian region could have been associated with the Luig tribes participating in the campaigns which led to the destruction of Vannius' kingdom as described by *Tacitus* in the *Annales* XII, 29. These data, however, concern SW Slovakia where the above kingdom may have existed in the 1st century A.D. The aim of the Przeworsk peoples' pressure on eastern Slovakia and further southwards was in all probability less particular, not aiming at a definite place but rather into a broader area where it sought new settlement territories. This is how the Przeworsk culture may have reached eastern Hungary, where *Barkóczy* (1957, p. 511) anticipates it as early as in the period of Antoninus Pius, and further towards the Balkans.

Due to the expansion of the Przeworsk culture in southern and south-eastern direction a Dacian-Przeworsk symbiosis appears (*Godłowski*, 1984, p. 332), as documented e.g. in the Bratov barrow mound (*Kotigoroshko*, 1979, p. 163). Dacian-Przeworsk coexistence in eastern Slovakia can be traced, in addition to the Zemplín cemetery, in several settlements (*Lamiová-Schmiedlová*, 1969, pp. 463–466).

Both *J. Tejral* (1970, p. 206) and *R. Kenk* (1977, p. 362) associated the massive advancement of the Przeworsk culture from Poland in SE direction with the period of Markomanni wars. Proceeding from the Zemplín finds, however, we could suggest that the invasion of the Przeworsk peoples occurred earlier, probably in the late 1st and early 2nd centuries A.D.

Imperial influences

Relatively few finds from the Zemplín cemetery can be considered as imports from the Empire. A similar situation occurs at the contemporary cemeteries elsewhere in the Barbaricum (*Dąbrowska*, 1973, p. 227). Avouchedly imported were

bronze vessels but these have been recovered in such a desolate state that their shape and provenance can hardly be determined. According to J. Hečková's (1982, p. 14) findings, the Barbaricum north of the Danube was supplied from Italian workshops in the 1st century A.D., later (in the 2nd and 3rd centuries A.D.) products from provinces increase in number. A similar situation occurs in the free Germania (Kunow, 1983, p. 114): it can be therefore hypothesized that at least some of the bronze vessels recovered at the Zemplín cemetery come from Italy. The swords and the ring with a gemma can be of similar origin.

An important factor for the dating of the Zemplín cemetery are no finds of the *terra sigillata* which became very popular in the barbaricum since the late 2nd century A.D. (Hečková, 1982, p. 25). It can be therefore supposed that the recovered graves are from the period before the trade with the *terra sigillata* reached the upper Tisza basin. The same holds for the absence of pottery from the provincial workshops which, together with the *terra sigillata*, have been recovered in several settlements of the late Roman period in eastern Slovakia (Lamiová-Schmiedlová, 1969, pp. 478–480).

As imports can be considered some buckles, brooches, belt mounts, as well as caskets and buckets whose origin, however cannot be precisely stated.

The analysis of the finds resulted in a hypothesis that the most important role in the development of the upper Tisza valley in the early Roman period was played by the influence from Dacia, both as a free state and as a later province established in 106 A.D. Along with this, contacts with northern Italy and Pannonia are traceable. An open question, however, remains whether Roman products reached Zemplín directly from SW or were mediated through Dacia whose contacts with northern Italy have also been documented by numerous finds (Crişan, 1978, p. 189).

Although only a part of a cemetery from the early Roman period could be recovered in Zemplín, the material obtained here brought some important points of departure for the study of history of NE part of the Carpathian basin in the early centuries A.D. both from the ethnic, social and political aspects. It has been confirmed that the upper Tisza valley, frequently characterized as the crossroads of nations, retained this role also in the early Roman period.

Translated by Edita Gromová

Comments by PhDr. Karol Pieta, CSc.

Bibliography

- ALEKSEEVA, E. M.: Klassifikatsiya bus nekropolya u der. Novo-Otradnoe. In: Poseleniya i mogilniki kerchenskogo poluoostrova nachala n. e. Mater. Issled. Arkheol. SSSR. 155. Moskva 1970, pp. 150–169.
- ALMGREN, O.: Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte. Leipzig 1923.
- AMBROZ, A. K.: Fibuly yuga evropeiskoi chasti SSSR (II v. do n. e. – IV v. n. e.). Svod arkheologicheskikh istochnikov. D 1–30. Moskva 1966.
- ANDEL, K.: Výsledok archeologického prieskumu na Zemplínsko-užskej nížine v rokoch 1953–54. In: Vlastived. Sbor. I. Košice 1955a, pp. 144–171.
- ANDEL, K.: Pozdne laténske sídlisko v Zemplíne na východnom Slovensku. Archeol. Rozhl., 7, 1955b, pp. 790–791, 795–799.
- BABEŞ, M.: Zu den Bestattungsarten im nördlichen Flachgräberfeld von Romula. Ein Beitrag zu Grabtypologie des römischen Daziens. In: Dacia. 14. Bucureşti 1970, pp. 167–206.
- BARCÓCZI, L.: Die Grundzüge der Geschichte von Intercisa. In: Intercisa II. Archaeol. Hung. 36. Budapest 1957, pp. 497–544.
- BECKMANN, B.: Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit in freien Germanien. In: Saalburg Jb. 23. Berlin 1966, pp. 5–100.
- BECKMANN, CH.: Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. In: Saalburg Jb. 26. Berlin 1969, pp. 5–106.
- BENADIK, B.: Výzdobné prvky na neskorolátenskej maľovanej keramike zo Zemplína. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 2. Nitra 1957, pp. 83–85.
- BENADIK, B.: Die spätlatènezeitliche Siedlung von Zemplín in der Ostslowakei. In: Germania. 43. Berlin 1965, pp. 63–91.
- BENADIK, B.: Obraz doby laténskej na Slovensku. Slov. Archeol., 19, 1971, pp. 465–498.
- BENADIK, B. – VLČEK, E. – AMBROS, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.
- BENEA, D.: Handelsbeziehungen zwischen Dazien und den Jazygischen Sarmaten im II.–IV. Jh. auf Grund der Ausgrabungen im Tibiscum. Paper for the 16th. International Eirene Conference, Praha 31. 8.–4. 9. 1982. (Unpublished.)
- BENINGER, E.: Der Wandalfund von Czeke-Cejkov. In: Ann. Natur.-hist. Mus. in Wien. Wien 1931, pp. 183–224.

- BERCIU, D.: Buridava dacică. București 1981.
- BEZBORODOV, M. A.: Issledovanie stekol iz stekloделatelnoi masterskoj III–IV vv. n. e. u. s. Komarov. In: Mater. Doslidzh. Arkheol. Priarp. i Vol. 5. Kiev 1964, pp. 81–85.
- BIBORSKI, M.: Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. In: Mater. archeol. XVIII. Kraków 1978, pp. 53–165.
- BIDZILIA, V. I.: Istoriya kultury Zakarpattia na rubezhi nashoi ery. Kiv 1971.
- BIELENIN, K.: Starozytne górnictwo i hutnictwo żeleza w Górach Świętokrzyskich. Warszawa–Kraków 1974.
- BLUME, E.: Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zu römischen Kaiserzeit. Band 1. Mannus Bibliothec No. 8, 1912; Band 2. Mannus Bibliothec 14. Würzburg 1915.
- BÓNIS, B. É.: A noricum-pannoniai halomsíros temetkezés korhatározásának kérdése. A Fejér megyei tumulusok jellegzetes emlékényaga. Archaeol. Ért., 102, 1975, pp. 244–249.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Výskum na mohylníku v Zempline roku 1958. In: Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológov za rok 1958. II. Liblice 1959, pp. 61–69.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Výskum r. 1958 na vrchu Bakhegy v Strede nad Bodrogom. Slov. Archeol., 8, 1960, pp. 217–230.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Mohylník z doby rímskej v Zempline, okr. Trebišov. Commission of the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences of the excavations and exhibitions of finds dated from the Roman times in Slovakia, 11th–17th Sept. 1961 (unpaged). Nitra 1961a.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Východoslovenská nížina v praveku. Archeol. Rozhl., 13, 1961b, pp. 41–49, 58–62.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Sídliisko z doby rímskej a sťahovania národov v Prešove. Slov. Archeol., 11, 1963, pp. 5–58.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Staromaďarský náčelnícky hrob zo Zemplína. Archeol. Rozhl., 17, 1965, pp. 309–338.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Východoslovenské mohyly. Slov. Archeol., 15, 1967, pp. 277–388.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. – FETTICH, N.: Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. Bratislava 1973.
- COSACK, E.: Zur spätlatènezeitlichen Schwertscheide von Zemplín, Bez. Trebišov (Slowakei). In: Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, pp. 41–46.
- CRİȘAN, I. H.: Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania. București 1969.
- CRİȘAN, I. H.: Zur Frage der dako-getischen Besiedlung auf dem Gebiet der Slowakei. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 18. Nitra 1970, pp. 83–106.
- CRİȘAN, I. H.: Ziridava. Arad 1978.
- CRİȘAN, I. H.: Burebista és kora. Bukarest 1980.
- ČAPLOVIČ, D.: Výskum v Zempline. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983. Nitra 1984, pp. 62–64.
- DĄBROWSKA, T.: Grób z okresu rzymskiego z naczyniami kultury pomorskiej. In: Wiad. archeol. 36. Warszawa 1971, pp. 178–183.
- DĄBROWSKA, T.: Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie wpływów rzymskich. In: Mater. starożytne i wczesnośredn. 2. Warszawa 1973a, pp. 127–254.
- DĄBROWSKA, T.: Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów. In: Mater. starożytne i wczesnośredn. 2. Warszawa 1973b, pp. 383–530.
- DĄBROWSKI, K. – KOLENDO, J.: Les épées romaines découvertes en Europe centrale et septentrionale. In: Archeol. pol. 13. Warszawa 1972, pp. 59–109.
- DOMAŃSKI, G.: Cmentarzysko w Luboszycach (II–IV. w.). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- EGGERS, H. J.: Der römische Import im freien Germanien. Hamburg 1951.
- EICHHORN, G.: Der Urnenfriedhof aus der Schanze von Grossromstedt, Leipzig 1927.
- EISNER, J.: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.
- FÜLEP, F.: Roman cemeteries in the territory of Pecs (Sopianae). Budapest 1977.
- GARBSCH, J.: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1.- und 2. Jahrhundert. München 1965.
- GÁSPÁR, D.: Römische Kästchen aus Pannonien I., II. In: Antaeus. Mitt. Archäol. Inst. Ungar. Akad. Wiss. 15. Budapest 1986.
- GEISLER, H.: Ein Adelsgrab auf dem germanischen Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdam-Land. Z. Archäol., 7, 1973, pp. 279–298.
- GEISLER, H.: Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdam, I – Katalog 1974, II – Text. In: Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam. 18. Potsdam 1984, pp. 77–174.
- GLODARIU, I. – IAROSLAVSCHI, E.: Civilizația fierului la Daci (sec. II î. e. n.–I e. n.). Cluj-Napoca 1979.
- GODŁOWSKI, K.: Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły. Warszawa–Wrocław 1960.
- GODŁOWSKI, K.: Kultura przeworska na górnym Śląsku. Katowice–Kraków 1969.
- GODŁOWSKI, K.: Kultura przeworska. In: Prahistoria ziem Polskich. Tom V. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981, pp. 57–120.
- GODŁOWSKI, K.: „Superiores Barbari“ und die Markomannen-kriege im Lichte archäologischer Quellen. Slov. Archeol., 32, 1984, pp. 327–350.
- GODŁOWSKI, K.: Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- GRABARCZYK, T.: Metalowe rzemiosło artystyczne na Pomorzu w okresie rzymskim. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- HADACZEK, K.: Gmentarzysko ciałopalne koło Przeworska (z epoki cesarstwa rzymskiego). Teka konserwatorska, 3, 1909, Z. 2, pp. 1–21.
- HAJNALOVÁ, E.: Prehľad nálezov a analýz rastlinných makro-zvyškov z archeologických výskumov. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1977. Nitra 1978, pp. 78–91.
- HEČKOVÁ, J.: Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. Slov. Archeol., 30, 1982, pp. 5–77.
- Hpl (HAMPEL, J.): A n. múzeumi régiségtár gyarapodása 1892 áprilistől szeptember végéig. Archaeol. Ért., 12, 1892, pp. 372–380.
- CHMIEŁOWSKA, A.: Grzebieńie starożytne i średniowieczne z ziem polskich. Łódź 1971.
- ISTVÁNOVITS, E.: Északkelet-Magyarország területének római kori története. Synopsis of thesis. Budapest 1986.
- JAHN, M.: Die Bewaffnung der Germanen. Mannus Bibliothek 16. Würzburg 1916.

- JAHN, M.: Der Reitersporn. Mannus Bibliothek 24. Leipzig 1921.
- JANŠÁK, Š.: Praveké sídliská s obsidiánovou industriou na východnom Slovensku. Bratislava 1935.
- KACZANOWSKI, P.: Die Bewaffnung der Bevölkerung der Przeworsk-Kultur in der römischen Kaiserzeit und frühen Völkerwanderungszeit. In: *Rech. Archaeol. de 1975*. Kraków 1976, pp. 81–85.
- KASZEWSKA, E.: Materiały z cmentarzyska w Zadawicach, pow. Kalisz (część IV). In: *Prace i Mater. Muz. archeol. i etnogr. w Łodzi. Seria archeol.* 11, Łódź 1964, pp. 101–189.
- KASZEWSKA, E.: Tombe „princières” No 22, Witaszewice. In: *Inventaria archaeologica Corpus des ensembles archéologiques, Pologne, Fascicule XXVII, PL 167*. Warszawa 1971.
- KASZEWSKA, E.: Niektóre importy z wczesnego okresu rzymskiego między Prosną a Pilicą. In: *Prace i Mater. Muz. archeol. i etnogr. w Łodzi. Seria archeol.* 20, Łódź 1973, pp. 39–80.
- KASZEWSKA, E.: Zadawice, tysiącletnie cmentarzysko na bursztynowym szlaku. In: *Bibl. Muz. archeol. i etnogr. w Łodzi*, 20, Łódź 1984.
- KASZEWSKA, E.: Wstępne wyniki badań cmentarzyska z okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Zadawicach pod Kaliszem. In: *Prace i Mater. Muz. archeol. i etnogr. w Łodzi. Seria archeol.* 32, Łódź 1988, pp. 45–69.
- KASZEWSKA, E. – RAJEWSKI, Z. A. – ZĄBKIEWICZ-KOSZAŃSKA, H. A.: Pologne. Bronze II/III (Mont.) – Période romaine. In: *Inventaria archaeol. Fasc. 27: PL 165–167*. Łódź 1971.
- KENK, R.: Studien zum Beginn der jüngeren römischen Kaiserzeit in der Przeworsk-Kultur dargestellt am Beispiel der Gräberfelder von Chorula und Spicymierz. In: *Ber. Röm.-germ. Komm.* 58, Berlin 1977, pp. 161–446.
- KHAZANOV, A. M.: Ocherki voennogo dela Sarmatov. Moskva 1971.
- KIETLIŃSKA, A.: Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. In: *Mater. starożytne*. 9, Warszawa 1963, pp. 7–97.
- KIETLIŃSKA, A. – DĄBROWSKA, T.: Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spicymierz, pow. Turek. In: *Mater. starożytne*. 9, Warszawa 1963, pp. 143–254.
- KMIECIŃSKI, J. – BLOMBERGOWA, M. – WALENTA, K.: Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiarach w pow. Kartuskim. In: *Prace i Mater. Muz. archeol. i etnogr. w Łodzi. Seria archeol.* 12, Łódź 1966, pp. 37–122.
- KNAAK, A.: Beobachtungen an Scherenbeigaben in Gräbern des elbgermanischen Siedlungsgebietes während der römischen Kaiserzeit. *Ethnogr.-archäol. Z.*, 19, 1978, pp. 15–50.
- KOKOWSKI, A.: Die Feuerstahlwerkzeuge der Przeworsk-kultur. In: *Memoires archaeologiques. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej*. Lublin 1985, pp. 109–127.
- Kolektiv Archeologického oddelenia Východoslovenského múzea v Košiciach – MAČALA, P.: Záchranný výskum v Kvakovciach. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983*. Nitra 1984, pp. 114–115.
- KOLNÍK, T.: Popolnicové pohrebisko v Očkove. *Slov. Archeol.*, 4, 1956, pp. 233–300.
- KOLNÍK, T.: Germánske hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora, Žikoviec a Kostolnej pri Dunaji. *Slov. Archeol.*, 7, 1959, pp. 144–162.
- KOLNÍK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. (Príspevok k štúdiu doby rímskej na Slovensku.) *Slov. Archeol.*, 9, 1961, pp. 219–300.
- KOLNÍK, T.: Honosné spony z mladšej doby rímskej vo svetle nálezov z juhozápadného Slovenska. *Slov. Archeol.*, 12, 1964, pp. 409–446.
- KOLNÍK, T.: K typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. *Slov. Archeol.*, 13, 1965, pp. 183–230.
- KOLNÍK, T.: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov. *Slov. Archeol.*, 19, 1971, pp. 499–558.
- KOLNÍK, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.
- KOLNÍK, T.: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.
- KOLNÍKOVÁ, E.: Niekoľko poznámok k novým nálezom keltských mincí na Slovensku. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV* 11, Nitra 1963, pp. 31–42.
- KOLNÍKOVÁ, E.: Hromadný nález rímskych mincí z Prešova a jeho numizmaticko-historický význam. In: *Slov. Numizm.* 1, Bratislava 1970, pp. 28–73.
- KOLNÍKOVÁ, E.: Hromadný nález keltsko-dáckych mincí z Ptíčia. In: *Slov. Numizm.* 6, Bratislava 1980, pp. 23–98.
- KOLNÍKOVÁ, E.: Keltsko-dácke mince z tzv. vtáčim koňom alebo zemplínsky typ. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV* 20, Nitra 1983, pp. 155–167.
- KOTIGOROSHOV, V. G.: Kurgan pervoi poloviny III v. n. e. u s. Bratovo. *Sov. Arkheol.*, 2, 1979, pp. 153–163.
- KOTIGOROSHOV, V. G.: Naselenie Zakarpattia v pervoi polovine I tysyacheletiya nashej ery. (Synopsis of thesis.) Kiev 1983.
- KRASKOVSKÁ, L.: Gerulata-Rusovce. Rímske pohrebisko I. Bratislava 1974.
- KRASKOVSKÁ, L.: Rímske bronzové nádoby na Slovensku. *Slov. Archeol.*, 24, 1976, pp. 429–440.
- KRASKOVSKÁ, L.: Typy perál z doby rímskej na Slovensku. In: *Zbor. Slov. nár. Muz.* 82, *História* 28, Bratislava 1988a, pp. 93–106.
- KRASKOVSKÁ, L.: Zbrane a nástroje z polohy Bergl v Bratislave-Rusovciach. *Slov. Archeol.*, 36, 1988b, pp. 133–140.
- KRUG, A.: Antike Gemmen in Römisch-Germanischen Museum Köln. In: *Ber. Röm.-germ. Komm.* 61, Berlin 1980, pp. 151–259.
- KUNOW, J.: Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannenkriegen (Studien zu Bronze- und Glasgefäßen). Neumünster 1983.
- KUZMOVÁ, K. – RAJTÁR, J.: Piata sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1982*. Nitra 1983, pp. 150–155.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Spony z doby rímskej na Slovensku. In: *Študijné Zvesti Archeol. Úst. SAV*. 5, Nitra 1961.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Hrebene z doby rímskej a sťahovania národov z východného Slovenska. In: *Archeol. stud. Mater.* 1, Praha 1964, pp. 191–201.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südoslowakei. *Slov. Archeol.*, 17, 1969, pp. 403–501.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Ďalšia etapa výskumu na mohylníku z doby rímskej v Zemplíne. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1974*. Nitra 1975, pp. 61.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Kontakte der Daker mit dem oberen Theissgebiet. In: *Thraco-dacica*. 3, Bucureşti 1982, pp. 31–34.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Symbolický hrob zo Zemplína. In: *Štud. zvesti Archeol. Úst. SAV* 20, Nitra 1983, pp. 169–174.

- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Keltské mince zo Zemplína. In: Slov. Numizm. 8. Bratislava 1984, pp. 105–111.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Ojedinelé nálezy z Medzian. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1985. Nitra 1986, pp. 149.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Evidence of Iron-working during the Roman period in Medzany. Slov. Archeol., 35, 1987, pp. 27–40.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. – STLOUKAL, M.: Mohylník z doby rímskej v Zemplíne. Čas. Nár. Muz. (Rada prírodovedná), 155, 1986, pp. 62–71.
- LASER, R.: Die römischen Fingerringe und Gemmen auf dem Gebiet der DDR. In: Arb.-u. Forsch.-Ber. sächs. Bodendenkmalpfl. 29. Berlin 1985, pp. 133–158.
- LEUBE, A.: Bewaffnung und Kampfweise. In: Die Germanen. Band 1. Berlin 1976, pp. 334–343.
- LIANA, T.: Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim. In: Wiad. archeol. 35. Warszawa 1970, pp. 429–491.
- LONGAUEROVÁ, M. – LONGAUER, S.: Structural Analysis of a Scabbard and a Ring Mail from Zemplín. Slov. Archeol., 38, 1990, pp. 349–355.
- MACREA, M.: Şantierul arheologic Caşolt-Arpaşul de Sus. Raport preliminar asupra rezultatelor din campania anului 1955. In: Mater. şi Cerc. arheol. 4. Bucureşti 1957, pp. 119–154.
- MACREA, M.: Şantierul arheologic Caşolt-Boiţa. In: Mater. Cerc. arheol. 6. Bucureşti 1959, pp. 407–443.
- MACREA, M. – DOBROIU, E. – LUPU, N.: Şantierul arheologic Caşolt – Calbor (r. Sibiu şi Făgăraş, reg. Stalin). In: Mater. Cerc. arheol. 5. Bucureşti 1959, pp. 403–417.
- MACREA, M. – RUSU, M.: Der dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsbräuche in der Spätlatènezeit. In: Dacia. 4. Nouvelle série. Bucureşti 1960, pp. 201–229.
- MAČZYŃSKA, M.: Paciorki z okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów na obszarze środkowoeuropejskiego Barbarikum. Archeologia, 28, 1977, pp. 61–96.
- MAKHNO, E. V.: Pamyatki kul'tury poliv pokhovan' chernyakhiv's'kogo tipu. In: Arkheolohiya. 4. Kiïv 1950, pp. 56–76.
- MADYDA, R.: Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim. In: Mater. starożytne i wczesnośred. 4. Warszawa 1977, pp. 351–412.
- MAKSIMOV, E. V.: Srednee Podneprov'e na rubezhe nashoi ery. Kiev 1972.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K.: Žárové pohřebiště ze starší doby římské v Tišicích ve středních Čechách. Památ. archeol., 54, 1963, pp. 343–437.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K.: Noricko-panonské kování opasků a jejich napodobeniny v Čechách. Památ. archeol., 45, 1964, pp. 350–362.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K.: Zur Chronologie der ältesten römischen Kaiserzeit in Böhmen. In: Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte. 5. Berlin 1965, pp. 103–174.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K.: Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. Fontes archaeologici pragenses 11. Praha 1967.
- MÜLLER, A. von: Die birnen- und kugelförmige Anhänger der älteren römischen Kaiserzeit. In: Offa 15. Neumünster 1956, pp. 93–114.
- MÜLLER, A. von: Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseenplatte und Ostsee. Berlin 1957.
- NEPPER, I. M.: Dák leletek Biharkeresztes-toldi útférlől. In: Déri Múzeum Évkönyve. 51. Debrecen 1969–1970 (1971), pp. 67–88.
- NEPPER, I. M.: Prochorovkai temetkezési szokás nyomai Püspökladány határában. In: Déri Múz. Évk. 1975. Debrecen 1976, pp. 271–290.
- NEVEROV, O. Ya.: Metallicheskie perstni i pečati. In: Antichnye gosudarstva Severnogo Prichernomor'ya. Moskva 1984, pp. 239–240.
- NIEWĘGŁOWSKI, A.: Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (II wiek p. n. e.–II wiek n. e.). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981.
- NIKITINA, G. F.: Pogrebalnyj obryad kultur polei pogrebenij srednej Evropy v I tysyacheletii do n. e.–pervoi polovine I. tysyacheletii n. e. In: Pogrebalnyj obryad plemen severnoi i srednei Evropy v I tysyacheletii do n. e.–I tysyacheletii n. e. Moskva 1974, pp. 5–131.
- NOVOTNÝ, B.: K otázce kultu mrtvých na pohřebišti z doby stěhování národů u Smolína na Moravě. Archeol. Rozhl., 9, 1957, p. 462–479.
- ONDROUCH, V.: Podkarpatská Rus v rané době dejinné. Čas. Společ. Prát. Starožitn. česk., 44, 1936. Nos. 1 a 2.
- ONDROUCH, V.: Rímske stanice na Stupave a Pajštúne. In: Hist. Slov. 3–4. Bratislava 1945–1946, pp. 62–119.
- ONDROUCH, V.: Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Bratislava 1957.
- PÁRDUCZ, M.: Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns. Budapest I – 1941a; II – 1944; III – 1950.
- PÁRDUCZ, M.: Szarmatakor kardok Szeged környékén. Archeol. Ért., 3, 1941b, pp. 111–117.
- PÁRDUCZ, M.: Die nähere Bestimmung der Hügelgräber der röm. Kaiserzeit in Hortobágy. Dissertationes Pannonicae II/11. Budapest 1941c, pp. 309–325.
- PAZDA, S.: Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku. Wrocław 1980.
- PESCHECK, CH.: Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Chr.). Leipzig 1939.
- PIETA, K.: Die Püchov Kultur. Nitra 1982.
- PICHLEROVÁ, M.: Gerulata-Rusovce. Rímske pohrebisko II. Bratislava 1981.
- PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Pravěké dějiny Čech. Praha 1978.
- POLLA, B.: Nálezy z doby rímskej a sťahovania národov v Strede nad Bodrogom. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 63. História 9. Bratislava 1969, pp. 183–206.
- PREIDEL, H.: Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger I. Kassel 1930.
- PREDÁ, C.: Geto-Dácii din bazinul Oltului inferior Dava de la Sprincenata. Bucureşti 1986.
- PROTASE, D.: Considérations sur les rites funéraires des Daces. In: Dacia. 6. Bucureşti 1962, pp. 173–198.
- PROTASE, D.: Le cimetière de Soporul de Cîmpie un nouveau témoignage de la présence de Daces en Dacie Romaine. In: Dacia. 13. Bucureşti 1969, pp. 291–317.
- PROTASE, D.: Riturile funerare la daci şi daco-romani. Bucureşti 1971.
- RADDATZ, K.: Ringknaufschwerter aus germanischen Kriegergräbern. In: Offa 17/18. Neumünster 1959/1961, pp. 26–55.
- RAFTERY, B.: Anneaux creux formés de deux plaques de metal en Europe laténienne. In: Celti ad Etruschi nell'Italia centrosettentrionale dal V secolo a. C. alla romanizzazione. Atti del colloquio internazionale Bologna 12–14 aprile 1985. Fonti e Studi 10. Bologna 1985, pp. 521–527.

- RAJTOVÁ, V.: Zvieracie kosti z výskumu v Ostrovanoch. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 13. Nitra 1964, pp. 265–269.
- RICHTHOFEN, B. v.: Zur Vorgeschichte der Ostgermanen. Wiener prähist. Z., 19, 1932, pp. 127–144.
- RYBOVÁ, A.: Svazky zbraní z mladší doby římské v Sen-dražicích, o. Hradec Králové. Památ. archeol., 63, 1972, pp. 498–530.
- SÁGI, K.: Császárkori tumulusok Pannoniában. Archaeol. Ért., 3, 1943, pp. 113–143.
- SELLYE, I.: Adatok az arrabonai fémművészethez. In: Arrabona. 12. Győr 1970, pp. 69–82.
- SELLYE, I.: Az aquincumi áttört díszítésű kard és törhüvelyborítások. In: Bpest. Régis. 23, Budapest 1975, pp. 129–146.
- ŚMISZKO, M.: Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej. Łwów 1932.
- SMISHKO, M. Yu.: Karpatski kurgany pershoi polovyny I tisyacholittya nashoi ery. Kiiv 1960.
- SMISHKO, M. Yu.: Poselennya III–IV st. n. e. iz slidy sklyanoho vyrobnytstva bilya s. Komariv, Chernivets'koi oblasti. In: Mater. Doslidzh. Arkheol. Priarp. i Vol. 5. Kiiv 1964, pp. 67–80.
- STAWIARSKA, T.: Katalog paciorków szkalnych z obszaru Polski północnej w okresie wpływów rzymskich. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987.
- STLOUKAL, M.: Problems of Anthropological Determination of Cremation Burials from Zemplín. Slov. Archeol., 38, 1990, pp. 345–348.
- SVESHNIKOV, I. K.: Mogilniki lipitskoi kultury v Lvovskoi oblasti. (Raskopki u ss. Zvenigorod i Bolotnoe). In: Kratkie Soobshcheniya Inst. Ist. mater. Kult. 68. Moskva 1957, pp. 63–74.
- SVOBODA, B.: Čechy a římské Impérium. Praha 1948.
- SZIRMAY DE SZIRMA, A.: Notitia topographica politica inclyti comitatus Zempléniensis per Antonium Szirmay de Szirma. Budae 1803.
- SZYDŁOWSKI, J.: Ze studiów nad ciałopalnym obrządkiem pogrzebowym kultury przeworskiej. Archeol. Polski, 9, 1964, pp. 430–451.
- SZYDŁOWSKI, J. – KUBICZEK, I.: Kilka uwag na temat konstrukcji i działania zamków skrzyń z okresu wpływów rzymskich. Archeol. Polski, 5, 1960, pp. 245–255.
- ŠČAPOVA, Ju. L.: Rezultaty spektralnogo analiza steklyannykh izdelii i braka iz steklodelatel'noi masterskoi, otkrytoi v s. Komarov, Chernovickoi oblasti. In: Mater. Doslidzh. Archeol. Priarp. i Vol. 5. Kyiv 1964, pp. 86–87.
- TACITUS: Z dejin cisárského Říma. Praha 1976.
- TEJRAL, J.: K interpretaci severovýchodních prvků v hmotné kultuře moravské oblasti na sklonku starší doby římské. Památ. archeol., 61, 1970, pp. 184–215.
- TEMPELMANN-MACZYŃSKA, M.: Perlen im Mitteleuropäischen Barbaricum. Mainz am Rhein 1985.
- THOMAS, S.: Studien zu den germanischen Kämnen der römischen Kaiserzeit. In: Arb. u. Forsch.-Ber. sächs. Bodendenkmalpf. 8. Berlin 1960, pp. 54–215.
- TIMOSHCHUK, V. A.: Podkarpatskie kurgany III–V vekov nashej ery. In: Krat. Soobshch. Inst. Ist. mater. Kult. 52. Moskva 1953, pp. 54–67.
- TOČÍK, A.: K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu. Archeol. Rozhl., 11, 1959, pp. 841–848, 854–874.
- TODOROVIĆ, J.: Kelti u jugoistočnoj Evropi. Dissertationes VII. Beograd 1968.
- VADAY, H. A. – SZÓKE, B. M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. In: Communicationes archaeologicae Hungariae. Budapest 1983, pp. 80–132.
- VAKULENKO, L. V.: Pamyatki pidgir'ya Ukrains'kych Karpat pershoi polovyny I tisyacholittya n. e. Kiiv 1977.
- VIZDAL, J.: Záchranný výskum keltského pohrebiska v Ižkoviach. Slov. Archeol., 24, 1976, pp. 151–190.
- VYAZ'MITINA, M. I.: Zolotobalkovskij mogilnik. Kiev 1972.
- VÖRÖS, G.: Adatok a szarmatakorai női viselethez. In: Communicationes archaeologicae Hungariae. Budapest 1981, pp. 121–135.
- VULPE, A.: La nécropole tumulaire de Popești. In: Thracodacia. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie (Bucurest 4–10 septembre 1976). București 1976, pp. 193–215.
- VULPE, R. et E.: Les fouilles de Tinosul. In: Dacia. I. București 1924, pp. 166–223.
- WAURICK, G.: Die Schutzaffen im numidischen Grab von Es Soumôa. In: Die Numider. Reiter und Könige nördlich der Sahara. Bonn 1979, pp. 305–332.
- WERNER, J.: Spätlatène-schwerter norischer Herkunft. In: Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, pp. 367–401.
- WIELOWIEJSKI, J.: Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi. Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.
- WIELOWIEJSKI, J.: Uwagi o użytkowej funkcji brązowych naczyń rzymskich u ludów północnych. In: Balcanica Posnaniensia. III. Poznań 1984, pp. 373–382.
- ZEMAN, J.: Dřevěná věderka doby římské a otázka jejich dalšího vývoje. Památ. archeol., 47, 1956, pp. 86–101.
- ZOLTAI, L.: Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. Dissertationes Pannonicae. II/11. Budapest 1941, pp. 269–308.

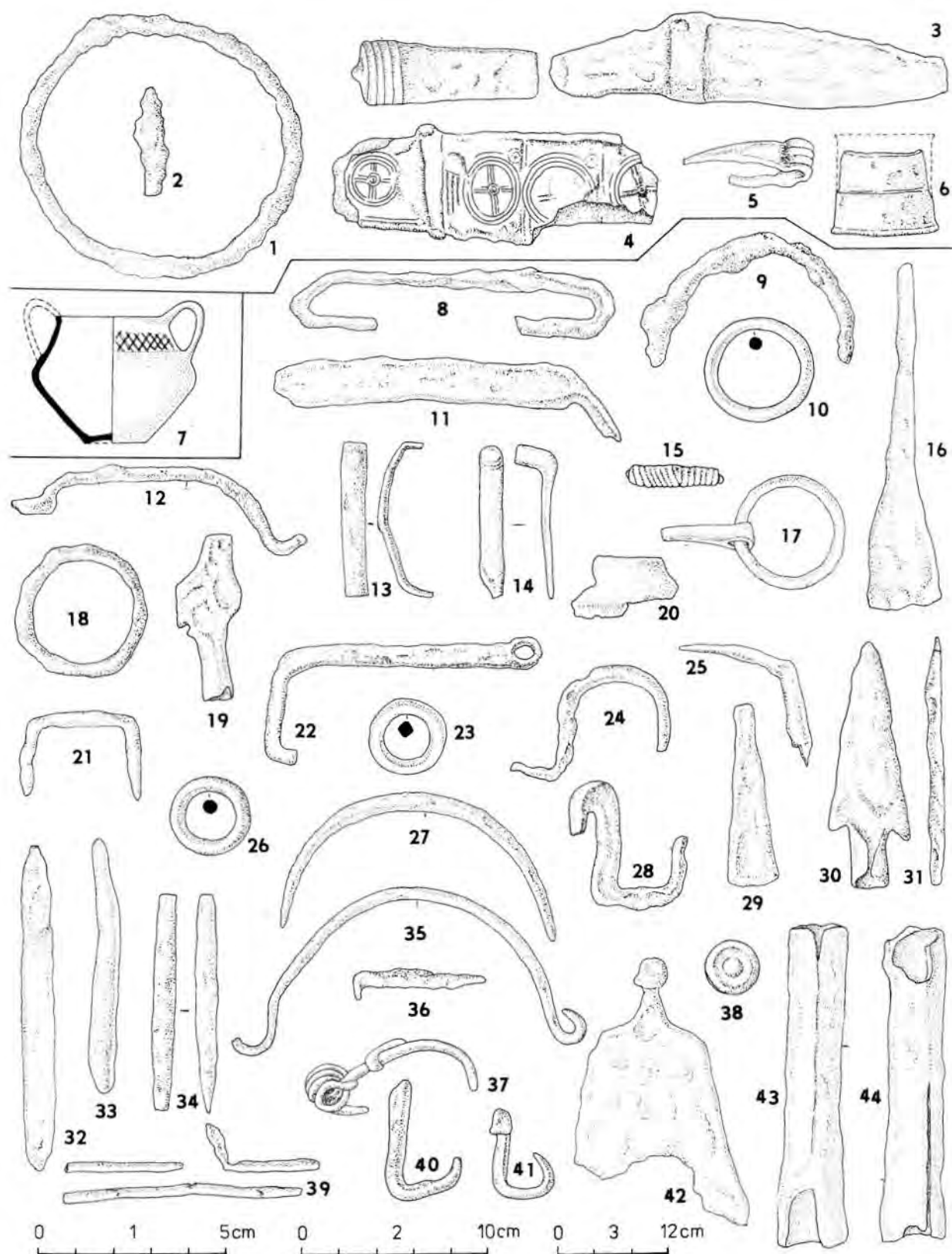

Plate I. Barrow 1. 1–6 – hoard; 7 – cremation pyre; 8–44 – barrow mound. Scale: 1 = 1–3, 5, 6, 8, 16, 18–21, 23–31, 33, 36–44; 2 = 17, 22, 32, 34, 35; 3 = 7. Line drawings by M. Běřešová (fig. 1–3, 5, 7–8b, 10, 11, 13–145, 16, 17, 22, 24; plate I–XII).

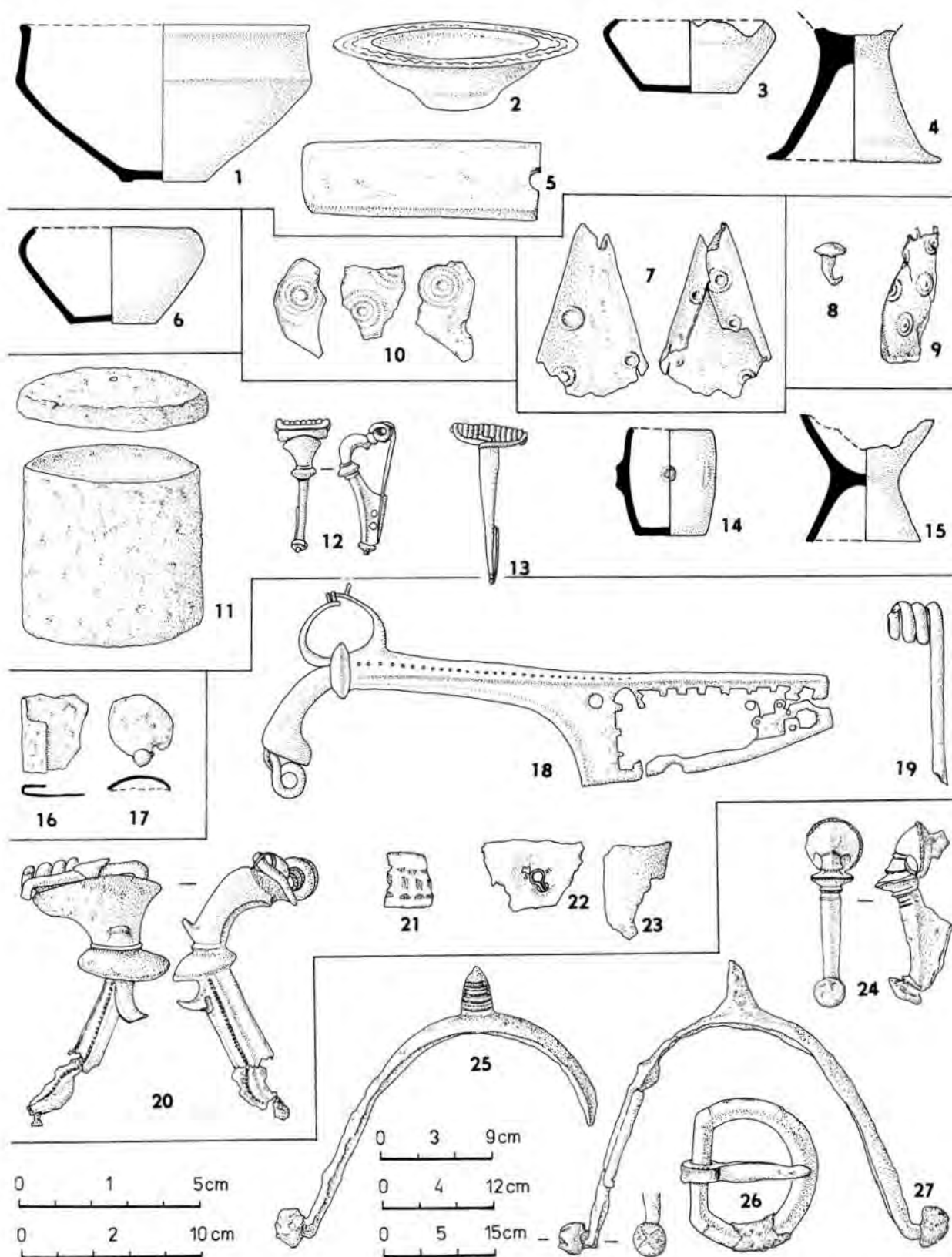

Plate II. 1–5 – grave 3; 6 – grave 4; 7 – trench beside barrow; 8–9 – grave 8; 10 – grave 11; 11–15 – grave 13; 16–17 – grave 14; 18–23 – grave 16; 24–27 – grave 20. Scale: 1 = 5, 7, 8–10, 11–13, 16, 17, 18–27; 2 = 15; 3 = 3, 4, 14; 4 = 1, 6; 5 = 2.

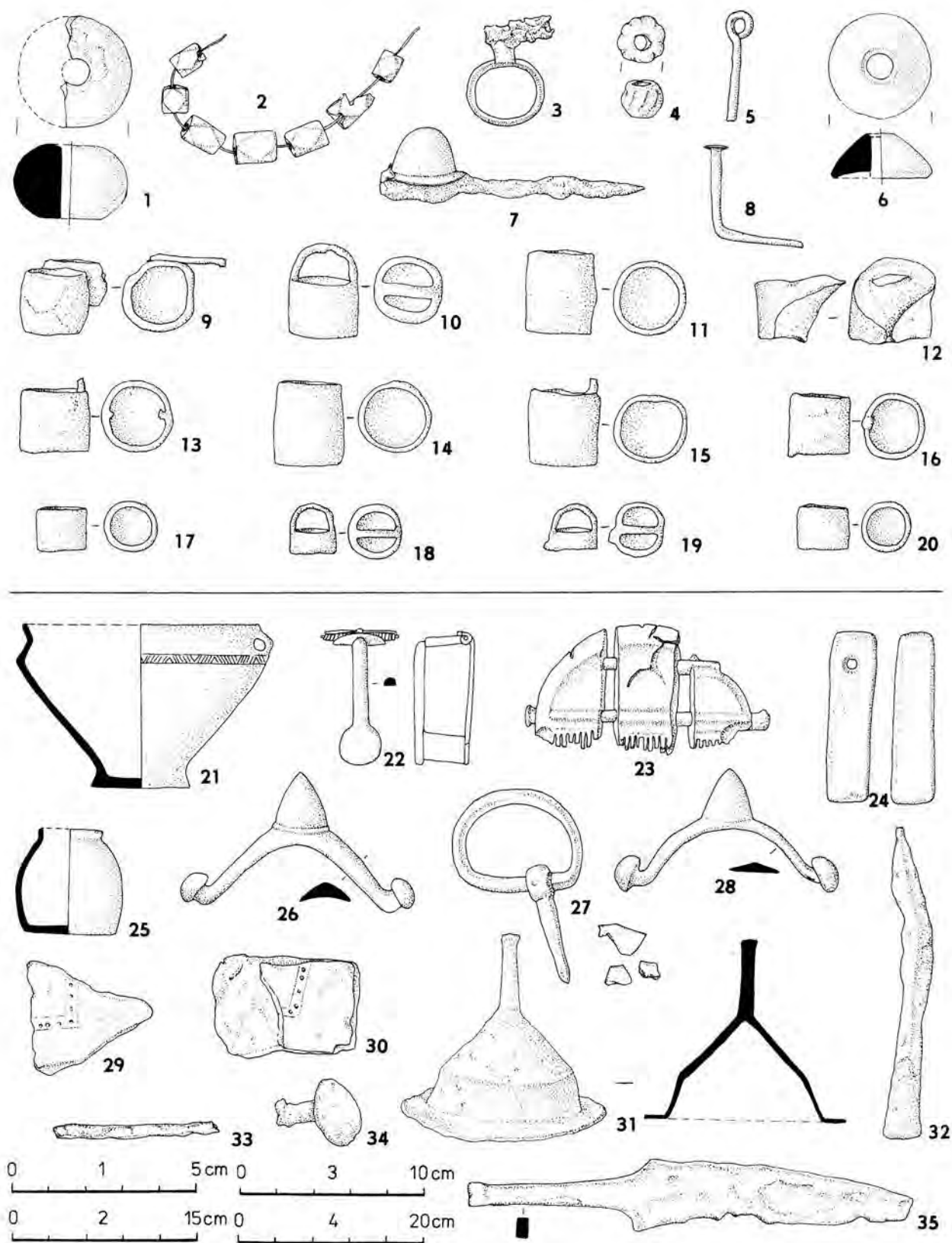

Plate III. 1–20 – grave 22; 21–35 – grave 23. Scale: 1 = 1–20, 22–24, 26–30, 33–35; 2 = 31; 3 = 25, 32; 4 = 21.

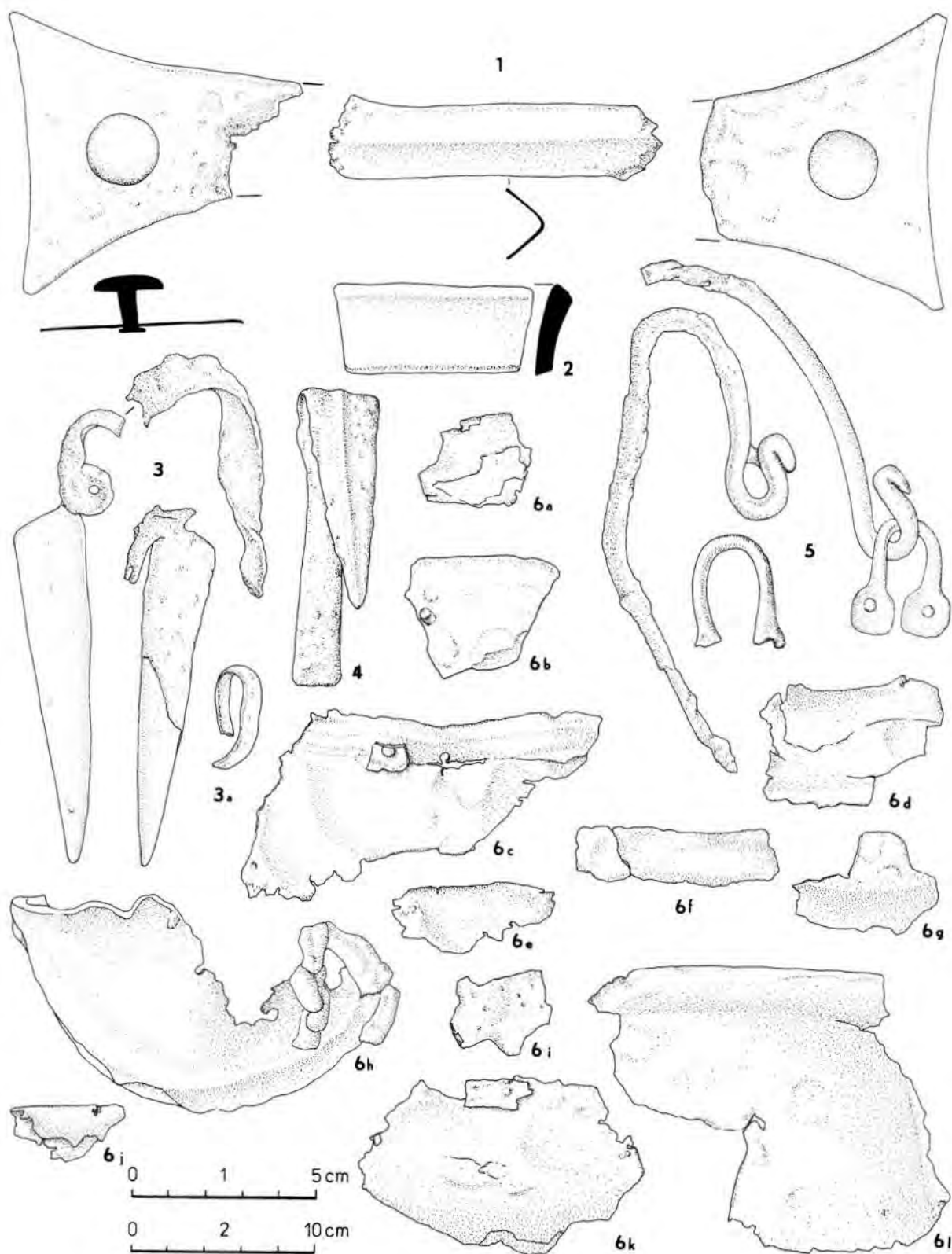

Plate IV. 1-6 - grave 23. Scale: 1 = 1-3, 5, 6; 2 = 4.

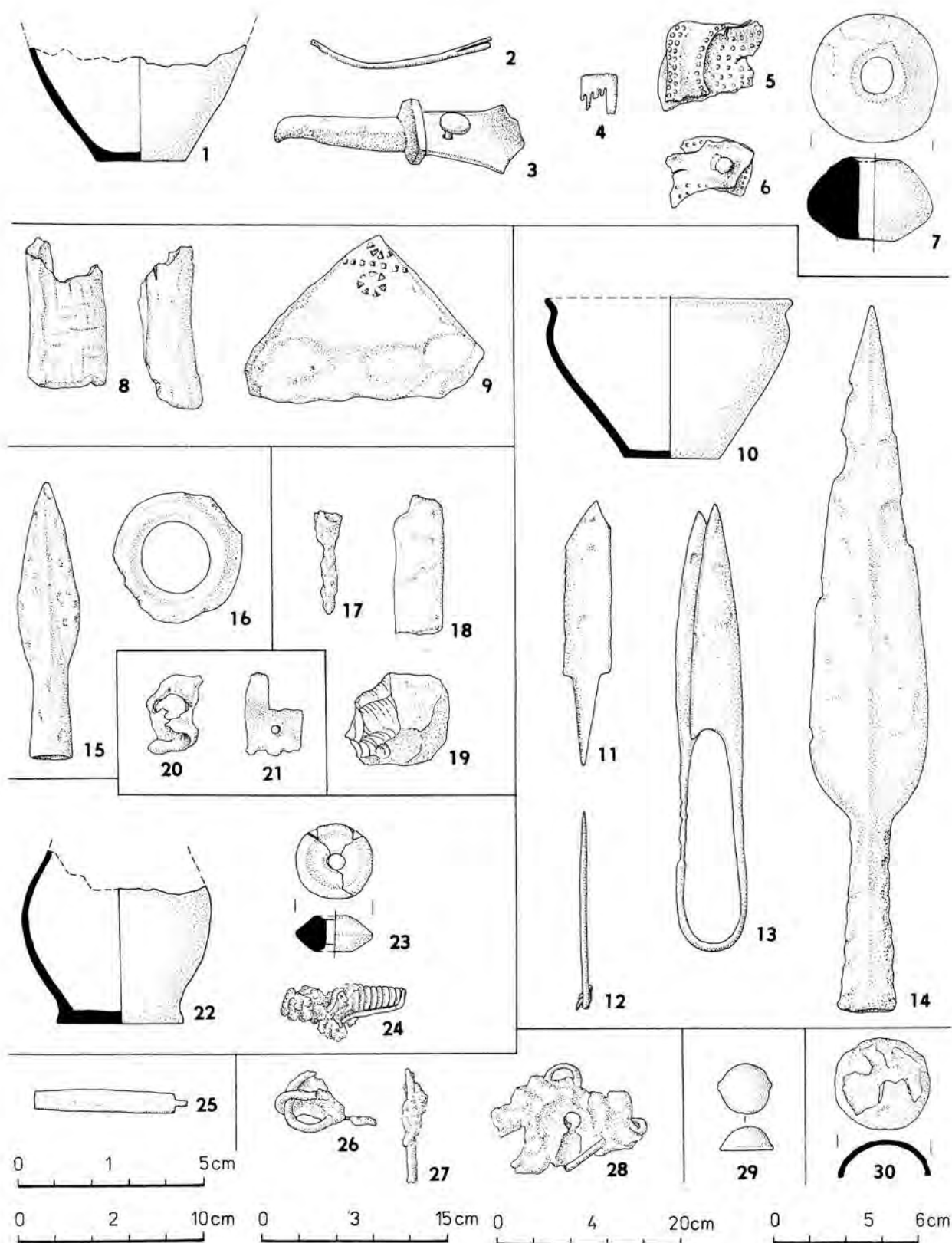

Plate V. 1–7 – grave 24; 8–9 – grave 25; 10–14 – grave 26; 15–16 – grave 27; 17–19 – grave 29; 20–21 – grave 30; 22–24 – grave 31; 25 – grave 32; 26–28 – grave 34; 29 – grave 39; 30 – grave 45. Scale: 1 = 2–9, 16–19, 24–30; 2 = 15, 23; 3 = 10; 4 = 1, 22; 5 = 11, 14.

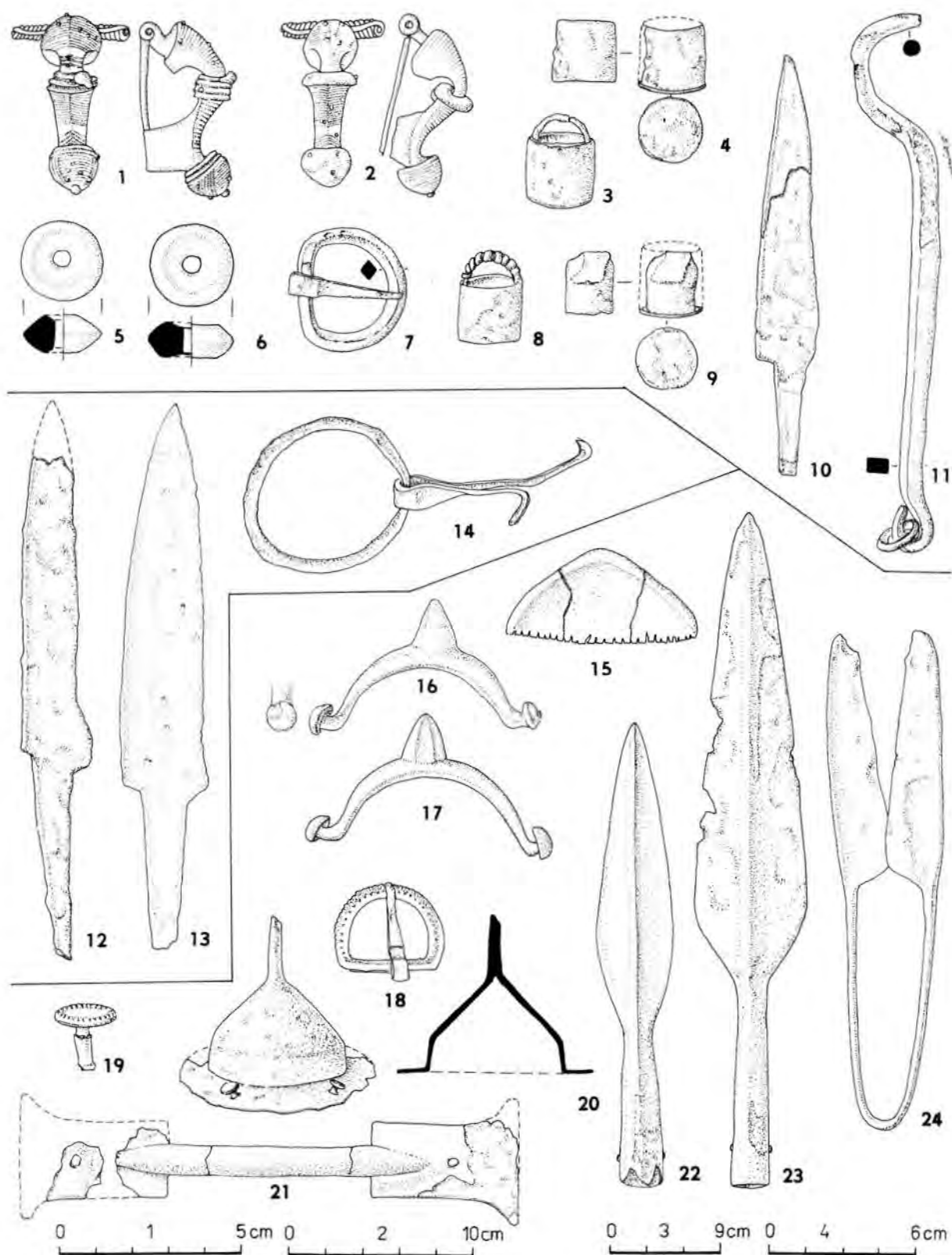

Plate VI. 1-11 grave 48; 12-14 - grave 49; 15-24 - grave 50. Scale: 1 = 1-4, 7-13, 15-19; 2 = 5, 6, 21, 23; 3 = 20; 4 = 14, 22, 24.

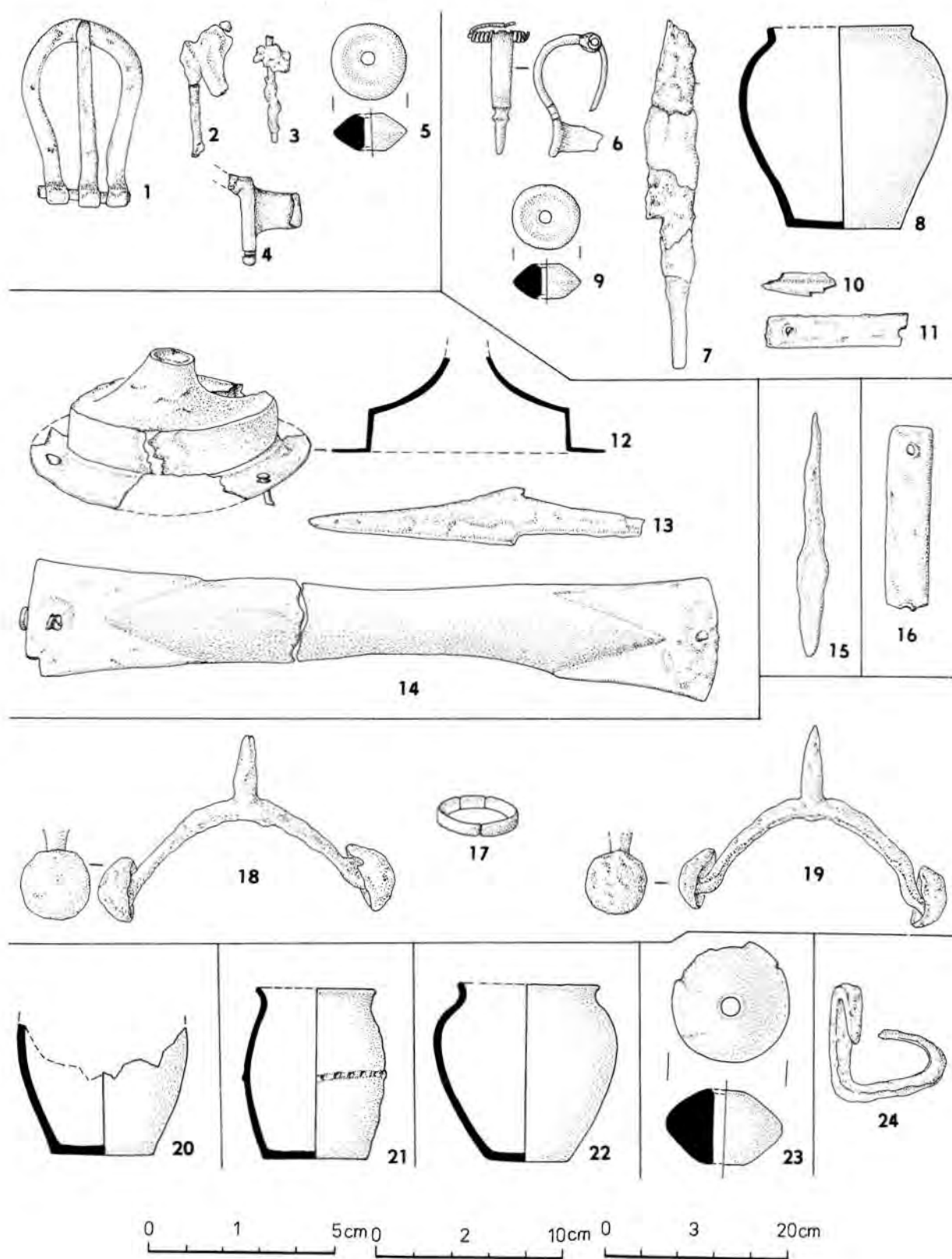

Plate VII. 1–5 – grave 51; 6–11 – grave 52; 12–14 – grave 54; 15 – grave 55; 16 – grave 56; 17–19 – grave 57; 20 – grave 60; 21 – grave 61; 22 – grave 62; 23 – grave 67; 24 – grave 68. Scale: 1 = 1–4, 6, 7, 10, 11, 13–19; 2 = 5, 9, 12; 3 = 8, 20–22.

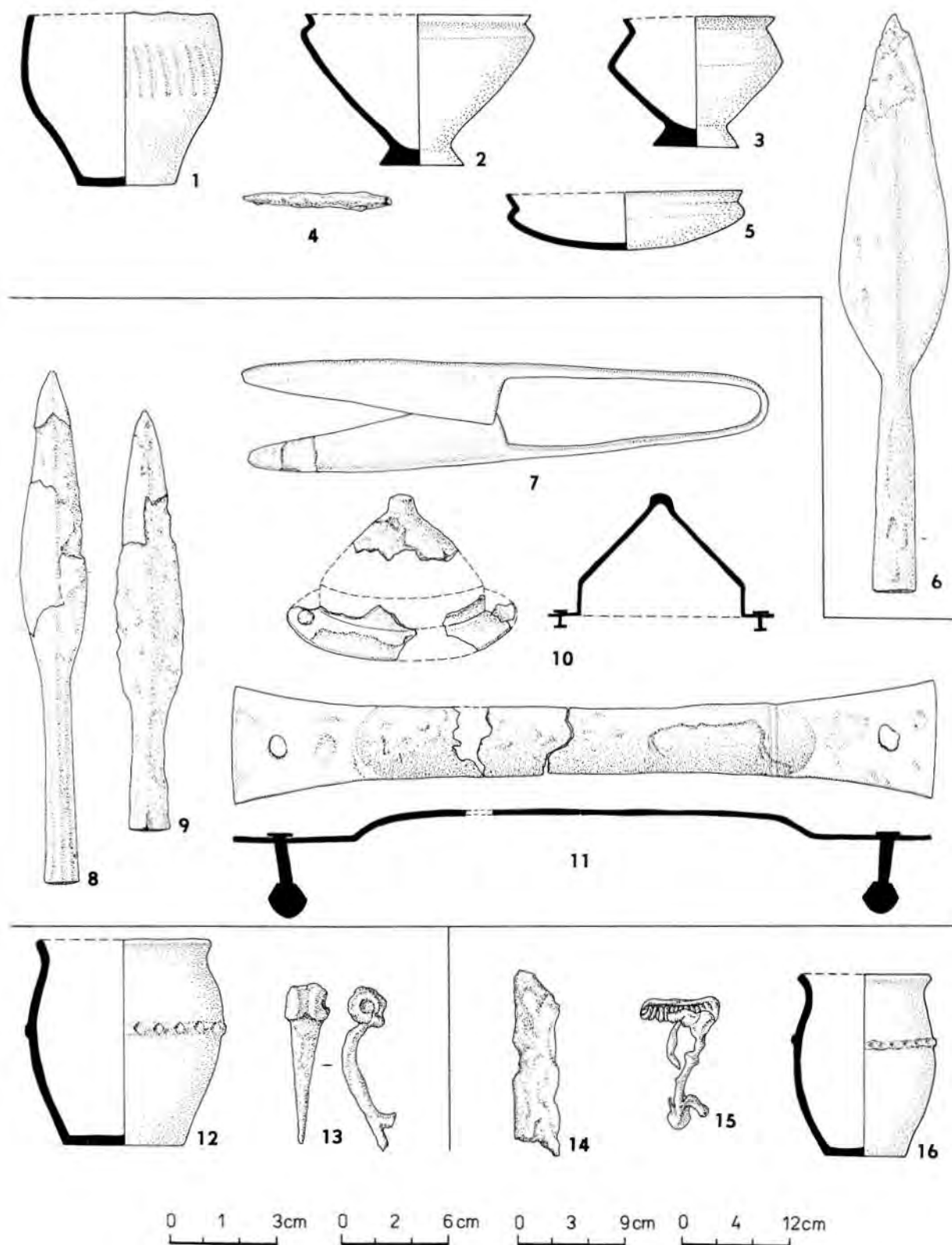

Plate VIII: 1-6 - grave 69; 7-11 - grave 70; 12-13 - grave 75; 14-16 - grave 76. Scale: 1 = 4, 11, 13-15; 2=5, 8, 10; 3 = 2, 3, 12; 4 = 1, 16.

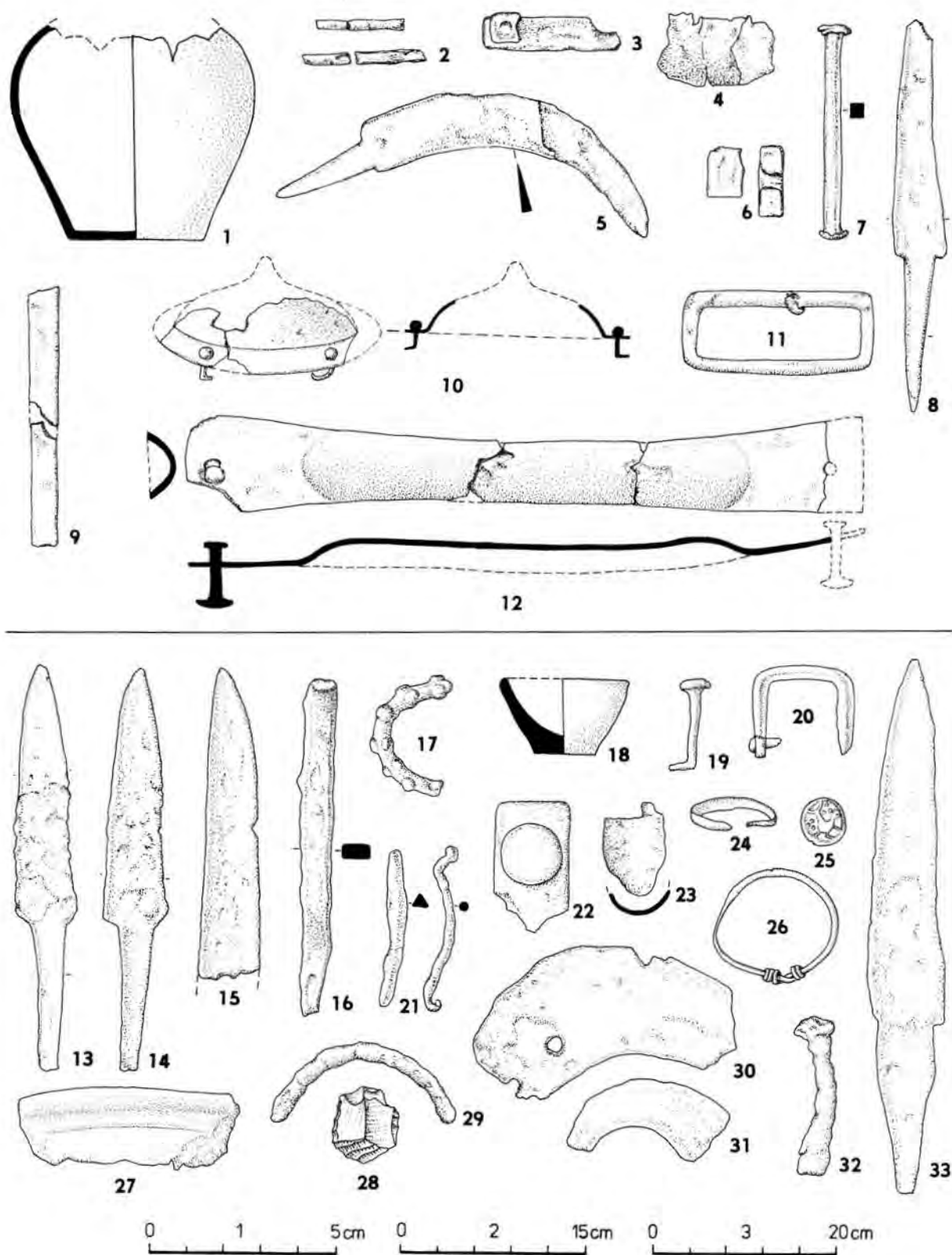

Plate IX. 1-12 – grave 72; 13-32 – mound of barrow 2. Scale: 1 = 2-9, 11-17, 19-32; 2 = 10, 18; 3 = 1.

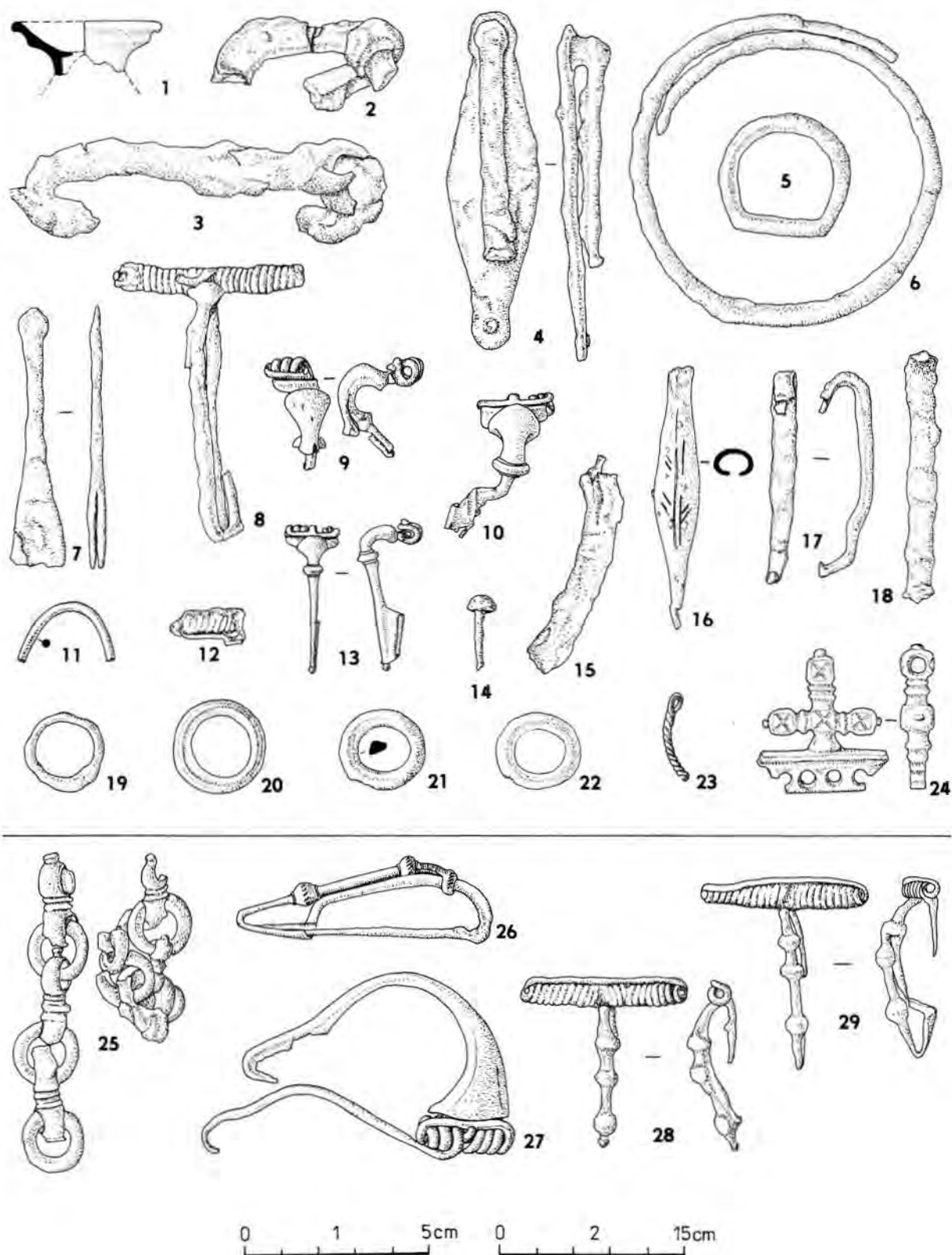

Plate X. 1-24 - mound of barrow 3; 24-29 - hoard. Scale: 1 = 2-29; 2 = 1.

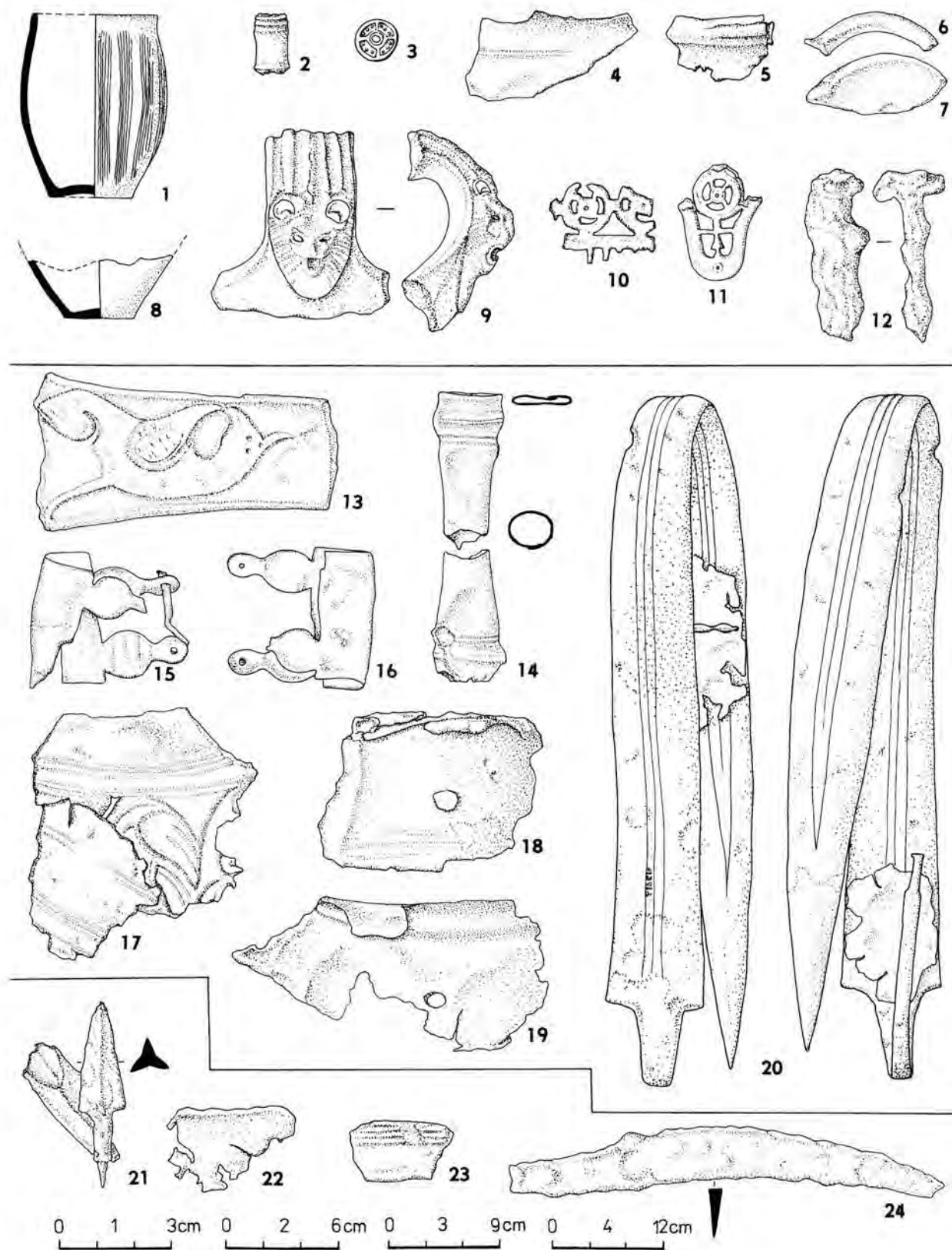

Plate XI. 1-12 – grave 77; 13-20 – grave 78; 21-24 – grave 79. Scale: 1 = 2-7, 9-12, 21-24; 2 = 21; 3 = 8; 4 = 1.

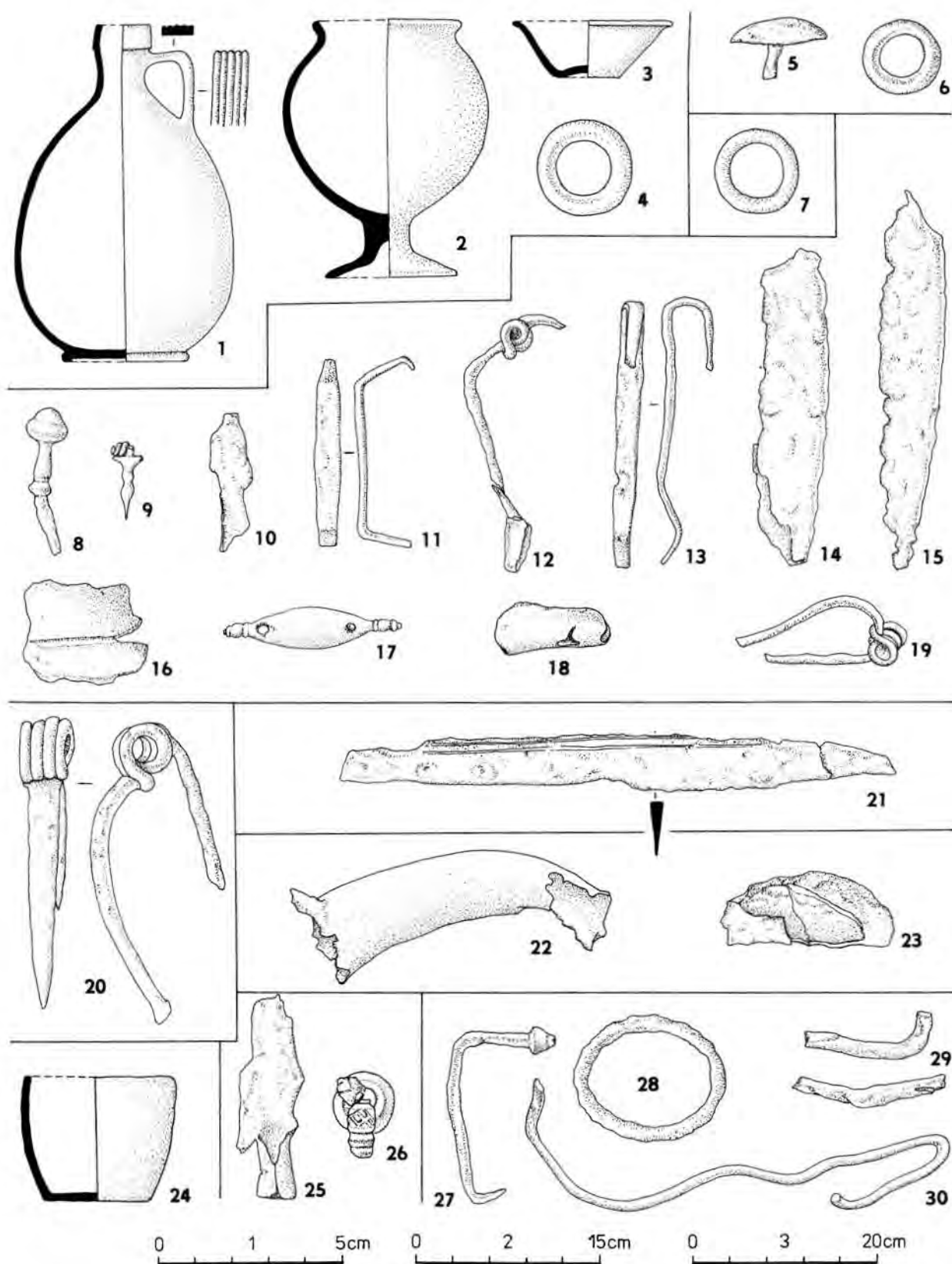

Plate XII. 1-4 - grave 80; 5-6 - grave 85, 7 - grave 86; 8-19 - trenches around barrow 3; 20 - grave 88; 21 - grave 89; 22-23 - grave 90; 24 - grave 91; 25-26 - grave 92; 27-30 - grave 93. Scale: 1 = 4-23, 25-30; 2 = 3, 24; 3 = 1, 2.

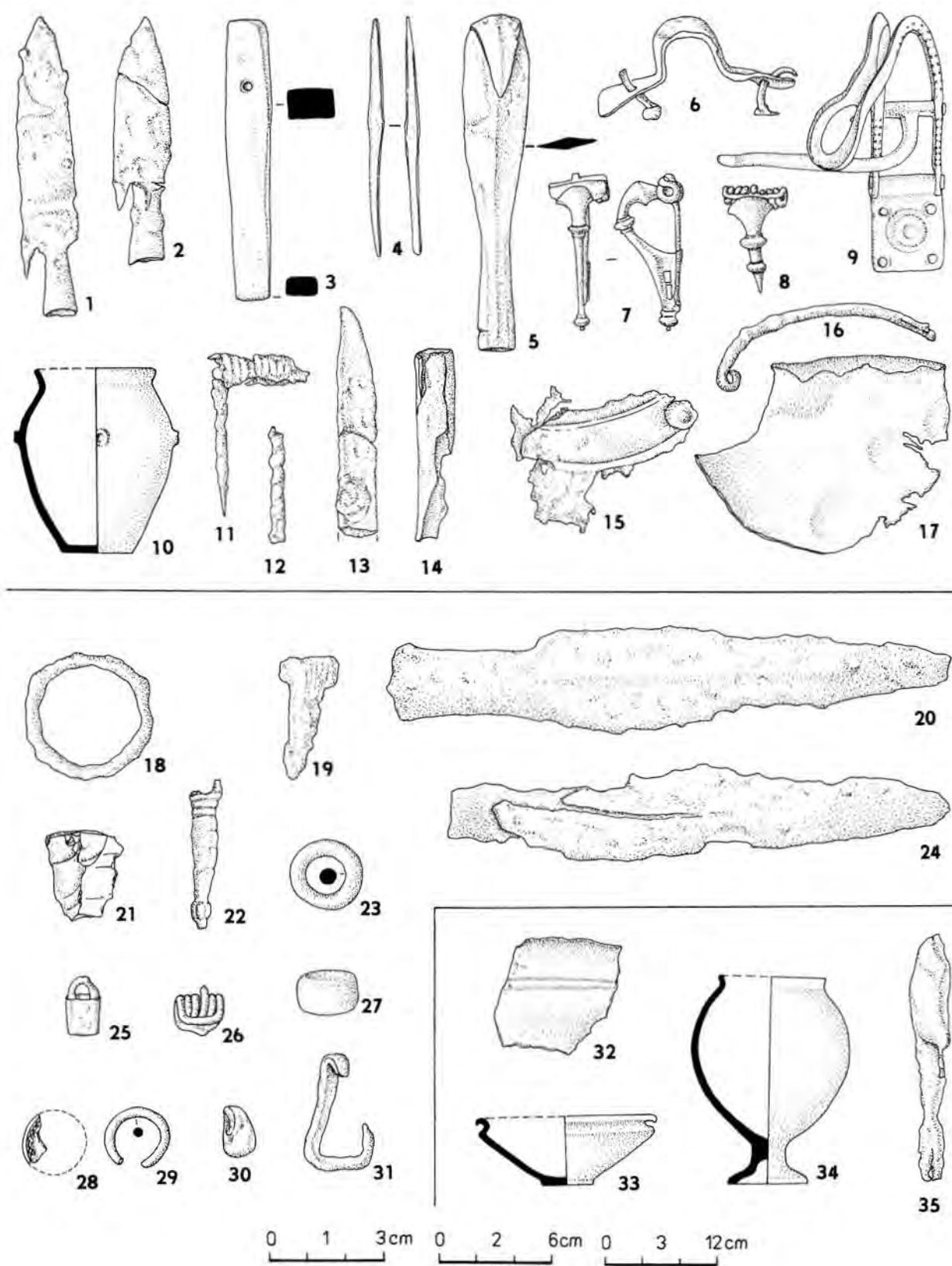

Plate XIII. 1–17 – grave 94; 18–31 – mound of barrow 4; 32–35 – grave 95. Scale: 1 = 1, 2, 4–9, 11–32, 35; 2 = 3; 3 = 10, 33, 34.

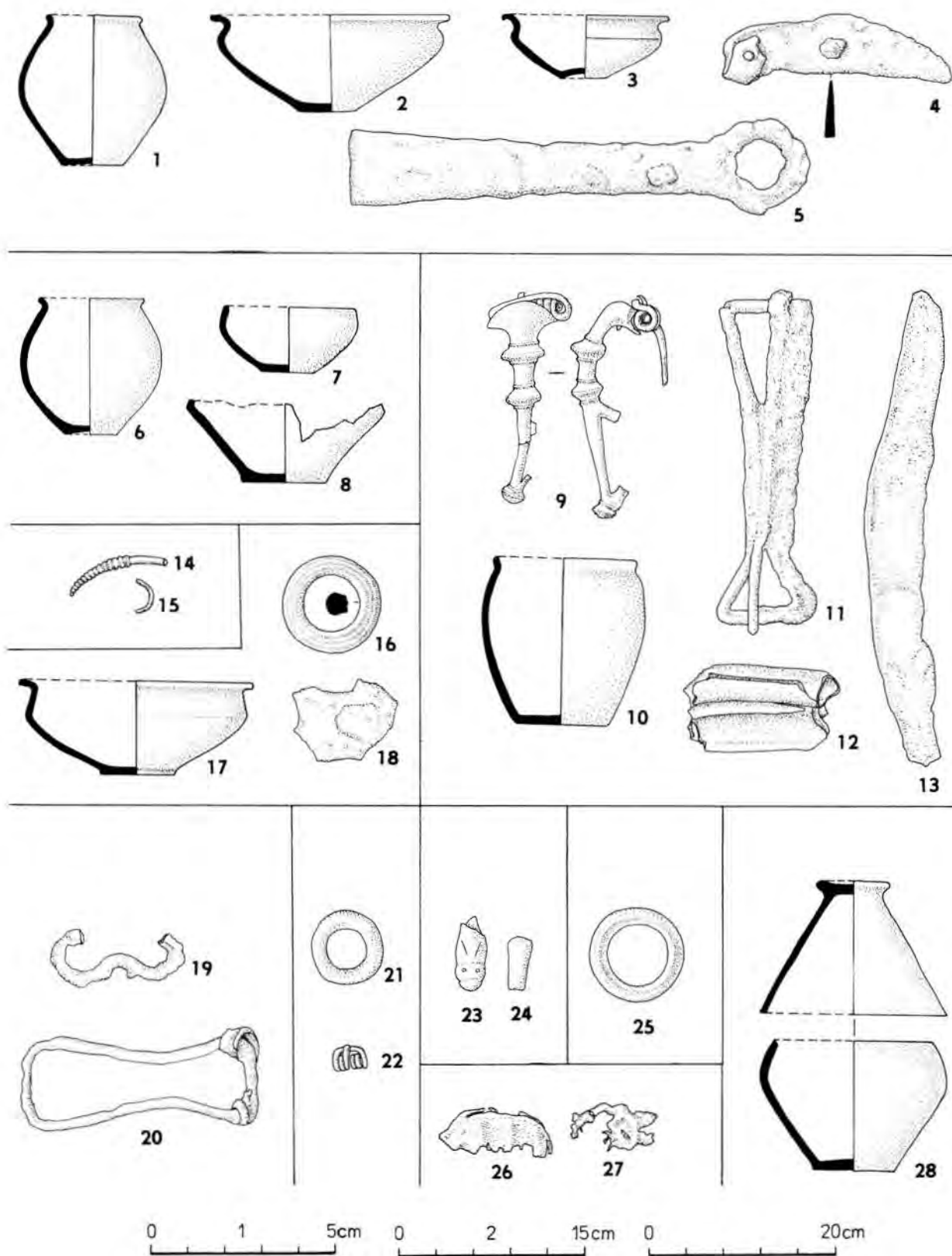

Plate XIV. 1-5 - grave 96; 6-8 - grave 97; 9-13 - grave 100; 14-15 - grave 101; 16-18 - grave 102; 19-20 - grave 103; 21-22 - grave 109; 23-24 - grave 112; 25 - grave 113; 26-27 - grave 114; 28 - grave 115. Scale: 1 = 4, 5, 9-11, 13-15, 17-27; 2 = 3, 7; 3 = 1, 2, 6, 8, 10, 12, 16, 28.

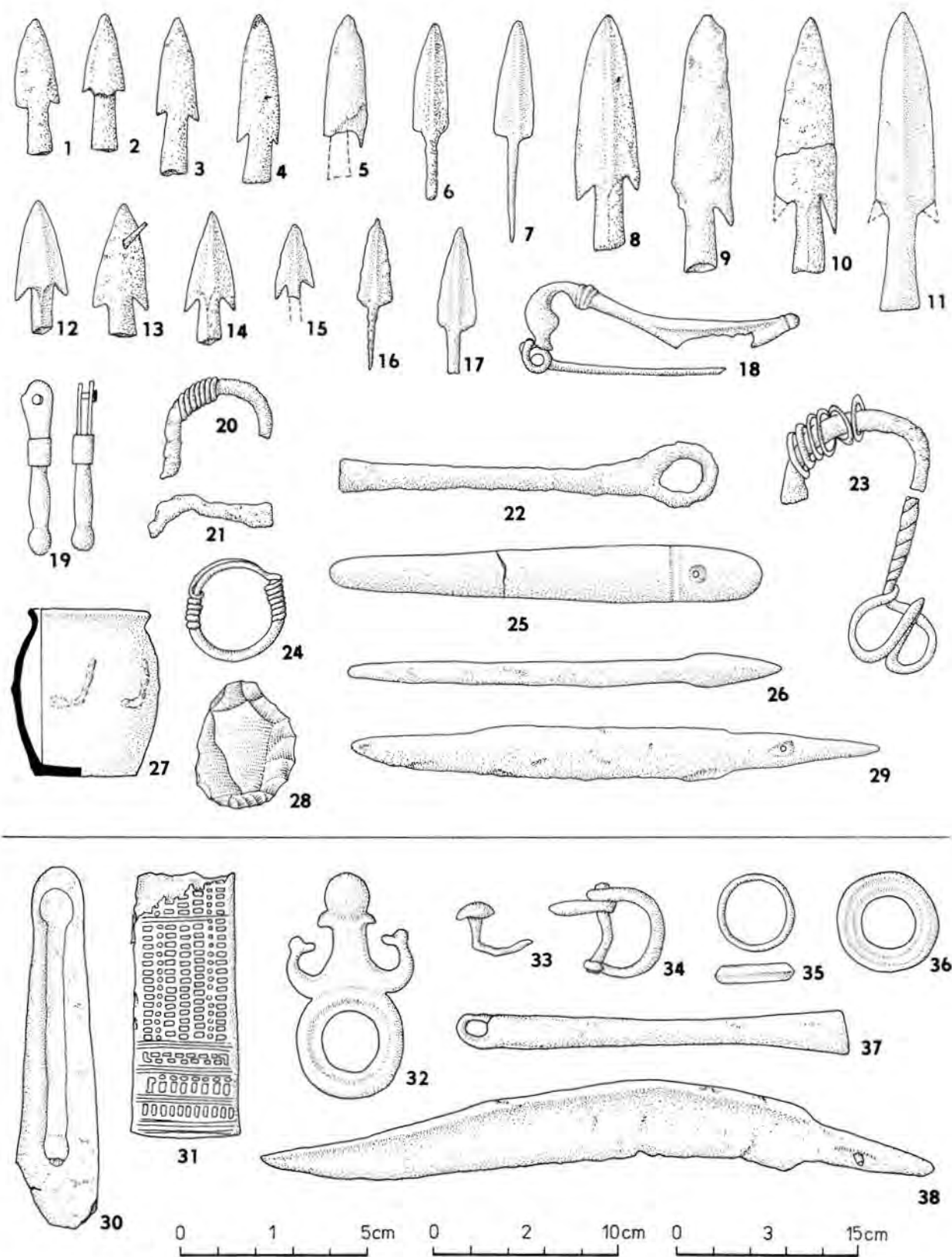

Plate XV. 1–29 – grave 106; 30–38 – grave 108. Scale: 1 = 1–26, 28, 29, 32–38; 2 = 30, 31; 3 = 27.

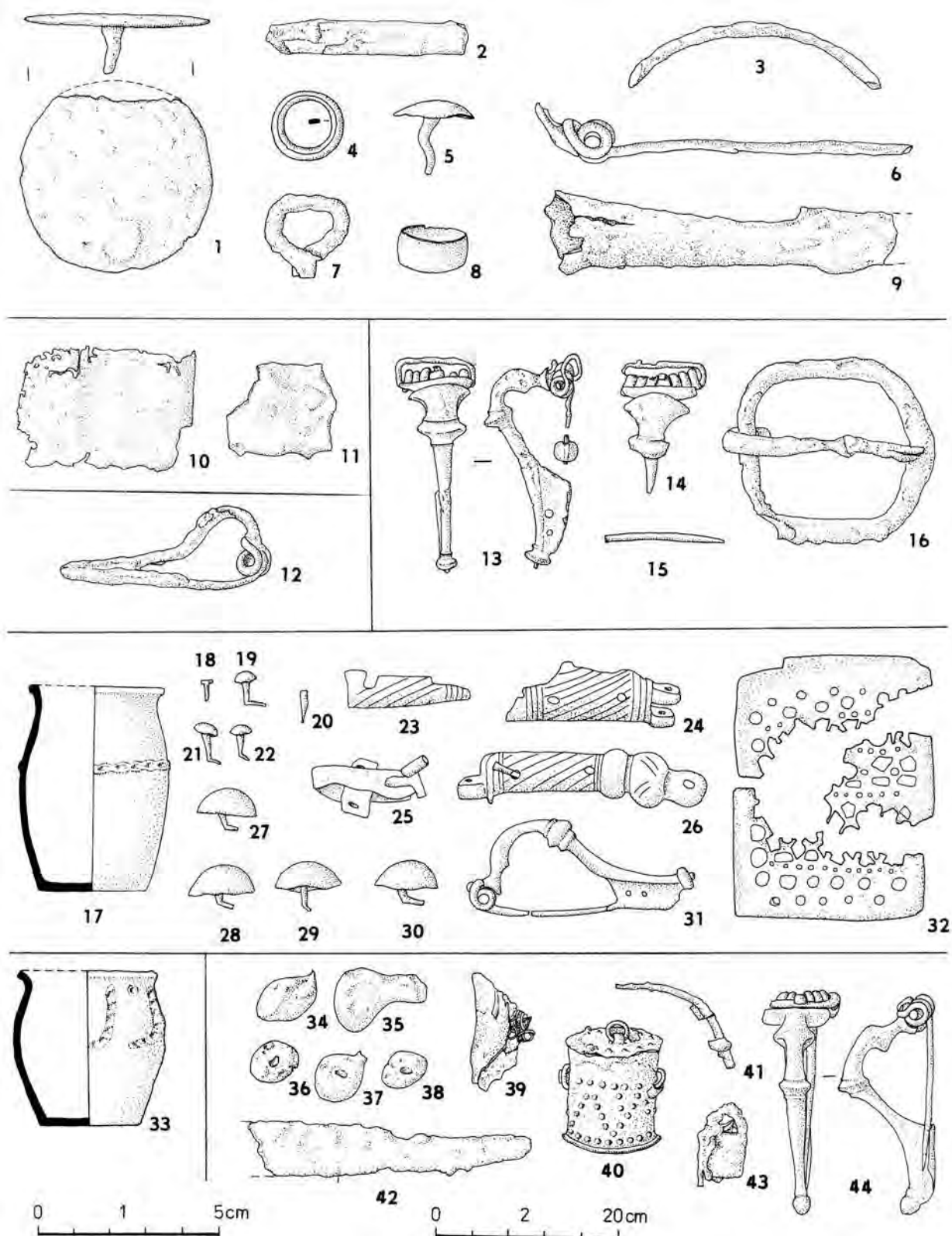

Plate XVI. 1-9 - mound of barrow 5; 10-11 - barrow 6; 12 - grave 117; 13-16 - grave 118; 17-32 - grave 121; 33 - grave 122; 34-44 - grave 123. Scale: 1 = 1-16, 18-32, 34-44; 2 = 17, 33.

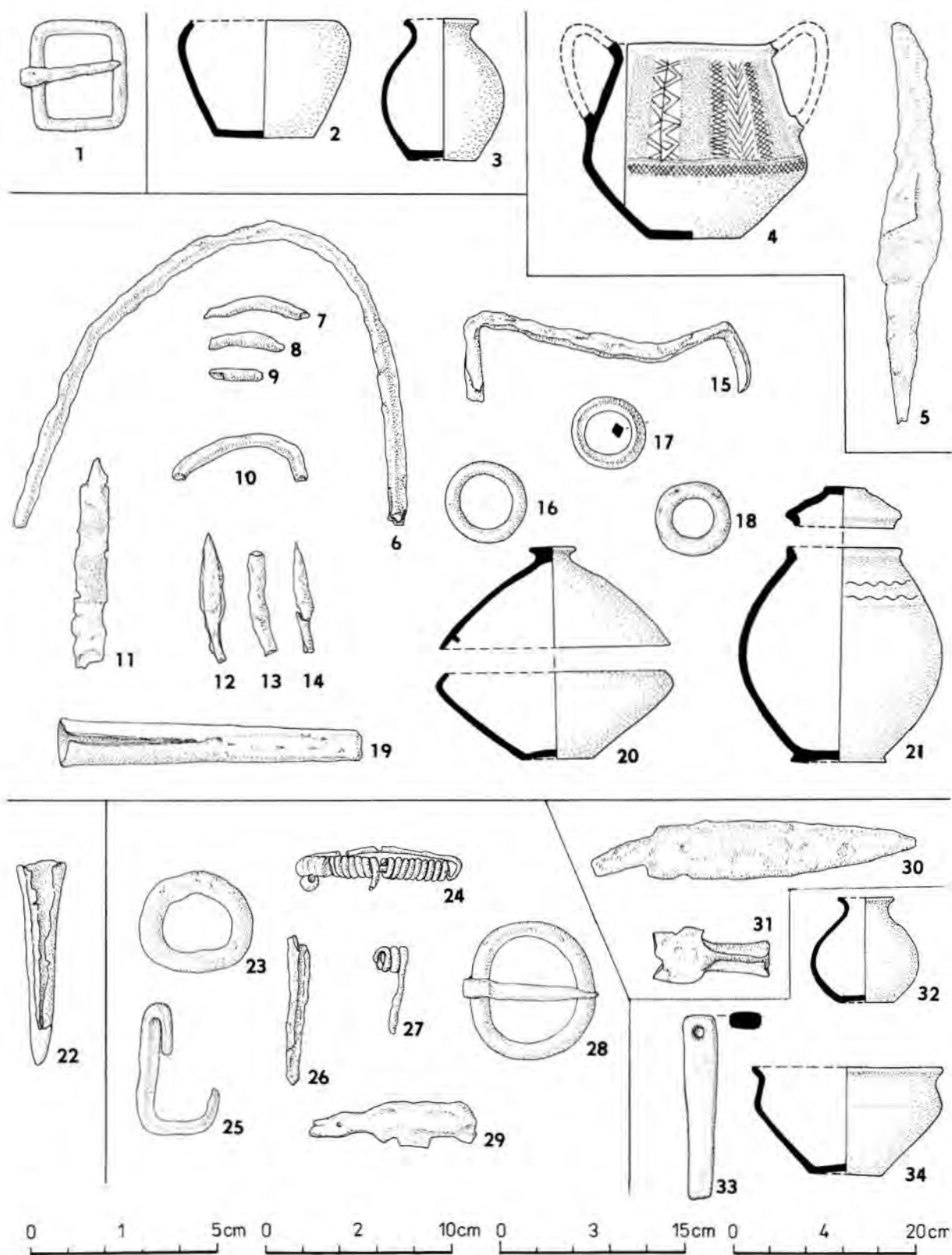

Plate XVII. 1 – grave 124; 2–3 – grave 125; 4–5 – grave 126; 6–21 – barrow 7, grave 127; 22 – grave 129; 23–29 – trench IV beside barrow 8; 30–31 – grave 131; 32–34 – grave 132. Scale: 1 = 1, 5–19; 2 = 30, 33; 3 = 2–4, 31, 32, 34; 4 = 20–29.

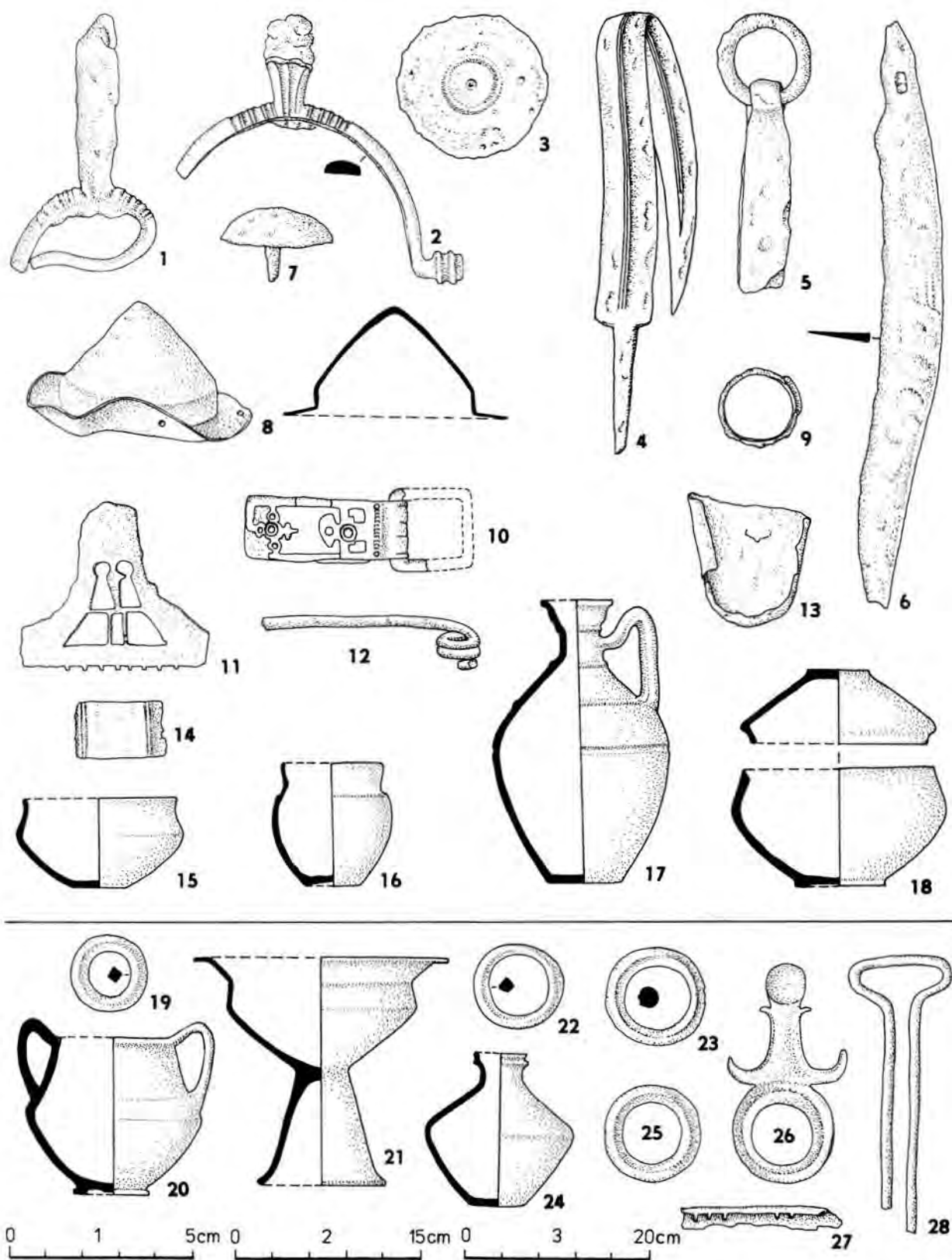

Plate XVIII. 1-18 - grave 128; 19-28 - grave 136. Scale: 1 = 1-3; 5-7, 9-14, 19, 22-28; 2 = 4, 8, 15, 16, 20; 3 = 17, 18, 21, 24.

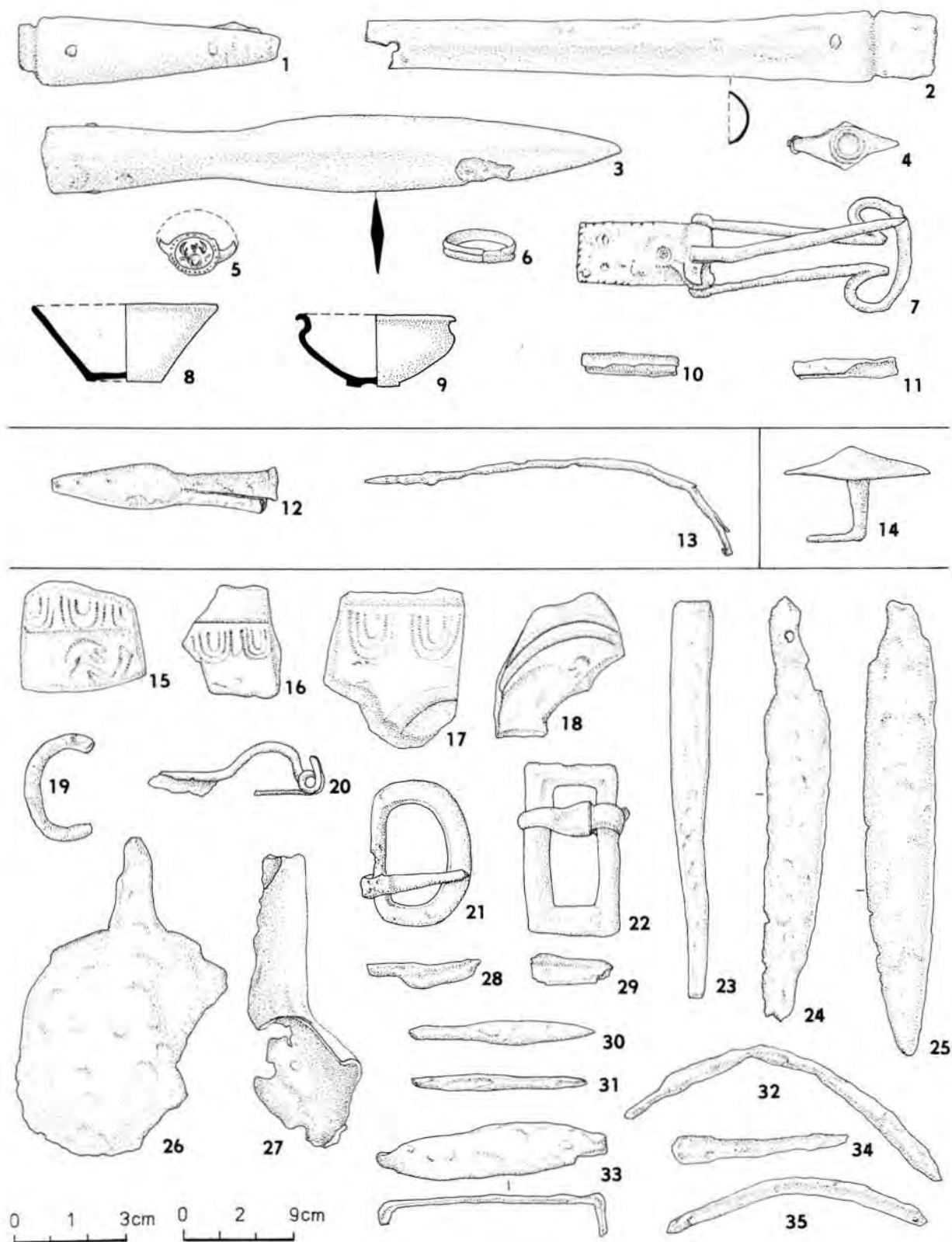

Plate XIX. 1–11 – grave 134; 12–13 – grave 137; 14 – grave 139; 15–35 – mound of barrow 15. Scale: 1 = 1–7, 10–35; 2–8, 9.

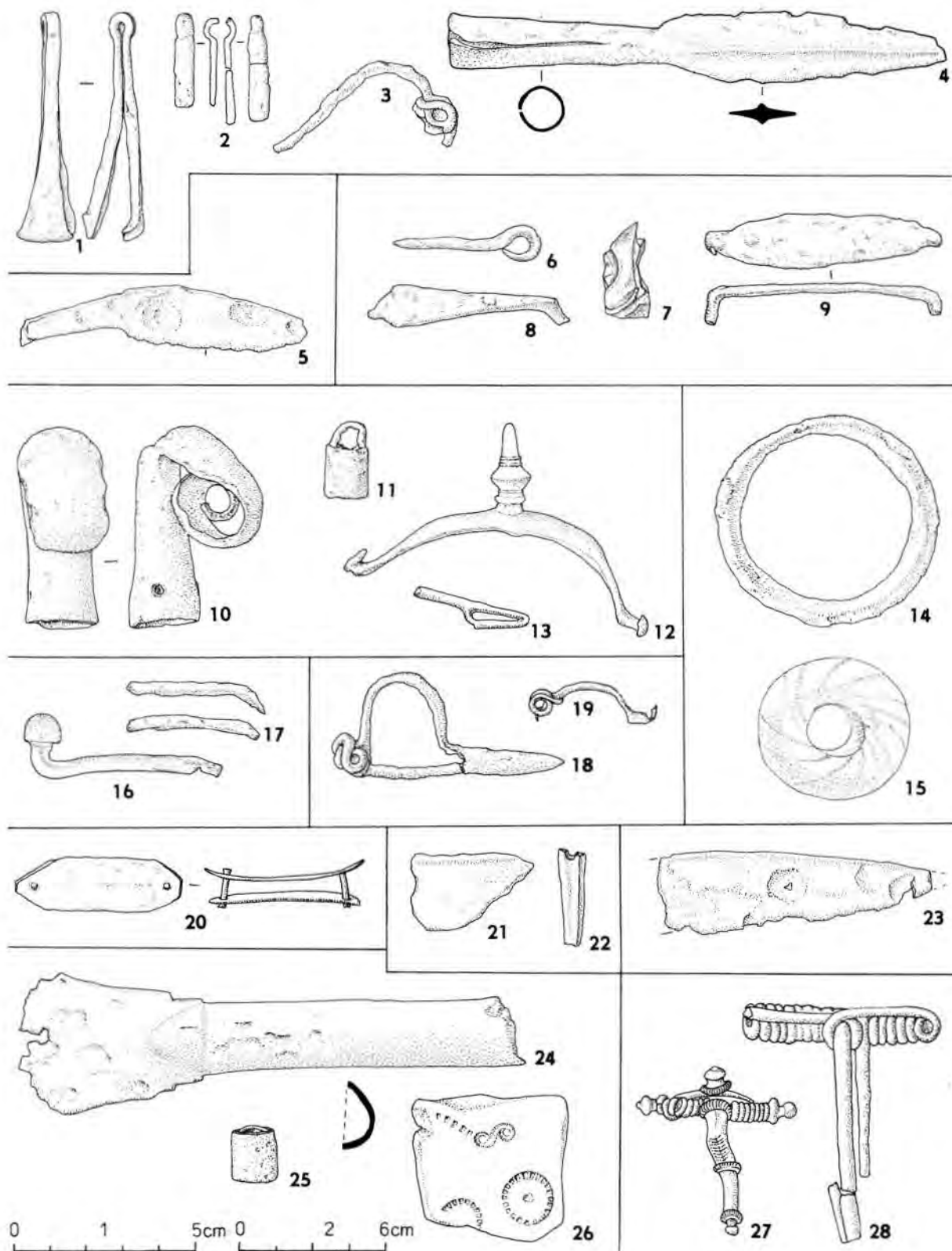

Plate XX. 1-4 - neighbourhood of barrow 15; 5 - grave 141; 6-9 - grave 142; 10-13 - grave 147; 14-15 - grave 148; 16-17 - grave 149; 18-19 - grave 150; 20 - grave 153; 21-22 - grave 156; 23 - grave 158; 24-26 - grave 159; 27-28 - grave 160. Scale: 1 = 1-3, 5-28; 2 = 4.

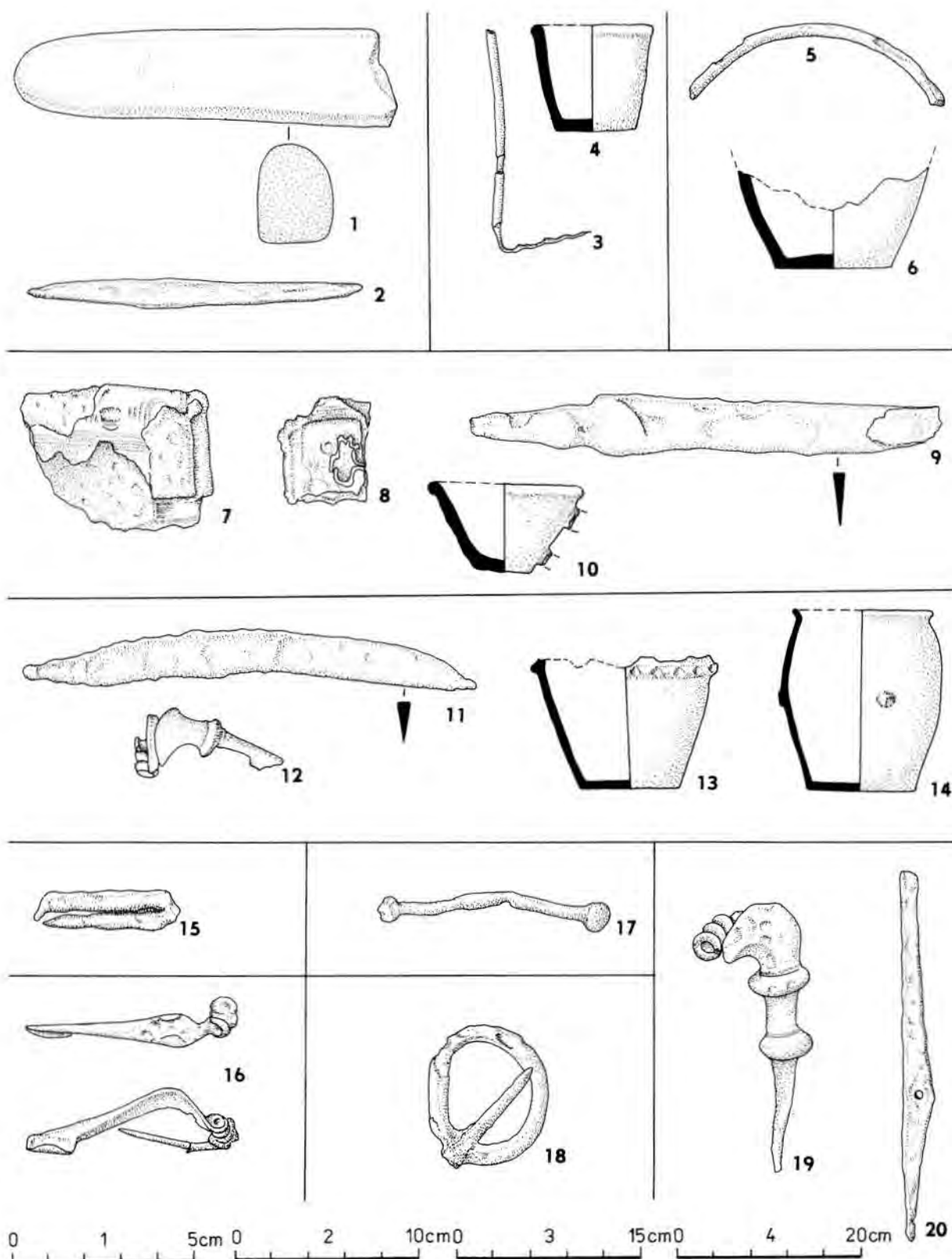

Plate XXII. 1-2 - grave 168; 3-4 - grave 169; 5-6 - grave 170; 7-10 - grave 171; 11-14 - grave 172-173; 15 - grave 174; 16 - grave 175; 17 - grave 176; 18 - grave 177; 19-20 - a layer in trench. Scale: 1 = 1-3, 5, 7, 11, 12, 15-20; 2 = 10; 3 = 4, 6; 4 - 13.

Могильник в с. Земплин конца I в. до н. э. – II в. н. э.

Войтех Будински-Кричка – Мария Ламиова-Шмидлова

Исследования могильника в Земплине, р-н Требишов, предоставили важный материал, который в значительной мере внес вклад в освещение этнических проблем раннеримского периода в восточной Словакии и подтвердил также исторические события рубежа летосчислений, происходящие на территории восточной Словакии.

Курганный могильник находится в урочище Селмаломдомб на современном хозяйственном дворе сельскохозяйственного кооператива. Он значительно потерпел застройкой территории объектами кооператива. Сначала удалось зафиксировать 15 курганных насыпей, из числа которых было раскопано девять. Некоторые погребения были обнаружены также шурфовкой между курганами; итого известно 177 погребений.

В курганном могильнике в Земплине хоронили три этнические группы – кельты, дакийцы и носители пшеворской культуры. Все погребения были трупосожжения в урнах или округлых ямках. Только для символического погребения 167 была сделана яма размерами 245×100 см, напоминающая прямоугольной формой и размерами ямы для трупоположения. Остатки костей, однако, не были обнаружены. Это погребение отличается от других также слоем камней, покрывающих его, но и стелой в юго-восточном углу погребения.

В инвентаре погребений были значительные различия. Раскопаны были бедные и богатые погребения. Среди находок внимания заслуживают больше всего кольчуга и меч с первоначально двустрочной надписью (сегодня можно прочесть только VTILICI). Чаше всего встречаются ножи, оружие представлено главным образом наконечниками копий, стрел и частями щитов (умбоны, ручки и металлические обивки края). Мечи нашлись только в двух случаях.

Погребения с вооружением составляют 13,5 % вскрытых погребений. Из того числа 41,7 % можно приписать дакийцам, 37,5 % пшеворской культуре, остальные 20,8 % нельзя этнически определить. Кажется, что высокий процент по-

гребений дакийских воинов связан со слоем дакийцев, проникших в верхнее Потисье в связи с военными нападениями Буребисты в половине I в. до н. э.

Среди ювелирных изделий в Земплине преобладают фибулы – в 15,82 % погребений (главным образом тип Альмгрен 68). Большинство фибул относится к I в. н. э., в погребениях II в. они уже редко встречаются. Часто встречаются также части поясов, характерных для раннеримского периода, как пряжки, так и кольца (от текстильных поясов) и норико-паннонские поясные гарнитуры. Ценной находкой является железный перстень с геммой, представляющей краба, к исключительным находкам относятся также остальные типы перстней, браслеты и бусины из стекла или стеклянной пасты.

В нескольких случаях были найдены также железные ведрышко-образные подвески. Туалетные принадлежности: гребни, бритвы, пинцеты и зеркало встречались только редко. От бронзовых сосудов сохранились только фрагменты, не позволяющие определить первоначальный вид. Интересным кажется миниатюрный бронзовый тигель и железная пиксида. Были найдены также железные части шкатулок, ведер и питьевой рог. Сохранилось также небольшое количество остатков костяных предметов – игольника, нашивки, браслета и свистульки. Каменные подвески, бруски и куски расплавленного стекла дополняют инвентарь могильника.

С точки зрения определения этнической принадлежности погребений первостепенное значение имеет керамика. 75,3 % сосудов относится к дакийским погребениям, 15,7 % к пшеворским и 4,5 % к латенским и неопределимым.

Дакийская керамика представлена формами последних десятилетий до н. э. – I в. н. э., т. е. т. наз. классической дакийской фазы. Пшеворские сосуды из Земплина можно приблизительно датировать раннеримским периодом.

Погребальный обряд земплинского могильника неодинаковый. Единственной общей чертой был факт, что мертвых сожигали. Однако, при

хоронении остатков костра можно наблюдать значительные различия во всех трех рассматриваемых группах. 71 погребение находилось под курганами, 106 были грунтовые. Также отдельные курганы отличаются друг от друга как конструкцией, так содержанием. В кургане 1 был обнаружен центральный костер, окруженный каменным венцом, в могиле 8 костер без каменного венца, в остальных следов кремации не было. В курганах 2 и 4 были кольцевые рвы. В курганах 2–5, 7, 8 и 15 находились большие камни, но не образующие правильную конструкцию, а, по-видимому, служащие только в качестве укрепления насыпи.

Число погребений под одним курганом колебалось с 1 до 26. Напрашивается вопрос, если под одним курганом были захоронены члены семьи, умершие в определенный отрезок времени, или жертвы какой-нибудь болезни или катастрофы. Можно учитывать также то, что курган могли завершить только для одного из погребений и насыпь закрыла остальные только случайно.

Некоторые погребения находились в ямках диаметром 60 см, в некоторых случаях нельзя было различить контуры ямок из-за каменистого подстилающего слоя. Функцию урны исполняли разные типы сосудов, в дакийских главным образом горшки, в пшеворских глубокие миски, но и горшковидные формы.

Также в помещении костей разница — они встречаются только в сосуде, в сосуде и вокруг него, или чаще всего только в ямке.

Как ямные, так и урновые погребения более или менее богаты и в обоих находятся остатки как мужчин, так женщин всех категорий возраста и всех этнических групп, обнаруженных в могильнике.

Отсутствие единства в погребальном обряде на могильнике в Земплине не является исключением — оно наблюдается также в других современных ему могильниках в восточной части Карпатского бассейна и на Украине.

Вопреки плохому состоянию антропологического материала удалось определить кости 122 особей, т. е. 69,5 % могильника, из того числа 10 женщин, пять мужчин, семь детей и 105 точнее неопределенных взрослых. Низкое число детских погребений можно объяснить тем, что они находились мелко под поверхностью, поэтому не сохранились. Инвентарь погребений с определенным полом отвечает антропологическому определению.

Количество костей в отдельных погребениях

колеблется с 1–2 фрагментов до 3 килограммов. Это явление, наблюдаемое также в других могильниках раннеримского периода, объясняется культом (только часть костей похоронена, часть рассеяна, чтобы их ветер принес в небо, или часть перенесли в место рождения или прошлого места пребывания и т. п.).

Кости животных в земплинском могильнике отвечают видам животных, обнаруженных также на поселениях восточной Словакии римского периода, но их процентное соотношение не совпадает. На поселениях преобладают кости крупного рогатого скота, в погребениях, наоборот, кости мелкого рогатого скота и свиньи, менее крупного рогатого скота и исключительно птицы. Так как кости были зачастую в более бедных погребениях, можно полагать, что во время похорон ели недорогих животных. В трех земплинских погребениях были медвежьи когти от медвежьих шкур, на которых лежали мертвые на костре. В раннеримский период аналогии в многих могильниках.

При изучении социального состава населения единственным критерием являются приложения. У беднейших погребений нет признаков для различения свободного человека от раба, однако, инвентарь более богатых не всегда отражает социальное положение, так как в могилу не клали все имущество. Среднебогатыми можно считать 37,29 % погребений, богатыми 9,6 %. Отношение погребений приблизительно совпадает у всех этнических групп не только в Земплине, что подтверждает приблизительно одинаковую социальную дифференциацию.

Можно полагать, что основными профессиями были земледелие и скотоводство, второстепенными охота и рыболовля. Пряслица и другие орудия труда свидетельствуют об обиходных домашних ремеслах.

В отличие от поселений, в могильнике в Земплине можно отличить слой воинов, но и племенной аристократии, которой принадлежат богатейшие погребения воинов, но и женские и детские погребения.

Автохтонами можно с точки зрения римского периода считать позднелатенское население, состоящее из остатков местных кельтов и новоприсельцев-дакийцев, которые вместе создали материальную культуру т. наз. кельто-дакийского горизонта. Шесть погребений (3,39 %) датируемых I в. до н. э. еще все выразительно кельтские.

Среди этнически определимых погребений

преобладают дакийские (30,51 %), датированные концом I в. до н. э.—концом I в. и началом II в. н. э. Это период, когда кельты, стоящие на высшем культурном и экономическом уровне, попали в зависимость дакийцев. Начало этого симбиоза можно связывать с периодом военной экспансии Бурбисты. Прибывшим в Земплин захватчиками дакийцам принадлежат богатейшие погребения; более поздние их погребения уже не столь богаты.

В липицких находках не проявляется самостоятельность этноса; они только свидетельствуют о кельто-дакийском сосуществовании.

Пшеворские погребения (12,99 %) восходят к периоду с конца I в. приблизительно до 200 г. н. э. и свидетельствуют о долговременном пребывании носителей пшеворской культуры в верхнем Потисье, не только кратковременном в связи с военной экспансией, как раньше предполагалось. Пшеворский слой в дакийском встречается и в других местах. 53,11 % погребений земплинского памятника нельзя этнически и хронологически определить по инвентарю.

К импортам, по-видимому, относятся металлические сосуды, мечи, и, может быть, также

перстень с геммой. Проблематично, если дорогу их прибытия в Потисье следует искать прямо в юго-западном направлении, или через Дакию, оживленные контакты которой с Италией подтверждены. Кольчуга юго-восточного происхождения, импортами можно считать также другие металлические изделия.

Отсутствует terra sigillata, обильно встречаемая на памятниках варваров с II в., что важно для датировки земплинского могильника. Значит, что здесь хоронили раньше торговли ею в верхнем Потисье.

Хотя удалось зафиксировать только часть могильника в Земплине, датированную 50 г. до н. э.—200 г. н. э. (наличие более ранних и более поздних погребений нельзя исключить), получились опорные пункты для изучения истории северо-восточной части Карпатского бассейна на рубеже летосчислений и в раннеримский период, как с этнической, социальной, так и политической точек зрения. Подтвердилось, что верхнее Потисье — перекресток народов — можно считать перекрестком также в рассматриваемый период.

Перевод Э. Громовой

PROBLEMS OF ANTHROPOLOGICAL DETERMINATION OF CREMATION BURIALS FROM ZEMPLÍN

MILAN STLOUKAL
(National Museum, Prague)

The analysis of cremation burials is one of the most ungrateful tasks for the anthropologist. Much more time must be devoted to the determination of basic demographic data, i.e. the age and sex of the buried, much more time and efforts compared with skeletal burials knowing that the determination will never and can never be fully reliable. We risk by this to get into controversy with find situation, archaeological information on burial inventory and its interpretation. On the basis of not fully reliable anthropological data we, for instance, determine a female burial though a sword was found there: or we identify as a male burial that one where a spindle-whorl was found among inventory, the find typical for female graves. Anthropologists differ in their opinions how to respond to such a situation. Some of them insist on their determination, others give way to the strength of archaeological arguments. Which is right?

In the case of the burial place at Zemplín such controversy occurred only in two cases. In grave 26, which the anthropological opinion determines as a female, a spearhead was found over the urn (besides there were shears and a needle there). In this urn compared with other burials of the Zemplín cemetery relatively a great number of burnt bones was preserved here; it is one of eight graves, where number of remains exceeded 1,000 ccm (which anyway is hardly a half of the amount of burnt bones that are usually left after the cremation of an adult). Anthropological determination of sex is here based on the find of a sharp upper edge of the right orbit, another fragment of the frontal bone had flat supraciliary arch and a flat glabella; besides a small femur head (caput femoris) was found here. Without well preserved pelvic bones sex determination is almost never quite sure, but on the other hand findings listed above would be sufficient enough for diagnosis even in skeletal burials. Nevertheless we must not forget that individual bone fragments are deformed and minimized due to the glow. The

reduction is not big only about 10% but outwardly the difference is really striking. It is not excluded that bones in grave 26 overcame such a change of shape that male skull fragments assumed the look of a female skull. So that the anthropological analysis need not necessarily be right. Is it quite certain that regarding the find of a spearhead it is a case of a male burial? In preceding text *M. Lamiová-Schmiedlová* herself puts the same question in connection with grave 26 and says that there could exist other reasons why was the spearhead put into the burial e.g. cult or heritage etc. Perhaps at first sight this could be also suggested by a fact that the spearhead together with the shears, knife, and needle were placed in the burial over the urn; but in this cemetery a spearhead was found in an urn only once, in grave 94, in all nine other cases it lied freely either among burnt bones by a pit burial or outside the urn.

The other case of disagreement between the anthropological determination and grave furniture could be grave 100, where besides a fibula, a bronze buckle, a knife and other grave goods a fragmented part of a shield was found. In this case the sex diagnosis is much less reliable, it is based only on the fact that the found bone fragments are very gracile, that could be a dangerous speculation. And therefore the anthropological opinion reads as follows "...fragments of a gracile skeleton of a younger adult, with respect to the mentioned gracility a female."

It is clear from the whole text that the anthropologist worked quite independently, without any knowledge of the find circumstances and grave furniture of individual graves. It is the only correct method if we want the results not to be influenced beforehand. I would hardly write a female diagnosis for grave 26 knowing that a spearhead was found there. And yet just the confrontation of mutually independent opinions of the archaeologists and anthropologist can sometimes bring new interesting knowledge.

It follows from the preceding archaeological analysis of *M. Lamiová-Schmiedlová* that objects typical for a male grave furniture are e.g. a sword, a scabbard of a sword, spearhead, shield (or its parts), spurs, and of course a unique finding of a harness. A finding typical for female graves in this time horizon is only a spindle-whorl, although we can take here into consideration parts of belts, beads and mount of chests. In anthropological opinion sex could be determined only in seven males and ten females, of which in three males and three female burials this diagnosis was confirmed by the archaeological find:

grave 22: female – spindle-whorl, beads, pearls, small bucket, bone bracelet, pin, bronze vessel;

grave 31: female – spindle-whorl, fibula;

grave 54: male – shield, knife;

grave 69: male – spearhead;

grave 121: female – belt mount, fibula, bronze pin;

grave 171: male – scabbard of a sword.

I do not list all the finds excavated from these graves, but only those which are or could be of any significance in sex determination of the buried.

When we take into account grave furniture, then on the basis of the above listed sex could be determined in further burials:

grave 20: male – 2 spurs, bracelet;

grave 23: male – spur, shield, spearhead and arrowhead, knife, bronze kettle, buckle, fibula, beads, shears, razor, comb, small bucket;

grave 24: female – spindle-whorl, needle, pin, comb;

grave 48: female – 2 spindle-whorls, knife, buckle, pendants, 2 fibulae;

grave 50: male – shield, spearhead, arrowhead, spurs, shears, buckle, comb;

grave 51: female – spindle-whorl, fibulae;

grave 52: female – spindle-whorl;

grave 57: male – 2 spurs, ring;

grave 70: male – shield, spearhead, arrowhead, shears;

grave 72: male – shield, knife, razor, buckle;

grave 78: male – harness, sword, 3 bronze vessels, belt mount;

grave 94: male – spearhead, fibulae, whetstone, knife, bolts, bronze vessel;

grave 108: male – scabbards, knife, ring, buckle, sharpening steel, small bucket;

grave 128: male – sword, shield, knife ("in a pit to the NE, ... perhaps belongs to the grave");

grave 134: male – shield, spearhead, ring, buckle, fibula, bronze mount, vase;

grave 147: male – spur, spearhead, fibula, pendant;

grave 159: male – shield, pendant;

grave 162: male – shield;

grave 165: male – arrowhead, knife.

They are 15 graves of adult men and 4 graves of adult women. Together with those whose sex was determined before and grave 100, where the original anthropological determination had been corrected, they are altogether 23 male graves and 12 female burials – the problem of grave 26 is left open. Of 105 burials of adults which were found by the ar-

chaeological investigation, then it was possible to determine sex in 36 (34.3 %) of them, but the anthropologist's own portion in the results is smaller than a half (Tab. 1).

Table 1. Age distribution of burials

	20–40 y.		40–60 y.		undetermined		total	
	number	%	number	%	number	%	number	%
male	7	20.0	4	11.4	12	34.3	23	65.7
female	6	17.1	4	11.4	2	5.7	12	34.3
total	13	37.1	8	22.9	14	40.0	35	100.0

This division does not surprise in female burials, because we can find majority of the buried women within this category of younger adults, which covers the period from 20 to 40 years; it is only a repetition of a well known opinion that it is connected with a higher mortality level among women in connection with pregnancy, childbirth, childbed. It is a little unusual that also of the male burials, where the age of the buried could be determined more precisely, the majority is in the group 20–40 y, while at the age of matusus (40–60 years) only about one third of men had died according to this table. This ascertainment is weakened by the fact that almost half of these graves was so badly preserved that the exact age determination of the buried was not possible.

At the very beginning of this contribution I have suggested that the goal of the anthropological investigation of cremation burials is to reach basic demographical data on the population examined. We cannot desire for more because pathological finds are rare in this material and metrical analysis is impossible at all. Results of palaeodemographical analyses of cremation burial places are nevertheless interesting and of contribution. But in the case of Zemplín the anthropologist is relieved even of this pleasure – not the whole burial place was unearthed. The fact, that of 112 determinable graves there were only 7 (6.25 %) burials of children and minors, is a clear evidence that from the palaeodemographical point of view no representative collection was available. This number would be low even only for the group of new borns and infants but just in cremation burials the numbers of little children are usually a little higher than in skeletal burials. Even if we would presume that all the undeterminable burials (26) together with those where burnt bones did not preserve (21) or only animal bones are

present (9) are the burials of children what is highly improbable, even then their total number would be only 63; it is something more than one third of the total number (37.5 %), although they ought to be at least a half.

Descriptions of individual cremation burials from the anthropological point of view are published together with the results of this analysis in another place (*M. Lamiová-Schmiedlová — M. Stloukal*,

Mohylník z doby římské v Zemplíně, Časopis Národního muzea v Praze, 155, 1986, pp. 62–71). Here we concentrated our attention to the confrontation of anthropological and archaeological determinations and conclusions resulting in further investigation of this type. We believe that this comparison can be interesting for both closely cooperating scientific disciplines.

Translation by *M. Urbanová*

Проблематика антропологического определения кремационных погребений из с. Земплин

Милан Стлоукал

Анализ кремационных захоронений является для антрополога одной из самых неблагоприятных задач, потому что уже определение основных демографических данных требует много времени и усилий и при том никогда не может быть полностью достоверным. Он также рискует, что очнется в противоречии с археологическими знаниями о инвентаре погребения и его интерпретации. Что касается земплинского могильника, такое противоречие встретилось в двух случаях: над урной с „женским“ захоронением 26 нашлось копье, в другом „женском“ погребении 100 были кроме другого и обломки железного щитового умбона. При погребении 26 антропологическое поставление пола относительно достоверно и копье не принадлежало непосредственно к инвентарю захоронения. С другой стороны поставление женского пола при погребении 100 опирается только на хруп-

кость костей и находка умбона здесь представляет аргумент гораздо важный. Это ясно, что сопоставление независимых друг от друга взглядов археолога и антрополога может принести интересные информации.

На основе археологического анализа можно считать типичными для мужского захоронения находки меча, ножен, копья, щита или его частей, шпор и естественно находку кольчуги. Находка типически женская в этом временном горизонте это пряслице, хотя и здесь можно брать во внимание и части пояса, бусы и оковки шкатулок. В заключении антрополога пол мог быть поставлен только у семи мужчин и десяти женщин, из того у трех мужских и трех женских захоронений этот диагноз подтверждается и археологической находкой. Если мы обратим внимание и на инвентарь, то потом на основе вышеприведенных находок пол можно будет поставить и у сле-

дующих 15 захоронений взрослых мужчин и четырех захоронений взрослых женщин. Из 105 захоронений взрослых, которые были здесь выявлены антропологическим исследованием, можно было поставить пол у 36 (34,3 %), но доля собственных результатов антрополога составляет едва половину.

Что касается возрастного состава, потом 30 % мужских захоронений входит в возрастную группу адултус, 17,4 % в группу матурус и у 52,2 % нельзя возраст ближе определить. Из женщин целая половина умерла до исполнения 40 лет (адултус). Главной целью антропологического анализа погребений с трупосожжением является обычно приобретение основных демографичес-

ких данных и на их основе проведенный палеодемографический анализ. В случае Земплина не был вскрыт весь могильник, так что этот анализ не возможен. Сам факт, что из 112 определимых погребений было только 7 (6,25 %) захоронений детей и малолетних, явно свидетельствует о том, что из палеодемографической точки зрения автор не располагает репрезентативной коллекцией. И если предполагать, что детскими захоронениями были и неопределимые и те, в которых не сохранилось никаких пережженных костей, что мало правдеподобно, то и потом их общее число достигло бы только 63, что немножко больше одной трети общего количества.

Перевод *М. Урбановой*

STRUCTURAL ANALYSIS OF A SCABBARD AND A RING MAIL FROM ZEMPLÍN

MARGITA LONGAUEROVÁ – SVĀTOBOJ LONGAUER

(The Department of Material Science, Metallurgical Faculty of Technical University, Košice)

Metallographic analysis of metal artefacts from archaeological sites allows to judge their quality and some properties from the view of functional application of the object. Together with archaeological information it makes clear broader connections between the material used, production method and heat or chemical-heat processing in a particular historical period.

The aim of the contribution presented is to analyse the structural state of the scabbard fragment (Fig. 1:

1a) and two fragments of the mail (Fig. 1: 1b, c). The finds from the 1st–2nd century A.D. were found together in a cremation cemetery in the site of Zemplín, location Szélmalomdomb. They have been lent for the analysis from the Archaeological Institute SAS, working place Košice. The structural analysis was done on cross-section of the finds. The sections were prepared by a common procedure of wet grinding, mechanical polishing and chemical etching. The study of microstructures was done by

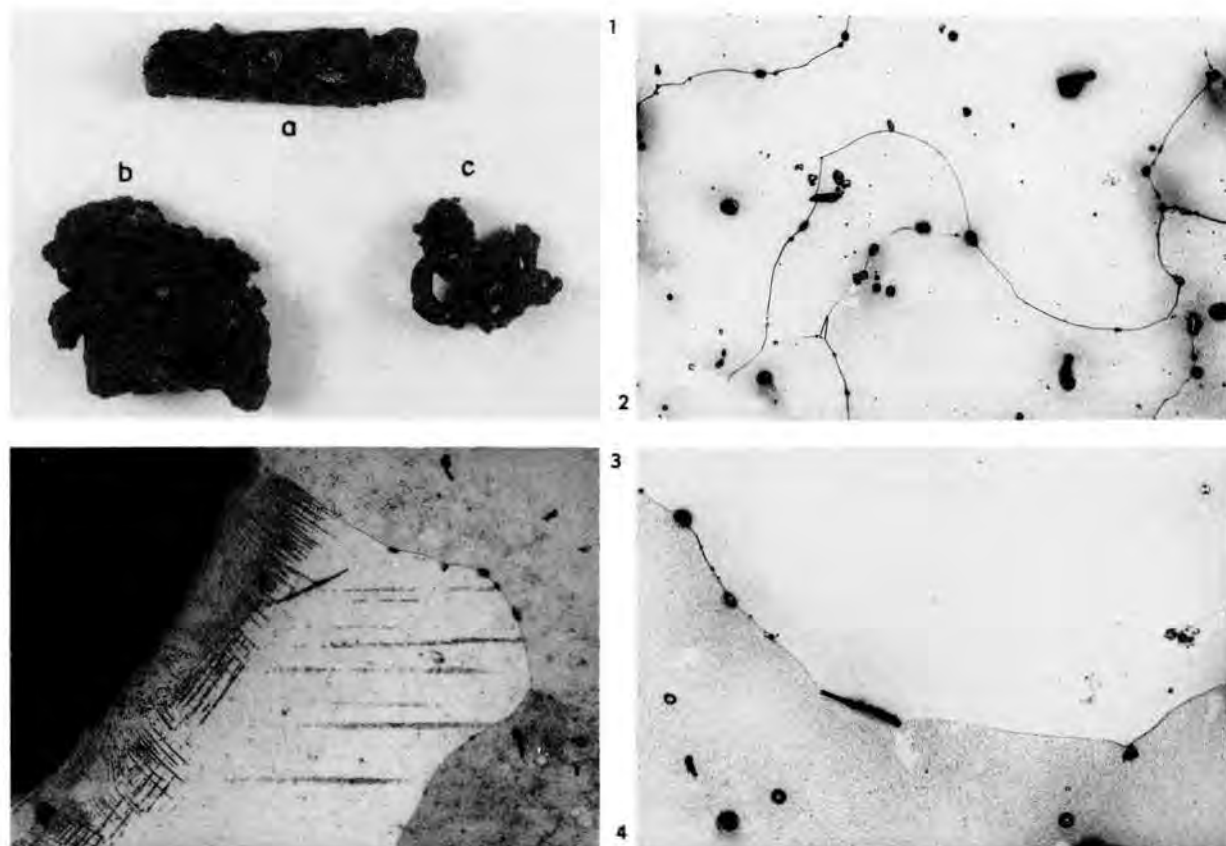

Fig. 1. Macroscopic view of the analysed finds and the scabbard microstructure. 1a – brass scabbard fragment; 1b, c – the fragments of steel mail, mag. 1.6 $\times$; 2 – scabbard microstructure, coarse grains of α -phase, mag. 150 $\times$; 3 – deformation bands in the structure from the sample margin of the scabbard, mag. 300 $\times$; 4 – inclusions at grain boundaries and in grain volume of α -phase in the scabbard, mag. 300 $\times$. Etching agent: 4 g FeCl_3 + 30 ml HCl + 1000 ml H_2O .

a light microscope Metalloplan Leitz and scanning electron microscope JEOL JSM-35 CF. Chemical composition of the finds was determined by a chemical analysis and/or energy dispersive x-ray analysis on the analyser Link 860. Microhardness of structural components was measured with a microhardness tester Hanemann with loading of 50 g and loading time 10 s.

Results and discussion

Scabbard

The scabbard fragment was covered with an oxidized green layer of corrosive products, (Fig. 1:

1a). Chemical composition was determined by the energy-dispersed analysis as follows: 81.1 % Cu, 17.7 % Zn, 0.9 % Al, 0.3 % Fe. It is then a case of monophasic brass.

Microstructure is composed of coarse grains of phase α which is a substitutive solid solution of Zn in copper (Fig. 1: 2). Neither deformation nor annealing twins were observed in the structure. Material is in a cast state. Homogeneous grain structure of the find without a dendritic morphology shows the loss of chemical heterogeneity of the cast scabbard by heating probably during the cremation rite. Local occurrence of deformation bands in the structure at the margin of the sample proves the cold deforma-

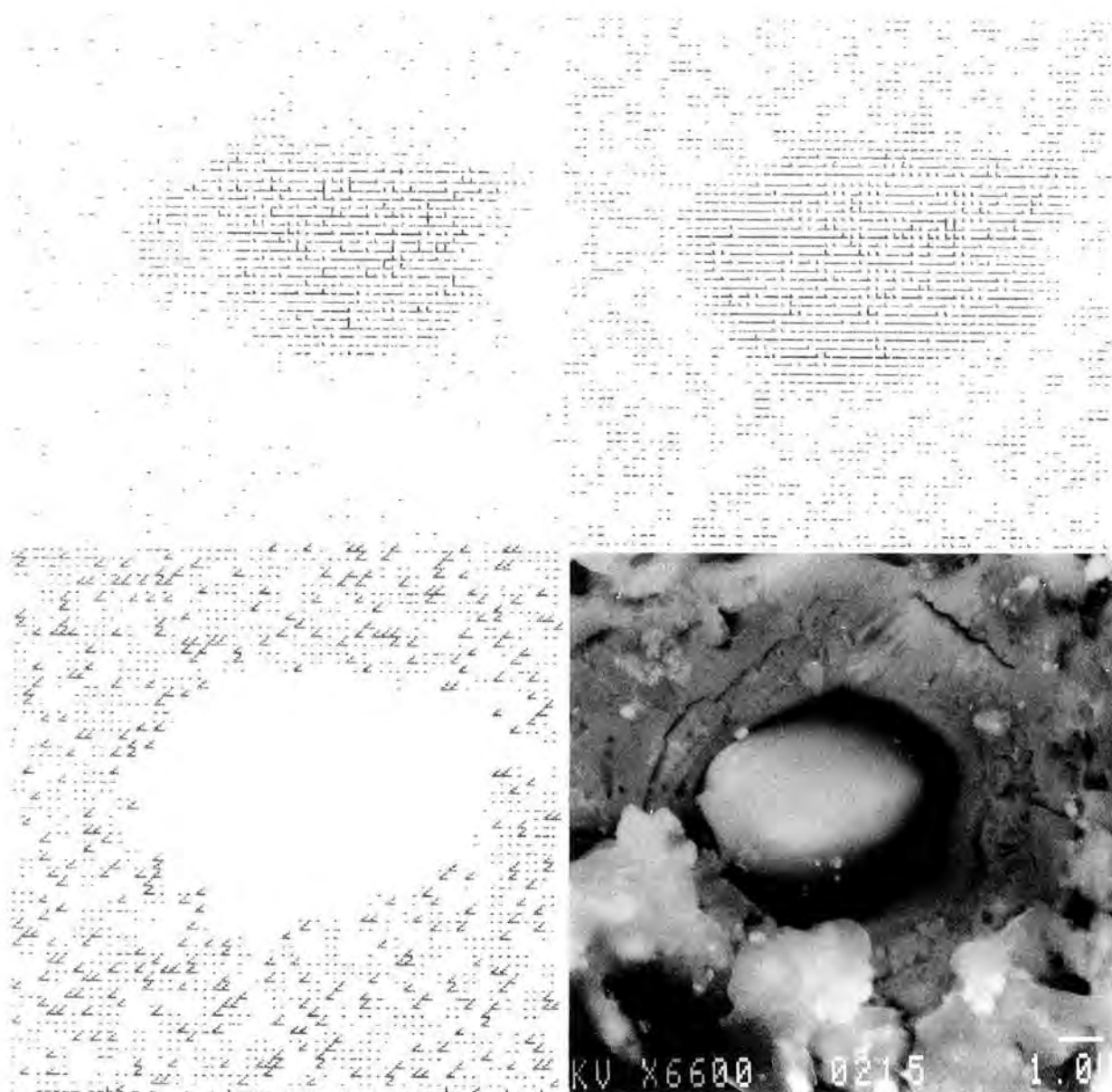

Fig. 2. The record from the energy-dispersed analysis of X-rays of the zinc sulphid inclusion in the scabbard. 1 – S distribution; 2 – Zn distribution; 3 – Cu distribution; 4 – a detail of the analysed inclusion documented by an a scanning electron microscope.

tion (Fig. 3). We therefore presume, that the edges and/or part of the scabbard surface could be decorated with hammering.

As seen in Fig. 1: 2-4, the structure is contaminated with inclusions. They occur in volume and at grain boundaries, here and there being fallen-out. It was determined by means of the method of energy dispersive analysis that it is the case of zinc sulphides. Fig. 2: 1 illustrates the sulphur distribution in cross-section of an inclusion, Fig. 2: 2 Zn distribution, Fig. 2: 3 Cu distribution and Fig. 2: 4 illustrates a detail of the analysed inclusion. It follows from the figures that most sulphur occurs in the volume of sulphid, less on its surface. Zn distribution is similar. The distribution of Cu shows that the matrix is richest in Cu but in the cross-section of the inclusion it does not occur.

The analysed monophasic brass with 81.1 % Cu

content is suitable for forming. Brasses of similar composition are used even today for decorative or artistic objects because of the beautiful yellow colour resembling the colour of gold. Regarding low claims for strength of a scabbard, the material with coarse-grained cast structure was sufficient. That means that the application of the analysed homogeneous brass for the scabbard is in line with functional requirement, i.e. with relatively low claims of its strength characteristics and high claims of its appearance.

Ring mail

The appearance of the fragments of the mail is documented in Fig. 1: 1b, c. Individual rings, only partially visible, are mostly twisted, deformed and in many places melted together to a shapeless matter. The fragments were taken from a considerably damaged find, which weighs as much as 6 587.7 g.

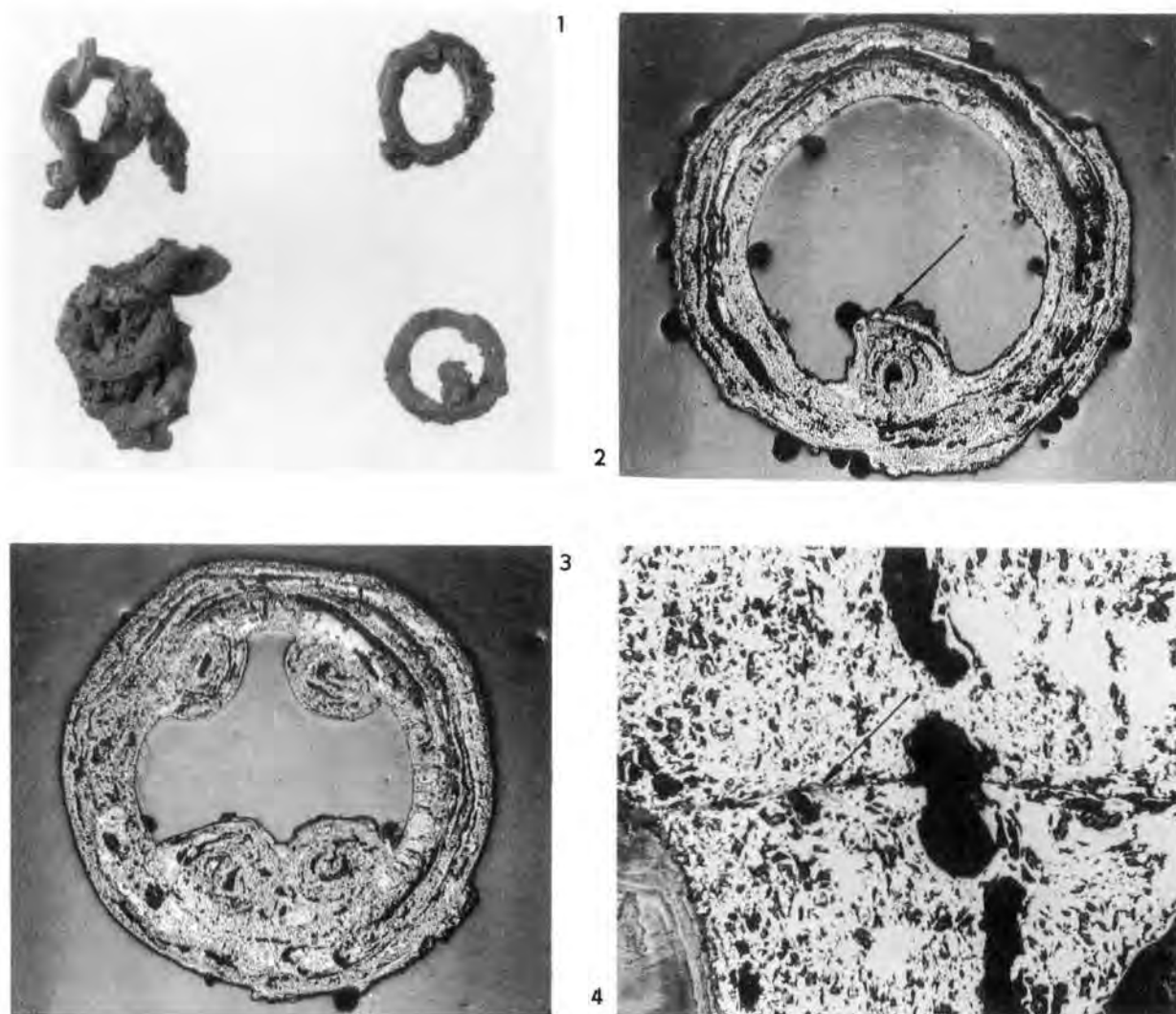

Fig. 3. Ring mail. 1 - a microscopic snap of some separate, relatively undamaged rings, mag. 2.2x; 2 - diffusive connection of a basic whole ring with neighbouring one ring, mag. 8x; 3 - diffusive connection of a basic whole ring with neighbouring four rings, mag. 8x; 4 - a row of oxids normal to the ring perimeter, mag. 150x.

The presence of Fe, Si, Ca, S was identified by means of energy dispersive X-ray analysis on the cross-section of rings. With using a classical chemical analysis we have determined only the content of the most important elements C and Si which is as follows: 1.09 % C, 1.05 % Si and the rest to 100 % is Fe.

Several individual, relatively undamaged rings were separated from the given fragments of mail for the macro- and microstructural analysis (Fig. 3: 1). They are hard but very brittle, so they could be taken by breaking them off. The fracture surface in the emission of secondary electrons shows the presence of mostly smooth intercrystalline facets which are the proof of high brittleness of the material.

External diameter of rings is about 9 mm, average wire thickness is 1.4 mm. Their surface is covered with oxids, in places in a hydrated state. On the internal and/or external perimeter of rings there are remains of neighbouring, clear melted torn up rings, their number being 1, 3, 4 (Fig. 3: 1). Their character in section is illustrated in Fig. 3: 2, 3. It is obvious that the connection between the main complete ring and neighbouring fragments is a diffusive one. It could arise at high temperatures during the cremation of the fully equipped warrior. It can be seen in figures that the wire joints are fixed also in preserved complete rings. The joints could be most probably the result of heat forging when the ring was bent and folded according to the scheme in Fig. 4: 1. In some cases we cannot exclude the formation of fixed diffusive connection during the cremation rite. This is supported also by Fig. 3: 4, which illustrates the occurrence of continuous row oxids normal to the wire axis. Provided that the wires in original rings were contacted (Fig. 4: 2), oxids present on the free surface already before preserved in the point of contact also after the heat treatment during the cremation. The authors of the paper (Waurich, 1979, pp. 305–332) in the course of the analysis of the mail have characterized there possibilities of

connecting in a ring; diffusive, free contact or ring-shaped wire folding. During the analysis of the mail from the site of Zemplín we have identified only a fixed diffusive joint, the existence of further ways regarding considerable damage of the find was not confirmed unambiguously.

The structure of rings in an unetched state is in Fig. 3: 2, 3 and a detailed view in Fig. 5: 1. Their surface is covered with a thick, mostly separated layer of dark grey oxides (Fig. 5: 1). The wire consists minimally of two material layers, separated one from the other by discontinuous band of coarse impurities on the basis of slag. They are dark grey and in many places fallen-out. Their occurrence is connected with the process of steel production in those times by forge welding of several semi-products. Such material could be used for wire production (Marton – Reisz, 1975, pp. 123–127).

Wire-drawing was known several millenia ago, but it was used only for mild non-ferrous and precious metals in jewelry production. Only the Romans had started the production of utility objects. At the initial stage of wire-drawing iron was hammered at first to a thin long rod which while being warm was drawn through some holes – drawing dies with a small diameter in a steel plate, or earlier even through holes in a stone. This elemental operation was repeated many times, gradually from the biggest to the smallest drawing die until a wire with the necessary thickness was reached. Wire production by means of drawing began to a high degree as late as 3rd-5th century A.D. We therefore presume a primitive pulling described above in the analysed mail dated to the 1st–2nd centuries A.D.

The microstructure of rings become more distinct neither after the applications of commonly used etching agent. Its character near the surface after the application of a special chemical etching (in solution: 75 g CuSO_4 + 20 ml H_2SO_4 + 350 ml HCl + 100 ml H_2O) is documented in Fig. 5: 2, 3. It is probably a case of a complex compound on the basis of oxids with two structural components with various proportion and different microhardness. The white component with the mean hardness 1338 HV0,05 is partially occurred in a form of needles what suggests a higher speed of cooling. Microhardness of the other observed grey component is also relatively high ranging from 598 to 690 HV0,05. Considering that rings showed magnetic properties we presume the presence of magnetite Fe_3O_4 above all. We cannot exclude strain hardening with silicon regarding its higher analysed content. There occur dark grey inclusions on the basis of slug on the cross-section

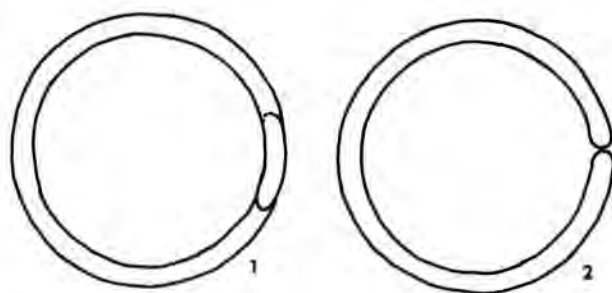

Fig. 4. A scheme of ring connection. 1 – folding of a bent wire; 2 – free contact of bent wire.

tions of rings as well as in the nonetched state, partially fallen-out (Fig. 5: 2, 3). Within the ring volume localities of material with etching grain boundaries of the original austenite can be found in places (Fig. 5: 4, 5) and here and there white network of cementite (Fig. 5: 6). The austenitic grain boundaries were made visible with etching agent according to Vilella. Ferritic-cementitious structure ought to respond, on the basis of metastable equilibrium diagram Fe-Si-C (3), to the mean chemical

composition of rings 1.09 % C, 1.05 % Si. High microhardness of the matrix in the grains observed (Fig. 5: 4) within the interval 657–765 HV0,05 points out the nonequilibrium transformation with simultaneous hardening of the solid solution with silicon. The nonequilibrium phase transformation could take place with quick cooling of the rings of the mail which were heated up to high temperatures during the cremation of the fully equipped warrior.

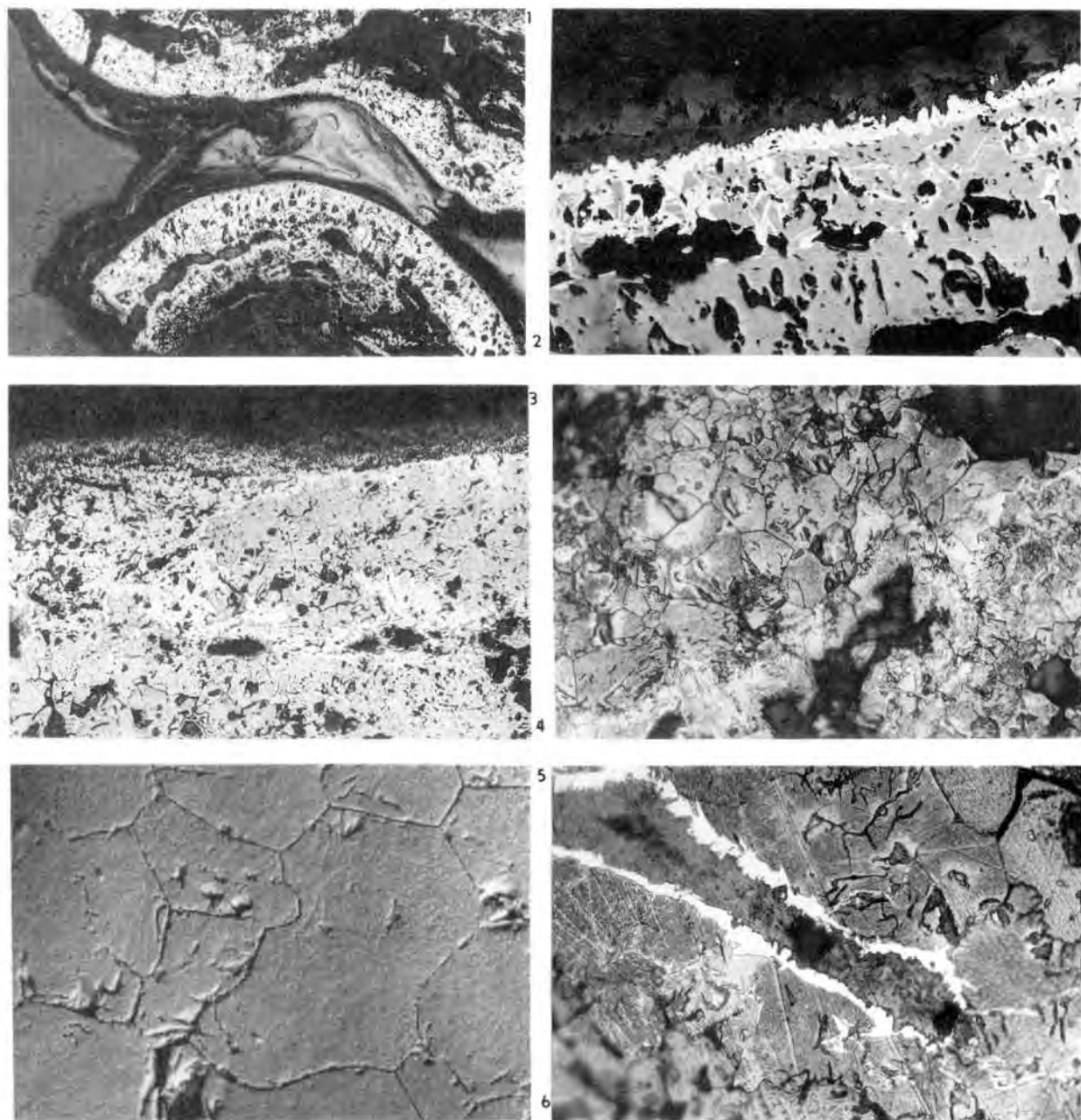

Fig. 5. Microstructure of a ring mail. 1 – discontinuous layer of dark grey oxids on the ring surfaces, mag. 75 $\times$; 2, 3 – structure of zone near the surface on the basis of oxids, mag. 300 $\times$; 4 – the structure of original austenitic grains in isolated places in the middle of the ring cross-section, mag. 300 $\times$; 5 – a detail of austenitic grains documented by a scanning electron microscope, mag. 400 $\times$; 6 – local occurrence of a cementite network in the middle of the ring cross-section, mag. 700 $\times$. Etching agent: 75 g CuSO_4 + 20 ml H_2SO_4 + 350 ml HCl + 100 ml H_2O .

The metallographic analysis has confirmed that the rings had been manufactured of several semi-products by their forge welding before the wire was drawn. The semi-products are separated one from the other with inclusions on the basis of slag (Fig. 3: 2, 3; 5: 1, 3). The material was oxidized almost on the whole surface of the cross-sections. High hardness and brittle fracture of rings proves it, too. We suppose that such a vast oxidation took place with high temperatures during the cremation. The temperature had to reach in places the values within the temperature interval between solidus and liquidus in an metastable equilibrium diagram, considering that some rings had traits of melting-down (Fig. 1: 1b). It would not be possible to draw and bend a steel wire with the analysed high C (1.09 %) and Si (1.05 %) content because of its high fragility and low plasticity. The analysed Si level includes also Si present in inclusions which are connected with the material production. We can therefore reasonably presume that the producer could use a high-carbon steel with a lower content of Si than 1.05% but with a higher content than is the common level in steels (over 0.5%). Such material is still sufficiently hard and solid, but more suitable from the viewpoint of forming. It is necessary to stress that the choice of a high-carbon steel with slightly higher Si content is unusual in the given historical period because it demanded a higher technical capability in processing.

Conclusion

Structural and chemical analyses of the archaeological finds of the scabbard and the mail from the barrow-cemetery at Zemplín from the 1st-2nd century A.D. allows us to formulate the following conclusions.

1. The scabbard is made of monophased cast brass with the following chemical composition: 81.8% Cu, 17.7% Zn, 0.9% Al, 0.3% Fe. The microstructure is created of coarse grains of the

phase α , which are contaminated with inclusions analysed as zinc sulphides. Homogeneous grain structure of the find shows the loss of chemical heterogeneity of the cast scabbard by heating probably during the act of cremation. The application of this brass for scabbard of a sword is in line with functional claims, i.e. relatively low demands of strength but high demands of the appearance.

2. Material of the ring mail was made of several semi-products by forge welding and the wire for rings was made by steel hot drawing. The material on the whole surface of the cross-sections was in its majority oxidized, evidently as a result of heat effect on the find during the cremation rite. And this is also the reason, why it was difficult to estimate how the rings were joined. We have unambiguously identified only a firm diffusive connection of wire in rings. We suppose that open rings with free contact in a maximum number of 4 were strung on these firmly diffusively closed rings. We cannot even exclude the connection by folding the bent wires. But this did not result from the analysed finds. The application of diffusively closed rings simultaneously with the open ones was of a significance in manufacturing the ring mail regarding its compactness, stability and strength.

The ring mail was made of a high-carbon steel. According to the chemical analysis it ought to contain even 1.05% Si. Wire-drawing and its bending from such a material would be difficult regarding high brittleness and low plasticity. But it is a case of an average chemical composition comprising also Si content in inclusions on the basis of slag, consequently it is very likely that the producer used material with Si level under 1.05 %, but higher than it is common in plain carbon steels i.e. over 0.5 %. Such material is still enough hard and strong, but more suitable for forming. The choice corresponds with the demands for a protective function of a ring mail. But in the given historical period it is a remarkable choice reflecting high technical level of craftsmen of those times.

Translated by *M. Urbanová*

Bibliography

ALISOVA, S. P. – BUDJERG, P. B.: Diagrammy sostoyaniya metallicheskih sistem. Vypusk XIV. Moskva 1970.
MARTON, K. – REISZ, G.: Képlékenyalakítás IV. (Kisajtolás, húzás). Budapest 1975.

WAURICK, G.: Die Schutzaffen im numidischen Grab von Es Soumoa. In: Die Numider. Bonn 1979.

Структурный анализ ножен меча и кольчуги из Земплина

Маргита Лонгауэрова – Светобой Лонгауэр

Работа занимается структурными и химическими анализами археологических объектов, а именно обломков ножен меча и фрагментов кольчуги из стали. Они были обнаружены в области Земплин, урочище Селмаломдомб и относятся к I–II векам.

Металлографический анализ показал, что материалом ножен меча является однофазная литая латунь. Применение такого материала удовлетворяет функциональным требованиям этого предмета, что означает сравнительно низкие требования на прочностные свойства, но высокие на эстетичный вид. Материал кольчуги был произведен сваркой нескольких полуфабрика-

тов, проволока производилась горячим волочением. Строго была определена только сплошная связь проволоки в колец. Другие типы связи, такие как свободное соприкосновение или перекрывание проволоки обнаружены не были из-за повреждений этого предмета, в результате значительного окисления материала, преимущественно во всех сечениях колец. Выбор высокоуглеродистой стали с определённым повышением содержания кремния соответствует требованиям, связанным с предохранительной функцией доспехов. Это в то историческое время является однако очень примечательным и отражает высокую уровень ремесленников того века.

Перевод автор статьи

Štruktúrna analýza pošvy meča a krúžkového brnenia zo Zemplína

Margita Longauerová – Svätoboj Longauer

Autori sa zaoberajú štruktúrnym a chemickým rozborom archeologických nálezov (úlomok pošvy a meča a fragmenty z oceleového krúžkového brnenia). Nálezy z 1.–2. stor. n. l. sa našli spolu na žiarovom pohrebisku na lokalite Zemplín, poloha Szélmalomdomb.

Z metalografickej analýzy vyplynulo, že pošva meča bola vyrobená z jednofázovej liatej mosadze. Jej aplikácia je v súlade s funkčnými požiadavkami, t. j. pomerne nízkymi nárokmi na pevnostné vlastnosti, ale vysokými na estetický vzhľad. Materiál krúžkového brnenia bol vyrobený kováckym

zváraním z viacerých polotovarov a drôt sa zhotovil ťahaním ocele za tepla. Jednoznačne sa identifikovalo iba pevné difúzne spojenie drôtu v krúžkoch. Iné druhy spojov, napr. voľným dotykcom alebo preložením drôtov, sa jednoznačne nepotvrdili, lebo nález bol značne poškodený. Ide o zoxidovaný materiál, väčšinou v celom priereze krúžkov. Voľba vysokouhlíkovej ocele s mierne vyšším obsahom Si zodpovedá požiadavkám na ochrannú funkciu brnenia. Je však v danom historickom období pozoruhodná a odráža vysokú technickú vyspelosť vtedajších remeselníkov.

VČASNOSLOVANSKÉ POHREBISKO V ČAKAJOVCIACH, OKRES NITRA

MÁRIA REJHOLCOVÁ

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Viacročným systematickým výskumom pohrebiska v Čakajovciach, okr. Nitra (v rokoch 1974, 1976–1986), bolo preskúmaných 894 hrobov, z ktorých podstatná časť patrí včasnostredovekému obdobiu (9. až polovica 12. stor.) a päť slovanských sídliskových objektov, ktoré budú vyhodnotené samostatne. Chronologicky najstaršiu časť pohrebiska reprezentuje 89 včasnოსlovanských žiarových hrobov (Rejholcová, 1977, 1983, 1984a, 1984b, 1985, 1986, 1987, 1988).

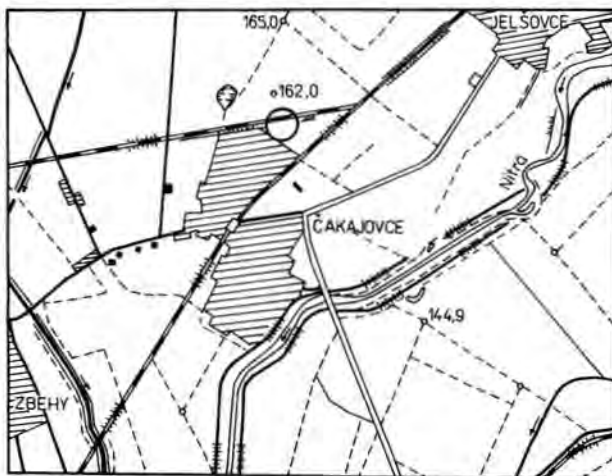
Obec leží v juhovýchodnej časti sprašovej Nitrianskej pahorkatiny na pravostrannej nive a terase rieky Nitry v blízkosti jej sútoku s potokom Radošina približne 10 km severným smerom od Nitry. Nadmorská výška 140 až 187 m, v strede obce 147 m. Lokalita sa nachádza na severnom okraji obce v polohe s chotárnym názvom Kostolné v južnej polovici miernej vyvýšeniny (nadmorská výška 150,6 až 160 m; obr. 1).

Včasnოსlovanské žiarové hroby boli sústredené v juhozápadnej časti lokality, na ploche približne 50×80 m. V tejto časti pohrebiska boli výlučne žiarové hroby. Ani jeden kostrový hrob nebol v superpozícii so žiarovým. V bezprostrednej blízkosti východných okrajových žiarových hrobov sú hroby kostrové z 9. stor., ktoré ich rešpektujú. Žiarové hroby sa odkrývali súčasne s kostrovými. Číslovali sa priebežne, preto nevytvárajú samostatne očíslovanú skupinu.

Žiarové hroby sú rozložené na ploche pohrebiska v nerovnomernej hustote, v páse širokom 45–50 m, orientovanom v smere V–Z (s malou odchýlkou na juh). Analogické rozmiestnenie hrobov v zhodnej orientácii sledujeme aj na pohrebisku v Břeclavi-Pohanskú (Dostál, 1985, s. 16, obr. 3). Zoskupenie hrobov je najhustejšie v západnej tretine plochy pohrebiska. Črtajúce sa skupiny s počtom 8 až 20 hrobov môžu súvisieť so zámernou organizáciou pochovávaní na pohrebisku, ale môžu byť aj vecou náhody v dôsledku úplného zaniknutia plytších,

najmä jamkových hrobov. Vzdialenosť medzi jednotlivými hrobmi sa pohybovala od 30 cm do 7 m. Väčšia vzdialenosť súvisí s novovekými zásahmi, ktorými hroby v medzipriestore mohli byť úplne devastované. Napr. hroby 840 a 841 sú od najbližších hrobov 836 a 839 vzdialené 11 až 15 m. V priestore medzi nimi bola vyhlbená exploatačná jama, ktorou boli aj obidva uvedené hroby značne poškodené. Výskumom včasnოსlovanského pohrebiska bola bezpečne zistená jeho severná, západná a východná hranica. V južnej časti, i keď plocha bola v maximálne dostupnej rozlohe preskúmaná, keďže sa nachádza v príľahlých záhradách rodinných domov, možno ju iba predpokladať (obr. 2).

Nie je celkom jasný vzťah žiarového hrobu 780 k ostatným hrobom. Bol od okrajových hrobov vzdialený 60 m východným smerom. Nachádzal sa v priestore, kde sa intenzívne pochovávalo v priebehu 10. stor. Výskumom sa v tejto časti viac žiarových hrobov nenašlo. Je možné, že ide o ojedinelý hrob, a preto medzi ním a ostatnými žiarovými hrobmi môže byť aj určitý chronologický hiát. Ojedinelé hroby, ako aj ojedinelé príbytky, sa sporadicky

Obr. 1. Čakajovce, okr. Nitra. Situačný plán lokality.

objavujú a nemusia byť náhodné (Zeman, 1976, s. 182.) Tento predpoklad by potvrdzovala aj skutočnosť, že pri výskume a odkrývaní kostrových hrobov z 10. stor. sa nenašli žiadne relikty zo žiarových hrobov, ktoré by dokladali ich existenciu a možnosť ich devastovania mladšími hrobmi.

OPIS HROBOV A PAMIAŤOK MATERIÁLNEJ KULTÚRY

Použité skratky: v. = výška, Ø ú. = priemer ústia, max. Ø = maximálny priemer, Ø d. = priemer dna.

Hrob 779 (tab. I: 1). V hĺbke 40–60 cm bola v hneдоземnej vrstve uložená neúplná nádoba (1) s nedohorenými zvyškami kostí dieťaťa. Medzi kosťami bol zlomok z čepele noža (2) a kalcinované vtáčie kosti.

1. Neúplná hrncovitá hrubostenná nádoba s baňatým telom, zachovaná do troch štvrtín výšky (ústie chýba), formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a kamienkov. Farba hnedá, na vnútornej strane sivočierna; povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby; dno rovné, na vnútornej strane zaoblené; max. Ø na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky nádoby; zachovaná v. 17 cm, Ø 14 cm, max. Ø 17,5 cm, Ø d. 8 cm (tab. XI: 1).

2. Zlomok železnej čepele s hrotom, pravdepodobne z noža, d. zlomku 48 mm, š. 8–18 mm, max. hrúbka 3 mm (tab. XI: 2).

Hrob 780. V hĺbke 40–50 cm sa našiel žiarový hrob. V spodnej časti urny boli uložené nedohorené zvyšky kostí staršieho dospelého muža (maturus). V jej okolí boli črepy z hornej časti urny (1).

1. Vyššia štíhlejšia nádoba sivohnedej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitého piesku a drobných kamienkov. Hrdlo nádoby nízke, okraj rovno zrezaný; max. Ø v hornej tretine výšky, povrch vyhladený, na spodnej časti stopy po zvislom prstovaní; dno rovné, na vnútornej strane iba mierne prehnuté, v. 24,5 cm, Ø ú. 15 cm, max. Ø 19 cm, Ø d. 9,5 cm (tab. XI: 3; XXV: 1).

Hrob 785 (tab. I: 2). V hĺbke 35–55 cm bola uložená hrncovitá nádoba (1) zachovaná v črepoch. Vnútri nádoby sa nachádzali nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého muža (adultus).

1. Nádoba bledohnedej farby vyhotovená v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku. Ústie mierne vyhnuté, okraj rovno zrezaný; max. Ø na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky; povrch nádoby vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny sivohnedej farby; dno rovné, na vnútornej strane zaoblené; v. 24 cm, Ø ú. 17 cm, max. Ø 21 cm, Ø d. 11,5 cm (tab. XI: 4).

Hrob 786 (tab. I: 3). V hĺbke 25–40 cm bola neúplná nádoba (1) s nedohorenými zvyškami kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus). Medzi kosťami boli zlomky hrebeňa (2), korálik (3) a okrajový črep (4).

1. Neúplná nádoba, zachovaná asi do dvoch tretín, hnedosivej farby, vyhotovená v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny, zachovaná na nezdobenej ploche; max. Ø v strednej tretine výšky; dno mierne prehnuté; telo nádoby zdobené päťnásobnou vlnovkou trikrát spirálovite rytou, ktorá v závere prechádza do zväzku horizontálnych línií; zachovaná v. 16,5 cm, zachovaný Ø 16,5 cm, max. Ø 17,3 cm, Ø d. 8,7 cm (tab. XI: 7).

2. Prepálené zlomky dvojstranného trojplatičkového kostného hrebeňa. Na zlomkoch spojovacích doštičiek je rytá výzdoba z dvojíc vertikálnych rýh. Medzi zlomkami boli zachované aj tri valcovité železné nity (tab. XI: 8).

3. Malý guľôčkový sklenený korálik hnedobielej farby; Ø 4 mm (tab. XI: 9).

4. Okrajový črep z inej nádoby hnedej farby, ústie vyhnuté, okraj zaoblený. Pod ústím je črep zdobený zväzkom horizontálnych línií a dvoma zväzkami vlnoviek (tab. XI: 10).

Hrob 787 (tab. I: 4). V hĺbke 40–52 cm bola uložená spodná časť nádoby (1) s nedohorenými zvyškami kostí 4– až 6-ročného dieťaťa (infans). Kosti boli prikrýté spodnou časťou z inej nádoby (2).

1. Spodná časť pomerne tenkostennej nádoby sivohnedej farby z jemnejšieho zrnitého materiálu; povrch vyhladený; dno široké, rovné s dvoma plytšími kruhovými jamkami – odtlačkami formovacej dosky; zachovaná v. 11 cm, zachovaný Ø 17 cm, Ø d. 10,2 cm (tab. XI: 5).

2. Masívnejšie, mierne dovnútra prehnuté dno s časťami stien z väčšej nádoby sivohnedej farby; zachovaná v. 8,5 cm, zachovaný Ø 21 cm, Ø d. 11,5 cm (tab. XI: 6).

Hrob 789 (tab. I: 5). V hĺbke 30 až 55 cm bola uložená nádoba (1), zachovaná v črepoch, s nedohorenými zvyškami kostí polročného dieťaťa.

1. Neúplná nádoba bledohnedej farby, vyhotovená v ruke z materiálu s obsahom piesku a drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný vrstvičkou jemnej hliny hnedosivej farby; max. Ø na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky; dno rovné; zachovaná v. 19,5 cm, zachovaný Ø 16 cm, max. Ø 17,5 cm, Ø d. 9,0 cm (tab. XII: 1).

Hrob 790 (tab. I: 6). V hĺbke 40 až 62 cm bola nádoba zachovaná v črepoch (1) so zvyškami nedohorených kostí 4– až 6-ročného dieťaťa.

1. Nádoba bledohnedej farby so sivými škvrnami, formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a drobných kamienkov. Ústie široko roztvorené, mierne vyhnuté, okraj miestami zaoblený, miestami rovno zrezaný; max. Ø v hornej tretine výšky; povrch vyhladený, premazaný jemnou hlinou; dno rovné; v. 21 cm, Ø ú. 19 cm, max. Ø 20 cm, Ø d. 9 cm (tab. XII: 2; XXVI: 1).

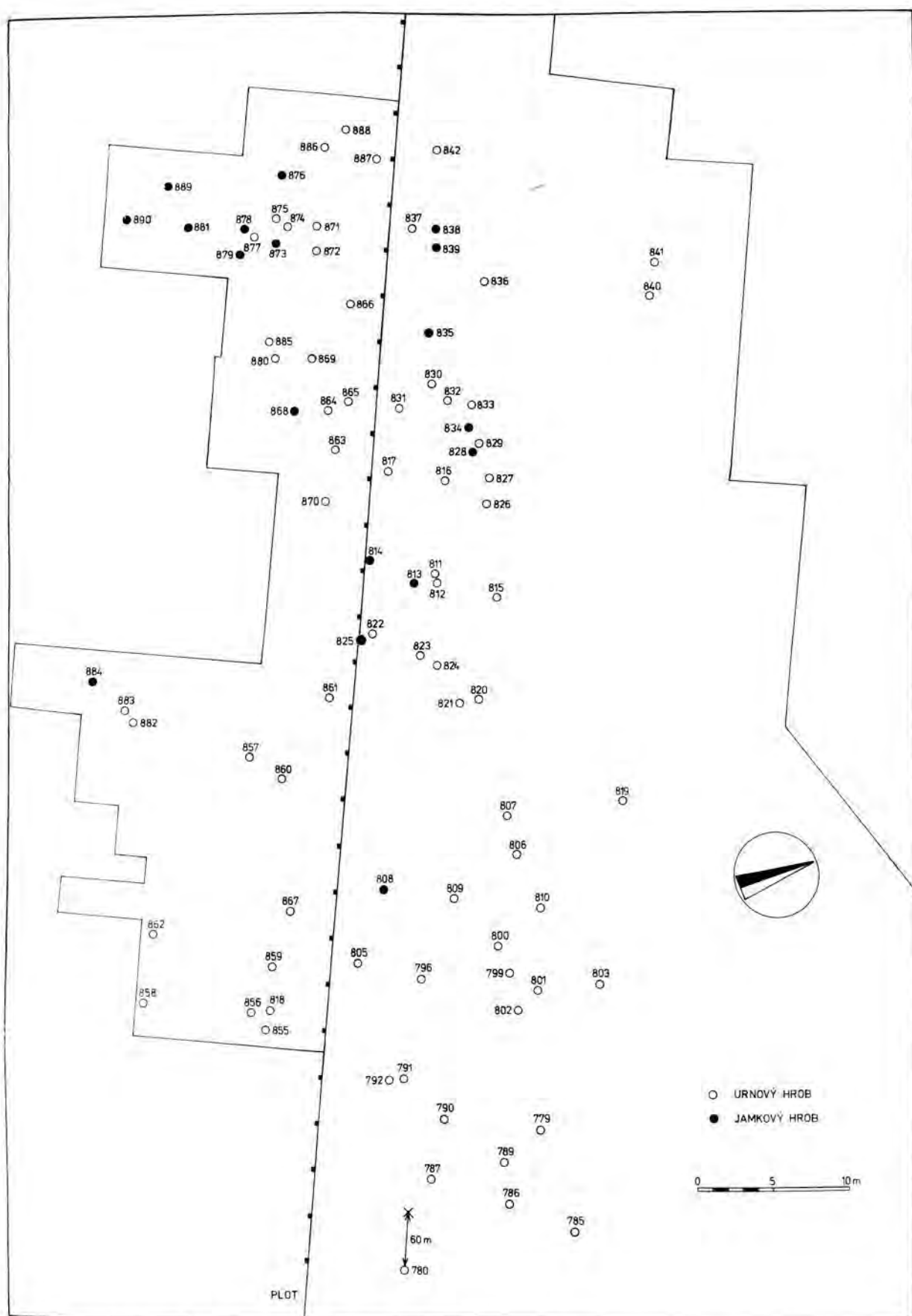
Hrob 791 (tab. II: 1). V hĺbke 45 až 60 cm bola spodná časť nádoby, zachovaná v črepoch (1) s nedohorenými zvyškami kostí mladšej dospelkej ženy (adultus).

1. Sčasti doplnená spodná časť menšej nádoby tehlovohnedej farby, formovanej v ruke, z materiálu s obsahom drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný jemnou hlinou sivej farby; dno rovné, na vnútornej strane mierne zaoblené; zachovaná v. 8 cm, zachovaný Ø 13 cm, Ø d. 8 cm (tab. XII: 3).

Hrob 792 (tab. II: 1, 2). V hĺbke 40 až 60 cm bola tlakom pôdy roztláčená nádoba (1), v ktorej boli nedohorené zvyšky kostí dospelého jedinca, pravdepodobne muža. Kosti boli v urne prikrýté črepmi z ďalšej nádoby (2) a dvoma črepmi z nezdobených nádob (3).

1. Nádoba sivohnedej farby v hornej polovici obtáčaná, vyhotovená z jemnejšieho materiálu. Max. Ø v polovici nádoby. Ústie vyhnuté, na vnútornej strane zdobené zväzkom vlnovky, okraj šikmo zrezaný. Telo zdobené dvoma zväzkami piatich horizontálnych línií, medzi ktorými sú dva zväzky päťnásobnej vlnovky. V dolnej polovici tela sú výrazné stopy po úprave povrchu prstami; dno rovné; v. 19,7 cm, Ø ú. 13,6 cm, max. Ø 15,5 cm, Ø d. 8 cm (tab. XII: 4a, b; XXVII: 3).

2. Neúplná nádoba zrekonštruovaná z črepov, sčasti doplnená, pomerne tenkostenná, hnedej farby so sivými flakmi, v hornej polovici obtáčaná. Telo vajcovitého tvaru s max. Ø v strede nádoby, zdobené striedajúcimi sa zväzkami deviatich horizontálnych línií so zväzkami deväťnásobnej vlnovky. V dolnej časti tela sú stopy po ručnom vyhladení povrchu; dno mierne dovnútra

Obr. 2. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. Včasnოსlovanské pohrebisko – plán pohrebiska.

prehnuté; zachovaná v. 19,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 12,5 cm, max. $\varnothing$ 17,5 cm, $\varnothing$ d. 7,5 cm (tab. XII: 5).

3. Dva okrajové črepy z nezdobených v ruke formovaných nádob, hnedej farby s ústím mierne vyhnutým, so zaobleným a šikmo zrezaným okrajom (tab. XII: 6, 7).

Hrob 796. V hĺbke 30–50 cm bola v črepoch zachovaná spodná časť nádoby (1) s nedohorenými zvyškami kostí mladšieho dospelého muža (adultus). Obsah urny bol zakrytý dnom s časťami stien z inej nádoby (2). Medzi zvyškami kostí bola hrudka grafitu a malé riečne kamienky.

1. Dolná polovica nádoby hnedej farby, vyhotovenej v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku. Povrch vyhladený, premazaný jemnou hlinou; dno rovné, na vnútornej strane mierne zaoblené; zachovaná v. 15 cm, zachovaný $\varnothing$ 17 cm, $\varnothing$ d. 10,5 cm (tab. XII: 8).

2. Mierne prehnuté dno a časti stien z hrubostennej nádoby, formovanej v ruke z hrubozrnného materiálu, na povrchu premazané jemnou hlinou hnedsivej farby; zachovaná v. 6,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 16 cm, $\varnothing$ d. 11 cm (tab. XII: 9).

Hrob 799. V hĺbke 40 až 60 cm bola tlakom pôdy roztláčená nádoba s nedohorenými zvyškami kostí staršieho dospelého jedinca (maturus). Medzi kosťami boli štyri zdobené črepy (2).

1. Nádoba hnedej farby vyhotovená v ruke z materiálu premiešaného s hrubozrnným pieskom. Ústie široko roztvorené, vyhnuté, okraj zaoblený, max. $\varnothing$ v hornej tretine výšky nádoby; povrch vyhladený; dno mierne prehnuté, tenšie ako steny nádoby; v. 22,8 cm, $\varnothing$ ú. 17,4 cm, max. $\varnothing$ 19 cm, $\varnothing$ d. 8,3 cm (tab. XIII: 1).

2. Okrajový črep z nádoby hnedej farby s vyhnutým ústím a zaobleným okrajom a dva črepy z tela tej istej nádoby, zdobené zväzkami piatich horizontálnych línií (tab. XIII: 3–5). Črep z tela inej nádoby sivohnedej farby s prevrtaným otvorom, zdobený dvoma širšími vlnovkami (tab. XIII: 2).

Hrob 800 (tab. II: 3). V hĺbke 40 až 55 cm bola tlakom pôdy roztláčená nádoba, v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky kostí mladšej dospelkej ženy (adultus).

1. Neúplná nádoba (ústie sa nezachovalo) čiernohnedej farby z materiálu s veľkým obsahom drobných kamienkov a zrníka sludy, pomerne ťažká. Povrch upravený vyhladením. Telo vajcovitého tvaru s max. $\varnothing$ na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky; dno masívne, rovné; zachovaná v. 20 cm, zachovaný $\varnothing$ 11 cm, max. $\varnothing$ 15,5 cm, $\varnothing$ d. 8 cm (tab. XII: 10).

Hrob 801. V hĺbke 30 až 45 cm bola dolná polovica nádoby (1), v ktorej boli uložené zvyšky nedohorených kostí mladšieho dospelého muža (adultus).

1. Spodná časť hrubostennej nádoby sivohnedej farby, formovanej v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov a organickej zložky, po ktorej ostali dutinky najmä na vnútornej nie celkom vyhladenej strane. Dno rovné; zachovaná v. 12,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 19 cm, $\varnothing$ d. 10,5 cm (tab. XIII: 7).

Hrob 802 (tab. II: 4). V hĺbke 40 až 50 cm bol spodok nádoby s nedohorenými zvyškami kostí dospelého jedinca (1).

1. Dno s časťami stien z hrubostennej nádoby hnedsivej farby, vyhotovenej z hrubozrnného materiálu. Povrch vyhladený; zachovaná v. 5,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 15 cm, $\varnothing$ d. 10,5 cm (tab. XIII: 8).

Hrob 803 (tab. II: 5). V hĺbke 40 až 60 cm bola masívna neúplná nádoba zachovaná v črepoch (1). V nádobe boli uložené nedohorené zvyšky kostí mladšej dospelkej ženy (adultus).

1. Neúplná nádoba bledohnedej farby (ústie chýba), formovaná v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov a organickej zložky. Povrch vyhladený, premazaný jemnou hlinou sivej farby. Max. vydutie na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky

nádoby; dno rovné, na vnútornej strane mierne zaoblené; zachovaná v. 19 cm, zachovaný $\varnothing$ 18 cm, max. $\varnothing$ 19,5 cm, $\varnothing$ d. 9 cm (tab. XIII: 6a, b).

Hrob 805 (tab. II: 6). V hĺbke 33 a 45 cm bola nádoba (1) zachovaná v črepoch s nedohorenými kosťami 4 až 6-ročného dieťaťa (infans). Medzi kosťami bol uložený nôž (2).

1. Štíhla nádoba bledohnedej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a drobných kamienkov. Povrch vyhladený a premazaný vrstvou jemnej hliny. Ústie mierne vyhnuté, okraj šikmo zrezaný, miestami zaoblený. Telo vajcovitého tvaru s max. $\varnothing$ v takmer polovičnej výške nádoby; dno rovné, mierne odsadené; v. 20 cm, $\varnothing$ ú. 13 cm, max. $\varnothing$ 15 cm, $\varnothing$ d. 7 cm (tab. XIII: 9; XXV: 6).

2. Železný nôž s rovným chrbtom. Trň od čepele oddelený obojstranným oblúkovitým vykrojením; d. 137 mm, š. čepele 15 mm, hrúbka chrbta 4 mm (tab. XIII: 10).

Hrob 806. V hĺbke 40 až 60 cm bola tlakom pôdy roztláčená, čiastočne poškodená nádoba (1). V jej spodnej časti boli uložené nedohorené zvyšky kostí staršej dospelkej ženy (maturus).

1. Rekonštruovaná nádoba hnedej až tehlovohnedej farby s čiernosivými ťlakmi, v hornej časti robená na kruhu, materiál piesčitý, pomerne slabo vypálená. Ústie von vyhnuté, okraj šikmo zrezaný; max. $\varnothing$ v hornej tretine výšky; zdobená zväzkom šestnásobnej vlnovky; dno rovné; v. 33 cm, $\varnothing$ ú. 25 cm, max. $\varnothing$ 28 cm, $\varnothing$ d. 10,5 cm (tab. XIV: 2).

Hrob 807 (tab. III: 1). V hĺbke 40 až 55 cm bola uložená neúplná nádoba (1) a v nej nedohorené zvyšky kostí dospelého jedinca.

1. Spodná polovica nádoby hnedej farby z materiálu s obsahom drobnozrnného piesku. Povrch nádoby hladný, v mieste výzdoby stopy po obtáčaní. Telo zdobené dvoma zväzkami nepravidelne rytej štvornásobnej vlnovky. Max. $\varnothing$ v strednej tretine výšky nádoby; dno rovné, po obvode zosilnené nepravidelným plastickým prstencom; zachovaná v. 16 cm, zachovaný $\varnothing$ 19 cm, max. v. 19,6 cm, $\varnothing$ d. 10,3 cm (tab. XIII: 11).

Hrob 808 (jamkový). V hĺbke 40 až 60 cm boli na hromádke nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus), prikrýté črepmi (1). Medzi kosťami bola hrudka mazanice (2), riečny kameň a nôž (3).

1. Dva okrajové črepy čiernohnedej farby. Vnútrná strana ústia je zdobená zväzkom drobnej vlnovky, okraj šikmo zrezaný (tab. XIV: 6, 7). Nezdobené črepy z tela tej istej nádoby (13 ks).

2. Zlomok mazanice bledohnedej farby, na jednej strane s odlákami prútov (tab. XIV: 5).

3. Neúplný železný nôž (hrot chýba) s rovným chrbtom a opotrebovaným ostrím. Trň od čepele oddelený obojstranným oblúkovitým vykrojením; d. 120 mm, max. š. 16 mm, hrúbka chrbta 4 mm (tab. XIV: 4).

Hrob 809 (tab. III: 2). V hĺbke 40 až 60 cm boli uložené tesne vedľa seba, na dno postavené nádoby. V nádobe (1) štíhlejšieho tvaru boli nedohorené zvyšky kostí staršieho dospelého muža (maturus), v baňatejšej (2) mladšieho dospelého jedinca (adultus) spolu s kolkovaným črepom (3).

1. Štíhlejšia nádoba bledohnedej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a drobných kamienkov. Ústie takmer valcovité, okraj miestami zaoblený, miestami rovno zrezaný. Max. priemer v hornej tretine výšky. Dno mierne prehnuté, hrubšie ako steny nádoby. Povrch nádoby vyhladený a premazaný vrstvou jemnej hliny šedej farby; v. 23,5 cm, $\varnothing$ ú. 14,5 cm, max. $\varnothing$ 18,5 cm, $\varnothing$ d. 10 cm (tab. XIV: 8; XXV: 4).

2. Hrubostenná nádoba bledohnedej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov a organickej zložky. Ústie takmer valcovité, okraj rovno zrezaný. Max. priemer

v hornej tretine výšky nádoby. Telo baňaté, v dolnej časti výrazne zoštíhlené. Povrch vyhladený, na niektorých miestach zachované zvyšky po premazaní jemnou hlinkou hnedosivej farby. Dno rovné; v. 25 cm, $\varnothing$ ú. 20,5 cm, max. $\varnothing$ 24 cm, $\varnothing$ d. 12 cm (tab. XIV: 3; XXV: 5).

3. Črep z tela bledohnej nádoby, na povrchu potiahnutý tenkou vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby, zo zrnitého materiálu, zdobený vkolkovanými krúžkami v dvoch horizontálnych pásoch (tab. XIV: 9).

Hrob 810 (tab. III: 3). V hĺbke 45 až 55 cm sa našla spodná časť nádoby (1), v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky kostí dospelého jedinca.

1. Spodná časť nádoby sivohnej farby je vyhotovená z materiálu s obsahom zrnitého piesku. Povrch vyhladený. Na vnútornej strane stien nádoby sú sadzovité nálepky. Dno rovné; zachovaná v. 10,8 cm, zachovaný $\varnothing$ 19 cm, $\varnothing$ d. 10,3 cm (tab. XIV: 1).

Hrob 811 (tab. III: 5, 6). V hĺbke 50–70 cm bola úplná nádoba (1) s nedohorenými zvyškami kostí 9–10-ročného dieťaťa.

1. Nádoba hnedej farby, v hornej tretine výšky s tmavšími čiernohnedými flakmi, vyhotovená v ruke. Materiál s obsahom zrnitého piesku a drobných kamienkov (veľmi ťažká). Povrch prstami vyhladený, ústie mierne vyhnuté, okraj miestami zaoblený alebo rovno zrezaný. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Dno rovné, na obvode zhrubnuté, hrubšie ako steny nádoby. Tesne nad dnom sú evidentné výrazné stopy po ručnom formovaní; v. 20 cm, $\varnothing$ ú. 17,5 cm, max. $\varnothing$ 20 cm, $\varnothing$ d. 9 cm (tab. XIV: 10; XXVI: 3).

Hrob 812 (tab. III: 5). V hĺbke 50–65 cm bola dolná časť nádoby s nedohorenými zvyškami kostí 3–5-ročného dieťaťa, prikryté črepmi z hornej polovice tej istej nádoby (1). Medzi kosťami bol fragment noža (2) a prevliečka (3).

1. Nádoba v dvoch častiach. Hrncovitá nádoba pomerne tenkostenná, hnedosivej farby, vyhotovená na kruhu. Materiál jemnozrnný. Ústie lievikovite vyhnuté, na vnútornej strane zdobené zväzkom vlnovky, okraj šikmo zrezaný. Telo zdobené tromi zväzkami vodorovných línií, medzi ktorými sú dva zväzky pravidelnej štvorzúbkovým hrebeňom rytej vlnovky. Dno rovné, hrubšie ako steny nádoby, na obvode zhrubnuté; v. ca 23,5 cm, $\varnothing$ ú. 15 cm, max. v. 19 cm, $\varnothing$ d. 10 cm (tab. XV: 1a, b).

2. Trn s časťou čepele zo železného noža; d. 38 mm (tab. XV: 2).

3. Prevliečka z bronzového pásika; d. 22 mm, š. 16 mm, š. pásika 3 mm (tab. XV: 3).

Hrob 813 (jamkový). V hĺbke 58–70 cm bola hromádka nedohorených kostí staršej dospeléj ženy (maturus), prikryté črepmi (1).

1. Okrajové črepy hnedej farby z nádoby vyhotovenej na kruhu z materiálu obsahujúceho piesok, so zväzkom vlnovky a zdobenou vnútornou stranou ústia (tab. XV: 4).

Dva zlomky dna bledohnej farby z materiálu premiešaného s pieskom (tab. XV: 5).

Dva nezdobené črepy z tela tej istej nádoby.

Hrob 814 (jamkový). V hĺbke 55 až 67 cm na ploche s $\varnothing$ 30 cm sa našla hromádka nedohorených kostí dospelého jedinca. Medzi kosťami neboli žiadne nálezy.

Hrob 815 (tab. III: 4). Dvojhrob. V hĺbke 54 až 69 cm sa našla nádoba (1), tlakom pôdy a jej obrábaním roztláčená. Vnútri boli uložené nedohorené zvyšky kostí dospelého jedinca a dieťaťa. Medzi kosťami bola šípka z kremeňa (2) a na dne nádoby pracka (3).

1. Nádoba čiernohnej farby, vyhotovená na kruhu. Materiál s obsahom jemnejšieho piesku. Ústie vyhnuté, na vnútornej strane zdobené zväzkom vlnovky, okraj šikmo zrezaný, takmer

zaoblený. Max. priemer v strednej tretine výšky. Telo nádoby takmer do dvoch tretín zdobené dvoma zväzkami piatich horizontálnych línií, medzi ktorými sú štyri zväzky päťnásobnej vlnovky. Dno mierne prehnuté; v. 30,7 cm, $\varnothing$ ú. 21,5 cm, max. $\varnothing$ 26 cm, $\varnothing$ d. 11,5 cm (tab. XV: 6a, b; XXVIII: 8).

2. Šípka z kremeňa sivej farby s obojstrannou retušou, základňa poloblúkovite vykrojená; v. 18 mm, max. š. 12 mm (tab. XV: 7).

3. Neúplná železná obdĺžniková pracka s dovnútra prehnutými dlhšími ramenami, zaoblenými rohmi, vyhotovená z pásika obdĺžnikového prierezu; d. 35 mm, š. 23 mm (tab. XV: 8).

Hrob 816 (tab. IV: 1). V hĺbke 60–70 cm bol uložený žiarový hrob, ktorý pozostával zo spodnej časti väčšej nádoby (1), v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky kostí dieťaťa, premiešané s drobnými uhľikmi a prikryté črepmi z inej rekonštruovateľnej nádoby (2).

1. Spodná časť z väčšej nádoby hnedej farby, vyhotovená na kruhu. Materiál s obsahom piesku. Dno mierne prehnuté, na vnútornej strane hrboľaté; zachovaná v. 8 cm, $\varnothing$ d. 12,5 cm (tab. XV: 9).

2. Zrekonštruovaná nádoba, čiastočne doplnená, bledohnej farby, vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom piesku. Ústie vyhnuté, okraj strieškovite hránený. Maximálny priemer v polovičnej výške nádoby. Horná polovica tela zdobená zväzkom troch horizontálnych línií a zväzkom trojnásobnej vlnovky. Dno rovné, na obvode zosilnené plastickým prstencom; v. 16,2 cm, $\varnothing$ ú. 11,5 cm, max. $\varnothing$ 12,6 cm, $\varnothing$ d. 7,5 cm (tab. XV: 10; XXVIII: 2).

Hrob 817 (tab. IV: 2). V hĺbke 60 a 75 cm bola neúplná nádoba (1) s nedohorenými zvyškami mladého muža.

1. Neúplná nádoba (zachované asi dve tretiny) bledohnej farby z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku, vyhotovená na kruhu. Telo zdobené zväzkom ôsmich a šiestich horizontálnych línií, medzi ktorými je zväzok drobnej osemnásobnej vlnovky. Spodná časť nádoby vyhladená zvislým prstovaním. Rovné dno je pravdepodobne dodatočne vlepuvané – schodíkovo zúžené. Max. priemer asi v polovičnej výške nádoby; zachovaná v. 18 cm, zachovaný $\varnothing$ 18,5 cm, max. $\varnothing$ 19,5 cm, $\varnothing$ d. 11,7 cm (tab. XV: 11a, b).

Hrob 818. Pri kopaní odpadovej jamy v r. 1975 (*Rejholcová, 1977, s. 240*) sa našla v hĺbke 60 až 80 cm neúplná nádoba (1), v ktorej boli nedohorené zvyšky ľudských kostí. Medzi nedohorenými kosťami, ktoré nálezca zahodil, bolo kresadlo (2).

1. Asi dve tretiny hrubostennej nádoby hnedej farby, formovanej v ruke z materiálu s obsahom zrnitého piesku a drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby. Dno rovné, s odtlačkami hrubozrnného piesku. Max. priemer v strednej tretine výšky nádoby; zachovaná v. 20 cm, zachovaný $\varnothing$ 16 cm, max. $\varnothing$ 18,7 cm, $\varnothing$ d. 10 cm (tab. XVI: 1).

2. Železné lýrovité kresadlo s koncami zvinutými do očka. Vnútna strana základne rozšírená; d. 66 mm, v. 26 mm (tab. XVI: 2).

Hrob 819 (tab. IV: 3). V hĺbke 33 až 57 cm bola nádoba (1), popraskaná pod tlakom pôdy, a v nej boli uložené nedohorené zvyšky kostí mladšej dospeléj ženy (adultus). Medzi kosťami boli dva nezdobené črepy z inej nádoby (2).

1. Nádoba hnedej farby formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a sfudy. Povrch vyhladený. Ústie mierne vyhnuté, okraj zaoblený. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby, zdobené horizontálnym pásom vpichov, urobených so šesťzúbkovým hrebeňom. Pod ním je pilkovito lomená línia, zložená zo striedajúcich sa šikmých pásov z troch šestnásobných

vpichov a jedného v opačnom sklone k nim pripojeného šestnásobného vpichu. Dno mierne prehnuté s odtlačkami hrubozrnného piesku, na obvode plasticky zosilnené; v. 18,5 cm, Ø ú. 13,5 cm, max. Ø 18 cm, Ø d. 11 cm (tab. XVI: 3; XXVIII: 6).

2. Dva malé nezdobené črepy z dna a tela inej nádoby hnedej farby z materiálu s obsahom hrubších zrníek piesku.

Hrob 820 (tab. IV: 4). V hĺbke 35 až 57 cm bola uložená nádoba (1) popraskaná pod tlakom pôdy s nedohorenými zvyškami kostí mladšej dospeljej ženy (adultus). Medzi kosťami bol uložený nôž (2).

1. Nádoba bledohnedej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitého piesku, pomerne ťažká. Povrch vyhladený, v dolnej tretine premazaný vrstvičkou jemnej hliny hnedošedej farby. Ústie esovito prehnuté, okraj zaoblený. Max. priemer v polovičnej výške nádoby. Dno mierne prehnuté; v. 18,5 cm, Ø ú. 15 cm, max. Ø 16,7 cm, Ø d. 8,5 cm (tab. XVI: 4; XXVI: 2).

2. Železný nôž s rovným chrbtom. Trň od čepele oddelený oblúkovitým vykrojením na strane ostria a šikmým skosením na strane chrbta; d. 117 mm, š. čepele 14 mm (tab. XVI: 5).

Hrob 821 (tab. IV: 5). V hĺbke 40–60 cm bola tlakom pôdy roztláčená nádoba (1) so zvyškami kostí dospelého jedinca.

1. Neúplná nádoba sivohnedej farby vyhotovená na kruhu. Materiál s obsahom zrnitejšieho piesku a sfudy. Ústie sa nezachovalo. Max. priemer v strednej tretine výšky nádoby. Telo zdobené v hornej polovici dvoma zväzkami trojnásobnej vlnovky medzi zväzkami horizontálnych línií. Dno rovné; zachovaná v. 20 cm, zachovaný Ø 20 cm, max. Ø 20,5 cm, Ø d. 11 cm (tab. XVI: 6).

Hrob 822 (tab. IV: 6). V hĺbke 60 až 80 cm bola uložená nádoba (1) s nedohorenými zvyškami kostí mladšej dospeljej ženy (adultus). Medzi ľudskými kosťami bolo prímiešané malé množstvo zvieračích kostí (2).

1. Nádoba bledohnedej farby s nezachovaným ústím, formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitého piesku a drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby. Vnútri nádoby sa našli aj zlomky ústia s rovno zrezaným okrajom, ktoré však nebolo možné rekonštruovať, ale pravdepodobne patria k nádobe. Dno rovné, hrubšie ako steny nádoby. Max. priemer na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky; zachovaná v. 20,5 cm, zachovaný Ø 19 cm, max. Ø 20,5 cm, Ø d. 10,5 cm (tab. XVI: 7).

2. Zlomky prepálených zvieračích kostí.

Hrob 823 (tab. V: 1). V hĺbke 65 cm bolo zistené dno celej nádoby (1) s nedohorenými zvyškami kostí mladšej dospeljej ženy. Nádoba bola uložená hore dnom na hromádke nedohorených kostí, ktoré sa nachádzali v 5 cm hrubej vrstve pod ústím nádoby (hĺbka 89–94 cm). Kostí v urne i pod ňou, ako ukázala antropologická analýza, patrili jednému jedincovi. Medzi kosťami v urne bol uložený nôž (2).

1. Nádoba hnedej až tehlovohnedej farby, vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom jemnozrnného piesku a sfudy, veľmi ťažká. Ústie von vyhnuté, okraj zaoblený. Max. priemer v strednej tretine výšky nádoby. Telo v hornej polovici zdobené sedemnásobnou vlnovkou tri a polkrát špirálovite, pomerne plytko rytou. Dno mierne prehnuté; v. 20 cm, Ø ú. 13,5 cm, max. Ø 16,3 cm, Ø d. 9,5 cm (tab. XVI: 8; XXVIII: 3).

2. Železný nôž s rovným chrbtom a ostrím. Krátky trň je na konci zaoblený, od čepele oddelený obojstranným takmer pravouhlým vykrojením; d. 95 mm, š. čepele 10 mm (tab. XVI: 9).

Hrob 824 (tab. V: 2). V hĺbke 50 až 67 cm bola tlakom pôdy popraskaná nádoba (1) s nedohorenými zvyškami kostí staršieho dospelého jedinca (maturus). Medzi kosťami bol nôž (2).

1. Nádoba hnedej, v hornej tretine hnedosivej farby, pomerne ťažká, formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitého piesku a drobných kamienkov. Povrch vyhladený. Ústie široko roztvorené, vyhnuté, okraj zaoblený. Telo tvaru stlačenej gule s max. priemerom v takmer polovičnej výške nádoby. Dno mierne dovnútra prehnuté; v. 18 cm, Ø ú. 17 cm, max. Ø. 18,5 cm, Ø d. 8,5 cm (tab. XVII: 1; XXVI: 5).

2. Železný nôž s rovným chrbtom, trň od čepele oddelený obojstranným oblúkovitým vykrojením, výraznejším na strane chrbta; d. 97 mm, š. čepele 13 mm (tab. XVII: 2).

Hrob 825 (jamkový). V hĺbke 70 cm sa našli črepy (1), ktorými bola prikrytá hromádka nedohorených kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus), uložená v približne kruhovej jamke s priemerom 32 cm; dno v hĺbke 90 cm.

1. Dva okrajové črepy z väčšej hrncovitej na kruhu vyhotovenej nádoby. Materiál premiešaný so zrnkami piesku. Farba hnedá, miestami hnedošedá. Pod vyhnutým ústím so zaobleným okrajom je telo zdobené zväzkami troj- až sedemnásobnej vlnovky (tab. XVII: 3, 4).

Štyri malé črepy bez výzdoby z tela tej istej nádoby.

Hrob 826 (tab. V: 3). V hĺbke 60 až 81 cm bola nádoba (1), tlakom pôdy popraskaná, v ktorej sa nachádzalo väčšie množstvo zvyškov nedohorených kostí mladšieho dospelého muža (adultus). Medzi kosťami bol uložený nôž (2).

1. Nádoba bledohnedej farby, vyhotovená v ruke z materiálu s obsahom zrnitého piesku a drobných kamienkov, na povrchu vyhladená. Ústie mierne vyhnuté, okraj zaoblený. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby; dno rovné; v. 22,2 cm, Ø ú. 18 cm, max. Ø 20,5 cm, Ø d. 11 cm (tab. XVII: 8; XXVI: 6).

2. Železný nôž s neúplným trňom, oddelený od čepele obojstranným oblúkovitým vykrojením; zachovaná d. 84 mm, š. čepele 14 mm (tab. XVII: 9).

Hrob 827 (tab. V: 4). V hĺbke 70–86 cm boli vedľa seba v smere S–J uložené dve nádoby (1, 2). V urne 1 boli nedohorené zvyšky kostí mladšej dospeljej ženy (adultus) a v urne 2 nedohorené zvyšky kostí dieťaťa. Vedľa urny 2 bol priložený okrajový črep z inej nezdobenej nádoby (3).

1. Nádoba hnedosivej farby s tmavosivými ťlakmi, v hornej polovici vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom hrubozrnného piesku. Ústie sa nezachovalo. Max. priemer v polovičnej výške nádoby. Horná polovica tela zdobená tromi zväzkami piatich horizontálnych línií, medzi ktorými sú dva zväzky pätnásobnej vlnovky; dno rovnačky hrúbky ako steny nádoby, veľmi málo prehnuté; zachovaná výška 21 cm, zachovaný Ø 18 cm, max. Ø 20,5 cm, Ø 10,5 cm (tab. XVII: 6).

2. Menšia nádoba bledohnedej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitého piesku a drobných kamienkov, povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hliny, ktorá je z väčšej časti opadaná. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby; okraj ústia sa nezachoval; dno rovné; zachovaná v. 17,5 cm, zachovaný Ø 11 cm, max. Ø 15,5 cm, Ø d. 8,2 cm (tab. XVII: 5).

3. Okrajový črep z tela nezdobenej nádoby, formovanej v ruke zo zrnitého materiálu tehlovočervenej farby (sekundárne prepálený) s vyhnutým ústím a zaobleným okrajom. Povrch premazaný vrstvou jemnej hliny; zachovaná v. 11 cm, Ø ú. ca 12 cm (tab. XVII: 7).

Hrob 828 (jamkový). V hĺbke 90 až 100 cm boli na hromádke s priemerom 25 cm uložené nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého jedinca. V strede v hĺbke 95 cm bola uložená pracka (1). Medzi kosťami sa našli drobné uhľiky a jeden riečny kamienok.

1. Železná pracka obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi,

s dlhšími ramenami dovnútra prehnutými; d. 35 mm, š. 20–24 mm (tab. XVII: 10).

Hrob 829 (tab. V: 5). V hĺbke 55 až 87 cm bola tlakom pôdy popraskaná nádoba (1), v ktorej sa nachádzali nedohorené zvyšky kostí mladšej dospelkej ženy (adultus).

1. Vyššia štihlejšia nádoba bledohnej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny hnedošedej farby. Ústie vyhnuté, okraj rovno zrezaný. Telo vajcovitého tvaru s max. priemerom na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky nádoby. Dno rovné, na vnútornej strane zaoblené, hrubšie ako steny nádoby; v. 31 cm, $\varnothing$ ú. 20,5 cm, max. $\varnothing$ 22 cm, $\varnothing$ d. 9 cm (tab. XVIII: 1; XXV: 8).

Hrob 830 – dvojhrob. V hĺbke 70–92 cm bola uložená nádoba (1), v ktorej boli nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus) a asi štvorročného dieťaťa. Medzi kosťami sa našiel zlomok železnej tyčinky (2) a črep z tela inej nádoby (3).

1. Neúplná nádoba sivohnedej farby formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a drobných kamienkov. Povrch vyhladený. Ústie nádoby sa nezachovalo. Max. priemer na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky nádoby; dno rovné; zachovaná v. 18,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 18 cm, max. $\varnothing$ 20,5 cm, $\varnothing$ d. 10,5 cm (tab. XVII: 11).

2. Fragment železnej tyčinky štvorhranného prierezu; d. 43 mm, hrúbka 5 a 8 mm (tab. XVII: 13).

3. Bledohnedý črep z tela inej nádoby, zdobený zväzkom horizontálnych línií (tab. XVII: 12).

Hrob 831 – dvojhrob (tab. V: 6). V hĺbke 93 až 103 cm bola uložená nádoba (1), v ktorej boli nedohorené zvyšky kostí staršieho dospelého muža (maturus) a dospelkej ženy.

1. Nádoba hnedej, v hornej polovici hnedočiernej farby, vyhotovená z materiálu s obsahom zrnitého piesku. Horná polovica nádoby vyhotovená na kruhu, dolná so zachovanými stopami po ručnom upravovaní povrchu. Ústie esovito vyhnuté, na vnútornej strane zdobené zväzkom trojnásobnej vlnovky. Okraj šikmo zrezaný, zdobený zväzkom vlnovky. Max. priemer takmer v polovičnej výške nádoby. Telo v hornej polovici zdobené tromi zväzkami päťnásobnej vlnovky. Dno mierne dovnútra prehnuté; v. 23,5 cm, $\varnothing$ ú. 18,6 cm, max. $\varnothing$ 21,6 cm, $\varnothing$ d. 10 cm (tab. XVIII: 2a, 2b; XXVIII: 7).

Hrob 832 (tab. VI: 1). V hĺbke 84 až 115 cm bola uložená nádoba, popraskaná pod tlakom pôdy (1) a v nej nedohorené zvyšky kostí mladšej dospelkej ženy (adultus).

1. Nádoba hnedej farby formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a sfudy. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny (z väčšej časti je odpadnutá). Ústie mierne vyhnuté, okraj šikmo zrezaný. Max. priemer na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky nádoby. Dno rovné; v. 26 cm, $\varnothing$ ú. 18 cm, max. $\varnothing$ 22 cm, $\varnothing$ d. 11 cm (tab. XVIII: 3; XXV: 9).

Hrob 833 (tab. VI: 2). V hĺbke 60 až 80 cm bola nádoba (1) a v jej výplni nedohorené zvyšky kostí mladšej dospelkej ženy (adultus). Medzi kosťami sa našiel zlomok železného pásika (2).

1. Neúplná nádoba hnedej farby, vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom drobnozrnitého piesku. Ústie sa nezachovalo. Max. priemer v takmer polovičnej výške nádoby. Horná polovica tela nádoby je zdobená dvoma zväzkami siedmich horizontálnych línií, medzi ktorými je desaťnásobná vlnovka. Dno mierne prehnuté; zachovaná v. 21 cm, zachovaný $\varnothing$ 13,8 cm, max. $\varnothing$ 17,2 cm, $\varnothing$ d. 8,5–9 cm (tab. XVIII: 4).

2. Zlomok mierne prehnutého železného pásika na okraji s kruhovým otvorom, pravdepodobne z obrúče dreveného vedierka; d. 40 mm, š. 24 mm, hrúbka 3 mm (tab. XVIII: 5).

Hrob 834 – jamkový (tab. VI: 3). V hĺbke 90 až 97 cm na

ploche 36×25 cm boli na hromádke uložené nedohorené zvyšky kostí dospelkej ženy. Okrem kostí v hrobe neboli žiadne nálezy.

Hrob 835 (jamkový). V hĺbke 50 až 66 cm sa našli nedohorené zvyšky kostí mladšej dospelkej ženy (adultus), uložené na hromádke v jamke s priemerom 20 cm, ktorá bola vyložená črepmi zo spodnej časti nádoby (1). Medzi kosťami boli drobné uhliky.

1. Črepy so spodnej časti nádoby čierosivej farby vyhotovenej na kruhu. Materiál s obsahom drobnozrnitého piesku. Dno rovné, stenčené (tab. XVIII: 6). Okrajový črep so zdobenou vnútornou stranou ústia (tab. XVIII: 7). Črep z tela nádoby, zdobený zväzkom horizontálnych línií (tab. XVIII: 8).

Hrob 836 (tab. VI: 4). V hĺbke 70 až 90 cm bola uložená nádoba (1), popraskaná pod tlakom pôdy. V jej obsahu boli nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého muža (adultus). Črepy z hornej polovice boli nahromadené na vrstve kostí. Medzi nedohorenými kosťami boli drobné riečne kamienky.

1. Nádoba čiernohnedej farby v hornej polovici vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom zrnitého piesku. Ústie vyhnuté, na vnútornej strane zdobené zväzkom drobnej vlnovky, okraj šikmo zrezaný. Max. priemer v polovičnej výške nádoby. V hornej polovici je telo zdobené dvoma zväzkami päťnásobnej vlnovky medzi dvoma zväzkami piatich horizontálnych línií. Dno mierne dovnútra prehnuté; v. 21,5 cm, $\varnothing$ ú. 16,2 cm, max. $\varnothing$ 18 cm, $\varnothing$ d. 9 cm (tab. XIX: 1; XXVII: 2).

Hrob 837 (tab. VI: 5). V hĺbke 65 až 85 cm bola neúplná nádoba (1) s nedohorenými zvyškami kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus). Medzi kosťami bol črep z tela inej nádoby (2).

1. Dolná polovica na kruhu vyhotovenej nádoby sivohnedej farby. Materiál s obsahom zrnitejšieho piesku. Max. priemer pravdepodobne v polovičnej výške nádoby. Telo zdobené dvoma zväzkami šiestich horizontálnych línií. Dno rovné; zachovaná v. 15,2 cm, zachovaný $\varnothing$ 17 cm, $\varnothing$ d. 10 cm (tab. XIX: 2).

2. Črep z tela inej nádoby sivohnedej farby, zdobený zväzkom vlnovky medzi dvoma zväzkami horizontálnych línií (tab. XIX: 3).

Hrob 838 – jamkový (tab. VI: 6). V hĺbke 80–90 cm vo vrstve hnedozeme na ploche s priemerom 20 cm boli na hromádke zvyšky nedohorených kostí mladšej dospelkej ženy (adultus). Medzi kosťami bol uložený nôž (1) a malé zlomky atypických črepov.

1. Železný nôž s neúplným hrotom. Chrbát mierne prehnutý, ostrie vydraté. Trň od čepele oddelený obojstranným oblúkovitým vykrojením; d. 91 mm, max. š. čepele 11 mm (tab. XVIII: 9).

Hrob 839 – jamkový (tab. VII: 1). V hĺbke 75 až 91 cm boli na ploche s priemerom 37 a 23 cm uložené na hromádke nedohorené zvyšky kostí staršieho dospelého jedinca (maturus). Medzi kosťami sa našli dva nezdobené črepy (1).

1. Dva malé nezdobené črepy čierosivej farby z ústia a tela nádoby (tab. XVIII: 10, 11).

Hrob 840. V hĺbke 80 cm bol novovekou exploatačnou jamou porušený žiarový urnový hrob. V pôvodnej polohe sa našli črepy zo spodnej časti nádoby (1) s neanalyzovateľnými zlomkami nedohorených kostí. Ostatné črepy z nádoby a nôž (2) boli v sekundárnej polohe v zásype novovekého objektu.

1. Rekonštruovaná nádoba hnedej farby vyhotovená na kruhu. Materiál zrnitý s obsahom sfudy. Ústie von vyhnuté, okraj šikmo zrezaný. Max. priemer na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky. Telo zdobené do štyroch päťnásobných zväzkami piatich horizontálnych línií. Dno rovné, tenšie ako steny nádoby; v. 23,7 cm $\varnothing$ ú. 17,5 cm, max. $\varnothing$ 21,7 cm, $\varnothing$ d. 9,8 cm (tab. XIX: 4).

2. Železný nôž s rovným chrbtom, trň obdĺžnikového priemeru je od čepele oddelený na strane chrbta šikmým skosením, na

strane ostria miernym oblúkovitým vykrojením; d. 100 mm, max. š. čepele 10 mm (tab. XIX: 5).

Hrob 841. V hĺbke 80 až 100 cm sa našli črepy z nádoby (1) a hrot šipa (2) zo žiarového urnového hrobu, porušeného novovekou exploatačnou jamou. Nedohorené zvyšky kostí sa nezachovali.

1. Črepy z ústia a tela nádoby hnedosivej farby, formovanej v ruke z materiálu s obsahom piesku a sludy. Ústie nepravidelne tvarované, vyhnuté, okraj zaoblený. Telo v hornej polovici zdobené nesúmernými rytými dvoma zväzkami zloženými z dvoch alebo troch vodorovných línií, medzi ktorými je široká dvojité pilkovito tvarovaná čiara (tab. XIX: 6–8).

2. Železný hrot šipa so spätnými krídielkami a kónickou tufajkou; v. 62 mm, rozpätie 28 mm, d. tufajky 32 mm, Ø tufajky 11 a 8 mm (tab. XIX: 9).

Hrob 842 (tab. VII: 2). V hĺbke 50 až 85 cm sa našla tlakom pôdy popraskaná nádoba (1) s nedohorenými zvyškami kostí nedospelého jedinca. Urna bola prikrytá dolnou časťou inej nádoby (2) a črepmi z tela ďalšej nádoby (3). Medzi nedohorenými kosťami bol nôž (4).

1. Nádoba hnedej, v hornej tretine čiernosivej farby, tvarovaná v ruke, v hornej polovici vyhotovená na kruhu. Materiál s obsahom zrnitejšieho piesku. Ústie mierne vyhnuté, okraj šikmo skrojený. Max. priemer v strednej tretine výšky nádoby. Telo zdobené tromi zväzkami zo štyroch až piatich horizontálnych línií, medzi ktorými sú v dvoch pásoch pilkovito zoskupené zvislé a šikmé trojice širších rýh. Dno takmer rovné; v. 20 cm, Ø ú. 13,5 cm, max. Ø 16 cm, Ø d. 9 cm (tab. XIX: 10; XXVII: 1).

2. Dolná časť nádoby čiernohnedej farby, formovanej v ruke zo zrnitého materiálu. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou hlíny hnedošedej farby. Dno mierne prehnuté; zachovaná v. 10 cm, zachovaný Ø 20 cm, Ø d. 9 cm (tab. XIX: 11).

3. Časť tela a dna z hrubostennej nezdobenej nádoby hnedej farby formovanej v ruke. Materiál s obsahom hrubozrnného piesku. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hlíny hnedosivej farby (tab. XIX: 12).

4. Železný nôž s neúplným trňom. Chrbát rovný, ostrie vystrbené; d. 54 mm, max. š. čepele 12 mm (tab. XIX: 13).

Hrob 855. V hĺbke 45 až 65 cm vo vrstve hnedozeme boli tesne vedľa seba uložené dve nádoby (1, 2). Vnútri urny (1) boli nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus) a v urne ďalšej (2) zvyšky kostí dieťaťa mladšieho ako 7 rokov (infans I). Medzi nedohorenými kostičkami sa nachádzali drobné úlomky črepov a riečny kamienok.

1. Nádoba bledohnedej farby v hornej tretine s čiernosivými flakmi, formovaná v ruke zo zrnitejšieho materiálu. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hlíny hnedosivej farby. Ústie mierne vyhnuté, okraj zaoblený, miestami rovno zrezaný. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Dno rovné, na vnútornej strane zaoblené; v. 22,5 cm Ø ú. 14,8 cm, max. Ø 19 cm, Ø d. 8 cm (tab. XX: 1; XXV: 7).

2. Nádoba hnedej farby formovaná v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov, na povrchu vyhladená, premazaná jemnou hlinou hnedošedej farby. Ústie takmer valcovité, okraj rovno zrezaný. Pod okrajom je zachovaný kruhový otvor – stopa po oprave nádoby. Max. priemer guľovitého tela je na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky. Dno takmer rovné, iba málo prehnuté; v. 18,7 cm, Ø ú. 16 cm, max. Ø 21 cm, Ø d. 10,5 cm (tab. XX: 2; XXV: 2).

Hrob 856 (tab. VII: 3). V hĺbke 44 až 64 bola uložená tlakom pôdy rozbitá nádoba (1) s nedohorenými zvyškami kostí staršieho dospelého jedinca (maturus). K urne bol priložený lomový kameň, ktorý je pôsobením ohňa popraskaný.

1. Nádoba hnedej farby, formovaná v ruke zo zrnitého materiálu. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hlíny hnedošedej farby. Ústie takmer valcovité, iba veľmi málo von vyhnuté, okraj miestami rovno, miestami šikmo zrezaný. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Dno mierne dovnútra prehnuté; v. 21,8 cm, Ø ú. 15,5 cm, max. Ø 19,5 cm, Ø d. 10,5 cm (tab. XX: 3; XXV: 3).

Hrob 857 (tab. VII: 4). V hĺbke 45 až 56 cm bola uložená spodná časť nádoby (1) s nedohorenými zvyškami kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus). Medzi nedohorenými kosťami bol nájdený malý kresací kamienok (2).

1. Spodná časť nádoby bledohnedej farby, vyhotovenej v ruke z veľmi lomivého zrnitého materiálu s obsahom drobných kamienkov, na povrchu vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hlíny hnedošedej farby. Dno rovné, hrubšie ako steny nádoby; zachovaná v. 9 cm, zachovaný Ø 19 cm, Ø d. 12,5 cm (tab. XIX: 14).

2. Malý kresací kamienok z kremeňa sivej farby; d. 15 mm.

Hrob 858. V hĺbke 30 až 54 cm v hnedozemnej vrstve bola nádoba (1), v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky mladšieho dospelého jedinca, pravdepodobne muža (adultus). Na dne urny pod vrstvou nedohorených kostí bola uložená pracka (2).

1. Nádoba hnedej farby s tmavými flakmi, vyhotovená v ruke z materiálu s veľkým obsahom hrubozrnného piesku a drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný jemnou hlinou hnedosivej farby. Ústie široko roztvorené, vyhnuté, okraj zaoblený. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Dno iba veľmi mierne dovnútra prehnuté; v. 18,3 cm, Ø ú. 21 cm, max. Ø 21 cm, Ø d. 11 cm (tab. XX: 8; XXVI: 7).

2. Neúplná železná pracka obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi. Dlhšie ramená sú v strede dovnútra prehnuté. Zachovala sa iba jedna tretina z pracky a trň; d. 30 mm, š. ca 25 a 22 mm (tab. XX: 9).

Hrob 859. V hĺbke 46–58 cm bola vo vrstve hnedozeme uložená nádoba (1). V jej obsahu boli nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus).

1. Nádoba bledohnedej farby, miestami so sivými flakmi, vyhotovená na kruhu. Materiál s obsahom zrnitejšieho piesku, povrch vyhladený. Ústie nádoby sa nezachovalo. Max. priemer v strednej tretine výšky nádoby. Telo zdobené pod ústím horizontálnym pásom šikmých šesťnásobných vpichov a tromi zväzkami šesťnásobnej vlnovky medzi dvoma zväzkami šiestich horizontálnych línií. Dno rovné; zachovaná v. 20 cm, zachovaný Ø 15 cm, max. Ø 18,5 cm, Ø d. 10 cm (tab. XX: 10; XXVIII: 5).

Hrob 860 (tab. VII: 5). V hrubej vrstve hnedozeme v hĺbke 30 až 50 cm bola tlakom pôdy popraskaná nádoba (1), v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus). Medzi kosťami boli zlomky z prepáleného hrebeňa a dva nity (2).

1. Nádoba sivohnedej farby, vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom jemnozrnného piesku. Povrch vyhladený. Ústie vyhnuté, okraj šikmo zrezaný. Max. priemer v strednej tretine výšky nádoby. Telo zdobené štyrmi zväzkami štvornásobnej vlnovky a zväzkom horizontálnych línií. Dno rovné; v. 24 cm, Ø u. 16,6 cm, max. Ø 19 cm, Ø d. 10,5 cm (tab. XX: 4; XXVIII: 1).

2. Zlomok kostenej platničky s dvoma železnými nitmi z trojplatinčkového kosteného hrebeňa. Fragment spojovacej platničky zdobený rytou výzdobou (tab. XX: 5–7).

Hrob 861. V hĺbke 47 až 62 cm vo vrstve hnedozeme bola tlakom pôdy roztlčená nádoba (1). V jej výplni boli nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého muža (adultus).

1. Nádoba bledohnedej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a drobných kamienkov. Na

povrchu vyhladená, premazaná tenkou vrstvou jemnej hnedošedej hliny. Okraj sa nezachoval. Hrdlo valcovitého tvaru. Max. priemer v hornej tretine výšky. Dno rovné, pomerne hrubé; zachovaná v. 17,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 14,3 cm, max. $\varnothing$ 16,5 cm, $\varnothing$ d. 9,2 cm (tab. XXI: 1).

Hrob 862. V hĺbke 35 až 50 cm sa našla tlakom pôdy popraskaná neúplná nádoba (1), v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky kostí asi dvojročného dieťaťa (infans I).

1. Neúplná nádoba (ústie sa nezachovalo) hnedej farby, formovaná v ruke z materiálu s veľkým obsahom drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby. Max. priemer na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky nádoby. Dno rovné; zachovaná v. 14,8 cm, zachovaný $\varnothing$ 15 cm, max. $\varnothing$ 16 cm, $\varnothing$ d. 8 cm (tab. XXI: 2).

Hrob 863. V hĺbke 67 až 80 cm sa nachádzala tlakom pôdy polámaná nádoba (1). V jej výplni boli uložené nedohorené zvyšky kostí dospelého jedinca.

1. Nádoba sivohnedej farby formovaná v ruke, v hornej polovici vyhotovená na kruhu. Materiál s obsahom zrnitého piesku. Ústie mierne vyhnuté, okraj zaoblený. Max. priemer v polovičnej výške nádoby. Povrch nádoby v dolnej polovici je vyhladený. Telo nádoby v hornej polovici je zdobené dvoma zväzkami horizontálnych línií, medzi ktorými je zväzok nesúmerne rytej vlnovky. Výzdoba je rytá trojzubkovým hrebeňom. Dno rovné. Na dne zachované stopy po hrubšom piesku, ktorým bolo dno podsypávané; v. 21 cm, $\varnothing$ ú. 13 cm, max. $\varnothing$ 19 cm, $\varnothing$ d. 9,5 cm (tab. XXI: 5; XXVII: 5).

Hrob 864 (tab. VII: 6). V hĺbke 63 až 86 cm v hrubej vrstve hnedozeme bola tlakom pôdy popraskaná nádoba (1), v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky kostí staršieho dospelého muža (maturus). Kostí boli prikrýté spodnou časťou a črepmi z okraja a tela inej nádoby (2).

1. Nádoba hnedej farby, vyhotovená v ruke z materiálu s obsahom zrnitého piesku a sfudy, v hornej časti vyhotovená na kruhu. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hliny hnedošedej farby. Hrdlo takmer valcovitého tvaru, okraj sa nezachoval. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Telo v hornej tretine zdobené tromi zväzkami trojitých horizontálnych línií, medzi ktorými sú dva zväzky drobnou rytej trojnásobnej vlnovky. Dno mierne prehnuté, hrubšie ako steny nádoby; zachovaná v. 27 cm, zachovaný $\varnothing$ 17,5 cm, max. $\varnothing$ 21,5 cm, $\varnothing$ d. 10,5 cm (tab. XXI: 8; XXVII: 4).

2. Črepy z ústia, tela a spodná časť nádoby bledohnedej až sivej farby, vyhotovenej na kruhu z materiálu premiešaného s jemnozrnným pieskom. Ústie vyhnuté, okraj šikmo zrezaný. Vnútorňa strana ústia zdobená zväzkom vlnovky. Telo zdobené zväzkom horizontálnych línií a vlnoviek, rytých päťzubkovým hrebeňom. Dno rovné, hrubšie ako steny nádoby; $\varnothing$ d. 9 cm (tab. XXI: 9).

Hrob 865. V hĺbke 75 až 90 cm bola uložená nádoba (1), tlakom pôdy popraskaná. V jej vnútri boli zvyšky nedohorených kostí z mladšej dospeléj ženy (adultus). Medzi kostami bola žiarom poškodená bronzová platnička (2).

1. Nádoba hnedej, v hornej tretine hnedočiernej farby, v hornej polovici vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom piesku. Dolná polovica je vyhladená a premazaná vrstvou jemnej hliny. Max. priemer takmer v polovičnej výške nádoby. Pod ústím, ktoré je vyhnuté, so zaobleným okrajom je telo nádoby zdobené dvoma zväzkami šiestich horizontálnych línií, medzi ktorými je zväzok nesúmernej rytej šesťnásobnej vlnovky. Dno málo prehnuté, takmer rovné; v. 23 cm, $\varnothing$ ú. 18,5 cm, max. $\varnothing$ 22 cm, $\varnothing$ d. 11 cm (tab. XXI: 10; XXVII: 6).

2. Bronzová plechová platnička, mierne prehnutá, poškodená žiarom; d. 17 mm, š. 13 mm, hrúbka 1 mm (tab. XXI: 11).

Hrob 866. V hĺbke 70 až 82 cm sa našla spodná časť nádoby (1), tlakom pôdy popraskaná, v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky staršieho dospelého jedinca (maturus). Na dne nádoby pod vrstvou kostí sa nachádzal fragment noža (2).

1. Spodná časť nádoby sivohnedej farby, vyhotovenej na kruhu z materiálu s obsahom drobnozrnného piesku. Povrch vyhladený, dno mierne dovnútra prehnuté; zachovaná v. 5,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 12,5 cm, $\varnothing$ d. 8 cm (tab. XXI: 3).

2. Časť železnej čepele noža so zachovaným hrotom; d. 42 mm, max. š. čepele 15 mm (tab. XXI: 4).

Hrob 867 (tab. VIII: 1). V hĺbke 47 až 60 cm bola tlakom pôdy roztláčená spodná časť nádoby (1), v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky kostí staršieho dospelého jedinca (maturus), prikrýté dnom z inej nádoby (2).

1. Spodná časť nádoby bledohnedej farby, formovanej v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov, povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby, ktorá je sčasti odpadnutá. Dno rovné, na vnútornej strane hrboľaté; zachovaná v. 8,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 14,5 cm, $\varnothing$ d. 8,5 cm (tab. XXI: 6).

2. Neúplné dno z väčšej nádoby hnedosivej farby, vyhotovenej zo zrnitého, pomerne lomivého materiálu; $\varnothing$ d. 11 cm (tab. XXI: 7).

Hrob 868 – jamkový (tab. VIII: 2). V hĺbke 53 až 62 cm bol uložený žiarový jamkový hrob. V jamke s priemerom 20 cm, vyhlbenej vo vrstve hnedozeme, vyloženej črepmi (1), boli nasýpané nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus).

1. Zrekonštruovaný črep z tela väčšej nádoby hnedej farby, vyhotovenej na kruhu. Materiál s obsahom zrnitého piesku. Povrch vyhladený, zdobený striedajúcimi sa dvoma zväzkami päťnásobnej vlnovky s dvoma zväzkami piatich horizontálnych línií (tab. XXII: 5).

Dva okrajové črepy hnedočiernej farby, na vnútornej strane ústia zdobené zväzkom vlnovky (tab. XXII: 6).

Okrajový črep z inej nádoby bledohnedej farby, zdobený zväzkom vodorovných línií (tab. XXII: 7).

Dvanásť malých zdobených aj nezdobených črepov z tela tej istej nádoby.

Hrob 869 (tab. IX: 1). V hĺbke 50 až 70 cm bola uložená nádoba s nezachovaným ústím, tlakom pôdy popraskaná (1). Vnútri urny boli nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého muža (adultus).

1. Neúplná nádoba, zachovaná asi z dvoch tretín, hnedej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom hrubozrnného piesku a drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby. Max. priemer na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky. Dno mierne prehnuté; zachovaná v. 16 cm, zachovaný $\varnothing$ 18 cm, max. $\varnothing$ 18,5 cm, $\varnothing$ d. 9,5 cm (tab. XXII: 1).

Hrob 870. V hĺbke 83 cm sa našli črepy z nezdobenej urny (1), ktorá bola zničená pri kopaní jamy pod ovocným strom. Nedohorené zvyšky kostí sa nezachovali.

1. Dva zlomky dna z hrubostennej nádoby, formovanej v ruke z materiálu s obsahom hrubozrnného piesku, hnedej farby. Dno rovné, na vnútornej strane zaoblené (tab. XXII: 13, 14).

Okrajový črep z nádoby s nízkym valcovitým hrdlom a zaobleným okrajom z tej istej nádoby (tab. XXII: 12).

Tri nezdobené črepy z tela tej istej nádoby.

Hrob 871 (tab. VIII: 3, 4). V hĺbke 55 až 75 cm bola uložená nádoba (1) so zvyškami kostí staršieho dospelého muža (maturus).

1. Nádoba bledohnedej farby, pomerne tenkostenná, formo-

vaná v ruke z materiálu s obsahom hrubozrnného piesku. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby. Ústie neúplné. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Dno široké, mierne prehnuté; zachovaná v. 20 cm, zachovaný $\varnothing$ 13 cm, max. $\varnothing$ 17,5 cm, $\varnothing$ d. 9,5 cm (tab. XXII: 8).

Hrob 872 – dvojhrob (tab. VIII: 3, 5). V hĺbke 60 až 75 cm bola uložená neúplná nádoba (1) s nedohorenými zvyškami dvoch jedincov – mladšieho dospelého muža (adultus) a mladšej dospelkej ženy (adultus), prikryté čepmi z menšej nádoby (2). Medzi nedohorenými kosťami sa nachádzal zohnutý nôž (3).

1. Neúplná nádoba bledohnej farby, v hornej časti, vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom drobnozrnného piesku. Telo zdobené zväzkom päťnásobnej voľne rytej vlnovky a zväzkom piatich horizontálnych línií. Max. priemer ca v polovičnej výške nádoby. Dno mierne prehnuté; zachovaná v. 18 cm, zachovaný $\varnothing$ 20 cm, max. $\varnothing$ 21 cm, $\varnothing$ d. 10 cm (tab. XXII: 2).

2. Zrekonštruované črepy zo spodnej časti menšej nádoby bledohnej farby, vyrobenej z materiálu s obsahom drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hnedosivej hliny. Časť tela zdobená zväzkom štvornásobnej vlnovky. Široké dno mierne dovnútra prehnuté; zachovaná v. 9 cm, zachovaný $\varnothing$ 13,5 cm, $\varnothing$ d. 10 cm (tab. XXII: 3).

3. Železný nôž v polovičnej dĺžke prehnutý, chrbát rovný, trň od čepele oddelený obojstranným oblúkovitým vykrojením; d. 145 mm, max. š. čepele 11 cm (tab. XXII: 4).

Hrob 873 – jamkový. Vo vrstve hnedozeme v hĺbke 33 až 37 cm na oválnej ploche s priemerom 40 a 20 cm bola 4 cm hrubá vrstva nedohorených zvyškov kostí dospelého jedinca, ktoré boli prikryté čepmi z väčšej nádoby (1).

1. Nezdobené črepy z tela nezdobenej nádoby bledohnej farby, formovanej v ruke z materiálu s obsahom hrubozrnného piesku. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hnedosivej hliny.

Hrob 874 (tab. IX: 2, 3). V hĺbke 48 až 58 cm bola uložená spodná časť nádoby (1) s nedohorenými zvyškami kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus).

1. Spodná časť nádoby sivohnej farby, formovanej v ruke z jemnejšieho zrnitého materiálu. Povrch vyhladený. Dno rovné; zachovaná v. 9,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 16,5 cm, $\varnothing$ d. 10,5 cm (tab. XXII: 13).

Hrob 875 (tab. IX: 2, 4). V hĺbke 50 až 65 cm bola uložená nádoba, tlakom pôdy popraskaná a stlačená (1). V nej boli nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého jedinca (adultus). Medzi kosťami bola časť čepele z noža (2).

1. Neúplná nádoba (zachovaná v dvoch tretinách) bledohnej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby. Max. priemer asi v polovičnej výške. Dno rovné; zachovaná v. 17 cm, zachovaný $\varnothing$ 20,5 cm, $\varnothing$ d. 10 cm (tab. XXII: 11).

2. Zlomok čepele zo železného noža; d. 70 mm, max. š. 14 mm (tab. XXII: 12).

Hrob 876 – jamkový. V hĺbke 50 až 55 cm boli v jamke s priemerom 20 cm na hromádku nasýpané nedohorené zvyšky kostí nedospelého jedinca. Kostí boli prikryté čepmi zo spodnej časti nádoby (1).

1. Črepy zo spodnej časti nádoby hnej farby, vyhotovenej na kruhu z materiálu s obsahom piesku; zachovaná v. 5,5 cm, $\varnothing$ d. 9 cm (tab. XXII: 9, 10).

Hrob 877 (tab. IX: 5, 6). V hĺbke 52 až 70 cm sa našla dolná polovica nádoby (1), obložená dvoma lomovými kameňmi. V jej vnútri boli uložené nedohorené zvyšky kostí mladšej dospelkej ženy (adultus). Črepy z hornej polovice nádoby boli presunuté od

miesta nálezu dolnej polovice nádoby 300 cm južným smerom, uložené na hromádke bez zvyškov nedohorených kostí. K sekundárnemu premiestneniu hornej polovice urny došlo najpravdepodobnejšie v dôsledku kultivačných prác.

1. Nádoba bledohnej farby, formovaná v ruke, v hornej tretine vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby. Ústie von vyhnuté, okraj zaoblený. Max. priemer na rozhraní hornej a strednej tretiny výšky nádoby. Telo nádoby v hornej tretine je zdobené dvoma zväzkami osemnásobnej vlnovky, medzi ktorými je zväzok ôsmich horizontálnych línií. Dno oválne, rovné, na vnútornej strane zaoblené; v. 25 cm, $\varnothing$ ú. 21 cm, max. $\varnothing$ 23,5 cm, $\varnothing$ d. 9 a 10 cm (tab. XXII: 14; XXVII: 7).

Hrob 878 – jamkový (tab. VIII: 6). V hĺbke 50 cm sa našli črepy z viacerých nádob (1), ktorými bola prikrytá vrstvička nedohorených, bližšie neurčiteľných zvyškov ľudských kostí.

1. Zrekonštruovaná, čiastočne doplnená spodná časť malej nádoby hnedosivej farby, formovanej v ruke zo zrnitého materiálu. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hliny. Dno mierne prehnuté; zachovaná v. 5,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 10 cm, $\varnothing$ d. 6,5 cm (tab. XXIII: 1).

Z črepov zrekonštruovaná a z dvoch tretín doplnená spodná časť malej, pravdepodobne na kruhu vyhotovenej nádoby sivohnej farby z jemnejšieho zrnitého materiálu. Dno mierne prehnuté; zachovaná v. 6,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 16 cm, $\varnothing$ d. 9 cm (tab. XXIII: 3).

Dva okrajové črepy hnej farby, jeden z nich je zdobený zväzkom vlnovky (tab. XXIII: 2, 4).

Hrob 879 – jamkový. Vo vrstve hnedozeme, v hĺbke 40 až 45 cm boli na hromádku uložené, bližšie neurčiteľné zvyšky nedohorených ľudských kostí, prikryté čepmi z tela nezdobenej nádoby (1).

1. Črepy z dna a tela nezdobenej nádoby hnej až sivohnej farby, formovanej v ruke zo zrnitejšieho materiálu. Povrch vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hliny (tab. XXIII: 5, 6).

Hrob 880. V hĺbke 45 až 65 cm bola uložená tlakom pôdy popraskaná nádoba (1) a v nej nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého muža (adultus). Medzi kosťami bolo železné kovanie (2) a kresací kamienok (3).

1. Nádoba hnedosivej farby, v hornej polovici vyhotovená na kruhu z materiálu s obsahom hrubozrnného piesku. Ústie vyhnuté, okraj zaoblený. Max. priemer v strednej tretine výšky nádoby. Telo nádoby v hornej polovici zdobené dvoma zväzkami piatich horizontálnych línií, medzi ktorými je zväzok päťnásobnej vlnovky. Dno dovnútra prehnuté. Na nezdobenej dolnej polovici sú stopy po zvislej úprave povrchu prstami; v. 22 cm, $\varnothing$ ú. 15 cm, max. $\varnothing$ 18 cm, $\varnothing$ d. 9,5 cm (tab. XXIII: 7; XXVIII: 4).

2. Železné kovanie z plochého pásika, takmer v polovici prehnuté. Obe konce sú mierne rozšírené, zaoblené a prevŕtané kruhovým otvorom; d. 51 a 41 mm, max. š. 10 mm (tab. XXIII: 8).

3. Kresací kamienok z kremeňa šedej farby (tab. XXIII: 9).

Hrob 881 – jamkový. Vo vrstve hnedozeme v hĺbke 40 cm bola na ploche s priemerom 40 a 20 cm 10 cm hrubá vrstva nedohorených zvyškov kostí staršieho dospelého muža (maturus). Medzi nedohorenými kosťami bola neúplná pracka (1).

1. Fragment železnej pracky obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi a prehnutými dlhšími ramenami, vyhotovená z tyčinky štvorhranného prierezu; zachovaná d. 26 mm (tab. XXIII: 10).

Hrob 882 (tab. X: 1). V hrubej vrstve hnedozeme v hĺbke 30 až 40 cm bola uložená spodná časť nádoby (1). V jej výplni boli nedohorené zvyšky kostí mladšieho dospelého muža (adultus).

1. Spodná časť nádoby hnedej až hnedosivej farby, vyhotovenej v ruke z materiálu s obsahom drobnozrnitého piesku a sfudy, povrch vyhladený; dno rovné; zachovaná v. 10 cm, zachovaný $\varnothing$ 15 cm, $\varnothing$ d. 8 cm (tab. XXIII: 11).

Hrob 883 (tab. X: 3, 4). V hrubej vrstve hnedozeme v hĺbke 25 až 45 cm bola uložená nádoba, tlakom pôdy popraskaná (1). V jej obsahu sa nachádzali nedohorené zvyšky kosti 7–8-ročného dieťaťa.

Tesne vedľa tejto nádoby bola na južnom okraji spodná časť ďalšej (2), v ktorej boli uložené nedohorené zvyšky 7–8-ročného dieťaťa.

1. Hrubostenná nádoba s nezachovaným ústím bledohnej farby, formovaná v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Dno rovné; zachovaná v. 20,5 cm, zachovaný $\varnothing$ 15 cm, max. $\varnothing$ 17,5 cm, $\varnothing$ d. 9 cm (tab. XXIII: 13).

2. Spodok hrubostennej nádoby bledohnej farby, formovanej v ruke z hrubozrnitého materiálu s obsahom drobných kamienkov. Povrch prstami vyhladený, premazaný vrstvou jemnej hliny. Dno masívne, dovnútra prehnuté; zachovaná v. 11 cm, zachovaný $\varnothing$ 21 cm, $\varnothing$ d. 11,5 cm (tab. XXIII: 12).

Hrob 884 – jamkový. V hĺbke 40 až 45 cm bola na ploche ca 20×17 cm hromádka nedohorených zvyškov kostí dieťaťa, prikrýť črepmi z viacerých nádob (1).

1. Črepy z dna a tela nádoby čiernohnej farby, vyhotovenej na kruhu z materiálu s obsahom piesku a sfudy, zdobené zväzkom vlnovky a vodorovných línií (tab. XXIV: 11, 13).

Črepy z tela nádoby hnedej až tehlovočervenej farby, zdobené rytou výzdobou (Tab. XXIV: 12).

Okrajový črep z nádoby vyhotovenej na kruhu, s ústím vyhnutým a okrajom šikmo zrezaným (tab. XXIV: 10).

Štyri nezdobené črepy z tela inej nádoby hnedej farby.

Hrob 885 (tab. X: 2). V hĺbke 50 až 75 cm bola uložená nádoba (1), v ktorej boli nedohorené zvyšky kostí dospeléj ženy. Časť kostí bola nasýpaná pod dnom urny.

1. Nádoba hnedej až sivohnej farby, pri ústí so sivými ťlakmi, vyhotovená v ruke zo zrnitejšieho materiálu. Povrch vyhladený zvislým a horizontálnym prstovaním. Ústie mierne vyhnuté, okraj rovno zrezaný, miestami zaoblený. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Dno rovné; v. 26 cm, $\varnothing$ ú. 21 cm, max. $\varnothing$ 23 cm $\varnothing$ d. 11 cm (tab. XXIII: 16; XXIV: 4).

Hrob 886 (tab. X: 5). V hĺbke 50 až 70 cm bola uložená nádoba (1), tlakom pôdy popraskaná. Vnútri urny boli nedohorené zvyšky kostí staršieho jedinca. Medzi kosťami bola neúplná pracka (2).

1. Nádoba hnedosivej farby, vyhotovená v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku a drobných kamienkov. Povrch hrboľatý, vyhladený. Ústie von vyhnuté, okraj zaoblený. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Dno rovné s odtlačkami hrubozrnitého piesku; v. 21,6 cm, $\varnothing$ ú. 17,5 cm, max. $\varnothing$ 20, $\varnothing$ d. 10,5 cm (tab. XXIV: 1; XXVI: 8).

2. Neúplná železná obdĺžniková pracka, vyhotovená z tyčinky štvorhranného prierezu, so zaoblenými rohmi; d. 42 mm, š. 28–30 mm (tab. XXIV: 2).

Hrob 887. Vo vrstve hnedozeme v hĺbke 50 až 70 cm bola uložená nádoba (1), v ktorej boli nedohorené zvyšky kostí z dospelého jedinca. Vo vrchných vrstvách výplne urny bol zlomok bronzového drôtu (2). Úplné železné kresadlo (3) bolo rozložené na dve časti – väčšia časť bola uložená pod dno urny a menšia medzi nedohorené zvyšky kostí spolu s tromi kresacími kamienkami (4) a hrudkou pravdepodobne smoly (5).

1. Nádoba s nezachovaným ústím hnedej farby, vyhotovená

v ruke z materiálu s obsahom drobných kamienkov a zrnitejšieho piesku. Povrch vyhladený, premazaný tenkou vrstvou jemnej hliny hnedosivej farby. Max. priemer v hornej tretine výšky nádoby. Dno rovné; zachovaná v. 20 cm, zachovaný $\varnothing$ 14,5 cm, max. $\varnothing$ 18,8 cm, $\varnothing$ d. 10,5 cm (tab. XXIV: 3).

2. Zlomok bronzového drôtu oválneho prierezu; d. 11 mm, $\varnothing$ 1,5–2 mm (tab. XXIV: 5).

3. Železné kresadlo lýrovitého tvaru so zahnutými ramenami. Rovná základňa je na vnútornej strane oblúkovite rozšírená; d. 60 mm, v. 20 mm (tab. XXIV: 9).

4. Tri kresacie kamienky z kremeňa žltobielej a sivej farby; v. 32, 12 a 10 mm (tab. XXIV: 6–8).

5. Hrudka pravdepodobne smoly bochníkového tvaru s priemerom 16 mm (tab. XXIV: 4).

Hrob 888. V hĺbke 52 až 65 cm bola uložená spodná časť nádoby, nekvalitne vypálená, zachovaná v črepoch (1), v ktorej boli nedohorené zvyšky kostí dospelého jedinca, pravdepodobne ženy, prikrýť črepmi z tela tej istej nádoby.

1. Spodná časť nádoby (zachovaná v črepoch) čiernohnej farby, vyhotovená na kruhu z materiálu s veľkým obsahom jemnejšie zrnitého piesku; zachovaná v. 7,5 cm, $\varnothing$ 10 cm (tab. XXIV: 19, 20).

Črepy z tela tej istej nádoby, zdobené zväzkami piatich horizontálnych línií a päťnásobnej vlnovky (tab. XXIV: 16–18).

Deväť črepov zo spodnej, nezdobenej časti tela tej istej nádoby.

Hrob 889 – jamkový. V hĺbke 30 a 42 cm v približne kruhovej jamke s priemerom 18 cm, zahlbenej do vrstvy hnedozeme, vyloženej na dne a sčasti aj na stenách črepmi (1), boli na hromádku nasýpané nedohorené zvyšky kostí 5–6-ročného dieťaťa.

1. Črepy z tela a dna nádoby hnedej farby, vyhotovenej v ruke z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku. Povrch vyhladený, so zreteľnými stopami po zvislom prstovaní. Zdobená časť bola vyhotovená na kruhu. Rytá výzdoba pozostáva zo zväzkov deviatich horizontálnych línií a desaťnásobnej vlnovky (tab. XXIV: 15).

Hrob 890 – jamkový. V hĺbke 30 až 40 cm boli na hromádku uložené nedohorené zvyšky kostí dospelého jedinca v 10 cm hrubej vrstve na ploche s priemerom 20 a 25 cm. Kostí boli prikrýť črepmi (1).

1. Okrajový črep z väčšej hrncovitej nádoby hnedej farby, vyhotovenej na kruhu z materiálu s obsahom zrnitejšieho piesku. Ústie vyhnuté, na vnútornej strane zdobené zväzkom vlnovky. Okraj šikmo zrezaný (tab. XXIII: 14).

Črep z tela tej istej nádoby zdobený zväzkom vodorovných línií a vlnovky (tab. XXIII: 15).

Nezdobené črepy z tela tej istej nádoby.

Materiál zo zberu

Z vrstvy vedľa žiarových hrobov pochádzajú pamiatky materiálnej kultúry, ktoré pôvodne s najväčšou pravdepodobnosťou tvorili súčasť hrobej výbavy. Boli uložené v urne alebo v jamkových hroboch a do sekundárnej polohy sa dostali porušením, prípadne aj úplným zničením hrobov poľnohospodárskou činnosťou.

V okolí hrobov, nachádzajúcich sa vo východnej časti pohrebiska (hroby 789–792), sa našlo bronzové miniatúrne kovanie zámku rímsko-provinciálneho pôvodu (1). Zo západnej časti pohrebiska pochádza bronzový otvorený krúžok (2), bronzové šidlo (3) a štvorzúbkový kostený nástroj (4).

Z ornice na ploche pohrebiska sa zozbierali črepy, nepochybne patriace k žiarovým jamkovým či urnovým hrobom, ktoré boli

devastované obrábaním poľnohospodárskej pôdy a vysádzaním ovocných stromov a viniča (5–11).

1. Masívne liate bronzové kovanie, v stredovej časti zdobené maskou muža so zatvorenými očami a pretiahnutým obličajom (*Kolník – Rejholcová, 1986, s. 344–347*); v. 30 mm, rozpätie 24 mm, max. hrúbka 18 mm (tab. XXIV: 21).

2. Otvorený krúžok z masívnej bronzovej tyčinky kruhového prierezu, konce odseknuté, od seba odtiahnuté; $\varnothing$ 33 mm, hrúbka tyčinky 4 mm (tab. XXIV: 22).

3. Bronzové šidlo štvorhranného prierezu, jeden koniec zahrotený, trň mierne zabrúsený; d. 45 mm, max. hrúbka 3 mm (tab. XXIV: 23).

4. Kostný štvorzúbkový nástroj, vyrobený z rozštiepenej rebrovej kosti hovädzieho dobytky. Horný okraj zrezaný, dolný okraj zapílený do štyroch zubkov pílkovitého tvaru; v. 63 mm, š. 25 mm, hrúbka 2–10 mm (tab. XXIV: 24).

5. Okrajový črep z hrncovitej nádoby hnedej farby s mierne vyhnutým ústím a zaobleným okrajom, zdobený zväzkom horizontálnych línií (tab. XXIV: 27).

6. Okrajový črep bledohnedej farby z hrncovitej nádoby s ústím lievikovite vyhnutým a zaobleným okrajom, zdobený pod ústím dvoma zväzkami horizontálnych línií, medzi ktorými je zväzok šesťnásobnej vlnovky (tab. XXIV: 31).

7. Okrajový črep hnedej farby z väčšej hrncovitej nádoby s ústím takmer vodorovne vyhnutým a zaobleným okrajom, zdobený 2 zväzkami sedemnásobnej vlnovky (tab. XXIV: 30).

8. Črep z tela nádoby hnedočiernej farby, zdobený zväzkom horizontálnych línií (tab. XXIV: 25).

9. Črep z tela nádoby hnedej farby, zdobený dvoma zväzkami drobnejšej vlnovky (tab. XXIV: 28).

10. Črep z tela nádoby tehlovočervenej farby, zdobený dvoma horizontálnymi pásmi šikmo kladených štvorcových vpichov, oddelených širšou vodorovnou líniou (tab. XXIV: 29).

11. Časť rovného dna z nádoby vyhotovenej na kruhu s výraznou kruhovou priehlbňou v strede dna.

Pohrebný rítus

Z 89 žiarových hrobov bolo 71 hrobov urnových (79,8 %) a 18 hrobov jamkových (20,2 %). V rámci skúmanej lokality boli žiarové hroby situované takmer na päte mierneho svahu vyvýšeniny, ktorá prechádzala južným smerom do rovinatého terénu. Poveternostnými vplyvmi a kultiváciou pôdy sa neustále nanášala vrstva hnedozeme, ktorej hrúbka sa pohybovala od 80 až do 120 cm. Prírodný reliéf terénu so žiarovými hrobmi ovplyvnil aj súčasnú hĺbku hrobov. Hĺbka, v ktorej bolo zistené ústie urny či vrchná vrstva kostí v jamkových hrobách, sa pohybovala od 25 do 90 cm, dno urny, resp. dno jamkových hrobov v hĺbke od 40 do 115 cm. Hroby boli ukladané do nevelkých kruhových alebo oválnych hrobových jám, zahĺbených do hrubej vrstvy hnedozeme. Iba sporadicky bolo možné zachytiť tvar hrobovej jamy. Určitú predstavu o tvare a rozmeroch hrobovej jamy poskytujú jamkové hroby, ktoré možno rekonštruovať podľa priestorového uloženia nedohorených zvyškov ľudských kostí či vyloženia dna a stien jamky črepmi.

Urnové hroby obsahovali v prevažnej časti jednu nádobu (hrob 779, 780, 785–787, 789, 790–792, 796, 799–803, 805–807, 810–812, 815–824, 826, 829–833, 836, 837, 840–842, 856–867, 869–872, 874, 875, 877, 880, 882, 885–888) s nedohorenými zvyškami kostí jedného alebo dvoch jedincov (hrob 815, 830, 831, 872).

Dvojhroby uložené v jednej urne sa zistili analýzou antropologického materiálu v hrobe 815, kde bol pochovaný dospelý jedinec s dieťaťom. V hrobe 830 boli v urne uložené kosti mladšieho dospelého jedinca a dieťaťa; v hrobe 831 nedohorené kosti staršieho dospelého muža a staršej dospelej ženy a v hrobe 872 mladšieho dospelého muža a mladšej dospelej ženy. Doteraz publikované antropologické analýzy zo včasnოსlovanských žiarových hrobov z územia západných a južných Slovanov ukazujú na pomerne častý výskyt dvoj- aj viachrobov v jednej urne (*Bialeková, 1987, s. 112*).

Ďalšiu skupinu reprezentujú hroby s dvoma nádobami – urnami (hrob 809, 827, 855, 883), ktoré sú tesne vedľa seba postavené v rovnakej hĺbke, čo by svedčilo o spoločnej hrobovej jame, ktorú v hneдозemi nie je možné vždy zachytiť. V každej urne boli nedohorené zvyšky kostí iba z jedného jedinca. V hrobe 809 bol pochovaný starší dospelý muž a mladší dospelý jedinec, v hrobe 827 mladšia dospelá žena a dieťa, v hrobe 855 mladší dospelý jedinec a dieťa a v hrobe 883 dve deti vo veku sedem až osem rokov.

Nádoby s obsahom nedohorených zvyškov kostí boli uložené na dne hrobových jám, zahĺbených do vrstvy hnedozeme, preto tvar a rozmery hrobových jám nebolo vždy možné zistiť. V dvoch hrobách (856 a 877) boli k spodnej časti urny priložené stredne veľké lomové kamene, ktoré mali upevniť stabilitu urny v hrobe, alebo možno symbolizovať kamenné obloženie urny. Nálezy kameňov v žiarových urnových hrobách v Břeclavi-Pohansku uvádza *B. Dostál (1985, s. 15)*. Známe sú aj z iných súvekých pohrebísk z oblasti Čiech a NDR (*Zeman, 1976, s. 182*). Obloženie urny s masívnymi pravekými črepmi a pieskovcovým kameňom sa vyskytlo aj na včasnოსlovanskom žiarovom pohrebisku v Bešeňove, poloha Papföld (*Szőke – Nemeskéri, 1954, s. 105*). V hrobe 823 bola urna, naplnená nedohorenými kosťami, uložená hore dnom tak, že ústím ležala na hromádke nedohorených kostí (tab. V: 1). Antropologická analýza ukázala, že kosti uložené v nádobe, ako aj tie, ktoré boli voľne nasýpané v plytkej hrobovej jamke pod nádobou, patria jednému jedincovi. V hrobe 861 a 862 bola menšia časť prepálených kostí uložená vedľa urny, nasýpaná

na hromádku pod dnom nádoby. V obidvoch prípadoch antropologická analýza potvrdila, že kosti v urne i mimo nej patria jednému jedincovi. Ukladanie časti kostí pod dno nádoby sa vyskytlo aj na iných súvekých včasnოსlovanských pohrebiskách (*Bernat, 1955, s. 81; Podborský, 1961, s. 75; Dostál, 1985, s. 117*).

Medzi nedohorenými zvyškami ľudských kostí sa často vyskytujú črepy z iných nádob, často sekundárne prepálené, kusky mazanice, uhľiky a malé riečne kamienky. Do obsahu urien sa dostali spolu s kosťami z pohrebnej hranice.

Vzácnnejšie sú nálezy vtáčích (hrob 779) a zvieracích kostí (hrob 882), primiešané k ľudským kostiam v urne. Vtáacie kosti sa našli aj v žiarovom hrobe dieťaťa v Starej Břeclavi (*Dostál, 1985, s. 116*) a zvieracie kosti v piatich žiarových hroboch z Břeclavi-Pohanska (*Dostál, 1985, s. 16, 96–108*).

Nie zriedkavé sú nálezy urnových hrobov, v ktorých obsah nedohorených kostí bol prikrytý črepmi z iných nádob (hrob 786, 787, 792, 796, 799, 809, 816, 827, 842, 864, 867, 872, 878). Z nich bolo možné v niekoľkých prípadoch zrekonštruovať celé (hrob 816), takmer celé (hrob 792, 864) alebo spodné časti nádob (hrob 787, 796, 842, 872, 878). Možno predpokladať, že v niektorých prípadoch boli nádoby intencionalne rozbíjané. Vo väčšine prípadov sa pri zakrytí kostí použili jednotlivé črepy či torzá menej hodnotnej, poškodennej keramiky. Zvyk prikryvania obsahu kostí v urne je rozšírený po celom staroslovanskom svete, čoho dokladom sú nálezy z iných oblastí (*Rusanova, 1973, s. 27; Hoffmann, 1962, s. 340*). Použitie misky na prikrytie urny v žiarovom hrobe zo Ždánic uvádza *J. Zeman (1976, s. 166)*.

Okrem urnových hrobov bolo odkrytých aj 18 jamkových (hrob 808, 813, 814, 825, 828, 834, 835, 838, 839, 868, 873, 876, 878, 879, 881, 884, 889, 890). Jamkové hroby boli rozptýlené medzi urnovými, s najväčšou koncentráciou v západnej časti pohrebiska, kde sa odkrylo 15 jamkových hrobov, t. j. 83,3 % z celkového počtu.

Tvar hrobových jam možno rekonštruovať iba podľa rozptýlenia nedohorených zvyškov kostí, pretože podobne ako urnové hroby boli zahĺbované do hrubej vrstvy hnedozeme. Nachádzali sa v hĺbke od 37 do 100 cm. Veľkosť hrobovej jamy zodpovedala množstvu kostí, napr. v hrobe 889, v ktorom bolo pochované dieťa, priemer hrobovej jamy bol 18 cm; v hroboch dospelých jedincov sa priemer pohyboval od 20 do 32 cm. Aj u oválnych tvarov hrobových jam priemer v detských hroboch (17 a 10 cm), ako aj v hroboch dospelých (hrob 834 – 25 a 36 cm; hrob

839 – 23 a 37 cm; hrob 837 a 881 – 20 a 40 cm) zodpovedal množstvu kostí. Podľa úpravy hrobovej jamy a spôsobu uloženia nedohorených kostí jamkové hroby vytvárajú tri skupiny.

1. Do jednoduchých kruhovej alebo oválnej hrobovej jamy boli nedohorené zvyšky kostí nasýpané na hromádku, prikryté iba hlinou (hrob 814, 828, 834, 838, 839, 881). Medzi nedohorenými zvyškami kostí sa sporadicky našli drobné, sekundárne prepálené zlomky črepov, pochádzajúce zo žiaroviska, ktoré nesúvisia s úpravou hrobovej jamy (hrob 838 a 839), a hrobové prídavky predmetov tvoriacich súčasti odevu (pracka v hrobe 828, 881) či dennej potreby (nôž – hrob 838). Tento typ jamkových hrobov sa vyskytuje nielen na Slovensku, je častý aj na moravských lokalitách včasnოსlovanských pohrebísk (*Hrubý, 1955, s. 53; Poulik, 1960, s. 32 a nasl.; Podborský, 1961, s. 75; Dostál, 1985, s. 105–109, 110, 111, 113*). Nie sú však doteraz známe z územia Čiech, čo podľa názoru *J. Zemana (1976, s. 182)* priamo súvisí s nedostatkom výskumu pohrebísk z tohto obdobia. Nálezy jednoduchých jamkových hrobov uvádza *I. Nestor (1957, s. 290)* z rozsiahleho žiarového pohrebiska v Sărata Monteoru v Rumunsku, kde sú prevládajúcou formou žiarového hrobu.

2. Druhá skupina jamkových hrobov mala taktiež jednoduchú, do hnedozeme zahĺbenú hrobovú jamu. Obsah nedohorených zvyškov kostí bol prikrytý črepmi, patriacimi jednej alebo i viacerým nádobám (hrob 808, 813, 825, 873, 876, 878, 879, 884, 890). Tento druh žiarového jamkového hrobu sa vyskytol aj na neďalekom včasnოსlovanskom pohrebisku vo Výčapoch-Opatovciach, ktoré je vzdialené od pohrebiska v Čakajovciach vzdušnou čiarou približne 5 km, kde bola hromádka nedohorených kostí prikrytá nielen zlomkami črepov, ale aj pieskovcovým kameňom (*Budinský-Krička, 1947, s. 138*).

3. Tretia skupina jamkových hrobov je na pohrebisku zastúpená najmenším počtom hrobov (hrob 835, 868, 889). Hrobové jamy kruhového alebo oválneho tvaru boli na dne i stenách vyložené črepmi z tela nádob, s ktorými bol prikrytý aj obsah nedohorených kostí uložených v jamke. Analogický spôsob úpravy hrobovej jamy jamkového hrobu bol na mohylníku v Kráľovskom Chlmcí v hrobe A – v mohyle 20 (*Budinský-Krička, 1980, s. 20*).

Rozloženie žiarových urnových a jamkových hrobov na preskúmanej ploche pohrebiska nie je rovnomerné. Vo východnej časti je redšie v porovnaní so západnou časťou, kde je výraznejšia koncentrácia hrobov. Z 89 hrobov (v štyroch prípadoch však ide o urnové dvojhroby – hrob 809, 827, 855

a 883 – spolu teda 93 hrobov, pričom v štyroch jamkových hrobach keramika nebola – hrob 814, 828, 834 a 881, na porovnanie tak ostáva 89 hrobov) nezdobená keramika bola v 49 hrobach – t. j. 55,0 % (hrob 779, 780, 785, 789–791, 796, 799–803, 805, 809/1,2, 811, 818, 820, 822, 824, 826, 827/1, 829, 830, 832, 838, 839, 855/1, 855/2–858, 861, 862, 867, 869–871, 873, 875, 876, 878, 879, 882, 883/1, 883/2, 885–887) a v 40 hrobach – t. j. 45,0 % bola keramika zdobená (hrob 786, 787, 792, 806–808, 810, 812, 813, 815–817, 819, 821, 823, 825, 827/1, 831, 833, 835–837, 840–842, 859, 860, 863–866, 868, 872, 874, 877, 880, 884, 888, 889, 890). Hroby s nezdobenou alebo zdobenou keramikou nevytvárajú v rámci pohrebiska separátne skupiny, ktoré by naznačovali možnosti určitých chronologických vzťahov. Boli rozptýlené navzájom po celej ploche pohrebiska. Pozoruhodná je však skutočnosť, že vo východnej časti pohrebiska je početnejšie zastúpená nezdobená keramika, kým v západnej časti sú v prevahe hroby so zdobenou keramikou (obr. 3). Ak vychádzame zo skutočnosti, že nezdobená keramika je chronologicky staršia ako zdobená, možno predpokladať smer pochovávaní a tým narastanie pohrebiska v smere východ–západ. Nálezy keramiky z iných súvekých lokalít ukazujú, že od istého časového úseku obidva druhy keramiky sú súčasné, idú paralelne vedľa seba, napr. sídliskové nálezy z Bratislavy, časť Devínske Jazero (Eisner, 1939–1946, s. 94–105; Kraskovská, 1961, s. 391–403) a Štúrova, časť Obid (Zábojník, 1983, s. 262); na pohrebisku v Čakajovciach možno ich spoločný výskyt predpokladať od polovice 7. stor.

Rozmiestnenie jamkových hrobov ukazuje, že ich koncentrácia je v západnej časti pohrebiska, kde je evidentné početnejšie zastúpenie zdobenej keramiky. Je pravdepodobné, že zvyk pochovávať spolopené zvyšky do jamy sa v tejto geografickej oblasti výraznejšie ujíma neskôr, teda v čase, keď sa vyskytuje početnejšie zastúpenie zdobenej keramiky v žiarových hrobach. Tento predpoklad podporuje aj počet hrobov so zdobenou keramikou. Z 18 hrobov (100 %) boli v 10 hrobach (55,6 %) črepy zo zdobených nádob, v štyroch črepy nezdobené zo spodných častí nádob (22,2 %) a v štyroch hrobach keramika nebola (22,2 %).

Antropologické určenie nedohorených zvyškov ľudských kostí zo žiarových hrobov urobil M. Stloukal. Z 89 žiarových hrobov bolo osem dvojhrobov (hrob 809, 815, 827, 830, 831, 855, 872, 883). Z troch hrobov (hrob 818, 841 a 870) sa antropologický materiál nezachoval a v troch (hrob 840, 878 a 879) bol na analýzu nevhodný.

Skúmalo sa 91 jedincov (100 %), z toho 72 bolo dospelých (79,1 %) a 19 nedospelých jedincov (20,9 %). Zo 72 dospelých (79,1 %) bolo 19 mužov – t. j. 20,9 % (hrob 780, 785, 792, 796, 801, 809, 817, 826, 831, 836, 858, 861, 864, 869, 871, 872, 880–882). Pomerne vysoké percento úmrtnosti u mužov (63,2 %) bolo zistené vo veku 23 až 39 rokov (adultus), vo veku 40 až 59 rokov (maturus) umrelo 31,6 %. Bez určenia veku sú zvyšky dospelého muža v hrobe 792 (5,2 %).

Početnú skupinu predstavujú hroby dospelých žien, ktoré boli v 22 hrobach (24,2 % – hrob 791, 800, 803, 806, 813, 819, 820, 822, 823, 827, 829, 831–835, 838, 865, 872, 877, 885, 888). Podobne ako u mužov aj u žien najväčšie percento úmrtnosti bolo vo veku 23 až 39 rokov (adultus) – 72,8 %. Vo veku 40 až 59 rokov (maturus) umrelo 9 % (hrob 806, 813). V štyroch hrobach nebolo možné vek pochovaných žien určiť – 18,2 % (hrob 831, 834, 885, 888).

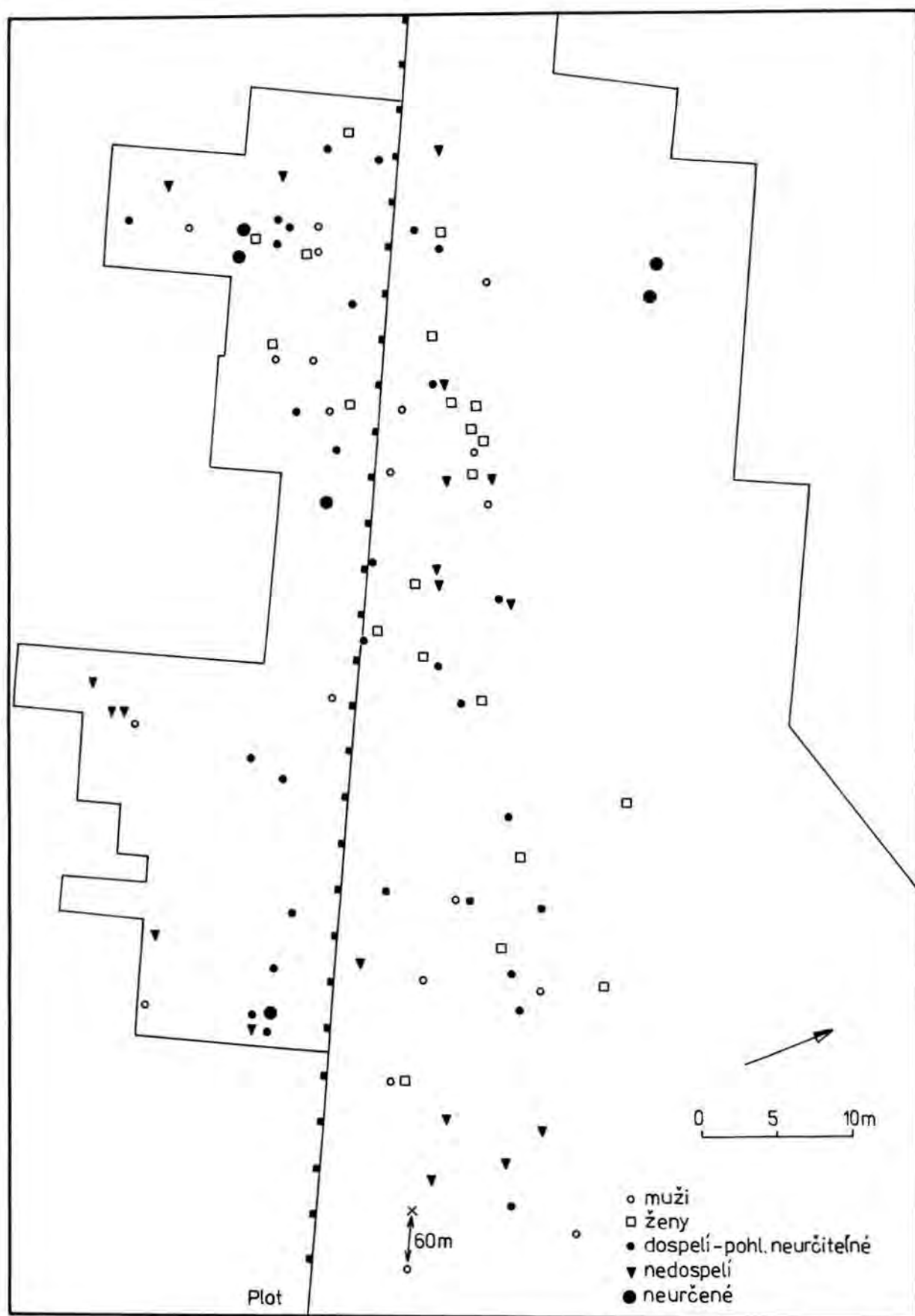
V 31 hrobach (34,0 % – hrob 786, 799, 802, 807–810, 814, 815, 821, 824, 825, 828, 830, 837, 839, 855–857, 859, 860, 863, 866–868, 873–875, 886, 887, 890) boli pochovaní dospelí jedinci, u ktorých nebolo možné určiť pohlavie. Najväčšie percento úmrtnosti bolo vo veku 23 až 39 rokov (adultus) – 45,2 %, vo veku 40 až 59 rokov (maturus) umrelo 22,6 % a v 32,2 % nebolo možné fyzický vek pochovaného určiť.

V 18 hrobach boli pochovaní nedospelí jedinci (20,9 %), v dvoch hrobach (842 a 876) mladiství jedinci (2,2 %), u ktorých nebolo možné určiť ani vek, ani pohlavie. V 16 hrobach [hrob 779, 787, 789, 790, 805, 811, 812, 815, 816, 827, 830, 855, 862, 883 (dvojhrob), 884 a 889] bolo pochovaných 17 detí, ktoré zomreli vo veku 6 mesiacov až 10 rokov (18,7 %).

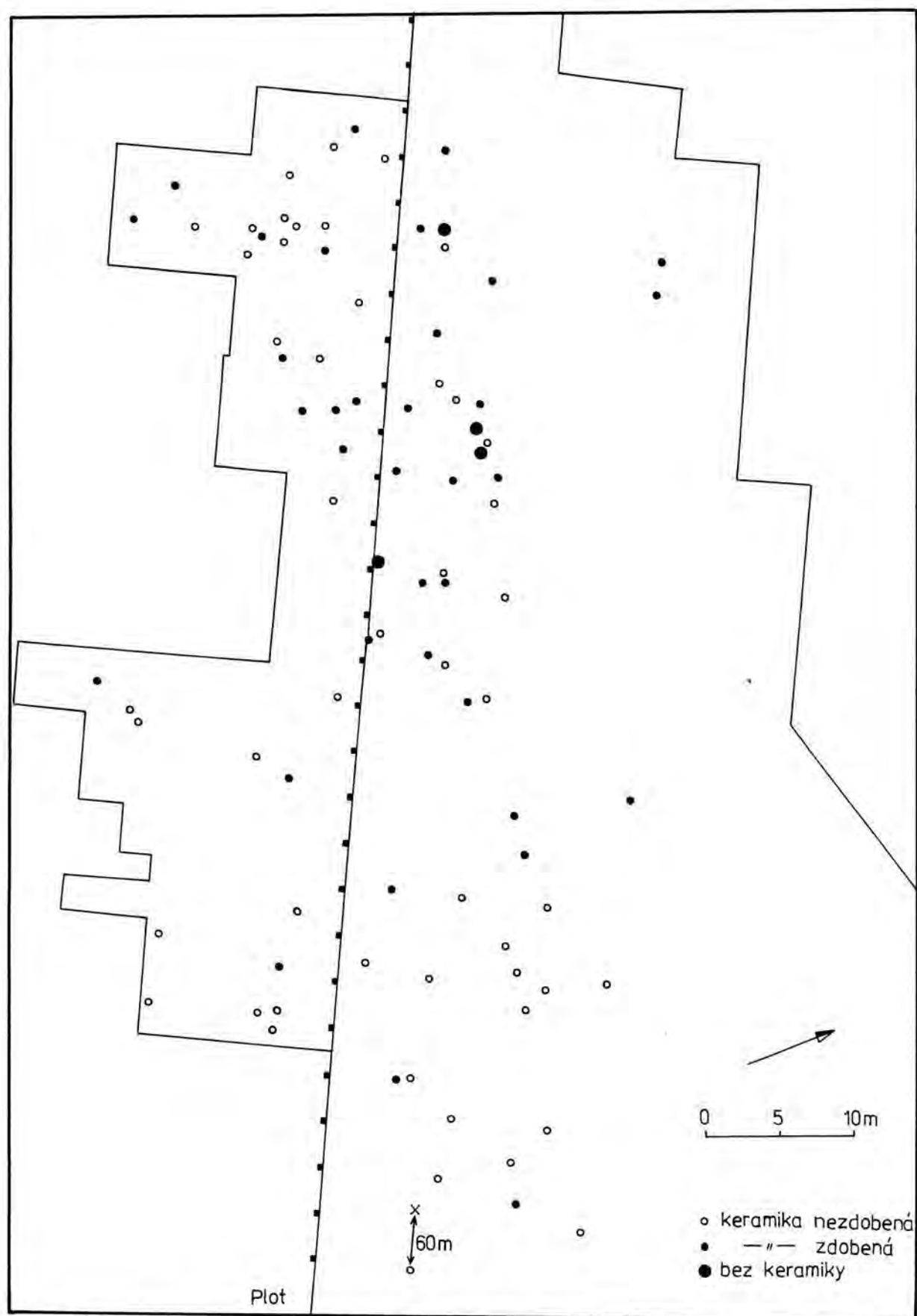
Na časnoslovanskom žiarovom pohrebisku v Čakajovciach z 91 sledovaných pochovaných jedincov (100 %) v nedospelom veku – od 6 mesiacov do 22 rokov umrelo 19 jedincov – t. j. 20,9 %; vo veku 23 až 39 rokov (adultus) 42 jedincov – t. j. 46,1 %; vo veku 40 až 59 rokov (maturus) 16 jedincov – t. j. 17,6 % a v dospelom, bližšie neurčenom veku 14 jedincov – t. j. 15,4 % (obr. 4).

Pamiatky materiálnej kultúry v žiarových hrobach

Podstatnú časť pamiatok materiálnej kultúry v urnových a jamkových hrobach tvorí keramika vo funkcii urny. V niektorých hrobach slúži aj na prikrytie obsahu nedohorených kostí v urne alebo v jamkovom hrobe, ako aj na obloženie stien a dna

Obr. 3. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. Rozmiestnenie hrobov podľa antropologickej analýzy.

Obr. 4. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. Rozmiestnenie hrobov s nezdobenou v ruke a na kruhu robenou a zdobenou včasnoslóvanskou keramikou.

jamky. Okrem keramiky približne v jednej tretine z celkového počtu hrobov (29 hrobov – t. j. 32,6 %) – v 25 urnových (hrob 779, 786, 805, 812, 815, 818, 820, 823, 824, 826, 830, 833, 840–842, 857, 858, 860, 865, 866, 872, 875, 880, 886, 887) a v štyroch jamkových hroboch (hrob 808, 828, 838, 881) sa medzi nedohorenými zvyškami kostí našli milodary. Pozostávali z predmetov dennej potreby, súčasti odevu, toaletných predmetov, šperku, militárie a nálezov súvisiacich s prejavmi nadstavbových zvláštností (amorfné zlomky železa, hrudka smoly).

Keramika

Zrekonštruovaných bolo 81 nádob (100 %), z čoho iba 35 je celých (43,2 %), u 13 nádob sa nezachoval okraj alebo ústie (16,0 %), 10 nádob bolo zachovaných do troch štvrtín výšky (12,3 %) a sedem približne do dvoj tretinovej, resp. polovičnej výšky (8,7 %). V 16 hroboch boli ako urna použité iba spodné časti väčších nádob s fragmentmi stien (19,8 %). U spodných častí nádob na základe štruktúry materiálu, formovania dna a sklonu zachovaných zvyškov stien nádoby iba v hrobe 787 (tab. XI: 5, 6), 810 (tab. XIV: 1), 816 (tab. XV: 9), 866 (tab. XXI: 3) a 874 (tab. XXII: 13) možno predpokladať, že patrili k zdobenej keramike.

Z počtu 81 nádob je 48 nádob nezdobených (59,3 %) a 33 zdobených (40,7 %), čo v podstate rozdeľuje súbor keramiky na dve základné skupiny.

A. V ruke robená keramika

Bola vyhotovená z materiálu s nerovnomerne vmiešaným obsahom zrnitejšieho piesku a drobných kamienkov, ktoré často vystupujú na povrch nádoby, upravený vyhladením a premazaním. V keramickej mase sa často vyskytuje organický materiál, ako sú zrnká obilia a plevy, z ktorých sa na povrchu nádob zachovali dutiny, resp. jamky (napr. hrob 780, 800, 803, 809, 811). Pridávanie organickej zložky do keramického cesta je vo včasnოსlovanском období všeobecne sledovaný technologický jav (Bialeková, 1962, s. 131; Zeman, 1976, s. 186). Zlomky rozdrvených črepov v keramickej mase sa nezistili. Nezdobená keramika má odtiene hnedej – od bledohnedej až po čiernohnedú, v hornej časti nádob niekedy s tmavšími čiernosivými fľakmi. Povrch nádob bol upravovaný hladením (hrob 780, 799, 800, 801, 809/2, 811, 824, 826, 830, 856, 882, 885, 886) alebo premazaním povrchu tenkou vrstvou jemnej plavenej hlíny šedastej farby, ktorá je z časti povrchu odlúpaná (hrob 779, 785, 789–790, 791, 796, 802, 803, 805, 809/1, 818, 820, 822, 827/2, 829, 832, 855/1, 855/2, 857, 858, 861, 862,

867, 869, 871, 875, 878, 883/1, 883/2 887). Na povrchu niektorých nádob sú zreteľné stopy prstov po tvarovaní ústia (hrob 811, 885), úprave stien nádoby tesne nad dnom (hrob 803, 811, 886), ale najmä úprave povrchu tela nádob na vonkajšej i vnútornej strane (hrob 780, 785, 790, 805, 829, 832, 855/1, 856, 885, 886), ktoré sa zreteľnejšie zachovali v dolnej polovici nádoby. Na nádobe z hrobu 811 (tab. XIV: 10, XXVI: 3) sú zreteľné šikmé stopy prstov pri zahladzovaní povrchu hornej časti vydutia nádoby. Podobne aj na nádobe z hrobu 885 (tab. XXIII: 16, XXVI: 4) sú v hornej časti maximálneho priemeru zreteľné stopy po horizontálnom zahladzovaní povrchu tromi prstami.

Ústie nezdobenej keramiky bolo tvarované do nízkeho valcovitého hrdla, niekedy málo prehnúťého, s rovno alebo šikmo zrezaným okrajom (hrob 780 – tab. XI: 3, XXV: 1; 785 – tab. XI: 4; 805 – tab. XIII: 9, XXV: 6; 809/1, 2 – tab. XIV: 3, 8, XXV: 4, 5; 832 – tab. XVIII: 3, XXV: 8; 855/1, 2 – tab. XX: 1, 2, XXV: 2, 7; 856 – tab. XX: 3, XXV: 3). Výraznejšie vyhnúťé ústie je charakteristické najmä pre hrncovité nádoby so širokoroztvoreným ústím a zaobleným okrajom (hrob 790 – tab. XII: 2, XXVI: 1; 799 – tab. XIII: 1; 811 – tab. XIV: 10, XXVI: 3; 826 – tab. XVII: 8, XXVI: 6; 829 – tab. XVIII: 1, XXV: 8; 885 – tab. XXIII: 16, XXVI: 4; 886 – tab. XXIV: 1, XXVI: 8). Najmenším počtom je zastúpené esovito profilované ústie so zaobleným okrajom, ktoré je charakteristické pre nízke, takmer miskovité tvary nádob (hrob 824 – tab. XVII: 1, XXVI: 5; 858 – tab. XX: 8, XXVI: 7), ktoré vrátane esovito profilovanej vázovitej nádoby z hrobu 820 (tab. XVI: 4, XXVI: 2) celkovou svojou tektonikou, ako aj štruktúrou materiálu sú typologicky blízke podunajskému typu keramiky.

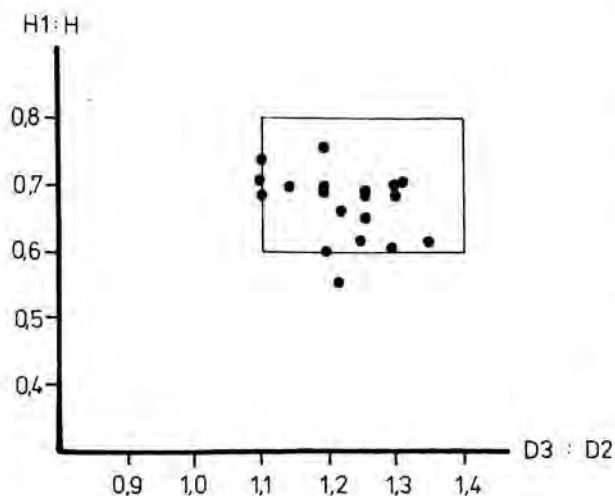
Podstatná časť nezdobených nádob má rovné dno, ktorého hrúbka je zhodná s hrúbkou stien nádoby, výnimočne sú o niečo hrubšie (hrob 779 – tab. XI: 1; 780 – tab. XI: 3; 785 – tab. XI: 4; 789 – tab. XII: 1; 796 – tab. XII: 8; 800 – tab. XII: 10; 801 – tab. XIII: 7; 802 – tab. XIII: 8; 803 – tab. XIII: 6; 805 – tab. XIII: 9, 809/2 – tab. XIV: 3; 818 – tab. XVI: 1; 822 – tab. XVI: 7; 827/2 – tab. XVII: 5; 829 – tab. XVIII: 1; 830 – tab. XVIII: 11; 857 – tab. XIX: 14; 855/1 – tab. XX: 1; 861 – tab. XXI: 1; 862 – tab. XXI: 2; 870 – tab. XXI: 13, 14; 885 – tab. XXIII: 16; 886 – tab. XXIV: 1, 887 – tab. XXIV: 3). Menším počtom sú zastúpené dna mierne dovnútra prehnúťé (hrob 790 – tab. XII: 2; 796 – tab. XII: 9; 799 – tab. XIII: 1; 809/1 – tab. XIV: 8; 811 – tab. XIV: 10, 820 – tab. XVI: 4; 824 – tab.

XVII: 1; 826 – tab. XVII: 8; 836 – tab. XVIII: 9; 855/2 – tab. XX: 2; 856 – tab. XX: 3; 358 – tab. XX: 8; 869 – tab. XXII: 1; 871 – tab. XXII: 8; 875 – tab. XXII: 11; 882 – tab. XXIII: 11; 883 – tab. XXIII: 12, 13), ktoré sú početnejšie u obtáčanej zdobenej včasnოსlovenskej keramiky.

V kolekcií nezdobenej keramiky je úplná absencia masívnych, na vnútornej strane kotlíkovite formovaných hrubých dien – typu d (Pleinerová – Zeman, 1970, s. 727, obr. 7). Na niektorých dnách sú zachované odtlačky hrubozrnného piesku, ktorým bolo dno pri formovaní nádoby podsypávané. Iba sporadicky sa vyskytlo výraznejšie zúženie spodnej časti tela nádoby s odsadeným dnom (hrob 780 – tab. XI: 3; 803 – tab. XIII: 6; 805 – tab. XIII: 9; 809/2 – tab. XIV: 3; 811 – tab. XIV: 10; 829 – tab. XVIII: 1; 855/2 – tab. XX: 2; 869 – tab. XXII: 1, 886 – tab. XXIV: 1). U nádoby z hrobu 803 (tab. XIII: 6, 6a) dno na spodnej strane prečnievalo nad ukončením stien nádoby. Ide pravdepodobne o dodatočne vsadené dno.

Steny nádob sa smerom k ústiú mierne stenčujú. Kruhové otvory, súvisiace s opravou prasknutej nádoby, sa zistili iba na nádobe z hrobu 855 (tab. XX: 2).

Včasnოსlovenská nezdobená keramika zo žiarových hrobov v Čakajovciach tvorí pomerne súrodý súbor archaických tvarov nádob, ktorých metrická proporционаlita je znázornená na grafe (obr. 5), vypracovanom podľa I. P. Rusanovovej (1976, s. 121, obr. 41) na základe vzájomných pomerov výšky nádoby (H) a výšky max. vydutia (H1), priemeru hrdla (D2) a priemeru maximálneho vydutia (D3).

Obr. 5. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. Grafické znázornenie proporcionality v ručne robenej nezdobenej včasnოსlovenskej keramiky.

Z typologického hľadiska ju možno rozčleniť do troch skupín:

I. skupina

a) Štíhlejšie nádoby s max. priemerom v hornej tretine výšky, s nízkym valcovitým alebo prehnutým hrdlom, s okrajom vodorovne alebo šikmo zrezaným, niekedy s výrazne zúženou dolnou časťou tela a odsadeným dnom (hrob 780 – tab. XI: 3, XXV: 1; 785 – tab. XI: 4; 805 – tab. XIII: 9, XXV: 6; 809/1 – tab. XIV: 8; XXV: 4; 829 – tab. XVIII: 1, XXV: 8; 856 – tab. XX: 3, XXV: 3). Do tejto skupiny na základe umiestnenia maximálneho priemeru a formovania spodnej časti nádoby možno priradiť aj nádoby s nezachovaným ústím z hrobu 800 (tab. XII: 10), 827/2 (tab. XVII: 5), 871 (tab. XXII: 8), 883/1 (tab. XXIII: 13).

b) Hrncovité nádoby so širšie roztvoreným ústím s maximálnym priemerom v hornej tretine výšky, s analogickým formovaním ústia, okraja a spodnej časti tela ako u skupiny Ia (hrob 790 – tab. XII: 2, XXVI: 1; 799 – tab. XIII: 1; 809/2 – tab. XIV: 3, XXV: 5, 811 – tab. XXVI: 3, XIV: 10; 826 – tab. XVII: 6; 855/2 – tab. XX: 2, XXV: 2).

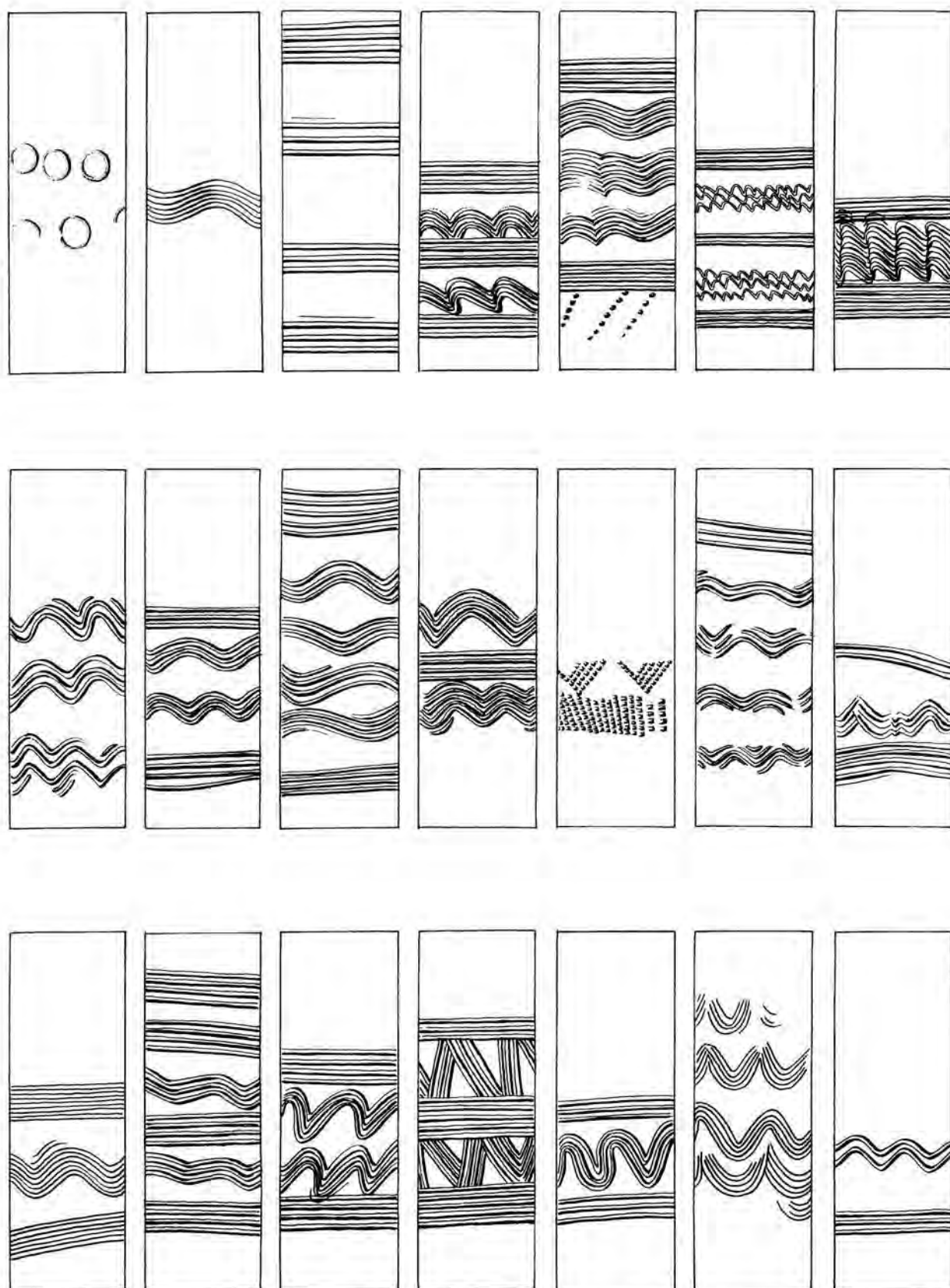
II. skupina

Hrncovité nádoby s max. priemerom na rozhraní hornej a strednej tretiny alebo v strednej tretine výšky, s výraznejšie lievikovite vyhnutým ústím, so zaobleným alebo šikmo zrezaným okrajom (hrob 832 – tab. XVIII: 3; XXV: 9; 855/1 – tab. XX: 1, XXV: 7; 885 – tab. XXIII: 16, XXVI: 4, 886 – tab. XXIV: 1, XXVI: 8). Podľa profilácie možno do tejto skupiny priradiť neúplné hrncovité nádoby z hrobu 803 (tab. XIII: 6), 818 (tab. XVI: 1), 822 (tab. XVI: 7), 830 (tab. XVII: 11), 861 (tab. XXI: 1), 869 (tab. XXII: 1), 875 (tab. XXII: 11), 887 (tab. XXIV: 3).

III. skupina

Esovito profilované tvary nádob s maximálnym priemerom v strednej tretine alebo v polovičnej výške nádoby, ktoré svojou tektonikou sú blízke keramike podunajského typu (hrob 820 – tab. XVI: 4, XXVI: 2; 824 – tab. XVII: 1, XXVI: 5; 858 – tab. XX: 8, XXVI: 7).

Včasnოსlovenská v ručne robená keramika bola zdobená iba výnimočne. V hrobe 809 s dvoma urnami bol v nezdobenej nádobe (2) medzi nedohorenými kosťami črep z tela inej nádoby (tab. XIV: 9), zdobený dvoma horizontálnymi pásmi vkolkovaných krúžkov (obr. 6). Z územia juhozápadného Slovenska analogický materiál pochádza z pohrebiska z doby avarského kaganátu vo Veľkých Kosihách (Čilinská, 1978, okr. 112) a zo súvekeho sídliska v Gajarocho, poloha Pustatina Vrablicova (Eisner, 1939–1946, obr. 6: 1). V kombinácii s rytou

Obr. 6. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. Výzdobné motívy včasnorslovanskej keramiky.

výzdobou sa analogická výzdoba vyskytla v Nových Zámkoch (Čilinská, 1966, tab. LXIV: 3 – hrob 432). Z nových výskumov včasnოსlovenských sídlisk na východnom Slovensku analogický materiál sa našiel v Blatných Remetách a Dvoriankach. (Za informáciu ďakujem V. Budinskému-Kričkoví.) Tento výzdobný prvok sa do oblasti strednej Európy rozšíril v čase expanzie Slovanov zo svojej pravlasti (Vencl, 1973, s. 374, 375; Zeman, 1976, s. 195; Dostál, 1985, s. 54).

V nálezoch nezdobenej včasnოსlovenskej keramiky z Čakajoviec je málo nádob, ktoré spĺňajú typologické kritériá klasického pražského typu (Borkovský, 1940; Poulik, 1948), ktorý patrí k tvarom typologicky bohatej kolekcie najstaršej slovenskej keramiky. Podľa triedenia I. Pleinerovej a J. Zemana (1970, s. 724, 725, obr. 1–3) časť nálezov je typologicky príbuzná ich I.–III. skupine.

Súbor v ruke robennej keramiky zo žiarových hrobov má svoje paralely v keramickom materiáli zo včasnოსlovenských pohrebísk a sídlisk z juhozápadného Slovenska, napr. Galanta, časť Matúškovo (Bialeková, 1962, obr. 10), Šurany, časť Nitriansky Hrádok, poloha Zámeček (Bialeková, 1962, s. 112, obr. 24), Siladice (Bialeková, 1962, obr. 29, 30), Potvorice (Bialeková, 1962, obr. 48: 3, 4), Bešeňov (Kraskovská, 1958, tab. IV: 3), Výčapy-Opatovce (Budinský-Krička, 1947, s. 140–144), Nitra, časť Dolné Krškany (Bárta, 1953, s. 190, obr. 90).

B. Na kruhu robená keramika

Ďalšiu skupinu keramiky zo žiarových hrobov v Čakajovciach reprezentuje na kruhu robená keramika. Zrekonštruovaných bolo 33 nádob (100 %). Úplných tvarov bolo 16 – 48,6 % (hrob 792 – tab. XVII: 4, XXVII: 3; 806 – tab. XIV: 2; 812 – tab. XV: 1; 815 – tab. XV: 6, XXVIII: 8; 816 – tab. XV: 10, XXVIII: 2; 819 – tab. XVI: 3, XXVIII: 6; 823 – tab. XVI: 8, XXVIII: 3; 831 – tab. XVIII: 2, XXVIII: 7; 836 – tab. XIX: 1, XXVII: 2; 840 – tab. XIX: 4; 842 – tab. XIX: 10, XXVII: 1; 860 – tab. XX: 4, XXVIII: 1; 863 – XXI: 5, XXI: 5, XXVII: 5; 865 – tab. XXI: 10, XXVII: 6; 877 – tab. XXII: 14, XXVII: 7; 880 – tab. XXIII: 7, XXVIII: 4). Na dvoch nádobách (hrob 833 – tab. XVIII: 4; 864 – tab. XXI: 8, XXVII: 4) sa nezachoval okraj ústia (6,0 %), u dvoch nádob (hrob 792 – zrekonštruovaný hrniec z črepov, ktorými boli zakryté nedohorené kosti v urne – tab. XII: 5; urna z hrobu 827/1 – tab. XVII: 6) sa nezachovalo ústie (6,0 %). Šesť nádob bolo zachovaných do troch štvrtín výšky (hrob 786 – tab. XI: 7; 807 – tab. XIII: 11, 817 – tab. XV: 11; 821 – tab. XVI: 6; 859 – tab. XX: 10 – t. j. 18,2 %). V dvoch hrobách (837 – tab. XIX: 2; 872

– tab. XXII: 8) sa zachovala iba dolná polovica nádoby (6,0 %). V piatich hrobách (hrob 787 – tab. XI: 5; 810 – tab. XIV: 1; 816 – tab. XV: 9; 866 – tab. XXI: 3; 874 – tab. XXII: 13) boli ako urna použité iba dna niekoľkých väčších nádob s fragmentmi stien (15,2 %).

Nádoby boli robené v ruke, v hornej polovici vyhotovené na kruhu. V prípade, že výzdoba presahuje aj do dolnej polovice, tvarovanie na kruhu je evidentné až po dolný okraj výzdoby. Keramická masa je rovnomerne vymiešaná, prevláda v nej obsah minerálnych látok – drobnozrnný piesok a sfuda. Iba sporadicky sa vyskytuje minimálne množstvo ostriva z drobných kamienkov bez organickej zložky. Povrch nádob je ostrejší, u niektorých nádob v dolnej polovici sú zvyšky po premazaní povrchu tenkou vrstvou jemnej plavenej hlíny (napr. urna z hrobu 877 a ďalšie). Farba nádob je v odtieňoch hnedej – od bledohnedej cez tehlovo hnedú, až po čiernohnedú, často s tmavšími flakmi v hornej polovici tela nádob, čo súvisí s technológiou vypaľovania.

Ústie je zachované iba u 50 % zrekonštruovaných nádob. Je mierne lievikovite vyhnuté so zaobleným (hrob 819 – tab. XVI: 3, XXVIII: 6; 842 – tab. XIX: 10, XXVII: 1; 823 – tab. XVI: 8, XXVIII: 3; 863 – tab. XXI: 5, XXVII: 5; 865 – tab. XXI: 10, XXVII: 6; 877 – tab. XXII: 14, XXVII: 7) alebo šikmo zrezaným okrajom (hrob 792 – tab. XII: 4, XXVII: 3; 812 – tab. XV: 1; 815 – tab. XV: 6, XXVIII: 8; 831 – tab. XVIII: 2, XXVIII: 7; 836 – tab. XIX: 1, XXVII: 2; 840 – tab. XIX: 4; 860 – tab. XX: 4, XXVIII: 1; 880 – tab. XXIII: 7, XXVIII: 4). Šikmo zrezaný na spodnom okraji gambovite vytiahnutý okraj bol na nádobe z hrobu 806 (tab. XIV: 2), šikmo lomený okraj s kolmo zrezanou hranou na nádobe z hrobu 816 (tab. XV: 10, XXVIII: 2), zrekonštruovanej z črepov, ktorými boli prikryté nedohorené kosti v urne zo spodnej časti nádoby.

Dna nádob sú buď rovné (hrob 787 – tab. XI: 5; 806 – tab. XIV: 2; 817 – tab. XV: 11, 11a; 810 – tab. XIV: 1; 821 – tab. XVI: 6; 837 – tab. XIX: 2; 840 – tab. XIX: 4; 842 – tab. XIX: 10; 859 – tab. XX: 10, 860 – tab. XX: 4; 863 – tab. XXI: 5) alebo mierne dovnútra prehnuté, ktoré sú v keramickom materiáli početnejšie zastúpené (hrob 786 – tab. XI: 7; 787 – tab. XI: 6; 792 – tab. XII: 4, 5; 807 – tab. XIII: 11; 812 – tab. XV: 1; 815 – tab. XV: 6; 816 – tab. XV: 9, 10; 819 – tab. XVI: 3; 823 – tab. XVI: 8; 827/1 – tab. XVII: 6; 831 – tab. XVIII: 2; 833 – tab. XVIII: 4; 836 – tab. XIX: 1; 864 – tab. XXI: 8; 865 – tab. XXI: 10; 866 – tab. XXI: 3; 872

– tab. XXII: 2, 3; 877 – tab. XXII: 14; 880 – tab. XXIII: 7). Na dne nádob z hrobu 812 a 819 (tab. XV: 1, XVI: 3) bol na obvode široký plastický prstenec.

Výzdoba keramiky (obr. 6)

Dominuje rytá výzdoba v kombinácii dvoch základných prvkov – zväzkov horizontálnych línií a zväzkov vlnovky. Do povrchu nádob sa vryvala pomocou hrebeňa s dvoma až desiatimi zubkami. Iba v malom percente nálezov sa použil hrebeň so širšími zubkami (hrob 840, 841, 842, 863, 864). Kombinačná rôznorodosť výzdobných prvkov je pestrá. Len v malom počte nálezov sa využíva jeden výzdobný prvok. Výzdoba pozostávajúca výlučne zo zväzkov vlnoviek bola na nádobe z hrobu 806 (tab. XIV: 2), 807 (tab. XIII: 11), 823 (tab. XVI: 8, XXVIII: 3), 831 (tab. XVIII: 2, XXVIII: 7), 872 (tab. XXII: 3) a zo zväzkov horizontálnych línií na nádobe z hrobu 837 (tab. XIX: 2) a 840 (tab. XIX: 4). Kombinačná škála obidvoch dekoratívnych prvkov rytej výzdoby je rozmanitá. Najčastejšie sa vyskytuje výzdoba, kde sa striedajú zväzky vlnoviek a línií (hrob 792 – tab. XII: 5; 812 – tab. XV: 1; 817 – tab. XV: 11; 816 – tab. XV: 10, XXVIII: 2; 821 – tab. XVI: 6; 827/1 – tab. XVII: 6; 833 – tab. XVIII: 4; 841 – tab. XIX: 6, 8; 863 – tab. XXI: 5, XXVII: 5; 864 – tab. XXI: 8, XXVII: 4; 865 – tab. XXI: 10, XXVII: 6; 872 – tab. XXII: 2; 877 – tab. XXII: 14, XXVII: 7; 880 – tab. XXIII: 7, XXVIII: 4). Výzdoba zložená z viacerých zväzkov vlnoviek medzi zväzkami horizontálnych línií bola na nádobe z hrobu 786 (tab. XI: 7), 792 (tab. XII: 4, XXVII: 3), 815 (tab. XV: 6, XXVIII: 8), 836 (tab. XIX: 1, XXVII: 2), 860 (tab. XX: 4, XXVIII: 1). V hrobe 859 (tab. XX: 10, XXVIII: 5) rytá výzdoba pozostáva z troch zväzkov vlnoviek medzi dvoma zväzkami horizontálnych línií, obohatená o pás šikmých skupiniek vpichov pod ústím nádoby. Starobylo pôsobí výzdoba na nádobe z hrobu 842 (tab. XIX: 10, XXVII: 1), ktorá je hlboko rytá hrebeňom so štyrmi širšími zubkami. Pozostáva z troch zväzkov vodorovných línií, medzi ktorými sú dva pásy lomených čiar, vytvorených z pravidelne sa striedajúcich zväzkov kolmých a šikmých zväzkov kratších rýh. Podobný charakter má aj výzdoba na črepoch z urny, poškodennej novovekým zásahom z hrobu 841 (tab. XIX: 6, 8), rytá pomocou hrebeňa so širšími zubkami. Dvojité nesúmerné vlnovky má iba výnimočne zaoblené vrcholy, je viac pílkovito zahrotená. S analogickou, primitívne aplikovanou výzdobou sa stretávame aj na iných súvekých lokalitách (Šurany, časť Nitriansky Hrádok, poloha Vysoký breh – Bialeková, 1962, obr. 12: 3;

Praha-Bohnice, poloha Zámka a Praha-Veleslavín – Zeman, 1976, obr. 31: 5, 26, 7).

Vzácnejšie sa vyskytuje vpichovaná výzdoba pomocou šestzubkového hrebeňa. Takýmto ornamentom bola zdobená nádoba z hrobu 819 (tab. XVI: 3, XXVIII: 6). V hornej tretine pod ústím nádoby boli do vodorovného pásu husto vedľa seba uložené šestice vpichov. Pod ním je pás navzájom prepojených kosodĺžnikov, zostavených taktiež z hrebeňových vpichov, ktoré vytvárajú motív štítu. Vpichovaný ornament sa vyskytol aj na nádobe z hrobu 859 (tab. XX: 10, XXVIII: 5) v kombinácii s rytou výzdobou. Pod neúplným ústím nádoby boli do horizontálneho pásu zoradené redšie šikmo vpichované šestice vpichov. Na vpichovnú výzdobu nadväzovala rytá výzdoba zo zväzkov vodorovných línií a vlnoviek.

Rozsah výzdoby povrchu nádob nie je jednotný. U nádob s maximálnym priemerom v hornej tretine (hrob 806 – tab. XIV: 2; 819 – tab. XVI: 3; 864 – tab. XXI: 8, 877 – tab. XXII: 14), ojedinele aj v strednej tretine (hrob 865 – tab. XXI: 1), je zdobená plocha tela nad maximálnym priemerom.

V keramike s maximálnym priemerom v strednej tretine výšky alebo v polovičnej výške nádoby výzdoba pokrýva hornú polovicu tela (hrob 786 – tab. XI: 7; 792 – tab. XII: 4; 807 – tab. XIII: 11; 815 – tab. XV: 8; 816 – tab. XV: 10; 817 – tab. XV: 11; 821 – tab. XVI: 6; 823 – tab. XVI: 8; 827/1 – tab. XVII: 6; 831 – tab. XVIII: 2; 833 – tab. XVIII: 4; 836 – tab. XIX: 1; 837 – tab. XIX: 2; 863 – tab. XXI: 5; 872 – tab. XXII: 2; 880 – tab. XXIII: 7), niekedy presahuje čiastočne aj do dolnej polovice tela nádoby (hrob 792 – tab. XII: 5; 812 – tab. XV: 1; 842 – tab. XIX: 10; 860 – tab. XX: 4). U dvoch nádob (hrob 840 – tab. XIX: 4; 859 – tab. XX: 10) výzdoba pokrývala takmer celý povrch nádoby.

Pozornosť si zasluži skupina keramiky so zdobenou vnútornou stranou ústia zväzkom drobnej vlnovky (hrob 792 – tab. XII: 4, 4a; 812 – tab. XV: 1, 1a; 815 – tab. XV: 6, 6a, 831 – tab. XVIII: 2, 2a; 836 – tab. XIX: 1, 1a), výnimočne aj so zdobenou zrezanou hranou okraja ústia (hrob 831 – tab. XVIII: 2).

Jej výskyt vo včasnოსlovanských žiarových hrobách nie je častý. V doteraz známych súvekých nálezoch sa keramika so zdobenou vnútornou stranou ústia našla iba v žiarových hrobách v Bajči-Vlkanove (Nevizánsky, 1984, s. 190, 191, obr. 2: 1, 2, 4).

Črepy so zdobenou vnútornou stranou ústia sa našli aj v jamkových hrobách (hrob 808 – tab. XIV:

7; 813 – tab. XV: 4; 835 – tab. XVIII: 6–8; 868 – tab. XXII: 5–7; 890 – tab. XXIII: 14, 15).

Rytá výzdoba na vnútornej strane ústia nádob sa vyskytuje v súboroch keramiky z kostrových hrobov pohrebísk z doby avarskeho kaganátu na juhozápadnom Slovensku (napr. Žitavská Tôň – *Budinský-Krička*, 1956, tab. XI: 5, XXI: 19, XXII: 12, XXXVII: 1; Nové Zámky – Čilinská, 1966, tab. LVIII – hrob 378; Holiare – *Točík*, 1968, tab. XLII: 16, LXVI: 15; Bratislava, časť Záhorská Bystrica – *Kraskovská*, 1972, obr. 50: 5, 51: 1; Komárno – *Trugly*, 1987, tab. I: 1, III: 1, IV: 13, V: 12, VII: 14, IX: 17, X: 11, XI: 7, 19, XXIV: 7; Dvory nad Žitavou – *Točík*, 1978, s. 72), kde sa nachádza spolu s pamiatkami hmotnej kultúry z počiatku 8. stor. (Čilinská, 1966, s. 226; Točík, 1978, s. 74).

Aplikácia výzdobných prvkov na telo nádob sa realizovala buď na pevne stojacej alebo rotujúcej nádobe, čo sa odráža v kvalite a symetrii ornamentu.

Súbor zdobenej na kruhu robenej keramiky zo žiarových hrobov v Čakajovciach možno rozdeliť do dvoch skupín:

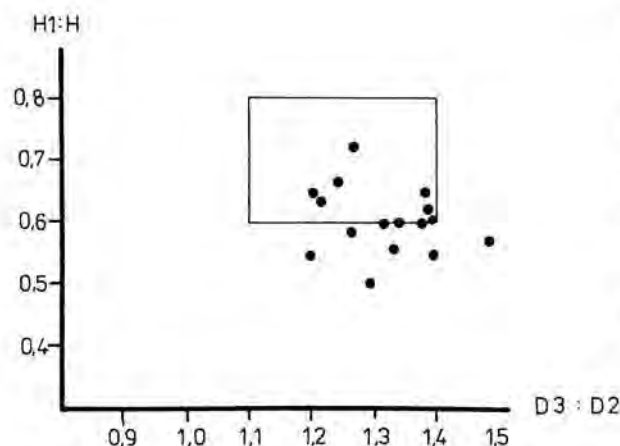
1. Nádob s maximálnym priemerom v hornej tretine výšky, ktoré vykazujú určitú príbuznosť s nezdobenou včasnოსlovenskou keramikou na pohrebisku (hrob 806 – tab. XIV: 2; 819 – tab. XVI: 3; 864 – tab. XXI: 8; 877 – tab. XXII: 14). Profiláciou, štruktúrou materiálu a výzdobnými prvkami sa do tejto skupiny radia aj črepy z poškodených urny (tab. XIX: 6–8) z hrobu zničeného novovekou exploatačnou jamou. Analógie k nim nachádzame v sídliskovom materiáli v Šuranoch, časť Nitriansky Hrádok, poloha Vysoký breh (*Biale-*

ková, 1962, obr. 12: 3). Urna z hrobu 864 (tab. XXI: 8) je typologicky veľmi blízka nádobe z kostrového hrobu 194 v Bratislave, časť Devínska Nová Ves (*Eisner*, 1952, obr. 23: 5), ktorú autor radí k pražskému typu vyhotovenému na primitívnom kruhu (*Eisner*, 1952, s. 59). Archaickejšia forma a starobylý charakter výzdoby urny z hrobu 842 s maximálnym priemerom v strednej tretine výšky (tab. XIX: 10) ju zaraďujú taktiež do tejto skupiny keramiky. Súbor keramiky prvej skupiny v rámci vývojovej schémy včasnოსlovenskej keramiky, vypracovanej *D. Bialekovou* (1962, s. 135, 136, obr. 50), predstavuje jej III. stupeň, ktorý vychádza z nezdobenej keramiky, už silne ovplyvnenej keramikou podunajského typu (obr. 7).

2. Početnejšie sú zastúpené nádoby druhej skupiny s maximálnym priemerom v strednej tretine výšky (hrob 786 – tab. XI: 7; 807 – tab. XIII: 11; 812 – tab. XV: 1; 815 – tab. XV: 6; 821 – tab. XVI: 6; 823 – tab. XVI: 8; 840 – tab. XIX: 4; 859 – tab. XX: 10; 860 – tab. XX: 4; 863 – tab. XXI: 5; 865 – tab. XXI: 10), alebo v polovičnej výške nádoby (hrob 792 – tab. XII: 4, 5; 816 – tab. XV: 10; 817 – tab. XV: 11; 827/2 – tab. XVII: 5; 831 – tab. XVIII: 2; 833 – tab. XVIII: 4; 836 – tab. XIX: 1; 837 – tab. XIX: 2; 872 – tab. XXII: 2; 880 – tab. XXIII: 7).

Ústia nádob sú lievikovite vyhnuté, u piatich exemplárov na vnútornej strane zdobené rytým zväzkom drobnej vlnovky (hrob 792 – tab. XII: 4a; 812 – tab. XV: 1a; 815 – tab. XV: 6a; 831 – tab. XVIII: 2a; 836 – tab. XIX: 1a) so šikmo zrezaným okrajom (hrob 792, 812, 815, 816, 831, 836, 840, 860, 880), vzácne aj zdobeným (hrob 831 – tab. XVIII: 2), alebo so zaobleným okrajom (hrob 823, 863, 865). Dná nádob sú mierne dovnútra prehnuté. Iba u nádoby z hrobu 840 (tab. XIX: 4) bolo dno rovné.

Vo včasnოსlovenských žiarových hroboch na pohrebisku v Čakajovciach je doložený spoločný výskyt oboch druhov keramiky v uzavretých hrobových celkoch. V hrobe 792 bol obsah nedohorených kostí uložený v zdobenej urne (tab. XII: 4), prikrytý črepmi z rozbitej (teraz rekonštruovanej) zdobenej nádoby (tab. XII: 5) a dvoma okrajovými črepmi z nezdobenej nádoby (tab. XII: 6, 7). V nezdobenej urne z hrobu 799 (tab. XIII: 1) boli medzi nedohorenými kosťami aj črepy zo zdobených nádob (tab. XIII: 2–5). V urnovom dvojhrebe 827 (tab. V: 4) boli tesne vedľa seba postavené dve nádoby – urny, a to nezdobená, v ruke robená nádoba s maximálnym vydutím v hornej tretine (tab. XVII: 5) a na kruhu vyhotovená, zdobená nádoba s maximálnym

Obr. 7. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. Grafické znázornenie proporcionality na kruhu robenej zdobenej včasnოსlovenskej keramiky.

vydutím v polovičnej výške (tab. XVII: 6); vedľa nej bol položený okrajový črep z inej nezdobenej nádoby (tab. XVII: 7). V hrobe 842 v zdobenej urne (tab. XIX: 10) boli nedohorené zvyšky kostí prikryté črepmi nezdobenej nádoby (tab. XIX: 12) a ústie urny bolo zakryté spodnou časťou z väčšej nezdobenej nádoby (tab. XIX: 11).

Obidva druhy keramiky sú až na nepatrné výnimky kvalitne vypálené. Táto skutočnosť umožňuje predpoklad, že vo včasnოსlovanskom období produkcia hrnčiarskej výroby bola zameraná na úžitkovú keramikú, no v sekundárnej funkcii sa používala aj ako hrobová keramika. O tom, že nádoby zo žiarových hrobov slúžili pôvodne inému účelu, svedčí aj výskyt opravovaných exemplárov a početných neplnohodnotných, neúplných nádob použitých ako urna na uloženie zvyškov spoločného tela v žiarových hroboch tak dospelých jedincov, ako aj detí.

Nekeramické pamiatky hmotnej kultúry zo žiarových hrobov

Približne v jednej tretine preskúmaných žiarových hrobov (29 hrobov – 32,6 %) sa medzi nedohorenými zvyškami ľudských kostí našli pamiatky hmotnej kultúry, pozostávajúce z predmetov dennej potreby, súčastí odevu, toaletných predmetov, šperku, militárií a nálezov rituálneho charakteru.

V nálezoch sú najpočetnejšie zastúpené nože. Boli v štrnástich hroboch (hrob 779, 805, 808, 812, 820, 823, 824, 826, 838, 840, 842, 866, 872, 875), v ktorých boli pochovaní dospelí jedinci, ale aj mladiství (hrob 842) a deti (hrob 779, 805, 812). Úplné, resp. takmer úplné nálezy nožov boli v hrobe 805 (tab. XIII: 10), 808 (tab. XIV: 4), 820 (tab. XVI: 4), 823 (tab. XVI: 9), 824 (tab. XVII: 2), 826 (tab. XVII: 9), 838 (tab. XVIII: 9), 840 (tab. XIX: 5), 842 (tab. XIX: 13), 872 (tab. XXII: 4). Boli uložené medzi nedohorenými zvyškami kostí, iba v hrobe 872 bol nôž v strede čepele zohnutý a uložený na dno urny. Všetky nálezy predstavujú úžitkové formy nožov s rovným chrbtom, rovným alebo mierne oblúkovitým ostrím, s dlhším trňom, oddeleným od čepele obojstranným oblúkovým vykrojením (hrob 805, 808, 826, 838, 842, 872) či jednostranným na strane ostria (hrob 820) alebo chrbta (hrob 824, 840), ojedinele obojstranným schodíkovým, takmer pravouhlým zúžením (hrob 823). Okrem úplných tvarov v štyroch hroboch (hrob 779 – tab. XI: 2; 812 – tab. XV: 2; 866 – tab. XXI: 4; 875 – tab. XXII: 12) sa našli iba ich časti. Zlomok z čepele noža bol v hroboch 779 (tab. XI: 2), 866 (tab. XXI: 4) a 875 (tab. XXII: 12). Nože sú

najbežnejším predmetom dennej potreby a počas užívania nezaznamenávajú výraznejšiu konštrukčnú zmenu. Preto sú nepoužiteľné ako datovací prostriedok.

Železné kresadlá boli v dvoch urnových hroboch. V hrobe 818 (tab. XVI: 2) sa nachádzalo jedno v nádobe medzi nedohorenými zvyškami kostí a v hrobe 887 (tab. XXIV: 9) bolo kresadlo zámerne rozložené na dve časti. Jedna časť bola uložená do hrobovej jamy pod dno nádoby a druhá v urne medzi nedohorenými kosťami. Obidve kresadlá sú lýrovitého tvaru s kratšími ohnutými ramenami, na koncoch zvlnutými do očka. Stredná časť základne je na vnútornej strane zosilnená. Obidva nálezy boli v hrobe spolu s nezdobenou keramikou. Analogické tvary nachádzame aj na iných súvekých žiarových pohrebiskách (napr. Břeclav-Pohansko – *Dostál, 1985*, s. 72, obr. 18: 19; Velatice – *Poulik, 1948*, s. 91, 92, obr. 25: 11), ako aj na kostrových z doby avarského kaganátu zo 7. a 8. stor. [napr. Štúrovo – *Točík, 1968a*, s. 91, tab. XV: 25; Nové Zámky – *Čilinská, 1966*, tab. LXVI: 25 (hrob 439)].

Kresacie kamienky z odrôd kremeňa boli v troch urnových hroboch dospelého jedinca. V hrobe 857 ako jediný milodar v hrobe. V hrobe 880 (tab. XXIII: 9) so železným predmetom a v hrobe 887 (tab. XXIV: 6–8) spolu s kresadlom. Samostatné nálezy kresacích kamienkov bez kresadla v žiarových hroboch na včasnოსlovanských pohrebiskách nie sú zvláštnosťou (*Zeman, 1976*, s. 202). Sporadický výskyt bol zaznamenaný aj vo včasnოსlovanských žiarových hroboch – Nitra, časť Dolné Krškany (*Bárta, 1953*, obr. 90), Břeclav-Pohansko (*Dostál, 1985*, tab. 2: 5), ako aj v kostrových hroboch z doby avarského kaganátu na juhozápadnom Slovensku (napr. Nové Zámky – *Čilinská, 1966*, tab. LI – hrob 300: LVI – hrob 361).

V hrobe 880 v zdobenej obtáčanej nádobe spolu s kresacím kamienkom (tab. XXIII: 7, 9) bol uložený železný predmet, vyrobený z plochého pásika, zohnutého do tvaru U, s nerovnako dlhými rozšírenými na koncoch strieškovite zrezanými a zaoblenými ramenami, ktoré sú v strede prevrátené okrúhlymi dierkami (tab. XXIII: 8). Nie je úplne jasná primárna funkcia tohto predmetu, je však pravdepodobné, že sekundárne bol používaný ako kresadlo.

K súčastiam odevu patrili nálezy železných prackiek a prevliečka. Pracky obdĺžnikového tvaru, vyrobené zo železnej tyčinky obdĺžnikového alebo oválneho prierezu, so zaoblenými rohmi, s lýrovite dovnútra prehnutými dlhšími ramenami s trňom kruhového prierezu (hrob 815 – tab. XV: 8; 828 – tab. XVII: 10; 858 – tab. XX: 9; 881 – tab.

XXIII: 10; 886 – tab. XXIV: 2) sa našli v piatich hrobdoch dospelých jedincov (v hrobe 815 okrem dospelého jedinca bolo pochované aj malé dieťa). Tri hroby boli urnové a dva jamkové. V urnových hrobdoch sa nachádzali spolu s nezdobenou, v ruke robenou keramikou (hrob 858 – tab. XX: 8, 9; 886 – tab. XXIV: 1, 2), ale aj s keramikou vyhotovenou na kruhu, so zdobeným telom nádoby a vnútornou stranou ústia (hrob 815 – tab. XV: 6, 8). V jamkových hrobdoch (hrob 828 – tab. XVII: 10; 881 – tab. XXIII: 10) boli jediným milodarom v hrobe. Uvedený typ železných praciek má početné analógie v kostrových hrobdoch zo 7.–8. stor. – napr. Nové Zámky – hrob 145, 179 (Čilinská, 1966, tab. XXXII, XXXVII), Holiare – hrob 2, 477 (Točík, 1968b, tab. XXV: 13, LXIX: 26), Bratislava, časť Devínska Nová Ves – hrob 558, 173 (Eisner, 1952, obr. 73: 19, 110: 11), Želovce – hrob 165, 258 (Čilinská, 1973, tab. XXVIII: 12, XLIII: 4), Komárno – hrob 80 (Trugly, 1987, tab. XXIII: 19), kde v uzavretých hrobových celkoch sú ostatným sprievodným materiálom datované do druhej polovice 7. stor. (napr. šperk, strmene III. typu – Čilinská, 1966, s. 143, 190). Sporadicky sa vyskytujú aj v hrobdoch z veľkomoravského obdobia (Dostál, 1985, s. 29).

Bronzová pášková prevliečka (tab. XV: 3) sa našla v urnovom hrobe 812, kde v zdobenej na kruhu vyhotovenej nádobe so zdobenou vnútornou stranou ústia (tab. XV: 1, 1a) boli uložené spolu s nedohorenými zvyškami kostí 3–4-ročného dieťaťa. Analogické nálezy k prackám a prevliečkam sledujeme v kostrových hrobdoch zo 7.–8. stor. – napr. Štúrovo (Točík, 1968a, tab. XVI: 17), Nové Zámky (Čilinská, 1966, tab. XX, LIX), Komárno (Trugly, 1987, tab. XVI: 13) a iné.

Žiarom deformovaná bronzová plechová platnička (tab. XXI: 11) bola medzi nedohorenými kosťami v zdobenej, na kruhu vyhotovenej nádobe (tab. XXI: 10) v hrobe 865, v ktorom bola pochovaná mladšia dospelá žena. Neúplnosť a čiastočná deformácia žiarom sťažuje možnosť určiť jej funkciu, je však možné, že bola súčasťou odevu. Analogický nález pochádza z jamkového hrobu zo Starej Břeclavi (Dostál, 1985, s. 20, 120).

K toaletným potrebám sa radia nálezy kostených hrebeňov. Prepálené zdobené zlomky a spojovacie nity z kostených hrebeňov sa našli v dvoch urnových hrobdoch, v ktorých boli pochovaní mladší dospelí jedinci (hrob 786 a 860). V oboch žiarových hrobdoch vo funkcii urny boli zdobené, hrncovité na kruhu vyhotovené nádoby (tab. XI: 7; XX: 4).

Typologické začlenenie čakajovských náleзов

umožňujú iba zlomky hrebeňa z hrobu 786 (tab. XI: 8). Ide o dvojstranný trojplatničkový hrebeň, spájaný štyrmi železnými nitmi. Stredové spojovacie platničky sú zdobené dvojicami rytých vertikálnych rýh, ktoré sú na koncoch uložené tesnejšie vedľa seba. Na zachovaných fragmentoch vlastného telesa hrebeňa sú zárezy, súvisiace s opracúvaním zubov hrebeňa.

V hrobe 860 medzi nedohorenými zvyškami kostí sa našli iba zlomky stredovej spojovacej platničky, zdobenej rytou výzdobou samostatných vertikálnych rýh a prekřížených skupiniek šikmých rýh, akou je zdobený hrebeň z Prahy-Bohnic (Zeman, 1976, obr. 51: 1). Okrem kostených zlomkov tu boli aj dva železné nity (tab. XX: 5–7).

Dvojstranné trojplatničkové hrebene, zdobené rytým geometrickým ornamentom, sa odvodzujú od antických vzorov (Zeman, 1976, s. 207) a vyskytujú sa v materiálnej kultúre od neskej doby rímskej až do 11.–12. stor. (Parczewski, 1988, s. 95). Početné nálezy kostených hrebeňov sledujeme aj vo včasnოსlovanskom období na sídliskách (Zeman, 1976, obr. 51: 1; Dostál, 1985, s. 69, obr. 18: 26; Klanica, 1986, s. 83; neúplný obojstranný hrebeň bol aj v sídliskovom objekte 232/84 v Nitre, poloha Mikov dvor, spolu s nezdobenou a zdobenou včasnოსlovanskou keramikou; za informáciu ďakujem G. Fusekovi; Parczewski, 1988, s. 244, tab. XXX: 7) i pohrebiskách (Kovrig, 1963, tab. XIV: 77; Čilinská, 1973, tab. LXXVIII: 31, LXXX: 8, XCII: 34; Kiss, 1977, tab. I: 8; Kraskovská, 1956, obr. 275: 1) zo 7. a 8. stor. Výskytu kostených hrebeňov na pohrebiskách zo 7. a 8. stor. z doby avarskej ríše v oblasti Dunajskej kotliny sa venoval J. Zábajník (1978, s. 104, 205), ktorý vychádza z geografického rozloženia nálezov na území Slovenska a Maďarska, a na základe sprievodného, pre chronológiu citlivého materiálu predpokladá, že prevaha doteraz evidovaných nálezov patrí k ich staršiemu horizontu.

Datovanie dvojstranných kostených hrebeňov vypracoval J. Zeman (1976, s. 204–208). Pre územie Slovenska sú dôležité nálezy zo Želoviec (Čilinská, 1973, s. 234), kde sa kostené dvojstranné hrebene nachádzali v uzavretých hrobových celkoch spolu so ženským šperkom, ktorý ich chronologicky zaraďuje na koniec 7. stor. Nachádzajú sa aj v hrobdoch z 9. stor. (Dostál, 1966, s. 87).

Šperk je na pohrebisku zastúpený jediným nálehom skleneného korálíka (tab. XI: 9) sivobielej farby, ktorý sa našiel medzi nedohorenými kosťami spolu so zlomkami kosteného hrebeňa v urnovom hrobe 786.

Z urnového hrobu 841, ktorý bol porušený

novovekou exploatačnou jamou, pochádza železný hrot šípky s tuľajkou a spätnými krídielkami (tab. XIX: 9), ktorý sa našiel medzi črepami z veľmi poškodenej nádoby (tab. XIX: 6–8). Analogické nálezy sú aj v hrobách z doby avarského kaganátu, napr. v Bratislave, časť Devínska Nová Ves (Eisner, 1952, obr. 35: 9, 45: 19, 55: 2, 57: 2, 73: 3, 91: 6, 95: 2), kde sa našli v šiestich kostrových a jednom žiarovom hrobe (Eisner, 1952, s. 295), Štúrove (Točík, 1968a, tab. LI: 10, 11) spolu so strmeňmi IV. typu (Čilinská, 1966, s. 191, 192, obr. 22) a v Bratislave, časť Záhorská Bystrica (Kraskovská, 1972, obr. 47: 5–7), kde boli v uzavretom hrobom celku spolu s liatym obdĺžnikovým kovaním s grifom, ktorý L. Kraskovská (1972, s. 92) datuje k roku 700. Železné hroty s tuľajkou sú používané v priebehu celého slovanského obdobia (Chropovský, 1957, s. 198; Dostál, 1966, s. 73; Ruttkay, 1976, s. 303).

V obsahu zdobenej urny so zdobenou vnútornou stranou ústia (tab. XV: 6, 6a) z hrobu 815 sa okrem železnej pracky s prehnutými dlhšími ramenami (tab. XV: 8) našla trojuholníková šípka (tab. XV: 7) z kremeňa s obojstrannou retušou a oblúkovito vykrojenou bázou.

V niekoľkých hrobách boli medzi nedohorenými kosťami milodary, ktoré majú rituálny význam (Eisner, 1966, s. 434). V zdobenej urne z hrobu 833 (tab. XVIII: 4), v ktorej boli uložené zvyšky nedohorených kostí mladšej dospeléj ženy, sa našiel fragment železného pásika (tab. XVIII: 5). Jeden koniec je mierne zaoblený, prevŕtaný kruhovým otvorom, pravdepodobne na nit. V priereze je mierne prehnutý, zdá sa, že pochádza zo železnej obrúčky dreveného vedierka. Analogický nález uvádza z urnového hrobu B. Dostál (1985, s. 28, 145, tab. 6: 5, V: 3).

V nezdobenej urne z hrobu 830 (tab. XVII: 11), v ktorom bol pochovaný dospelý jedinec a dieťa, bol medzi nedohorenými kosťami mierne prehnutý zlomok železnej tyčinky štvorhranného prierezu (tab. XVII: 13) a je možné, že pochádza z držadla vedierka. Podobný nález pochádza z urnového hrobu z Pohanska (Dostál, 1985, s. 98, tab. 5: 2; IV: 5).

V urnovom hrobe 887 v nezdobenej nádobe (tab. XXIV: 3) medzi nedohorenými zvyškami ľudských kostí dospelého jedinca sa okrem kresadla (tab. XXIV: 9) a troch kresacích kamienkov (tab. XXIV: 6–8) našiel zlomok bronzového drôtu (tab. XXIV: 5) kruhového prierezu (nálezy fragmentov bronzových drôtov v žiarových hrobách vo Výčapoch-Opatovciach uvádza V. Budinský-Krička, 1947, s.

135–144) a hrudka smoly (tab. XXIV: 4). Nálezy hrudiek smoly v žiarových a kostrových hrobách na slovanských pohrebiskách nie sú ojedinelé (Poulik, 1948, s. 144; Budinský-Krička, 1959, s. 25; Dostál, 1966, s. 88; Eisner, 1966, s. 435). V urnovom hrobe 796 medzi kosťami bola hrudka grafitu.

Pravdepodobne z obsahu žiarového hrobu pochádza aj nález zlomku bronzového miniatúrneho kovania zámku rímsko-provinciálneho pôvodu (Kolník – Rejholcová, 1986, s. 343–346, obr. 2: 2, 2a, 2b, 2c, 2d, 2e; 3: 1), ktoré sa nenašlo síce priamo v hrobe, ale vo vrstve vedľa žiarových hrobov narušených orbou, takže o jeho priamom súvisi s pohrebiskom netreba pochybovať. Masívne liate bronzové kovanie je v stredovej časti zdobené maskou muža so zatvorenými očami a pretiahnutým obličajom (tab. XXIV: 21a, 21b, 21c, 21d, 21e). Vo včasnოსlovanských žiarových i kostrových hrobách zo 7. a 8. stor., na veľkomoravských pohrebiskách, ba i v hrobách z 10. stor. sledujeme pomerne početné nálezy neslovanských reliktov z doby laténskej alebo rímskej (Hrubý, 1955, s. 279; Budinský-Krička, 1959, s. 25; Eisner, 1933, s. 241, 242; 1947, s. 121; Kraskovská, 1971, s. 127–131; Kolníková, 1973, s. 129–137; Kolník – Rejholcová, 1986, s. 343–356; Rejholcová, 1976, s. 215.)

Záver

Stratigrafická situácia na včasnოსlovanskom pohrebisku v Čakajovciach, vychádzajúc zo vzájomných vzťahov hrobov s nezdobenou keramikou formovanou v ruke k hrobom so zdobenou keramikou robenou na kruhu, neposkytuje také informácie, ktoré by mohli prispieť k riešeniu chronologických otázok, týkajúcich sa keramiky. Podobne ako na všetkých doteraz skúmaných včasnოსlovanských pohrebiskách so žiarovým pohrebným rítom v oblasti Ponitria a Požitia (Výčapy-Opatovce – Budinský-Krička, 1947, s. 135–144; Nitra, časť Dolné Krškany, poloha Serologický ústav – Bárta, 1953, s. 167, 168; Bešeňov, poloha Papföld – Szőke – Nemeskéri, 1954, s. 109; Bešeňov, poloha Oncsa – Kraskovská, 1958, s. 422–424; Bajč-Vlkanovo – Nevizánsky, 1984, s. 189–192) i v Čakajovciach sa zistil spoločný výskyt oboch druhov keramiky.

Pre datovanie včasnოსlovanského žiarového pohrebiska v Čakajovciach je v súbore pamiatok materiálnej kultúry z hrobov veľmi málo chronologicky citlivého materiálu, ktorého vypovedacia hodnota by bola výraznejšou oporou. Podstatná časť nálezov patrí keramike, reprezentovanej nádobami formovanými v ruke a robenými na kruhu. Viacero

bádateľov venovalo pozornosť klasifikácii včasnოსlovenskej nezdobenej keramiky robenej v ruke z typologického hľadiska, čím súčasne sledovali jej vývoj a možnosť chronologických vzťahov [Baran, 1988, s. 12, 78, obr. 5 a 35; Zoll-Adamikowa (v tlači); Rusanova, 1976, s. 113–136; Bialeková, 1962, s. 130–136, obr. 50; Eisner, 1966, s. 142–144; Poulik, 1948, s. 13–19; Pleinerová – Zeman, 1970, s. 721–732; Parczewski, 1988, s. 29–45]. Na našom pohrebisku v ruke robená keramika je zastúpená 59,3 %. Predstavuje viacmenej súrodý súbor starobyľých keramických tvarov, z ktorých niektoré sú veľmi blízke nádobám pražského typu, resp. jeho variantom. Sú to hrncovité nádoby so štíhlejším (hrob 780, 785, 805, 809/1, 829, 856) alebo s baňatejším telom (hrob 790, 799, 809/2, 811, 826, 855/2), s maximálnym priemerom v hornej tretine výšky nádoby, s nízkym valcovitým alebo mierne prehnutým hrdlom, s rovno zrezaným alebo zaobleným okrajom (skupina I).

Ďalšiu pomerne početnú skupinu (skupina II) v ruke vyhotovených nádob reprezentujú tvary, ktorých profilácia a celková tektonika poukazuje na lokálne vplyvy v keramickej produkcii. Hrncovité nádoby s výraznejšie vyhnutým ústím so šikmo skrojeným alebo zaobleným okrajom majú maximálny priemer ojedinele ešte v hornej tretine (hrob 885, 886), u väčšiny nálezov sa však znižuje do strednej tretiny výšky (hrob 832, 855/1).

Do III. skupiny sú zaradené nezdobené v ruke robené nádoby s výraznou esovitou profiláciou, ktoré sú svojím tvarom blízke keramike podunajského typu s maximálnym priemerom v strede výšky nádoby, vázovitého (hrob 820) a takmer miskovitého tvaru so široko roztvoreným ústím (hrob 824, 858).

J. Zeman (1976, s. 210) na základe keramiky, najmä z včasnოსlovenských sídlisk, rozlíšil tri vývojové nálezové horizonty, ktoré súčasne vyjadrujú relatívne časové postavenie jednotlivých vývojových fáz osídlenia. Pohrebisko v Čakajovciach možno zaradiť do jeho 2. horizontu, v ktorom sa nachádzajú súbežne obidva druhy keramiky – v ruke formovaná nezdobená spolu s keramikou robenou na kruhu, zdobenou. Dokladom ich súbežného spoločného výskytu na našom pohrebisku je aj nález keramiky v hrobe 827, v ktorom boli tesne vedľa seba postavené dve urny. Jednu z urien zastupovala nezdobená v ruke formovaná nádoba so zúženým dnom s maximálnym priemerom v hornej tretine, druhú zdobená na kruhu robená nádoba s maximálnym priemerom v polovičnej výške, čo je charakteristické na čakajovskom pohrebisku pre keramiku so

zdobenou vnútornou stranou ústia, ktoré sa, žiaľ, nezachovalo (tab. XVII: 5, 6).

Na kruhu vyhotovená zdobená keramika je v súbore keramiky zastúpená 40,7 % nádob. V kolekcii zdobených nádob sa nachádzajú aj archaickejšie tvary (hrob 806, 819, 841, 842, 864, 877), ktoré tvarom a čiastočne aj dekorom sú blízke nezdobenej keramike formovanej v ruke. Nachádzali sa v uzavretých hrobových celkoch spolu s nezdobenou v ruke formovanou keramikou (hrob 842), ako aj vyspelými tvarmi podunajského typu (hrob 864). U zdobenej keramiky robenej na kruhu z chronologického hľadiska určitú oporu poskytujú nálezy keramiky so zdobenou vnútornou stranou ústia, ktoré boli vo funkcii urny v piatich hroboch (hrob 792, 812, 815, 831, 836). Nádoby so zdobenou vnútornou stranou ústia majú priame analógie na pohrebiskách z doby avarského kaganátu, kde sa našli v uzavretých hrobových celkoch s liatou industriou (Trugly, 1987, tab. I: 1–5) a žltou keramikou (*ten istý*, 1987, tab. III: 1, 2), ktorá patrí podľa klasifikácie D. Bialekovej (1967, s. 6) k typu A Ia, datovanému na prelom 7.–8. až do prvej polovice 8. stor.

Nekeramický sprievodný inventár bol v 26 žiarových hroboch. S nezdobenou v ruke formovanou keramikou bol v dvanástich hroboch. Chronologicky je však veľmi málo preukázateľný. Okrem amorfných zlomkov železa, bronzového drôtu (hrob 830, 887) a kresacích kamienkov (hrob 857, 887) sú to nálezy železných úžitkových tvarov nožov, zachované v úplnom alebo torzovitom stave. Našli sa v šiestich hroboch (hrob 779, 805, 820, 824, 826, 875). V dvoch hroboch bolo lýrovité kresadlo (hrob 818, 887), podobne ako obdĺžnikové železné pracky s prehnutou dlhšou stranou (hrob 858, 886). Z uvedených nekeramických predmetov iba obdĺžnikové pracky majú chronologickú platnosť. Početné analogické nálezy pochádzajú z kostrových hrobov pohrebisk z doby avarského kaganátu na juhozápadnom Slovensku a sú ostatným materiálom z hrobov datované od druhej polovice 7. stor. (napr. ženský šperk, strmene III. typu).

S obtáčanou zdobenou keramikou sa nekeramické predmety vyskytli v štrnástich hroboch. Väčšina z nich je chronologicky málo preukázateľná. Sú to nálezy úžitkových tvarov železných nožov (hrob 808, 812, 823, 840, 842, 866, 872), sklenený korálik (hrob 786), bronzová plechová, žiarom deformovaná platnička (hrob 865), trojuholníková šípka z kremeňa (hrob 815), kresací kamienok z kremeňa (hrob 880), zlomok zo železnej pásikovej obruče (hrob 833).

Pre datovanie určitou oporou môžu byť nálezy

zlomkov dvojstranných, trojplatinových hrebeňov z hrobu 786 a 860, i keď doba ich používania zaberá veľmi dlhý časový úsek. V oblasti Dunajskej kotliny sú zastúpené aj v súboroch materiálnej kultúry z kostrových hrobov z doby avarského kaganátu zo 7. a 8. stor. Na základe geografického rozloženia a sprievodného chronologicky preukázateľného materiálu u uzavretých hrobových celkov možno predpokladať, že prevaha doterajších nálezov patrí staršiemu horizontu pohrebísk (*Zábojník, 1978, s. 204, 205*). Aj nálezy železných obdĺžnikov praciek s lýrovite prehnutými dlhšími stranami (hrob 815, 828, 881) a bronzovej pásikovej prevliečky (hrob 812) majú početné analógie v kostrových hroboch zo 7.–8. stor. na juhozápadnom Slovensku.

Z urnového hrobu 841, porušeného novovekou exploatačnou jamou, pochádza železný hrot šípa so spätnými krídielkami a tuľajkou. Tento druh zbrane je doložený početnými nálezmi aj v kostrových hroboch na pohrebiskách z doby avarského kaganátu zo 7. a 8. stor. V Bratislave, časť Záhorská Bystrica, sa našiel v uzavretom hrobovom celku spolu s liatym kovaním s grifom, ktoré *L. Kraskovská (1972, s. 92)* datuje k roku 700. Používali sa v priebehu celého slovanského obdobia (*Chropovský, 1957, s. 198; Dostál, 1966, s. 73; Ruttkay, 1976, s. 303*).

Včasnოსlovanské pohrebisko v Čakajovciach patrí medzi ploché pohrebiská so žiarovým pohrebným rítom, ktoré vznikajú takmer súčasne s objavením sa kostrových pohrebísk z doby avarského kaganátu na juhozápadnom Slovensku (*Bialeková, 1962, s. 129*). Chronologické zaradenie pohrebiska vychádza z pomeru zastúpenia v ruke robenej keramiky ku keramike robenej na kruhu, ako aj ostatného sprievodného materiálu zo žiarových hrobov s chronologickou vypovedacou schopnosťou, na základe dobre datovaných paralel z kostrových hrobov zo 7.–8. stor. Početnejšie zastúpenie v ruke robenej nezdobenej keramiky, z ktorej niektoré tvary poukazujú na vzťah k nádobám pražského typu, resp. k ich variantom, dáva možnosť datovať počiatok pochovávaní na pohrebisku na začiatok 7. stor. Za najmlad-

šie žiarové hroby na pohrebisku možno pokladať tie, v ktorých vo funkcii urny boli na kruhu robené zdobené nádoby so zdobenou vnútornou stranou ústia, nachádzajúce sa aj v kostrových hroboch pohrebísk z doby avarského kaganátu, spolu s liatou industriou a žltou keramikou. Na pohrebisku v Čakajovciach sa tento druh keramiky nachádzal v urnových, ako aj v jamkových hroboch a je najpravdepodobnejšie, že reprezentuje záverečnú fázu pochovávaní so žiarovým pohrebným rítom v 8. stor.

V tesnej blízkosti žiarových hrobov, situovaných na východnom okraji, sa nachádza kostrový hrob (788), v ktorom boli okrem iného sprievodného materiálu aj železné ostrohy s očkom – typu II A (*Bialeková, 1977, s. 123, 124*). Možno predpokladať, že tento hrob, ktorý je jedným z najstarších hrobov s kostrovým pohrebným rítom na pohrebisku, je súčasne aj akýmsi spojovacím článkom medzi hrobmi so žiarovým pohrebným rítom a hrobmi s kostrovým pohrebným rítom, ktorý sa od 9. stor. v plnej miere uplatňuje.

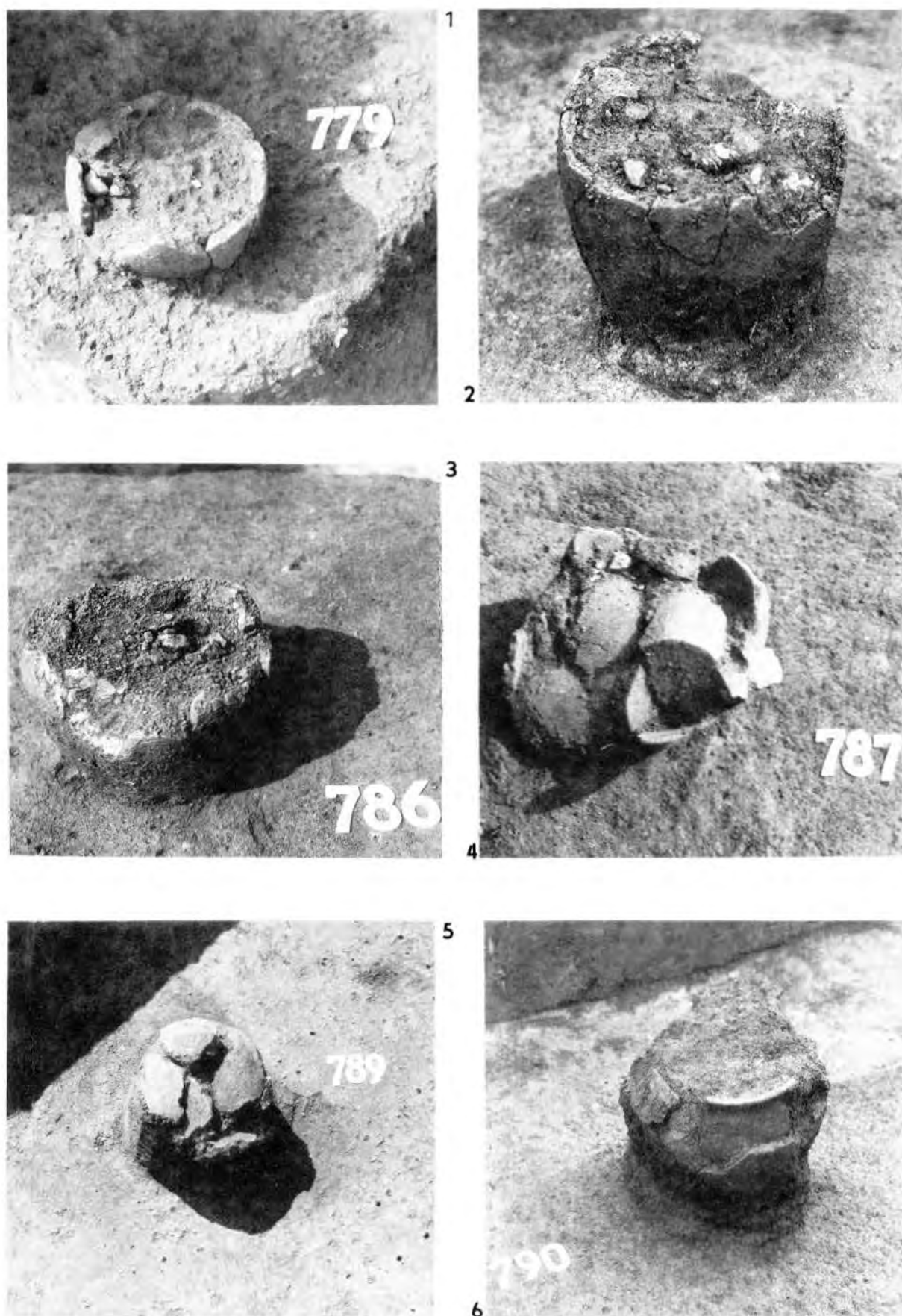
Včasnოსlovanské žiarové pohrebisko v Čakajovciach je z geografického hľadiska situované do strednej časti Ponitria, kde sledujeme koncentráciu včasnოსlovanských lokalít (*Chropovský, 1964, s. 45; Fusek, 1985, s. 195; Bialeková, 1986, s. 33*). Pozoruhodná je najmä ich koncentrácia v okolí Nitry – budúceho významného veľkomoravského centra [Nitra, poloha Párovce, *Chropovský, 1971, s. 97–99; Martinský vrch, Chropovský, 1978, s. 133; Mikov dvor, Chropovský – Fusek, 1984, s. 90, 91; Nitra, časť Dolné Krškany (Serologický ústav), Bárta 1953, s. 167, 168; Nitra, časť Dolné Krškany – areál závodu Mier, Chropovský, 1977, s. 134; Lefantovce, časť Horné Lefantovce, Bialeková, 1962, s. 140; Výčapy-Opatovce, Budinský-Krička, 1947, s. 135–144], ku ktorým sa zaraďuje aj v súčasnosti najrozsiahlejšie žiarové pohrebisko v Čakajovciach. Táto skutočnosť umocňuje správnosť domnienky, že už vo včasnოსlovanskom období treba hľadať zárodoky prvých politických zjednotení, ktoré vznikali najmä od 7. stor. v rozličných zložkách slovanského etnika (*Chropovský, 1985, s. 89*).*

Posudzovala PhDr. Darina Bialeková, CSc.

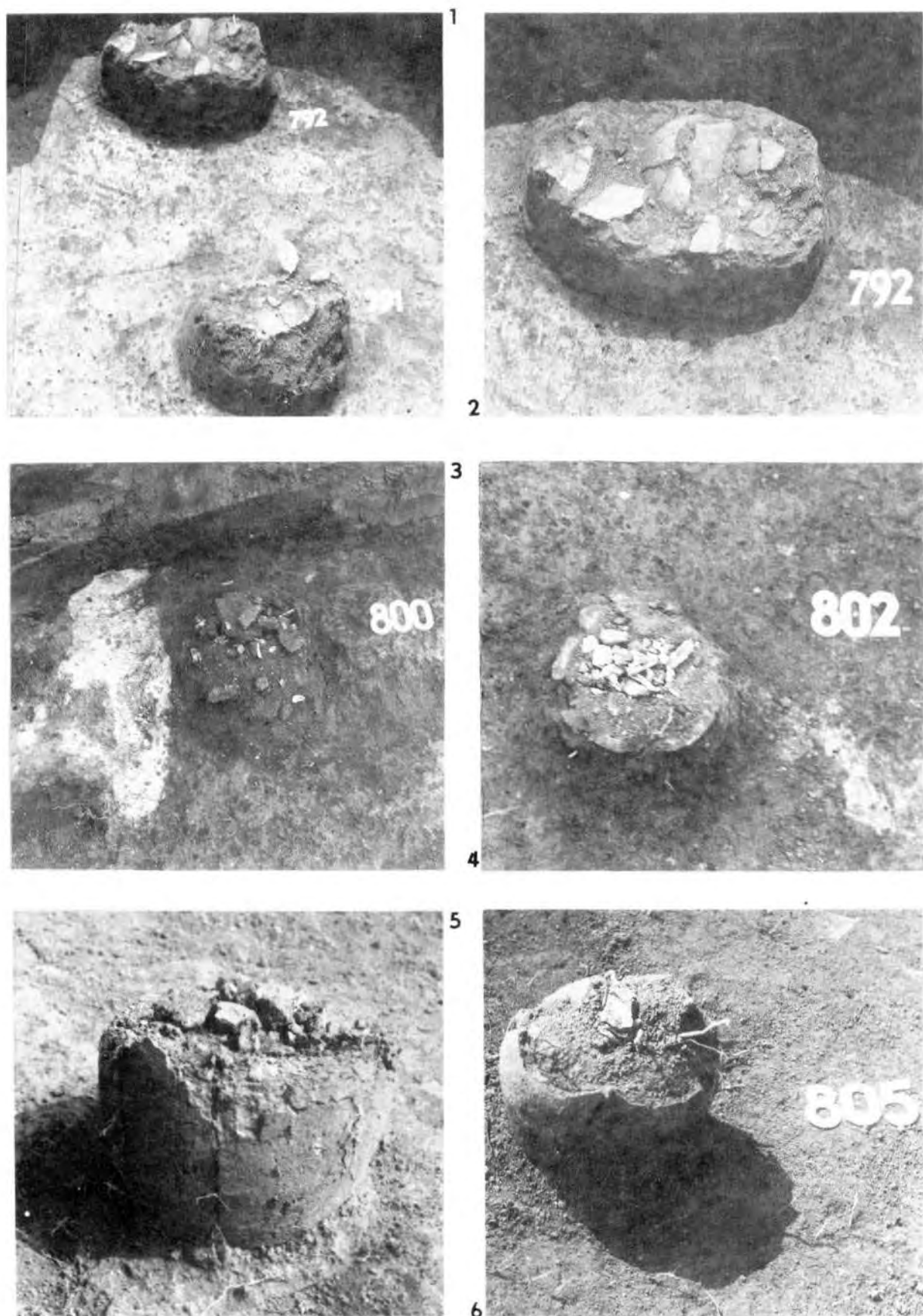
Literatúra

- BARAN, V. D.: Pražská kultura Podnestrovia. Po materialam posselenij u s. Raškov. Kijev 1988.
- BÁRTA, J.: Pohrebište zo staršej doby hradištnej v Dol. Krškanoch pri Nitre. *Archeol. Rozhl.* 5, 1953, s. 167–171.
- BERNAT, W.: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko ciałopalne w miejsc. Miedzyborów, pow. Grodzisk Mazowiecki. *Wiad. Archeol.*, 22, 1955, s. 81, 82.
- BIALEKOVÁ, D.: Nové včasnოსlovenské nálezy z juhozápadného Slovenska. *Slov. Archeol.*, 10, 1962, s. 97–148.
- BIALEKOVÁ, D.: Žltá keramika z pohrebisk z obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline. *Slov. Archeol.*, 15, 1967, s. 5–76.
- BIALEKOVÁ, D.: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung). *Slov. Archeol.*, 25, 1977, s. 103–158.
- BIALEKOVÁ, D.: Stav a úlohy bádania o včasnოსlovenskom období na Slovensku. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 22. Nitra 1986, s. 33–41.
- BIALEKOVÁ, D.: Včasnოსlovenské popolnicové hroby z Potvoric z hľadiska antropologickej analýzy. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 23. Nitra 1987, s. 109–117.
- BORKOVSKÝ, I.: Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Studie k počátkům slovanské kultury. Praha 1940.
- BUDINSKÝ-KRÍČKA, V.: Slovanské popolnicové pole z doby predhadištnej vo Výčapoch-Opatovciach, okr. Nitra. In: *Hist. Slov.* 5. Bratislava 1947, s. 135–144.
- BUDINSKÝ-KRÍČKA, V.: Pohrebisko z doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku. *Slov. Archeol.*, 4, 1956, s. 5–131.
- BUDINSKÝ-KRÍČKA, V.: Slovanské mohyly v Skalici. *Slawische Hügelgräber in Skalica*. Bratislava 1959.
- BUDINSKÝ-KRÍČKA, V.: Kráľovský Chlmec – záchraný výskum na slovanskom mohylníku. Nitra 1980.
- ČILINSKÁ, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- ČILINSKÁ, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- ČILINSKÁ, Z.: Veľké Kosihy okr. Komárno. In: *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava 1978, s. 233–234.
- DOSTÁL, B.: Slovanské pohrebište ze střední doby hradištní na Moravě. Praha 1966.
- DOSTÁL, B.: Břeclav-Pohansko. Časné slovanské osídlení III. Brno 1985.
- EISNER, J.: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- EISNER, J.: Sídliště ze starší doby hradištní v slovenském Pomoraví. *Památ. Archeol.*, 42, 1939–1946, s. 94–105.
- EISNER, J.: Slovensko v dobe hradištnej. In: *Slovenské dejiny I. Časť I. Slovensko v pravěku*. Bratislava 1947.
- EISNER, J.: Devinská Nová Ves. Slovanské pohrebište. Bratislava 1952.
- EISNER, J.: Rukovět slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury. Praha 1966.
- FUSEK, G.: K problematice včasnოსlovenských sídlisk na západnom a strednom Slovensku. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 21. Nitra 1985, s. 195–204.
- HRUBÝ, V.: Staré Město. Velkomoravské pohrebište „Na valách“. Praha 1955.
- HOFFMANN, W.: Frühslawische Brandgräber im mittleren Elbgebiet. *Jtschr. Halle*, 46, 1962, s. 325–344.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovanské pohrebisko z 9. stor. vo Veľkom Grobe. *Slov. Archeol.*, 5, 1957, s. 174–239.
- CHROPOVSKÝ, B.: K otázke najstaršieho slovanského osídlenia na Slovensku. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 14. Nitra 1964, s. 43–56.
- CHROPOVSKÝ, B.: Nálezy keramiky pražského typu v Nitre. In: *Sbor. Prací Filoz. Fak. brněn. Univ.* 20. E 16. Brno 1971, s. 97–99.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovanské kostrové pohrebisko v Nitre-Dolných Krškanoch. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*. Nitra 1977, s. 134–136.
- CHROPOVSKÝ, B.: Nitra. In: *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava 1978, s. 133–142.
- CHROPOVSKÝ, B.: Včasnოსlovenský a predveľkomoravský vývoj na území Československa. In: *Poulik, J., Chropovský, B. a kolektív, Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha – Bratislava 1985, s. 81–106.
- CHROPOVSKÝ, B. – FUSEK, G.: Výskum sídliska v Nitre-Chrenovej. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983*. Nitra 1984, s. 90–91.
- KISS, A.: Avar Cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 2. Budapest 1977.
- KLANICA, Z.: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha 1986.
- KOLNÍK, T. – REJHOLCOVÁ, M.: Rímske reliktu na slovanských náleziskách a problém antických tradícií u Slovanov. *Slov. Archeol.*, 34, 1986, s. 343–356.
- KOLNÍKOVÁ, E.: K sekundárnemu používaniu rímskych mincí na Slovensku. *Numizmatické listy*, 28, 1973, 5–6, s. 129–137.
- KOVŘIG, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *Archaeol. Hung.* XL. Budapest 1963.
- KRASKOVSKÁ, L.: Nález slovanského hrobu v Devínskej Novej Vsi. *Archeol. Rozhl.*, 8, 1956, s. 731–732.
- KRASKOVSKÁ, L.: Výskum v Bešeňove roku 1950. *Slov. Archeol.*, 6, 1958, s. 419–447.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské sídlisko pri Devínskom Jazere. *Slov. Archeol.*, 9, 1961, s. 391–404.
- KRASKOVSKÁ, L.: Laténske a rímske reliktu v slovanských hroboch na Slovensku. In: *Sbor. Prací filoz. Fak. brněn. Univ.* 20. E 16. Brno 1971, s. 127–131.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorскеj Bystrici. Bratislava 1972.
- NESTOR, I.: La nécropole slave d'époque ancienne de Sárata-Monteoru. In: *Dacia*. 1. București 1957, s. 289–295.
- NEVIZÁNSKY, G.: Slavianskij mogilnik s truposozženijami v s. Bajč-Vikanovo. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert*. Symposium Nové Vozokany 3.–7. Oktober 1983. Nitra 1984, s. 189–192.
- PARCZEWSKI, M.: Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. (Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988.
- PLEINEROVÁ, I. – ZEMAN, J.: Návrh klasifikace časné slovanské keramiky v Čechách. *Archeol. Rozhl.*, 22, 1970, s. 721–732.
- PODBORSKÝ, V.: Staroslovanské žárové pohrebište ve Staré Břeclavi. In: *Sbor. Prací Filoz. Fak. brněn. Univ.* E 6. Brno 1961, s. 61–82.

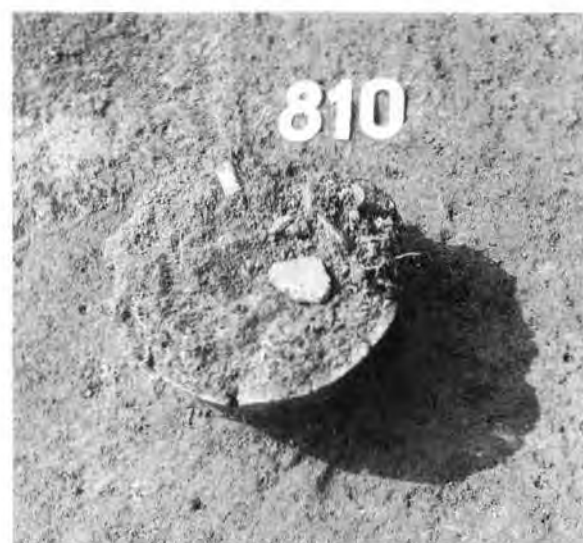
- POULÍK, J.: Staroslovanská Morava. Monumenta Archaeologica I. Praha 1948.
- POULÍK, J.: Staří Moravané budují svůj stát. Gottwaldov 1960.
- REJHOLCOVÁ, M.: Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbáňve-Bohatej. *Slov. Archeol.*, 24, 1976, s. 191–234.
- REJHOLCOVÁ, M.: Staroslovanský žiarový hrob v Čakajovciach. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*. Nitra 1977, s. 240.
- REJHOLCOVÁ, M.: Včasnostredoveké pohrebisko v Čakajovciach. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1982*. Nitra 1983, s. 215–217.
- REJHOLCOVÁ, M.: Výskum pohrebiska v Čakajovciach v roku 1983. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983*. Nitra 1984a, s. 189–190.
- REJHOLCOVÁ, M.: Demografičeskije svedenija po rezul'tatam raskopok rannesrednevekovogo mogil'nika v s. Čakajovce. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.–7. Oktober 1983*. Nitra 1984b, s. 205–208.
- REJHOLCOVÁ, M.: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach. In: *Archeologické nálezy a výskumy na Slovensku v roku 1984*. Nitra 1985, s. 202–204.
- REJHOLCOVÁ, M.: Výskum pohrebiska v Čakajovciach. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1985*. Nitra 1986, s. 200–201.
- REJHOLCOVÁ, M.: Záverečná etapa výskumu v Čakajovciach. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1986*. Nitra 1987, s. 89–90.
- REJHOLCOVÁ, M.: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach, okr. Nitra. In: *Archaeol. Hist.* 13/88. Brno 1988, s. 537–542.
- RUSANOVA, I. P.: Slavianskije drevnosti VI–IX vv. meždu Dneprom a Zapadnym Bugom. Moskva 1973.
- RUSANOVA, I. P.: Slavianskije drevnosti VI–VII vv. Kultura pražského tipa. Moskva 1976.
- RUTTKAY, A.: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). *Slov. Archeol.*, 24, 1976, s. 245–395.
- SZŐKE, B. – NEMESKÉRI, J.: Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch. *Slov. Archeol.*, 2, 1954, s. 105–135.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968a.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968b.
- TOČÍK, A.: Dvory nad Žitavou, okres Nové Zámky. In: *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava 1978, s. 72–74.
- TRUGLY, A.: Gräberfeld aus der Zeit awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. *Slov. Archeol.*, 35, 1987, s. 251–344.
- VENCL, S.: Časné slovanské osídlení v Běchovicích, o. Praha-východ. *Památ. archeol.*, 64, 1973, s. 340–392.
- ZÁBOJNÍK, J.: K výskytu predmetov západného pôvodu na pohrebiskách z obdobia avarskej ríše v Dunajskej kotline. *Slov. Archeol.*, 26, 1978, s. 193–214.
- ZÁBOJNÍK, J.: Výskum pohrebiska a sídliska z doby avarskej ríše v Štúrove-Obide. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1982*. Nitra 1983, s. 261–263.
- ZEMAN, J.: Najstarší slovanské osídlení Čech. *Památ. archeol.*, 67, 1976, s. 115–235.
- ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Próba klasyfikacji typologicznej ceramiki słowiańskiej z VI–VII w. na przykładzie materiałów z dorzecza górnej Wisły. In: *Sbor. Symp. Slavianskaja keramika V–VIII vv.* Moskva 1977 (v tlači).

Tab. I. Čakajovce, okres Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 779; 2 – hrob 785; 3 – hrob 786; 4 – hrob 787; 5 – hrob 789, 6 – hrob 790.

Tab. II. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 791, 792; 2 – hrob 792; 3 – hrob 800; 4 – hrob 802; 5 – hrob 803; 6 – hrob 805.

Tab. III. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 807; 2 – hrob 809; 3 – hrob 810; 4 – hrob 815; 5 – hrob 811, 812; 6 – hrob 811.

1

2

3

4

5

6

Tab. IV. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 816; 2 – hrob 817; 3 – hrob 819; 4 – hrob 820; 5 – hrob 821; 6 – hrob 822.

1

2

824

3

826

4

827

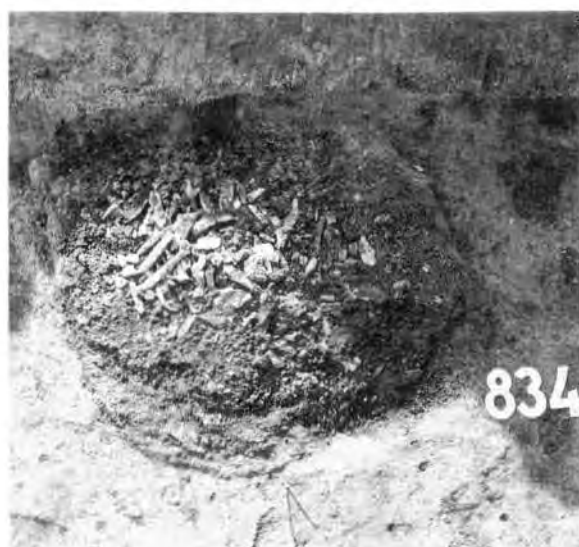
5

6

831

Tab. V. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 823; 2 – hrob 824; 3 – hrob 826; 4 – hrob 827; 5 – hrob 829; 6 – hrob 831.

Tab. VI. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 832; 2 – hrob 833; 3 – hrob 834; 4 – hrob 836; 5 – hrob 837; 6 – hrob 838.

1

2

3

4

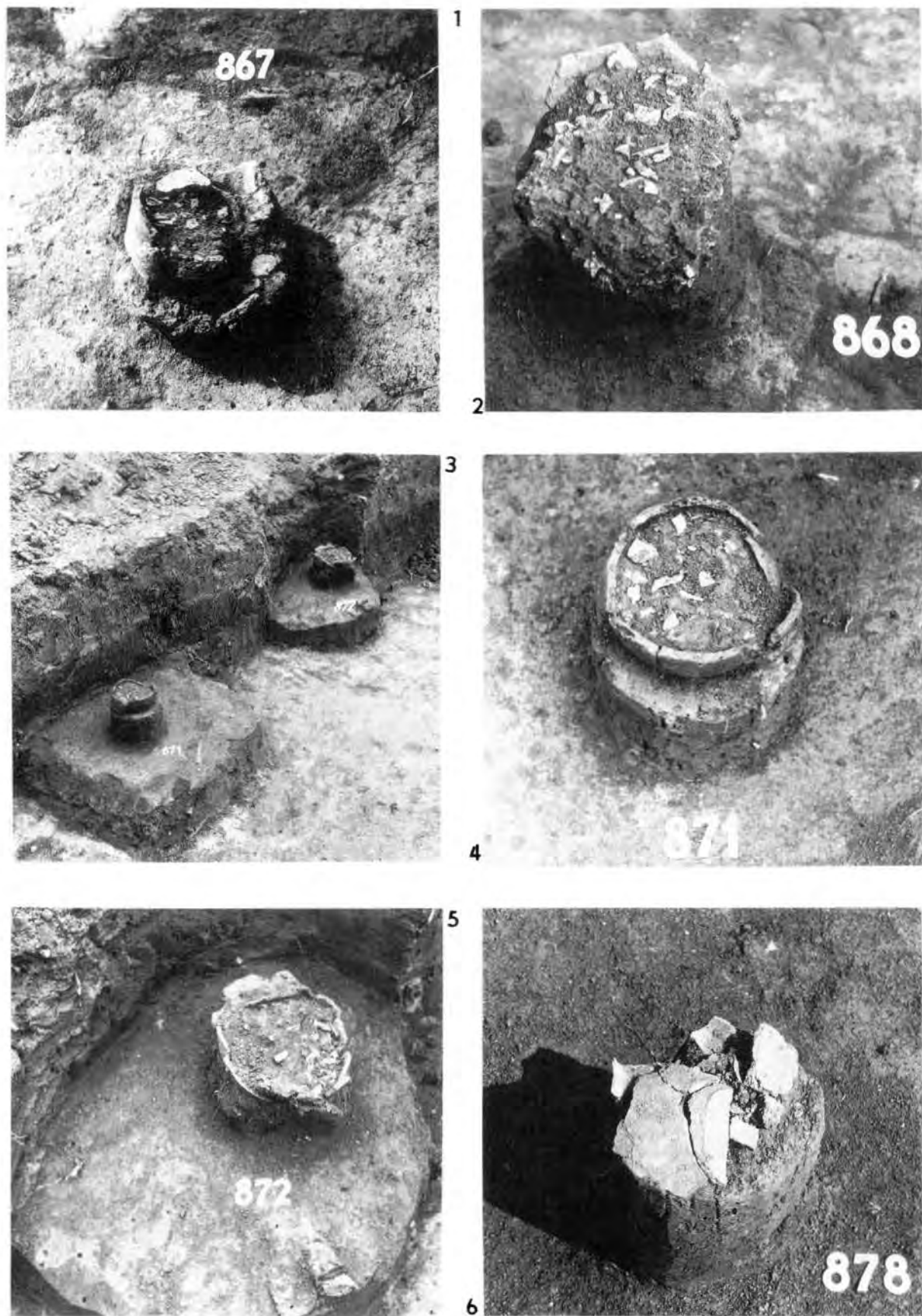

5

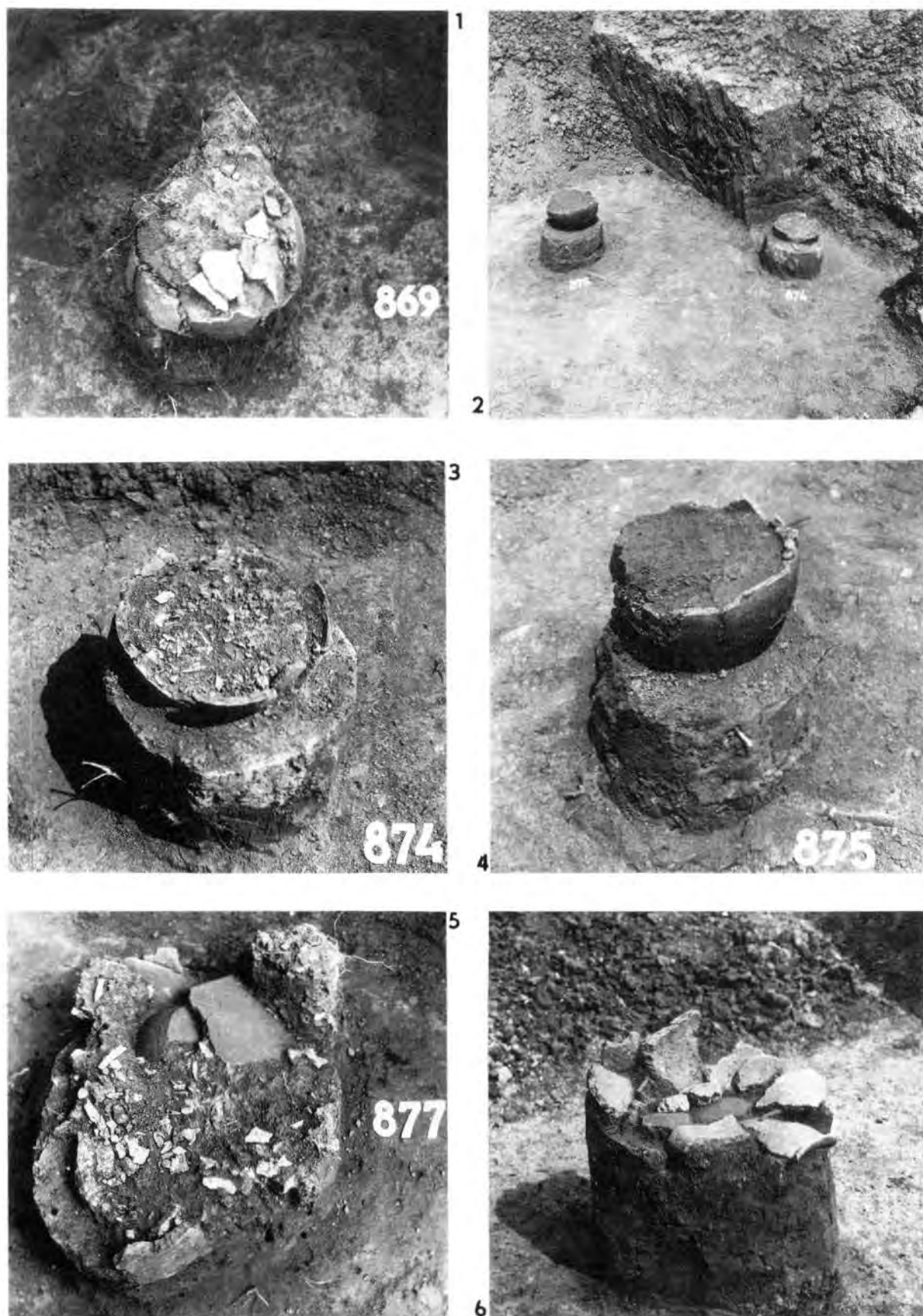

6

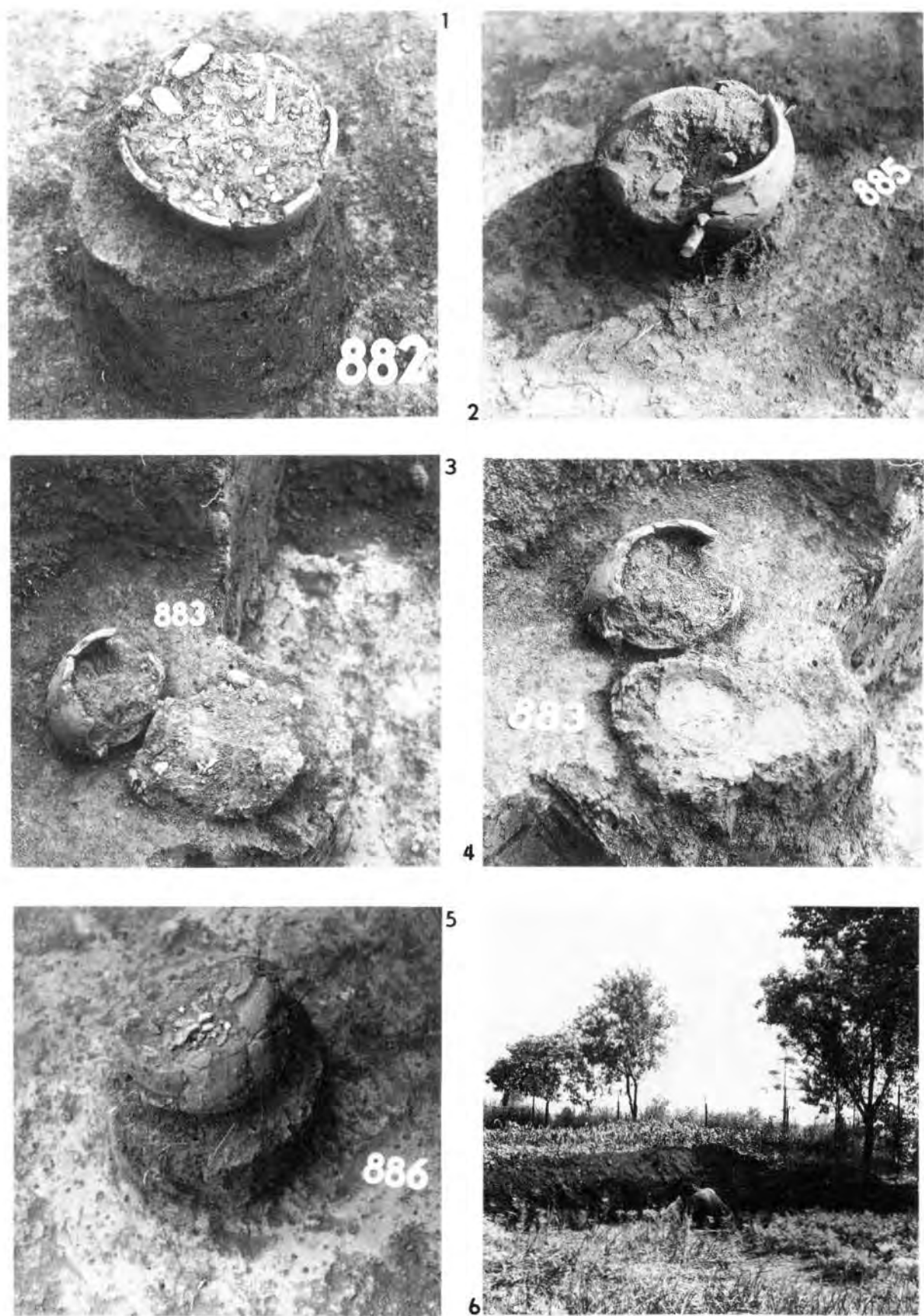
Tab. VII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 839; 2 – hrob 842; 3 – hrob 856; 4 – hrob 857; 5 – hrob 860, 6 – hrob 864.

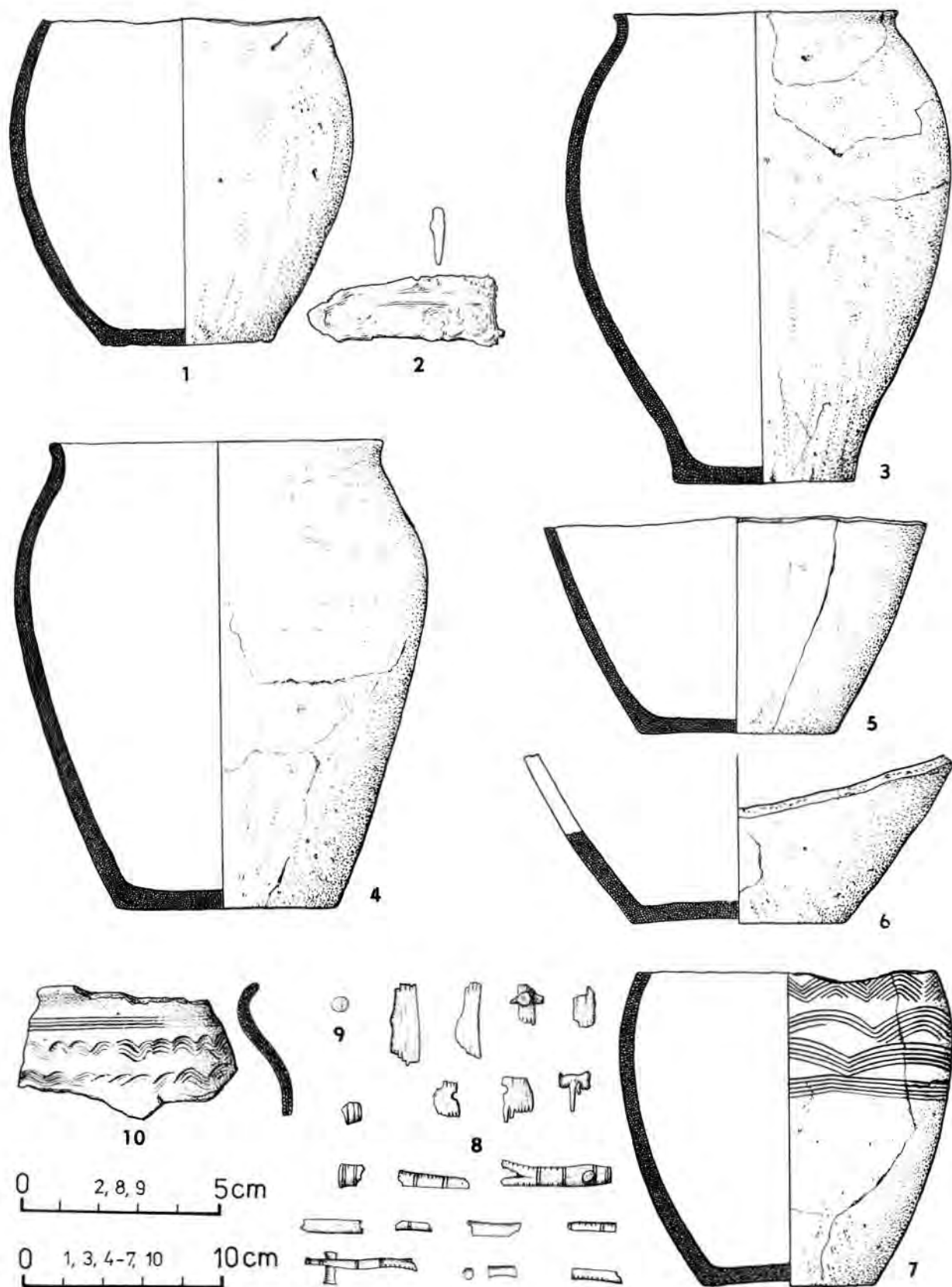
Tab. VIII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 867; 2 – hrob 868; 3 – hrob 871, 872; 4 – hrob 871; 5 – hrob 872; 6 – hrob 878.

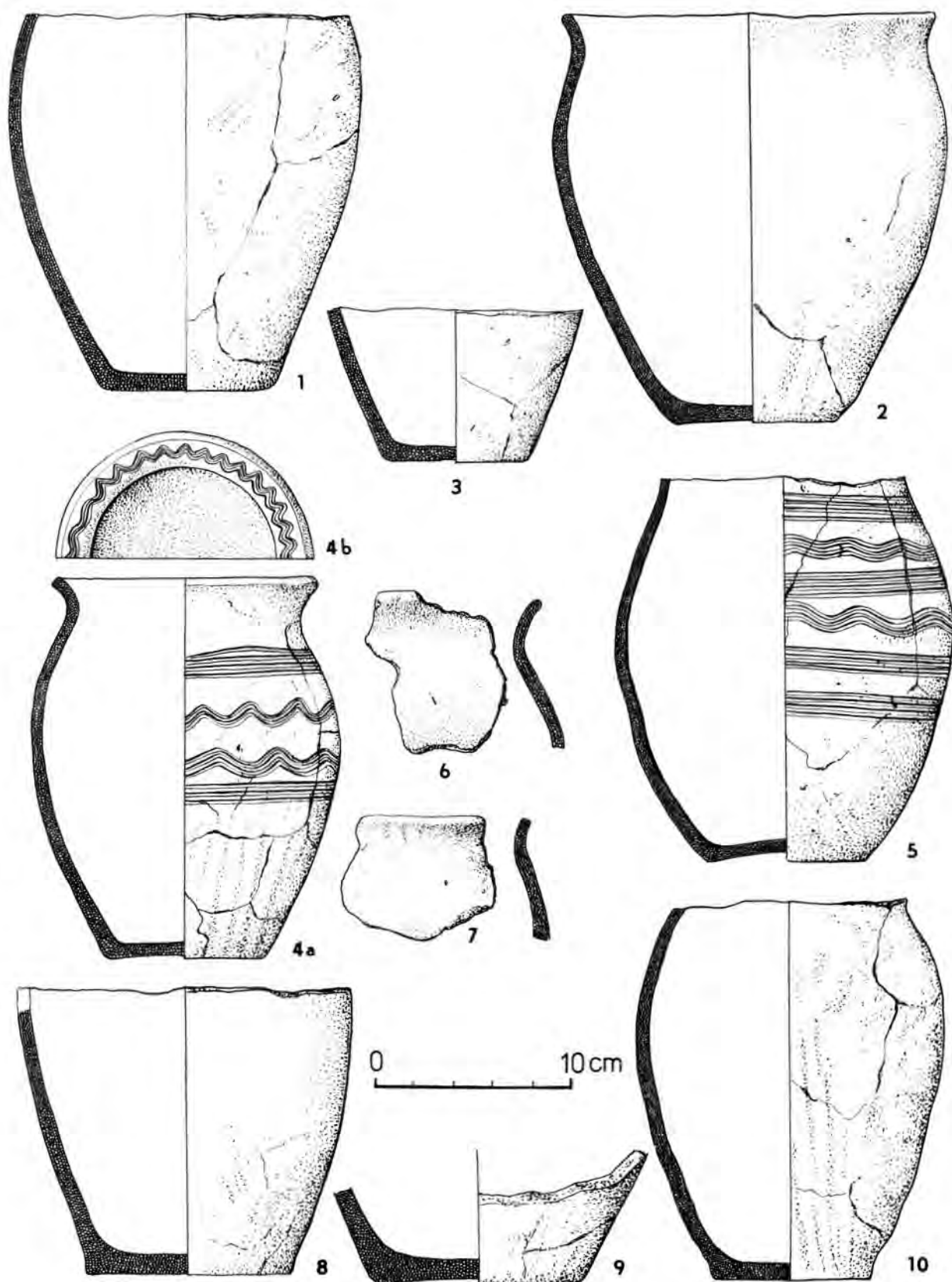
Tab. IX. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1. – hrob 869; 2 – hrob 874, 875; 3 – hrob 874; 4 – hrob 875; 5 – hrob 877 (dolná polovica urny); 6 – hrob 877 (horná polovica urny odsunutá v 3 m vzdialenosti),

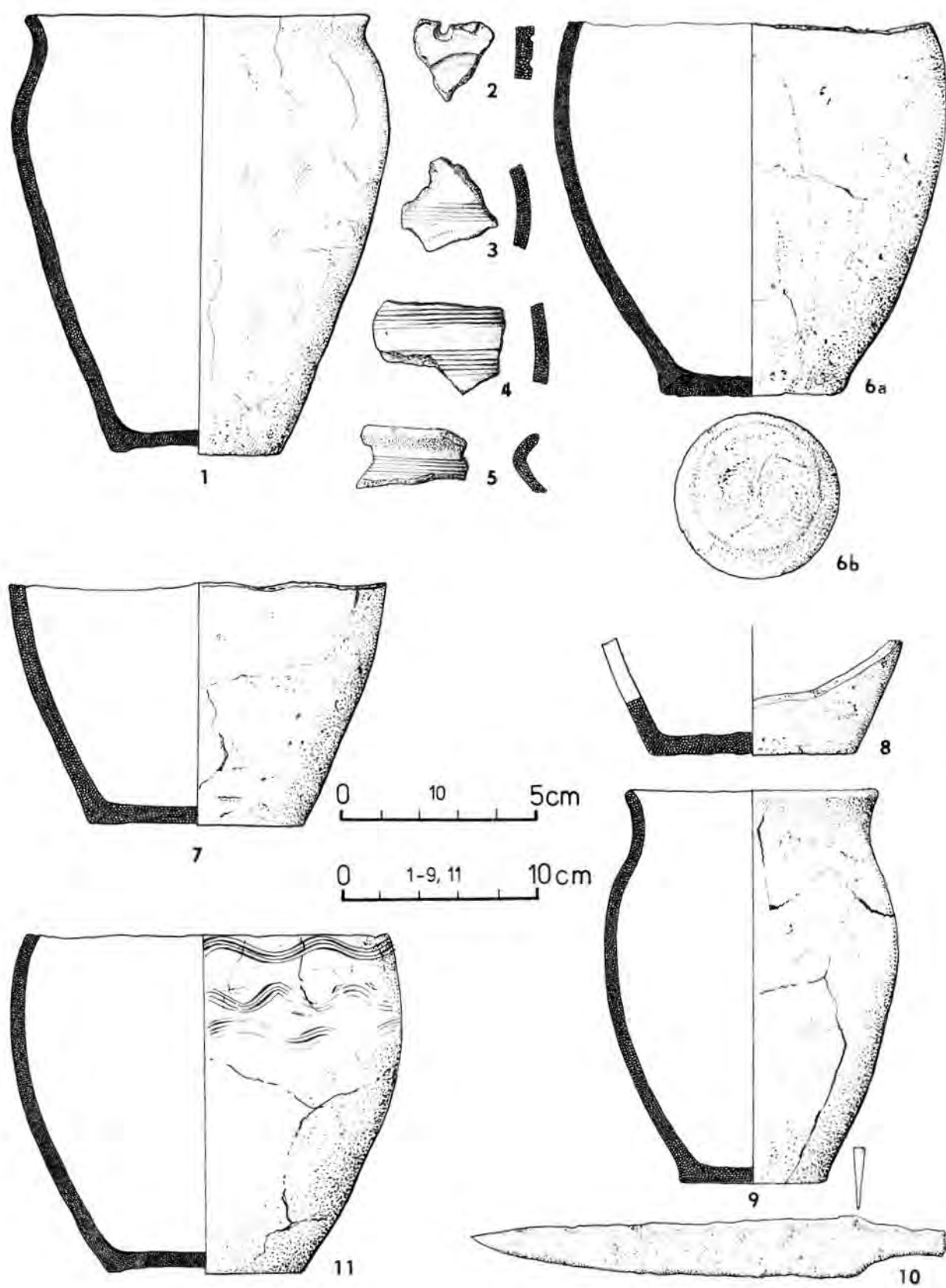
Tab. X. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 882; 2 – hrob 885; 3 – hrob 883; 4 – hrob 883 (detail); 5 – hrob 886; 6 – výskum v záhrade P. Bírovej.

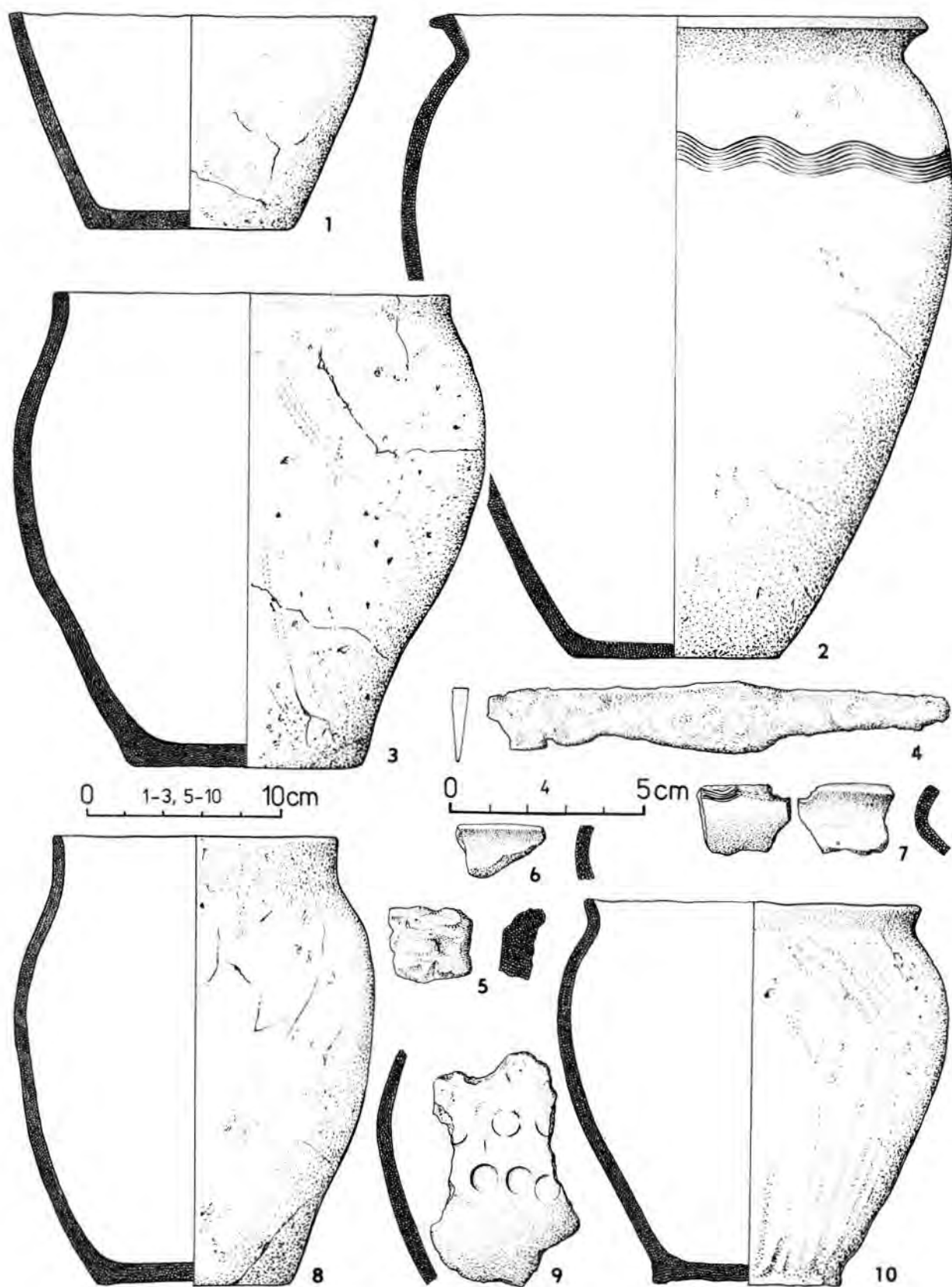
Tab. XI. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1, 2 – hrob 779; 3 – hrob 780; 4 – hrob 785; 5, 6 – hrob 787; 7–10 – hrob 786.

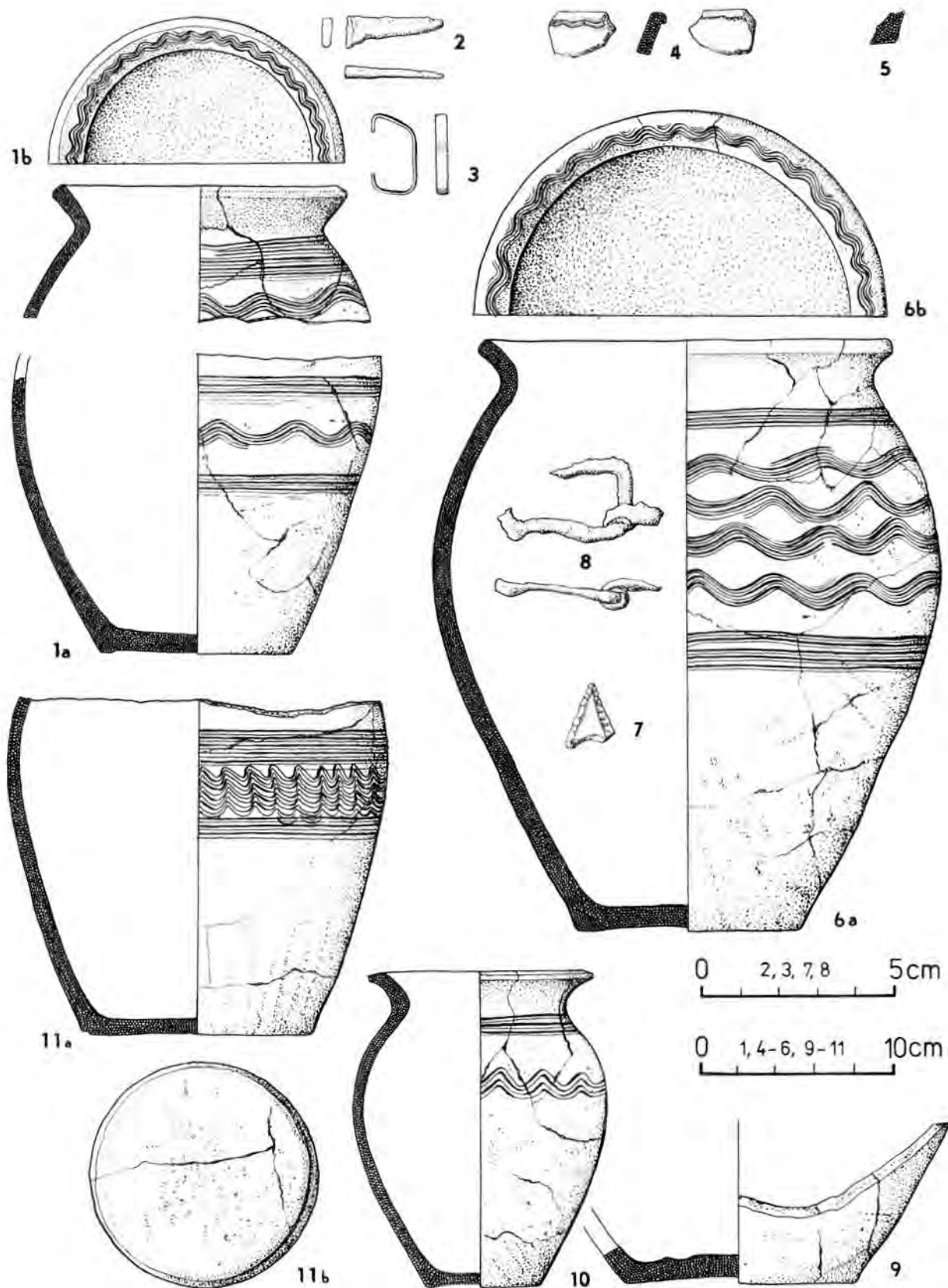
Tab. XII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 789; 2 – hrob 790; 3 – hrob 791; 4a, b – 7 – hrob 792; 8, 9 – hrob 796; 10 – hrob 800.

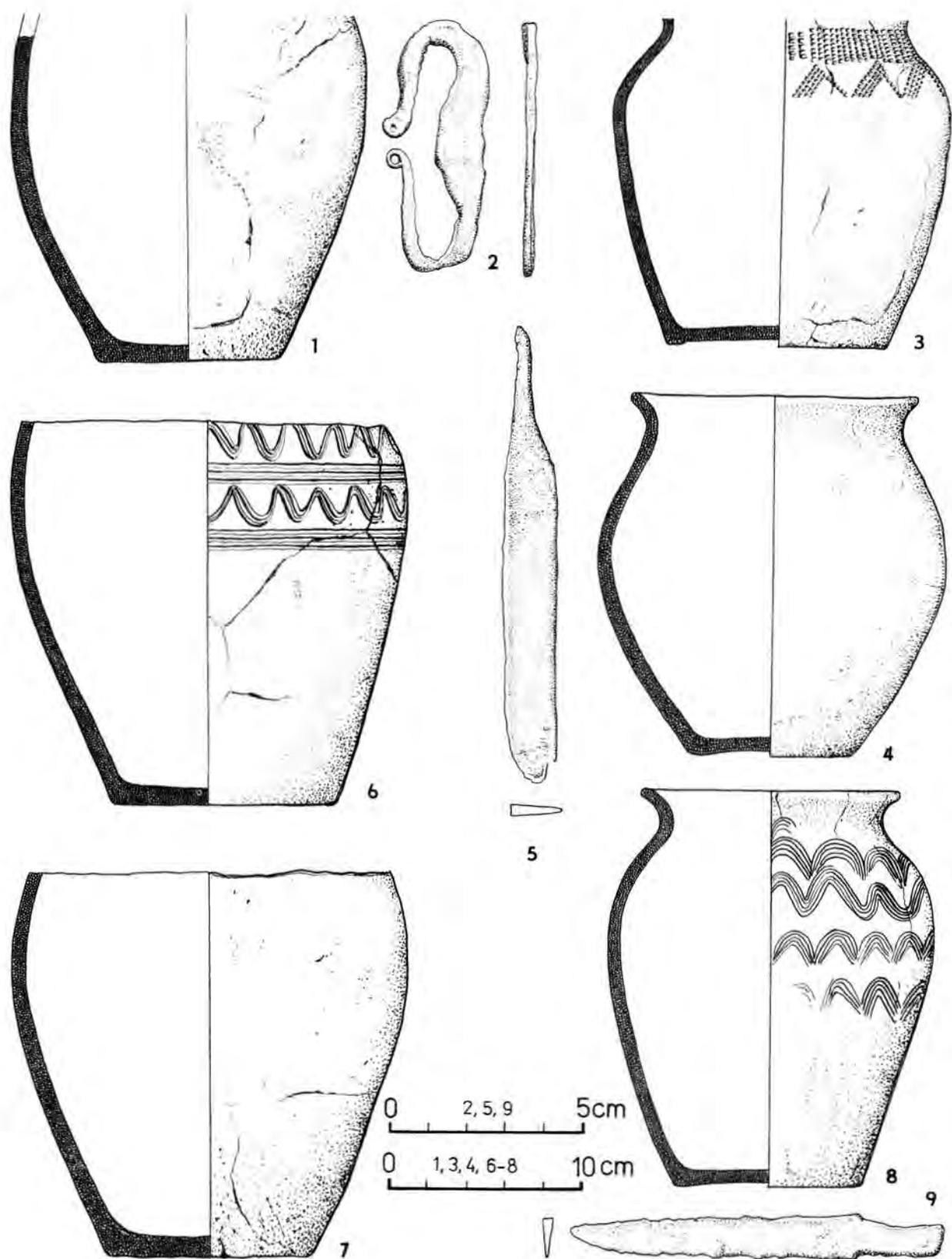
Tab. XIII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1-5 - hrob 799; 6a, 6b - hrob 803, 7 - hrob 801; 8 - hrob 802; 9, 10 - hrob 805; 11 - hrob 807.

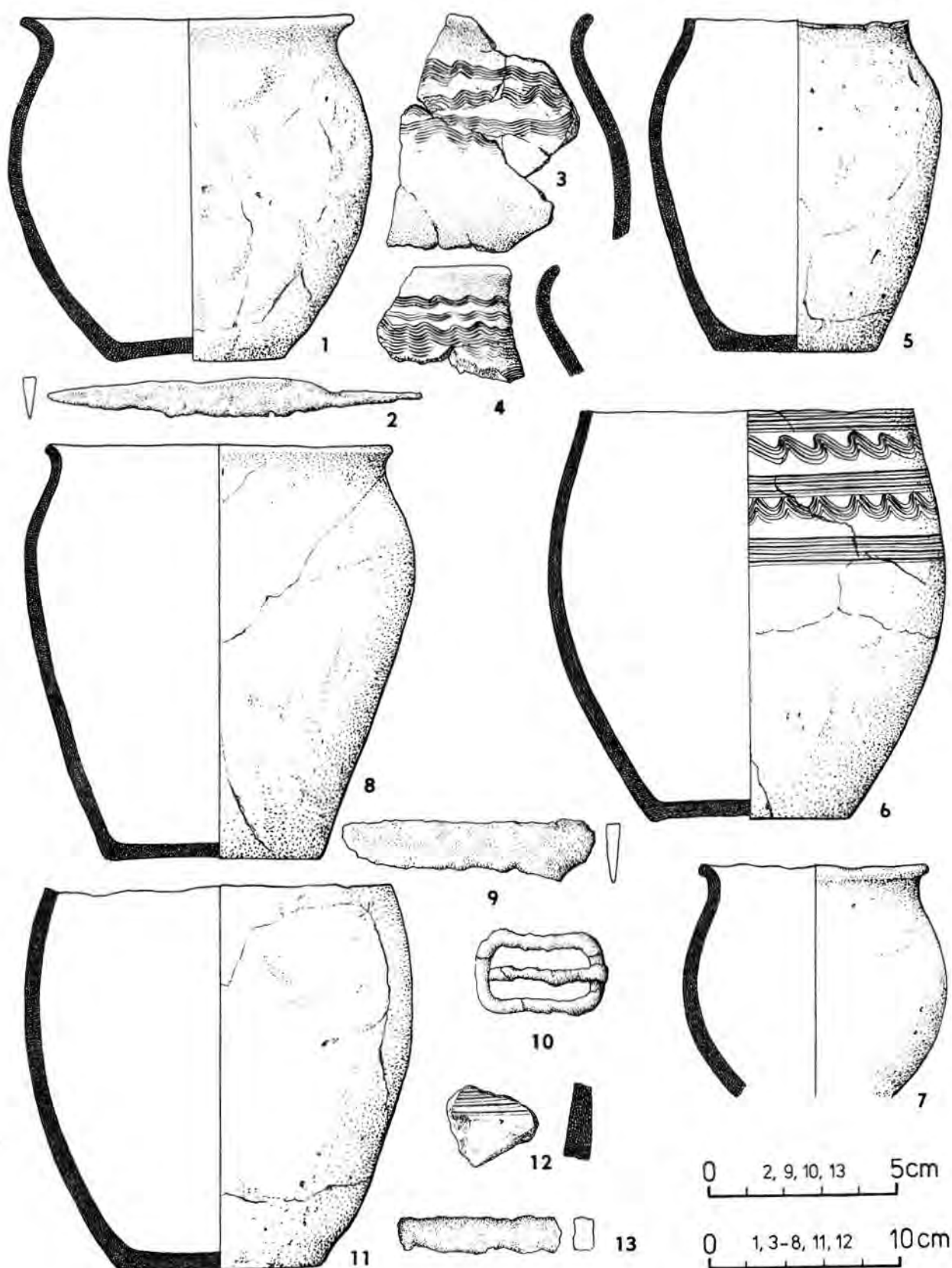
Tab. XIV. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 810; 2 – hrob 806; 3, 9 – hrob 809/2; 4–7 – hrob 808; 8 – hrob 809/1; 10 – hrob 811.

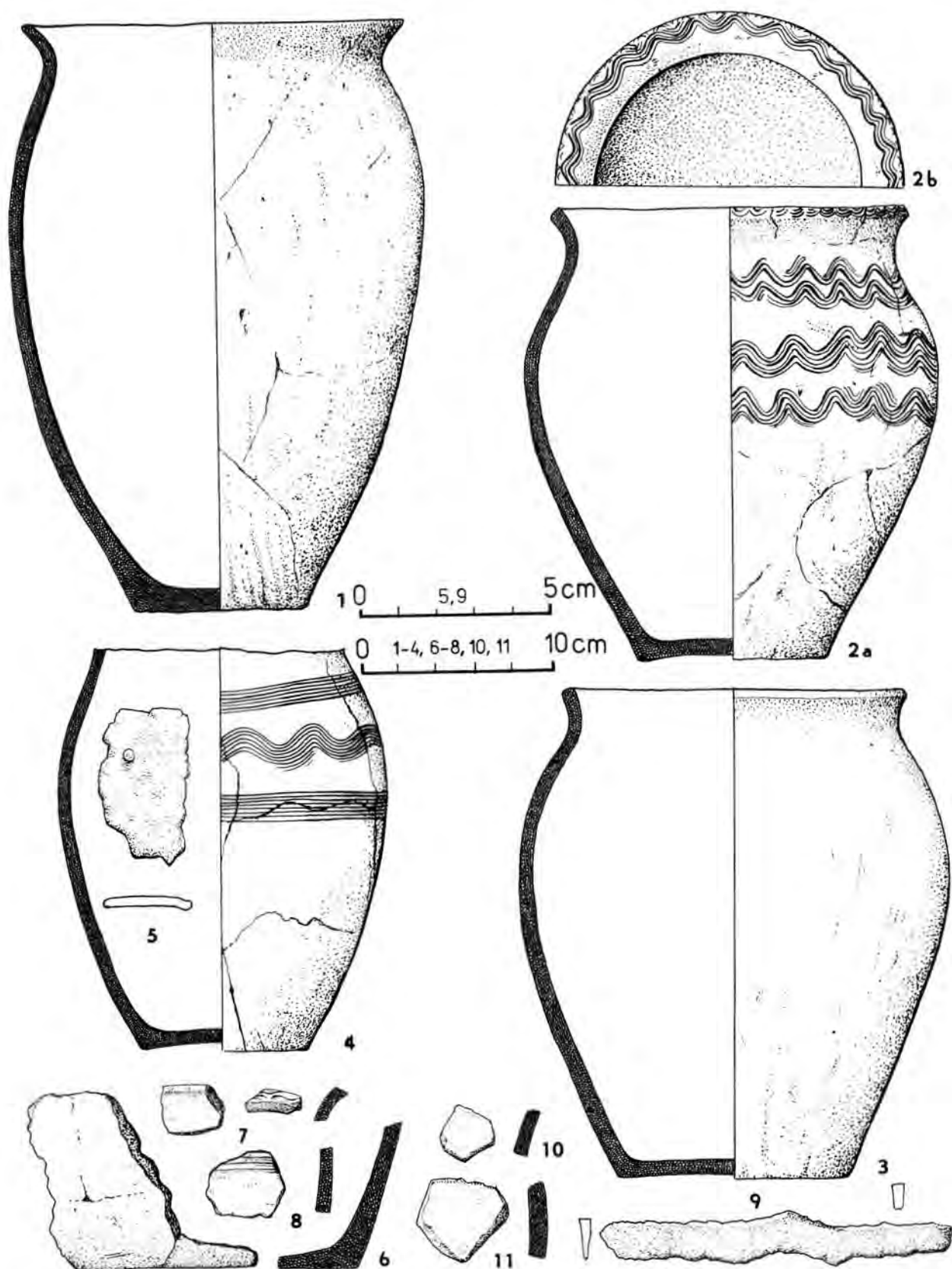
Tab. XV. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1a, b – 3 – hrob 812; 4, 5 – hrob 813; 6a, b – 8 – hrob 815; 9, 10 – hrob 816; 11a, b – hrob 817.

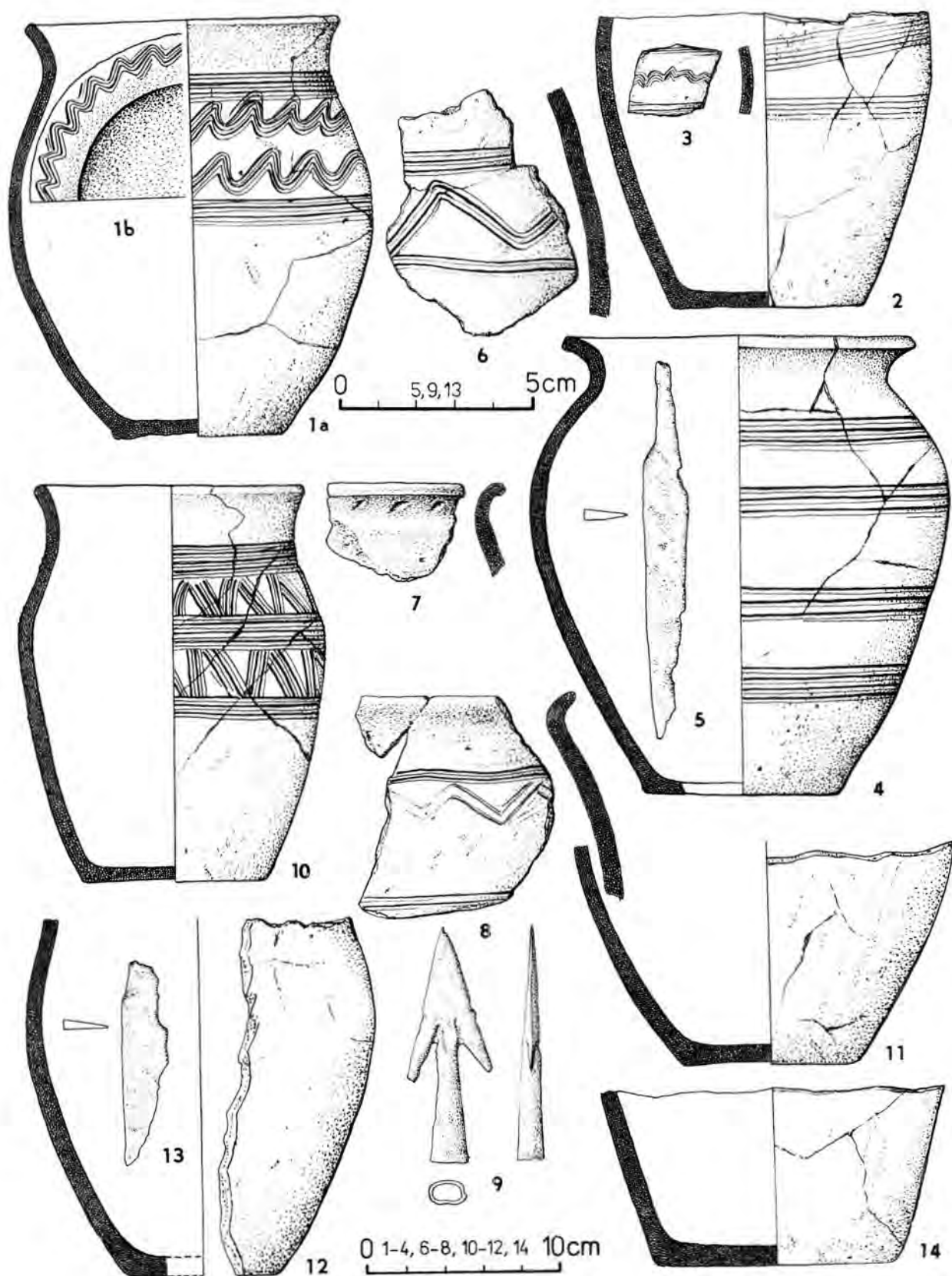
Tab. XVI. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1, 2 – hrob 818, 3 – hrob 819; 4, 5 – hrob 820; 6 – hrob 821; 7 – hrob 822; 8, 9 – hrob 823.

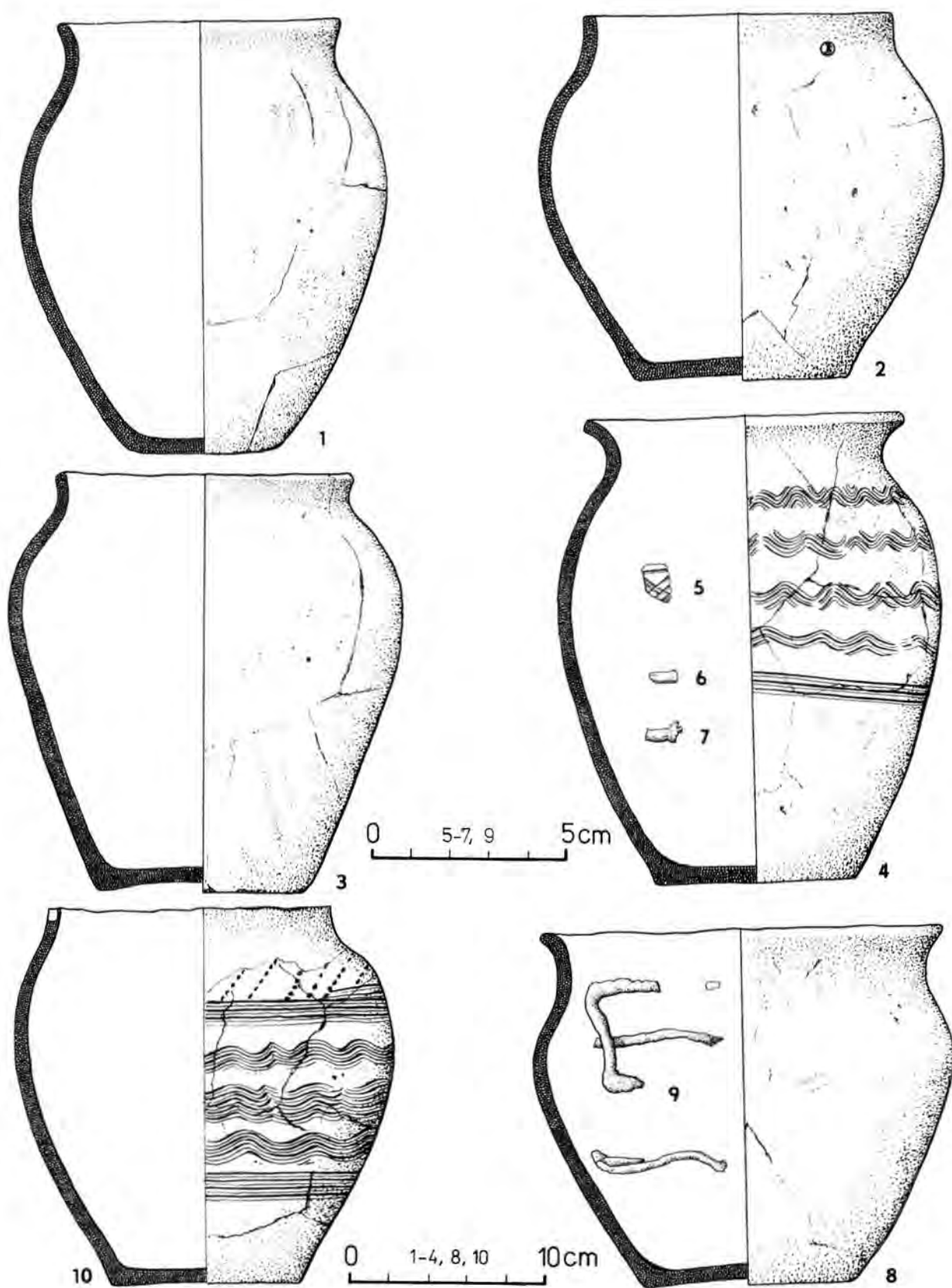
Tab. XVII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1, 2 – hrob 824; 3, 4 – hrob 825; 5–7 – hrob 827; 8, 9 – hrob 826; 10 – hrob

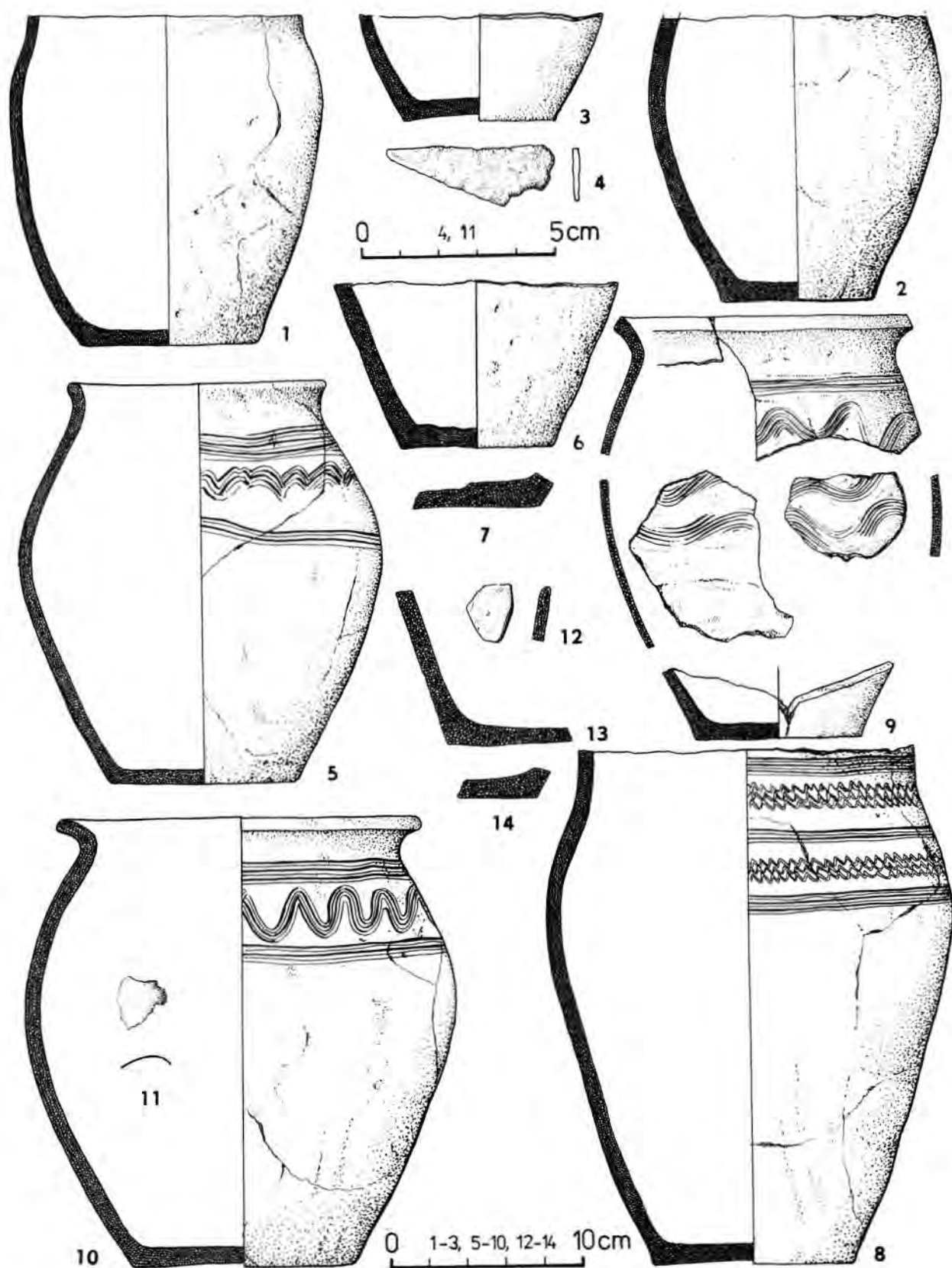
Tab. XVIII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 829; 2a, b – hrob 831; 3 – hrob 832; 4, 5 – hrob 833; 6–8 – hrob 835; 9 – hrob 838; 10, 11 – hrob 839.

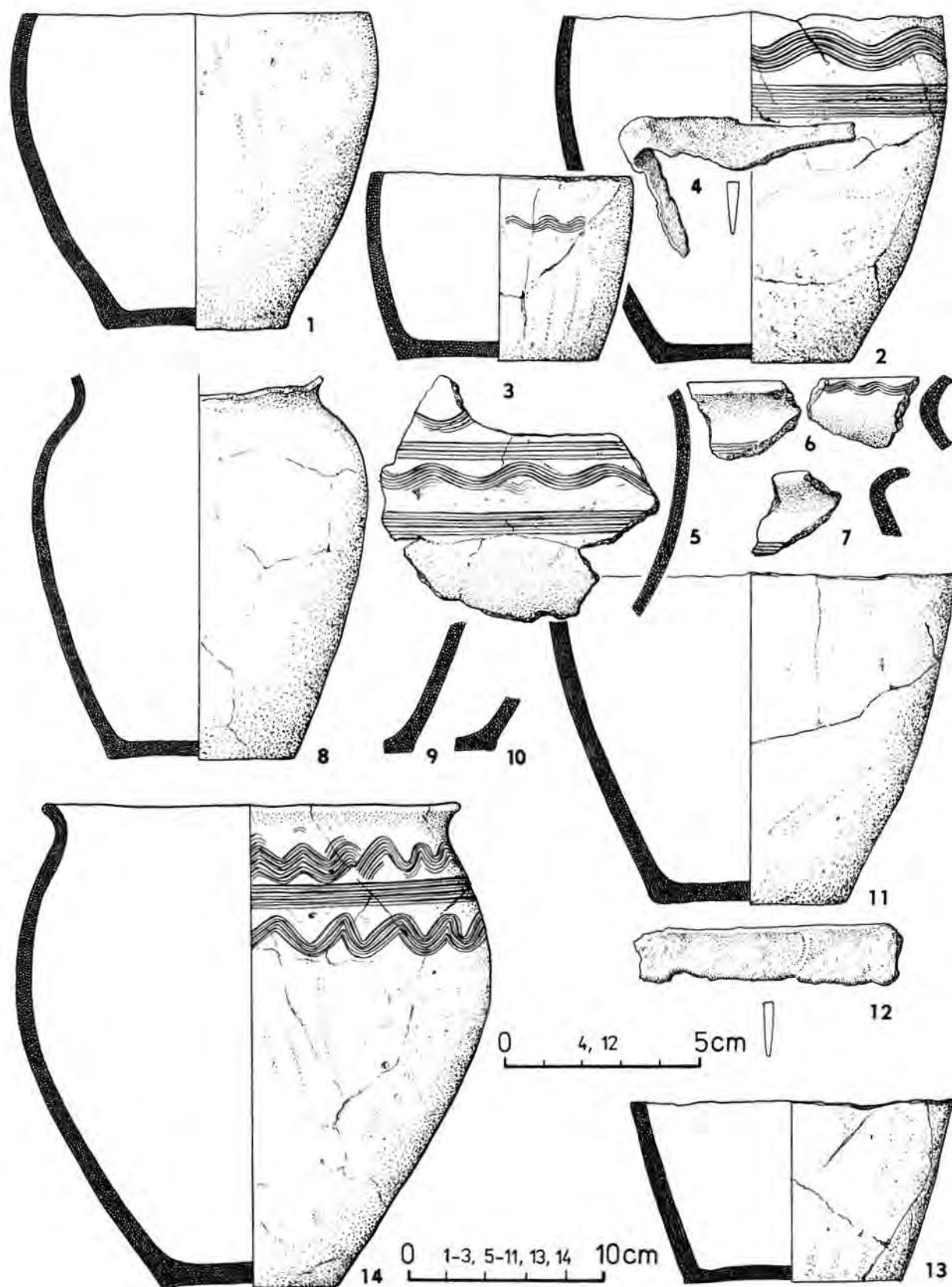
Tab. XIX. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1a, b – hrob 836; 2, 3 – hrob 837; 4, 5 – hrob 840; 6–9 – hrob 841; 10–13 – hrob 842; 14 – hrob 857.

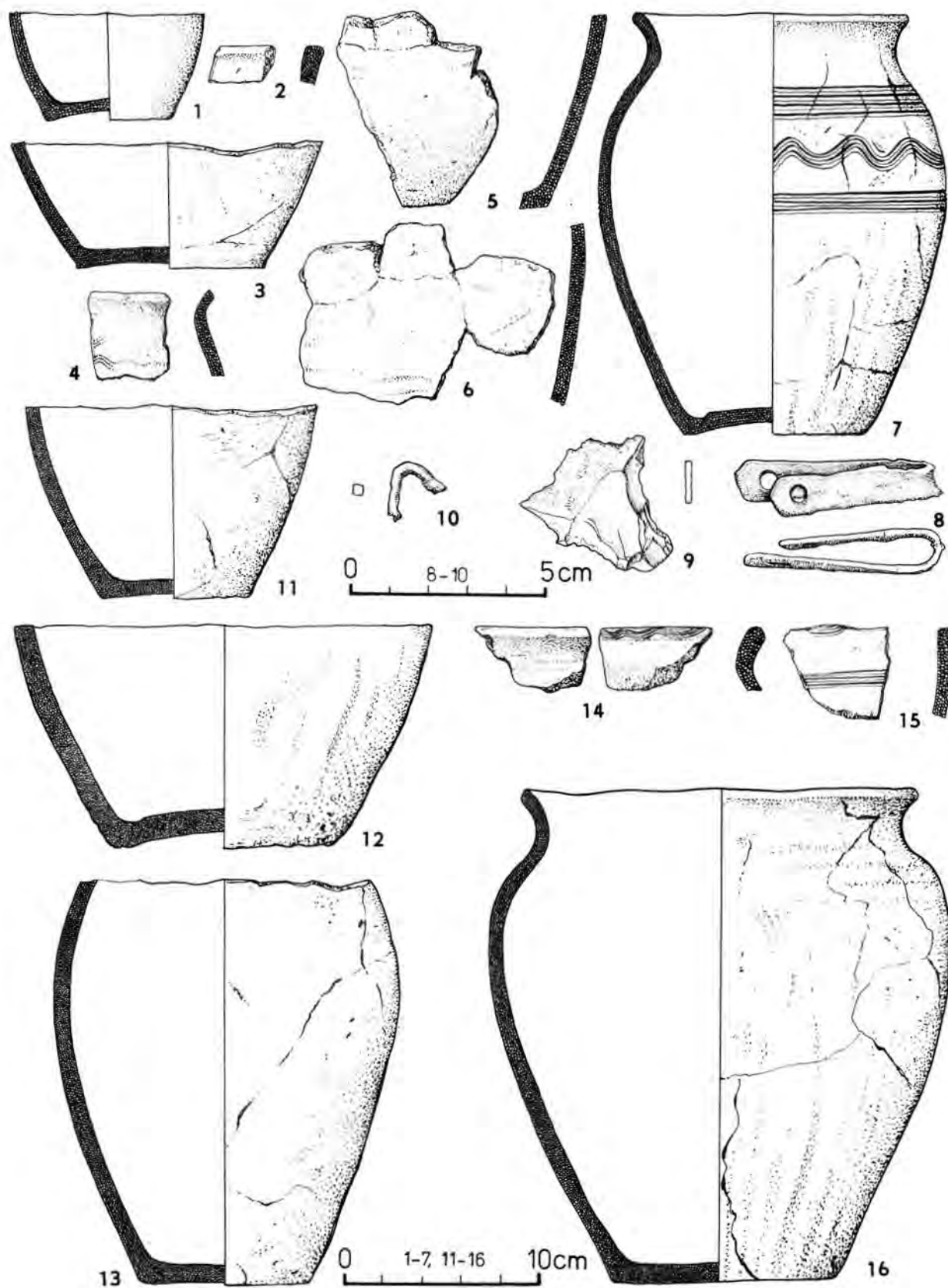
Tab. XX. Čakajovce, okr. Nitra, Poloha Kostolné. 1 – hrob 855/1; 2 – hrob 855/2; 3 – hrob 856; 4–7 – hrob 860; 8, 9 – hrob 858; 10 – hrob 859.

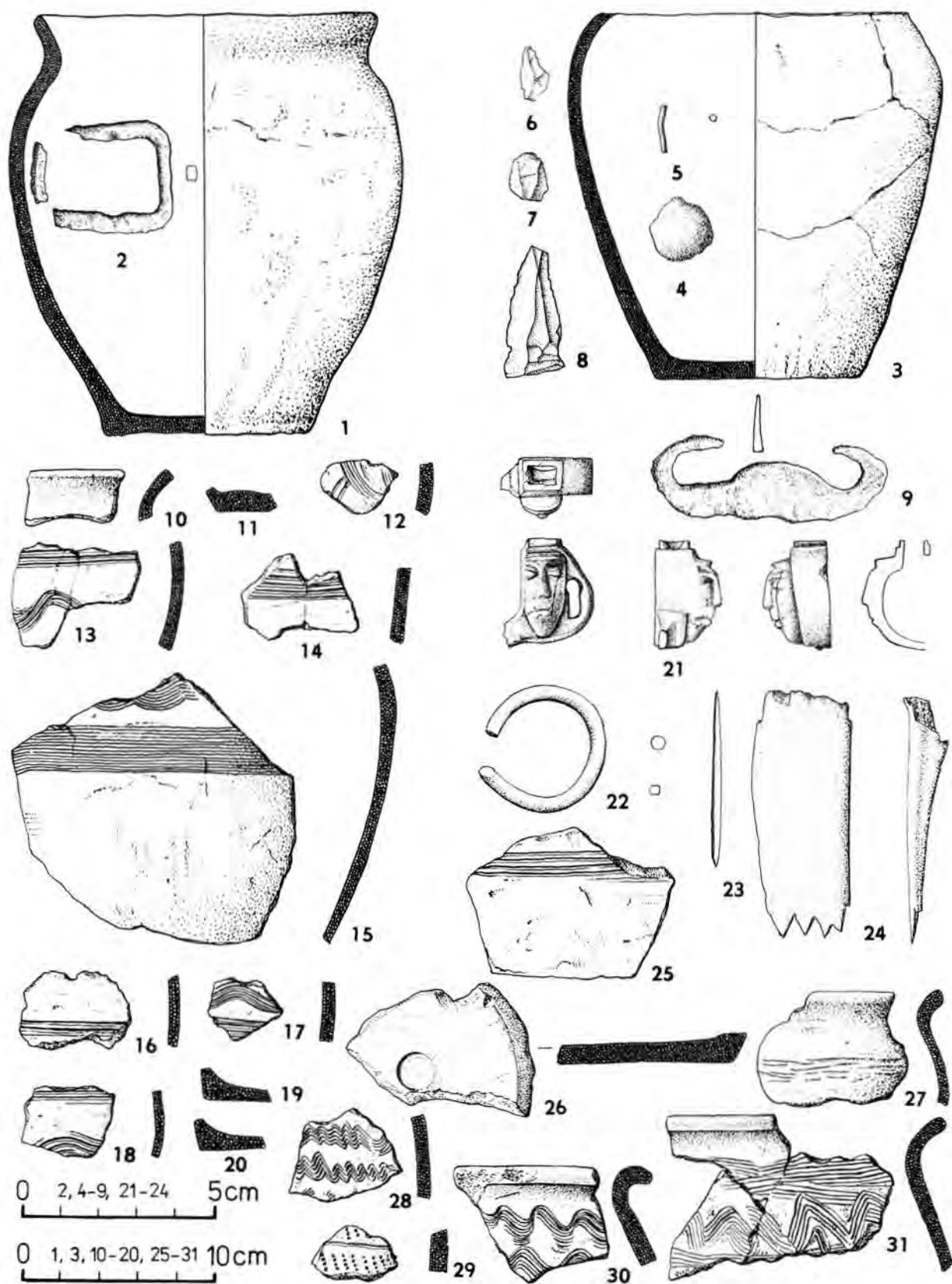
Tab. XXI. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 861; 2 – hrob 862; 3, 4 – hrob 866; 5 – hrob 863; 6, 7 – hrob 867; 8, 9 – hrob 864; 10, 11 – hrob 865; 12–14 – hrob 870.

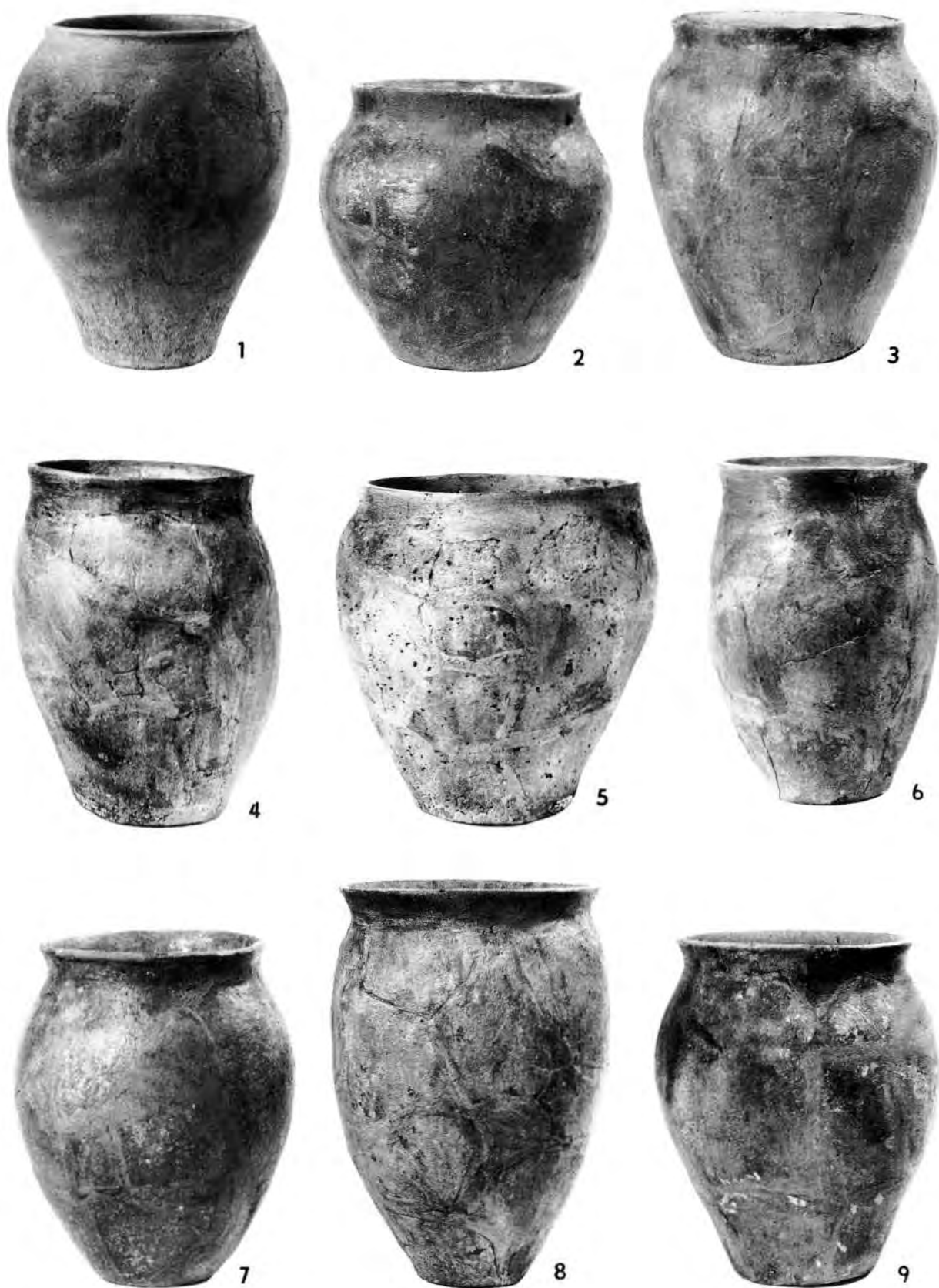
Tab. XXII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 869; 2–4 – hrob 872; 5–7 – hrob 868; 8 – hrob 871; 9, 10 – hrob 876; 11, 12 – hrob 875; 13 – hrob 874; 14 – hrob 877.

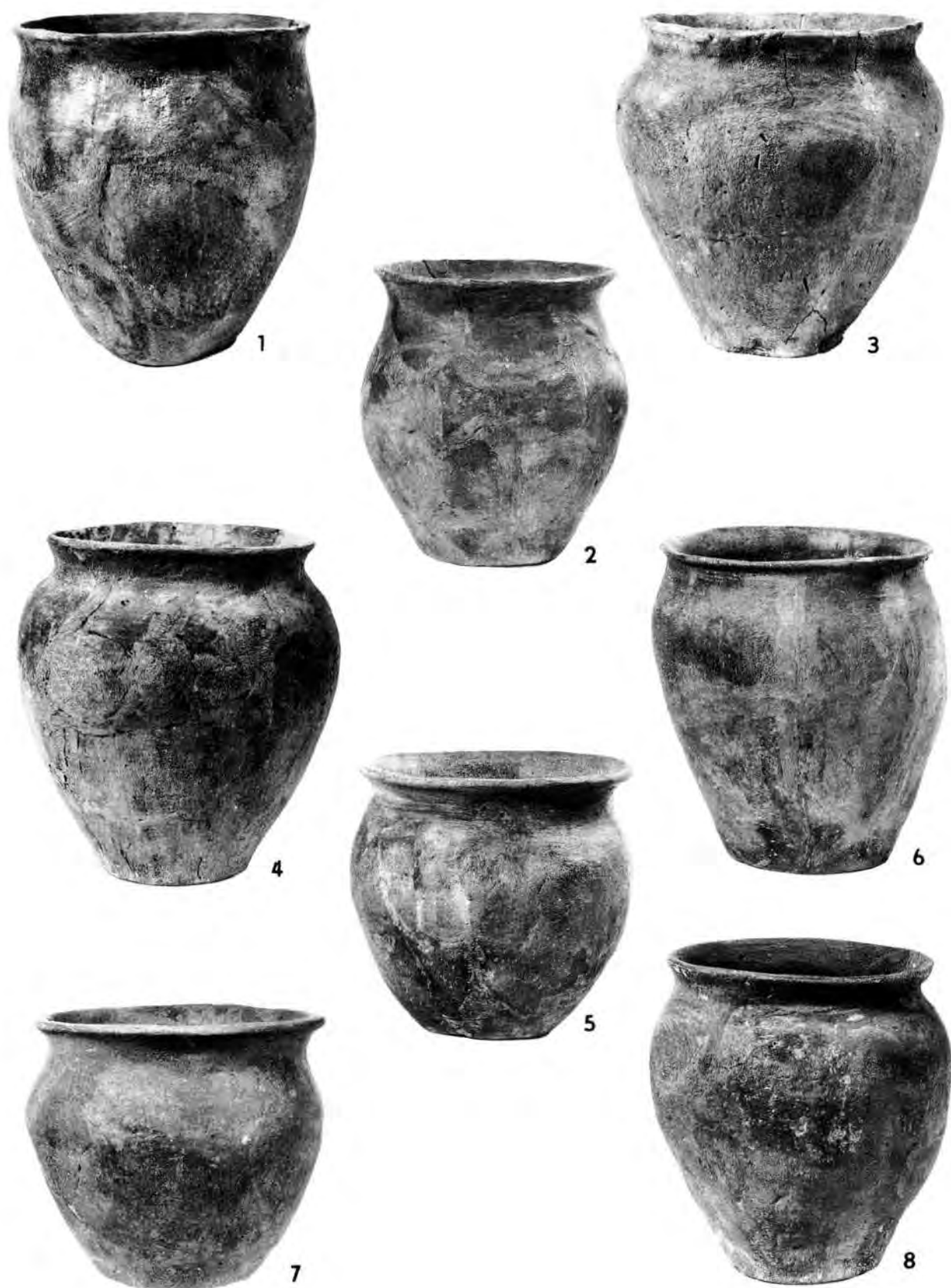
Tab. XXIII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1-4 - hrob 878; 5, 6 - hrob 879; 7-9 - hrob 880; 10 - hrob 881; 11 - hrob 882; 12, 13 - hrob 883; 14, 15 - hrob 890; 16 - hrob 885.

Tab. XXIV. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1, 2 – hrob 886; 3–9 – hrob 887; 10–14 – hrob 884; 15 – hrob 889; 16–20 – hrob 888; 21a-e-31 – nálezy zo zberu.

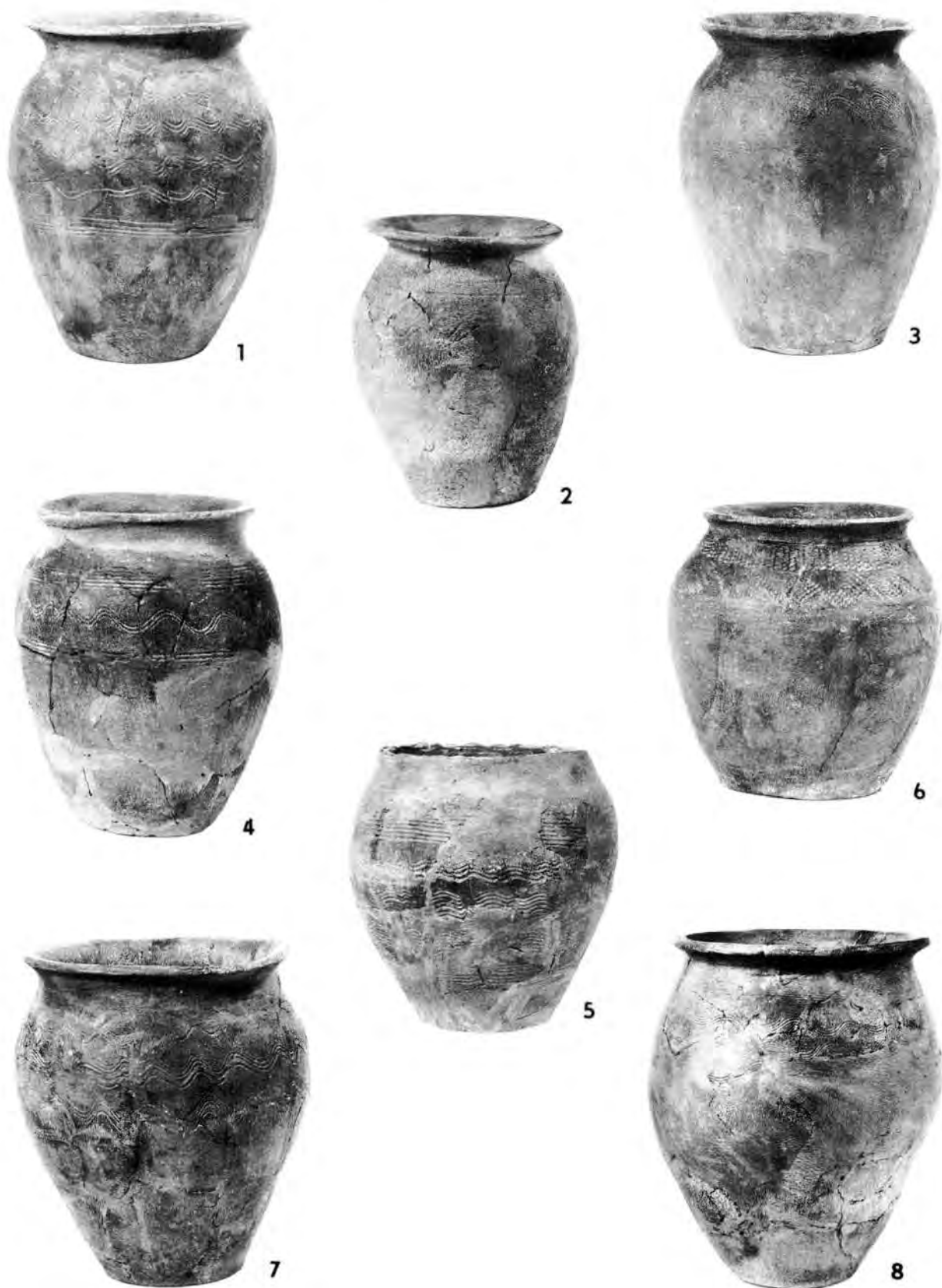
Tab. XXV. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 780; 2 – hrob 855/2; 3 – hrob 856; 4 – hrob 809/1; 5 – 809/2; 6 – hrob 805; 7 – hrob 855/1; 8 – hrob 829; 9 – hrob 832.

Tab. XXVI. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 790; 2 – hrob 820; 3 – hrob 811; 4 – hrob 885; 5 – hrob 824; 6 – hrob 826; 7 – hrob 858; 8 – hrob 886.

Tab. XXVII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 842; 2 – hrob 836; 3 – hrob 792; 4 – hrob 864; 5 – hrob 863; 6 – hrob 865; 7 – hrob 877.

Tab. XXVIII. Čakajovce, okr. Nitra, poloha Kostolné. 1 – hrob 860; 2 – hrob 816; 3 – hrob 823; 4 – hrob 880; 5 – hrob 859; 6 – hrob 819; 7 – hrob 831; 8 – hrob 815.

Раннеславянский могильник в с. Чакаёвце, район Нитра

Мария Рейголцова

Систематическим исследованием могильника в с. Чакаёвце разведено 894 погребения. Основная их часть принадлежит к раннесредневековому периоду (IX в. – середина XII в.). Хронологически самую древнюю часть могильника представляет 89 раннеславянских погребений с трупосожжением. Погребения IX в. были сосредоточены в юго-западной части местонахождения, на площади по величине приблизительно 50×80 м, где помещались исключительно кремационные погребения. Погребения с трупоположением лежали в тесном соседстве восточных окраинных кремационных погребений. Кремационные погребения вскрывались одновременно с погребениями с трупоположением и систематически нумеровались.

Кремационные погребения расположены с неодинаковой плотностью по линии В-З, шириною 45–50 м. Погребальные ямы были вырыты на расстоянии 0,30–7,0 м друг от друга. Увеличение расстояния между погребениями связано с современным вмешательством, вследствие чего погребения в межпространстве были, вероятно, полностью опустошены (погребение 840, 841). Исследованием была определена северная, западная и восточная граница могильника; южная часть могильника переходит границы участков частной застройки (рис. 2).

Не ясным осталось отношение кремационного погребения 780 к остальным погребениям, так как оно находилось в 60 м к востоку от окраинных кремационных погребений на месте, где интенсивно хоронили в X в. Возможно, что это единичное погребение значит, что между ним и остальными погребениями может существовать и определенный hiatus. Так как единичные жилища, встречаются и единичные погребения (Zeman, 1976, с. 182). Это предположение подтверждается и фактом, что исследуя погребения X в. не нашлось никаких остатков кремационных погребений.

Из числа 89 кремационных погребений 71 было урновое (79, 8 %) и 18 ямных погребений (20,2 %). Их глубина колебалась от 40 до 115 см.

Урновые погребения содержали в подавляющем большинстве только один сосуд, в котором помещались пережженные остатки костей одного или двух особей (погребение 815, 830, 831, 872). В четырех погребениях (погребение 809, 827, 855, 883) находились два рядом стоящих сосуда и в каждом из них были остатки пережженных костей одного покойника.

Среди пережженных костей нашлись черепки других сосудов, куски обмазки, угольки и речные камешки. Более редки находки птичьих (погребение 799) или звериных костей (погребение 882). Пережженные кости иногда засыпаны обломками других сосудов, из которых можно было составить целые сосуды (погребение 816), почти целые (погребения 792, 864) или только нижние части сосудов (погребения 787, 796, 842, 872, 878).

Ямные погребения встречались на глубине от 37 до 100 см. Существуют три типа ямных погребений: 1. простая ямка с содержанием пережженных остатков костей; 2. содержание пережженных костей засыпано черепками; 3. дно и стены ямы облицованные черепками иногда прикрывающими и кучку пережженных костей. Они концентрируются в западной части могильника.

Антропологическое определение пережженных человеческих костей из кремационных погребений было проведено М. Стоукалом. Среди 89 кремационных погребений четыре погребения имели две урны (погребение 809, 827, 855, 883), в четырех погребениях были в одном сосуде захоронены два покойника (погребение 815, 830, 831, 872). В трех погребениях (погребение 818, 841, 870) антропологический материал был обесценен при повреждении погребения и в трех погребениях (погребение 840, 878, 879) сохранность материала для анализа была очень плохая. Анализу подверглось 91 захоронение (100 %). Из того числа 72 взрослых покойников (79,1 %) – 19 мужчин, (90,9 %), 22 женщины (24,2 %) и у 31 взрослого было невозможным определить пол (34,0 %). В 18 погребениях были захоронены

несовершеннолетние особи (20,9 %) – двое малолетних (2,2 %) и 17 детей в возрасте от 6 месяцев до 10 лет (18,7 %) (рис. 4).

Основную часть памятников материальной культуры составляет керамика. Был реконструирован 81 сосуд (100 %), из того числа сохранилось только 35 полных форм (43,2 %), при 13 сосудах не сохранился венчик или устье сосуда (16,0 %), семь сосудов сохранилось до двух третей или же половины своей высоты (8,7 %) и десять сосудов до трех четвертых своей высоты (12,3 %). В 16 погребениях в качестве урны использовались только нижние части сосудов (19,8 %). Из данного количества 48 сосудов было лепных, без орнаментации (59,3 %) и 33 сосуда подправленных, украшенных (40,7 %). Лепная керамика была изготовленная из материала содержащего зернистый песок и мелкие камешки, и иногда и органические элементы. Поверхность сосудов отделана разглаживанием и промазыванием слоем мелкой глины. Лепная керамика составляет относительно однородное собрание архаичных форм сосудов, некоторые из них близки сосудам пражского типа – группа I (табл. XI: 3, 4; XIII: 9; XIV: 8; XVIII: 1; XX: 3) с тонким телом и макс. Ø в верхней трети, с низкой цилиндрической или легко прогнутой шейкой; также с более пузатым телом (табл. XII: 2; XIII: 1; XIV: 3, 10; XVII: 8; XX: 2). Профиляция и общая тектоника некоторых сосудов указывает на отражение местных влияний; устье более выразительно и воронкообразно отогнуто, макс. Ø переносится в среднюю треть высоты – группа II (табл. XVIII: 3; XX: 1; XXIII: 16; XXIV: 1). Группа III представлена менее частыми, но выразительно в виде буквы „S“ профилированными вазообразными или почти мискообразными формами, близкими керамике подунайского типа (табл. XIV: 4; XVII: 1; XX: 8). Аналогичные формы находятся на керамическом материале из раннеславянских могильников и поселений юго-западной Словакии – напр. Галанта, часть Матушково, Шураны, часть Нитрянски Градок, Силадице, Потворице (*Bialeková, 1962*, рис. 10, 24, 29, 30, 48; 3, 4). Бешенёв (*Kraskovská, 1958*, табл. IV: 3), Вычапы-Опатовце (*Budinský-Krička, 1947*, с. 140–144), Нитра, часть Долне Кршкани (*Bárta, 1953*, с. 190, рис. 90).

Следующая группа раннеславянской керамики представлена подправленной керамикой изготовленной из массы равномерно вымятой с содержанием мелкозернистого песка и слюды. По-

верхность сосудов более шероховатая, у некоторых в нижней половине сохранились остатки промазки. Устье сосудов воронкообразно отогнуто, край косо срезанный или закругленный, дно равное или слабо прогнутое. Сосуды были украшены резным орнаментом или наколом. Преобладает резной орнамент в сочетании двух основных элементов – пучков горизонтальных и волнистых линий. Сосуды с макс. Ø в верхней трети украшены над макс. Ø (табл. XIV: 2; XVI: 3; XIX: 10; XXII: 14). Сосуды с макс. Ø в средней трети или в половине высоты украшены в верхней половине тулова (табл. XI: 7; XII: 4; XIII: 11; XV: 6, 10, 11; XVI: 6, 8; XVII: 6; XVIII: 2, 4; XIX: 1, 2; XXI: 5; XXII: 2; XXIII: 7) иногда выходит и в нижнюю половину (табл. XII: 5; XV: 1; XIX: 10; XX: 4) и только исключительно покрывает всю поверхность сосуда (табл. XIX: 4; XX: 10). Более редко встречается наколочатая орнаментация использованная в качестве самостоятельного элемента или в сочетании с резной орнаментацией (табл. XX: 10). У пяти сосудов была украшена и внутренняя сторона устья пучком мелкой волны (таб. XII: 4, 4а; XV: 1, 1а, 6, 6а; XVIII: 2, 2а; XIX: 1, 1а), в одном случае и срезанная грань края устья (таб. XVIII: 2). Находки сосудов подунайского типа с украшенной внутренней стороной устья в кремационных погребениях раннеславянских могильников до сих пор нашлись только в с. Байч-Влканово (*Nevizánsky, 1984*, с. 190, 191, рис. 2: 1, 2, 4). Прямые аналогии встречаются на могильниках периода аварского каганата на юго-западной Словакии, где они были найдены в погребениях вместе с литой индустрией (*Trugly, 1987*, таб. I: 1–5) и желтой керамикой (*тот же самый*, таб. III: 1, 2), которая согласно классификации *Д. Бялевой* принадлежит к типу A Ia, датированному рубежом VII–VIII вв. – серединой VIII в.

В наборе украшенной керамики представлены и более архаичные формы, что касается как формы, так и украшения сосуда, с макс. Ø в верхней трети высоты (табл. XIV: 2, XVI: 3; XIX: 6–8; XIX: 10; XXI: 8; XXII: 14). Они нашлись в погребениях не только самостоятельно, но и с лепной, не украшенной керамикой (погребение 842, табл. XIX: 10–12) и подправленной украшенной керамикой подунайского типа (погребение 864, таб. XXI: 8, 9).

На основе керамики, прежде всего из раннеславянских поселений, *Й. Земан (1976, с. 210)* различил три горизонта развития выражавших временное положение отдельных фаз поселения.

Могильник в с. Чакаёвце можно отнести к его 2-ому горизонту, в котором одновременно находятся оба вида керамики — лепная, неукрашенная вместе с подправленной, украшенной керамикой. Доказательством того является их совместное наличие в погребении с двумя урнами 827 (таб. XVII: 5, 6).

Приблизительно в одной трети кремационных погребений (29 погребений = 32,6 %) среди пережженных остатков костей были найдены некерамические памятники материальной культуры, состоящие из предметов повседневного обихода, принадлежностей одежды, туалетных потребностей, украшения, милитариев и находок ритуального характера.

Среди погребений с лепной керамикой некерамические находки были в 12 погребениях. Но хронологически они очень мало доказуемые. Кроме аморфных обломков железа и бронзы (погребение 830, 887), камней-кресал (погребение 857, 887), в шести погребениях был найден железный нож (табл. XI: 2; XIII: 10; XVI: 5; XVII: 2, 9; XXII: 12), в двух погребениях лировидное кресало (табл. XVI: 2; XXIV: 9). Железные пряжки прямоугольной формы были в двух погребениях (табл. XX: 9; XXIV: 2). Из приведенных находок только пряжки прямоугольной формы с лировидно прогнутыми более длинными сторонами используются для датировки. Аналогичные находки происходившие из погребений с труположением из могильников периода аварского каганата датируются на основе сопровождающего материала второй половиной VII в. (женское украшение, стремяна 3-его типа).

Вместе с подправленной керамикой находились некерамические находки в 14 погребениях. Находки ножей (табл. XIV: 4; XV: 2; XVI: 9; XIX: 5, 13; XXI: 4; XXII: 4), стеклянной бусины (табл. XI: 9), бронзовой пластинки (табл. XXI: 11), стрелки из кремня (табл. XV: 7), кресал (табл. XXIII: 9), железного предмета неопределенной функции (табл. XXXIII: 8) и фрагмента железного обруча (табл. XVIII: 5) хронологически мало значительны. Определенной для датировки опорой может послужить находка лировидных железных пряжек (табл. XV: 8; XVII: 10; XXIII: 10) и петли ремня изготовленной из полоски бронзы (табл. XV: 3), имеющие многочисленные аналогии в погребениях с труположением VII–VIII в. в юго-западной Словакии, так как и находки обломков двусторонних трехпластинчатых костяных гребешков (табл. XI: 7; XX: 4). Двусторонние трехпластинчатые гре-

бешки представлены в области Дунайского бассейна в материальной культуре из погребений с труположением периода аварского каганата VII–VIII в. На основе географического расположения и сопровождающего хронологически доказуемого материала из погребений можно предполагать, что большинство существующих находок принадлежит к более старому горизонту могильников (*Zábojník*, 1978, с. 204, 205). Железное двушипное острие втульчатой стрелки (табл. XIX: 9) документировано и в погребениях периода аварского каганата VII–VIII вв. В г. Братислава, часть Загорска Быстрица, нашли в погребении железный наконечник стрелы вместе с литой оковкой и грифом, которые Л. Красковска датирует годом 700. Пользование этими предметами долговременное, в основном на протяжении всего славянского периода (*Chropovský*, 1957, с. 198; *Dostál*, 1966, с. 73; *Rutkay*, 1976, с. 303).

Правдеподобно, что из кремационного погребения происходит и находка части бронзовой миниатюрной оковки замка римского происхождения (*Kolník — Rejholcová*, 1986, с. 343–346), которая, хотя и не нашлась прямо в погребении, а в слое лежащем рядом с кремационными погребениями и сильно разрушенным пахотой, так что о его тесной связи с могильником не надо сомневаться.

Стратиграфическая ситуация на раннеславянском могильнике в с. Чакаёвце на основе взаимных отношений с лепной керамикой и керамикой подправленной не дает достаточное количество информации, которые содействовали бы решению хронологических вопросов керамики. Так же, как на всех до сих пор исследованных могильниках с кремационным погребальным ритуалом захоронений в области Понитрья и Пожитавья (Вычапы-Опатовце, Нитра, часть Долне Кршканы, урочище Институт серологии, Бешенёв, урочище Папфелд и Онча, Байч-Влканово) и в с. Чакаёвце было установлено совместное наличие обеих видов керамики.

Раннеславянский могильник в с. Чакаёвце входит в грунтовые могильники с кремационными погребальными обрядами, которые возникают почти одновременно с появлением могильников с труположением времени аварского каганата в юго-западной Словакии (*Bialeková*, 1962, с. 129). Его хронологическое зачисление выходит из соотношения обеих видов керамики и остального сопровождающего материала, имеющего хронологическую информационную нагрузку.

В количественном отношении лучше представлена лепная керамика, некоторые формы которой показывают на ее связь с сосудами пражского типа, или же с их вариантами, что дает возможность датировки захоронения на могильнике началом VII в. Самыми поздними кремационными погребениями можно считать те, в которых функцию урны выполняют подправленные украшенные сосуды с украшенной внутренней стеной устья, встречаемые в погребениях с труположением на могильниках периода аварского каганата в юго-западной Словакии вместе с литой индустрией и желтой керамикой. На нашем могильнике этот вид керамики встречается как в урновых так и в ямных погребениях и правдеподобно, что он представляет заключительную фазу захоронений с кремационными погребальными обрядами в VIII в.

В тесном соседстве кремационных погребений, расположенных на восточной окраине, находится погребение с труположением (788), в котором кроме другого сопровождающего материала нашлись и шпоры с ушком типа II A (*Bialeková, 1977, с. 123, 124*). Можно предполагать, что это погребение, которое хронологически является одним из самых ранних погребений с труположением в рамках целого могильника, представляет собой одновременно и какое-то соединяю-

щее огниво между кремационными погребениями и погребениями с труположением, ритуал захоронения которых полностью применяется, начиная IX в.

Могильник в с. Чакаёвце с географической точки зрения расположен в средней части Понитрья, где наблюдается концентрация раннеславянских местоположений (*Chropovský, 1964, с. 45; Fusek, 1985, с. 195; Bialeková, 1986, с. 33*). Значительна их концентрация в окрестностях г. Нитра, урочища Паровце (*Chropovský, 1971, с. 97–99*), Мартински врх (*Chropovský, 1978, с. 133*), Миков двор (*Chropovský – Fusek, 1984, с. 90–91*), Нитра, часть Долне Кршкани – Институт серологии (*Bárta, 1953, с. 167, 168*), Нитра, часть Долне Кршкани – территория завода Мир (*Chropovský, 1977, с. 134*), Лефантовце, часть Горне Лефантовце (*Bialeková, 1962, с. 140*), Вычапы-Опатовце (*Budinský-Krička, 1947, с. 135–144*), и к ним присоединяется и кремационный раннеславянский могильник в с. Чакаёвце. Эта действительность усиливает правильность предположения, что уже в раннеславянское время надо искать зародыши первых политических объединений, возникавших начиная VII в. в различных частях славянского этноса (*Chropovský, 1985, с. 98*).

Перевод М. Урбановой

Frühslawisches Gräberfeld in Čakajovce, Bezirk Nitra

Mária Rejholcová

Bei einer systematischen Grabung auf dem Gräberfeld in Čakajovce wurden 894 Gräber untersucht. Davon gehört der Hauptteil in die frühslawische Zeit (9. bis zur Mitte des 12. Jh.). Den chronologisch ältesten Teil des Gräberfeldes repräsentieren 89 frühslawische Brandgräber. Sie konzentrierten sich im Südwestteil der Fundstelle, auf einer Fläche von ungefähr 50×80 m, wo ausschließlich Brandgräber vorhanden waren. Körpergräber aus dem 9. Jh. befanden sich in unmittelbarer Nähe der Brandgräber am Ostrand. Die Brandgräber wurden zugleich mit den Körpergräbern abgedeckt und durchlaufend numeriert.

Die Brandgräber waren in ungleicher Dichte in

einem 45–50 m breiten, O–W orientierten Streifen verteilt. Die Entfernung zwischen den einzelnen Gräbern bewegte sich von 30 cm bis zu 7 m. Die größere Entfernung hängt mit neuzeitlichen Eingriffen zusammen, durch welche die Gräber in den Zwischenräumen wahrscheinlich ganz devastiert wurden (Gräber 840, 841). Mit der Grabung wurde die Nord-, West- und Ostgrenze des Gräberfeldes festgestellt; im Südteil reichte das Gräberfeld in die Parzellen der Privathäuser hinein (Abb. 2).

Nicht ganz geklärt ist die Beziehung des Brandgrabes 780 zu den übrigen Gräbern, es reichte von den Randgräbern 60 m ostwärts, in einen Raum, wo im 10. Jh. intensiv bestattet wurde. Es ist möglich,

daß es sich um ein Einzelgrab handelt, zwischen welchem und den übrigen Gräbern mit Brandbestattungsritus ein gewisser chronologischer Hiatus bestehen kann. So wie vereinzelt Wohnbauten, kommen auch Einzelgräber sporadisch vor und müssen nicht zufallsbedingt sein (Zeman, 1976, S. 182). Diese Voraussetzung bestätigt auch die Tatsache, daß bei der Abdeckung der Gräber aus dem 10. Jh. keine Relikte aus Brandgräbern vorgefunden wurden.

Von 89 Brandgräbern waren 71 Urnengräber (79,8 %) und 18 Brandgrubengräber (20,2 %). Ihre Tiefe bewegte sich von 40 bis zu 115 cm. Die Urnengräber enthielten in überwiegendem Maße nur ein Gefäß, in dem die Leichenbrandreste eines oder zweier Individuen untergebracht waren (Grab 815, 830, 831, 872). In vier Gräbern (Gräber 809, 827, 855, 883) waren zwei dicht nebeneinander stehende Gefäße, in denen in jedem der Leichenbrand von einem Individuum lag.

Zwischen den Leichenbrandresten befanden sich Scherben anderer, manchmal sekundär gebrannter Gefäße, Lehmverputzbrocken, kleine Holzkohlenstückchen und Flußkiesel. Rarer waren Funde von Vogel- (Grab 779) oder Tierknochen (Grab 882). Der Leichenbrand in den Urnen war manchmal mit Scherben eines anderen Gefäßes zugedeckt, von denen man ganze (Grab 816), fast ganze (Grab 792, 864) oder nur Gefäßunterteile rekonstruieren konnte (Grab 787, 796, 842, 872, 878).

Die Brandgrubengräber befanden sich in 37 bis 100 cm Tiefe. Sie gehörten drei Typen an: 1. einfache Grube mit dem Inhalt von Leichenbrandresten; 2. der Inhalt der Leichenbrandreste war mit Scherben bedeckt; 3. die Grabgrube hatte Boden und Wände mit Scherben belegt, welche manchmal auch das Häufchen von Leichenbrand bedeckten. Sie konzentrierten sich im Westteil des Gräberfeldes.

Die anthropologische Bestimmung der Leichenbrandreste aus den Brandgräbern führte M. Stloukal durch. Von 89 Brandgräbern wiesen vier Gräber zwei Urnen auf (Gräber 809, 827, 855, 883), in vier waren in einem Gefäß zwei Individuen bestattet (Gräber 815, 830, 831, 872). In drei Gräbern (Nr. 818, 841, 870) wurde bei den Grabstörungen das anthropologische Material entwertet, und in drei Gräbern war es für eine Analyse ungeeignet (Gräber 840, 878, 879). Zur Analyse wurden 91 Individuen benützt (100 %). Davon waren 72 Erwachsene (79,1 %) – 19 Männer (20,9 %), 22 Frauen (24,2 %) und bei 31 erwachsenen Individuen konnte das Geschlecht nicht festgestellt werden

34,0 %). 18 Gräber enthielten nichterwachsene Individuen (20,9 %) – zwei Jugendliche (2,2 %) und 17 Kinder im Alter von 6 Monaten bis zu 10 Jahren (18,7 %) (Abb. 4).

Einen wesentlichen Teil der materiellen Kulturdenkmäler bildet Keramik. Rekonstruierbar waren 81 Gefäße (100 %), davon nur 35 Ganzformen (43,2 %), bei 13 Gefäßen fehlte der Rand oder die Gefäßmündung (16,0 %), sieben Gefäße erhielten sich bis zur Zweidrittel- bzw. halber Höhe (8,7 %) und zehn Gefäße bis zur Dreiviertelhöhe (12,3 %). In 16 Gräbern wurden als Urnen nur die Gefäßunterteile benützt (19,8 %). Von der angeführten Zahl waren 48 Gefäße in der Hand geformt, unverziert (59,3 %) und 33 Gefäße nachgedreht, verziert (40,7 %). Die handgeformte Keramik war aus Material mit dem Inhalt von körnigerem Sand und kleinen Steinen hergestellt, manchmal mit dem Zusatz einer organischen Substanz. Die Gefäßoberfläche war geglättet und mit einem Überzug feinen Tons versehen. Die handgeformte Keramik bildet eine verhältnismäßig gleichartige Kollektion von archaischen Gefäßformen, von denen manche Gefäße dem Prager Typus nahestehen – Gruppe I (Taf. XI: 3, 4; XIII: 9; XIV: 8; XVIII: 1; XX: 3) mit schlankem Körper mit der größten Weite im oberen Drittel, mit niedrigem Zylinder- oder leicht einschwingendem Hals; evtl. auch mit bauchiger geformtem Körper (Taf. XII: 2; XIII: 1; XIV: 3, 10; XVII: 8; XX: 2). Die Profilierung und Gesamttektonik mancher Gefäße verweist auf eine Widerspiegelung lokaler Einflüsse, die Mündung ist ausgeprägter trichterförmig ausladend, die größte Weite senkt sich zum mittleren Drittel der Höhe – Gruppe II (Taf. XVIII: 3; XX: 1; XXIII: 16; XXIV: 1). In die III. Gruppe gehören weniger frequentierte, markant S-förmig profilierte vasenförmige oder fast schüsselartige Formen, die der Keramik des Donautypus nahestehen (Taf. XIV: 4; XVII: 1; XX: 8). Analoge Formen findet man im Keramikmaterial aus frühslawischen Gräberfeldern und Siedlungen der Südwestslowakei – z. B. Galanta, Teil Matúškovo, Šurany, Teil Nitriansky Hrádok, Siladice, Potvorice (Bialeková, 1962, Abb. 10, 24, 29, 30; 48: 3, 4), Bešeňov (Kraskovská, 1958, Taf. IV: 3), Výčapy-Opatovce (Budinský-Krička, 1947, S. 140–144), Nitra, Teil Dolné Krškany (Bárta, 1953, S. 190, Abb. 90).

Eine weitere Gruppe der frühslawischen Keramik repräsentiert die nachgedrehte verzierte Keramik, hergestellt aus einer gleichmäßig gekneteten Keramikmasse mit dem Zusatz von feinkörnigem Sand und Glimmer. Die Gefäßoberfläche ist rauher, bei

manchen sind in der unteren Hälfte Reste eines Verstrichs der Oberfläche mit einer dünnen feinen Tonschicht. Die Gefäßmündung ist trichterförmig ausladend, der Rand schräg abgestrichen oder gerundet, der Boden gerade oder leicht eingewölbt. Die Gefäße weisen Ritz- oder Stichverzierung auf. Die Ritzverzierung dominiert in einer Kombination beider grundlegender Verzierungselemente – Bündel von horizontalen Linien und Wellenlinien. Die Gefäße mit der größten Weite im oberen Drittel ihrer Höhe sind oberhalb der größten Weite verziert (Taf. XIV: 2; XVI: 3; XIX: 10; XXI: 8; XXII: 14). Gefäße mit der größten Weite im mittleren Drittel oder in halber Höhe haben den Oberteil des Körpers verziert (Taf. XI: 7; XII: 4; XIII: 11; XV: 6, 10, 11; XVI: 6, 8; XVII: 6; XVIII: 2, 4; XIX: 1, 2; XXI: 5; XXII: 2; XXIII: 7), manchmal reicht der Dekor auch in die untere Hälfte (Taf. XII: 5; XV: 1; XIX: 10; XX: 4) und nur ausnahmsweise bedeckt er beinahe die ganze Gefäßoberfläche (Taf. XIX: 4; XX: 10). Seltener erscheint Stichverzierung als selbständiges Verzierungselement (Taf. XVI: 3) oder in Kombination mit Ritzverzierung (Taf. XX: 10). Bei fünf Gefäßen war mit einem Bündel feiner Wellenlinien auch die Innenseite der Mündung verziert (Taf. XII: 4, 4a; XV: 1, 1a, 6, 6a; XVIII: 2, 2a; XIX: 1, 1a), in einem Falle auch die abgestrichene Kante des Mündungsrandes (Taf. XVIII: 2). Gefäße des Donautypus mit verzierter Innenseite der Mündung wurden in Brandgräbern der frühslawischen Nekropolen bis jetzt nur in Bajč-Vlkanovo gefunden (Nevizánsky, 1984, S. 190 f., Abb. 2: 1, 2, 4). Direkte Analogien haben sie auf den Gräberfeldern aus der Zeit des awarischen Kaganats in der Südwestslowakei, wo sie in Gräbern zusammen mit gegossener Industrie (Trugly, 1987, Taf. I: 1–5) und gelber Keramik (derselbe, Taf. III: 1, 2) gefunden wurden, die nach der Klassifikation D. Bialekovás (1967, S. 6) zum Typ A Ia gehört, der an die Wende des 7./8. Jh. bis zur ersten Hälfte des 8. Jh. datiert ist.

Im Verband der verzierten Keramik sind auch archaischere Formen vertreten, was Form und Dekor des Gefäßes betrifft, mit der größten Weite im oberen Drittel der Höhe (Taf. XIV: 2; XVI: 3; XIX: 6–8; XIX: 10; XXI: 8; XXII: 14). Diese fand man in geschlossenen Grabverbänden nicht nur selbständig, sondern auch mit handgefertigter, unverzierter Keramik (Grab 842, Taf. XIX: 10–12) und mit nachgedrehter verzierter Keramik des Donautypus (Grab 864, Taf. XXI: 8, 9).

Aufgrund der Keramik, besonders aus frühslawischen Siedlungen, unterschied J. Zeman (1976, S.

210) drei Entwicklungshorizonte der Funde, die zugleich die relative Zeitstellung der einzelnen Besiedlungsphasen ausdrücken. Das Gräberfeld in Čakajovce kann in seinen 2. Horizont gereiht werden, in welchem sich parallel beide Keramikarten befinden – die handgeformte, unverzierte, zusammen mit nachgedrehter, verzierter. Ein Beleg dessen ist ihr gemeinsames Vorkommen im Grab 827 mit zwei Urnen (Taf. XVII: 5, 6).

Annähernd in einem Drittel der Brandgräber (29 Gräber = 32,6 %) wurden zwischen den Leichenbrandresten nichtkeramische Denkmäler der materiellen Kultur gefunden, bestehend aus täglichen Gebrauchsgegenständen, Gewandzubehör, Toilettegegenständen, Schmuck, Militaria und Funden von rituellem Charakter.

In Gräbern mit handgeformter Keramik waren nichtkeramische Funde in 12 Gräbern. Chronologisch sind sie jedoch sehr wenig aussagend. Außer amorphen Eisen- und Bronzebruchstücken (Gräber 830, 887), Zündsteinen (Gräber 857, 887), fand man in sechs Gräbern ein Eisenmesser (Taf. XI: 2; XIII: 10; XVI: 5; XVII: 2, 9; XXII: 12), in zwei Gräbern einen lyraförmigen Feuerstahl (Taf. XVI: 2; XXIV: 9). Rechteckige Eisenschnallen waren in zwei Gräbern (Taf. XX: 9; XXIV: 2). Von den angeführten Funden haben nur die Rechteckschnallen mit lyraförmig geschweiften Langseiten chronologische Gültigkeit. Analoge Funde aus Körpergräbern der Nekropolen aus der Zeit des awarischen Kaganats sind durch Begleitinventar in die zweite Hälfte des 7. Jh. datiert (Frauensmuck, Steigbügel des III. Typs).

Zusammen mit nachgedrehter Keramik kamen nichtkeramische Funde in 14 Gräbern vor. Die Funde von Messern (Taf. XIV: 4; XV: 2; XVI: 9; XIX: 5, 13; XXI: 4; XXII: 4), einer Glasperle (Taf. XI: 9), eines Bronzeblechplättchens (Taf. XXI: 11), einer Silexspitzen (Taf. XV: 7), Zündsteinen (Taf. XXIII: 9), eines Eisengegenstandes von unklarer Funktion (Taf. XXIII: 8) und des Bruchstücks eines Eisenreifens (Taf. XVIII: 5) sind chronologisch wenig aussagend. Eine gewisse Datierungsstütze könnten die Funde der lyraförmigen Eisenschnallen (Taf. XV: 8; XVII: 10; XXIII: 10) und der bronzenen bandförmigen Schlaufe sein (Taf. XV: 3), die zahlreiche Analogien in Körpergräbern des 7.–8. Jh. in der Südwestslowakei haben, ferner die Funde von Bruchstücken beidseitiger Dreilagenkämme aus Knochen (Taf. XI: 7; XX: 4). Beidseitige Dreilagenkämme sind im Raum des Donaubeckens in der materiellen Kultur aus awarenzeitlichen Körpergräbern des 7.–8. Jh. vertreten. Aufgrund

der geographischen Verbreitung und des chronologisch aussagenden Begleitmaterials aus geschlossenen Grabverbänden ist vorzusetzen, daß das Übergewicht der bisherigen Funde zum älteren Gräberfeldhorizont gehört (*Zábojník*, 1978, S. 204 f.). Eine Eisenpfeilspitze mit Tülle und Widerhaken (Taf. XIX: 9) ist auch in Gräbern aus der Zeit des awarischen Kaganats aus dem 7.–8. Jh. belegt. In Bratislava, Teil Záhorská Bystrica, wurde eine Eisenpfeilspitze in einem geschlossenen Grabverband zusammen mit einem gegossenen Beschlag der Greifengruppe gefunden, welche *L. Kraskovská* (1972, S. 92) zum J. 700 datiert. Ihre Benützung war langfristig, im wesentlichen im Verlauf der ganzen slawischen Zeit (*Chropovský*, 1957, S. 198; *Dostál*, 1966, S. 73; *Ruttkay*, 1976, S. 303).

Höchstwahrscheinlich stammt aus dem Inhalt eines Brandgrabes auch der Fund des Fragmentes eines bronzenen Miniaturschloßbeschlages provincial-römischen Ursprungs (*Kolník – Rejholcová*, 1986, S. 343–346), welcher zwar nicht direkt im Grab gefunden wurde, sondern in einer Schicht neben überpflügten gestörten Brandgräbern, so daß sein direkter Zusammenhang mit dem Gräberfeld nicht zu bezweifeln ist.

Die stratigraphische Situation auf dem frühslawischen Gräberfeld in Čakajovce gewährt aufgrund der gegenseitigen Beziehungen der Gräber mit handgefertigter und nachgedrehter Keramik keine genügenden Informationen, die zur Lösung chronologischer Fragen über die Keramik beitragen könnten. Ähnlich wie auf allen bisher untersuchten frühslawischen Gräberfeldern mit Brandbestattungsritus im Nitra- und Žitavatal (Výčapy-Opatovce, Nitra, Teil Dolné Krškany, Lage Serologický ústav, Bešeňov, Lage Papföld und Onca, Bajč-Vlkanovo) wurde auch in Čakajovce das gemeinsame Vorkommen beider Keramikarten festgestellt.

Das frühslawische Gräberfeld in Čakajovce wird zu den Flachgräberfeldern mit Brandbestattungsritus gereiht, die fast gleichzeitig mit dem Aufkommen der Körpergräberfelder aus der Zeit des awarischen Kaganats in der Südwestslowakei entstanden (*Bialeková*, 1962, S. 129). Seine chronologische Einstufung ergibt sich aus dem Verhältnis der Vertretung beider Keramikgattungen und des übrigen Begleitmaterials, das chronologische Aussagefähigkeit besitzt. Die zahlreichere Vertretung der handgefertigten Keramik, von welcher manche Formen auf eine Beziehung zu Gefäßen des Prager Typus bzw. zu

ihren Varianten hinweisen, ermöglicht es, den Bestattungsbeginn auf dem Gräberfeld an den Anfang des 7. Jh. zu datieren. Als jüngste Brandgräber auf dem Gräberfeld können jene angesehen werden, in denen sich in der Funktion einer Urne nachgedrehte verzierte Gefäße mit verzierter Innenseite der Mündung befanden, die in Körpergräbern auf den Gräberfeldern aus der Zeit des awarischen Kaganats in der Südwestslowakei zusammen mit gegossener Industrie und gelber Keramik vorkommen. Auf dem besprochenen Gräberfeld befand sich diese Keramikart sowohl in Urnengräbern als auch in Brandgrabengräbern und es ist wahrscheinlich, daß sie die Schlußphase der Bestattung mit Brandbestattungsritus im 8. Jh. repräsentiert.

In nächster Nähe der am Ostrand situierten Brandgräber lag ein Körpergrab (Nr. 788), in welchem außer anderem Begleitmaterial auch eiserne Ösenspornen des Typs II A vorkamen (*Bialeková*, 1977, S. 123 f.). Es ist anzunehmen, daß dieses Grab als eines der chronologisch ältesten mit Körperbestattungsritus auf dem Gräberfeld zugleich auch ein gewisses Verbindungsglied zwischen den Gräbern mit Brandbestattungsritus und den Gräbern mit Körperbestattungsritus bildet, der seit dem 9. Jh. in vollem Maße geltend gemacht wurde.

Das Gräberfeld in Čakajovce liegt aus geographischer Sicht im Mittelteil des Nitratales, wo eine Konzentration frühslawischer Fundstellen verfolgbar ist (*Chropovský*, 1964, S. 45; *Fusek*, 1985, S. 195; *Bialeková*, 1986, S. 33). Bemerkenswert ist besonders ihre Konzentration im Umkreis von Nitra in den Lagen Párovce (*Chropovský*, 1971, S. 97–99), Martinský vrch (*Chropovský*, 1978, S. 133), Mikov dvor (*Chropovský – Fusek*, 1984, S. 90 f.), Nitra, Teil Dolné Krškany – Serologický ústav (*Bárta*, 1953, S. 167 f.), Nitra, Teil Dolné Krškany – Areal des Betriebes Mier (*Chropovský*, 1977, S. 134), Lefantovce, Teil Horné Lefantovce (*Bialeková*, 1962, S. 140), Výčapy-Opatovce (*Budinský-Krička*, 1947, S. 135–144), zu denen auch das gegenwärtig umfangreichste frühslawische Brandgräberfeld in Čakajovce gereiht wird. Diese Tatsache bekräftigt die Richtigkeit der Annahme, daß schon in frühslawischer Zeit die Keime der ersten politischen Zusammenschlüsse zu suchen sind, die insbesondere seit dem 7. Jh. in verschiedenen Einheiten des slawischen Ethnikums entstanden (*Chropovský*, 1985, S. 89).

Übersetzt von B. Nieburová

STAROSLOVANSKÉ ŽÁROVÉ POHŘBY Z ČAKAJOVČŮ

MILAN STLOUKAL
(Národní muzeum, Praha)

Při rozsáhlém archeologickém výzkumu *Márie Rejholcové* v Čakajovcích, okr. Nitra, bylo v letech 1982 až 1986 odkryto také 89 žárových hrobů. Spálené lidské kosti byly odevzdány ke zpracování i trvalému uložení do antropologického oddělení Národního muzea v Praze. Jejich analýza přinesla některé zajímavé výsledky, důležité však bylo především pokud možno přesné určení jednotlivých pohřbů.

Hrob 779 – zachovalo se jen malé množství (180 ccm) drobných a středně velkých zlomků dokonale spálených kostí z pohřbu dítěte. Přimíseny jsou zvířecí, pravděpodobně ptačí kůstky.

Hrob 780 – střední množství (600 ccm) středně velkých i velkých zlomků spálených kostí z kostry staršího dospělého člověka (*maturus*), pravděpodobně muže, což lze však odvodit jen z nápadné robusticity fragmentů.

Hrob 785 – velmi velké množství (1600 ccm) středně velkých a velkých fragmentů spálených kostí z kostry mladšího dospělého muže (*adultus*). Mezi zlomky byly nalezeny tlusté horní okraje obou očí, lícní kosti s výraznými *processus marginales*, ale bradavkové výběžky jsou poměrně malé.

Hrob 786 – střední množství (600 ccm) dokonale spálených zlomků z kostry mladšího dospělého člověka (*adultus*). Určení pohlaví zemřelého není možné.

Hrob 787 – malé množství (400 ccm) dokonale spálených zlomků z kostry dítěte, které zemřelo ve věku 4 až 6 lety.

Hrob 789 – velmi malé množství drobných, téměř křídovitě vypálených zlomků z kostry malého dítěte, zemřelého v prvním půl roce života.

Hrob 790 – malé množství (150 ccm) drobných a středně velkých, dokonale spálených zlomků z kostry 4–6-letého dítěte.

Hrob 791 – malé množství (500 ccm) dokonale spálených, středně velkých zlomků z kostry mladší ženy (*adultus*). Určení pohlaví není zcela bezpečné, opírá se především o nápadnou gracilitu zlomků.

Hrob 792 – střední množství (700 ccm) středně velkých i velkých fragmentů z kostry dospělého člověka, podle robusticity zlomků spíše muže.

Hrob 796 – malé množství (200 ccm) středně velkých, dokonale spálených zlomků z kostry mladého muže (*adultus*). Diagnóza pohlaví se opírá o nález fragmentů čelní kosti s tlustým horním okrajem levé očníce a výrazným nadobočným obloukem.

Hrob 799 – malé množství (400 ccm) zlomků spálených kostí z kostry staršího dospělého člověka (*maturus*).

Hrob 800 – malé množství (400 ccm) středně velkých, dokonale spálených zlomků gracilních kostí z kostry mladší dospělé ženy.

Hrob 801 – na rozdíl od předchozího případu jde zde o fragmenty robustní kostry mladšího dospělého muže (*adultus*). Zachovalo se střední množství (800 ccm) středně velkých, z větší části nedokonale spálených kostí.

Hrob 802 – malé množství (100 ccm) středně velkých, dokonale spálených zlomků z kostry dospělého člověka.

Hrob 803 – velké množství (1300 ccm) středně velkých i velkých zlomků z pohřbu mladší dospělé ženy (*adultus*). K určení pohlaví vede zejména nález zlomku čelní kosti s plochou glabelou a plochým nadobočným obloukem.

Hrob 805 – malé množství (180 ccm) drobných i středně velkých, téměř křídovitě vypálených zlomků z kostry dítěte, zemřelého ve věku 4 až 6 let.

Hrob 806 – z kostry starší dospělé ženy (*maturus*) se zachovalo střední množství (600 ccm) dokonale spálených zlomků. Fragmenty jsou celkově gracilní, horní okraj pravé očníce je tenký.

Hrob 807 – malé množství (250 ccm) středně velkých, nedokonale spálených zlomků z kostry dospělého člověka.

Hrob 808 – malé množství (300 ccm) zlomků spálených kostí z kostry mladšího dospělého člověka (*adultus*).

Hrob 809 – spálené lidské kosti z tohoto hrobu byly dány k rozboru ve dvou částech. Z nádoby 1 to bylo velmi velké množství (2200 ccm) středně velkých a velkých, dokonale spálených fragmentů robustní kostry staršího muže (*maturus*). V nádobě 2 bylo uloženo malé množství (500 ccm) středně velkých zlomků dokonale spálených kostí z pohřbu mladšího dospělého člověka (*adultus*). Jde tedy o dvojhrob staršího muže a mladého dospělého člověka, u něhož není určení pohlaví možné.

Hrob 810 – malé množství (350 ccm) středně velkých zlomků spálených kostí z kostry dospělého člověka.

Hrob 811 – malé množství (400 ccm) středně velkých a dokonale spálených zlomků z kostry dítěte ve věku 9 až 10 let.

Hrob 812 – zachovalo se jen velmi malé množství drobných zlomků spálených kostí malého dítěte, zemřelého asi ve věku 3–4 roky.

Hrob 813 – střední množství (600 ccm) středně velkých zlomků spálených kostí, mezi nimi i větší část velmi gracilního těla dolní čelisti s nízkou bradou; je zde patrná výrazná atrofie po intravitální ztrátě zubů. Jde velmi pravděpodobně o pohřeb starší ženy (*maturus*).

Hrob 814 – malé množství (250 ccm) dokonale spálených kostí z kostry dospělého člověka.

Hrob 815 – malé množství (450 ccm) spálených kostí. V pohřbu smíšeny dokonale spálené drobné kosti dítěte a nedokonale spálené fragmenty z žárového pohřbu dospělého člověka. Jde tedy o dvojpořeb dospělého člověka a dítěte.

Hrob 816 – zachovalo se jen několik drobných zlomků z kostry malého dítěte.

Hrob 817 – velké množství (1200 ccm) středně velkých, nedokonale spálených zlomků robustních kostí z pohřbu mladého dospělého muže. Zachovala se tu mj. výrazná protuberantia occipitalis externa.

Hrob 818 – pod tímto číslem je zařazen urnový hrob, který zachytil při zemních pracích ve své zahrádce jeden z místních obyvatel. Archeologům odevzdal popelnici a železné křesadlo, ale spálené kůstky odhodil.

Hrob 819 – velmi velké množství (1650 ccm) středně velkých i velkých, zčásti nedokonale spálených zlomků gracilní kostry. Mezi fragmenty byla nalezena drobná levostranná lícni kost bez marginálního výběžku, gracilní tělo a dens axis, epifýzy dlouhých kostí horních končetin aj. Jde velmi pravděpodobně o pohřeb mladší dospělé ženy (adultus).

Hrob 820 – střední množství (800 ccm) středně velkých i velkých zlomků z kostry mladší dospělé ženy (adultus). Některé z fragmentů jsou nedokonale spálené.

Hrob 821 – malé množství (450 ccm) středně velkých, zčásti nedokonale spálených zlomků z kostry dospělé osoby.

Hrob 822 – střední množství (800 ccm) zčásti nedokonale spálených zlomků; přimíšeny jsou fragmenty spálených zvířecích kostí. Lidské kosti jsou gracilní, horní okraj levé očníce je tenký, ploché nadoboční oblouky i plochá glabella. Jde o pohřeb mladší dospělé ženy (adultus).

Hrob 823 – spálené kůstky z tohoto hrobu byly dodány k rozboru ve dvou částech. Především to bylo velmi velké množství (1650 ccm) středně velkých i velkých, z větší části nedokonale spálených zlomků kostí, které byly uloženy v popelnici, kromě toho malé množství (450 ccm) spálených kústek stejného charakteru, které byly nalezeny pod převrácenou urnou. Obě tyto části patří dohromady, což je možno dosvědčit dvěma zlomky téže čelní kosti, které zcela bezpochyby patří k sobě, ale byly nalezeny každý v jiné části. Jsou to fragmenty gracilní kostry, zachovaly se drobné hlavičky obou radií, malý talus a jiné zlomky, horní okraj levé očníce je tenký a je tu jen slabý náznak arcus superciliaris. Jde o pohřeb mladší dospělé ženy (adultus).

Hrob 824 – malé množství (200 ccm) středně velkých zlomků z kostry staršího člověka (maturus).

Hrob 825 – střední množství (650 ccm) středně velkých, zčásti nedokonale spálených zlomků z kostry mladšího dospělého člověka (adultus).

Hrob 826 – zachovalo se velmi velké množství (2600 ccm) středně velkých i velkých, převážně nedokonale spálených zlomků z kostry mladšího dospělého muže (adultus).

Hrob 827 – spálené lidské kosti byly v tomto hrobě uloženy ve dvou popelnicích. V urně 1 bylo nalezeno velké množství (1250 ccm) dokonale spálených zlomků kostí z pohřbu pravděpodobně mladší dospělé ženy (adultus). V popelnici 2 bylo malé množství (100 ccm) drobných i středně velkých, zčásti nedokonale spálených zlomků z kostry malého dítěte. Jde tedy o dvojhrob mladé ženy a malého dítěte.

Hrob 828 – velké množství (1050 ccm) dokonale spálených zlomků kostí z pohřbu mladšího dospělého člověka (adultus).

Hrob 829 – velmi velké množství (2700 ccm) dokonale spálených zlomků gracilní kostry mladšího dospělého člověka (adultus), pravděpodobně ženy.

Hrob 830 – velmi velké množství (2200 ccm) středně velkých

i velkých, nedokonale spálených zlomků lidských kostí. Jde převážně o fragmenty z kostry mladšího dospělého člověka (adultus), ale byly tu nalezeny i zuby dítěte, které zemřelo asi ve věku 4 let; jde tedy o dvojpořeb.

Hrob 831 – zachovalo se velké množství (2400 ccm) zlomků kostí, na nichž je už na první pohled vidět dvojitý stupeň spálení, dokonale a nedokonale. Při podrobné prohlídce byly nalezeny některé části kostry dvakrát, např. tělo dolní čelisti a horní okraj očníce. Robustnější fragmenty jsou nedokonale spálené, patří k nim i zlomek s tlustým horním okrajem očníce a několik částí lebeční klenby se srůstajícími švy. Výrazně gracilnější zlomky jsou dokonale spálené a je mezi nimi i tenký horní okraj orbity. Jde o dvojpořeb dvou dospělých osob, a to staršího muže (maturus) a dospělé ženy.

Hrob 832 – velmi velké množství (1700 ccm) středně velkých, dokonale spálených zlomků lidských kostí. Podle výrazné gracility, tenkých horních okrajů očníce, malých horních epifýz radií a femorů a otevřených lebečních švů jde o pozůstatky mladší dospělé ženy (adultus).

Hrob 833 – velké množství (1300 ccm) středně velkých i velkých gracilních zlomků, které jsou většinou dokonale spáleny, ale jsou tu i nedokonale spálené kusy. Horní okraj pravé očníce je ostrý, levostranná lícni kost drobná, patella malá. Jsou to pozůstatky mladší dospělé ženy (adultus).

Hrob 834 – zachovalo se střední množství (520 ccm) většinou dokonale spálených zlomků, ale mezi nimi je několik výrazně špatně spálených fragmentů; nelze to však považovat za důkaz dvojpořbu. Podle výrazné celkové gracility můžeme usuzovat spíše na pohřeb dospělé ženy.

Hrob 835 – velké množství (1100 ccm) středně velkých i velkých, převážně nedokonale spálených zlomků. Nápadná je celková gracilita, ale diagnóza pohlaví je tu ještě podpořena nálezem tenkého horního okraje pravé očníce a téměř zcela plochou nadočnicovou partií; jsou to pozůstatky mladší dospělé ženy (adultus).

Hrob 836 – střední množství (800 ccm) středně velkých, nedokonale spálených robustních zlomků z kostry mladšího dospělého člověka, pravděpodobně muže.

Hrob 837 – zachovalo se jen malé množství (500 ccm) drobných a středně velkých, nedokonale spálených zlomků z kostry mladšího dospělého člověka (adultus).

Hrob 838 – střední množství (850 ccm) středně velkých, nedokonale spálených zlomků. Podle ostrého horního okraje levé očníce a otevřených lebečních švů jde o pozůstatky mladší dospělé ženy (adultus).

Hrob 839 – střední množství (950 ccm) dokonale i nedokonale spálených zlomků z kostry staršího dospělého člověka (maturus).

Hrob 840 – hrob zničen novověkou jámou. Drobné zlomky spálených kostí neumožňují žádné určení.

Hrob 841 – hrob byl zničen novověkou jámou, zachovaly se jen některé archeologické nálezy, ale spálené kosti ne.

Hrob 842 – malé množství (450 ccm) středně velkých, nedokonale spálených kostí z kostry nedospělého člověka (epifýzy dlouhých kostí dosud nejsou přirostlé).

Hrob 855 – spálené lidské kosti byly nalezeny ve dvou popelnicích. V urně 1 bylo velké množství (1120 ccm) středně velkých, zčásti nedokonale spálených kostí z pohřbu mladšího dospělého člověka (adultus). V nádobě 2 bylo jen malé množství (250 ccm) drobných a středně velkých, dokonale spálených fragmentů dětských kostí. Nezachovaly se žádné zuby, takže není možno přesně určit věk zemřelého, ale určitě šlo o dítě mladší 7 let (infans I).

Hrob 856 – velmi velké množství (2200 ccm) středně velkých i velkých, dokonale spálených zlomků kostí z kostry staršího člověka (maturus). Pro určení pohlaví nejsou žádné podklady.

Hrob 857 – střední množství (600 ccm) zčásti nedokonale spálených zlomků z kostry mladšího dospělého člověka (adultus).

Hrob 858 – zachovalo se střední množství (900 ccm) nedokonale spálených zlomků z robustní kostry. Jsou to pozůstatky mladšího dospělého člověka (adultus), pravděpodobně muže.

Hrob 859 – z kostry mladšího dospělého člověka (adultus) se zachovalo střední množství (900 ccm) nedokonale spálených zlomků.

Hrob 860 – velké množství (1100 ccm) středně velkých, dokonale spálených zlomků z kostry mladšího dospělého člověka (adultus).

Hrob 861 – střední množství (950 ccm) středně velkých, dokonale spálených zlomků. Podle otevřených švů a výrazně tlustých horních okrajů obou očí můžeme usuzovat na pohřeb mladšího dospělého muže (adultus).

Hrob 862 – z tohoto pohřbu se zachovalo jen velmi malé množství drobných zlomků, ale podle zachovaných zubů můžeme určit stáří zemřelého dítěte na 2 roky.

Hrob 863 – malé množství (400 ccm) středně velkých, nedokonale spálených zlomků z kostry dospělého člověka.

Hrob 864 – velké množství (1400 ccm) středně velkých i velkých, nedokonale spálených zlomků robustních kostí. Nález velkého bradavkového výběžku jen dosvědčuje, že jde o pohřeb staršího muže (maturus).

Hrob 865 – z pohřbu mladší dospělé ženy (adultus) se zachovalo velké množství (1000 ccm) středně velkých, zčásti nedokonale spálených kostí. Mezi fragmenty je i tenký horní okraj pravé očnice a velmi gracilní pravá lící kost bez marginálního výběžku.

Hrob 866 – malé množství (100 ccm) středně velkých, dokonale spálených zlomků gracilní kostry. Jde bezpochyby o pozůstatky starší osoby (maturus), k určení pohlaví však není dostatek podkladů.

Hrob 867 – malé množství (400 ccm) dokonale spálených kostí z pohřbu staršího člověka (maturus).

Hrob 868 – zachovalo se střední množství (800 ccm) zčásti nedokonale spálených kostí z kostry mladšího dospělého člověka (adultus).

Hrob 869 – střední množství (600 ccm) z malé části nedokonale spálených zlomků lidské kostry. Jsou to pravděpodobně pozůstatky mladší dospělé osoby (adultus), výrazně vytvořená protuberantia occipitalis externa a fragmenty robustně modelované dolní čelisti s vysokou bradou svědčí pro to, že jde o pohřeb muže.

Hrob 870 – byl zničen při kopání jámy pro ovocný strom. Zachovaly se střepy popelnice, ale žádné spálené kůstky.

Hrob 871 – velké množství (1100 ccm) nedokonale spálených zlomků kostí. Jsou to pozůstatky staršího člověka (maturus), nálezy tlustého horního okraje levé očnice a výrazně vytvořeného nadobočního oblouku svědčí spíše pro muže.

Hrob 872 – v zachovaném velkém množství (1400 ccm) dokonale spálených zlomků byly především nalezeny dvě pravostranné pyramidy spánkové kosti, takže je nesporné, že jde o dvoj pohřeb. Na žádném zlomku nebyla nalezena stopa srůstajících švů, jde tedy pravděpodobně o dvě mladší dospělé osoby (adultus), z nichž jedna je výrazně robustnější než druhá. Jsou tu na jedné straně fragmenty lící kosti s výrazným tuberculum marginale a zlomky robustní dolní čelisti, na druhé straně fragmenty čelní kosti se zcela plochou nadočnicovou partií, tedy

bez arcus superciliares. Přesně nelze od sebe oddělit pozůstatky obou zde pohřbených osob, ale zdá se, že jde o pohřeb muže a ženy.

Hrob 873 – velmi malé množství dokonale spálených zlomků z kostry dospělého člověka.

Hrob 874 – velké množství (1000 ccm) zčásti nedokonale spálených zlomků z kostry mladšího dospělého člověka (adultus).

Hrob 875 – z pohřbu mladšího dospělého člověka (adultus) se zachovalo velké množství (1220 ccm) dokonale spálených zlomků.

Hrob 876 – malé množství (100 ccm) středně velkých, zčásti nedokonale spálených kostí z pohřbu pravděpodobně nedospělého člověka.

Hrob 877 – velké množství (1300 ccm) středně velkých, dokonale spálených zlomků z kostry mladší dospělé ženy (adultus). Pro určení pohlaví je důležitý v žárovných pohřbech velmi vzácný nález široké incisura ischiadica major a také tenký horní okraj levé očnice.

Hrob 878 – zachovalo se jen několik málo drobných zlomků spálených kostí z postkranálního skeletu, na jejichž základě není možné vůbec žádné určení.

Hrob 879 – velmi malé množství zlomků spálených kostí neumožňuje vůbec žádné určení.

Hrob 880 – velké množství (2100 ccm) středně velkých i velkých, zčásti nedokonale spálených zlomků kostí z kostry mladšího dospělého muže (adultus). Pro určení pohlaví je směrodatná výrazná robustní kosti a nález tlustého horního okraje pravé očnice. Pozorujeme tu výrazně odlišný způsob spálení jednotlivých částí kostry, a to zhruba v tom smyslu, že levá polovina je spálena dokonaleji než pravá. Pozorujeme to např. na processus condylaris mandibulae, který je na pravé straně nedokonale spálen, a proto se zdá být větší než dokonale spálený levostranný kondyl. Není zde však žádného důvodu k tomu, abychom uvažovali o pohřbu dvou osob.

Hrob 881 – velké množství (1000 ccm) středně velkých, zčásti nedokonale spálených zlomků z kostry staršího muže (maturus). Zachovaný horní okraj pravé očnice je tlustý, levostranná lící kost s výrazným tuberculum marginale.

Hrob 882 – zachovalo se střední množství (600 ccm) středně velkých, nedokonale spálených zlomků robustní kostry, pravděpodobně mladšího dospělého muže (adultus).

Hrob 883 – dvoj hrob. V nádobě 1 se zachovalo velké množství (1160 ccm) středně velkých, nedokonale spálených zlomků z kostry dítěte, zemřelého ve věku 7–8 let. V nádobě 2 to bylo střední množství (650 ccm) nedokonale spálených zlomků také dítěte sedmi- až osmiletého. Shoda věku osob pohřbených v obou urnách je nápadná, takže se nabízí možnost, že jde o pohřeb jediné osoby, i když je celkové množství téměř 2000 ccm na sedmileté dítě poměrně značné. Korunky pravého a levého druhého trvalého moláru, z nichž každá byla nalezena v jiné urně, jsou si dokonale podobné, tvoří téměř zrcadlový obraz. Možnost jediného pohřbu nelze za této situace ani potvrdit ani vyvrátit.

Hrob 884 – z dětského pohřbu se zachovalo jen několik drobných zlomků, které neumožňují žádné bližší určení.

Hrob 885 – velmi velké množství (3100 ccm) středně velkých a velkých, zčásti nedokonale spálených zlomků z kostry dospělé ženy. Určení pohlaví se opírá zejména o nález zlomku se širokou incisura ischiadica major, ale jsou tu i fragmenty čelní kosti se zcela plochou glabellou a slabými nadobočními oblouky, lící kosti jsou velmi gracilní, ale hlavice stehenní a ramenní kosti dosti velké.

Hrob 886 – zachovalo se velmi velké množství (1700 ccm)

středně velkých, zčásti nedokonale spálených kostí, ale přesto není možné určení pohlaví zemřelého. Jde však bezpochyby o pohřeb staršího člověka.

Hrob 887 – malé množství (450 ccm) zčásti nedokonale spálených zlomků kostí z kostry dospělého člověka.

Hrob 888 – střední množství (600 ccm) zlomků gracilních kostí z kostry dospělého člověka, pravděpodobně ženy.

Hrob 889 – velmi malé množství nedokonale spálených zlomků z kostry dítěte, zemřelého ve věku 5–6 let.

Hrob 890 – zachovalo se střední množství (750 ccm) středně velkých, nedokonale spálených zlomků z kostry dospělého člověka.

Archeologický výzkum v Čakajovicích tedy odkryl celkem 89 žárových hrobů, ale ze tří (818, 841 a 870) se nezachovaly žádné spálené kosti. Ve čtyřech případech byl archeologickým výzkumem zjištěn dvojhrob, kdy v jediném celku byly nalezeny dvě urny s popelem; při antropologickém výzkumu pak byl ve čtyřech dalších případech rozeznám dvojpohřeb, kdy tedy byly v jediné popelnici uloženy spálené pozůstatky dvou osob. K antropologickému rozboru jsou tedy k dispozici pozůstatky 94 osob (tab. I).

Kostry nedospělých osob je ovšem možno podle věku ještě podrobněji rozdělit (tab. II).

Na základě těchto údajů bylo možno sestavit pro populaci z žárového pohřebiště v Čakajovicích úmrtnostní tabulku (tab. III).

Vyplyvá z ní mimo jiné, že naděje dožití celé populace byla při narození 30,2 roku, což je hodnota značně vysoká, ovlivněna malým počtem dětských pohřbů. Ti, kteří se dožili dvaceti let, měli naději prožít ještě 15,5 let života, tedy dožít se zhruba 35 let. Byl zde ovšem výrazný rozdíl mezi muži a ženami, a to asi 5 let, takže průměrný věk mužů v této populaci můžeme odhadnout na 37 let a žen na 32 let.

Z uvedených demografických dat je možno s přihlédnutím k délce trvání pohřebiště (kterou *M. Rejholcová* odhaduje na 150 let) vypočítat početnost skupiny, která pohřbívala zehem své mrtvé na pohřebišti v Čakajovicích. Podle metody *Gy. Acsádiho* a *J. Nemeskériho* vychází 20 osob, podle *Gejvalovy* metody by měla mít tato skupina asi 16 členů, rozhodně však mezi 13 a 21.

Většinu tvořily na tomto pohřebišti urnové hroby;

bylo jich 71, tedy téměř 80 % celkového počtu. Proto jsme porovnali demografickou strukturu v popelnicových a jámových hrobech (tab. IV).

Jámových hrobů je příliš málo na to, abychom mohli získat spolehlivé výsledky, ale uvedený přehled přesto něco ukazuje. Dospělých osob bylo v urnových hrobech pochováno celkem 58, tedy 76,3 % z celkového počtu pohřbů, v jámových hrobech tvořily pohřby dospělých osob 77,7 %; zde tedy není mezi oběma typy hrobů vlastně žádný rozdíl. V jámových hrobech však byl nalezen zhruba poloviční počet pohřbů dětí a nedospělých proti popelnicovým hrobům a v procentech podstatně vyšší počet pohřbů zůstal bez určení (v konkrétních počtech je to ovšem poměr 2 : 1). Procentuální rozdíl v počtu pohřbů nedospělých osob ovšem před nás staví otázku, zda tato situace skutečně odráží zvyky při pohřbívání, anebo zda je způsobena tím, že drobné spálené kostičky v jámových hrobech, kde nebyly chráněny stěnami popelnice, byly natolik rozrušeny, že nemohly být archeologickým výzkumem vůbec registrovány.

Rozdíl v zachovalosti se mezi popelnicovými a jámovými hroby projevuje zejména v množství zachovaných spálených kostí (tab. V).

Naproti tomu nejsou žádné velké rozdíly mezi těmito dvěma typy hrobů ani ve velikosti zachovaných fragmentů, ani ve stupni spálení (tab. VI).

Velmi výrazné jsou však rozdíly v těchto charakteristikách mezi hroby dětí a dospělých (tab. VII).

Z dětských hrobů se tedy ve srovnání s pohřby dospělých osob zachová menší množství zlomků, a to zlomků menší velikosti, které jsou dokonaleji, často křídovitě vypáleny.

Soubor žárových pohřbů z Čakajoviců není sice příliš rozsáhlý, ale přesto je významným přínosem k poznání zejména demografické struktury populace 7. a 8. stol. Při všech omezeních, která jsou dána charakterem žárových pohřbů antropologickému rozboru, jsou to data zajímavá a z hlediska paleodemografické analýzy plně přijatelná. Stranou ponecháváme jen početní poměr mužů a žen, podle něhož by měl index maskulinity této populace hodnotu 863,6, tedy velmi nízkou. Je však nutno mít na mysli,

Tab. I. Přehled pochovaných jedinců podle stáří a pohlaví

	Nedo- spělí	%	Adultus	%	Maturus	%	Dospělí	%	Neur- čeno	%	Celkem	%
Muži	—	—	11	11,7	6	6,4	2	2,1	—	—	19	20,2
Ženy	—	—	15	16,0	2	2,1	5	5,3	—	—	22	23,4
Neurčeno	19	20,2	14	14,9	7	7,4	10	10,6	3	3,2	53	56,4
Celkem	19	20,2	40	42,6	15	15,9	17	18,0	3	3,2	94	

Tab. II. Rozdělení nedospělých jedinců podle stáří

0– 5 roku	1
2 roky	1
3–4 roky	2
4–6 let	4
7–8 let	2
9–10 let	1
14–18 let	2
dítě (bez bližšího určení)	6

Tab. III. Úmrtnostní tabulka

Věk	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e_x
0	1	1,5	100,0	1,5	99,3	3 020,0	30,2
1–4	3	4,4	98,5	4,5	96,3	2 920,7	29,7
5–9	6	8,8	94,1	9,4	89,7	2 535,5	26,9
10–14	1	1,5	85,3	1,8	84,6	2 087,0	24,5
15–19	2	2,9	83,8	3,5	82,4	1 664,0	19,9
20–39	40	58,8	80,9	72,7	51,5	1 252,0	15,5
40–59	15	22,1	22,1	100,0	11,1	222,0	10,0
	68	100,0					

Tab. IV. Porovnání demografické struktury v popelníkových a jámových hrobech

Hroby	Muži	%	Ženy	%	Dospělí bez určení	%	Nedospělí	%	Bez určení	%
Úrnové	17	22,4	18	23,7	23	30,2	17	22,4	1	1,3
Jámové	2	11,1	4	22,2	8	44,4	2	11,1	2	11,1

Tab. V. Přehled zachovalosti spálených kostí v popelníkových a jámových hrobech

Množství	urnové	%	jámové	%	celkem	%
velmi malé (do 100 cm)	5	6,9	5	27,8	10	11,1
malé (do 500 cm)	23	31,9	4	22,2	27	30,0
střední (550–950 cm)	16	22,2	7	38,9	23	25,6
velké (1000–1500 cm)	15	20,8	2	11,1	17	18,9
velmi velké (nad 1500 cm)	13	18,1	–	–	13	14,4

Tab. VI. Porovnání velikosti zachovaných fragmentů kostí a stupně spálení u obou typů hrobů

Velikost	Hroby					
	Úrnové	%	Jámové	%	Celkem	%
malé (do 1 cm)	11	15,1	2	11,1	13	14,3
střední (1–5 cm)	49	67,1	15	83,3	64	70,3
velké (nad 5 cm)	13	17,8	1	5,6	14	15,4
Stupeň spálení						
křídovité	3	4,1	1	5,6	4	4,3
dokonalé	33	44,6	9	50,0	42	45,7
nedokonalé	38	51,3	8	44,5	46	50,0

Tab. VII. Rozdíly ve velikosti a stupni spálení zachovaných fragmentů kostí mezi hroby dětí a dospělých

Množství	Děti	%	Dospělí	%	Celkem	%
velmi malé (do 100 ccm)	6	40,0	4	5,3	10	11,1
malé (do 500 ccm)	7	46,7	20	26,7	27	30,0
střední (550–950 ccm)	1	6,7	22	29,3	23	25,6
velké (1000–1500 ccm)	1	6,7	16	21,3	17	18,9
velmi velké (nad 1500 ccm)	–	–	13	17,3	13	14,4
Velikost						
malé (do 1 cm)	10	66,7	3	3,9	13	14,3
střední (1–5 cm)	5	33,3	59	77,6	64	70,3
velké (nad 5 cm)	–	–	14	18,4	14	15,4
Stupeň spálení						
křídovité	3	17,6	1	1,3	4	4,3
dokonalé	8	47,1	34	45,3	42	45,7
nedokonalé	6	35,3	40	53,3	46	50,0

že u 31 pohřbů dospělých osob nebylo možné určit pohlaví zemřelého a že jistota diagnózy pohlaví je u žárových pohřbů vždy problematická, takže nelze plně spoléhat ani na určení u 41 (56,9 %) pohřbů dospělých. Jsme zatím omezeni jen na náhodu, že se zachová takový zlomek kostry, podle něhož se odvážíme určení; soubor znaků na pánvi a na lebce,

který umožňuje toto určení s vysokou jistotou u koster, se nezachová nikdy a tak jsme nuceni ustoupit při tomto určování za mez, která by byla u kostrových pohřbů už těžko únosná. Ale právě ostatní paleodemografické výsledky nám dávají naději, že tato práce přece má svůj smysl a cenu.

Древнеславянские погребения с трупосожжением из с. Чакаёвце

Милан Стлоукал

Обширным археологическим исследованием в с. Чакаёвце было в 1982–1986 гг. *М. Рейгольцовой* вскрыто также 89 кремационных захоронений, но в четырех из них не сохранились никакие пережженные кости. В четырех случаях в ходе археологического исследования были фиксированы двойные погребения и антропологический анализ потом в других четырех случаях распознал двойное захоронение. Значит, антропологическому анализу подверглось 94 лиц и на этой основе могли быть составлены таблицы смертности. Из них, кроме другого, вытекает, что надежда дожить целой популяции была у рождения 30,2 года и представляет собой высокую ценность, доказательством чего является малое количество детских захоронений. Надежда дожить в возрасте 20 лет представляла 15,5 лет, здесь наблюдается в общем пятилетнее

различие между мужчинами и женщинами, так что средний возраст мужчин в этой популяции можно определить приблизительно на 37 лет и женщин на 32 года.

Принимая во внимание продолжительность существования могильника, которую можно приблизительно определить на 150 лет, потом можно определить число членов группы хоронящей на этом месте на человек 16–20.

Этот могильник состоял в большинстве случаев из урновых погребений, только 20 % были ямные погребения. У обеих типов погребений большинство представляло захоронения взрослых лиц (76,3 или же 77,7 %). Среди ямных погребений было выявлено только половинное количество захоронений детей и малолетних в сравнении с количеством из урновых погребений, и в процентах количество погребений без

определения было гораздо выше. Процентное различие в числе малолетних задает вопрос, отражает ли эта ситуация действительно обычаи при хоронении, или она вызвана тем, что хрупкие пережженные кости были в ямных погребениях, где их не защищали стены урны, настолько разрушены, что они не могли быть археологическим исследованием вообще обнаружены.

Различие в сохранности между урновыми и ямными погребениями проявляется прежде всего в количестве сохранных пережженных костей, различия в величине и степени пережжения костей не существенны. Из детских погребений в сравнении с захоронениями взрослых сохранилось небольшое количество и то обломков более малых размеров, которые более совершенно пережжены.

Набор кремационных погребений из с. Чакаёвце не слишком велик, но все таки вносит свой вклад в изучение прежде всего демографической структуры популяций VII–VIII вв. Несмотря на все ограничения данные характером кремационных погребений антропологическому анализу,

это интересные данные и с точки зрения палеодемографического анализа полностью приемлемы. Исключением остается численное соотношение мужчин и женщин, согласно чему бы показатель маскулинитета этой популяции был 863,6, значит, очень низкий. Но надо иметь в виду, что при 31 захоронении взрослых невозможно было поставить пол умершего и что достоверность полового постановления при кремационных погребениях всегда под сомнением, потому нельзя полностью положиться ни на определение при 41 (56,9 %) захоронении взрослых. Автор пока ограничивается случайностью, что сохранится такой обломок скелета, на основе которого он решится на определение; набор признаков на тазе и на черепе позволяющий такое определение с высокой достоверностью при скелетах, не сохранится никогда и так автор должен был уйти при этом определении за границу, которая бы при погребениях с труположением вряд ли была допустимой. Но именно остальные палеодемографические результаты дают надежду, что эта работа имеет свой смысл и значение.

Перевод М. Урбановой

Altslawische Brandbestattungen aus Čakajovce

Milan Stloukal

Bei einer umfangreichen archäologischen Grabung M. Rejholcovás in Čakajovce wurden in den J. 1982–1986 auch 89 Brandbestattungen abgedeckt, aber aus vier von ihnen erhielt sich kein Leichenbrand. In vier Fällen wurde bei der archäologischen Grabung ein Doppelgrab festgestellt und die danach erfolgte anthropologische Analyse unterschied in vier weiteren Fällen eine Doppelbestattung. Zur anthropologischen Analyse standen also Reste von 94 Individuen zur Verfügung, und auf dieser Grundlage konnten die Sterblichkeitstabellen zusammengestellt werden. Aus ihnen geht außer anderem hervor, daß die Lebenserwartung der ganzen Population bei der Geburt 30,2 Jahre betrug, was einen ziemlich hohen Wert darstellt, der durch die kleine Anzahl von Kinderbestattungen beeinflusst ist. Die Lebenserwartung in dem erlebten zwanzigsten Jahr betrug 15,5 Jahre, hier bestand jedoch ein Unter-

schied von ungefähr fünf Jahren zwischen Männern und Frauen, so daß das Durchschnittsalter der Männer in dieser Population insgesamt auf 37 Jahre und der Frauen auf 32 geschätzt werden kann.

Im Hinblick auf die Dauer des Gräberfeldes, die etwa 150 Jahre betragen haben dürfte, kann die Größe der hier bestattenden Bevölkerungsgruppe etwa auf 16 bis 20 Personen geschätzt werden.

Den Großteil bildeten auf dieser Nekropole Urnengräber, nur 20 % waren Brandgrabengräber. In beiden Gräbertypen bestand der Großteil aus Bestattungen erwachsener Individuen (76,3 bzw. 77,7 %). In den Brandgrabengräbern wurde jedoch ungefähr die Hälfte der Zahl von Kinder- und Nichterwachsenenbestattungen gegenüber den Urnengräbern gefunden und prozentuell blieb eine wesentlich höhere Zahl von Bestattungen unbestimmt. Der prozentuelle Unterschied in der Zahl

der nichterwachsenen Individuen tischt allerdings die Frage auf, ob diese Situation tatsächlich die Bestattungsbräuche widerspiegelt, oder ob sie dadurch verursacht wurde, daß der nicht in Urnen geschützte feine Leichenbrand in den Brandgrubengräbern derart gestört war, daß er bei der archäologischen Grabung überhaupt nicht registriert werden konnte.

Der Unterschied in der Erhaltung des Leichenbrandes aus den Urnen- und Brandgrubengräbern äußert sich vor allem in seiner Menge, die Unterschiede in der Größe und dem Brennungsgrad der Knochen sind hier unwesentlich. Aus den Kindergräbern erhielten sich im Vergleich zu den Erwachsenenbestattungen kleinere Mengen von Bruchstücken, die eine geringere Größe aufweisen und vollkommener, oft kreideweiß gebrannt sind.

Die Kollektion der Brandbestattungen aus Čakajovce ist zwar nicht sehr groß, doch stellt sie trotzdem einen Beitrag zum Kennen besonders der demographischen Bevölkerungsstruktur des 7. und 8. Jh. dar. Bei allen Einschränkungen, die der anthropologischen Analyse durch den Charakter der Brandbestattungen gegeben waren, sind es interes-

sante Daten und vom Aspekt der paläodemographischen Analyse voll annehmbar. Beiseite gelassen wurde nur das zahlenmäßige Verhältnis zwischen Männern und Frauen, wonach der Maskulinitätsindex dieser Population den Wert 863,6 hätte, also einen sehr niedrigen. Doch muß im Auge behalten werden, daß bei 31 Erwachsenenbestattungen das Geschlecht nicht bestimmt werden konnte und daß die Sicherheit einer Geschlechtsdiagnose bei den Brandbestattungen immer problematisch ist, so daß man sich auch nicht voll auf die Bestimmung der 41 (56,9 %) Erwachsenenbestattungen verlassen kann. Der Autor ist einstweilen nur auf den Zufall beschränkt, wenn ein solches Skelettbruchstück erhalten blieb, nach welchem eine Bestimmung gewagt werden kann; ein Komplex von Merkmalen am Becken und Schädel, der diese Bestimmung mit hoher Wahrscheinlichkeit bei den Skeletten ermöglichen würde, erhält sich niemals, und so war der Autor gezwungen, bei dieser Bestimmung unter die Grenze, die schon bei den Körperbestattungen schwer tragbar wäre, zu sinken, aber gerade die übrigen paläodemographischen Ergebnisse lassen hoffen, daß diese Arbeit doch ihren Sinn und Wert hat.

Übersetzt von B. Nieburová

PLASTIKA ŽELIEZOVSKÉJ SKUPINY Z MUŽLE-ČENKOVA

IVAN KUZMA

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Významné miesto v keramickom nálezovom fonde neolitických kultúr zaujíma voľná a aplikovaná plastika. Väčšia pozornosť sa spravidla venuje voľnej figurálnej plastike, ktorá je „atraktívnejšia“, no na druhej strane treba prihliadnuť i na skutočnosť, že v niektorých časových úsekoch či kultúrach sa prakticky nevyskytuje a jej úlohu pri poznávaní sociálno-ekonomickej a nadstavbovej sféry do istej miery zastupuje aplikovaná plastika. Typickým príkladom je železovská skupina, kde aplikovaná antropomorfná i zoomorfná plastika je v naprostej prevahe. Napriek tomu však jej množstvo na prvý pohľad nie je zvlášť výrazné, čo snáď možno pripísať skutočnosti, že sa jej doposiaľ nevenovala väčšia pozornosť. Do istej miery je to dané azda i tým, že hoci jednotlivé exempláre (najmä zoomorfné výčnelky) sú pomerne časté, väčšie súbory z jednotlivých lokalít nie sú publikované. V predkladanom príspevku chceme preto prezentovať niekoľko druhov plastiky zo sídliska v Mužli-Čenkove.

Sídlisko v Mužli-Čenkove sa nachádza asi 18 km západne od Štúrova, priamo na brehu Dunaja, v riečnom kilometri 1734,9–1735,5 (L34-2-C-a, 1: 25 /000, 282: 307, 276: 300) v polohách Vilmakert a Orechový sad. Obe sú od seba navzájom oddelené úvozom, ktorý však vznikol až v historickom období a pre obdobie neolitu treba obe polohy chápať ako jeden celok (obr. 1). Prvé správy o neolitickom osídlení nachádzame u *J. Eisnera* (1933, s. 13, 16, ďalšiu literatúru pozri *Kuzma, 1985, s. 139*).

V roku 1979 sa v súvisi s výstavbou Sústavy vodných diel Gabčíkovo-Nagymaros (nová protipovodňová hrádza) prikrčilo k výskumu tejto

polykultúrnej lokality, ktorý pokračuje i v súčasnosti. Vyskytuje sa tu kultúra s mladšou lineárnou keramikou, železovská skupina, badenská kultúra, skupina Kosihy-Čaka, „Litzenkeramik“ a nálezy z 9.–10. stor. Sídliskové nálezy z uvedených období sa nachádzali v polohe Vilmakert, v polohe Orechový sad boli sídliskové nálezy železovskej skupiny, skupiny Kosihy-Čaka a pohrebisko z 9.–10. stor. Doposiaľ sa odkryla a preskúmala plocha 5400 m², z toho 4950 m² v polohe Vilmakert a 450 m² v polohe Orechový sad, celkovo 700 objektov a 45 hrobov.

V oboch polohách sa preskúmalo spolu 192 objektov kultúry s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupiny, kde sú zastúpené všetky jej stupne, prevažne však stredný a mladý. Podľa chronologického postavenia zo 45 exemplárov prezentovanej plastiky väčšina patrí do mladého stupňa. Presnejšie chronologické zaradenie jednotlivých kusov antropomorfnej plastiky prevažne nie je možné, lebo väčšina pochádza z kultúrnej vrstvy. Fragmenty 2, 5, 7, 9 z objektov možno zhodne s ostatným materiálom zaradiť do mladého stupňa železovskej skupiny, zlomok 8 do stredného stupňa. Rovnaká situácia je i pri zoomorfnej plastike. Hoci výčnelky s vertikálnym otvorom možno zaradiť už do kultúry s mladšou lineárnou keramikou a v strednom stupni železovskej skupiny sa vytrácajú, v našom prípade sa vyskytujú prevažne v objektoch mladého stupňa. V rámci sídliska v Mužli-Čenkove však nebude detailné chronologické delenie hrať významnejšiu úlohu, lebo v rámci viacfázového osídlenia treba rátať i s intrúziou do mladších objektov.

Opis materiálu

Pri opisoch sa uvádza číslo nálezu (súhlasí s číslom na obrázkoch), objekt, resp. iba sektor, chronologická príslušnosť iba pri sekundárnych nálezoch, stručný opis objektu a nálezu. V závere najprv prírastkové číslo výskumu, potom prírastkové číslo nálezu (DN – drobné nálezy, Č – črepy). Všetky nálezy sú uložené v AÚ SAV v Nitre.

1. Sektor D/8–9 (obr. 3). Okrajový črep z väčšej polguľovitej nádoby s rytým ľudským obličajom. Oči a ústa tvorené vodorovnými zásekmi, nos dvoma tenšími zvislými čiarami. Pod okrajom hrubé zvislé záseky znázorňujúce vlasy (?), tvár oválna, zahrotená, ohraničená vlnicovitou výzdobou. Povrch hladný, so stopami červeného farbiva, farba bleďohnedá, materiál plavený, piesčité (68/82; DN 52/82).

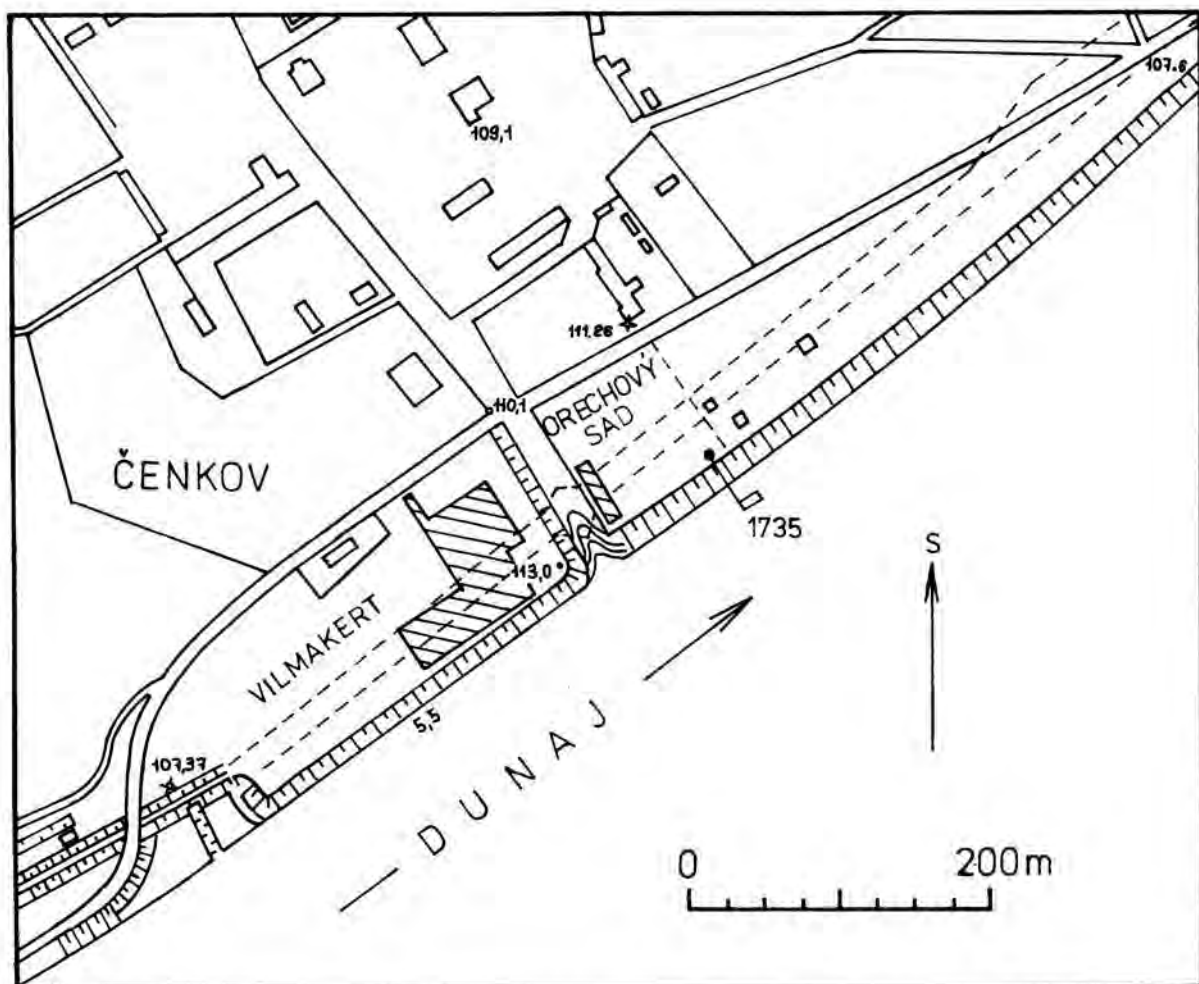
2. Objekt 9, Orechový sad, sektor E/VII-IX (obr. 4). Materiálová jama pozdĺžneho tvaru (835 × 100 cm) s takmer koľnými stenami, rovným až zaobleným dnom. V strednej časti porušená plytkou jamou 8 (ŽS), zároveň porušujúcou objekt 10 (ŽS). Sivohnedá hlinitá výplň obsahovala črepový a osteologický materiál, ako i kusy mazanice úplne roztavené žiarom. V hĺbke 30 cm sa našiel okrajový črep s časťou ľudského obličaja z amforovitej nádoby (Ø hrdla 20–22 cm). Z tváre sa zachovala iba plastická lišta tvoriaca obočie. Povrch hladný, čiastočne leštený, so stopami papilárnych línií a červeného maľovania, farba

sivá až čierna, materiál plavený, ale piesčité (136/85; Č 27/85).

3. Sektor D/9 (obr. 4). Okrajový črep z polguľovitej nádoby (Ø ústia 120 mm) s ľudským obličajom. Obočie a nos sú vytvorené plasticke, oči a ústa vodorovnými zásekmi. Spodná časť tváre je orámovaná dvoma širšími rytými líniami a vlnicovitou výzdobou. Povrch tváre leštený (okrem trojuholníka očí a úst), povrch s vlnicovitou výzdobou hladný, stopy červeného farbiva, vnútro leštené. Farba bleďohnedá až čierna, materiál plavený, piesčité (68/82; DN 36/82).

4. Sektor G/10 (obr. 4). Okrajový črep z polguľovitej nádoby (Ø ústia ca 100 mm) s ľudským obličajom. Obočie a nos sú výrazne plasticke modelované, trojuholníkového prierezu. Oči a ústa naznačené úzkymi zásekmi. Spodná časť mierne oválneho obličaja orámovaná dvoma tenkými rytými líniami. Povrch tváre leštený, celý povrch fragmentu nesie stopy červeného maľovania. Vnútorňa časť hladná. Farba hnedosivá, materiál plavený, na lome tehlovej farby (68/82; DN 27/82).

5. Objekt 9, Orechový sad, sektor E/VII-IX (obr. 4). V hĺbke 40 cm sa našiel črep z nádoby polguľovitého tvaru s ľudským obličajom. Zachovala sa dolná ľavá časť s ústami tvorenými širokým vodorovným zásekmi a mohutným plastickým nosom. Povrch hladný so stopami červeného maľovania, vnútro leštené, materiál plavený (136/85; Č 27/85).

Obr. 1. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky. Situačný plán s vyznačením skúmaných plôch a trasy budúcej hrádze.

6. **Sektor A/11** (obr. 5). Časť hrdla amforovitej nádoby (Ø ústia 120 mm), pôvodne so zobrazením ľudského obličaja. Zachovali sa iba línie ohraničujúce pravú stranu tváre a plastické ucho, modelované anatomicky opačne. Horná časť sa našla v roku 1981, spodná v roku 1982. Povrch leštený so stopami červeného farbiva, farba okrová, materiál plavený (41/81; Č 75/81; 68/82; Č 135/82).

7. **Objekt 10, Orechový sad, sektor E/VIII-IX** (obr. 5, 6). Objekt 10 sa črtal na dne objektov 8 a 9, ktorými bol porušený. Mal oválny tvar (480×310 cm) s členitým dnom, h. 100 cm. Sivohnedá a čierna hlinitá výplň obsahovala bežný črepový a osteologický materiál. V hĺbke 100 cm sa našli štyri zlomky oválneho hrdla amforovitej nádoby (Ø ústia 170×145 mm) s fragmentom ľudského obličaja, z ktorého sa zachovalo iba plasticky vytvorené obočie. Nad obočím sa nachádzajú dve obdĺžnikové výzdobné polia, vytvárajúce s ostatnou výzdobou negatívny motív rohov. Okraj je zdobený štyrmi presekávanými poľami. Na kresbe sú hustejšie bodkované plochy hladené, maľované červenou farbou, jemnejšie bodkované plochy sú leštené, prázdna plocha bola maľovaná žltou farbou. Farba sivá až čierna, materiál plavený (136/85; Č 43/85).

8. **Objekt 256, sektor H/5** (obr. 7). Objekt mal nepravidelný oválny tvar (250×190 cm, h. 80 cm), takmer kolmé steny a rovné dno. Výplň tvorila tmavšia hnedá hrudkovitá zemina (hrudy nevypálenej mazanice), obsahujúca bežný materiál. V severozápadnej časti v hĺbke 25 cm sa našla hlavička antropomorfného plastiku. Tvár je oválna (26×22 mm), plochá, v strede s kužeľovitým nosom a naznačenými dierkami. Ústa i oči sú znázornené krátkymi vrypami. Rytými liniami sú zobrazené i uši (?) na okrajoch tváre. Rytá línia nad očami, presekávaná štyrmi zásekmi, znázorňuje snád účes alebo čelenku. Horná hrana je presekávaná piatimi zásekmi, podobne ako i zadná časť účesu či pokrývky hlavy, v ktorej sa navyše nachádza i päť otvorov. Obe časti oddeľujú dve línie robené na spôsob brázdeného vpichu, podobne ako i línia prechádzajúca pod hrdlom. Hlavička je odlomená v mieste pripojenia. Povrch tváre okrem nosa je leštený, ostatné časti sú hladené. Farba sivá so stopami červeného maľovania, materiál plavený (35/83; DN 50/83).

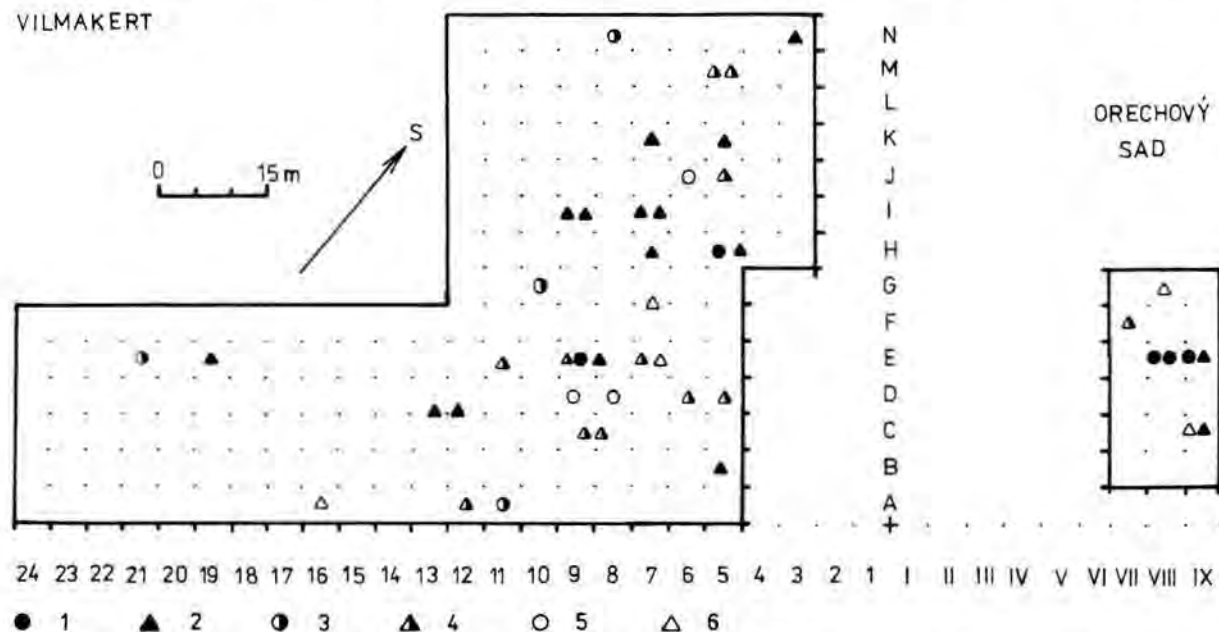
9. **Objekt 28, sektor E/10-9** (obr. 8). Objekt obličkovitého pretiahnutého tvaru s mierne členitým obvodom a dnom (440×120-200, h. 84 cm). V južnej časti sa nachádzala deštrukcia z lomových kameňov, usporiadaná zhruba do polkruhu otvoreného smerom na západ. V nej a jej okolí bola prepálená zemina, ostatnú výplň tvorila sivohnedá hlinitá zemina s popolovitými vrstvami, najmä v okolí deštrukcie, a s bežným materiálom. V hĺbke 60 cm sa našla malá nádobka, na spodnej časti s naznačením troch prstov. Ruka držiaca nádobku sa nachádzala na pravej spodnej strane. Okraj na ľavej hornej strane je poškodený, nie je vylúčené, že sa tu pripájala druhá ruka. Povrch fragmentu je leštený, vnútri hladený, sivohnedej, na lome tehlovej farby, materiál plavený; Ø okraja 35 mm, objem 3,5 ml (41/81; Č 15/81).

10. **Sektor E/21** (obr. 9). Nôžka antropomorfná, plná so znázornenými štyrmi prstami. Pravdepodobne ide o pravú nohu, o čom svedčí sklon lomu, ako i hrubšie vypracovanie ľavej strany. Pravá strana je hladená, s dvoma vertikálnymi rytými liniami, preseknutými v oblasti lýtka troma šikmými čiarami. Predná časť je poškodená (odlúpnutá 2 mm vrstva), vidno stopy papilárnych línií po zamazávaní. Štyri prsty sú naznačené troma hlbokými zásekmi, prechádzajúcimi takmer do polovice chodidla. Farba bledohnedá so stopami červeného farbiva, materiál s prímiesou hrubého piesku (22/86; DN 1/86).

11. **Sektor N/8** (obr. 9). Antropomorfná nôžka, zohnutá v kolene. Chodidlo je oddelené širšou rytou líniou, prsty sú odlomené, päta zvýraznená. Stehnová časť sa v mieste pripojenia k nádobe plynule rozširuje. Ide zrejme o pravú nohu, o čom svedčí zakrivenie lomu i celkové vypracovanie. Na vonkajšej strane je čiastočne leštená, na ľavej a spodnej strane hrubo vypracovaná s hrubými stopami papilárnych línií. Povrch celej nôžky je maľovaný červenou farbou. Stehnová časť až za koleno je dutá. K nádobe bola prilepená a zamazaná, stopy po pripojení iným spôsobom nie sú. Farba hnedosivá až čierna, materiál plavený s prímiesou drobných kamienkov (10/85; DN 1/85).

12. **Objekt 236, sektor J/6, včasný stredovek** (obr. 10). Antropomorfný pohár. Chodidlo tvorí rovná plocha, predná a zadná časť sú odlomené. Hrany na oboch stranách sú zaoblené

VILMAKERT

Obr. 2. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky. Rozloženie plastík na skúmanej ploche. 1 – antropomorfná; 2 – zoomorfná; 3 – objekt; 4 – objekt; 5 – vrstva; 6 – vrstva; 7 – sekundárne; 8 – sekundárne.

a klenuto prechádzajú do dutej nôžky mierne oválneho prierezu. Je zdobená tromi červeno maľovanými líniami, kombinovanými dvoma žltými, presekávanými kolmými zásekmi. Povrch je leštený, spodná strana hladená so stopami červeného farbiva a papilárnych línii. Časť s výzdobou je hladená. Vnútro je pomerne hrubo vypracované, do vzdialenosti 3 cm od zachovaného okraja hladené, dno vyškrabané pomocou nástroja. Farba hnedosivá, materiál plavený (35/83; DN 56/83).

13. Sektor E/11 (obr. 11). Zoomorfný výčnelok s vertikálnym otvorom. Predná časť profilovaná s naznačeným pyskom, nad výčnelkom dve ryté línie so zvyškom červeného farbiva. Povrch hrubo hladný, sivohnedej farby, na rohoch (ušiach) stopy červenej farby, materiál plavený, piesčitý (68/82; Č 3/82).

14. Objekt 106, sektor B/5 (obr. 11). Jama okrúhleho tvaru (Ø ústia 140 cm, h. 100 cm) s takmer kolmými stenami a rovným dnom. Tmavohnedá výplň obsahovala bežný, pomerne chudobný materiál. Na juhozápadnej strane objekt porušený sondou z r. 1953. V hĺbke 80 cm sa našiel zoomorfný výčnelok z polguľovitej nádoby (Ø 210 mm), s horizontálnym otvorom. Výčnelok bol na nádobu prilepený a zamazaný. Povrch hrubšie hladný, maľovaný červenou farbou. Farba sivá, rovnako i na lome, materiál plavený, piesčitý (68/82; Č 73/82).

15. Objekt 160, sektor E/8–9 (obr. 11). Jama nepravidelného kruhového tvaru (Ø 160×150 cm, h. 106 cm) s takmer kolmými stenami. Priemerná hĺbka 50 cm, v západnej časti zahĺbenina 80×50 cm do hĺbky 106 cm. Výplň tvorila hnedočierna zemina, miestami prestúpená červenočiernymi vrstvami popolovitej a prepalenej zeme, obsahujúca bežný materiál a kamennú lichobežníkovú sekerku. V hĺbke 80 cm sa našiel črep z pliec amforovitej nádoby so zoomorfným výčnelkom. Povrch hladný, nad výčnelkom stopy leštenia, sivej farby so stopami červeného maľovania. Vnútro hladené, taktiež so stopami červeného farbiva. Materiál plavený, piesčitý, na lome sivočiernej farby (68/82; Č 184/82).

16. Objekt 372, sektor I/7 (obr. 11). Jama kruhového tvaru (Ø 80 cm, h. 44 cm) so zaobleným dnom. Výplň tvorila sivá hlinitá zemina, obsahujúca iba dva zoomorfné výčnelky. V hĺbke 25 cm poškodený výčnelok (predná časť odlúpnutá so stopami papilárnych línii). Povrch hladný až leštený, farba bledosivá, materiál plavený (22/86; DN 11/86).

17. Objekt 256, sektor H/5 (obr. 11). Opis objektu pri č. 8. V hĺbke 60 cm sa našiel zoomorfný výčnelok s jedným odlome-

ným rohom. Povrch hladný so stopami červeného farbiva, farba tmavosivá, materiál piesčitý (35/83; Č 110/83).

18. Objekt 92, sektor E/7, včasný stredovek (obr. 11). Črep so zoomorfným výčnelkom z polguľovitej nádoby (Ø v mieste výčnelku 150 mm). Povrch medzi výzdobnými líniami so stopami leštenia, sivočiernej farby. Stopy maľovania červenou a žltou farbou na celom povrchu, vnútro hladené so stopami červeného farbiva. Materiál plavený, piesčitý, na lome sivočierny (68/82; Č 50/82).

19. Objekt 183, sektor G-H/7 (obr. 11). Materiálová jama pretiahnutého nepravidelného tvaru (540×190 cm, h. 10–90 cm) s členitým dnom. Výplň tvorila žltohnedá zemina, obsahujúca bežný materiál, a odštep z kamennej sekerky. V hĺbke 40 cm sa našiel črep so zoomorfným výčnelkom s horizontálnym otvorom, v hornej časti poškodený. Povrch hladný, bledosivej farby, materiál plavený, otierajúci sa, na lome bledosivý (35/83; Č 112/83).

20. Objekt 320, sektor H-J/8–10 (Obr. 11). Materiálová jama nepravidelného oválneho tvaru (1300×650 cm, h. 30–70 cm) s kolmými až lavorovite klesajúcimi stenami a dnom členeným plytkými priehlbínami. Výplň tvorila hlinitá sivá zemina, obsahujúca bežný črepový a osteologický materiál a polotovary na sekeru. V hĺbke 30 cm v sektore I/9 sa našiel zoomorfný výčnelok, silne štylizovaný, s vertikálnym otvorom. Povrch hladný, sivohnedej farby so stopami žltého maľovania, materiál plavený (10/85; Č 11/85).

21. Hrob 10, Orechový sad, sektor C/VIII–IX, včasný stredovek (obr. 12). Zoomorfný výčnelok s horizontálnym otvorom, nepravidelne vypracovaný. Povrch hladný, farba sivá so stopami červeného maľovania, materiál plavený, piesčitý (136/85; Č 21/85).

22. Objekt 359, sektor J-K/7 (obr. 12). Zásobnicová jama kruhového tvaru so stenami mierne sa rozširujúcimi k rovnému dnu (Ø 170 cm, h. 130 cm). Výplň do hĺbky 35 cm tvorila sivá hlinitá zemina, ďalej tmavá hnedá, obsahujúca kusy nevypálenej mazanice, bežný materiál a diskovitý mlat. V hĺbke 80 cm sa našiel zoomorfný (?) výčnelok s horizontálnym otvorom a prednou plochou presekávanou štyrmi zásekmi. Povrch hladný, farba sivohnedá so stopami červeného farbiva, materiál plavený, na lome čierny (22/86; DN 6/86).

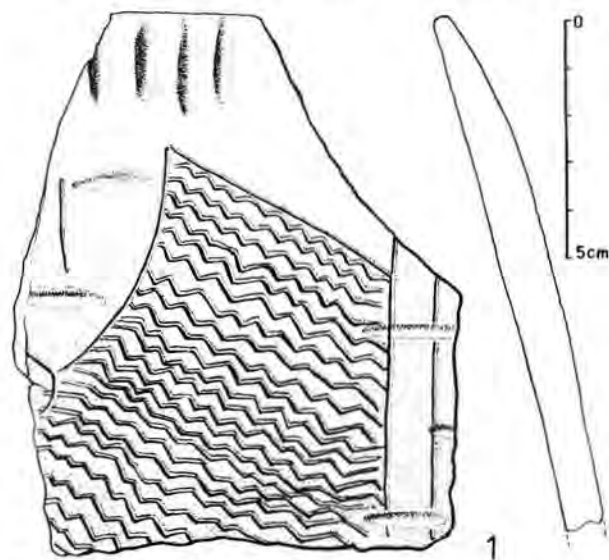
23. Objekt 355, sektor K/5 (obr. 12). Materiálová jama pretiahnutého tvaru (590×270 cm, h. 55 cm) s členitým dnom. Výplň tvorila sivohnedá hlinitá zemina obsahujúca črepový a osteologický materiál. V hĺbke 30 cm sa našiel zoomorfný výčnelok s vertikálnym otvorom, so štihlými rohmi (jeden odlomený). Povrch hladný, hnedosivej farby so stopami červeného maľovania, materiál plavený (10/85; Č 29/85).

24. Objekt 10, Orechový sad, sektor E/IX (obr. 12). Materiálová jama, opis pri č. 7. V hĺbke 50 cm sa našiel zoomorfný výčnelok so stopami červeného maľovania, rovnako i vnútorná strana. Farba sivá, materiál s drobnými kamienkami (136/85; Č 43/85).

25. Objekt 320, sektor H-J/8–10 (obr. 12). Materiálová jama, opis pri č. 20. V hĺbke 40 cm sa našiel silne štylizovaný zoomorfný (?) výčnelok s horizontálnym otvorom. Povrch hladný, sivej farby, materiál plavený (10/85; Č 12/85).

26. Sektor F/VII, Orechový sad (obr. 12). Zoomorfný výčnelok s horizontálnym otvorom. Povrch hladný, hnedosivej farby, so stopami červeného maľovania, materiál plavený, piesčitý (23/86; DN 9/86).

27. Sektor E/9 (obr. 12). Fragment malej amforovitej nádoby so silne štylizovanými zoomorfnými (?) výčnelkami s horizontálnymi otvormi. Výčnelky sú striedavo rozmiestnené na maximál-

Obr. 3. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

nej výduti (Ø 120 mm) a rozhraní hrdla a tela (Ø 80 mm). Povrch čiastočne leštený, bledohnedej až sivej farby, medzi výzdobnými líniami stopy červeného maľovania. Materiál plavený (18/80; Č 23/80).

28. Objekt 384, sektor N/3 (obr. 13). Jama okrúhleho tvaru (Ø 110 cm, h. 20 cm) s rovným dnom. Výplň tvoria hlinité sivá zemina. Na dne sa našiel črep so zoomorfným výčnelkom s horizontálnym otvorom. Povrch hladný, farba bledosivá až čierna, stopy červeného maľovania, materiál plavený, piesčité (22/86; DN 14/86).

29. Sektor J/5 (obr. 13). Zoomorfný výčnelok s horizontálnym otvorom, hrubo vypracovaný, horná časť čiastočne poškodená. Povrch hladný, farba sivá, materiál s prímiesou drobných kamienkov (10/85; Č 5/85).

30. Hrob 29, Orechový sad, sektor G/VIII, včasný stredovek (obr. 3). Zoomorfný výčnelok s vertikálnym otvorom, hrubšie vypracovaný (odtlaky prstov, stopy papilárných línii). Povrch nehladený, sivohnedej farby, s dobre zachovaným červeným maľovaním, materiál plavený, piesčité (23/86; DN 10/86).

31. Sektor M 5 (obr. 13) Zoomorfný výčnelok s horizontálnym otvorom, horná časť poškodená. Povrch hladný, farba hnedá, na lome čierna, materiál plavený, piesčité (22/86; DN 3/86).

32. Objekt 477, sektor C-D/12-13 (obr. 13). Zásobnicová jama so zúženým hrdlom, baňatým tvarom a takmer rovným dnom (Ø 95 cm, h. 105 cm). Výplň tvorila hnedá zemina, obsahujúca bežný materiál. V hĺbke 60 cm sa našiel zoomorfný výčnelok s horizontálnym otvorom. Predná časť je plochá, nehladená (ostatná časť hladná), farba sivohnedá až čierna so stopami červeného maľovania, materiál plavený (22/86; DN 74/86).

33. Objekt 512, sektor E/19 (obr. 13). Zásobná jama okrúhleho tvaru s takmer kolmými stenami a rovným dnom (Ø 150 cm; h. 160 cm), porušená včasnostredovekou chatou. Výplň tvorila hnedomasivá zemina obsahujúca bežný keramický a osteologický

materiál. V hĺbke 80 cm sa našiel črep so zoomorfným výčnelkom a horizontálnym otvorom. Povrch hladný, bledohnedej farby so stopami červeného maľovania, materiál plavený (22/86; DN 96/86).

34. Objekt 372, sektor I/7 (obr. 13). Opis objektu pozri pri č. 16. V hĺbke 25 cm sa našiel silne štylizovaný zoomorfný výčnelok s vertikálnym otvorom. Povrch hladný, farba sivá až čierna so stopami červeného maľovania, materiál plavený (22/86; DN 11/86).

35. Objekt 477, sektor C-D/12-13 (obr. 13). Opis objektu pri č. 32. V hĺbke 55 cm sa našiel črep so zoomorfným výčnelkom s horizontálnym otvorom, hrubšie vypracovaný. Výzdobné polia a výčnelok majú dobre zachované červené maľovanie, plochy medzi nimi sú leštené, čiernej farby. Materiál s prímiesou drobných kamienkov (22/86; DN 95/86).

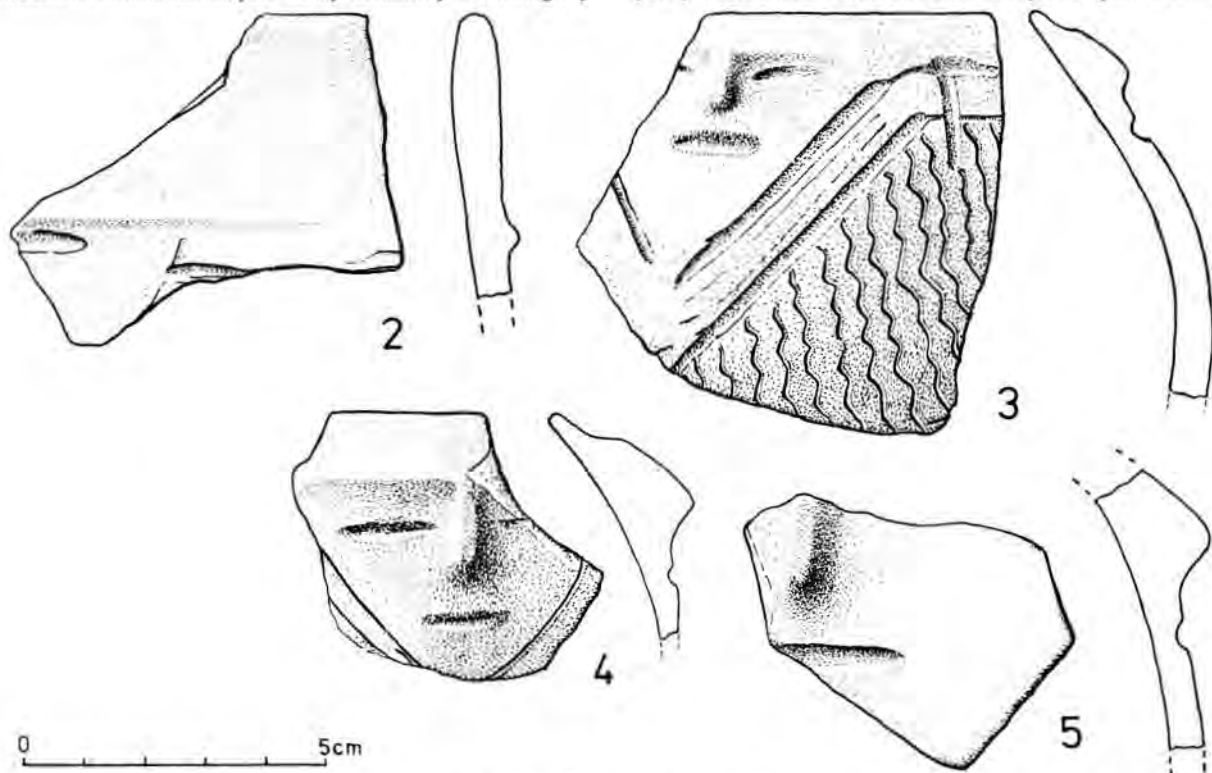
36. Objekt 125, sektor F-G/7, včasný stredovek (obr. 14). Fragment amforovitej nádoby s realisticky znázornenou baranou hlavičkou. Masívne zahnuté rohy s priečnymi výrpmi sú pripojené k stene nádoby, horizontálny otvor znázorňuje oči a vodorovný zásek ukončujúci rytú výzdobu zároveň pysk. Povrch hladný až leštený, zvyšky červeného maľovania na celom povrchu (i na leštených plochách). Farba sivočierna, materiál plavený, piesčité (68/82; DN 40/82).

37. Sektor A/12 (obr. 15). Zoomorfný výčnelok s vertikálnym otvorom, hrubšie vypracovaný. Povrch nedbanlivo hladný, farba okrová, materiál plavený, piesčité (22/86; Č 26/86).

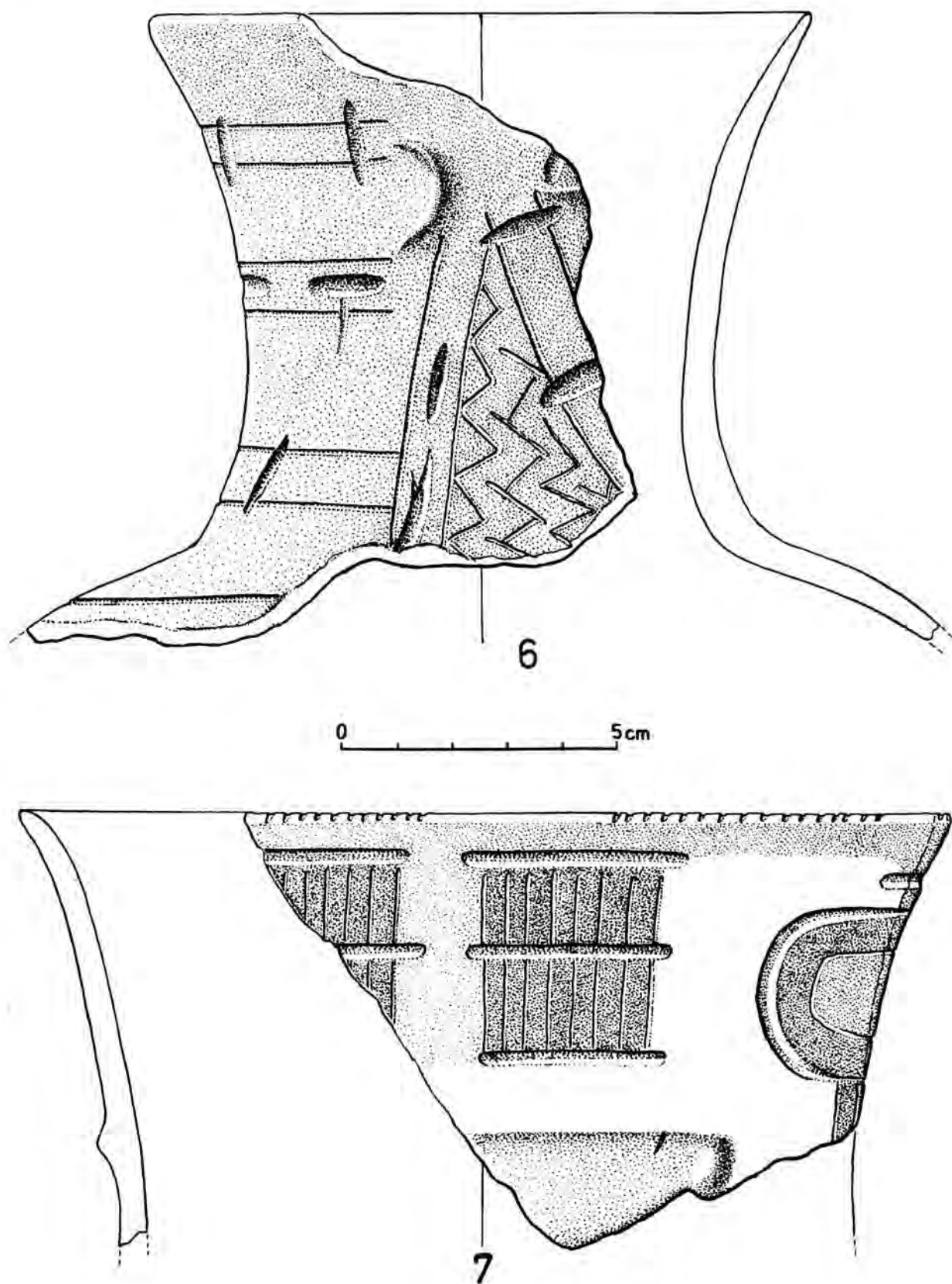
38. Sektor E/7 (obr. 15). Zoomorfný výčnelok s horizontálnym otvorom, nepravidelne vypracovaný. Povrch hladný, farba sivá so stopami červeného maľovania, materiál plavený (18/80; Č 12/80).

39. Sektor D/6 (obr. 15). Zoomorfný výčnelok s vertikálnym otvorom. Povrch hladný so stopami leštenia, sivej farby, materiál plavený (18/80; Č 12/80).

40. Sektor D/5 (obr. 15). Črep so silne štylizovaným zoomorfným výčnelkom bez otvoru. Povrch hladný so stopami leštenia

Obr. 4. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

Obr. 5. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

a červeného maľovania, farba sivá, materiál plavený (35/83; Č 101/83).

41. Objekt 402, sektor A/16, badenská kultúra (obr. 15). Roh zo zoomorfného výčnelka (?). Povrch hrubo vypracovaný, maľovaný červenou farbou, materiál plavený, piesčitý (22/86; DN 91/86).

42. Sektor M/5 (obr. 15). Zoomorfný výčnelok s poškodeným pravým uchom a naznačenou papuľou. Pôvodne prilepený pravdepodobne na pleciach nádoby, nie je však vylúčené i postavenie na okraji. Povrch hladný so zvyškami červeného maľovania, sivej farby. Materiál plavený, piesčitý (22/86; DN 4/86).

43. Objekt 5, Orechový sad, sektor C/IX (obr. 16). Materiálová jama obličkovitého tvaru (240×120 cm, h. 30 cm) s mierne šikmými stenami a takmer rovným dnom. Výplň tvorila svetlá hnedá zemina, obsahujúca bežný materiál. V hĺbke 20 cm sa našiel zlomok zadnej časti zoomorfného plastiku. Telo a nohy sú odlomené, výčnelok, znázorňujúci zrejme chvost, je tiež mierne poškodený. Povrch hladný so stopami leštenia, okrovej farby, na lome čierny, materiál s prímiesou drobných kamienkov (136/85; DN 21/85).

44.–45. Sektor C/9 a C/8 (obr. 17). Zoomorfné masívne výčnelky pochádzajúce z jednej nádoby (Ø v mieste výčnelkov 190 mm) s horizontálnymi otvormi. K nádobe boli pripevnené pomocou čapu, povrch je dobre vypracovaný, hladný s dobre zachovaným červeným maľovaním. Rovnako sú maľované i pásy rytých línií, plocha medzi nimi je leštená, čiernej farby. Vnútro je leštené, materiál plavený, piesčitý (18/80; Č 30/80).

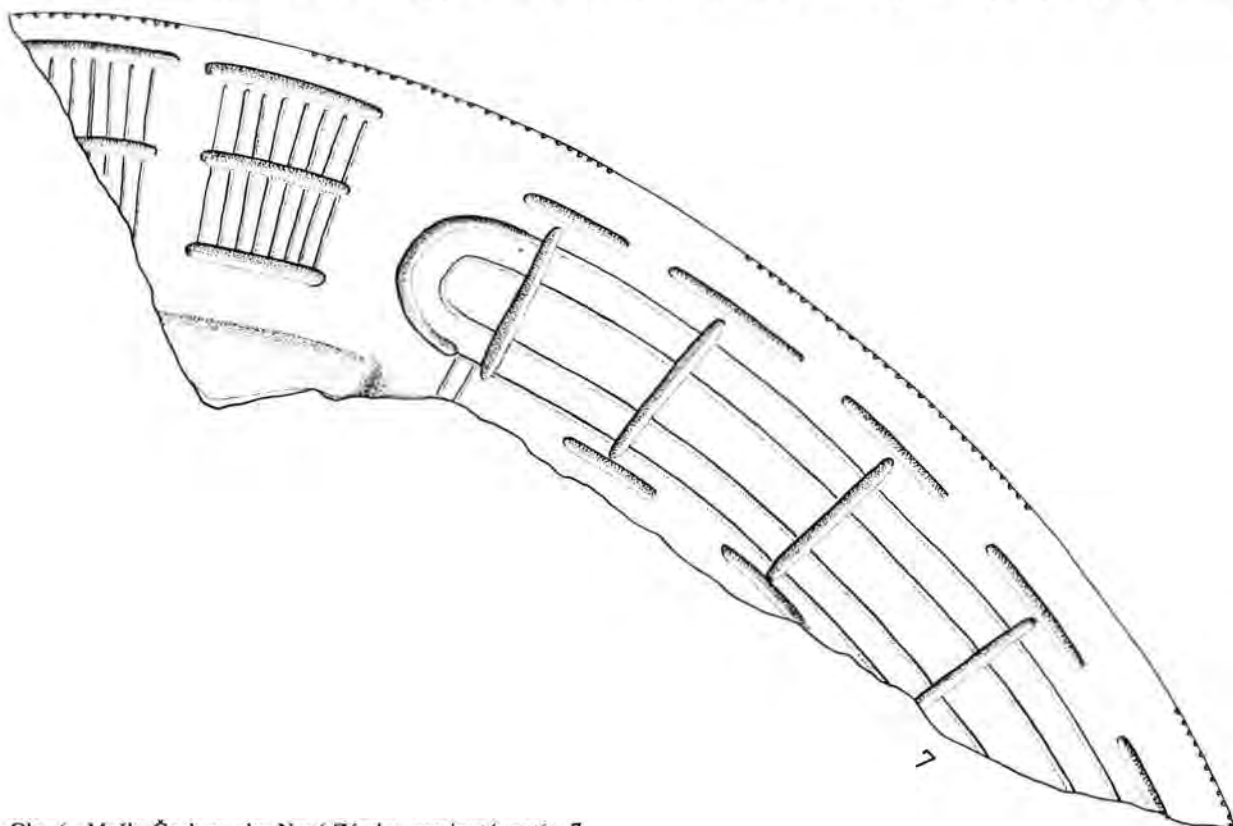
Nálezové prostredie

Z lokality Mužla-Čenkov pochádza doteraz 45 zlomkov antropomorfnej a zoomorfného plastiku. Z tohto množstva 12 kusov (26,7 %) patrí do prvej

skupiny, 33 kusov (73,3 %) do druhej skupiny. Ako vidno na obrázku 2, jej rozptyl na skúmanej ploche nie je rovnomerný. Najväčšiu koncentráciu dosahuje v sektoroch H–K/5–9 a v sektoroch C–E/6–9. Táto situácia je zjavne daná najväčšou koncentráciou objektov v uvedených častiach plochy. Čo sa týka bližších nálezových okolností, zo 192 objektov sa plastika vyskytla v pätnástich, čo je iba 7,8 %. Ďalšie exempláre sú sekundárne nálezy z mladších objektov a z kultúrnej vrstvy.

Z pätnástich železovských objektov pochádza celkom 21 exemplárov (v štyroch prípadoch sa vyskytli dva kusy v jednom objekte), čo predstavuje 46,7 %. Sekundárne nálezy z mladších objektov predstavujú šesť exemplárov – 13,3 % a do tretej skupiny (z vrstvy) patrí osemnásť kusov – 40 %. Iba 46,7 % artefaktov možno použiť na presnejšie posúdenie nálezového prostredia plastiku. Pätnásť objektov obsahujúcich plastiku možno rozdeliť na materiálové jamy – sedem (46,6 %), zásobnicové jamy – štyri (26,7 %) a jamy s bližšie neurčitou funkciou taktiež štyri (26,7 %).

Ak porovnáme druhové zastúpenie plastiku v jednotlivých druhoch objektov, zistíme, že v materiálových i zásobnicových jamách sa vyskytujú oba druhy plastiku (antropo- i zoomorfná), v bližšie neurčitých iba zoomorfná. Takmer polovica – 10 kusov (47,6 %) – sa našla v jamách prvej skupiny, sedem

Obr. 6. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky, rozvinutý motív 7.

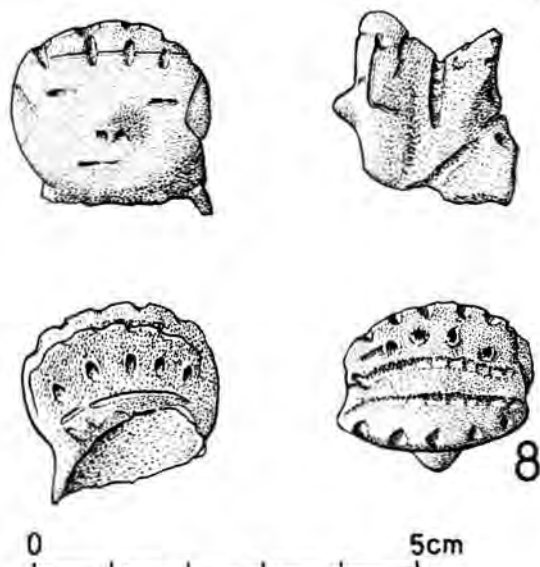
(33,3 %) v jamách druhej skupiny a štyri (19 %) v jamách tretej skupiny. Podľa druhov plastiek z jednotlivých objektov z piatich antropomorfných exemplárov sa štyri našli v materiálových jamách, jeden v zásobnicovej, z dvanástich zoomorfných je počet v oboch druhoch jám rovnaký. V prípade sekundárnych nálezov (druh objektu nie je samozrejme rozhodujúci) a nálezov z vrstvy možno iba konštatovať ich väčšiu koncentráciu v sektoroch C–E/5–9, v ktorých však na druhej strane sú iba dva objekty s nálezmi plastiek.

Nemožno sledovať ani rozptýl jednotlivých fragmentov patriacich jednému kusu, keďže iba v šty-

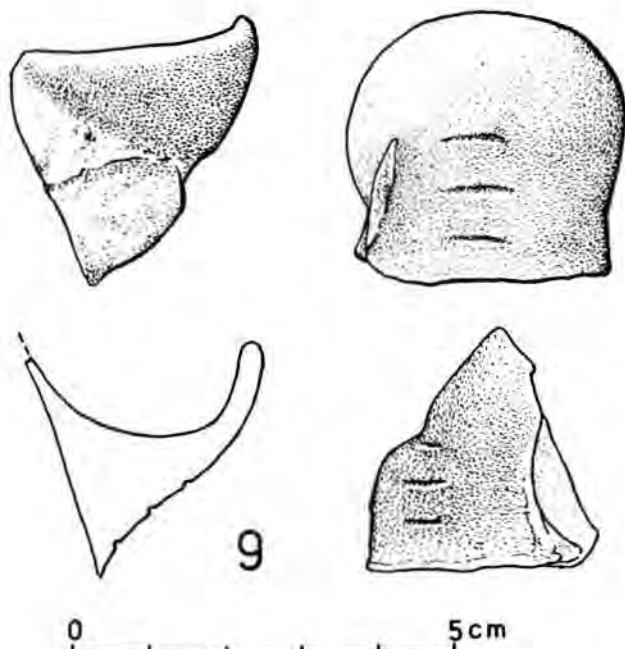
roch prípadoch sa vyskytli k sebe patriace zlomky a to 44 a 45, pochádzajúce nepochybne z jednej nádoby zo sektorov C/9 a C/8, 1 zo sektorov D/9 a D/8, v oboch prípadoch boli od seba málo vzdialené. Kým zoomorfné výčnelky 44 a 45 (i keď z jednej nádoby) rátame samostatne, u 1 a 6 oba fragmenty berieme ako jeden. Ak by boli totiž spodné časti nájdene samostatne, bez horných so znázornením tváre, nie je pravdepodobné, že by boli považované za súčasť nádob s antropomorfným dekorom, keďže výzdoba tohto druhu nie je ojedinelá ani na bežných nádobách. Podobne je tomu i pri 7 (štyri zlomky z jedného objektu), kde samostatne nájdenná zadná časť by tiež neevokovala prislusnosť k nádobe s antropomorfným dekorom. Výzdoba bezprostredne za hranicou zobrazenia tváre je prevažne tvorená hlbšou rytou líniou, čím sa zoslabuje črep, čo je častou príčinou odlomenia. Táto výzdoba je natoľko rôzna, že súvislosť s antropomorfným zobrazením úplne uniká. Je preto pravdepodobné, že nádoby so zobrazeným obličajom sa vyskytovali v hojnejšom počte, ako ich nachádzame, lebo ich objektívne rozpoznanie často nie je možné. Treba si tiež uvedomiť, že zobrazenie tváre zaberalo iba malé, resp. u veľkých nádob iba nepatrné percento plochy nádoby a možnosť jeho nájdennia je tomu úmerná. Podobná situácia je nakoniec i pri všetkých ostatných aplikovaných plastických zobrazeniach.

Plastiky sa nachádzali v rôznych hĺbkach v bežnej výplni objektov spolu s črepovým a osteologickým materiálom, mazanicou, prípadne ďalšími drobnými nálezmi. Ani druhom výplne a obsahom sa objekty výraznejšie neodlišovali od ostatných. Výnimku tvorí iba objekt 28 s deštrukciou ohniska, ktorého funkcia však nie je celkom jasná. Ani situovanie objektov na sídlisku nepoukazuje na ich významnejšie postavenie, možno iba konštatovať, že sa nachádzali zhruba v centrálnej časti osady. Malý počet nálezov plastiek v sektoroch A–F/13–24 je zapríčinený jednak menším množstvom objektov na tejto ploche, v neposlednom rade i faktom, že nie je definitívne doskúmaná.

Ako teda vyplýva z uvedeného, nálezové prostredie nám pre interpretáciu plastiky poskytuje iba minimálne informácie. Miesto nálezu schopné bližšie vypovedať o použití plastiky, či už ide o obetné jamy, ako napr. na lokalite Eggendorf am Walde (Maurer, 1982, s. 81), svätyne z okruhu tripolskej kultúry (Pogoževa, 1983, s. 111–115), balkánskeho neolitu (Todorova, 1986, s. 203–206) alebo z Potisia (Hegedüs – Makkay, 1987, s. 92–103, obr. 3, 4), zo želiezovskej skupiny zatiaľ nepoznáme, ale ho môžeme v istej forme iba predpokladať.

Obr. 7. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

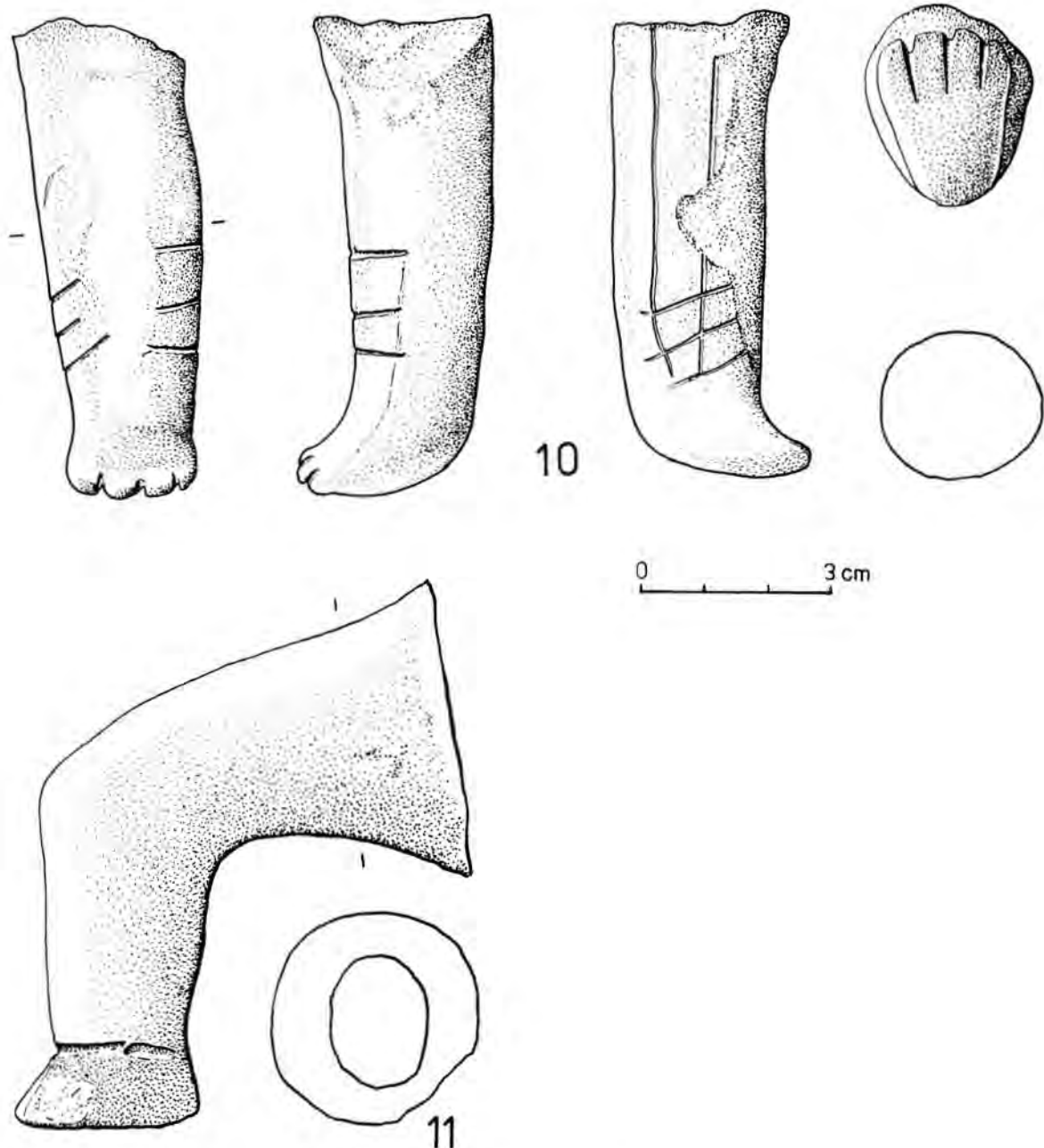

Obr. 8. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

Technologické aspekty plastiky

Kto vyrábal plastiku? Na túto otázku sú rozdielne názory. V. Podborský (1983, s. 73; 1985, s. 105) dospel k názoru, že antropomorfná plastika je dielom ľudových tvorcov a nie remeselným výrobkom, ako to napr. tvrdí F. Hautmann (1931, s. 67). Pre posúdenie tejto otázky je nevyhnutné preskúmať technologické aspekty plastík a podrobiť ich trasologickému štúdiu. Napriek tomu je však pravdepodobné, že i po podrobnom štúdiu nebude možné otázku, či išlo o výrobok špecializovaného výrobcu, jednoznačne vyriešiť, ale skôr sa iba prikloniť k tomu alebo onomu názoru. Tým sa však dostávame k dôležitej

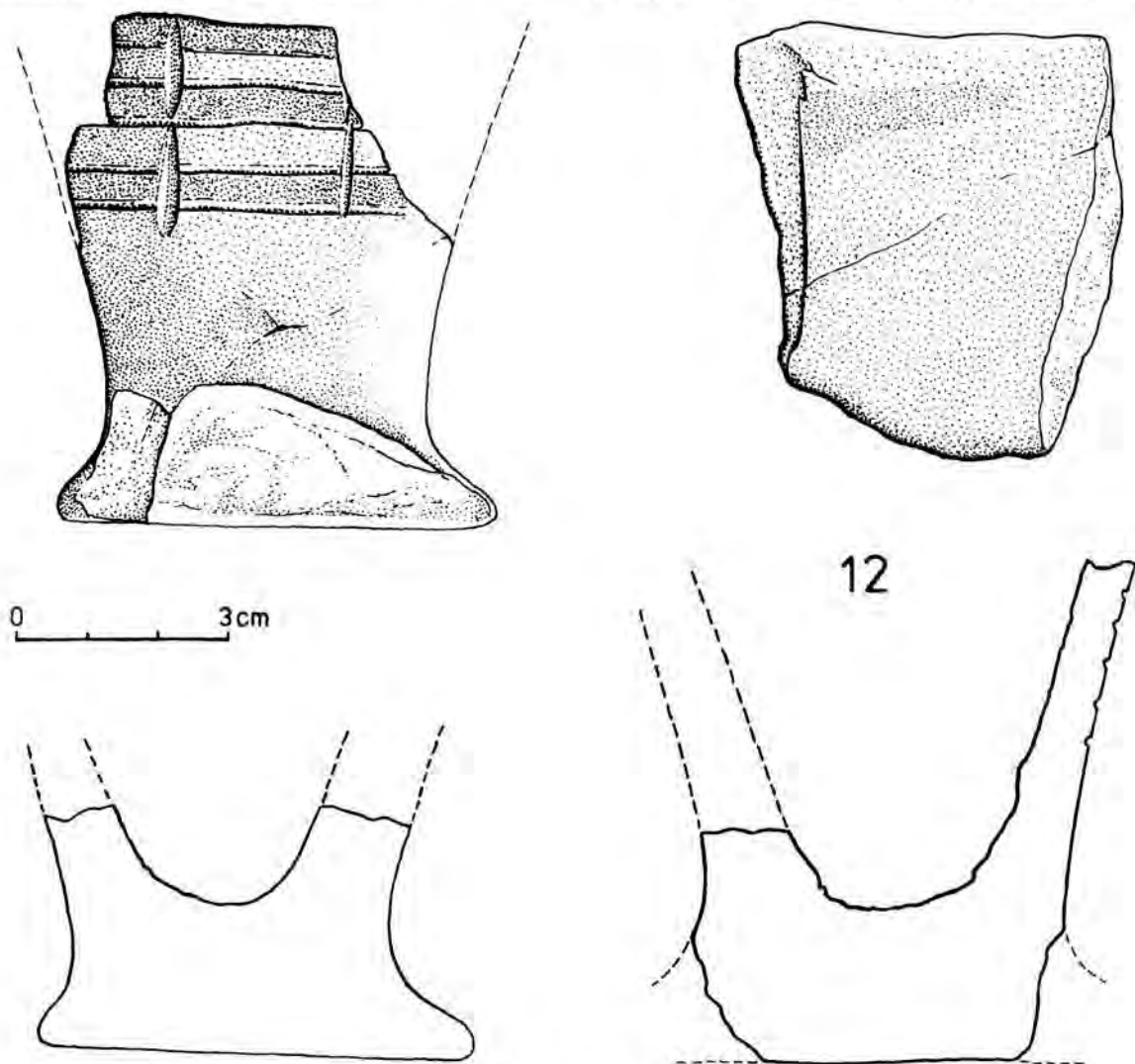
otázke, či pre obdobie neolitu možno rátať s úzkou špecializovanou výrobou a do akej miery. Je zrejmé, že remeselnú výrobu určenú pre tovarovú výmenu nemožno ešte predpokladať. Istotne však treba počítať s užšou špecializáciou minimálne v rámci jednotlivých osád. Príklad špecializovanej výroby v rôznych odvetviach možno dobre sledovať v lengyelskej osade na lokalite Brześć Kujawski (Grygiel, 1986, s. 43–270). Staršie názory, že keramika bola predovšetkým dielom žien (nemožno úplne vylúčiť) a vyrábala sa v každej domácnosti pre vlastnú potrebu (Novotný, 1958, s. 29), sú málo pravdepodobné. Ak sa vyrábala v domácnostiach, išlo skôr o jednoduchý hrubší tovar. Výroba kvalitnej kera-

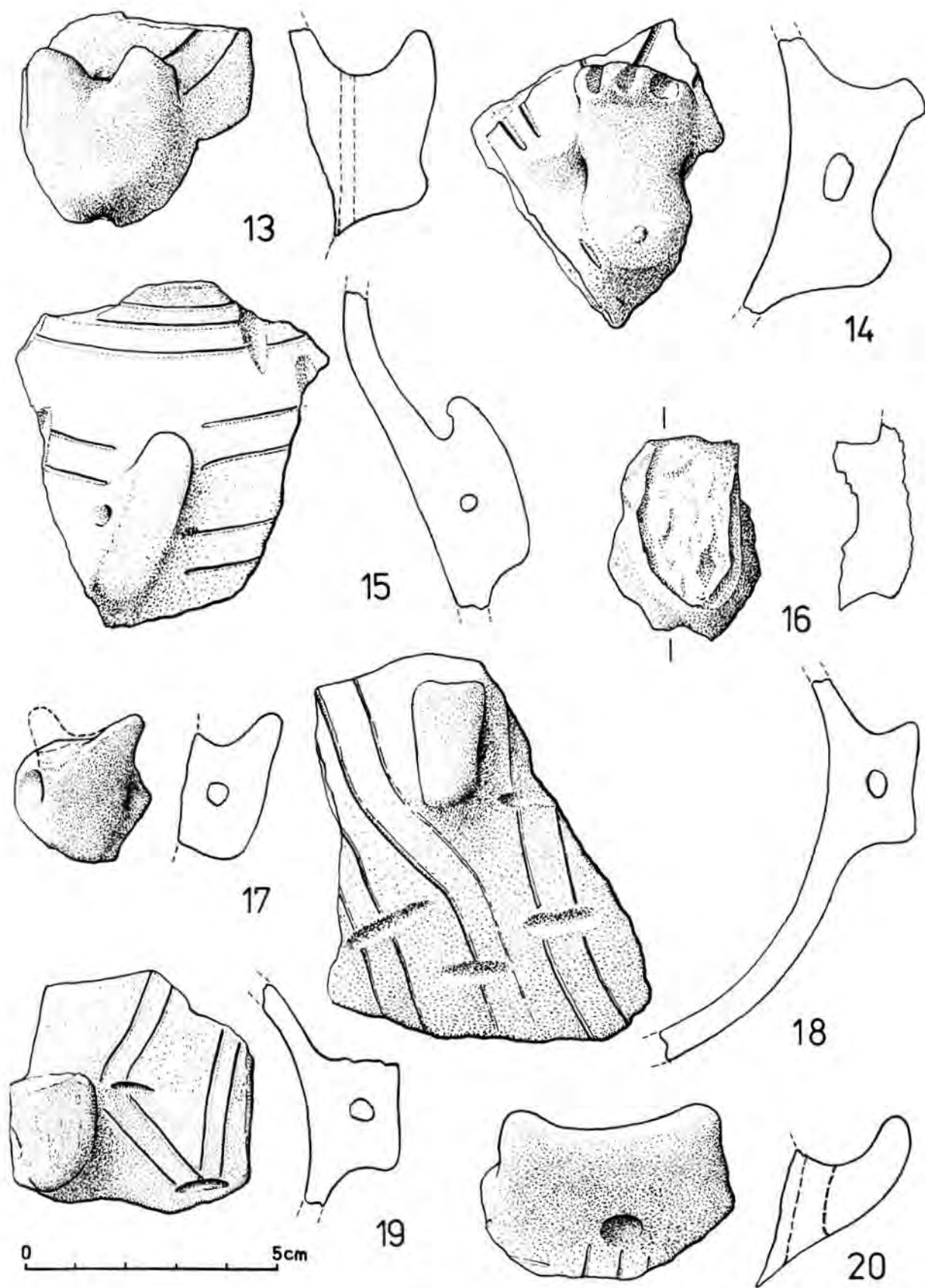
Obr. 9. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

miky totiž vyžaduje istú zručnosť, skúsenosti a dobré znalosti technológie a postupu výroby, čo je nevyhnutné najmä pri vyhotovovaní veľkoobjemových zásobníc. Na celkový výsledok istotne vplývali i ďalšie faktory: stupeň špecializácie, kvalita používanej suroviny, „dopyt“ po určitom druhu keramiky a najmä funkcia a použitie. V neposlednom rade však treba brať do úvahy i individuálne majstrovstvo tvorcov. Porovnanie keramického materiálu z jednotlivých lokalít by mohlo pomôcť pri interpretácii rôznych faktorov. Kým napr. na sídlisku v Mužli-Čenkove prevažuje polohrubá a tenkostenná keramika, dobre vypracovaná a vo veľkej miere maľovaná, na sídlisku v Patinciach (vzdialenosť 13 km) má prevahu hrubá, nemaľovaná. Rovnako i počet aplikovanej plastiky je výrazne nižší, úplne chýbajú znázornenia obličajov (informácia I. Chebena). Tieto faktory sa však týkajú keramiky skôr všeobecne. Pre nádoby s aplikovanou plastikou bude skôr rozhodujúci ich význam a použitie.

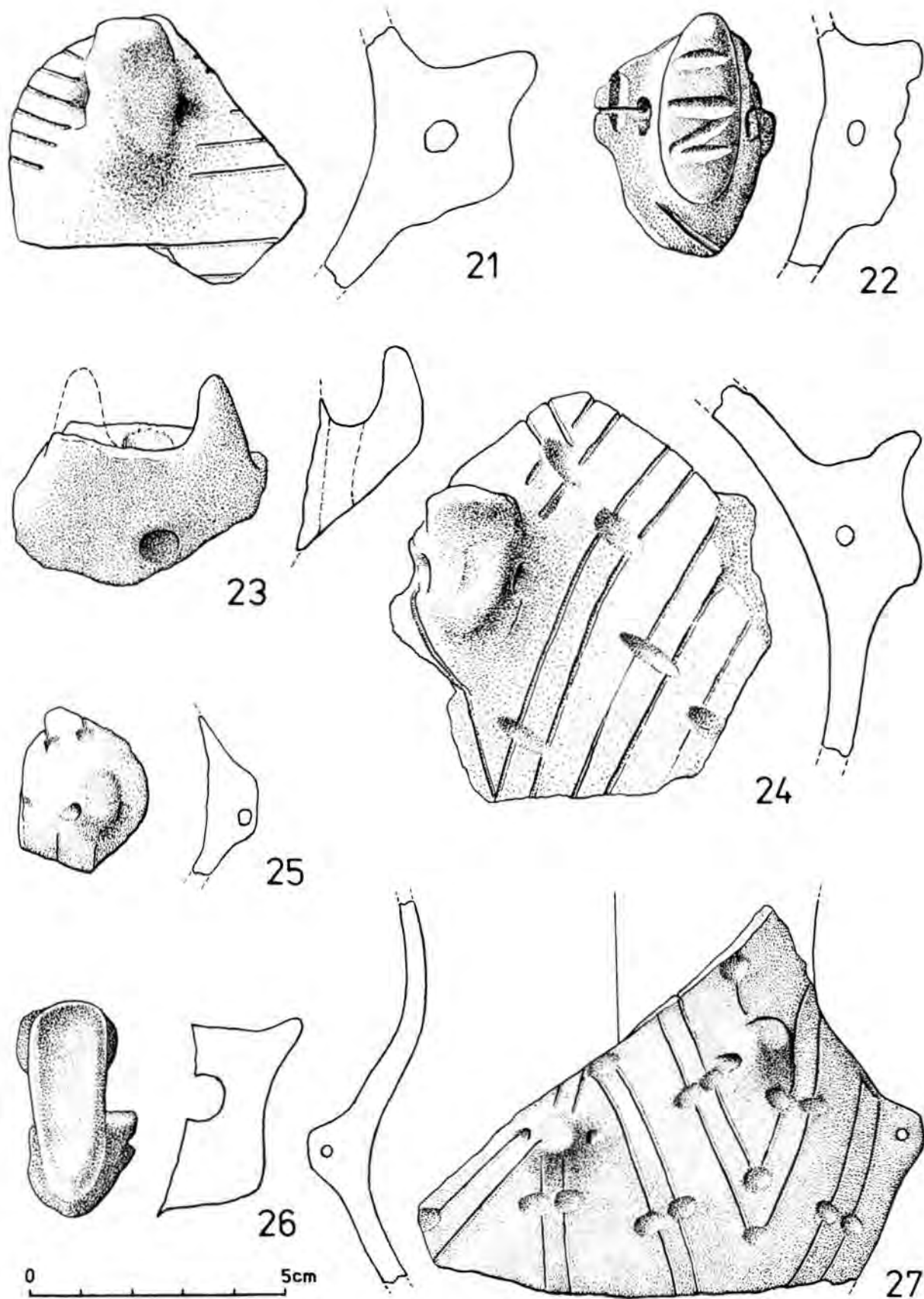
Kým v prípade voľnej plastiky je možnosť jej výroby jednotlivými tvorcami pravdepodobná a tvarová uniformita vyplýva z povedomého rodového kánonu (Podborský, 1985, s. 106), pri niektorých druhoch aplikovanej plastiky by sme sa skôr prihovárali za jej špecializovanú, resp. „špecializovanejšiu“ výrobu. Ľudová výroba je pravdepodobnejšia v prípade obetných darov ako v prípade zobrazenia istého kultového symbolu. Obetný dar s výrazne jednorazovým použitím vyžadoval skôr iba istú formu ako dokonalejšie prepracovanie. Ak však antropomorfné nádoby mali slúžiť pri rituálnych úkonoch, ako napr. schránky obetnej potreby, je pravdepodobné, že ich vypracovaniu bola venovaná väčšia pozornosť. O tom svedčia i fragmenty nádob z Mužle-Čenkova. V prvom rade ide o zobrazenia ľudských tvárí, ktoré sú kvalitne a presne vypracované, s lešteným povrchom (4–6). Čiastočne leštený je i zlomok 2. Zlomok 1 a 3 sú iba kvalitne vyhladené, všetky zobrazenia však nesú stopy červeného maľo-

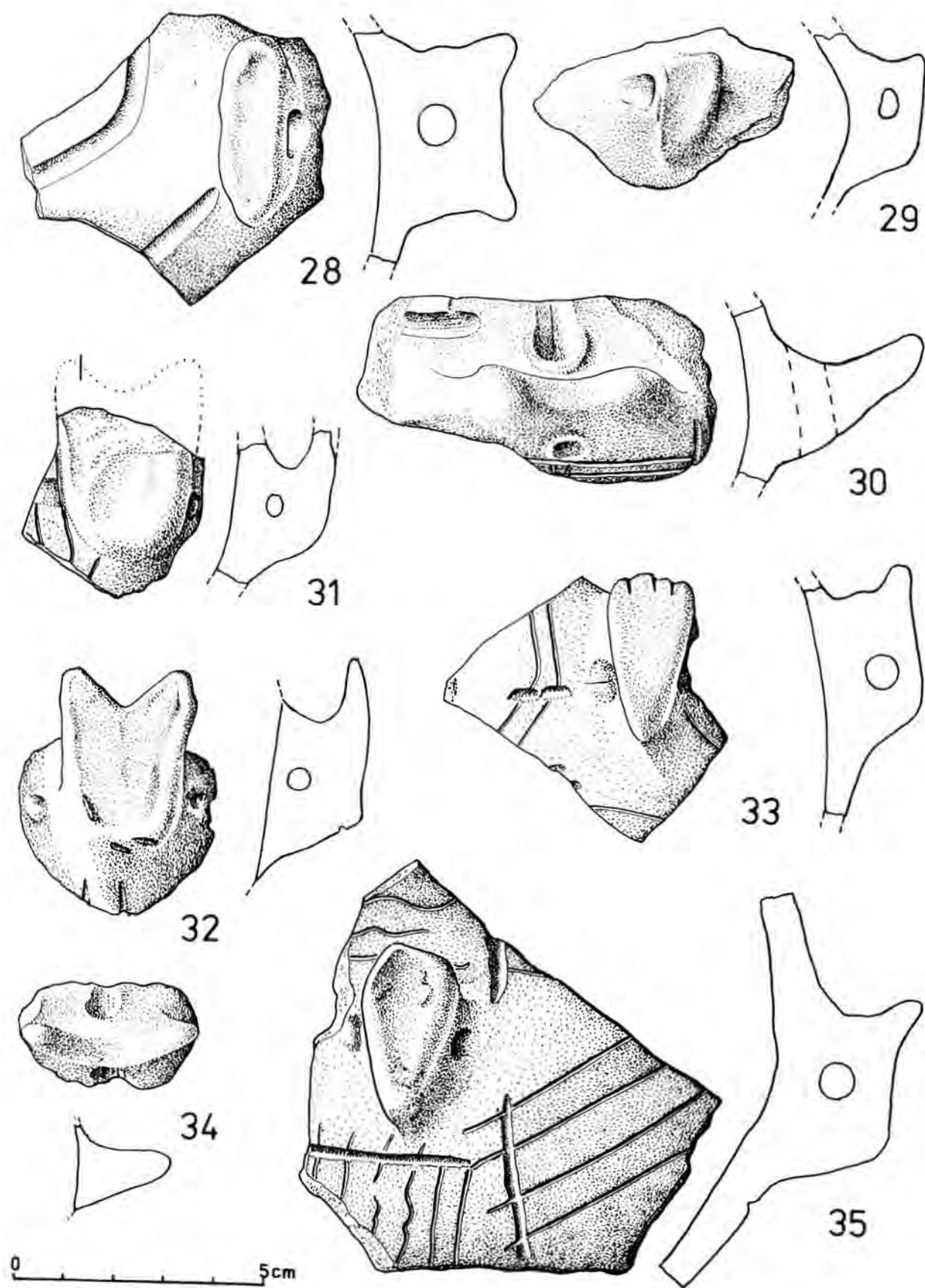
Obr. 10. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

Obr. 11. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

Obr. 12. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

Obr. 13. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

vania. Zvlášť dobre je vypracovaný fragment 7, časť hrdla amforovitej nádoby, kde sa strieda leštená výzdoba s hladenou, pričom hladená vytvára negatívny motív rohov, pôvodne maľovaný žltou farbou.

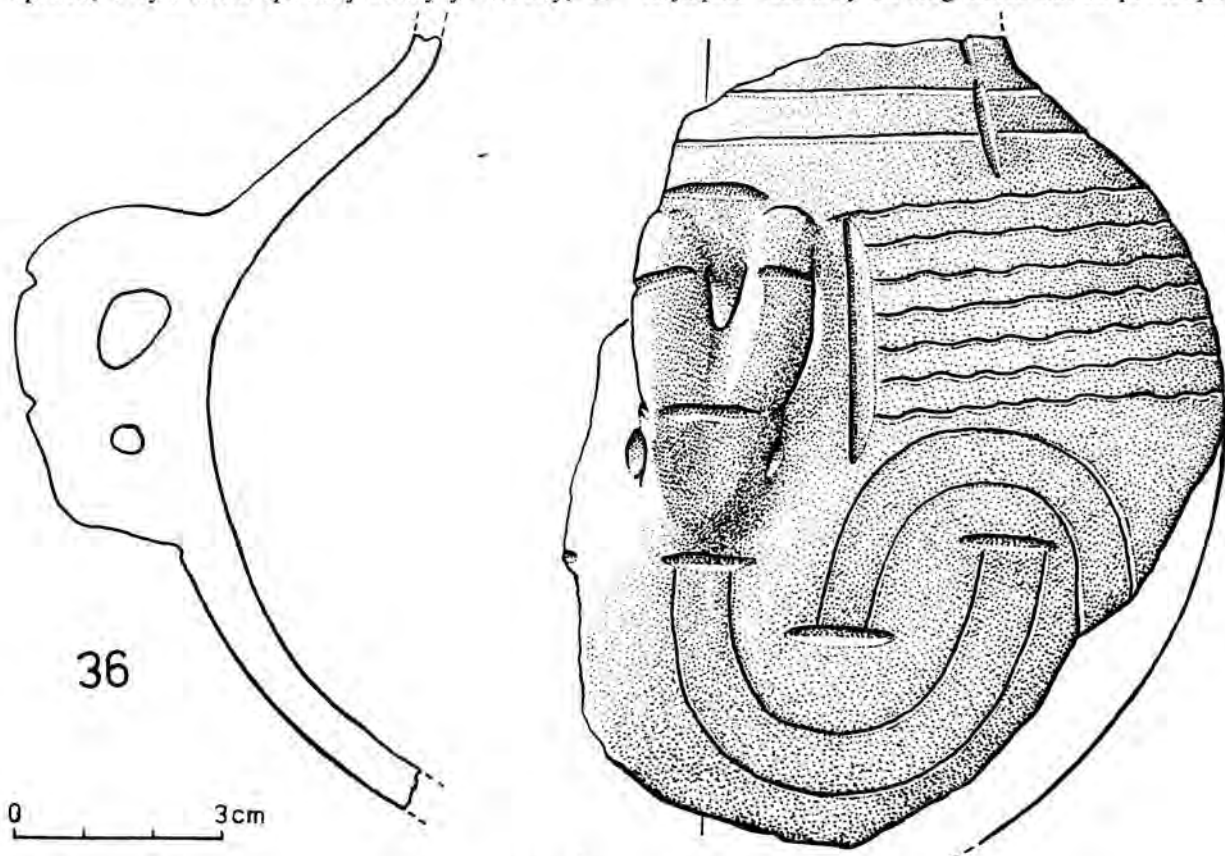
Všetky plastické časti obličajov sú vymodelované priamo z nádob (ani v jednom prípade nebolo zistené nalepenie) a dopracované. Dobre sú vypracované i fragmenty 9 a 8. V prípade fragmentu 9, malej nádoby odlomenej v mieste pripojenia k nosnej časti, možno dobre sledovať technologický postup. Najprv bola pripojená spodná časť znázorňujúca ruku, na ňu samostatne zhotovená nádobka a povrch bol zahladený a vyleštený. Pri fragmente 8 bola hlavička zhotovená samostatne a prilepená k nosnej časti zamazaním, bez spojovacích článkov. V jednom prípade (fragment 5) možno sledovať jemné predkreslenie rytých línií.

Trochu rozdielna je situácia pri antropomorfných nôžkach 10 a 11, ktorých povrchová úprava je vypracovaná relatívne menej starostlivo. Nôžka 10 bola pripojená k hlavnej časti iba zamazaním, stopy spojenia kolíkom alebo čapom sa nezistili. V prípade nôžky 11 nie je vylúčené použitie spojovacej pomôcky, hoci výrazne preukázateľné stopy sa taktiež nezistili. Zlomok 12 má znovu dobrú povrchovú úpravu, s výnimkou spodnej strany je leštený, so

stopami maľovania. Vnútrná časť je vypracovaná dvoma spôsobmi. Horná časť je hrubo hladená, spodná (dno) upravená iba pomocou dreveného či kosteného nástroja. Rozhranie medzi týmito dvoma spôsobmi úpravy nám zrejme ukazuje, pokiaľ bol výrobca schopný dosiahnuť pri hladení prstom, na základe čoho možno predpokladať i výšku nádoby.

Kým antropomorfné zobrazenia sú až na menšie výnimky pomerne dobre vyhotovené, opačná situácia je pri zoomorfných, ktoré sú zhotovené vo viacerých prípadoch povrchné, bez dokonalejšej úpravy. Navodzuje dojem, že boli ponechané v tom stave, v akom boli vymodelované, bez ďalšieho dotvorenia, resp. upravenia. Svedčia o tom stopy odtlačkov prstov, príp. papilárných línií pri hrubom zahladení. Na prevažnej väčšine z nich však možno vidieť stopy červeného maľovania, na niektorých je veľmi dobre zachované. Výnimku medzi zoomorfnými zobrazeniami tvorí fragment amforovitej nádoby 36, ktorého povrchová úprava a vypracovanie v ničom nezaostáva za zobrazeniami ľudských tvárí.

Čo sa týka pripojenia výčnelkov na nádobu, pri fragmentoch 13, 16, 19, 20, 23, 32–35, 38 a snáď i 39 môžeme vďaka „priaznivému“ odlomeniu vidieť, že boli nasadené na malý čap, vytiahnutý zo steny nádoby, a následne zamazané. Tento postup je najlepšie viditeľný na fragmente 16. Je pravdepo-

Obr. 14. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

dobné, že podobným spôsobom boli nalepené i ostatné, nepoškodené výčnelky. Od nich sa odlišujú exempláre 44 a 45, ktoré boli do steny nádoby upevnené pomocou masívnych čapov, ako i č. 25 a 27, vymodelované priamo z nádoby.

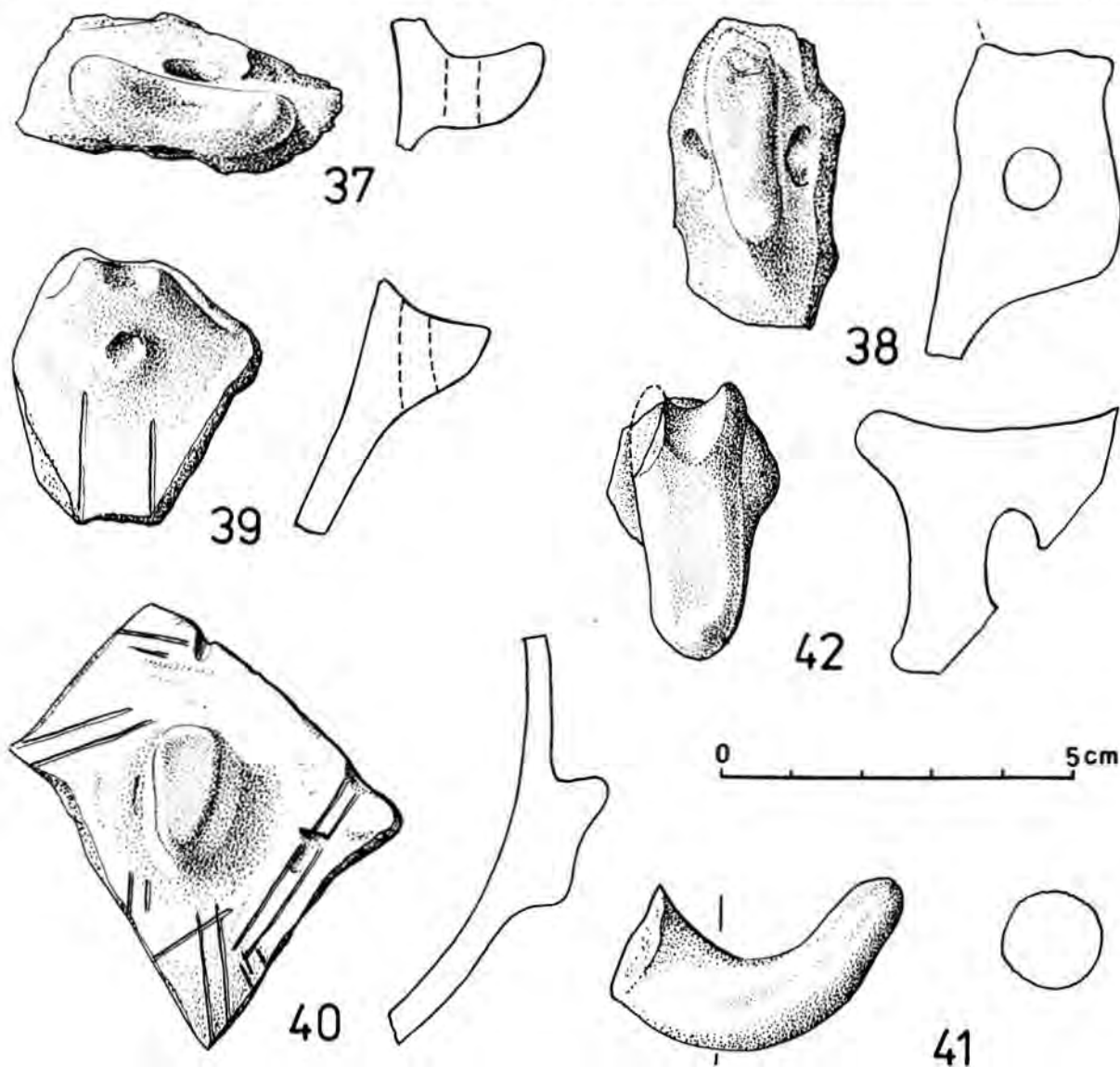
Možno teda na záver konštatovať, že antropomorfnej plastike bola v porovnaní so zoomorfnou venovaná pri vypracovaní väčšia pozornosť. Či už to bolo v súvisi s jej významom alebo špecializovanejšou výrobou (napr. výroba konkrétnych kultových nádob mohla byť výsadou iba niektorých jedincov), nebude v našich silách objektívne doložiť.

Klasifikácia plastiky

Pri podrobnejšej kategorizácii plastiky z Mužle-Čenkova sa objavuje otázka, či ide o plastiku samostatnú alebo aplikovanú. Vo väčšine prípadov

možno na túto otázku jednoznačne odpovedať. Pochybnosti sa vynárajú iba pri zlomkoch 8, 9 a 43, v menšej miere pri fragmentoch 10 a 11. Pre obe verzie možno nájsť argumenty, keďže ani v jednom prípade nie sú terakoty, najmä vzhľadom na ich fragmentárnosť, jednoznačne klasifikovateľné. Proti zaradeniu k figurálnej plastike hovorí azda jej doterajšia absencia v železovskej skupine, čo však ako hlavný argument nemôže byť dostačujúce. Všimnime si teda jednotlivé nálezy podrobnejšie.

Hlavička antropomorfnej plastiky 8 je odlomená v mieste pripojenia k telu. Celkove sa jej najviac približuje hlavička idolu z Gaukönigshofenu (Wamser, 1980, obr. 1, 2) a možno i hlavička plastiky z Cífera-Páca (Kolník, 1980, s. 143–144, obr. 73: 1a–c). Spoločnými znakmi sú oválna tvár, plastický nos a línia oddeľujúca tvár od znázornenia účesu. Tvár čenkovskej hlavičky je však viac plochá, rytými

Obr. 15. Mužle-Čenkovo, okr. Nové Zámky.

líniami sú znázornené oči a ústa, po stranách tváre pravdepodobne i uši. Celkove sú hlavičky z Gaukönigshofenu i Cífera-Páca vytvorené jednoduchšie. Kým u jednej je účes zobrazený jamkami v podobe obilných zŕn a u druhej ryhami, u čenkovského exemplára je zložitejší. V jeho prípade môžeme hľadať analógiu skôr na idole z lokality Bicske-Galagonyás (Makkay, 1972, s. 18, tab. 13), kde hlavne zadná časť svojím stvárnením a oddelením od tvárovej pripomína hlavičku z Čenkova. Hoci je teda každá iná, štýlovo sú si veľmi blízke. Rozdiely vyplývajúce z geografického i chronologického aspektu (uvedené tri exempláre možno zaradiť do kultúry so staršou lineárnou keramikou) sú pochopiteľné. Otázne je, či ide o zobrazenie účesu alebo pokrývky hlavy. Kým pri exemplároch z Gaukönigshofenu, Cífera-Páca a tiež z lokality Bicske-Galagonyás ide skôr o účes, existencia otvorov v zadnej časti čenkovskej hlavičky by sa prihovárala skôr za pokrývky hlavy. Nie je vylúčené, že ide i o spojenie týchto dvoch funkcií, čo by mohlo podporovať znázornenie predného dielu, ako i pravdepodobne čelovej časti. Ako tretiu možnosť treba pripustiť zobrazenie masky. Nás však zaujíma najmä interpretácia, ktorá je v uvedených prípadoch rôzna. Kým L. Wamser (1980, s. 33, obr. 8) považuje idol z Gaukönigshofenu za samostatnú sediacu plastiku držiacu nádobu, J. Makkay (1972, s. 18) pokladá idol z lokality Bicske-Galagonyás za aplikovanú plastiku na pleciach nádoby, držiacu nádobu alebo dieťa. Za aplikovanú považuje figúrku z Cífera-Páca i T. Kolník (1980, s. 144). V našom prípade však otázka príslušnosti k samostatnej či aplikovanej plastike zostane otvorená najmä vzhľadom na fakt, že máme k dispozícii iba samotnú hlavičku.

O niečo lepšiu šancu na určenie nám azda ponúka fragment 9, mala nádobka so znázornením ruky s prstami na spodnej strane. Možno ju považovať po prvé za súčasť voľnej plastiky, ako ukazujú paralely z Erfurtu (Höckmann, 1965, obr. 6: 1), Nového Bečeja (Grbić, 1954, obr. 1–4) a už spomínaného Gaukönigshofenu (Wamser, 1980, obr. 8), teda za sediace postavy držiace nádobu. V takomto prípade

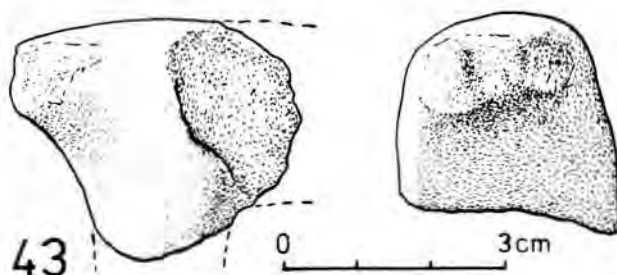
by ako analógia mohla prichádzať do úvahy iba plastika z Erfurtu, držiaca nádobku vo výške hrude, keďže ostatné ju majú položenú na kolenách. Druhou možnosťou je predstava, že ide o stojacu plastiku nesúcu nádobu, podobne ako soška ženy z Nových Vozokán (Vladár, 1979, s. 31, obr. 11, 12). Svojím charakterom i rozmermi sa veľmi približuje k čenkovskej nádobke. Tretím možným výkladom je aplikácia na väčšej nádobe ako v prípade známeho nálezu z Mohelnice (Tichý, 1958, s. 1–14, obr. 2–4). Rovnakého charakteru sú zrejme i fragmenty z Mainstockheimu, Untereisenheimu a Zilgendorfu (Wamser, 1980, obr. 6: 1–12), Merseburgu (Kaufmann, 1976, obr. 11: I), ako i Arnsbachu (Gabriel, 1979, s. 151, tab. 45–407.39.1) a snáď i z Boskovštejna (Tichý, 1958, s. 5–6, obr. 5: 2). Všetky uvedené exempláre majú spoločný znak, ktorým je spojenie oboch nádob otvorom, čo je v porovnaní s čenkovským zlomkom zásadný rozdiel a tým bude zrejme rozdielna i funkcia. I keď absencia otvoru ešte neznamena príslušnosť nášho exemplára k voľnej plastike, domnievam sa, že takýto výklad je pravdepodobnejší.

Za jedinou samostatnú zoomorfnú plastiku možno azda považovať fragment 43. Ide o zadnú časť bližšie neurčiteľného zvieraťa (dobytka, pes?). Svojím masívnym stvárnením (pôvodná výška ca 5–6 cm, dĺžka do 10 cm) vyvoláva skôr dojem voľnej než aplikovanej plastiky. Keďže subjektívny dojem nemôže byť určujúci a aj s prihliadnutím na jedinou známu samostatnú plastiku býka z Bajča, ktorá je značne útlejšia (informácia I. Chebena), zostane táto otázka otvorená. Uvedenými tromi exemplármi sme vyčerpali možnosti klasifikácie niektorých plastiek ako samostatných predmetov. Všetky ostatné sú, s drobnými pochybnosťami pri fragmentoch 10 a 11, jednoznačne určiteľné ako aplikovaná plastika.

Antropomorfná aplikovaná plastika

Pre klasifikáciu antropomorfnej aplikovanej plastiky akceptujeme delenie V. Podborského (1985, s. 110), ako ho použil pre plastiku kultúry s moravskou maľovanou keramikou. Delí ju na dve skupiny: 1. antropomorfné nádoby, 2. iné aplikované antropomorfné motívy. Rovnako sa prikláňame k jeho názoru, že najvhodnejším delením prvej skupiny bude klasifikácia M. Ličku (Lička – Bareš, 1979, s. 87), ktorý rozlišuje:

1. vlastné antropomorfné nádoby, t. j. nádoby s prevažujúcimi znakmi voľnej plastiky;
2. nádoby s antropomorfnými atribútmi – udržiavajú znaky bežnej nádoby, iné časti majú tvar tela

Obr. 16. Mužla-Čenkov, okr. Nové Zámky.

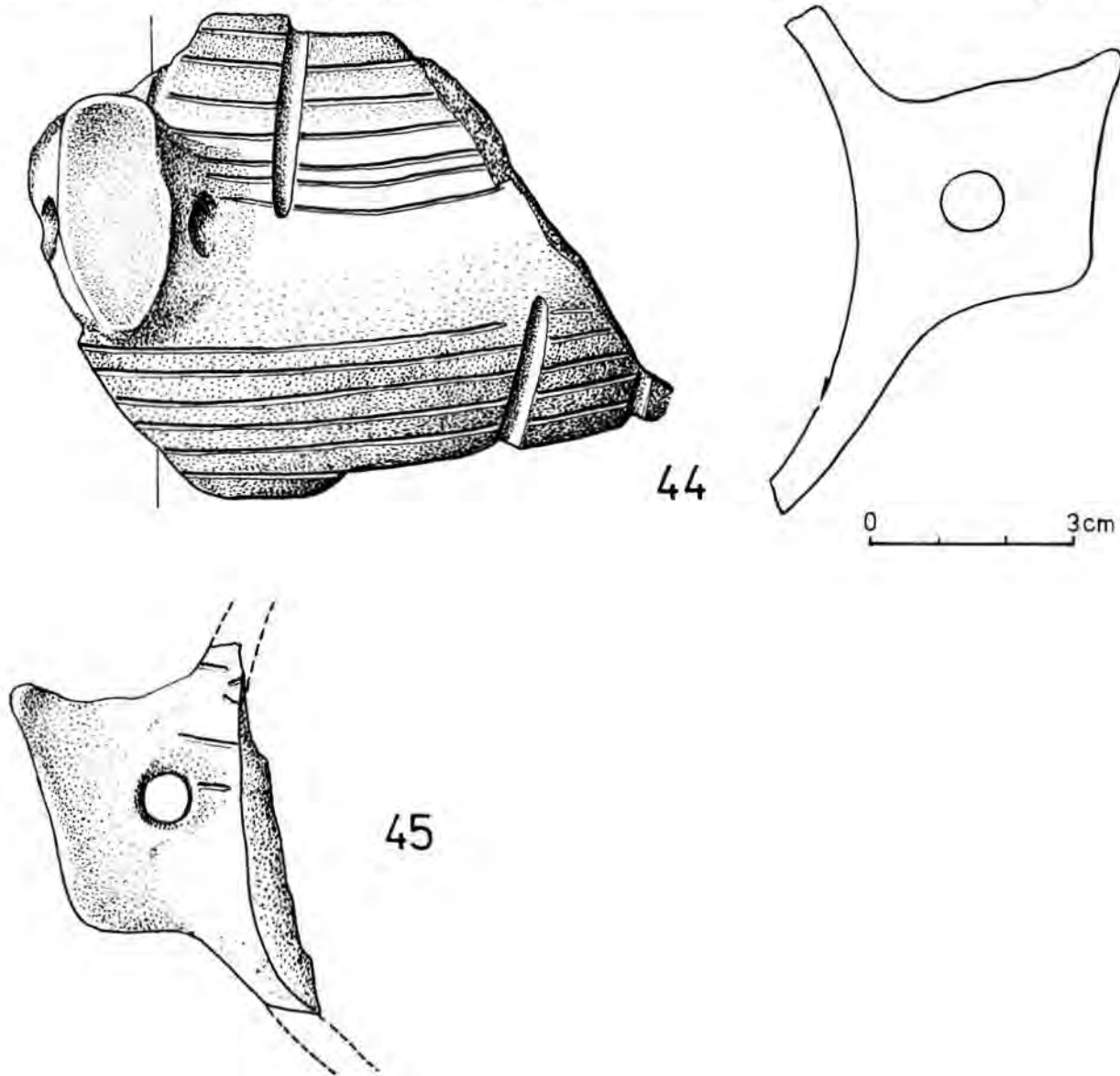
alebo jeho časti, príp. môžu byť doplnené o ďalšie antropomorfné prvky;

3. nádoby s antropomorfným dekorom – tvarovo bežné nádoby obohatené o antropomorfné apliky.

Podľa tohto delenia sa v materiáli z Mužle-Čenkova vlastné antropomorfné nádoby nevyskytujú. Zastúpená je iba druhá a tretia skupina. Do druhej skupiny môžeme zaradiť fragmenty 10, 11 a 12.

Zlomok 10 je plná rovná antropomorfná nôžka zaoblene prechádzajúca v chodidlo (uhol 110°) so znázornenými štyrmi prstami. Hoci poznáme viacero modelov nôh železovskej skupiny z Dvorov nad Žitavou (Pavúk, 1969, obr. 40: 5, 7), Patiniec (informácia I. Chebena) atď., nôžky tohto druhu sa doposiaľ vyskytli iba v Bajči (vystretá rovná noha s naznačeným kolenom s plochým chodidlom, informácia I. Chebena) a Blatnom (vystretá noha s menej

výrazným chodidlom, informácia J. Pavúka). Z Dvorov nad Žitavou pochádzajú plné nohy s plochým výrazným chodidlom, z Patiniec tiež dve s plochými chodidlami a jedna so zaobleným v tvare papuče. Vo všetkých prípadoch ostali iba spodné časti, kým v našom sa zachovala celá vystretá noha, odlomená v mieste pripojenia. Možno uvažovať o tom, či išlo o voľnú plastiku, alebo nie. Ak pripustíme, že ide o voľnú plastiku, musela by dosahovať výšku ca 18–25 cm. Vzhľadom na zaoblené sformovanie chodidla ju však nemožno samostatne postaviť. Keďže ide o celú nohu, nie je pravdepodobná ani možnosť sediacej postavy. Toto stvárnenie a absencia stability odporujú i funkcii, akú má podobný druh z Blatného (Pavúk, 1981, obr. 19–20), kde sa vyžadujú stabilné podstavy. Pravdepodobná nie je ani možnosť, že patrila nádobe zhotovenej v štýle

Obr. 17. Mužle-Čenkovo, okr. Nové Zámky.

antropomorfných nádob zo Svodína (*Pavúk, 1981, obr. 23, 24*). Mimo okruhu železovskej skupiny by sme mohli uviesť viacero analógií. Celkovým výzorom sa najviac približujú exempláre z Zilgendorfu (*Höckmann, 1965, obr. 5: 8*) a Vedrovic (*Ondruš, 1965, s. 34, obr. 3*), kde sa však interpretácia prikláňa k voľnej plastike. V našom prípade mohlo ísť skôr o nádobu s troma až štyrmi nôžkami. To by však na druhej strane mohlo poukazovať i na zoomorfnú nádobu.

Zlomok 11 predstavuje masívnu dutú nôžku, zohnutú v kolene, s rovným chodidlom a odlomenými prstami. V tomto prípade ide jednoznačne o nohu pripojenú k nádobe na spôsob svodínskych antropomorfných nádob (*Pavúk, 1981, obr. 23–24*). Celkové vypracovanie svedčí o tom, že ide o pravú nohu.

Od oboch predchádzajúcich sa odlišuje fragment 12. Ide tiež o znázornenie nohy, ale jeho funkcia je odlišná. Ide zrejme o pohár v podobe ľudskej nohy, čo napovedá masívna, i keď asymetrická podstava. Ak je to skutočne pohár, potom nemá v železovskej skupine obdobu. Najbližšiu analógiu nachádzame až v kultúre s moravskou maľovanou keramikou v pohári z Vedrovic (*Podborský, 1985, s. 56, tab. 119: 7*). Ak porovnáme oba exempláre, vychádza nám (odhliadnuc od niektorých detailov) až vzácna zhoda. Pôvodná výška mohla byť 11–13 cm, o čom svedčí rozhranie zahľadenej a hrubo vypracovanej časti vnútri predmetu. Fakt, že vnútorná strana, resp. iba dno, nebola vypracovaná dokonalejšie, nemusí ešte funkciu pohára odporovať. V súvisi s vypracovaním vnútra sa vynára ešte jedna možnosť, či nešlo o dvojdielny kus, vyhotovený podobne ako vtáčia nádoba s ľudskou nohou z hrobu 205 v Aszóde (*Kalicz, 1985, s. 61, obr. 75*), ktorého spodná (uzatvorená) časť je vnútri tiež hrubo vypracovaná. Nakoniec mohlo ísť i o nádobu na nôžkach. Napriek tomu sa domnievam, že interpretácia fragmentu ako pohára bude najpravdepodobnejšia, hoci v prvotnej fáze interpretácie sa uvažovalo i o možnosti jeho opačnej orientácie, o funkciu akéhosi oltárika (*Kuzma – Šalkovský, 1984, s. 132, obr. 70*).

Najpočetnejšie je zastúpená tretia skupina antropomorfných nádob, nádoby s antropomorfným dekorom. Vo všetkých siedmich prípadoch (1–7) ide o zobrazenia ľudských tvárí. K problematike tvárových nádob existuje rozsiahla literatúra, preto sa jej na tomto mieste nebudeme venovať hlbšie, všimneme si iba niektoré problémy.

Ak doposiaľ všetky zobrazenia tvárí na železovskej keramike, s výnimkou Bíne (*Pavúk, 1969, 310, obr. 34: 7*), jedného exemplára zo Štúrova (*Pavúk, 1981, obr. 37*) a ďalšieho z Bajča (informácia I.

Chebená), sa nachádzali na hrdlách amforovitých nádob, v materiáli z Mužle-Čenkova sa vyskytujú hneď štyri (1, 3–5), ktoré pochádzajú z polguľovitých nádob. Okrem 1 ide o nádoby menších rozmerov. Prítomnosť zobrazení tvárí na polguľovitých nádobách môžeme sledovať najmä smerom na západ, kde ich výskyt v lineárnych kultúrach je častejší.

Ak pri zlomkoch 1, 3, 4 a čiastočne i 5 si môžeme urobiť predstavu o ich celkovom vzhľade, zlomky 2, 6 a 7 nám to neumožňujú, lebo zo zobrazení tvárí sa zachovali iba náznaky. V prípade exemplárov 2 a 7 iba časť plastického obočia, na zlomku 6 motív ohraničujúci tvár a plastické ucho, zobrazené však anatomicky opačne. Okrem fragmentu 1, ktorý je výlučne rytý, sú všetky doteraz známe zobrazenia v železovskej skupine plastické. Čisto ryté sú výnimočne aj vo východnej alebo západnej lineárnej keramike. Ako už bolo spomenuté v časti o nálezo-vom prostredí, najčastejšie sú zobrazenia tvárí odlomené pozdĺž línií, ktoré ich ohraničujú. V troch prípadoch (4, 5, 7) nemožno túto výzdobu zistiť, v štyroch (1, 2, 3 a 6) ide zhodne o vlnicovú výzdobu, ktorá je na železovských zobrazeniach tvárí častá, Cífer-Pác, Štúrovo (*Pavúk, 1981, obr. 38, 40*), Bína (*Pavúk, 1969, obr. 34: 7*) a v tomto spojení silne evokuje zobrazenie bradatej tváre. Rovnaký význam môžu mať i priame línie, napr. na exemplároch z Iže a Tupej (*Pavúk, 1969, obr. 34: 2, 6, 8*). Podobná vlnicovitá výzdoba je použitá i na zoomorfnom zobrazení z Cífera-Páca (*Kolník, 1980, obr. 74*), tu však chýba motív trojuholníka ohraničujúceho tvár.

V súvislosti so zobrazením tvárí na nádobách sa dostávame i k jednej z najčastejšie pertraktovaných otázok, a to k znázorneniu písmena M. Motív písmena M je paušálne a prevažne mechanicky chápaný a hľadá sa na väčšine tvárí na nádobách. Prísne geometricky tvarovaný motív M, tvorený jednoduchou alebo dvojitou rytou líniou, je charakteristický najmä pre skupinu Szakálhát a nemožno ho vo všetkých prípadoch zovšeobecňovať. Podobné stanovisko zaujala E. Lenneisová (1976, s. 244) k výkladu motívu M na venuši z Drassburgu. V tomto zmysle (k zovšeobecňovaniu istých skutočností) sa vyjadrila i E. Bánffyová, keď hovorí, že plastiky treba posudzovať nielen podľa štýlu a miesta uloženia, ale i podľa eventuálneho zámerného skomolenia (*Bánffy, 1986, s. 152*). Tým samozrejme nechceme zamietnuť existenciu motívu M vo všeobecnosti. Transformovaný ho môžeme vidieť na zlomku 6, ako i na exemplároch z Cífera-Páca, Štúrova a Blatného (*Pavúk, 1981, okr. 38, 40–42*), Iže i Bíne (*Pavúk, 1969, obr. 34: 7, 8*). Veľkým

problémom je najmä jeho interpretácia, ktorú zrejme nie je možné dôsledne preukázať. Natíska sa otázka, či motív M bol symbolom postavy alebo plodnosti. Ak sa pozeráme na tento problém zo stanoviska známych železovských zobrazení, treba sa prikloniť skôr k druhej možnosti. Postavotvorný činiteľ totiž v prípade zlomkov 1–3 a 6 (ak považujeme vlnicovitú výzdobu za znázornenie brady) nevelmi pripadá do úvahy, podobne ako u tvári z Cífera-Páca, Štúra, Tupej, Iže a Bine. Fragmenty 1 a 3 úplne odporujú postavotvornej funkcii, čím sa symbol plodnosti – trojuholníka – javí pravdepodobnejší.

Svojho času rozdelil I. Pavlů [1966, obr. 221 (6)] známe zobrazenia tvári do štyroch typov, pričom zobrazenia východnej lineárnej keramiky, železovskej skupiny, ako i zobrazenia tváre z Mohelnice a venušu z Drassburgu dáva do jedného typu. Nálezy zo skupiny Szakálhát a zobrazenia tvári z Iže a Sikenice kladie G. Goldman (1978, s. 57–58) do typu Battonya. Domnievam sa, že na základe typologického delenia, ktoré vychádza najmä z motívu M, nie je možné spájať zobrazenia tvári železovskej skupiny a východnej lineárnej keramiky. Tváre východnej lineárnej keramiky sú prevažne ryté, plasticky býva znázornený iba nos, výnimočne i iné časti, napr. oči (Öcsöd-Kovácsalom; Raczy, 1987, obr. 38), príp. ucho a obočie (Füzesabony-Kettőshalom; Kalicz – Makkay, 1977, obr. 87: 1), pričom znak M je pravidlom. Tváre železovskej skupiny sú zobrazené okrem nosa prevažne s plastickým obočím. Ďalším rozdielom je ich výraznejšia prítomnosť na polguľovitých nádobách, ktoré sa približujú skôr k tvárom na lineárnej keramike, napr. z Frauenhofenu (Lenneis, 1984, obr. 13, tab. 7), Koňskej jámy (Skutil, 1962, tab. 11), Zauschwitzu (Coblenz, 1960, obr. 1) a Pulkau (Trnka, 1980, obr. 1: 27, 4: 1), ako k známym z východnej skupiny. Exempláre z Pulkau sú zaujímavé najmä vo vzťahu k zlomku 6 z Čenkova. Kým u nich sa v spánkovej časti nachádzajú výrazné býčie rohy (podobné možno predpokladať i v prípade fragmentu z Poigenu; Lenneis, 1976, obr. 1: 5), v prípade zlomku z Čenkova negatívna výzdoba nad tvárou evokuje tiež motív býčích rohov. Zrejme v týchto prípadoch ide o akési spodobenie masky.

Tu sa musíme pozastaviť pri závažnej otázke. Transformovaním konkrétneho motívu do istého domáceho štýlu sa v dôsledku pôsobenia v čase a priestore mohla a zrejme sa i menila funkcia a konkrétny význam daného zobrazenia alebo jeho chápania. Táto dôležitá otázka je, žiaľ, v jednotlivých prípadoch prakticky nepostihnuteľná. Ak sa

najmä v materiálnej sfére môžeme v mnohých prípadoch celkom dobre oprieť o etnografické paralely, v prípade nadstavbovej je situácia značne komplikovanejšia. Domnievam sa, že chápanie kultových úkonov a praktík treba posudzovať opatrne. Je nanajvýš pravdepodobné, že jednotlivé kultové úkony, a tým prakticky i forma daných pomôcok prechádzali viac či menej závažnými zmenami. Z tohto dôvodu je nebezpečenstvo nekritického kopírovania pri nepochopení pôvodnej myšlienky a tým i straty, resp. transformovania pôvodného významu (i v rámci jedného veľkého kultúrneho okruhu) značne veľké, a domnievam sa, že na tieto skutočnosti treba brať zreteľ aj pri interpretácii.

Zoomorfná aplikovaná plastika

Najrozšírenejšou plastickou formou na železovskej keramike je zoomorfná plastika. V prevažnej miere ide o zoomorfné výčnelky rôznych foriem, ktoré sú pomerne dobre zastúpené v tridsiatich dvoch exemplároch z Mužle-Čenkova. Keďže sú pomerne početné a nachádzajú sa v rôznych množstvách, prakticky na každej lokalite železovskej skupiny, nebudeme sa na tomto mieste zaoberať ich bližšími analógiami.

Pre zoomorfnú plastiku, najmä jej výklad, je dôležité pokúsiť sa o jej zoologickú interpretáciu. Takýto pokus urobil V. Podborský (1985, s. 143–145) so zoomorfnou plastikou kultúry moravskej maľovej keramiky. Z 205 exemplárov mu vyšlo pomerne vysoké percento určiteľnosti – 57,57 %. Z uvedeného množstva však bolo 97 exemplárov voľnej plastiky, 16 kusov zoomorfných nádobiek, 60 kusov pokrývk so zoomorfnou rukoväťou a iba 32 kusov výčnelkov, teda rovnaké množstvo ako v našom prípade. Percento určiteľnosti mu tu vychádza dokonca 87,5 %, pri exemplároch z Mužle-Čenkova je však výrazne nižšie. Štylizácia väčšiny výčnelkov je do tej miery silná, že dovoľuje aj po konzultácii so zoológom iba veľmi subjektívny výklad. Z počtu 33 exemplárov (sem sme zaradili i zlomok 43, ktorý možno považovať za voľnú plastiku) môžeme s čiastočnými výhradami určiť 11, t. j. 33,3 %. Z nich štyri kusy – 14, 20, 23, a 30 by mohli predstavovať hovädzí dobytok, zlomky 15, 17 a 32 kozu. V prípade najrealistickejšie vytvoreného výčnelku 36 s najväčšou pravdepodobnosťou ide o barana, nemožno však vylúčiť ani zobrazenie kozorožca. U zlomkov 26 a 42 by mohlo ísť o psa, pri fragmente 13 o psa alebo mačku. Pri ostatných výčnelkoch je už riziko určenia konkrétneho druhu značné. Najmä u exemplárov 25 a 27, ktoré hlavne pri pohľade spredu evokujú

zobrazenie zvieraťa, však treba uvážiť, či ich ešte vôbec možno považovať za zoomorfné výčnelky, i keď sú tu prezentované. Zobrazenie býka, vo všeobecnosti považovaného za najčastejšie stvárňované zviera, je na troch exemplároch 20, 23 a 30. Výčnelok 14 evokuje skôr „kučeravú“ hlavu teľaťa. Masívny roh 41 nie je samostatne jednoznačne klasifikovateľný, jeho použitie je teoreticky možné i na antropomorfnom zobrazení, podobne ako v Pulkau (*Trnka*, 1980, obr. 1: 27, 4: 1). Jednoznačné zobrazenia býkov, ako napr. zo Štúrova (*Pavúk*, 1981, obr. 45, 46), sa v našom materiáli ani nevyskytujú. Avšak jedine pri takýchto zobrazeniach môžeme mať úplnú istotu. Pri štylizovaných, ako sú zlomky 21, 24, 33, 35, 44, 45, už názory nie sú jednotné. Kým *J. Pavúk* (1969, s. 306–308, obr. 32: 2, 7; 45: 6, 20, 21; 46: 1–3; 32: 6) ich považuje za zobrazenia býkov, *E. Lenneisová* (1976, s. 236, obr. 1: 1) výčnelok s vyznačenými očami a ústami pokladá za znázornenie ľudskej tváre. Pri inom orientovaní bol výčnelok s presekávaným horným okrajom svojho času považovaný za zobrazenie ruky (*Ondruš*, 1965, s. 32, obr. 5). Ak teda vylúčime antropomorfné motívy, najpravdepodobnejšie sa zdá byť zobrazenie býka, a to najmä na základe amfory z Dvorov nad Žitavou (*Pavúk*, 1969, s. 308–309, obr. 33). Na tejto unikátnej amfore sa výčnelky tohto druhu objavujú na maximálnej výduť v spojení so zobrazením býkov na pleciah nádoby a plastickým bukraniónom na hrdle. Málo pravdepodobné je tu teda stvárnenie iného druhu zvieraťa. Napriek tomu však treba v jednotlivých prípadoch pripustiť i možnosť zobrazenia iného zvieraťa, napr. barana či ovce.

Ako teda vyplýva z pokusu o zoologickú interpretáciu, nevychádza nám jednoznačná prevaha určitých druhov, ak berieme s rezervou výčnelky 21, 24, 33, 35, 44, a 45, ako *V. Podborskému* (1985, s. 148, štatistický prehľad 3), u ktorého prevažujú drobné prežúvavce (ovce, koza). Pozitívnejšie výsledky nemôže v tomto smere priniesť ani porovnanie s osteologickým materiálom. I keď rozličnou druhovou interpretáciou bude ovplyvnená i interpretácia významová, zostáva nám, podobne ako i *V. Podborskému*, uspokojiť sa iba so všeobecným zistením, že najčastejšie zobrazovanými zvieratami boli býk, ovca a koza.

Záver

Názory na význam a funkciu neolitickej plastiky sa vo všeobecnosti rôznia. V poslednej dobe ich prehľad zhrnul *V. Podborský* (1985, s. 150–154), preto

sa dotkneme iba niektorých problémov. Vychádzajúc z našich konkrétnych nálezov ani nie je možné vysloviť jednoznačné stanoviská k významu, funkcii a použitiu plastiky. Pri posudzovaní významu plastiky jedným z hlavných rozporov je jej kultový alebo profánny význam, pričom sa prevažne pokladá za kultovú záležitosť. Čo sa týka väčšiny plastiky, najmä samostatnej, treba s týmto názorom súhlasiť. Isté pochybnosti sa však môžu objaviť pri aplikovanej. Je to možné najmä pri zoomorfných výčnelkoch, kde hranica medzi štylizáciou istého symbolu a čisto funkčným určením je ťažko definovateľná a tiež pomerne subjektívna, ako napr. pri výčnelkoch 25 a 27, kde skôr ide o čisto technickú funkciu. V českej neolitickej keramike rozdelili výčnelky *I. Pavlů* a *M. Zápotocká* (1978, s. 110) do piatich skupín, kde formálne samostatnú skupinu *b* tvoria antropo- a zoomorfné výčnelky, pri ktorých podľa autorov prevláda výzdobná funkcia. Skupinu *e* tvoria ušká (výčnelky charakterizované otvorom), ktorých funkciu považujú za prevažne technickú. Pri väčšine našich exemplárov, ak berieme ako kritérium otvor, sa táto technická a výzdobná funkcia spája. Ťažko však rozhodnúť, ktorá z nich je prevládajúca. Obe funkcie si nakoniec neopporujú. Ak sme nezistili ani v jednom prípade výčnelkov z Čenkova stopy po používaní povrazu na zavesenie, môže to svedčiť o krátkodobom využití nádob. Mohli mať ochrannú funkciu pri uchovávaní potravy, alebo sa používali priamo pri kultových úkonoch. V tejto súvislosti znova vystupuje do popredia otázka zmeny kultových predstáv, resp. zmeny v kultových úkonoch v rámci jednotlivých kultúr či skupín. Ak v železovskej skupine sú zoomorfné výčnelky pomerne hojné, smerom na západ sa ich nálezy výrazne znižujú. Konečne ani v náplni východnej lineárnej keramiky nie sú natoľko časté. Ak by teda mali mať rovnaký význam v priestore a čase, mali by sa častejšie vyskytovať i v ostatných oblastiach s lineárnou keramikou. Zrejme ich dôležitosť nebola zásadná a ich funkcia mohla byť skôr výzdobná. Jednoznačná interpretácia javov a predmetov je takmer nemožná, ako na to poukazuje i *J. Pavúk* (1979, s. 49) v prípade plastiky z lokality Szegvár-Tűzköves (božstvo či prospektor medi?). Transformovanie významu a použitia je, myslím si, značné najmä pri tvárových nádobách. U nádob z oblasti východnej lineárnej keramiky môžeme za pravdepodobnú považovať ochrannú funkciu pri uchovávaní potravy. Predurčujú ich k tomu veľké rozmery nádob a ich obsah (*Kalicz*, 1970, s. 37). Tomu napovedá i nálezové prostredie, kde napr. na lokalite Szentes-Ilona-part sa nachádzali tvárové nádoby v každom dome

(Csallog, 1966). Na rozdiel od týchto nálezových okolností sa zatiaľ nachádzajú železovské tváre bez bližšieho kontextu. Vzhľadom na ich rozmery a nálezové okolnosti prichádza do úvahy skôr funkcia obetná. Apotrofičnú funkciu by mohli plniť skôr iba prechodne (napr. po vybratí zo zásobnej jamy, kde ochranu tvorila priamo zem) a istú nevyhnutnú dobu, lebo zásobnú jamu nebolo účelné otvárať príliš často. Malé rozmery železovských nádob však nepripúšťajú ani takýto výklad. Prijateľné je skôr ich použitie v rámci kultových úkonov či už na momentálne uloženie potravy počas obradu (obety), alebo priamo na konkrétnu manipuláciu (symbolické prijímanie potravy?).

Čo sa týka ďalších výzdobných motívov, sú plne závislé od konkrétneho výzdobného štýlu. Ak vo východnej lineárnej keramike je motív ohraničujúci tvár (i keď rôzne vytvorenú) rovnaký, riadiaci sa prísny regulami i vo vzdialenostiach okolo 200 km (Kalicz – Makkay, 1972, s. 13), v železovskej skupine je prakticky od prípadu k prípadu iný. Takisto rôzna je i forma nádob. Tieto skutočnosti odporujú jednotnému prísne kánonu pri vyhotovovaní tvárových nádob i na malom teritóriu. Je však otázne, v akom vzťahu bola forma nádob k ich významu. Rovnako je namieste otázka, do akej

miery, teritoriálne i kultúrne, môžeme prikladať rovnaký význam kultovým prejavom, výrazom a prostriedkom. Existencia istých súvislostí, príp. paralel, i keď uspokojivo vysvetlených, z navzájom vzdialených území nemusí byť ešte dokladom jednotných predstáv, chápania a prejavu. Je otázne, či možno za významovo rovnaký považovať motív na amfore z Močovíc a usporiadania svätyne v Catal Hüyük (Pavlů, 1966). Ani v nálezoch z územia Rumunska (László, 1972), Maďarska, Slovenska, ako i ostatných oblastí s lineárnou keramikou sa motív, ktorý by bolo možné chápať vo význame „mýtu o pôvode rodu“, takto jasne interpretovateľný nevyskytuje. Všeobecne rovnako chápaný princíp by však mal istý odraz v materiálnej kultúre zanechať.

Ako už bolo spomenuté, plastiku a s ňou súvisiace problémy treba posudzovať opatrne najmä v takých prípadoch, kde ide o nekompletné exempláre, resp. iba fragmenty (možnosť mylnej interpretácie), ako i nedostatočné nálezové okolnosti a širší kontext. Najdôležitejšie je však hodnotiť význam plastiky nie z jednotlivého pohľadu, ale v súvisi s celkovou nadstavbou, kde však treba vo veľkej miere prihliadať i na osobitosti jednotlivých kultúr, skupín či oblastí.

Literatúra

- BÁNFFY, E.: Bemerkungen zur Methodologie der Erforschung vorgeschichtlicher figuraler Plastik. *Prehist. Z.*, 61, 1986, č. 2, s. 152–157.
- COBLENTZ, W.: Eine weitere bandkeramische Randscherbe mit reliefierter Gesichtsdarstellung. *Ausgrab. u. Funde*, 5, 1960, s. 68–70.
- CSALLOG, J.: Die Lehren der Ausgrabung von Szentés-Ilona-part. In: *Acta Universitatis de Attila József nominatae, Acta Antiqua et Archaeologica*, 10. Budapest 1966, s. 49–56.
- EISNER, J.: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- GABRIEL, I.: Studien zur Tonware der Bandkeramik in Westfalen und Nordhessen. In: *Bonner Hefte zur Vorgeschichte*, 19, 20. Bonn 1979.
- GOLDMAN, G.: Gesichtsgefäße und andere Menschendarstellungen aus Battonya. *A Békes Megyei Múzeumok Közleményei*, 5, 1978, s. 13–60.
- GRBIĆ, M.: A neolithic statuette from Bečej in Banat. In: *Archaeol. iug. I*. Beograd 1954, s. 15–18.
- GRYGIEL, R.: The household cluster as a fundamental social unit of the Lengyel Culture in the Polish Lowlands. In: *Prace i Mater. Muz. archeol. i etnogr. w Łódzi. Seria archeologiczna*, 31. Warszawa–Łódź 1984.
- HAUTMANN, F.: Ein vollneolithisches Idolmodel. *Wiener Prähist. Z.*, 18, 1931, s. 65–67.
- HEGEDŰS, K. – MAKKAY, J.: Vésztő-Mágor. A settlement of the Tisza culture. In: *The Late neolithic of the Tisza region*. Budapest-Szolnok 1987, s. 85–103.
- HÖCKMANN, O.: Menschliche Darstellungen in der bandkeramischen Kultur. In: *Jb. Röm.-germ. Zentr. Mus.* 12. Mainz 1965, s. 1–34.
- KALICZ, N.: Götter aus Ton. Budapest 1970.
- KALICZ, N.: Kőkori falu Aszódon. Aszód 1985.
- KALICZ, N. – MAKKAY, J.: Gefäße mit Gesichtsdarstellungen der Linienbandkeramik in Ungarn. In: *Idole, Prähistorische Keramiken aus Ungarn, Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum Wien NF*, 7. Wien 1972, s. 9–15.
- KALICZ, N. – MAKKAY, J.: Die Linienbandkeramik in der grossen ungarischen Tiefebene. Budapest 1977.
- KAUFMANN, D.: Linienbandkeramische Kultgegenstände aus dem Elbe–Saale-Gebiet. In: *Jshr. mitteldtsche. Vorgesch.* 60. Berlin 1976, s. 61–96.
- KOLNÍK, T.: Výskum v Cíferi-Páci v roku 1978. In: *Archeol. Výsk. Nál. na Slov. v r.* 1978. Nitra 1980, s. 142–155.
- KUZMA, I.: Pohreb v kultúrnej jame badenskej kultúry z Mužle-Čenkova. *Archeol. Rozhl.*, 37, 1985, s. 139–149.
- KUZMA, I. – ŠALKOVSKÝ, P.: Štvrtá sezóna výskumu v Mužli-Čenkove. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983*. Nitra 1984, s. 131–134.

- LÁSZLÓ, A.: Vases Néolithiques á face humaine, découverts en Roumanie. In: Aktuelle Fragen der Bandkeramik. Székesfehérvár 1972, s. 211–236.
- LENNEIS, E.: Anthropomorphe und zoomorphe Motive auf Gefäßen der Linearkeramik im Raume Niederösterreich und Burgenland. In: Archaeol. austr. Beiheft 13 (Festschrift R. Pittioni). Wien 1976, s. 235–248.
- LENNEIS, E.: Siedlungsobjekte der Notenkopfkeramik aus Frauenhofen, Ried Milchtaschen. p. B. Horn, Niederösterreich. In: Archaeol. austr. Bd. 68, Wien 1984, s. 29–56.
- LIČKA, M. – BAREŠ, M.: Antropomorfní nádoba lengyelské kultury z objektu č. VI/30 z Buštěhradu, okr. Kladno. (Příspěvek k exaktnímu studiu neolitické keramiky). In: Sbor. Nár. Mus. Praha. XXXIII. Praha 1979, s. 69–172.
- MAKKAY, J.: Eingeritzte und plastische Menschendarstellungen der transdanubischen Linienbandkeramik. In: Idole. Prähistorische Keramiken aus Ungarn, Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum Wien NF. 7. Wien 1972, s. 16–19.
- MAURER, H.: Neolithische Kultobjekte aus dem niederösterreichischen Manhartsbergbereich. Mannus-Bibliothek Bd. 19. Hückeswagen 1982.
- NOVOTNÝ, B.: Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku. Bratislava 1958.
- ONDRUŠ, V.: Neolitické hliněné plastiky z Vedrovic. Čas. Morav. Mus., 50, 1965, s. 31–36.
- PAVLŮ, I.: Early „Myths“ relating to the neolithic society. Archeol. Rozhl., 18, 1966, s. 700–721.
- PAVLŮ, I. – ZÁPOTOCKÁ, M.: Analysis of the Czech neolithic pottery. Morphological and chronological structure of projections. Praha 1978.
- PAVŮK, J.: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. Slov. Archeol., 17, 1969, s. 269–367.
- PAVŮK, J.: Náboženské prejavy v mladšej dobe kamennej. In: Historické korene vzniku náboženstva a jeho prejavy v praveku a včasnej dobe dejinnej. Nitra 1979.
- PAVŮK, J.: Umenie a život doby kamennej. Bratislava 1981.
- PODBORSKÝ, V.: K metodice a možnostem studia plastiky lidu s moravskou malovanou keramikou. In: Sbor. Prací Filoz. Fak. brněn. Univ. E 28. Brno 1983, s. 7–93.
- PODBORSKÝ, V.: Těšetice-Kyjovice 2. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno 1985.
- POGOŽEVA, A. P.: Antropomorfnaia plastika Tripolja. Novosibirsk 1983.
- RACZKY, P.: Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture. In: The late Neolithic of the Tisza Region. Budapest-Szolnok 1987, s. 61–83.
- SKUTIL, J.: Nález figurální plastiky na volutové keramice z jeskyně Koňská jáma v Moravském krasu. In: Přehled Výzk. Archeol. Úst. Brno za rok 1961. Brno 1962, s. 33–37.
- TICHÝ, R.: Anthropomorfní nádoby z Mohelnice n. Mor. a jiné poznámky k volutové keramice. Památ. archeol., 49, 1958, s. 1–14.
- TODOROVA, H.: Kamenno-mednata epocha v Blgarija. Sofia 1986.
- TRNKA, G.: Siedlungsreste der jüngeren Linearbandkeramik aus Pulkau, p. B. Hollabrunn, Niederösterreich. In: Archaeol. austr. 64. Wien 1980, s. 53–110.
- VLADÁR, J.: Praveká plastika. Bratislava 1979.
- WAMSER, L.: Eine gefäßhaltende Idollfigur der frühen Linearbandkeramik aus Mainfranken. In: Jber. bayer. Bodendenkmalpf. 21. München 1980, s. 26–42.

Plastik der Želiezovce-Gruppe aus Mužla-Čenkov

Ivan Kuzma

Die Ansichten über die Bedeutung und Funktion der neolithischen Plastik sind im allgemeinen verschieden. In letzter Zeit hat ihre Übersicht V. Podborský zusammengefaßt (1985, S. 150–154). Von den unseren konkreten Funden ausgehend, können keine eindeutigen Stellungnahmen zur Bedeutung, Funktion und Verwendung der Plastik ausgesprochen werden. Bei der Beurteilung ihrer Bedeutung bildet einen der Hauptwidersprüche ihre kultische oder profane Bedeutung, wobei sie vorwiegend als kultische Angelegenheit betrachtet wird. Was den Großteil der Plastiken betrifft, vor allem die selbständige, ist diesen Ansichten beizupflichten. Gewisse Zweifel können jedoch bei der applizierten aufkommen. Das ist vor allem bei den zoomorphen Fortsätzen möglich, bei denen die Grenze zwischen der Stilisierung eines bestimmten Symbols und der rein funktionellen Bestimmung schwer definierbar und ebenfalls verhältnismäßig subjektiv ist, wie z. B. bei den Fortsätzen 25 und 27, bei denen es sich eher um eine rein technische Funktion handelt. In der böhmischen neolithischen Keramik sind die Buckel von I. Pavlů und M. Zápotocká (1978, S. 110) in fünf Gruppen aufgegliedert worden, wo formal die selbständige Gruppe b anthropo- und zoomorphe Fortsätze bilden, bei denen nach Ansicht der Autoren die dekorative Funktion überwiegt. Die Gruppe bilden Henkelösen (Fortsätze, die durch ein Loch charakterisiert sind), deren Funktion die Autoren vorwiegend für eine technische halten. Beim Großteil der Exemplare aus Čenkov, falls die Durchbohrung als Kriterium betrachtet wird, sind diese technische wie auch dekorative Funktion vereinigt. Doch ist schwer zu entscheiden, welche von ihnen überwiegt. Beide Funktionen widersprechen sich schließlich nicht. Wenn in keinem einzigen Falle der Fortsätze aus Čenkov Verwendungsspuren einer Schnur zum Aufhängen festgestellt wurden, kann das von einer kurzfristigen Benützung der Gefäße zeugen. Sie konnten eine Schutzfunktion bei der Speisenaufbe-

wahrung gehabt haben oder wurden sie direkt bei Kulthandlungen benützt. In den Vordergrund drängt sich erneut in diesem Zusammenhang die Frage über erfolgte Veränderungen der Kultvorstellungen bzw. über Veränderungen im Kultzeremonial im Rahmen der einzelnen Kulturen oder Gruppen. Sind in der Želiezovce-Gruppe die zoomorphen Fortsätze relativ reichlich vertreten, nehmen sie westwärts deutlich ab. Übrigens sind sie auch im Inhalt der östlichen Linearkeramik nicht gar so zahlreich. Wenn sie also in Raum und Zeit die gleiche Bedeutung haben sollten, müßten sie auch in den übrigen Gebieten mit Linearkeramik häufiger vorkommen. Offenbar waren sie nicht unbedingt wichtig und ihre Funktion war eher eine dekorative. Eine eindeutige Interpretation der Erscheinungen und Gegenstände ist beinahe unmöglich, wie darauf auch J. Pavúk (1979, S. 49) im Falle der Plastik aus dem Fundort Szegvár-Tűzköves hinwies (Gottheit oder Kupferprospektor?). Die Transformierung der Bedeutung und Verwendung ist vor allem bei den Gesichtsgefäßen erheblich. Bei den Gefäßen aus dem Bereich der östlichen Linearkeramik kann die Schutzfunktion bei der Speisenaufbewahrung als wahrscheinlich betrachtet werden. Vorbestimmt waren sie dazu durch die großen Ausmaße der Gefäße und ihren Inhalt (Kalicz, 1970, S. 37). Dafür spricht auch das Kultmilieu, z. B. auf der Fundstelle Szentes-Ilonapart sind Gesichtsgefäße in jedem Haus vorgekommen (Csallag, 1966). Zum Unterschied von diesen Umständen fanden sich die Želiezovce Gesichtsdarstellungen bisher ohne näheren Kontext. In Anbetracht ihrer Ausmaße und Fundumstände kommt eher die Opferfunktion in Frage. Eine apotropäische Funktion konnten sie eher bloß vorübergehend (z. B. nach der Herausnahme aus der Vorratsgrube, wo den Schutz direkt die Erde gebildet hat) und eine gewisse erforderliche Zeit erfüllt haben, weil es nicht zweckmäßig war, die Vorratsgrube allzu häufig zu öffnen. Die kleinen

Ausmaße der Želiezovce-Gefäße lassen jedoch nicht einmal eine solche Deutung zu. Annehmbar ist eher ihre Verwendung im Rahmen der Kulthandlungen, sei es für die augenblickliche Aufbewahrung der Speise während des Zeremonials (Opfers), oder direkt für eine konkrete Manipulation (symbolische Annahme der Speise?).

Was die weiteren Verzierungsmotive betrifft, sind sie vollauf vom konkreten Verzierungsstil abhängig. War in der östlichen Linearkeramik das Motiv der Gesichtsumrahmung (wenn auch verschieden gestaltet) gleich und strengen Regeln auch in Entfernungen von rund 200 km unterworfen (*Kalicz – Makkay, 1972, S. 13*), ist es in der Želiezovce-Gruppe praktisch von Fall zu Fall anders. Genauso ist auch die Form der Gefäße verschieden. Diese Tatsachen widersprechen einem einheitlichen strengen Kanon bei der Anfertigung der Gesichtsgefäße auch auf kleinem Territorium. Es ist jedoch fraglich, was für eine Beziehung zwischen der Form der Gefäße zu ihrer Bedeutung bestand. Ebenfalls ist die Frage angebracht, inwieweit man territorial und kulturell die gleiche Bedeutung den Kultäußerungen, dem Ausdruck und den Mitteln zuschreiben kann. Die Existenz bestimmter Zusammenhänge evtl. Parallelen, wenn sie auch befriedigend erklärt sind, aus voneinander entfernten Gebieten braucht

noch kein Beleg über einheitliche Vorstellungen, über die gleiche Auffassung und Äußerung zu sein. Es ist fraglich, ob man dem Motiv auf der Amphore aus Močovice und der Anordnung des Heiligtums in Catal Hüyük die gleiche Bedeutung beimessen kann (*Pavlu, 1966*). Nicht einmal in den Funden aus dem Gebiet Rumäniens (*László, 1972*), Ungarns, der Slowakei wie auch aus den übrigen Gebieten mit Linearkeramik kommt das Motiv, das in der Bedeutung eines „Mythos über den Ursprung des Geschlechtes“ aufzufassen wäre, so klar interpretierbar nicht vor. Das allgemein gleich aufgefaßte Prinzip müßte jedoch eine gewisse Widerspiegelung in der materiellen Kultur hinterlassen haben.

Die Plastik und die damit zusammenhängenden Probleme müssen vorsichtig beurteilt werden, besonders in solchen Fällen, in denen es sich um unvollständige Exemplare bzw. bloß um Fragmente (Möglichkeit einer irrigen Interpretation) oder um ungenügende Fundumstände und einen breiteren Kontext handelt. Am wichtigsten ist es jedoch, die Bedeutung der Plastik nicht aus einer einzigen Sicht zu betrachten, sondern im Zusammenhang mit dem gesamten Überbau, wobei jedoch weitgehend auch die Eigenständigkeit der einzelnen Kulturen, Gruppen oder Bereiche berücksichtigt werden muß.

Übersetzt von B. Nieburová

SPRÁVY A RECENZIE

Akademik Josef Poulik osemdesiatročný

Akademik *Josef Poulik*, jedna z profilujúcich osobností archeologickej vedy v Česko-Slovensku, oslávil dňa 6. augusta 1990 v kruhu svojich priateľov požehnané osemdesiate narodeniny. „A léta běží...“, akoby sme počuli tento známy tón pána profesora, no akosi nám vo vzťahu k nemu ostáva stále cudzie to označenie „nestor“. Hoci vek sa už naplnil, schopnosť zachovať si čínorodý postoj k prítomnosti a zaostril pohľad dopredu je dar, vďaka ktorému človek starne pomalšie. Ak sa v takejto súvislosti vyjadrujeme o profesorovi Poulikovi, nie je to príležitostná kurtoázia, je to konštatácia, v ktorej je uznanie reality, no i trochu závidia...

Životopis *Josefa Poulika*, jeho vedecké postavenie a funkcie v oblasti organizácie vedy majú pevné miesto v dejinách našej archeológie. Fakty sú známe, ich hodnotenie si bude vytvárať každá doba, každá generačná vrstva bádateľov. Všetci, ktorí si ho vážime, môžeme si – každý vo svojom vnútri a duchovným zrakom – premietnuť pri tejto jubilejnej príležitosti jeho „curriculum vitae“, život rodáka z južnej Moravy, ktorý ostal vo svojej duši napriek veľkým medzinárodným úspechom vo vede verný svojmu rodnému kraju, odkiaľ čerpal nielen vedecké poznatky, no i silu pre boj s peripetiami života. Z tejto zeme – súčasť teritória, z ktorého vzišiel veľkomoravský štátopisovný proces – vyťažil jubilant autentické poznatky, ktoré získali široké medzinárodné uznanie a významne prispeli k rozvoju slovanskej archeológie v európskom kultúrnohistorickom kontexte.

Národná kultúrna pamiatka Mikulčice ako veľkomoravské ústredie, no i ďalšie archeologické lokality spojené s menom jubilanta stali sa symbolmi archeologického výskumu staroslovanskeho a najmä veľkomoravského obdobia, odrazom toho, ako archeológia zásadne („priamo ako objav štiepania atómu vo fyzike“) prehovorila do poznania dávnej minulosti, v tomto prípade v oblasti počiatkov národných dejín. Súčasne sú odzrkadlením životnej náplne jubilanta. Nie je to výsledok náhod alebo šťastia,

ktorým si kde kto vysvetľuje výsledky vo vede, osobitne v archeológii. Je to pravda, že bez šťastia a zhody určitých okolností je ťažké boríť sa s prúdom času. No vo výsledkoch nášho jubilanta boli v popredí okrem toho, čo nazývame v každej oblasti života talentom, osobnostné danosti ako húževnatosť, túžba po objavovaní a poznaní neznámeho, aj boj o sebarealizáciu v živote v rôznych dobách, ktoré si ľudia nevolia, ale sú do nich vhození, povahová veľkorysosť a elegancia v istom nadhľade nad maličkosťami „všedného dňa“. To všetko predstavuje čosi, čo si nikto nemôže vymôcť silou, kúpiť alebo získať funkciou. Je to sila osobnosti.

Akademik *Josef Poulik* ako vedec i ako organizátor vedy musel sa naučiť chodiť, ako on hovorí „na šmiklavých parketách diplomacie“. Je to vec zložitá a po takom bohatom a aktívnom živote nemôžu byť v tomto smere u jubilanta len pekné spomienky, alebo v rôznych vrstvách archeologickej obce rovnako priaznivé hodnotenia. Boli ťažké časy, úskalia i rozpory. Toto všetko patrilo i bude patriť k životu. Kritériom vedcovho života je však veda, poznanie nového, ktorým po sebe zanecháva stopu. A tomuto kritériu ostal akademik *Josef Poulik* verný celý život.

Vnútorňý svet jubilanta, jeho nefalšované morav-

ské vlastenectvo splynuli s jeho láskou k veľkomoravským dejinám a k dávnej minulosti Slovanov nad stredným Dunajom vôbec. Jeho vzťahy k Nitre boli vždy také blízke, že evokujú zreteľne jeho názor o veľkej blízkosti slovenského národa a Moravanov

ako etník, ktoré sú vo svojom jadre jedinými nositeľmi tradície veľkomoravskej štátnosti.

Redakcia Slovenskej archeológie v mene všetkých slovenských archeológov želá akademikovi *Josefovi Poulikovi* pevné zdravie, pohodu v rodine a medzi priateľmi a ďalšie tvorivé vedecké výsledky.

Alexander Ruttkay

Medzinárodné sympóziu "Palaeoethnobotany and Archaeology"

V dňoch 19.–24. júna 1989 sa konalo v Nových Vozokanoch medzinárodné sympóziu, ktoré usporiadal Archeologický ústav SAV v Nitre. Bolo to 8. sympóziu Medzinárodnej pracovnej skupiny pre paleoetnobotaniku (International Work Group for Palaeoethnobotany). Odborníci, združení v tejto organizácii, majú každé tri roky zasadnutia v inej krajine. Organizujúcu inštitúciu si volia účastníci na poslednom sympóziu z predložených návrhov. V Československu sa sympóziu organizovalo po druhý raz (prvé bolo v roku 1968). Pracovná skupina bola založená z iniciatívy Ing. Z. Tempíra, CSc.

Okrem domácich účastníkov z Nitry (7) sa sympózia zúčastnilo osem bádateľov z Česko-Slovenska, deväť z NSR, osem z Holandska, sedem zo Švajčiarska, šesť z Anglicka, päť z Francúzska, štyria z NDR, po troch z Nórska, Poľska, ZSSR, dvaja prišli z Rakúska a po jednom z Bulharska, Fínska, Indie, Izraela, Maďarska, Portugalska, Rumunska, Španielska a USA.

Úvodný referát, otvárajúci celé podujatie, predniesol akademik B. Chropovský, riaditeľ Archeologického ústavu SAV v Nitre.

Obsahová náplň – 36 prednášok a 12 posterov – sa dotýkala prehlbovania interpretačnej možnosti paleoetnobotaniky vo vzťahu k archeológii. Počas rokovania sa riešili metodické problémy formou diskusie o demonštrovaných archeobotanických nálezoch z rôznych lokalít Európy, Ázie a Afriky. V tomto programe prinieslo 20 odborníkov popri zaujímavých, metodicky aktuálnych, aj unikátnych nálezoch, ktoré preverili odbornú zdatnosť jednotlivcov, ale tiež posunuli ďalej hranicu poznania v oblasti histórie pestovania jednotlivých druhov kultúrnych rastlín.

Vedecký program sa riadil koncepciou vychádzajúcou z témy sympózia. Prednášky s obsahom

spolupráce archeológov a paleoetnobotanikov (*M. Beranová: Archäologie und Botanik von Sicht des Archäologen; J. Hansen: Appendicitis – cause and cure, toward an interdisciplinary publication; G. M. Levkovskaja: Osnovnyje napravlenija i itogi paleobotaničeskich issledovanij v Leningradskom otděle Instituta archeologii*) sa zaoberali viacerými formami a metódami spolupráce z pohľadu archeológov v Československu, Spojených štátoch amerických aj v Sovietskom zväze.

Nové metódy, ktoré prehlbujú interpretačnú možnosť prírodovedcov vo vzťahu k človeku rôznych prehistorických aj historických období, ukázali referenti v 11 prednáškach a na štyroch posteroch [*K. Rybníček – E. Rybníčková: Man and vegetation in Czechoslovakia; F. Kühn: Die Bedeutung des Studium der infrspezifischen Taxone in palaeoethnobotanischen Funden für die Kenntnis der Evolution der Landwirtschaft; K. D. Jüger: Evidence of fruit gathering by Palaeolithic man in the Pleistocene of Central Europe; U. Willerding: Palaeoethnobotanische Befunde aus ländlichen und städtischen Siedlungen des Mittelalters und der frühen Neuzeit; E. Badal Garcia – I. Figueiral – C. Heinz – J. L. Vernet: Charbons de bois archéologiques méditerranéens; de la fouille à l'interprétation; J. P. Pals: Neolithic agriculture in Noord Holland; O. Brinkkemper: Agriculture during the Iron Age and Roman period in the swamps of the Meuse Delta; H. van Haaster: Weeds, a comparative study of recent vegetation relevés and palaeobotanical information; M. Rösch: Archäobotanik und Pflanzensoziologie, Auswertungsmöglichkeiten subfossiler Floren (Beispiel Hagnau-Burg, Urnenfelderkultur); J. Greig: The comparison of archaeobotanical evidence with historical and archaeological data; V. Jankovská: Pollenanalysen aus mittelalterlichen Objekten; M. Latalo-*

wa: *The influence of the development of the early Medieval town and port on the vegetation of Wolin Island*; M. Schneider: *Charred plant remains from Stillfield an der March*; S. Jacomet: *Plant remains from Roman sites in Switzerland, Results of recent excavations*; W. Carruthers: *Mineralised plant remains from the Bronze Age midden at Potterne (Wiltshire, England)*. Súbor referátov v tomto tematickom okruhu, ako aj referáty z predchádzajúceho okruhu, ukázali smer vývoja paleoetnobotaniky vo vzťahu k archeológii. Spočíva v potrebe prehodnotenia starších archeobotanických poznatkov pre jednotlivé druhy rastlín v jednotlivých krajinách na základe nových paleoetnobotanických aj archeologických kritérií. V rámci spolupráce sa ako najvhodnejšia forma ukazuje široké interdisciplinárne pôsobenie v teréne, spoločné vyhodnocovanie, publikovanie v monografiách. Pre niektoré archeologické lokality je vhodné vytvorenie modelových rekonštrukčných situácií využiteľných v muzeálnych expozíciách.

Syntetizujúcimi poznatkami o pestovaní kultúrnych rastlín z geograficky ohraničených území Európy, Ázie, Afriky sa zaoberalo 12 referátov a dva postery [K. E. Behre: *Zur Ausbreitungsgeschichte des Roggens in Mitteleuropa*; K. H. Knörzer: *Geschichte der Rübe – Beta vulgaris – mit Beiträgen durch Grossrestfunden von Niederrhein*; C. N. Popova: *Paleobotaničeskije issledovanija v epoche neolita i eneolita na territorii Bolgarii*; M. Carciumar: *Etude Paléobotanique Pour les Habitats neolithiques et énéolithiques de Roumanie*; H. Kroll: *Zum Ackerbau von Feudvar, einer befestigten metallzeitlichen Siedlung in der Vojvodina (Jugoslawien)*; L. Moffet: *Interpreting possible crop related activities in the Iron Age and Roman periods at two sites in Central England*; G. A. Paškevič: *Kulturnyje rastenija Drevnej Rusi po paleoetnobotaničeskim issledovanijam*; H. Svobodová: *Anthropogenetic indicators in the pollen diagrams of Southern Moravia*; N. Rusišvili: *Vidy pšenici v archeologičeskich nachodkach na territorii Gruzii*; K. Wasylikowa: *Problems in the palaeoethnobotany of the Sahara*; M. Kajale: *Ancient plant remains from chalcolithic Tuijapur-Garhi, Manarastra, India and their significance for history of introduced and indigenous food plants*; A. Leroi-Gourhan: *Analyses polliniques de stations préhistoriques dans les Loess*; C. Bakels: *The crops of the Rössen culture*; K. Griffin – P. U. Sandvik: *Plant remains from Medieval Trondheim (Norway)*]. Autori referátov z tejto tematickej oblasti priniesli

poznatky o pôvode a začiatkoch pestovania raže a cukrovej repy v západnej Európe, ale aj syntetizujúce úvahy o kultúrnych rastlinách neolitu a eneolitu z doteraz málo preskúmaných území Bulharska a Rumunska. Prekvapením boli nálezy z doby slovanskej na Ukrajine, ale najmä v Gruzínsku, kde majú svoju kolísku viaceré zrnoviny pestované v strednej Európe. K nemenej zaujímavým patrili aj skúsenosti z analýz zvyškov rastlín na pravekej Sahare, ako aj v ďalekej Indii.

Na medzinárodnom sympóziu odznali tiež referáty k metodike výskumu. Spolu s príspevkami oboznamujúcimi účastníkov s novými zaujímavými poznatkami z jednotlivých archeologických lokalít boli zatriedené do tematického okruhu s názvom *Nové čiastkové poznatky* [M. Kislev – S. Rosenzweig: *Influence of artificial charring on dimension of pulses*; R. Kosina: *Remarks on embryo morphology of some wheat species*; Ch. Leroyer: *L'étude pollinique des sédiments post-glaciers de la Balma Margineda*; S. Bakkevig: *Charred seeds from a prehistoric village at Forsandmoen SW-Norway*], *Method of retrieval and results from the Bronze Age*; D. Kučan: *Kulturpflanzenfunde aus der Wallburg Klisura Kadića Brdo in Ostbosnien (Jugoslawien)*; K. Griffin: *Plant remains from Ficana, an old Latin village near Rome (Italy)*; M. Dick: *Methods of macrorest-analyses in prehistoric lake shore settlements*; L. I. Kooistra: *Agriculture at a Roman villa rustica*; E. Hajnalová: *New plant remains from Slovakia*].

IWGP vydáva prostredníctvom časopisu *Kulturpflanzen* (NDR) podrobnú bibliografiu paleoetnobotanických a archeobotanických hesiel už 20 rokov. O skúsenostiach s touto prácou hovoril zostavovateľ bibliografických hesiel a údajov J. Schulze-Motel v príspevku *Zum Stand der paläoethnobotanischen Bibliographie*.

Súčasnou sympózia bola aj celodenná exkurzia na archeologické lokality (Mužla-Čenkov, Patince), do prírodných rezervácií lesnej a stepnej vegetácie (Mužla-Čenkov), návšteva expozície Podunajského múzea v Komárne. Výstavné priestory Poľnohospodárskeho múzea v Nitre si prezreli účastníci pri prezentácii. Zaujímaví o prehliadku zbierok Arboréta v Tesárskych Mlyňanoch absolvovali krátke exkurzie vo voľných chvíľach počas rokovania sympózia.

Z referátov, ktoré odznali na sympóziu, organizátori pripravujú do tlače zborník.

Eva Hajnalová

Celoštátne kolokvium „Mladí archeológovia o svojej práci“

V dňoch 12. – 14. 3. 1990 sa uskutočnilo v Alšovičiach, okr. Jablonec nad Nisou, v poradí už 4. celoštátne kolokvium mladých archeológov, ktorého sa zúčastnilo takmer 30 mladých vedeckých a odborných pracovníkov z archeologických ústavov ČSAV a SAV, múzeí a univerzitných pracovísk. Hlavnou témou kolokvia mala byť otázka kritiky a vypovedacej schopnosti archeologických prameňov (dohodnutá na predchádzajúcom stretnutí v Kováčove v roku 1989). Vzhľadom k prebiehajúcim výrazným zmenám v našej spoločnosti, ktoré sa svojím obsahom zákonite dotýkajú i organizácie a ďalšej budúcnosti vedeckej práce v Československu, zaradili organizátori z mosteckej expozitúry AÚ ČSAV v Prahe operatívne i ďalšie okruhy, ktoré sa stali dominantnými:

1. archeologické koncepcie jednotlivých inštitúcií;
2. vzťahy medzi ústavmi, múzeami a univerzitami;
3. diskusia k navrhovanému Združeniu mladých archeológov.

S návrhom štrukturálnych zmien v organizácii archeologickej práce v Čechách oboznámili prítomných *M. Kuna*, *J. Beneš* a *M. Lutovský* (v širšom kontexte a podrobnejšie rozvedené v novovzniknutom nepravidelníku Archeologické fórum 1/1990). O podobnej situácii na Morave informovali *P. Vitula* a *L. Poláček*. Časť slovenských zástupcov (*J. Hromada*, *K. Elschek*, *P. Bednár*, *V. Varsík*) referovala o reštrukturalizačných opatreniach na AÚ SAV v Nitre a o stave prípravných prác 12. kongresu U.I.S.P.P.

Referát o štruktúre Svetového archeologického kongresu – WAC (*M. Gojda*) a o priebehu kongresu v Southamptone výstižne ukázal, ako málo vie naša mladá generácia o dianí vo svetovej archeológii i zásluhou starých štruktúr, ktoré mnohokrát zabránili prieniku informácií z popredných archeologických podujatí.

Búrliava diskusia, ktorá sprevádzala jednotlivé vystúpenia, iba potvrdila aktuálnosť zaradenia pertraktovaných okruhov, ako i skutočnosť, že mladá nastupujúca generácia archeológov si plne uvedomuje svoju zodpovednosť pri formovaní novej štruktúry archeológie v slobodných demokratických podmienkach.

Vydarené a plodné kolokvium vyvrcholilo založením Združenia mladých pracovníkov v archeológii

(ZMPA), ktoré sa bude riadiť nasledovnými zásadami:

1. ZMPA je založené na generačnom princípe a predstavuje tribúnu pre všetkých mladých pracovníkov v archeológii (vrátane študentov) v rámci celého Československa. Popri vzájomnej výmene stanovísk a názorov sa bude zapájať aj do rozhodovacích procesov v odbore.

2. ZMPA si nekladie za cieľ vytvárať pevnú štruktúru a bude pracovať na systéme voľných skupín (napr. teritoriálnych, inštitucionálnych či problémových) vystupujúcich na všetkých fórach v rámci odboru, predovšetkým na pôde archeologických spoločností, ale aj na jednotlivých pracoviskách.

3. Veková hranica pre pôsobenie v ZMPA je 35 rokov. Toto obmedzenie platí len pre rozhodovanie o ZMPA a v jeho rámci, nie však pre účasť na činnosti.

4. Náplň činnosti ZMPA si v zásade musia určovať jednotlivé skupiny. Na druhej strane sa bude vzájomná činnosť koordinovať na každoročných celoštátnych stretnutiach, v medziobdobí prostredníctvom troch územných koordinátorov (Čechy, Morava a Sliezko, Slovensko), volených na dobu jedného roku.

5. Vzhľadom na to, že nemôžeme od žiadnych inštitúcií očakávať finančné dotácie, bude sa naša práca uskutočňovať na báze spolkovéj činnosti. O výške príspevku bude rozhodovať každoročné plenárne zasadanie. Získané finančné prostriedky sa budú používať predovšetkým na zaistovanie celoštátnych stretnutí, prípadne na vydávanie informačného bulletinu či iných tlačí.

Závery prijaté na 4. celoštátnom kolokviu mladých archeológov:

1. Územní koordinátori: Čechy – *Michal Lutovský* (NM Praha), Morava a Sliezko – *Petr Vitula* (AÚ ČSAV Brno), Slovensko – *Matej Ruttkay* (AÚ SAV Nitra).

2. Finančné príspevky (od apríla 1990, vrátane): zárobkovo činní – 20 Kčs mesačne, ostatní 10 Kčs mesačne. Zhromažďovanie príspevkov zabezpečujú územní koordinátori.

3. Organizačné záležitosti:

a) vzhľadom na to, že prvý príspevok je aj jedinou formou prihlášky, je potrebné, aby ho záujemcovia o prácu v ZMPA zaslali najneskôr do konca mája 1990. Nasledujúce príspevky možno zasielať aj za

viac mesiacov naraz (za máj–december najneskôr do konca roku 1990);

b) o akciách jednotlivých skupín v rámci ZMPA je vhodné informovať príslušných územných koordi-

nátorov a ich prostredníctvom sa tieto informácie odovzdajú ostatným účastníkom. Tieto závery platia až do nasledujúceho celoštátneho stretnutia na jar 1991 na Morave.

Jozef Hromada – Matej Ruttkay

Manfred Korfmann (editor): Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975–1978. I–III/1, 2. I – M. Korfmann: Architektur, Stratigraphie und Befunde. Mainz 1983, XX a 252 strán, 374 obrázkov, 17 plánov v prílohe. II – Naturwissenschaftliche Untersuchungen. Mainz 1987, 77 strán, 42 obrázkov, III/1 – Jürgen Seeher: Die Keramik. Mainz 1987, XIV a 196 strán, 44 obrázkov, 58 kresbových tabuliek, 8 fotografických, 1 farebná tabuľka, III/2 – Turan Efe: Die Keramik 2. Mainz 1988, XI a 172 strán, 98 obrázkov, 7 fotografických, 2 farebné tabuľky.

Od čias amerických výskumov Tróje v severozápadnom Turecku sa dlho neuskutočnil väčší výskum sídliska z včasnej doby bronzovej. Ešte v roku 1937 K. Bittel pokusne skúmal tellové sídlisko Demircihüyük, ktoré svojím inventárom sa výrazne odlišilo od trójskych miest. K. Bittel jednoznačne rozpoznal, že Demircihüyük reprezentuje dovtedy neznámu kultúru a aj preto sa archeológovia na túto lokalitu v roku 1975 vrátili.

Hneď úvodom recenzie možno povedať, že M. Korfmann sa rozhodol veľmi dobre, keď svoju výskumnú aktivitu v Anatólii začal práve na tejto lokalite, kde v rokoch 1975–1978 zorganizoval a uskutočnil rozsiahly výskum tellového sídliska z včasnej doby bronzovej. Osobitne sa žiada vyzdvihnúť, že už päť rokov po poslednej výskumnej kampani vyšiel prvý zväzok veľkoryso koncipovanej monografie Demircihüyük, z ktorej v rozpätí piatich rokov boli k dispozícii ďalšie tri zväzky a nasledujúce sa pripravujú. Zainteresovaní bádatelia túto rýchlu a vyčerpávajúcu informáciu v podobe monografie vítajú.

Demircihüyük je príkladom malého opevneného sídliska v Anatólii a M. Korfmann pre tento typ sídlisk zavádza označenie „anatolská sídlisková schéma“. Na 250 stranách textu, 374 obrázkoch v texte a na vybratých plánoch dokumentuje priebeh výskumu, opisuje skúmané objekty a prezentuje ich interpretáciu.

Z úvodnej časti I. zväzku (od vysvetlenia postupu prác a dokumentácie, označovania „Behälterov“ až po čítanie plánov) vidno, že výskum bol metodicky dobre pripravený a náročne dovedený do úspešného konca.

Sídlisko leží na starej hlavnej ceste z Istanbulu do Ankary na hraničnom území medzi Anatolskou planinou a svahmi k rieke Sakarya a k Marmarskému moru. Vrchná časť tellu vyčnieva dnes už len vyše 5 m nad okolitou rovinou, zvyšok sa nachádza 7–8 m

pod jej úrovňou a podľa stavu z roku 1977 ešte asi 3,7 m pod hladinou spodnej vody, ale v tejto hĺbke sú už len neolitické alebo chalkolitické vrstvy. Na úrovni fázy D má tell kruhový pôdorys s priemerom 70 m. Po obvode je obohnán múrom, ktorý od fázy F₁ vystriedalo opevnenie z kameňa a hlinených tehál. Pri výskume boli zistené dve uzatvárateľné brány, ktoré podľa analógií možno zrkadlovo doplniť na štyri. Polovica osady bola vchodom rozdelená na dve nerovnako veľké časti: väčšiu s ôsmimi a menšiu s piatimi domami, oddelenými vchodovou chodbou, ktorá bývala aj vydláždená.

V opísanej a rekonštruovanej podobe osád mohla byť skutočnou pevnosťou, v ktorej na preskúmanej časti od vrstvy D po P sa zistilo celkom 17 stavebných fáz, vcelku po sebe nasledujúcich, a to i po dvoch katastrofických požiaroch. Kruhovej dispozície opevnenia boli prispôbené aj pôdorysy tesne po sebe budovaných domov s trapézovitým pôdorysom. Prevažne dvojpriestorové, výnimočne trojpriestorové domy mali podlahu na ploche okolo 50 m². V staršej fáze mali celé steny drevenú konštrukciu omazanú hlinou. Steny mladších domov zo sušených tehál alebo len z hliny spočívali na kamennom základe. Dlhé steny domov boli väčšinou spoločné pre dve susediace stavby a spolu vytvárali organický architektonický celok. M. Korfmann rekonštruje dve stavebné telesá s ôsmimi budovami a dve s piatimi. Keďže stavby z jednotlivých stavebných horizontov sa budovali vždy na tom istom mieste, v priemere každá osada pozostávala asi z 26 obytných priestorov. Tento druh staviteľstva predpokladá vysokú mieru kolektivismu a kooperácie všetkých obyvateľov osady. Totiž spôsob usporiadania domov a problémy s vyriešením strechy vždy nad blokom domov ukazujú, že celok stavieb musel byť postavený v rámci jedného stavebného cyklu najskôr od jedného vchodu po druhý. Centrálna stavba v strede osady sa nezistila. Smerom od stredu osady boli rozsiahle zásobné jamy.

Po krátkej charakteristike sídliska a jeho rekonštrukcii autor hodnotí jednotlivé jeho komponenty, počínajúc stavebným materiálom. Lomový kameň tvoril bežný stavebný materiál na základy domov a fortifikácií. Steny boli prevažne zo sušených tehál, zásobné jamy mali steny vymurované z menších tehál. Steny z nabíjanej hliny sa nenašli.

Zaujímavé sú poznatky o opätovnom využívaní kamenných základov z rozrušených domov pri stavbe nových. V tomto zmysle M. Korfmann interpretuje aj niektoré stavby z Tróje III, kde sa hovorí o múroch zachovaných do výšky dvoch metrov, podľa Korfmannu ide o viac stavebných fáz v zdanlivo novom múre. Pri opakovanom využívaní kamenných základov sa nekopali základové ryhy, čím sa staršie podložné vrstvy ušetrili pred poškodením. Doložené sú aj vodorovné drevené hrady na vyrovnanie múrov a stĺpy vnútri domov tesne pri nosných stenách.

Podlahy v domoch boli urobené nedbanlivo a postupným bývaním sa zvýšili o 10 cm. Pri systéme hustej zástavby možno vylúčiť existenciu sedlovej strechy. *M. Korfmann* v zhode s inými autormi (*R. Naumann, E. Peters*) a podľa podobných stavieb v Anatólii predpokladá plochú hlinenú strechu, hoci doklady o jej existencii v podobe destrukcie vnútri domu chýbajú.

Z vnútorného vybavenia domov sa zachovali zvyšky dverí a prahov, podest na spanie a najmä ohniská a peci. Posledné dve sa nachádzajú v jedinom zadnom priestore: klenbové pece prevažne v ľavom rohu oproti vchodu a ohnisko v strede doplnené o jamu na popol. Autor predpokladá, že v dome sa otvorený oheň nezakladal, využívala sa len pahreba prinášaná z centrálneho ohniska na dvore, čím sa pripojil k názoru *R. Naumana* (*Architektur Kleinasien von ihren Anfängen bis zum Ende der Hethitischen Zeit*, 1971), vychádzajúceho z pozorovaní na lokalite Bogazköy. Tento názor má pôvod najmä v absencii dymovodu, ktorý sa samozrejme archeologicky ťažko dokladá, najmä keď išlo o dieru v stropě, ktorou mohol dym unikať.

Tesne pred vchodom do domu, možno pod predsunutou strechou, sa nachádzali zásobné jamy, ktoré sa mali používať počas viacerých stavebných fáz. Boli štvorhranné a vybudované z tehál a dreva. Autor uvažuje o ich využití a za hlavný skladovaný produkt považuje obilie. Sám píše (s. 214), že sýpky z Demircihüyük vyzerali pri vykopávkach ako malé domy a recenzent k tomu pripája otázku, či sýpky neboli pôvodne budované ako malé stavby bez zahĺbenia, teda na povrchu zeme. Postupným narastaním kultúrnej vrstvy vzniká však dojem, že sa nachádzajú pod povrchom zeme, teda že boli vyhlbené. Fotografie sýpok (obr. 260–266, 323–326) k takejto úvahe veľmi lákajú a autorovi treba veriť, že k tomuto názoru dospel po štúdiu mnohých profilov. Stratigrafický efekt v profile je rovnaký i v prípade, keď sa vykopaním jamy horizontálne vrstvy prerušia i keď sa ukladajú vedľa steny stavby, v tomto prípade vedľa stien sýpky, postavené na úrovni domu.

So zásobnými jamami a ich obsahom do 5,0 m³ súvisia aj ďalšie úvahy a odhady o počte obyvateľov domu (asi 5,5 obyvateľov na dom) a osady (130 obyvateľov), o rozlohe poľa a ich výnosoch, ako aj o spotrebe obilia na konzum i výsev. *M. Korfmann* podľa pozorovaní paleozoológov sa prikláňa k používaniu pluhu.

Pri všetkých úvahách o sídlisku, jeho súčiastiach i o činnostiach jeho obyvateľov autor okrem početných analógií využíva často poznatky z oblasti etnografie, ako i z pozorovaní tureckej dediny a praktík jej obyvateľov, čo dáva mnohým pokusom o rekonštrukciu a interpretáciu želateľnú reálnu dimenziu.

Prvý zväzok monografie uzatvára konfrontácia opevneného sídliska Demircihüyük so známymi sídliskami v Anatólii a v priľahlých oblastiach počínajúc Hacilarom II. Opevnenie Demircihüyük má rozlohu len 3 550 m². Podľa *M. Korfmanna* ide o sídliskovú štruktúru, typickú aj inde v Anatólii, navrhujú pre ňu označenie anatólska sídlisková schéma, ktorá charakterizuje kruhovú dispozíciu relatívne malých opevnení. K najvýchodnejším sídliskám tejto schémy ráta Pulur na Eufrate a Tróju na západe, vrátane priľahlých ostrovov (Heraion, Thermi). V Tróji sa anatólska sídlisková schéma udržala po fázu IIa-b, počínajúc fázou IIc radiálna zástavba bola nahradená lineárnym usporiadaním s typickými megaronmi. Podobný vývoj bol na lokalite Thermi a tento zlom v architektúre zodpovedá významnému zlomu v náplni orientácie trójskej kultúry. Náhly zánik anatólskej sídliskovej schémy v oblasti Tróje *Korfmann* vidí „in Verbindung mit kriegerischen Einwirkungen“, čo však bližšie nešpecifikuje, ale z predchádzajúceho exkurzu po opevneniach s lineárne usporiadanou architektúrou na eneolitických i včasnobronzových telloch v Bulharsku sa zdá, že myslí na vplyvy z tejto oblasti.

Samozrejme, z pohľadu juhovýchodnej (ale i strednej) Európy nenachádzame dostatok sprievodných javov a nálezov ako prejav tých síl, ktoré by napríklad takúto podstatnú zmenu vo vývoji architektúry i v celkovej hospodársko-kultúrnej sfére v Tróji vyvolali. Reprezentatívne opevnenia s pravouhlou hustou zástavbou bez centrálnej spoločnej plochy (Poljanica, Ovčarovo) asi neprežili zánik kultúry Gumelnița. Kultúrno-typologické premostenie kultúry Gumelnița s kultúrou Ezero a Ezerovo je zatiaľ stále nedoložené aj napriek tomu, že na území medzi Balkánskym pohorím a Dunajom sa podarilo doložiť horizont Salcuța IV.

Vstupný zväzok monografie Demircihüyük podáva vyčerpávajúci obraz stavebného vývoja sídliska. Uplatnilo sa množstvo detailov pozorovaní rôznych javov, ktoré sa *M. Korfmann* usiloval vidieť v kontexte, prechádzal logicky od detailu k celku a naopak v pravý moment siahol po analógii a nevyhýval sa interpretácii.

Deskriptívna časť je náročná na systematické sledovanie autorových údajov i komentárov. Čitateľ sa ťažko orientuje v údajoch o sektoroch a hĺbkach i napriek tomu, že sú graficky zdôraznené (je ich veľmi veľa). Celý opis by sa bol zjednodušil jednoduchým očíslovaním domov, pecí, ohnisk, zásobných jam a pod., čím by text i celá dokumentácia získali na prehľadnosti.

Demircihüyük II je venovaný prírodovedeckým príspevkom: o dendrochronológii (*P. J. Kuniholm*), rádiokarbónovom datovaní (*B. Weninger*), termoluminiscenčnom datovaní keramiky (*A. Wagner – K. L. Weiner*) o analýze kovových predmetov (*H.-G. Bachmann – H. Otto – F. Prummbauer*), analýze stiepných stôp na vzorkách obsidiánu (*A. Wagner – K. L. Weiner*), geológii a pedológii okolia (*H.-G. Bachmann, K. L. Weiner, G. A. Plass, M. Abo-Rady*), o výsledkoch analýzy zvieracích kostí (*J. Boessneck a A. von Driesch*) a zvyškov ľudských kostí (*P. Schröter*). Z nich sa žiada na tomto mieste upozorniť na stať *B. Weninger*, kde sa pokúša metódou „Archaeological Wiggle Matching“ precizovať rádiokarbónové datovanie a skľbiť pomerne homogénne dáta so stavebnými fázami sídliska. Menovaní paleozoológovia po analýze množstva zvieracích kostí prišli k záveru, že ani to nepostačuje na kvantifikovanie chovateľstva, lovu a spotreby mäsa. Podľa poznatkov z iných nálezísk možno toto stanovisko potvrdiť. Zvieracie kosti zistené pri výskume ukazujú len rámcový pomer konzumovaných druhov, ale o množstvách v časopriestorovom vývoji sídliska neinformujú.

Dôležité je zdelenie *Korfmanna* o štúdiu *H. Bechera* o archeomagnetizme, ktorú mal pripraviť do II. zväzku. V priebehu analýzy tisícky orientovaných vzorkov sa objavila chyba, ktorá nakoniec viedla k rozpoznaní efektu lomu magnetických siločiar. Pri prechode cez rôzne magnetizovateľné materiály sa siločiaru lomí v podstate ako svetelný lúč. Tým sa problematizujú aj doterajšie výsledky štúdia archeomagnetizmu. Hľadajú sa však cesty na diferencovanie tohto efektu.

Z Demircihüyük pochádza vyše pol milióna črepov. Je to enormné množstvo keramiky a na jej spracovanie v dvoch samostatných zväzkoch sa podujali dvaja autori. *J. Seeher* vo zväzku III/1 prezentuje neolitickú a chalkolitickú keramiky a keramiky zo staršej doby bronzovej po vrstvu G. Vo zväzku III/2 *T. Efe* spracoval ostatnú keramiky zo sídliska od vrstvy G hore. Ako obaja autori spolu s vydavateľom zhodne konštatujú, že sídlisko zo staršej doby bronzovej trvalo počas včasnej doby bronzovej a reprezentuje pomerne uzavretú kultúrno-chronologickú jednotku, preto na prvý pohľad prekvapuje separátne a vcelku nezávisle spracovanie keramiky dvoma autormi. *M. Korfmann* v predslove vydavateľa vylíčil dôvody takého rozdelenia materiálu i postup autorov pri spracovaní keramiky a možno s ním súhlasí, že toto experimentálne a núdzové riešenie bolo

vlastne úspešne. Obidvaja autori z veľku odlišných pozícií pristupovali k spracovaniu keramiky a dospeli v podstate k zhodným záverom, čo zvyšuje mieru objektivity ich výpovedí.

Práca *J. Seehera* pozostáva z dvoch samostatných častí: najprv spracúva sekundárne premiestnenú neolitickú a chalkolitickú keramiky v časti A a v časti B včasnobronzovú keramiky starších fáz (D–G) sídliska. Za rozhranie pri rozdelení keramiky zo sídliska včasnej doby bronzovej v rámci 16 stavebných fáz sa pokladá spálený horizont pripísaný fáze H. Z neho pochádza početná sekundárne prepálená keramika, ktorá sa dobre odlišovala, a preto sa stala vhodným východiskom pri delení nálezového celku pre dvoch autorov – najmä keď sa nepodarilo nájsť jasnú deliacu líniu v typológii keramiky medzi predpokladanými periódami „FBZ₁“ a „FBZ₂“. Keramika bola formou podrobnejšieho kľúča typov a vlastností dostatočne detailne podchytená a pri vyhodnotení sa sledovali dve rovnomerné línie: technológia a typológia keramiky. Z technologických vlastností dôležitých pre klasifikáciu keramiky sa ukázala úprava povrchu i minerálne a organické prímеси v hline na výrobu keramiky. Typologicky sa keramika delí štandardne do tried, typov a variantov. Tento postup sa uplatnil pre obidva hlavné keramické komplexy.

V Demircihüyük sa prvýkrát v takom rozsahu podarilo získať a diferencovať 9 672 signifikantných neolitických črepov v sekundárnej polohe. Dostali sa tam s hlinou na stavbu domov sídliska z včasnej doby bronzovej, ktorá sa z veľkej časti ťažila vo vrstvách príslušného neolitického tellu. *J. Seeher* uvádza argumenty podporujúce tézu, že sídlisko zo včasnej doby bronzovej leží na rozhraní neolitického tellu. Celkový počet premiestnených neolitických črepov mohol byť vyše 65 000 a predstavoval by vyše 10 % všetkej keramiky na sídlisku zo včasnej doby bronzovej. V tejto časti Turecka neolitický tell vôbec nie je známy, takže prezentované spracovanie premiestnenej neolitickej keramiky je zvlášť cenné.

Analýzu a klasifikáciu premiestnenej neolitickej a chalkolitickej keramiky *J. Seeher* založil na technológii a typológii a na ich konfrontácii so stratifikovanými a kultúrne určenými nálezmi v blízkom i vzdialenejšom okolí. Určite je to núdzové, ale jediné vhodné riešenie. Autor najprv rozlíšil a definoval keramiky A–E zaradenú do neolitu a keramiky H s problematickým datovaním. Prvých päť skupín keramiky (A–E) v kombinácii s tvarmi nádob a ich ornamentom sa viacerými spôsobmi prelína a tým sa i hranice medzi nimi zotierajú. *J. Seeher* sa usiloval jednotlivé druhy keramiky chronologicky hodnotiť. Ako najstaršie mu podľa analogických foriem v Çatal Hüyük vychádza keramika A. Po nej by nasledovala keramika B a C. Keramiku D – jediný druh maľovanej keramiky – zaradil veľmi rámcovo ako mladšiu v čase trvania kultúry Hacilar. Aj keď tento pokus o chronologické usporiadanie jednotlivých keramik priniesol určitý výsledok, treba konštatovať, že na každom neolitickom sídlisku sa vyskytujú 2–3 druhy keramiky súčasne aj s určitou špecifikáciou foriem. Inokedy dva rozdielne druhy keramiky sú zastúpené tými istými tvarmi nádob. Teda bez stratigrafie a bez nálezových celkov sa takéto kategórie keramiky veľmi ťažko definujú. Napr. hrncové nádoby s charakteristickým okrajom so žliabkom na pokrývke sú najčastejšie zastúpené v keramike A, ale vyskytujú sa s výnimkou maľovanej keramiky v malých množstvách aj v ostatných druhoch. Samozrejme, že treba nastoliť otázku, čím sa potom riadiť pri chronologicko-kultúrnom ohodnotení: tvarom nádoby alebo technológiou? Napríklad štvrohranné nádoby na štyroch nôžkach sú zastúpené asi 2 % v keramike B, C a E, no na tieto tri druhy sa viaže aj rytý ornament, čo ich v kultúrno-historickom zmysle spája.

Z neolitickej keramiky najväčší záujem púta keramika zdobená

červeným maľovaním s predpokladanými konexiami na juh (Çatal Hüyük) a keramika zdobená rytým ornamentom približujúca sa ku keramike kultúry Fikirtepe, ktorá výskytom v Demircihüyük mnohonásobne zväčšila areál svojho rozšírenia. Stavia *J. Seeher* i zainteresovaných bádateľov pred dilemu datovania keramiky typu Fikirtepe a synchronizácie s kultúrami na Balkáne na jednej strane a s kultúrami na Anatolskej náhornej plošine na strane druhej. Už dávno sa citujú nálezy z Fikirtepe pri synchronizácii s vývojom neolitu na Balkáne a najnovšie priamo s kultúrou Dudeşti. Od synchronizácie kultúry Fikirtepe treba očakávať podstatné spresnenie synchronizácie neolitických kultúr v juhovýchodnej Európe a v Anatólii. *J. Seeher* má zrejme pravdu, keď trpezivo odmieta možnosť synchronizácie kultúry Dudeşti a Fikirtepe. Málo presvedčivá je synchronizácia Fikirtepe s Haçılarm a Çatal Hüyükom. Spresňovanie takejto synchronizácie bude zložitá a recenzent sa domnieva, že severozápadné Turecko s Fikirtepe i s Demircihüyükom tvoria samostatnú kultúrnu provinciu, ktorá mala s vývojom na náhornej plošine len málo zhôd. Vyčerpávajúci výpočet analógií všetkých druhov neolitickej keramiky známych sídlisk na juhu vyznačuje široké rozpätie od Çatal Hüyük a Haçılarm IX až po Haçılarm I a Çan Hasan. Presnejšiu synchronizáciu však umožní až ďalší výskum v okolí Demircihüyük. Rozšírenie červeno maľovanej keramiky, ako sa vyskytuje v Demircihüyük, umožní vyčleniť asi ďalšiu neolitickú provinciu v severozápadnom Turecku.

Osobitnú triedu predstavuje neskorochalkolitická keramika (F a G), ktorá sa zistila aj v primárnej polohe. Tenkostenná je zastúpená vlastne len dvoma druhmi mis a sprevádza ju hrubá keramika. Geneticko-typologicky sa tieto druhy nedajú spájať ani so staršou keramikou, ani s keramikou včasnej doby bronzovej. Aj keramika typu F a G je špecifická pre uvádzané územie. Osobitne sa analyzuje bielo maľovaná keramika (H), ktorú *T. Efe* vyčlenil ako premiestnenú a predchádzajúcu dobe bronzovej. *J. Seeher* ju klasifikoval ako importy, akceptoval jej stratigrafiu a zaradil ju do mladšieho úseku sídliska (od vrstvy H). Tento spor je ťažké rozhodnúť, lebo podobne bielo maľovaná keramika sa vyskytuje od Tröje po Mersin vo viacerých horizontoch.

Spracovanie keramiky sídliska z včasnej doby bronzovej *J. Seeher* začína charakteristikou stratigrafie vrstiev fáz D–G, definovaním celkov, skupín fáz a vysvetlením pracovného postupu. Predmetom analýzy sa stalo 6 638 nádob a črepov, čo predstavuje dve tretiny všetkých keramických nálezov. Zistených 14 fáz zlúčil do siedmich skupín. Stratigrafickým východiskom je 17 domov sídliska, sledovaných od fázy D.

Oproti neskorochalkolitickej keramike keramiky včasnej doby bronzovej charakterizuje nástup do červena vypálenej keramiky. Podľa farby a technológie rozlíšil šesť druhov, podľa typológie sedem keramických tried a triedu zvláštnych foriem. V triedach ďalej rozlišuje typy a ich varianty. Keramiky jednotlivých tried hodnotí podľa druhu farby, veľkosti a proporcií, časti nádob, úch a výčnelkov, výzdoby. Jednotlivé triedy reprezentujú šálky a misy, fľaše, konvice s výlevkou, amfory, hrnce, pitosy, platne a zvláštne formy ako miniatúrne nádoby a pokrývky. Až 55 % foriem tvoria šálky a misy sledované hrncami (22 %), fľaše sú úplne zriedkavé (0,3 %). Počas skúmaného úseku vrstiev tellu sa neukázali podstatnejšie zmeny v keramike.

V lepšie zachovaných a preskúmaných domoch in situ našlo sa málo keramiky, takže pre funkčnú analýzu nebolo dosť podkladov.

Keramika zo spodných vrstiev tellu včasnej doby bronzovej je do tej miery svojrázna, že pri malom množstve výskumov nedajú sa nájsť odpovedajúce analógie ani v najbližšom okolí Demircihüyük. Určité zhody sa nachádzajú v keramike skupiny Tröja I–

Iznik (podľa *D. Frencha*) a *J. Seeher* koriguje jej datovanie. Úvodom korelácie Demircihüyük s Yortanom a Trójou na základe keramických druhov F a G sa vyslovuje k synchronizácii Beycesultan FB1 a predpokladá, že sa nemôže začínať pred Trójou I, ale pred Yortanom áno. Porovnanie keramiky staršieho úseku tellu s Trójou prinieslo len málo výrazné styčné body. To isté platí o Yortane. Neskoršie jasné paralely so západnými územiami v prvom úseku tellu z včasnej doby bronzovej sa ešte neobjavili. Málo zhôd našiel *J. Seeher* aj v Kusure a v Beycesultane a považuje to za prirodzené, lebo už v spodných vrstvách tellu sú zjavné prvé prejavy „kultúry Demircihüyük“, ktorá sa od západných i južných kultúr jasne líši. Jej genetické kontakty s neskorým chalkolitom sú však tiež nejasné, hoci fáza D v Demircihüyük nemôže byť podľa *J. Seehera* od keramiky F a G vzdialená a predpokladá inváziu osadníkov fázy D.

Toto mechanické rozdelenie spracovania keramiky z jedného sídliska určite prispelo k lepšiemu poznaniu prvého úseku vývoja keramiky. V snahe vyhnúť sa nutnej duplicite v argumentoch i v záveroch *J. Seeher* v nasledujúcom zväzku zúžil disciplinované interpretačné časť na hutnú sumarizáciu hlavných výsledkov.

Turan Efe, autor zväzku III/2, spracoval keramiky mladších fáz tellu vrstvy H-Q. Zvolil podobný postup ako *J. Seeher* v zväzku III/1. Oba zväzky používajú aj jednotnú terminológiu, pri formách nádob malé diferencie sú len pri určovaní foriem hrncov a pitosov. Pohľad na tabuľky s grafickým znázornením zastúpenia a vývoja jednotlivých keramických tried oboch autorov ukazujú, že ide o rovnomerný a plynulý vývoj bez zjavných zlomov a inovácií. Keramika z Demircihüyük predstavuje homogénny celok a vyplňa podstatnú časť včasnej doby bronzovej. Za zvýraznenie a odlišenie od nasledujúceho vývoja *T. Efe* v krátkom exkurze prezentuje keramiky z neďalekých lokalít Aharköy a Bozüyük, ktorá nasleduje po keramike z Demircihüyük a podľa *T. Efe* reprezentuje vývoj konca FBZ₂. Túto keramiky spracovávajú aj typické depas.

Úvod k záverečnej časti knihy tvorí krátky prehľad bádania okolia náleziska a v západnej Anatólii s ťažiskom na problémy chronológie a synchronizácie, čo sa pertraktuje na príklade významných nálezísk a ich vzťahov k stratigrafii v Tróji. Základ vlastných záverov tvorí zabudovanie výsledkov stratigrafie a analýzy keramiky z Demircihüyük do reťaze známych nálezísk. Geografická poloha tellu na ceste kultúrnej výmeny medzi dobre známymi lokalitami v rôznych zónach Anatólie a jeho prioritné postavenie v danom prostredí sú dobrým predpokladom pre široko založenú konfrontáciu keramickej zóny Demircihüyük.

Nakoniec na deviatich stranách sú zhrnuté hlavné výsledky. Z podrobnej analýzy keramiky vyplynulo rozdelenie vývoja na Demircihüyük do štyroch úsekov a piaty indikuje nestratifikované nálezy z hornej časti tellu (vrstva Q). V západnej Anatólii možno rozlíšiť šesť keramických zón, medzi nimi aj keramickú zónu Demircihüyük, ktorej vývoj *T. Efe* považuje za nezávislý a relatívne izolovaný počas celej FBZ₁₋₂ a spolu s *M. Korfmannom* sa prikláňa k názoru, že existovala lokálna, spoločensky stabilná organizačná forma vládneho násilia v rovine Eskişehir s centrom na niektorom z veľkých tellov. Autor zatiaľ nepokladá za odôvodnené hovoriť o kultúre Demircihüyük a v tomto duchu aj v celej monografii sa hovorí len o keramickej zóne Demircihüyük. Treba poznamenať, že vo väčšine prípadov je keramika hlavným „kultúrotypným faktorom“ pri diferencovaní a definovaní archeologických kultúr. V priebehu FBZ₂ došlo k podstatnému zblíženiu s Trójou II, ale ich kvalita sa nedá zatiaľ rozpoznať, radšej sa hovorí o vzájomných kontaktoch. *T. Efe* si pomohol termínom fáza Trója II-Iznik-Aharköy a v nej sa prvýkrát na tomto území objavil hrčiarsky kruh, ktorý sa do Tróje mohol

z Kilikie dostať vnútroanatskou cestou, a nie po pobreží či morskou cestou. Z Balkánu do Tróje v tom čase malo prenikať zlato a z Tróje na Balkán depas a konvice so zobákovitou výlevkou (kultúra Michalič). Samozrejme, musí nám byť jasné, že v tom čase na Balkáne ťažba zlata, kvitnúca počas neskoršej kultúry Gumelnița (Varna), už dávno upadla do zabudnutia a jej nový rozkvet nastal až počas stredoeurópskej včasnej doby bronzovej. Reciprocita kontaktov medzi Anatóliou a Balkánom v tejto dobe, ako aj predtým, je otázna. *T. Efe* ani *J. Seeher*, zrejme úmyselne, popri podrobnej konfrontácii s ostatnou Anatóliou sa otázky vzťahov k Balkánu nedotkli. A bolo by to bývalo potrebné, lebo zistené diferencie medzi Eskişehirskou nížinou a oblasťou Tróje otvárajú ďalšiu možnosť konfrontácie juhovýchodného Balkánu so severozápadnou Anatóliou, kde keramická fáza Demircihüyük vymedzuje ďalšiu samostatnú kultúrnu skupinu, ktorá mohla mať s Balkánom nezávislé kontakty od Tróje. Ukazuje sa, že keramické či kultúrne zóny v Anatólii neboli veľké, dĺžka územia skupiny Demircihüyük od mora po východné nálezisko (Porsuk) je len okolo 200 km.

Relatívnu chronológiu dopĺňa séria dát C14, ktoré boli predmetom kalibrácie *B. Wenigera* a ktoré *T. Efe* použil aj vo svojej chronologickej tabuľke. Dáta C14 určujú rozpätie 2850–2620 BC pre fázy E-M. S využitím ďalších dát autori datujú doznievanie Tróje II krátko pred rokom 2 000 BC. Žiada sa spomenúť, že kontraverzná séria dát z tellu v Ezere s podobne sa opakujúcimi hodnotami zo stratigraficky odlišných vrstiev je v priemere staršia ako z Demircihüyük a vývoj Ezera končí zhruba tam, kde začínajú dáta C14 v Demircihüyük. Podľa toho sídlisko v Ezere začalo asi o 200 rokov skôr. Dáta C14 z Demircihüyük nie sú v podstate ani v rozpore s nepočtenými dátami C14 pre kultúru Baden, ktoré sa pohybujú medzi 2825 BC a 2320 BC. Geneticko-typologické spojenie kultúry Baden s kultúrou Trója sa už oddávna intenzívne študuje. Terajšia podoba keramickej zóny Demircihüyük k riešeniu týchto vzťahov zjavnejšie neprispieva, spojenie Baden-Trója sa realizovalo zrejme úplne iným smerom než po pobreží Čierneho mora, kde sa zasa dá očakávať kontakt skupiny Demircihüyük s východným Balkánom.

Spracovanie keramiky z Demircihüyük potvrdzuje to, čo bolo známe už z doterajších prác o kultúrach včasnej doby bronzovej v Anatólii a v juhovýchodnej Európe. Išlo v podstate vždy o dva odlišné svety spojené príležitostne technologicko-typologickými detailmi. Podstata a kvalita týchto vzťahov nám zatiaľ uniká.

Publikácia o Demircihüyük prichádza v dobe obnoveného záujmu o datovanie a synchronizáciu počiatku včasnej doby bronzovej v Anatólii a v juhovýchodnej Európe najmä v súvislosti s dendrochronológiou a ďalšou kalibráciou rádiokarbónového datovania. Aj keď sa autori zväzkov, venovaných keramike, synchronizácii s Európou nevenovali, detailným náčrtom typologických a chronologických vzťahov v rámci Anatólie vytvorili novú bázu aj pre hľadanie nových možností riešenia kultúrnych a chronologických vzťahov s kultúrami neskorého eneolitu a včasnej doby bronzovej juhovýchodnej a strednej Európy.

Prvé štyri zväzky monografie o výsledkoch výskumu v Demircihüyük nemožno hodnotiť ináč ako vysoko pozitívne. Vecné a vyčerpávajúce spracovanie sídliska i nálezov dovŕšilo vydavateľstvo Philip von Zabern, ktoré dalo monografii reprezentačné vybavenie na najvyššej úrovni. Všetkým autorom a najmä iniciátorovi celého projektu *M. Korfmannovi* za túto všestranne vzornú a rýchlo vydanú monografiu patrí vďaka. Ich dielo sa zaradí medzi trvalo hodnotné monografie o významných archeologických náleziskách.

Juraj Pavúk

Zdeněk Smetánka: Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna (Edícia Památníky naší minulosti 13). Praha, Academia 1988, 176 strán, 36 obrázkov v texte, 23 obrázkových tabuliek, anglické resumé.

Programovo orientovaný a zacielený archeologický výskum zaniknutých stredovekých dedín – prípadne ich polôh v spojitosti s posunom „lokovania“ (zakladania) vo vyvíjajúcej sa a meniacej sídliskovej štruktúre – sa stal dôležitou súčasťou poznávania vývoja stredovekej feudálnej spoločnosti s prehlbujúcimi sa sociálnymi a triednymi protirečieniami.

Dedina bola predovšetkým svojim agrárnym prostredím významným fenoménom stredovekej spoločnosti. Bola živým organizmom, kde sa odrážali a prejavovali hospodárske, spoločenské, kultúrne i politické zmeny, ktoré celkom prirodzene ovplyvňovali životné osudy obyvateľov v stredovekom dedinskom prostredí. Je preto samozrejmé, že problematike života stredovekého človeka, vývoju stredovekého dedinského osídlenia, formám sídlisk a charakteristikám obydli – domov i hospodárskych objektov, poľnohospodársky obrábanej pôde, vzťahom mesta a dediny (stredoveké mesto a jeho okruh) a pod. sa venuje v posledných desaťročiach oveľa väčšia pozornosť v historickej a špeciálne archeologickej spisbe. Práve archeologická veda významne prispela k tematicky zameranému výskumu stredovekej dediny a priniesla úplne nové poznatky, o ktorých, „žiaľ“, písomné pramene zväčša mlčia.

Z prác, zaoberajúcich sa touto problematikou, ktoré v poslednom období vyšli v oblasti vedeckej i vedecko-populárnej literatúry v našej vlasti a sú dostupné širšiemu spektru záujmov čitateľskej verejnosti, radíme knihu Z. Smetánku *Život středověké vesnice*. Toto nevelké dielo – nie však čo do obsahu – čitateľsky pútavou formou sprístupňuje výsledky archeologického výskumu zaniknutej dediny Svídna v katastri obce Drnek, okr. Kladno.

V piatich kapitolách podáva plastický obraz o vzniku, vývoji a zániku dediny, tejto sídliskovej jednotky, a to vždy v širších historických súvislostiach nielen našich, ale aj európskych dejín, s akcentom na uplatňované metodické postupy, interdisciplinárne prístupy, najmä však dosiahnuté výsledky pri dokumentácii a zovšeobecnení empirických poznatkov získaných v priebehu archeologického výskumu a prieskumu dedinského stredovekého osídlenia. Čitateľovi dovoľuje hlbšie preniknúť do metodiky archeologického bádania, systému práce archeológa v teréne, využívania moderných vedných postupov dôležitých pre komplexnejšie poznanie života na stredovekej dedine, a to tak do vnútra žijúcej dedinskej komunity, ako aj jej vzťahu k feudálnemu prostrediu a vývoju všeobecne. Konkrétne sa plní požiadavka „popularizácie“ vedeckého bádania, lebo pre čitateľa je zaujímavý nielen výsledok (v tomto prípade archeologického výskumu), ale aj zvolené vedecké postupy pri riešení danej problematiky. Takto sa formou útlá knižka stáva dobrým a nasledovaniashodným príkladom prezentácie práce archeológa v príprave a počas terénneho výskumu i zvolených spôsobov pri analýze a teoretickom zovšeobecňovaní získaných poznatkov z terénu a z publikovanej vedeckej spisby.

V prvej kapitole Středověká vesnice jako archeologický problém – Svídna – památník a pramen poznání (s. 9–23) autor názorne opisuje možnosti metodického postupu pri výskume zaniknutej stredovekej dediny, a to v dvoch smeroch: kombinácie stratégie hlavného bodu a stratégie mozaiky uplatňovanej najmä v severných a anglosaských krajinách (s. 15–20). Zvlášť prínosný je jeho konkrétny prístup a vlastné podnety pri využívaní spomínaných metód v Československu, najmä stratégie mozaiky,

poskytujúcej širší habitus poznatkov, ktoré tak umožnia obsiahlejšie poznanie historického (sídliskového) vývoja v skúmanom regióne. Na Slovensku tento prístup naposledy uplatnil A. Rutkay v súvislosti s výskumom stredovekého osídlenia na území okresu Topoľčany (Slovenská archeológia, 34, 1986, s. 425–438).

V ďalšej kapitole Svědectví povrchu země (s. 23–50) sa môžeme podrobne oboznámiť so zaujímavým a podnetným postupom – „stratégiou“ výberu archeologickej lokality zaniknutej stredovekej dediny z hľadiska ideálnych možností získania maximálneho množstva informácií. Tento prístup si však v súčasných podmienkach rozvoja archeologickej vedy vyžaduje interdisciplinárnu. Zvlášť inšpirujúce je stanovenie kritérií výberu lokality k výskumu na základe komplexného poznania dokumentovaného mikroregiónu (s. 25–26). Pôdorys dediny bol spracovaný – ako východisko pre určenie priorít objektov výskumu – na základe štúdia reliéfu deštrukcií a „totálneho“ využitia mapových podkladov. Minucióznym povrchovým prieskumom sa podarilo situovať tvar jednotlivých usadlostí. Využil sa pritom tzv. vegetačný efekt, t. j. rôzne sfarbenie charakteristické pre porast na zachovalých kamenných stenách objektov i na voľných plochách (s. 31–32). Takto sa podarilo presnejšie rozpoznať pôdorysné usporiadanie zaniknutej stredovekej dediny Svídna, ktorá nebola typickou dedinou „návesného“ typu, lebo niektoré jej znaky viac svedčia o ulicovom usporiadaní. Autor na základe výskumu niektorých vytypovaných objektov a precízneho prieskumu konštatuje, že dedina bola vybudovaná podľa jednotného plánu a túto výstavbu dáva do súvislosti s ekonomickými premenami, ktoré sa výrazne presadzujú od druhej polovice 13. a na počiatku 14. stor. Rozpoznáva tu 14 parciel a na základe ich šírky „už de facto“ určuje veľkosť usadlostí – uzavretých celkov domových i dvorových dispozícií, ktoré sú odrazom sociálneho rozvrstvenia stredovekej dediny.

V samostatných častiach – podkapitolách sa venuje jednotlivým objektom v rámci dvorov – vyčlenených parciel (roľníckym domom, hospodárskym dvorom a ostatným objektom: malej vodnej nádrži, fragmentom pluhin, rybníku, lomu na kameň). Zvlášť je potrebné vysoko hodnotiť použitú metodiku geofyzikálneho prieskumu pri zisťovaní nielen situovania, ale najmä určenia obytnej funkcie objektov pomocou detekcie vyhrievacích zariadení, ktoré, ako autor pripomína, menia mikrolokálne magnetické pole. Vcelku nevelkej, ale o to metodicky podneternej a obsahovo bohatej podkapitole sa autor venoval prírodnému prostrediu (s. 43–49). Z hľadiska žiadúceho budúceho zacielenia výskumu stredovekej dediny je dôležité publikovanie pracovného postupu a spracovania, resp. využitia ekogramu skúmanej dediny, ktorý názorne vyjadruje jej dobové prírodné podmienky, ako aj potencionálne ekonomické možnosti obyvateľov tejto dedinskej komunity. Uvedený prístup si zaslúži v našich podmienkach komplexného archeologického výskumu nielen pozornosť, ale i ďalšie uplatnenia na vybraných a v budúcnosti skúmaných lokalitách v inom časopriestorovom ohraničení. Vyžaduje to však sledovanie a dokumentovanie väčšej – variabilnejšej „vzorky“ empirických faktov v skúmanom regióne, a to už z interdisciplinárneho hľadiska (napr. využitím niektorých prírodovedných, resp. technických disciplín).

Podrobnejšiemu opisu uplatňovaných metód a samotným výsledkom výskumu jednotlivých usadlostí (1–3) zaniknutej stredovekej dediny Svídna sa venuje autor v kapitole Kontrola výkopem (s. 51–75). Je zameraná na podrobnú charakteristiku dispozičného usporiadania, techniku vývojových stavebných fáz, ako aj funkcie jednotlivých celkov – obytných, resp. hospodárskych priestorov. Zachované pôdorysné kamenné zvyšky nepo-

kladá za podmurovky, ale na základe ich hmotnosti uvažuje o pozostatkoch kamenných stien (kamenných domov).

Najväčšiu kapitolu tvorí časť Historická výpoveď (s. 76–145), ktorá je nosnou časťou tejto práce. Kriticky sa stavia k možnostiam interpretácie nálezového fondu huteľných pamiatok, pri ktorom musíme počítať „s negatívnym výberom“ zvlášť v takých prípadoch, ako je napr. zámerne opustené sídlisko. Práve využívaná stratégia mozaiky – ako uvádza autor – obsahuje potrebu porovnávacej metódy, a preto v spojitosti s prehĺbením poznania, využitia všetkých dostupných, interdisciplinárny prístupom získaných informácií študuje vývoj a život vo Svidne aj v širších časopriestorových súvislostiach, a to v konfrontácii so staršími i mladšími dedinami (využitím písomných a ikonografických prameňov, etnografických analógií a porovnaní s inými archeologickými prameňmi, najmä na stredočeských lokalitách).

Zaujímavý postreh autora sa prejavuje v interpretácii posunu osídlenia v tomto regióne do polôh vzdialenejších od vodných zdrojov, a to v súvislosti s novými ekonomickými podmienkami – potrebou získavania a obhospodarovania pôdy. To si však iste vyžadovalo vybudovanie dôležitého zdroja pitnej vody – studne aj na lokalite Svidna (s. 79). S posunom dedinského osídlenia v rámci uskutočňujúcej sa vnútornej kolonizácie najmä na prelome 13.–14. a v priebehu 14. stor., vyvolanej novými hospodárskymi potrebami rozvoja feudálnej spoločnosti, sa stretávame aj na území Slovenska (bývalej súčasť stredovekého Uhorska), napríklad u zaniknutej výšinej stredovekej dediny Krigov v katastri obce Pavľany na Spiši, kde problém vody bol riešený vybudovaním kamenných studní so zrubovou nadzemnou konštrukciou v každej usadlosti tvoriacej súčasť dedinskej sídliskovej jednotky. Na tejto lokalite napriek extrémnejším poveternostným podmienkam existoval v 14. a 15. stor. intenzívny život, zameraný aj na poľnohospodársku výrobu.

Cenné a podnetné sú autorove poznatky charakterizujúce veľkosť stredovekej dediny Svidna v porovnaní so súdobými už skúmanými stredovekými dedinami, na základe ktorých považuje túto dedinu skôr za menšiu (v porovnaní napr. s Pfaffenschlagom a Mstěnicami na Morave – výskum PhDr. V. Nekudy, CSc.). Konštatuje, že Svidna bola založená podľa jednotného plánu a pravidelného rozmerania (s. 81).

Žiaľ, na Slovensku nemáme pre porovnanie takto preskúmanú, resp. skúmanú dedinu z konca vrcholného a najmä z počiatku neskorého stredoveku (14.–15. stor.), čo dovoľuje formulovať len „analogické“ hypotézy. Výskum v susednom Maďarsku taktiež výraznejšie pokročil, čo dokazujú aj výsledky bádania stredovekej dediny Sarvaly (Holl, I. – Parádi, N.: *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*, Budapest 1982), kde je už možné charakterizovať pôdorys i celkové usporiadanie dedinského urbanizmu. Ideálne možnosti pre ďalekosiahlejší a komplexnejší pohľad nám môže poskytnúť pokračovanie výskumu na spomínanej lokalite Krigov, resp. stredovekej dediny – súčasť už v minulosti skúmaného feudálneho sídla Zálužany, v katastri obce Nemešany na Spiši. Kým na Slovensku máme lepšie preskúmané sídliská z konca včasného stredoveku, v Čechách výskum týchto sídlisk, ako konštatuje Z. Smetánka, stále absentuje. Preto je aj veľmi ťažko ešte viac zvýrazniť význam pravidelného rozvrhnutia dediny Svidna (s. 82) v porovnaní s usporiadaním otvorených agrárnych sídlisk z druhej polovice 12. a začiatku 13. stor., a to v súvislosti so zavedením už prehľadnej parcelácie, dôležitej pre presnejšiu evidenciu majetkov v prepojenosti na odvod feudálnych dávok, tak ako na túto skutočnosť upozornil autor recenzovanej monografie. Našu pozornosť si zaslúži aj delenie stredovekých dedín v skúmanom čase i prostredí na tzv. prirodne a normové typy,

pričom k poslednému typu radí i Svidnu (s. 85). Ako autor uvádza, zakladatelia museli dať prednosť pravidelnosti pred využitím všetkých miestnych podmienok.

Dôležité je aj autorovo konštatovanie vyslovené na základe zovšeobecňujúcich poznatkov, že Svidna patrí k prvým celokamenným dedinám v stredovekých Čechách. To značí, že kameň ako stavebný materiál prevažoval, čo však úplne nevylučovalo použitie dreva, ba u niektorých hospodárskych stavieb je potrebné počítať aj so stavebnou technikou rámovej konštrukcie s hlinenou výplňou.

Pozornosť je venovaná pôdorysnej dispozícii najmä trojpriestorového obytného domu vo Svidne, a to s počiatkami na prelome 13.–14. stor. Svedčia o rozsiahlych vnútorných zmenách v krajine – v hospodárskom a spoločenskom živote za panovania posledných Přemyslovcov (s. 95–96). Zistenia Z. Smetánku je potrebné zužitkovať aj pri štúdiu vývoja stredovekého domu v Uhorsku, najmä na území Slovenska. Konkrétne máme na zreteľ najnovšie poznatky z výskumu zaniknutej stredovekej dediny Krigov na Spiši, obytných domov, ktorých dispozície nevznikli len pod vplyvom vonkajšej kolonizácie, ale boli dôsledkom výrazných sociálno-ekonomických zmien, prejavujúcich sa od prelomu 13.–14. stor., ktoré logicky presahovali aj do dedinského prostredia.

Veľkú a zaslúženú pozornosť venuje Z. Smetánka charakteristike vykurovacích zariadení, ich novej kvalite v ohniskách, ďalej hospodárskym budovám, dvorom a k nim patriacim poliam a lesom – „záhumenicovej a traťovej pluzine“. V súvislosti s hodnotením predmetov materiálnej kultúry – huteľných pamiatok z lokality Svidna – vyjadruje Z. Smetánka zaujímavý postreh, že získané nálezy pochádzajú najmä z konca existencie dediny a pre interpretáciu máme preto k dispozícii len „negatívny výber“ (s. 111–112), keramickej (hrnčiarkej) a železiarskej (kovárskej) produkcie.

Veľkú pozornosť upúta autorov pokus o sociálnu interpretáciu, vyplývajúci z dôkladného štúdia všetkých prístupných empirických poznatkov, získaných z priebehu výskumu stredovekej dediny Svidna. Poskytuje mu ich napríklad delenie parciel a stavebné usporiadanie usadlostí, charakterizujúce rôzne majetkové postavenie jednotlivých obyvateľov – sedliakov, pričom usadlosť 3 na základe vedeckého hodnotenia patrila svojou veľkosťou a dispozičným usporiadaním – ako uvádza Z. Smetánka – richtárovi (s. 144). Podobný prístup pri interpretácii konkrétnych sledovaných poznatkov je možné vo všeobecnosti využiť pri štúdiu výsledkov výskumu zaniknutej stredovekej dediny Krigov [napr. interpretácie obytného domu s dvorom a priekopou – objekt 3/81 (dom richtára)], samozrejme so sledovaním istých zvláštností i jedinečností vyplývajúcich z časopriestorového ohraničenia existencie skúmanej lokality.

V poslednej kapitole Zánik Svidny (s. 146–152) sa autor dotýka otázok pustnutia sídliska po zániku – opustení dediny. Zvlášť je potrebné zvýrazniť podnetný názor, že pustnutie sídlisk nie je vždy možné spájať s negatívnymi javmi, napr. len s hospodárskym a spoločenským regresom. V minulosti sa zánik foriem otvorených poľnohospodárskych sídlisk často spájal len s regresom. Z. Smetánka (s. 147) práve na konkrétnom príklade výskumu dediny Svidna, ale aj ďalších rozsiahlych heuristických poznatkov, spája zánik niektorých dedín práve s hospodárskym rozmachom, skvalitňovaním a vytváraním novej sídliskovej štruktúry, teda aj s progresívnymi prvkami vývoja (práve proces pustnutia je často prepojený aj na proces zakladania atď.).

Stredoveká dedina Svidna existovala okolo dvesto rokov a na sklonku 15. i v prvej polovici 16. stor. v súvislosti s nekvalitným okolitým pôdnym fondom a nedostatočným vodným režimom,

výrazne zhoršeným od prelomu 15.–16. stor., i pod vplyvom nových hospodárskych pomerov bola postupne opúšťaná. Autor to dokumentuje na základe zachovaných písomných prameňov – progresívnych dobových aktivít neďalekého panského veľkostatku a presťahovania sa niekoľkých rodín do katastra rozvíjajúcich sa susedných Malíkoviec (s. 149–150). Takto konkrétne pustla i táto stredoveká dedina. Príčiny a podmienky pustnutia boli i u ďalších dedinských jednotiek často podobné a iste sa s nimi môžeme stretnúť i v stredovekom Uhorsku v 15.–16. stor. Žiada si to však nielen archeologický, ale najmä systematickejší a obsažnejší archívny výskum na území dnešného Slovenska – najmä vytypovania „modelovej“ lokality pre interdisciplinárny výskum.

Monografická práca popredného európskeho odborníka z oblasti archeológie stredoveku Z. Smetánku prispela mnohými podnetmi k ďalšiemu výskumu každodenného života stredovekých poľnohospodárov, vývoja stredovekej dediny a jej začlenenia do širších súvislostí komplexného štúdia feudálnej spoločnosti vôbec, konkrétne v Čechách. Autor výskumu i tohto recenzovaného diela myslí i na budúce generácie archeológov, ktorým ponechal nielen vyčlenený – geofyzikálne dokumentovaný priestor v katastri stredovekej dediny Svídna, ale najmä množstvo nových poznatkov a uplatnených metodických postupov. Spolieha sa však, že generácia, ktorá pristúpi k druhej etape výskumu, bude môcť uplatniť už nové a isto produktívnejšie výskumné metódy i prístupy, a tak aj prehĺbiť naše terajšie poznanie (s. 152). Pútavé dielo dopĺňa rozsiahly prehľad použitej odbornej literatúry, kvalitne pripravená obrazová – fotografická príloha, ako aj kresby, plány, mapy, rekonštrukcie, modely a pod.

Nakladateľstvo ČSAV (Academia) v Prahe ďalším kvalitným dielom doplnilo systematicky programovo vydávanú edíciu Památníky naší minulosti. Rozširuje naše poznanie o prostredí, živote a práci stredovekých poľnohospodárov, formujúcej sa triedy poddaných vo feudálnej spoločnosti. Zvlášť cenné sú publikované metodické postupy autora, cesty za poznaním, ktoré veľmi často sú v takýchto prácach obchádzané. Práve kvalitne vypracovaný štýl a pritažlivé podanie umožňujú čitateľom nielen poznať výsledky výskumu archeológie stredoveku, ale zvlášť priblížiť snaženie a vedeckú prácu archeológa. Najmä vďaka týmto dvom spomínaným skutočnostiam si knižka zaslúži pozornosť nielen odborníkov-špecialistov, ale aj širšej čitateľskej verejnosti.

Dušan Čaplovič

Csanád Bálint: Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Wolga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert. Wien 1989, 304 Textseiten, 131 Abbildungen und 7 Karten im Text.

Einer der ungarischen Spitzenforscher, ein Fachmann für frühmittelalterliche Geschichte – Cs. Bálint, publizierte in Wien eine Arbeit, in der er in verkürzter Form die Geschichte der zwischen Donau und Wolga im 6.–10. Jh. lebenden Bevölkerung darbietet, welche, wie im Vorwort des Herausgebers F. Daim schrieb, vereinfacht als Nomaden oder unklar als Halbnomaden bezeichnet werden und welche für die im Umkreis von ihnen lebende bäuerliche Bevölkerung ungewöhnlich faszinierend waren.

Das Werk weist fünf Kapitel und ein Vorwort auf, in welchem der Inhalt, doch vor allem die Notwendigkeit solch einer

zusammenfassenden Arbeit im mitteleuropäischen Milieu begründet wird. Die einzelnen Kapitel behandeln selbständige Themenkreise. Während im Kapitel 1 (Osteuropa) im Blickwinkel des Autors hauptsächlich das geographische Gebiet liegt, stehen im 2.–4. Kapitel die Ethnika im Vordergrund des Interesses (Die Awaren, Die Ungarn, Die Türken). Das letzte Kapitel bilden die Beilagen.

Dem ersten Kapitel (ähnlich wie auch den übrigen) geht eine Abhandlung über den historischen Rahmen und eine Einleitung zum behandelten Thema voran. Enzyklopädisch sind hier die einzelnen Ethnika charakterisiert, die mit Osteuropa, konkret mit dem Teil des Steppengebietes zwischen Karpaten, Wolga und dem Nordkaukasus verknüpft sind. Vor dem Blick des Lesers erscheinen bulgarische Stämme, weiters Awaren, Chasaren, Magyaren und Petschenegen. Im Zusammenhang mit ihnen sind methodische Probleme aufgetischt, die bei der Lösung vieler Fragen in dem angeführten, ungewöhnlich ausgedehnten Raum auftauchen. Zu ihnen gehören vor allem territoriale Hiatte in der archäologischen Forschung wie auch noch nicht endgültig gelöste chronologische Probleme, welche die Schaffung eines geschlossenen historischen Bildes erschweren. Der Autor macht auch auf den Mangel synthetischer Arbeiten bezüglich des gegenständlichen Gebietes aufmerksam und zu den existierenden nimmt er einen kritischen Standpunkt ein, vor allem was die Lösung chronologischer Probleme betrifft.

Der Kaukasus ist das erste Gebiet, mit welchem sich der Autor befaßt, getrennt mit seinem nördlichen und südlichen Teil. Archäologische Quellen aus dem Nordkaukasus belegen, daß die frühmittelalterliche Geschichte dieses Raumes nicht nur von der ursprünglichen heimischen Bevölkerung geschaffen wurde, sondern auch von Stämmen, die aus den Steppen kamen, wie die Hunnen, Sabiren und Awaren. Ein Teil der nordkaukasischen Stämme lebte in der Abhängigkeit vom Chasarischen Kaganat, deswegen muß auch die materielle Kultur dieses Gebietes von diesem Blickwinkel aus beurteilt werden. Viele Fundstellen bieten ein Inventar, welches das Studium der Steppenkulturen, besonders typologisch-chronologischer Fragen ermöglicht. Wichtige Fundorte sind in der Arbeit treffend charakterisiert und es wird ihr Zusammenhang mit dem Karpatenbecken berücksichtigt. Es erscheinen hier Fundorte, wie Komunta, Mokraja balka, Peščanka, Galiat, Moščevaja balka, Zmejska stanica, um wenigstens die wichtigsten vom Gesichtspunkt der mitteldonauländischen Geschichte aufzuzählen. In vielen weiteren der angeführten Fundorte wurden bloß wenige oder vereinzelte Objekte abgedeckt, doch füllen auch diese unsere Wissenslücken über die Besiedlungsdichte des behandelten Gebietes aus.

Aus dem Südkaukasus sind lediglich drei Fundorte angeführt (Verchnaja Ešera, Cebelda, Abram am Djurso-Fluß), deren Bedeutung für die Geschichte der Steppenvölker um nichts geringer ist als jener aus dem nordkaukasischen Raum. Nach Cs. Bálint hat die materielle Kultur, vor allem aus dem Fundort Abram, eine ungewöhnliche Bedeutung für die Lösung der Besiedlungsproblematik der Südslowakei zur Zeit des awarischen Kaganats. Die bisher unveröffentlichten Waffen (Säbel) aus genanntem Fundort stehen mit ihrer Verzierung dem Säbel aus Košice-Šebastovce nahe, der bisher ein Soloexemplar im ganzen Karpatenbecken ist. Es liegt hier wahrscheinlich ein Einfluß aus dem Kaukasus vor, der, wie es heute bereits scheint, ungewöhnlich umfangreich war. Dies bestätigen aus den kaukasischen Fundorten unter anderem auch Münzfunde, die aus zeitgenössischen hochstehenden Kultur- und politisch-ökonomischen Zentren stammen.

Ein weiterer Raum, welchem in der Arbeit Aufmerksamkeit

gewidmet wird, ist jener, welcher im Norden von Voronež und Saratov, im Süden von der Kuban- und Terek-Gegend umgrenzt ist. Dieser Raum bildete den Kern des Chasarischen Kaganats, das eine ungewöhnlich wichtige Rolle nicht nur in der Geschichte der Steppenvölker, sondern auch in deren Umgebung spielte. Deswegen ist das Interesse der Forscher an diesem Gebiet nicht verwunderlich. Cs. Bálint verweist auf die interessante, bisher ungeklärte Tatsache der unterschiedlichen Fundortzahl aus zwei frühmittelalterlichen Zeitabschnitten. Ihre relativ niedrige Zahl aus dem 6.–7. Jh. wird von vielen Fundorten aus dem 8.–9. Jh. abgelöst (Saltovo-Majaki-Kultur). Die Erklärung liegt bisher in dem nichtidentifizierten Umbruch, der auch im Karpatenbecken eine Parallele besitzt. Diese Erscheinung bringt der Autor in beiden Gebieten in Zusammenhang und meint, daß diese Veränderungen „... nicht ausschließlich mit ethnischen und politischen Vorgängen erklärt werden dürfen“.

Von den Fundstellen aus dem 6.–7. Jh. ist die Nekropole in Borisovo am gräberreichsten (204 Gräber). Die übrigen Fundorte (Arcybaševo, Zarajsk, Saratov, Volgograd, Borodajevka und Dorofejevo) sind durch Einzelgräber präsentiert, die jedoch nicht ohne Bedeutung sind. Z. B. ist der Fund eines erhaltenen Holzsattels aus Borodajevka einzigartig, deswegen ist seine Ausnützung als archäologische Quelle vielseitig.

Einen größeren Raum erforderte die synthetische Auswertung der Denkmäler aus dem 8.–10. Jh., deren Inhalt die Saltovo-Majaki-Kultur bildet, die vom Autor als die wichtigste Hinterlassenschaft der osteuropäischen Steppen im Frühmittelalter charakterisiert wird. Diese Feststellung wird auch von der Geschichte ihrer bisherigen Forschung bestätigt, wie sie in ihren Arbeiten die sowjetische Spitzenforscherin S. A. Pletneva anführt (Ot kočevij k gorodam, Moskva 1967; Saltovo-Majackaja kultura. In: Stepi Jevrazij v epochu srednevekovija, Moskva 1981, 62–74). Eines dieser vieljährigen intensiven Forschungsergebnisse über diese Kultur ist das Erkennen von sechs Lokalvarianten, deren Verbreitung in der rezensierten Arbeit auf Karte II dargeboten ist. Die Forschung in dieser Richtung ist noch nicht abgeschlossen, weil alle Regionen nicht gleichmäßig erforscht sind. Vielleicht beschäftigt sich Cs. Bálint aus diesem Grunde mit der Saltovo-Majaki-Kultur als einer Ganzheit. Er bietet eine Zusammenfassung der bisherigen Erkenntnisse (über die Entstehung und das Ende der Kultur, über ihre ethnische Zugehörigkeit, Chronologie, über die Beziehung der einzelnen Varianten, namentlich der transkaukasischen und der Don-Variante usw.), führt auch unterschiedliche Ansichten zur Problematik an, die er selber kritisch umwertet. Der Passus über Siedlungen, Gräberfelder, über die materielle Kultur und Bestattungssitten der Saltovo-Majaki-Kultur bietet dem Leser ein rahmenhaftes Bild, dessen Präzisierung erst nach der Publizierung mehrerer Schlüsselfundorte, mit denen in der Fachliteratur argumentiert wird, doch das Inventar bisher nicht komplex veröffentlicht wurde, möglich sein wird.

Vom Gesichtspunkt des Studiums der frühmittelalterlichen Geschichte des Karpatenbeckens, konkret der Awaren und Altmagyaren, ist die Saltovo-Majaki-Kultur in Anbetracht bestimmter, in der Kultur der angeführten Ethnika vorhandener Parallelen interessant. Der Autor beschäftigte sich mit dieser Problematik schon vor mehreren Jahren (A szaltovo-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól, Archaeol. Ért. 102, 1975, 52–62). Seine damalige Aufforderung, diese Beziehungen einer gründlichen Analyse zu unterziehen und ihre Tiefe und ihr Ausmaß auszuwerten, blieb bis heute ohne Widerhall. Was die Saltovo-Majaki-Kultur selbst betrifft, hält sie der Autor übereinstimmend mit den sowjetischen Forschern für eine Hinterlassen-

schaft nicht nur alanischer und bulgarischer Stämme, sondern auch des Chasarischen Kaganats als einer politischen Einheit. Die Frage des Anteils der einzelnen Ethnika an der Entstehung und Entfaltung der Kultur bleibt bisher unbeantwortet.

Eine Ergänzung dieses Teils der Arbeit bildet die Anführung von vier Fundorten, die sich im Raum der Saltovo-Majaki-Kultur befinden, zu der sie jedoch keine unmittelbare Beziehung haben. Es sind dies Stolbica (am Don-Ufer), Popov les (beim Oskol-Fluß), der Wirtschaftshof Veselovskij (am unteren Don) und Romanovskaja stanica (Mündungsgebiet des Don). Aus genannten Fundorten stammt Fundgut, vor allem Zierat, den der Autor für Parallelen awarischer Zierate hält. In letzter Zeit werden in der ungarischen Fachliteratur immer häufiger die Fundorte Stolbica und Romanovskaja stanica angeführt, in denen auch Münzen gefunden wurden. In Stolbica war es ein Solidus Theodosius III. (716–717) und Leo III. von Isaurien (717–741), die in Byzanz geprägt wurden. In Romanovskaja stanica handelte es sich um einen Solidus, nach V. V. Kropotkin (Klady vizantijskich monet na territoriji SSSR. In: Archeologija SSSR E-4-4, Moskva 1962, 27) von Leo III. von Isaurien, nach A. I. Semenov (Chudožestvennyj metal romanovskovo pogrebenija na Donu. In: Chudožestvennye pamjatniki i problemy kultury Vostoka, Leningrad 1985, 92) um einen Solidus von Leontius II. (695–698). Die von den angeführten Münzen begleiteten Zierate tragen ein Ornament, das mit Verzierungsselementen auf dem gegossenen awarenzeitlichen Zierat im Karpatenbecken verknüpft wird. Da mit der gegossenen Industrie keine Münzen vorkommen, trachten die Forscher, die Münzen aus den beiden angeführten Fundorten zur Datierung der Denkmälerkollektion aus dem Kreis der gegossenen Industrie auf den awarenzeitlichen Gräberfeldern auszunützen (I. Bóna, Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. In: Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XXXV, Spoleto 1988, 442). Doch genauso wie Cs. Bálint die Agraften aus Romanovskaja stanica für eine sehr entfernte Analogie der Exemplare aus awarischen Gräbern hält und ihre Beeinflussung aus einem Zentrum (Byzanz) voraussetzt, kann das gleiche auch über das Ornament konstatiert werden. Das Kulturzentrum, wie es Byzanz war, beeinflusste verschiedene Gebiete, eines früher, das andere später. Die Dauer des Einflusses war in den einzelnen Gebieten verschieden, deswegen können derart vereinzelt Analogien, wie es die angeführten osteuropäischen Fundorte sind, bei der Datierung von Fundkomplexen aus awarenzeitlichen Gräberfeldern nicht maßgebend sein, besonders was den Beginn des Aufkommens des gegossenen Zierats im Karpatenbecken betrifft. Aus diesem Grunde muß dem Autor beigegeben werden, daß mit weitreichenden Schlußfolgerungen bis zur Veröffentlichung weiterer Fundorte aus gegenständlichem Gebiet gewartet werden muß.

Aufmerksamkeit widmet der Autor in der rezensierten Arbeit auch dem Handel und der Kunst des Chasarischen Kaganats, zu welchem das Wolga-Don-Gebiet gehörte, weiters den Chasari-schen, entweder aus archäologischen Grabungen bekannten Städten (z. B. Sarkel) oder welche in Schriftquellen angeführt sind, bisher aber archäologisch nicht lokalisiert sind (z. B. die Hauptstadt des Kaganats Itil).

Mit der Krim befaßte sich der Autor nur in einem kurzen, dem Charakter der bisher abgedeckten archäologischen Denkmäler entsprechenden Abschnitt, doch dem Dnestr- und mittleren Dnepr-Gebiet wandte er große Aufmerksamkeit zu, und zwar nicht nur den Steppenvölkern, sondern auch den am Waldsteppenrand siedelnden Slawen. Die komplizierten, mit der slawischen Besiedlung zusammenhängenden Probleme präsentiert er

von verschiedenen Gesichtspunkten und ist bestrebt, ein Besiedlungsbild aufgrund des gegenwärtigen archäologischen Forschungsstandes darzubieten, den er mit vollem Recht kritisch bewertet. Er konstatiert, daß der unbefriedigende Stand durch mehrere Faktoren bedingt ist, von denen die ungenügend publizierten Fundorte nicht an letzter Stelle stehen. Ein großer Nachteil der Forschung ist auch der Mangel an nichtkeramischem Material, deswegen sind die Forschungsergebnisse über typologisch-chronologische Fragen problematisch. Cs. Bálint richtet sein Augenmerk nicht nur auf einzelne Kulturen (Peňkovka-Kultur, Korčák-Kultur, Tušmjlja-Kolocin-Kultur, Luka-Rajkoveckaja-Kultur usw.), die er in zwei Zeitabschnitte gliedert (6.–7. und 8.–10. Jh.), sondern vor allem auch auf bedeutsame archäologische Fundorte und Denkmäler, unter anderem auch auf Fundverbände mit Steppenmerkmalen, wie jenen aus Martinvka, Glodosy, Malaja Pereščepina usw. Im Gegensatz zur Ansicht der meisten ukrainischen und russischen Forscher über ihre slawische Zugehörigkeit, vermutet Cs. Bálint, daß es Gräber von Männern sind, die aus den Steppen stammten. Er beruft sich auf Analogien in der Hinterlassenschaft der Nomaden. In manchen der präsentierten Funde (z. B. Glodosy, Malaja Pereščepina, Novyje Senžari) sind es vorwiegend Gegenstände byzantinischen Charakters, nur die Waffen, sofern sie im Komplex vertreten sind, gehören Steppenkulturen an. Das Problem ist ungemein kompliziert und seine Lösung stößt auf Schwierigkeiten. Im wesentlichen handelt es sich um mehr oder weniger zufällig entdeckte Altfunde ohne bekannte Fundumstände, welche vieles klären könnten.

Im Abschluß des ersten Kapitels ist ein Bild über den Forschungsstand im Gebiet zwischen dem Dnester und Donauunterlauf vom Gesichtspunkt des Erkennens von Steppenkulturen dargeboten.

Am umfangreichsten ist in der Arbeit das den Awaren gewidmete zweite Kapitel, das eine genaue Orientierung des Autors in der Problematik verrät. Wie er selbst schreibt, war sein Bestreben „...die verschiedenen Standpunkte zu chronologischen Problemen sowie zu Fragen der historischen und ethnischen Interpretationen einander gegenüberzustellen und vom – zugegebenermaßen subjektiven – Standpunkt des Autors auszuwerten“. Es muß seiner weiteren Konstatierung zugestimmt werden, daß trotz der Menge freigelegter archäologischer Quellen bisher die typologisch-chronologische Gliederung des Inventars nicht definitiv präzisiert ist und eine genügende Beachtung nicht einmal regionalen Unterschieden geschenkt wurde, welche die Ausgangspunkte zur Lösung vieler historischer Probleme sind.

Die awarische Zeit teilt der Autor nach der bisherigen Gliederung in drei Perioden ein: in den älteren, mittleren und späten Zeitabschnitt. Diese wurde im J. 1963 von I. Kovrig ausgearbeitet und vom Großteil der Forscher angenommen. Jeden Zeitabschnitt charakterisiert der Autor eingehend und präsentiert seinen materiellen Inhalt. Vorbehalte kann man zu Cs. Bálints Einstufung mancher Arten von Gegenständen haben, wie z. B. der Ohringe mit granuliertem Anhänger (Abb. 72: 7) in die spätarawische Zeit oder des Ohrings mit kolbenförmigem Anhänger (72: 6) aus unbekanntem Fundort (untergebracht im Museum zu Osjek, Jugoslawien), der weder chronologisch noch ethnokulturell in die Spätawarenzeit einfügbar ist.

Mit der Relativchronologie der awarischen Zeit hängt die diskutierte Immigration neuer Stämme aus dem Osten im ausgehenden 7. Jh. eng zusammen. Auch Cs. Bálint umging dieses Problem nicht und entfaltet es aufgrund der neuesten analytisch-synthetischen Studienergebnisse. Beim gegenwärtigen Stand akzeptiert die ungarische archäologische Wissenschaft auch

weiterhin die Theorie über die Ankunft neuer Stämme um die J. 670/680. In den letzten Jahren erhielt diese Theorie einen neuen Inhalt. Gegenüber der bisherigen, allmählich zurücktretenden Ansicht, daß die neuen Stämme in der materiellen Kultur aus dem Kreis der gegossenen Gürtelzierate repräsentiert waren, vertritt der Autor zusammen mit dem Großteil der Kollegen die Ansicht, daß die neuen Stämme durch den Kulturkreis Igar-Dunapentele charakterisiert sind, der den Inhalt der mittleren Bronzezeit bildete. Das bedeutet, daß immer noch nicht die kontinuierliche Entwicklung der Kultur während der Bestehungszeit des awarischen Kaganats ohne einen Einschlag neuer Stämme zugelassen wird.

Eine Immigration halte ich auch heute für unbegründet, genauso wie in der Vergangenheit. Schon in den J. 1966 und 1967 (in der Monographie Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky, Bratislava 1966, 178 f., und in der Studie Zur Frage des zweiten awarischen Kaganats. Slov. Archeol., 15, 1967, 447–454) verwies ich auf die Tatsache, daß die gegenständliche archäologische Kultur keine Parallelen im Osten hat, und nicht einmal die historisch-kulturellen Zusammenhänge deuten auf eine Ankunft neuer Stämme, der Träger der Gürtel mit gegossenem Zierat und der Kultur aus ihrem Bereich, sondern daß sich diese aus heimischen Traditionen im Karpatenbecken entwickelte. Gegenwärtig haben sich dieser Ansicht auch Cs. Bálint in der rezensierten Arbeit und der Großteil der ungarischen, durch I. Bóna repräsentierten Forscher zugeneigt, doch insoweit, daß sie die neu angekommenen Stämme mit der Kultur der mittelarawischen Zeit verbinden (I. Bóna, Ein asiatisches Reitervolk an der mittleren Donau. In: Awaren in Europa, Ausstellungskatalog Frankfurt am Main, 1985, 15; derselbe, Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. In: Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XXXV, Spoleto 1988, 457). Das Problem ist nicht abgeschlossen, was auch aus den uneinheitlichen Ansichten besonders über die Ethnizität der Neuankömmlinge zu ersehen ist. Ein Teil der Forscher samt dem Autor der rezensierten Arbeit vermutet, daß es bulgarische Stämme waren, während sie I. Bóna neuestens ausschließt und beweist (obwohl er selber ein Verfechter der bulgarischen Theorie war), daß bulgarische Elemente in der materiellen Kultur sehr schwach vertreten sind. Seiner Ansicht nach handelt es sich um mittel- und innerasiatische Gruppen türkischen Charakters, die um das J. 675 in das Karpatenbecken kamen und hier mit den Alteingesessenen verschmolzen. Diese Uneinheitlichkeit der Meinungen läßt schließen, daß es sich um ein sehr kompliziertes Problem und vielleicht auch um eine unrichtig eingeschlagene Richtung der Forschung handelt. Ich vermute nämlich, daß genauso wie die Kultur aus dem Bereich der in die Spätawarenzeit gehörenden gegossenen Industrie auch die Kultur der vorangehenden, d. h. mittelarawischen Zeit, ihren Ursprung im Karpatenbecken hat und an ihrer Entstehung sich andere Kulturbereiche nur mit ihrem Einfluß beteiligten. In der materiellen Kultur der Mittelarawarenzeit befinden sich keine Indizien, welche die Theorie über die Immigration stützen würden. „Viele mittelarawische Fundtypen lassen sich von früh-awarischen Vorgängern ableiten...“, schreibt Cs. Bálint. Wenige neue, in der mittelarawischen Zeit auftauchende Elemente sind das Ergebnis von Kultureinflüssen und Handelskontakten und nicht der Ankunft neuer Stämme.

Im Zusammenhang mit der materiellen und geistigen Kultur wendet der Autor verschiedenen ethnischen Elementen Aufmerksamkeit zu, die in archäologischen Quellen vertreten sind, und er konstatiert, daß es noch nicht gelungen ist, Elemente der einzelnen im Karpatenbecken unter der awarischen Vorherr-

schaft lebenden ethnischen Gruppen zu unterscheiden. Gewisse Anzeichen zeugen von der Anwesenheit der Gepiden und weiterer Germanen wie auch Bulgaren. Besonderes Augenmerk widmete er der Frage der Slawen und der Diskussion über ihren Anteil an der archäologischen Hinterlassenschaft. Er lehnt jedwede Spuren der Slawen in der Kultur der Awarenzeit ab, und zwar auch in den Randgebieten des Kaganats. Er läßt einzig und allein eine Diskussion über die Slawinität mancher reicher Gräber aus dem Randgebiet vom Ende der Awarenzeit zu. Als Beispiel führt er die Gräber aus Krugl, Hohenberg und Blatnica an und bringt sie mit slawischen Stammeshäuptlingen in Zusammenhang. Sofern es sich um das Gebiet nördlich der Donau handelt, hält er die Linie Bratislava–Nitra nicht nur für eine Grenze der awarischen politischen Macht, sondern auch für eine ethnische Trennung zwischen den Awarern und Slawen. In der Arbeit blieb die Frage unbeantwortet, was mit der slawischen Bevölkerung nördlich der Donau im 6.–7. Jh. vor der vorausgesetzten Ankunft der Awarer geschah. Der Autor achtet nicht auf Indizien, die vom slawischen Ethnikum zeugen, auf welche ich schon an mehreren Stellen hingewiesen habe (in letzter Zeit beschäftige ich mich mit dieser Problematik in der Studie *Stand der archäologischen Erforschung des awarischen Kaganats in der Slowakei*, im Druck). Übereinstimmende Ansichten teilt nicht nur der Großteil der tschechoslowakischen, sondern auch weiterer Forscher (*J. Werner, K. Weidemann, E. Keller, V. Bierbrauer* usw.), die in ihren Arbeiten auf die Notwendigkeit hinwiesen, im heterogenen awarischen Kaganat auch mit dem slawischen Ethnikum zu rechnen.

Im Abschluß des Kapitels befaßt sich *Cs. Bálint* mit dem Überleben der Awarer im 9. Jh. und mit dem bekannten Hort aus Sinnicolau Mare (Nagyszentmiklós) in Rumänien. Er faßt die reiche Geschichte des Studiums des im J. 1799 entdeckten Hortes und die Erkenntnisse über den Ursprung und die chronologische Einstufung zusammen, welche die Forschung samt der historischen Interpretation hervorgebracht hat.

In der Übersicht der durch die Steppenkultur repräsentierten Ethnika setzt *Cs. Bálint* mit dem Kapitel über die Magyaren fort. Er faßt den Stand der archäologischen Forschung im Gebiet des heutigen Ungarns zusammen, bewertet kritisch auch die Situation in den Nachbarstaaten und hebt gut informiert die Publizierung betreffender archäologischer Quellen in der Slowakei hervor.

Den Inhalt des ersten Teiles des Kapitels bildet das Fundmaterial, das er typologisch-chronologisch sichtet, wobei er seiner Provenienz Aufmerksamkeit widmet. Es folgen kurze Abschnitte über den Bestattungsritus, die Siedlungen, Ökonomik und Kultur. Der Autor stützt sich auf die neuesten Forschungsergebnisse und macht auf jene aufmerksam, die sich von älteren Theorien unterscheiden. Eines von ihnen ist die Erkenntnis, daß der Ackerbau eine viel wichtigere Rolle im Leben der Altmagyaren spielte als bis jüngsthin angenommen wurde. Diese Schlußfolgerung wird sicherlich auch weiterhin verfolgt und pertraktiert werden.

Im weiteren Teil des Kapitels interpretiert *Cs. Bálint* die archäologischen Quellen und verweist auf viele ungelöste Probleme und unbeantwortete Fragen. Eine solche ist die Chronologie und der mit ihr zusammenhängende Beginn der sog. Bijelo Brdo-Kultur, oder die Frage des Weges, auf welchem die altmagyarischen Stämme die Karpaten überschritten haben u. ä. Das ganze Kapitel zeugt davon, daß den ungarischen historischen Disziplinen ein reiches Programm gestellt wurde, das mit intensivem Studium erfüllt werden muß.

Einen Exkurs widmet der Autor im Abschluß des Kapitels dem Problem, über welches seit den 70er Jahren, als es in die Literatur

von *Gy. László* gebracht wurde, diskutiert wird. Es handelt sich um die doppelte ungarische Landnahme. *Cs. Bálint* faßt die Argumente zusammen, die *Gy. László* zur Voraussetzung über die Ankunft der ersten altmagyarischen Stämme in das Karpatenbecken im letzten Drittel des 7. Jh. führten. Es sind auch Gegenargumente angeführt, und diese werden vom Großteil der ungarischen Forscher akzeptiert.

Im vorletzten Kapitel stellt der Autor die Türken vor. In der Einleitung führt er den durch mehrere ungünstige Umstände verursachten Forschungsstand an. Die ungenügende Zahl erforschter Fundstellen und die nicht durchgearbeitete Chronologie sind Begleitmerkmale der Erforschung des türkischen Kaganats. Unklar bleibt bisher die ethnische Zugehörigkeit der archäologischen Denkmäler, weil ähnlich wie das awarische Kaganat im Karpatenbecken auch das türkische ein heterogenes Kaganat war, und die Unterscheidung der Hinterlassenschaft der Türken und der von ihnen unterjochten Bevölkerung ist beim gegenwärtigen Forschungsstand sehr schwer.

Den Kern des Kapitels bildet eine Zusammenfassung der Forschungsergebnisse über Schmuck, Pferdegeschirr, Waffen und Gebrauchsgegenstände. Beachtung findet auch die geistige Kultur, insbesondere der Bestattungsritus und die religiösen Vorstellungen. Am Ende ist ein kurzer Blick auf den Ursprung und die Entwicklung der archäologischen Kultur zur Zeit des türkischen Kaganats dargeboten.

Das fünfte Kapitel bildet den Beilagenteil, bestehend aus Abkürzungen von Zeitschriften und Serien, der benützten Literatur und genauen Beschreibungen der Abbildungen mit der Anführung der Literatur zu den abgebildeten Gegenständen. Am Ende ist ein Register der historischen Völker- und Personennamen, der archäologischen Kulturen und Fundorte.

Bei der Beurteilung der Arbeit *Cs. Bálints* muß von der Tatsache ausgegangen werden, daß sie sich auf ein ungewöhnlich ausgedehntes geographisches Gebiet bezieht, wo zahlreiche Völkerschaften lebten. Deswegen war es nicht möglich, ein absolut erschöpfendes Bild der historischen Entwicklung darzubieten, und zwar auch trotz der großen Kenntnisse des Autors, die er sich nicht nur aus der Literatur, sondern auch aus Autopsie und zahlreichen persönlichen Berichten sowjetischer Forscher erworben hat. So schrieb er eine Arbeit, die eine allgemeine Orientierung in der gegebenen Problematik ermöglicht, mit einer Präsentation und kritischen Auswertung, in welcher der Autor nicht einmal der Äußerung der eigenen Ansicht auswich.

Das in der Arbeit aufgetischte Thema stellte *Cs. Bálint* vor das Problem der Transkription der Ortsnamen aus dem Steppengebiet Europas, aus Mittel- und Innerasien. Es war keine leichte Aufgabe, weil es keine Übertragung in die Muttersprache des Autors war, sondern ins Deutsche. Inwieweit ihm das gelungen ist, werden Linguisten beurteilen müssen (z. B. ob der russische Fundort Sarkel als Šarkel u. ä. transkribiert werden muß). Was die slowakischen Fundorte betrifft, muß abermals, so wie bei allen Arbeiten ungarischer Forscher bemerkt werden, daß die Fundorte heute slowakische, in ganz Europa akzeptierte Namen tragen, die auch in Ungarn respektiert werden sollten. Es wäre nichts einzuwenden, wenn die ehemaligen, bis 1918 gültigen Namen in Klammer angeführt wären. In der rezensierten Arbeit ist es gerade umgekehrt, oder fehlen die slowakischen Namen überhaupt, so ist z. B. auf S. 36 *Szebes* ohne den gegenwärtigen slowakischen Namen *Šebastovce* angeführt. Im Fundortregister auf S. 303 steht ebenfalls nur der ungarische Name *Nyitra* ohne Hinweis auf den gegenwärtigen slowakischen Namen *Nitra*. Dasselbe gilt auch von der Bezeichnung der Fundorte aus anderen Ländern. Ein jedes Volk und die gegenwärtigen politischen

Grenzen sollten auch, oder vor allem, in der historischen Wissenschaft respektiert werden, was leider in der ungarischen archäologischen Forschung nicht der Fall ist, obwohl ständig daran erinnert wird.

In der Arbeit kommen auch Irrtümer und Versehen vor. Der ukrainische Fundort Mala Pereščepina wird als Mala Pereščepino angeführt: Auf S. 38 steht statt Mokraja balka Moščevaja balka. Der Text unter der Abb. 76: 2 führt eine Eisennadel an, es handelt sich jedoch um eine Bronzenadel (Želovce, Grab 39). Auf S. 168 fehlen die Anmerkungen 35 und 36, wobei die Anmerkungen 41–43 auf S. 168 sind und sich auch auf S. 169 wiederholen. Aufmerksam zu machen ist ebenfalls auf die Karten V und VI, bei denen es zum Vertauschen des Textes kam. In Wirklichkeit sind die ungarischen Fundorte auf der Karte V und die awarischen auf Karte VI angeführt.

Zlata Čilinská

Karel Valoch: Die Erforschung der Kůlna-Höhle 1961–1976. Mit Beiträgen von J. Jelínek, W. G. Mook, R. Musil, E. Opravil, L. Seitzl, L. Smolíkova, H. Svobodová, Z. Weber. Moravské muzeum – Anthropos Studien zur Anthropologie, Paläoethnologie, Paläontologie, Quartärgeologie, Band 24 (N. S. 16). Brno 1988, 320 strán s obrázkami.

Recenzovaná práca predstavuje súborné spracovanie nálezov z jaskyne Kůlny s použitím moderných metód. Delí sa na niekoľko častí, v ktorých je najprv celkový opis nálezovej situácie a nálezov a potom odborné zhodnotenia viacerých druhov nálezového materiálu prírodovedcami.

Po krátkej úvodnej časti nasledujú dejiny výskumu, topografia a geomorfológia. K. Valoch tam podáva stručný prehľad výskumu moravských jaskýň (aj Kůlny) od druhej polovice 19. stor., na ktorom sa podieľali M. Kříž, A. Rzehak, K. J. Maška a J. Knies. Nálezy z jaskyne Kůlna sa už v dvadsiatych rokoch nášho storočia objavili vo viacerých prácach zahraničných bádateľov. Počas druhej svetovej vojny bola jaskyňa poškodená výstavbou továrne.

Jaskyňa Kůlna sa nachádza v katastri obce Sloup (okr. Blansko) asi 30 km severne od Brna v severnej časti Moravského krasu. Je to tunelovitá, 87 m dlhá, max. 25 m široká a asi 8 m vysoká jaskyňa.

Nálezový materiál pochádza z preskúmaných častí pred južným vchodom asi do vzdialenosti 15 m, z celej prednej časti jaskyne pri južnom vchode a značnej plochy v strede až do vzdialenosti 50 m od južného vchodu.

Výskumné práce začali v jaskyni v roku 1961 a trvali do roku 1976. Odkrývaná plocha bola rozdelená na štvorcové metre, po dĺžke označená číslami od 1 do 65 a podľa šírky vchodu veľkými písmenami A až V. Vzhľadom na členitosť priestoru sa používalo doplnujúce označenie malými písmenami abecedy a rímskymi číslicami. Všetky nálezy sú v dokumentácii označené patričnou vrstvou, m² a nivelačnou hĺbkou.

Výskum v roku 1961 začal autor šachtou A, ktorej profil možno považovať za štandardný, pretože obsahoval všetky základné stratigrafické a chronologické prvky zistené v Kůlne (12 vrstiev). V profile chýbajú len vrstvy 13b a 14, ktoré sa zistili iba v hĺbkovej šachte.

K. Valoch podáva základnú charakteristiku i najväčšiu mocnosť všetkých vrstiev. Vrstvy sa stanovili pomocou makroskopických

pozorovaní a sú rozdelené do 4 cyklov: I – vrstvy 1–6, holocén, neskorý a mladší wurm (epimagdalénien, magdalénien, gravettien); II – vrstvy 6a–9a, starý a včasný wurm, micoquien; III – vrstvy 10–13a, eemský interglaciál, taubachien; IV – vrstvy 13b, 14, koniec rissu, stredný paleolit. Najdôležitejšie profily sú kresbami dokumentované na obrázkoch 61–76 a na fotografických tabuľkách.

Predmetom i obsahom ďalších častí recenzovanej práce sú opisy, charakteristiky a hodnotenia nálezového materiálu.

Paleolitická štiepaná kamenná industria je posudzovaná z viacerých aspektov: typologická klasifikácia artefaktov, technológia výroby štiepanej industrie, rozbor použitej suroviny a jej proveniencia.

Na základe výsledkov klasifikácie paleontologického materiálu, peľových analýz a datovaní získaných pomocou C¹⁴ sa podáva nielen vývoj osídlenia jaskyne nositeľmi jednotlivých archeologických kultúr, ale aj celková charakteristika prírodného prostredia a jej súčasti – človeka.

V texte je i 21 typologických listov štiepanej kamennej industrie. V obrázkovej časti sa nachádzajú najdôležitejšie nálezy štiepanej kamennej a kostenej industrie (obr. 1–56), grafy a indexové diagramy štiepanej industrie (obr. 57–60), kresbová dokumentácia rozloženia kostených nálezov v niektorých sektoroch (obr. 77–79; tab. XV–XVIII).

Postpaleolitické osídlenie jaskyne Kůlna dokladajú nálezy z vrstvy 2. Ťažko oddeliteľnou vrstvou 3 sa začína najmladšie paleolitické osídlenie jaskyne. Predstavuje ho epimagdalénienská a ďalšia štiepaná industria, ktorá by mohla byť zaradená tiež k epimagdalénienu – buď do záveru paleolitu, alebo do mezolitu. Charakteristické sú pre ňu geometrické formy artefaktov a istá drobnosť. Vzhľadom na podobnosť so staršími epimagdalénienskými nálezmi sa K. Valoch prikláňa skôr k prvému variantu.

Epimagdalénien a magdalénien sa našiel v dvoch litologicky odlišných sedimentoch. Epimagdalénienu patria nálezy štiepanej industrie z časti vrstvy 3 a nálezy z vrstvy 4. Industria je reprezentovaná hlavne čepeľkami s otupeným bokom a malými úštepovými škrabadlami. V nálezoch vo vrstve 4 sa zaznamenal výskyt prvých geometrických foriem. V použitej surovine prevláda pazúrik z morén a z južného Poľska, ojedinele je zastúpený porcelanit, obsidián a swięciechowský pazúrik.

Magdalénienske nálezy pochádzajú z vrstiev 5 a 6 pred jaskyňou a vo vchode a z priestoru izolovaného ohníska v strednej časti jaskyne (m² 37, 38/K-N). Inventár vrstiev je bez väčších rozdielov vyrobený ponajviac z pazúrika. V skladbe industrie prevládajú čepeľky s otupeným bokom, počet škrabadiel a rydiel je takmer rovnaký, vrtákov je viac ako v nasledujúcej vrstve.

Vo všetkých uvedených vrstvách sa vyskytuje paleontologický materiál, aj keď jeho množstvo je rôzne. V starších vrstvách (5 a 6) prevláda sob ako hlavné lovné zviera, no postupne dochádza k rozšíreniu teplomilnej lesnej fauny.

Mnohé nájdené kosti vykazujú stopy zámerného opracovania a vo viacerých prípadoch pôjde azda o ozdoby (privesky).

Jaskyňa Kůlna je zatiaľ jediným náleziskom v ČSFR, v ktorej je dobre dokumentovaný stratigrafický sled magdalénienu a epimagdalénienu. V chronológii je magdalénien zaradený do obdobia od böllingu alebo dryasu II s trvaním do allerödu a pokračujúci epimagdalénien má vrchol v dryase III s možným pokračovaním do začiatku preboreálu.

Gravettienosídlenie jaskyne Kůlna sa zistilo v svetlohnedožltom sprašovom sedimente označenom ako vrstva 6b. Získané nálezy (štiepaná kamenná industria, kostená industria a zvieracie kosti) pochádzajú hlavne zo sektoru J.

Málopočetná industria má čepeťový charakter. Zastúpené sú v nej dlhé čepele, škrabadlá, hroty typu gravette a i. Vyrobená je prevažne z kriedového rohovca, menej z pazúrika, kremence a kremeňa. Zaujímavý je paleontologický materiál, hlavne kostené predmety, ozdoby z prevrtaných fosilných ulít a jantár.

Získané dáta C^{14} GrN 5773 $21\,750 \pm 140$ B. P. a GrN 5774 $21\,260 \pm 140$ B. P. ukazujú na mladšiu fázu gravettienkej kultúry (vzhľadom na hlavné náleziská tejto kultúry na Morave), trvajúcu počas interštádiálu Tursac.

Nálezy zo stredného paleolitu tvoria základný nálezový fond z jaskyne Kůlna. Patria predovšetkým micoquienu, ktorý sa našiel vo viacerých litologicky i chronologicky odlišných vrstvách. Typologická analýza však neukázala rozdiely medzi industriou z jednotlivých vrstiev.

Najvyššie sa micoquienske pamiatky našli vo vrstve 6a. Najbohatšia na nálezy bola vrstva hnedej hliny 7, a to hlavne jej časť 7a, ležiaca v hĺbke 280 až 400 cm. Našla sa v nej početná štiepaná industria (viac ako 9 000 ks), zvieracie kosti, zvyšky ohnísk (napr. v m^2 24–30/S-U) a prepálených polôh šošovkovitého tvaru. V prípade nahromadenia veľkých mamutích kostí a kamenných nástrojov v m^2 2–4/N a 4/P K. Valoch uvažuje o náznahe určitej štruktúry. Vrstvu 7b tvorí sterilná hlina, ležiaca na 20–30 cm mocnej hnedej hline vrstvy 7c; 7a predstavuje ohraničený priestor v časti F.

V hĺbkovej šachte (h. 600 až 740 cm) vo vrstve 9b je doložená najspodnejšia poloha micoquienu.

V skladbe štiepanej industrie dominujú driapadlá, doplnené bifaciálne opracovanými nástrojmi zo skupiny klinov, klinkov, nožov a listovitých hrotov. Charakteristickou črtou tejto industrie je absencia levalloisienskej techniky.

70–80 % industrie je vyrobené zo žltého kriedového rohovca z blízkeho okolia. Nepočtenou, ale dôležitou súčasťou sú iné suroviny, donášané zo vzdialenejších oblastí (opál, křišťál, záhneda, rádiolilit).

Nájdene zvieracie kosti nesú stopy zámerného rozbitia či rezania, mnohé z nich sa využívali ako retušéry.

Pre chronológiu micoquienu sa stali rozhodujúcimi nálezy malakofauny a uhlikov. Dáta C^{14} , získané z nálezov vo vrstve 7a (asi 45 000 B. P.), považuje K. Valoch za rozhodujúce.

Opakované osídľovanie jaskyne Kůlna nositeľmi micoquienu, ktoré sa prejavovalo zakladaním krátkodobých loveckých táborísk, začalo v eemskom interglaciáli vo vrstve 9b a pokračovalo v štádiáli starého wŕmu (vrstvy 6a, 7a a 7b) s chladnou stepnou faunou. Vo vrstve 7c sa zistila teplá lesostepná oscilácia interštadiálneho charakteru (snáď identická s moershoofdom). Nálezy z vrstiev 8a a 9a dokladajú miernejšie štadiálne podnebie a vrstvy 8b a 9b sa tvorili v čase rozšírenia lesov (azda interštadiály brörup a amersfoort).

Nálezy micoquienu z jaskyne Kůlna porovnáva autor s nálezmi z iných moravských lokalít a zaraďuje ich do rámca vývoja stredoeurópskeho micoquienu vôbec.

Vo vrstve 9b sa okrem micoquienu našla aj ďalšia stredopaleolitická industria označená ako taubachien. Nálezy taubachien pochádzajú hlavne z 240 cm mocného komplexu vrstiev 11, vytvoreného počas posledného interglaciálu, ktorý je doložený predovšetkým malakofaunou.

Od micoquienu sa taubachien odlišuje tak drobnotvarosťou industrie, ako aj jej skladbou. V typologickej skladbe sú zastúpené hlavne driapadlá, zúbkované nástroje a vruby. Takmer úplne chýba plošná retuš.

Asi jedna tretina industrie je vyrobená z kriedového rohovca, ďalšia tretina pripadá na kremeň a zvyšok tvoria kremence, iné druhy rohovcov a ďalšie horniny.

Drobnotvarosťou industrie i surovinovým zložením je taubachien blízky hlavne nálezom z travertínových lokalít interglaciálneho veku známych zo strednej Európy. Jaskyňa Kůlna je jedinou jaskynnou lokalitou taubachien (jeho nositelia spravidla vyhľadávali minerálne pramene), aj keď v čase jeho trvania cez jaskyňu pretekala potok, ktorý tak mohol nahrádzať prameň vody.

Dôkazy najstaršieho osídlenia jaskyne poskytl stredopaleolitická industria z vrstvy 14a a azda aj z vrstvy 13b. Uvedené vrstvy vznikli pravdepodobne koncom rissu. Charakteristickou črtou v nich nájdenej štiepanej industrie je výskyt levalloisienskej techniky a pomerná veľkotvarosť nástrojov.

Ďalšiu časť práce tvoria odborné expertízy rôznych druhov nálezového materiálu. Prvou z nich je mikromorfologické zhodnotenie profilu pred vchodom do jaskyne, ktoré urobila L. Smolíková. H. Svobodová je autorkou palynologického rozboru súvrstvia 6–1 pred jaskyňou. Vzorka 6 obsahovala prvky poukazujúce na niektorú chladnú fázu dryasu a vzorka 4 tvorila zmes neskoroglaciálnych a holocénnych prvkov. Analýzu uhlikov urobil E. Opravil.

Paleontologický materiál hodnotili R. Musil a L. Seitl. R. Musil urobil podrobnú klasifikáciu drobnej fauny vo vzťahu ku klimatickým zmenám a doplnil ju neúplným vyhodnotením veľkej fauny. L. Seitl sa venoval ekonomicko-ekologickému rozboru osteologického materiálu z magdalénien a gravettien, z ktorého vyplynuli rozdiely v skladbe faun obidvoch kultúr.

Antropologické nálezy z Kůlny zhodnotil J. Jelinek. Počas výskumu sa vo vrstve 7a (micoquien) našli viaceré kostrové zvyšky *Homo sapiens neandertalensis* (Kůlna I až V) a vo vrstve s epimagdalénienom zuby dospelých jedincov *Homo sapiens sapiens* (Kůlna VII a VIII). Zo starších výkopov M. Kříža je známa časť pravej spodnej čeľuste so štyrmi zubami azda magdalénienkeho veku (Kůlna VI).

W. G. Mook hodnotil rádiokarbónové dáta, získané z drevených uhlikov a zvieracích kostí. Posledným príspevkom je numerická analýza parametrov ústťpových nástrojov stredného paleolitu od Z. Webera. Na záver sú pripojené cudzojazyčné súhrny.

Práca K. Valocha je vzorovým príkladom komplexného spracovania nálezového fondu z paleolitickej lokality. Napriek drobným nedostatkom, väčšinou technického charakteru, ju možno považovať za výrazný prínos k štúdiu paleolitu nielen u nás, ale aj v susedných oblastiach.

Lubomíra Kaminská

Rupert Gebhard: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching. Band 11. Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Stuttgart 1989. 185 strán textu, 95 strán popisov k mapkám a tabuľkám, 65 obrázkov v texte, 73 farebných obrázkových tabuliek, 7 tabuliek analýz a 8 voľných príloh.

V posledných rokoch sa rad prác zaoberá problematikou skla a sklárskej produkcie. Väčšina z nich je zameraná na riešenie rímskeho a stredovekého skla. Význam recenzovanej práce je o to väčší, že od čias Th. E. Haevernickovej (1960) sa v nej po prvýkrát stretávame s kompletným prehodnotením laténskych sklenených šperkov (náramkov a krúžkovitých korálikov – tzv. Ringperlen).

Vznikla z podnetu prof. dr. G. Kossacka ako dizertačná práca na inštitúte Vor- und Frühgeschichte Univerzity v Mníchove. Autor vďačí prof. dr. W. Krämerovi za poskytnutý materiál a všestranný záujem počas celej práce, ktorá je súčasťou tzv. Manching-projektu so zástitou Römisch-Germanische Kommission vo Frankfurte nad Mohanom. Obom riaditeľom uvedeného pracoviska (prof. dr. F. Maier a dr. S. von Schnurbein) vďačí za celkovú podporu a zrealizovanie uvedenej práce až do vypublikovania. V zimnom semestri 1985/86 bol rukopis daný k dispozícii na FF Ludwig-Maximilians Univerzity v Mníchove a v lete 1986 bol odovzdaný do tlače. Týmto sa autor ospravedlňuje, že literatúra nasledujúcich rokov už nie je v práci zohľadnená.

R. Gebhard mal k dispozícii súbor sklenených šperkov z Manchingu od r. 1955. Približne 300 kusov korálikov a dvojnásobný počet zlomkov náramkov (600 ks) predstavuje najkompletnejší súbor v rámci strednej Európy. Význam je o to väčší, že k sídliskovým nálezom z takého dôležitého oppida sú dobre porovnateľné nálezy z hrobových celkov (Krämer, 1986).

V krátkom úvode autor zhodnotil doterajší stav bádania. O prvé triedenie keltských náramkov sa pokúsil J. Déchelet (1927). Vychádzal z kritéria tvaru a farby, pričom náramky zadeli do väčších skupín. Th. E. Haevernicková vychádzala v základe z jeho práce. Materiál (1500 ks) delí do menších skupín, kde tvar je dominujúcim kritériom. To podľa autora škodlivo pôsobilo na chronologické postihnutie niektorých typov náramkov. Cituje prácu I. Storka (1977), v ktorej sú podrobne rozobrané všetky chyby tohto datovacieho systému. Tým však neupiera jej veľký význam pre celkový stav poznania sklenených keltských náramkov a Ringperlen. Vlastne od jej čias sa nikto nepokúsil o iné chronologické triedenie. Čiastočne pokusy badať u autorov J. Bréna (1966) a N. Venclovej (1980), ktorí pracovali na základe jemnejšej chronológie spôn. Nepodarilo sa im však dosiahnuť výraznejšie výsledky. O to sa pokúsil až autor recenzovanej práce. Ideálne podmienky mu poskytol bohatý nálezový komplex sklenených šperkov z Manchingu. Opiera sa o dobre datované nálezy a pokúša sa o nadregionálnu chronológiu strednej a neskoršej doby laténskej. Možno povedať, že k dosiahnutiu najpravdepodobnejšieho výsledku použil všetky doteraz známe a dostupné metódy. Porovnával nálezy a nálezové komplexy z celého územia osídleného Keltmi. Sledoval i také detaily, ako napr. stopy po výrobných nástrojoch, pozostatky po výrobnom procese atď.

Textová časť práce je zhruba rozdelená do siedmich základných celkov, v ktorých sú ešte detailnejšie rozpracované menšie časti: systematika sklenených náramkov, osídlenie a relatívna chronológia oppida Manching, nadregionálna chronológia sklenených náramkov z hrobových a sídliskových celkov, počiatok produkcie skla, vyhodnotenie sklenených náramkov, význam sklárskej produkcie pre oppidum Manching. Od s. 186 začína tabuľková, súpisová a analytická časť.

V systematike sklenených náramkov sa autor opäť vracia k triedeniu Th. E. Haevernickovej. Pre lepšiu orientáciu uvádza jej delenie do skupín a podskupín. Celkovo je to 80 rôznych tvarov náramkov (príloha 1, 2). Pozornosť zamerá i na polychrómiu sklenených predmetov. Stanovenie farby je veľmi obtiažne. Merania na základe percentuálneho zastúpenia farbiacich kyslíčnikov sa dosť často odlišujú. Je nutné vychádzať z porovnávaní súčasných nálezov. Väčšina starších nálezov je publikovaná v čierno-bielom prevedení. Autori k farbe pristupovali iba ako k módnemu, prípadne estetickému prvku. Prvý J. Déchelet upozornil na možnosť spojitosti triedenia sklenených keltských náramkov s farbou. Na základe tohto geniálneho poznania delí náramky La Tène II a III do farebných skupín. R. Gebhard na obr. 1 podáva farebné zastúpenie sklenených náramkov na časovo súčasných sídliskách LT

C1 až LT D. Na základe farebného spektra ohraničil časové rozdiely. Neskorolátenské sídlisko v Bazileji má vyvážený vzťah farieb (modrej, tmavočervenej), Breisach (LT C2-D) má najširšie spektrum farebnosti, zatiaľ čo v Manchingu je ťažisko v modrej farbe (LT C1-LT D). Už z týchto hrubých výsledkov je zrejmy význam práce s farbou. Literatúra je však v tomto smere nedostačujúca a dosť často prichádza k nedorozumeniam v chápaní tej-ktorej farby. Autor na stanovenie farby použil svoju vlastnú metódu. Každý predmet presvecoval a zaraďoval do farebnej skupiny. Tomu predchádzalo predtriedenie na presvecovacom stole a dvojnásobná vizuálna kontrola pri dennom svetle. Nepredpokladá, že by dospel k lepším výsledkom použitím fyzikálnych metód (napr. meraním farebnej teploty, prípadne rezonancie farebnej dĺžky). Ťažkosť vidí v tom, že ide o viacfarebné sklá, ako aj sklá s nánosmi, spôsobujúcimi chyby pri meraní, ktoré sa pri vizuálnom určení farby dajú vylúčiť. Ideálne určenie farby by bolo na tenkom priehľadnom výbruse vzorky. Táto metóda pre svoj deštruktívny charakter neprichádza do úvahy (hlavne pri celých kusoch). V nálezovom celku z Manchingu rozlišuje 37 farieb (tab. na s. 187). Pre vystihnutie farebného odtieňa používa vodové farby (akvarely).

Sklené náramky z Manchingu delí do radov (Reihe). Vyhýba sa Haevernickovej skupinám. Voľba radu poskytuje podľa autora ideálne podmienky na rozlíšenie tvaru, farby a časového ohraničenia a čiastočne aj produkcie jednotlivých dielní. Uvádza, že tento problém nie je ešte definitívne rozriešený. V Manchingu, ako aj na iných súčasných lokalitách, je celá škála typov sklenených náramkov a ťažké je u všetkých stanoviť miesto výroby. Pri 39 radoch (Reihe) podrobne opisuje tvar, farbu (v kódach), veľkosť, pravdepodobné rozpätie priemeru, chronologické začlenenie, ako aj tabuľku. Dopĺňam, že tabuľky sú zhotovené veľmi kvalitne a precízne. Každá má svoj vlastný opis a chronologické určenie (napr. LT C1). Obrázky 3–8 zachytávajú porovnávacie grafy zastúpenia jednotlivých radov náramkov. 90 % sklenených náramkov z Manchingu sa mu podarilo začleniť do radov. Nezačlenené sú opísané od č. 1–27, kde sa udáva, že pravdepodobne ide o cudzie výrobky. Uvádza analógie, literatúru, ako aj úvahy o produkcii.

Na s. 26–73 obšahuje otázku osídlenia a relatívnej chronológie oppida. Zaoberá sa takými dôležitými pojmami ako kultúrna vrstva, zástavba sídliska, rozmiestnenie a zmapovanie nálezov a pod. Z literatúry odporúča prácu W. E. Stöckliho (1974). Meranie vrstiev a rozmiestnenie nálezov na lokalite vyhotovil F. Schubert pomocou elektromagnetickej metódy (impulzná indukcia). Výsledný efekt relatívneho datovania sklenených náramkov je zachytený na obr. 12 a 13. Na datovanie sídliska využíva i nálezy keramiky, kde sa odvoláva na I. Kappela, W. E. Stöckliho a V. Pingela.

Prínosom práce je časť pojednávajúca o nadregionálnom chronologickom datovaní sklenených náramkov z hrobových a sídliskových nálezov. Autor si postavil pre seba nefahkú úlohu. Na základe dobre datovateľných celkov s nálezmi sklenených náramkov rieši nadregionálnu otázku strednej a neskoršej doby laténskej (LT C1-LT D). Na obr. 16 podrobne zachytil zastúpenie nálezov sklenených náramkov podľa formy, radu a farby. Geograficky si všima oblasť Manchingu, Čechy, Moravu, Slovensko, stredný Rýn, juhozápadné Nemecko, severnú, južnú a západnú stranu Álp a Taliansko. Sleduje sídliskové i hrobové nálezy. Hľadá analógie a zachytáva dobre datované nálezové komplexy i s podrobnými opismi sprievodného materiálu. Samostatne rozoberá nálezy zo strednej a neskoršej doby laténskej. Počiatok výroby sklenených náramkov rieši v nadväznosti na chronológiu plochých pohrebísk v strednej Európe na rozhraní LT B2 a LT C1. Popri

klasických chronologických systémoch *Reineckeho* a *Tischlera* upozorňuje na prácu *J. Bujnu* (1982).

Autorov pokus o synchronizáciu jednotlivých platných regionálnych chronologických systémov určite vyvolá diskusiu v radoch bádateľov zaoberajúcich sa problematikou doby laténskej. Ide o juhozápadné Slovensko, Moravu, Čechy, južné Bavorsko a Švajčiarsko. Pomohol si tzv. pomocnou konštrukciou, kde pre ploché pohrebiská určil osem horizontov. Prvé tri zodpovedajú LT B1, horizonty 4 a 5 zodpovedajú LT B2 a začiatok strednej doby laténskej je súčasný s horizontom 6-LT-C1a (obr. 34, 38, 43, 44, 46). Na základe časového zastúpenia jednotlivých dobre datovateľných tvarov z uvedeného územia vyplýva (obr. 45), že so sklenými náramkami sa stretávame až v horizonte 6. V absolútnych dátach pre horizont 6 (LT C1a) platí rozpätie rokov 260/50-220/210 pred Kristom, pre horizont 7 (LT C1b) 220/210-175/165 pred Kristom a pre horizont 8 (LT C2) 175/165-125/115 pred Kristom (obr. 46).

Na obr. 49-53 sú zobrazené jednotlivé typy sklených náramkov z Manchingu. Pre LT C1a je charakteristická jasnozelená, modrozelená a bledomodrá (*wasserblau*) farba. Mladšej vrstve LT C1b zodpovedá žlté a biele nálepové zdobenie na viacnásobne členených kobaltomodrých náramkoch. Nové sú i tvary z čierneho skla. Vývoj smeruje k tendencii rozširovať tvar. Široké tvary neskoršej doby laténskej (obr. 51-52) predstavujú vrchol sklárskej produkcie a autor ich označil za tzv. barokové. Náramky sú výrazne plasticky zdobené. Táto tendencia bola základom pre rad 14 manchinskej produkcie. V najvyššom bode sa vývoj lomí. Nasledujú jednoduché hladké krúžky, typické pre neskorú dobu laténsku (obr. 53). Tento zlom v štýle, dobre zachytený i v inom nálezovom materiáli, bol rozpoznávaný už *Reineckem* a *Décheletem*. *Reinecke* ho spája so sťahovaním Kimbernov a Teutónov. Predstavuje prelom v politickej situácii na konci druhého storočia pred Kristom. Nepochybuje, že v prípade sklených náramkov ide o typický ženský šperk, pričom nie sú zvláštne ani párové nálezy. Pri sledovaní závislosti priemeru od typu náramku (obr. 54-56) sa potvrdilo, že úzke krúžky sú dievčenským šperkom.

Technológiu keltského skla čiastočne rieši práca *Haevernickovej*. Podrobná diskusia (*Kungel*, 1961; *Korfmann*, 1966) vyvrcholila prácou *Reima* a *Bitela* (1981). Pre poznanie keltskej výroby nemáme priame doklady. Môžeme sa obmedziť iba na analógie z Hebronu a technológiu používanú u afrických sklárov v Bide. Pracovný postup je rozdelený do dvoch častí. Najprv sa sklená hmota kužľovitým, prípadne kopytovitým nástrojom odoberie z pece a špachtľou nanesie k najširšiemu miestu kužľa. Tak vznikne veľký kruhový korálik, ktorý sa pomocou paličky (tyčky), zastrčenej do otvoru, rozširuje na želanú veľkosť. Týmto spôsobom možno zhotoviť iba jednoduché krúžky. V technike vyskúšanej v Hebrone vidí jedinou možnosť výroby zložitejších rebrovaných tvarov. Postup sa zhoduje s predchádzajúcim až na to, že v určitom medzistupni výroby sa polovýrobok roluje cez matricu. Pri ďalšom rozširovaní výroby, ako aj pri výzdobe nálepmi sa nevyhneme určitým deformáciám v profilácii. Autor sa zamerával i na sledovanie stôp po práci a pracovných nástrojoch. Dospel k týmto záverom: vnútorná strana náramku má dve štruktúry. Úzke krúžky s jednoduchou profiláciou majú vnútro bublinkovité, drsné až drážkovité, u rebrovaných náramkov je matne lesklé, mierne zvlnené. Stopy nástrojov na vonkajšej strane náramku sa dajú sledovať iba na tých predmetoch, ktoré boli zdobené za studena. Ide tu o rezanie, krájanie, odtlačky klieští a ozubených nástrojov. Podrobne rozoberá jednotlivé tvary a upozorňuje na detaily po výrobnom procese. Na základe zmapovania nálezov z Manchingu predpokladá existenciu sklárskej dielne či výroby. Chybné výrobky a surovina sú zastúpené iba sporadicky (tab. 61).

Meraním všetkých náramkov v Historische Museum v Berne, ako aj v Prähistorische Staatssammlung v Mníchove dospel k záveru, že surovina fialovej farby s hmotnosťou 450 g stačila na zhotovenie 30 ks náramkov neskorolátskej skupiny 37 (tab. 37, 484, 15 g). Krúžky včasnej strednej doby laténskej vážia v priemere 15-30 g. V prechode LT C 1b a LT C2 majú viac ako 60 g.

Pozornosť si zasluži i kapitola o analýzach sklených nálezov. Autor mal k dispozícii 377 chemických a fyzikálnych rozborov. Krátko spomeniem niektoré dôležité výsledky. Použitím neutrónovej aktivačnej analýzy získal gamaspektrá 21 prvkov. Nedeštruktívnu nýonovú röntgenovú metódou sledovali sklené náramky z Manchingu, ako aj z ďalších súčasných lokalít a rímske sklo z Lorenzbergu a Auerbergu (*Riederer*, 1987). Emisnou spektrálnou analýzou boli sledované vzorky 337-377 (*Hanh-Weinheimen*, 1955). Zároveň autor využil i matematicko-štatistické vyhodnotenie na základe koeficientu podobnosti (tzv. clusterovú analýzu). Pri materiáli z Manchingu boli porovnateľné skupiny so siedmimi a štrnástimi zhlukmi. Sú to čiste matematické vyhodnotenia podľa zhodných skupín materiálu, v danom prípade hodnoty Co, Fe, Sc, Sb a Mn. Podrobným vyhodnotením výsledkov dospel autor k záveru, kde zdôrazňuje, že ide o matematické vyhodnotenie skupín materiálu, ktorým sa dosiahne potvrdenie archeologických výsledkov. Interpretácia je možná iba pri podrobnom poznaní archeologického materiálu. Tiež uvádza, že nám v prvom rade musí byť jasná otázka, čo chceme analýzami dosiahnuť. Sklo v Manchingu patrí k sodnodraselnému typu (tab. 5) a s rôznymi obmenami je zastúpené v celom antickom svete. Bod tavenia je nízky (1050-1100 °C). Viac ako v dvestoročnej produkcii používali v Manchingu približne zhodné receptúry. Zmene podliehala iba farba a tvar. Na tab. 1-7 sú výsledky analýz uvedené v percentách.

Rozbor sklených korálikov nie je natoľko systematický ako spracovanie sklených náramkov. Má to viac dôvodov. Jedným je neuspokojivý stav literatúry, ako aj to, že v tejto práci sa korálikmi zaoberá iba v súvislosti s produkciou náramkov. Na základe farby delí koráliky z Manchingu do dvanástich skupín, označených rímskymi číslicami I-XII. Ďalším kritériom je veľkosť a tvar. Takto sú rozdelené do siedmich skupín: a-g, kde f zodpovedá *Haevernickovej* skupine 19 a g sú veľké duté tvary nad 1,4 cm, označované aj ako prstene („*Fingeringe*“). Skupiny c až g sú u *Haevernickovej* označované ako „*Ringperlen*“. Podľa výzdoby ich ďalej delí na skupiny A-F.

Súčasný stav rozpracovania sklených korálikov je nepostačujúci. Katalóg *Haevernickovej* je prekonaný, preto upozorňuje na monografické rozpracovanie „*Ringperlen*“ od *M. A. Zepezauera*, Marburg (nepublikovaný).

V poslednej časti v krátkosti zhrnul dosiahnuté výsledky pre význam sklárskej produkcie. Dokladá, že pre produkciu skla v Manchingu svedčí skoro 600 ks sklených náramkov, ktoré predstavujú najucelenejší komplex v rámci strednej Európy. Táto materiálová báza umožnila systematické prehodnotenie a nové delenie sklených náramkov. Zároveň zohľadňuje všetky doterajšie výsledky výskumu. Počiatok sklárskej produkcie predpokladá v stupni LT B2 (ca 330-260 pred Kristom). Základné receptúry stoja na antických základoch. Ide o sodnodraselný typ skla. Predpokladá existenciu viacerých súčasných lokálnych dielní, pričom jedna z nich by mala byť i na oppide v Manchingu.

Používanie vyspelých technológií, predovšetkým farbenie a úprava finálneho výrobku, dovoľuje predpokladať existenciu vysokošpecializovanej skupiny výrobcov (remeselníkov).

Monografia *R. Gebhardta* tvorí vyvážený celok, v ktorom autor spracoval sklené šperky komplexne a moderným spôsobom. Je to práca, ktorá sa svojou závažnosťou vymyká z rámca bežných

publikácii. Hoci autor má k dispozícii celý rad kvalitných chemických, fyzikálnych a matematických analýz, na prvé miesto radí archeologické poznanie materiálu a vedecký kultúrohistorický aspekt.

Výber z použitej literatúry

- BŘEN, J.: Trisov. Guides to Prehistory, 2, 1966, s. 129–138.
- BUJNA, J.: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern in Karpatenbecken. *Pamät. archeol.*, 73, 1982, s. 312–431.
- HAHN-WEINHEIMER, P.: Spektrochemische und physikalische Untersuchungen an latènezeitlichen Glasfunden aus dem Oppidum von Manching. In: *Beil. Sammelb. Hist. Ver.* 65. Ingolstadt 1956.
- HAEVERNICK, TH. E.: Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem Europäischen Festland. Bonn 1960.
- KAPPEL, I.: Die graphittonkeramik von Manching. In: *Die Ausgrabungen in Manching*. Band 2. Manching 1969.
- KRÄMER, W.: Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Gräberfeld in Südbayern. In: *Die Ausgrabungen in Manching*. Band 9. Wiesbaden 1986.
- MATER, F.: Die bemalte Spätlatènekeramik von Manching. In: *Die Ausgrabungen in Manching*. Band 3. Manching 1970.
- PINGEL, V.: Die glatte Drehscheiben-Keramik von Manching. In: *Die Ausgrabungen in Manching*. Band 4. Manching 1970.
- STÖKLI, W. E.: Bemerkungen zur räumlichen und zeitlichen Gruppierung der Funde im Oppidum von Manching. *Germania*, 52, 1974, s. 368–385.
- STÖKLI, W. E.: Die Grob- und Importkeramik von Manching. In: *Die Ausgrabungen in Manching*. Band 8. Wiesbaden 1979.
- STORK, I. (nepublikované): Die römischen Amphoren und keltischen Glasarmringen aus spätlatènezeitlichen Siedlung von Breisach-Hochstetten. *Magisterarbeit*. München 1977.
- VENCOVÁ, N.: Nástin chronologie laténských sklených náramků v Čechách. *Pamät. archeol.*, 71, 1980, s. 61–86.

Gertrúda Březinová

Rudiger Krause: Die endneolithischen und früh-bronzezeitlichen Grabfunde auf der Nordstadterasse von Singen am Hohentwiel. S príspevkami Alexandra Christoforidis, Berndta Kromera, Ernesta Pernicku a Petra Schrotera. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg. Zwazok 32. Stuttgart 1988, 350 strán, 229 obrázkov a 9 tabuliek.

Recenzovaná práca obsahuje monografické spracovanie pohrebiska v Singene, ktoré patrí k najdôležitejším náleziskám včasnej doby bronzovej v južnom Nemecku a priľahlých oblastiach. Singenské pohrebisko s 95 preskúmanými hrobmi je najväčším pohrebiskom v severoalpском kultúrnom okruhu včasnej doby bronzovej. Práca pozostáva z úvodu a šiestich častí (A–F). Časť A, venovaná neskoroneolitickým hrobom, obsahuje tri kapitoly; časť B, ktorá tvorí jadro práce, sa skladá z jedenástich kapitol; časť C obsahuje tri krátke prírodovedné štúdie, v ktorých sa B. Kromer zaoberá datovaním metódou C¹⁴ na základe kostrového materiálu, A. Christoforidis a E. Pernicka

metalografickými analýzami kovových artefaktov a P. Schroter antropologickou analýzou ľudských kostier z dvoch hrobov z Kadelburgu; časť D pozostáva zo zoznamu, ktorý obsahuje tabuľky spektrálnych analýz kovových predmetov nielen zo Singenu, ale aj z oblasti Badenska-Württemberska, a súpisy lokalít k mapám rozšírenia; časť E obsahuje podrobný katalóg pozostávajúci z kompletnej terénnej dokumentácie, t. j. z opisu hrobov a predmetov, z fotografií a kresieb. Záver textovej časti práce obsahuje zoznam skratiek a rozsiahlej použitej literatúry. Za textovou časťou práce sa nachádza deväť kreslených tabuliek s hrobovými celkami a jedna samostatná príloha obsahujúca polohopisný a výškopisný plán lokality s vyznačením všetkých nálezísk počnúc neskoroneolitickým obdobím až po dobu laténsku.

Úvod obsahuje presnú lokalizáciu pohrebiska a prehľad dejín bádania, z ktorého sa dozvedáme, že prvý väčší výskum v Singene uskutočnil už v roku 1929 G. Kraft v súvislosti s laténskym pohrebiskom. Avšak až v rokoch 1950–1958 pod vedením A. Eckerleho, W. Kimmiga a S. Unsera sa urobili rozsiahle plošné odkrývky, pri ktorých sa preskúmalo neskoroneolitické a včasnobronzové pohrebisko.

Prvá, krátka časť A obsahuje výsledky výskumu piatich hrobov šnúrovej kultúry na neskoroneolitickom pohrebisku, ktoré sa nachádzalo 200–250 m západne od pohrebiska z včasnej doby bronzovej. Autor konštatuje základné rozdiely tak v samotnej topografickej polohe, ale i v pohrebných zvyklostiach (v uložení a orientácii mŕtvych) oboch pohrebísk. Nastofuje dlhšie diskutovanú otázku vzájomného chronologického vzťahu medzi šnúrovou kultúrou, kultúrou zvoncovitých pohárov a kultúrami včasnej doby bronzovej, ktorá doteraz nebola uspokojivo vyriešená ani na území Čiech, Moravy a Slovenska. Možno súhlasiť s autorom, že hroby šnúrovej kultúry na pohrebisku v Singene neposkytujú žiadny oporný bod, ktorý by ich umožňoval synchronizovať s hrobmi z včasnej doby bronzovej.

V prvej kapitole časti B sa autor zaoberá topografickou situáciou v priestore pohrebiska z včasnej doby bronzovej a priebehom výskumných prác na jednotlivých parcelách v rokoch 1950–1958. Hroby autor rozdelil do piatich skupín (I–V). Obsahom druhej kapitoly sú formy hrobov a spôsob pochovávaní, pričom sa kládol dôraz na jednotlivé fenomény pohrebného ritu. Z nich možno spomenúť napr. konštrukcie hrobov, ktorými sa pohrebisko v Singene výrazne odlišuje od iných súdobých pohrebísk. Hroby svojou kamennou konštrukciou, prípadne vydrevením, pripomínajú „domy mŕtvych“. Autor rozdeľuje kamenné obloženia hrobov do siedmich typologických skupín. Polemizuje s W. Ruckdeschelom, ktorý rozlišuje kamennú konštrukciu hrobov od kameňov slúžiacich na zataženie, prípadne orámovanie priestoru hrobu (magický kruh), ktorý mal zabrániť spätnému návratu zomrelých. Podľa R. Krausa ide i v týchto prípadoch o kamene súvisiace s prítomnosťou doštených alebo stromových sarkofágov, ktorých existenciu v Singene predpokladá i napriek tomu, že sa v hrobách drevo nezachovalo. Domnieva sa, že hroby sa prekrývali veľkými platňovitými balvanmi (napr. hroby 70 a 71) aj z obavy z vampirizmu (čo napokon v spomenutých hrobách starcov pripúšťa i sám autor). Najnovšie výskumy na juhozápadnom Slovensku (pohrebisko v Jelšovciach), kde bolo niekoľko hrobov z úněticko-maďarovského stupňa únětickej kultúry prekrytých až 50 kg balvanmi, potvrdili existenciu tohto zvyku v staršej dobe bronzovej. Oproti prevažujúcej orientácii hrobov v epišnúrových skupinách včasnej doby bronzovej v smere Z–V, V–Z a pohľadom smerujúcim na juh, bola základná orientácia na pohrebisku v Singene dodržiavaná v smere S–J, J–S, s odchýlkami na JJZ a SSV, pričom pohľad

smeroval na východ. Pôvod takejto orientácie možno hľadať v kultúre zvoncovitých pohárov. Zaujímavé je konštatovanie, že vykrádanie hrobov bolo pomerne zriedkavé v juhozápadnej časti Nemecka a rozšírené bolo hlavne vo východnej časti južného Bavorska. Autor to považuje za celkový výraz iného vzťahu pozostalých k zomrelým v tejto oblasti. Predpokladáme, že jednou z príčin častejšieho vykrádania hrobov vo východnej časti južného Bavorska mohol byť i vplyv z oblasti únetickej kultúry, ktorej sa uvedená oblasť dotýkala. V únetickej kultúre bolo totiž vykrádanie hrobov veľmi častým fenoménom. Výskumy na juhozápadnom Slovensku potvrdzujú až 50 % porušenosť hrobov vykrádačmi. Ďalším fenoménom, ktorý súvisí s rituálnymi úkonmi a objavuje sa na pohrebisku v Singene, bolo rozsýpanie črepov do hrobových jám. Ide o zvyk, ktorý bol na počiatku doby bronzovej rozšírený na území strednej Európy. Mimoriadne často sa s ním stretávame na pohrebiskách nitrianskej skupiny na východnej Morave (Holešov – 34 prípadov) a juhozápadnom Slovensku (Výčapy-Opatovce – 25 prípadov, Branč – 8 prípadov). Črepy zrejme symbolickým spôsobom nahrádzali prítomnosť celých keramických tvarov. Tretia kapitola je venovaná hrobovému inventáru, ktorý autor postupne analyzuje obvyklým spôsobom podľa jednotlivých typov. Ako prvé analyzuje kovové artefakty v poradí dýky, ihlice, kruhovitá, plechová, drôtená ozdoba a šidlá. Ďalej nasledujú nekovové predmety: kostené krúžky, gombíky s vŕtaním v tvare V, zvieracie zuby, fajansové perly a keramika. Analýza predmetov je v kapitole vhodne doplnená sprievodnými mapami južného Nemecka a širšej stredodunajskej oblasti, na ktorých možno názorne vidieť rozšírenie jednotlivých typov predmetov z južného Nemecka a Švajčiarska cez Rakúsko až po juhozápadné Slovensko a západné Maďarsko na východ a Moravu a Čechy na severovýchod. Okrem toho sa v kapitole nachádzajú plány singenského pohrebiska s vyznačením priestorového rozptýlu jednotlivých artefaktov. Vzhľadom na to, že väčšinu analyzovaných predmetov tvoria ozdoby, na túto kapitolu logicky nadväzuje štvrtá, venovaná krojovej výbave a jej použitiu. Autor v nej postupne analyzuje hroby žien, mužov a detí a dochádza k záveru, že na singenskom pohrebisku nie sú doklady na pochovanie zomrelých v špeciálnom posmrtnom kroji. V ich oblečení sa odráža vek a spoločenské postavenie pochovaných, čo dobre dokumentuje III. skupina hrobov s mimoriadne starými jedincami. Zmeny v odievaní (kroja) sú podľa *R. Krausa* najlepšie pozorovateľné na ihliciach, pričom vychádza z ich umiestnenia na kostre. Charakteristickou výbavou ženských a dievčenských hrobov boli ihlice, šidlá, náušnice, náramky a nákrčníky. Ojedinelé sa vyskytli i nánožníky. Muži boli vybavení dýkami umiestnenými pri panve alebo ohnutých končatinách. Výnimočne sa v mužských hroboch nachádzali tutulovité nášivky, strieborný krúžok a špirálovité rúrky. Výbava detských hrobov bývala veľmi rozdielna. V chlapčenských sa našli tie isté predmety ako v mužských. V dievčenských hroboch boli buď malé špirálovité náramky alebo výbava, ktorá sa približovala k vybaveniu hrobov dospelých žien. Pri relatívnej chronológii pohrebiska v Singene, ktorá je predmetom piatej kapitoly, sa *R. Krause* opiera o chronologicky najcitlivejšie kovové artefakty, predovšetkým ihlice (zdobené veslovité, horkheimské s rôznymi tvarmi hlavice, malé s terčovitou hlavice alebo kruhovitou platňou hlavice so stočeným koncom). Chronologické pozorovania na singenskom pohrebisku podľa autora nepotvrdili odopratnosť návrhu *R. Christleina* (1964) členiť včasnú dobu bronzovú v južnom Nemecku na štyri stupne. Za problematickú považuje prvú fázu „s kostenými ozdobami“, pretože v hroboch s kosteným inventárom sa obvykle objavujú i kovové artefakty. S názorom *R. Krausa* sa stotožňujeme, pretože podobnú situáciu možno pozorovať na

rozsiahlych kostrových pohrebiskách v severnej časti Karpatskej kotliny, kde sa popri značnom počte kostenej industrie objavuje v hroboch i kamenná a medená. Hroby chudobné na kov sú svojím charakterom blízke hrobom riesskej skupiny a patria k horizontu najstarších hrobov z včasnej doby bronzovej v uvedenej oblasti. Výskyt veslovitých a horkheimských ihlic umožnil pohrebisko v Singene rámcovo ohraničiť staršou fázou včasnej doby bronzovej (Reineckeho stupeň BA1). Toto datovanie dokladajú i dýky z hrobu 33 a 69, ktoré majú blízke analógie na pohrebiskách nitrianskej skupiny na juhozápadnom Slovensku. Správnosť datovania potvrdzujú i najnovšie výskumy pohrebisk nitrianskej skupiny v Jelšovciach a v Mýtnej Novej Vsi, kde triangulárne dýky s výzdobou zväzkov rýh na čepeli sa objavujú už v najstarších hroboch. Na základe vypracovanej relatívnej chronológie pohrebiska sa podarilo *R. Krausovi* zachytiť postupnosť ukladania zomrelých v Singene. Určenie postupnosti a charakteristika jednotlivých skupín hrobov je témou šiestej kapitoly. Na pohrebisku, ktoré pozostávalo z piatich skupín hrobov, sa postupne bez prerušenia pochovávalo v smere zo severu na juh, pričom skupina I predstavovala najstaršie hroby a skupina IV hroby najmladšie. Skupina V sa nachádzala 140–160 m na východ od I. skupiny. Jednotlivé skupiny hrobov sa navzájom od seba odlišujú nielen inventárom, ale i pohrebnými zvykmi, skladbou pochovaných z hľadiska pohlavia, ich počtom, konštrukciou hrobových jám atď. V rámci pohrebiska sa od ostatných skupín hrobov výrazne odlišovala skupina hrobov IIb a III s mimoriadne vysokým počtom starých jedincov, ktorí vzhľadom na svoj vek mali v tamojšom spoločenstve osobitné postavenie. Dobré to dokumentuje hrob 65, kde pochovaná staršia žena mala popri veslovitej ihlici aj malú dýku. Siedma kapitola je venovaná kultúrnym kontaktom so západnou a strednou Európou a autor v nej ozeľmuje kultúrne vzťahy singenského pohrebiska ku skupinám sídlacim v susedných regiónoch. *R. Krause* používa v tejto súvislosti označenie „singenská skupina“. Veľmi zaujímavý obraz kultúrno-historických pomerov ukázalo porovnanie singenského pohrebiska s kultúrnymi skupinami v južnom Nemecku, Švajčiarsku a východnom Francúzsku. Úzke kultúrne kontakty v materiálnej i duchovnej kultúre sa podarilo doložiť najmä medzi singenským pohrebiskom a riesskou skupinou. Kontakty so vzdialenejšími východobavorskými oblasťami sú dokumentované predovšetkým tvarom a výzdobou veslovitých ihlic. Autor vzhľadom na veľkú podobnosť uvažuje o vyhotovení ihlic v jednej „dielni“, s najväčšou pravdepodobnosťou v Singene. V tejto súvislosti uvažuje o okruhu pôsobenia „dielne“ a existencii putujúcich remeselníkov. Na základe mnohých podobností medzi dýkami a pohrebnými zvykmi v skupine hrobov IIb na singenskom pohrebisku s hrobmi oberheinsko-hochrheinskej skupiny autor nevylučuje možnosť, že v skupine IIb bola pochovaná malá skupina obyvateľstva z oblasti Oberrhein/Hochrhein, ktorá si zachovala i v cudzom prostredí svoje zvyky a osobitosti. I keď má takýto predpoklad dosť špekulatívny charakter, *R. Krause* to robí v snahe maximálne vyťažiť materiály, ktorý mu toto, bezспорu unikátne pohrebisko poskytlo. Popri kontaktoch so susednými kultúrnymi skupinami singenské pohrebisko prinieslo viaceré doklady kontaktov s územím Moravy a Slovenska. Dobré to dokumentuje fajansová perla z hrobu 82, ktorá je svojím zložením veľmi blízka perlám z juhovýchodnej Moravy (Ostrožná Nová Ves, Jiřkovice a Kyjov) a nie je vylúčené, že ide o importovaný exemplár práve z tejto oblasti. Na kontakt s oblasťou juhozápadného Slovenska poukazujú dýky, zhotovené zo singenského typu medi. Ich odlišenie od dýk nitrianskej skupiny je obtiažne, pretože na ich výrobu bola v oboch oblastiach použitá med' znečistená rovnakými stopovými prvkami. Domnie-

vame sa, že uvedené doklady bezprostredných kontaktov medzi oboma spomenutými oblasťami sú do určitej miery prekvapením a otvárajú doteraz nepoznané možnosti výskumu. Ukazujú, že tok Dunaja zohrával na počiatku doby bronzovej oveľa významnejšiu úlohu sprostredkovateľa kultúrnych kontaktov než sme doteraz predpokladali. Osmu kapitole autor venoval riešenie kultúrnych vzťahov západnej a strednej Európy a mykénskej oblasti vo včasnej dobe bronzovej, pričom zdôraznil otázky absolútnej chronológie. Z podrobného spracovania dejín bádania vzťahu „Wessex-Mykény“, teda atlantickej včasnej doby bronzovej v Bretani a v južnom Anglicku na jednej strane a mykénskym Gréckom a východným Stredomorím na strane druhej, vyplynulo niekoľko zásadných otázok. Z nich najpodstatnejšia zisťuje, či obdobie mykénskych šachtových hrobov bolo faktorom, ktorý dával impulzy pre počiatočný vývoj atlantickej včasnej doby bronzovej a či môže byť mierou pre datovanie wessexskej kultúry. V ďalšej časti kapitoly sa autor postupne zaoberá skupinami tzv. „exotických“ predmetov (fajansové koráliky, nádoby z drahých kovov atď.) a na základe kritickej analýzy dochádza k závažnému záveru, že uvedené nálezy majú svoj vlastný lokálny vývoj. Následne konštatuje, že v atlantickej včasnej dobe bronzovej neexistuje ani jeden včasnomykénsky importovaný nález, kým v mykénskych hrobách sa nachádza jantár dovezený zo severozápadu. Importované atlantické dýky armorico-britského typu na singenskom pohrebisku dokladajú účinnosť kultúrneho vplyvu atlantickej oblasti v období včasnej doby bronzovej i v strednej Európe. Podľa R. Krausa starší úsek atlantickej a stredoeurópskej včasnej doby bronzovej (Reineckeho stupeň BA1) bol starší ako obdobie mykénskych šachtových hrobov. Tento záver potvrdzuje i nové datovanie C¹⁴, podľa ktorého bretónska a juhonemecká včasná doba bronzová je datovaná do obdobia okolo roku 2000 pred n. l. Ak porovnáme toto datovanie s dátami C¹⁴ z lokalít zo včasnej doby bronzovej napr. z Malopoľska, z lokality Szarbia – mierzanowická kultúra (1720 ± 60 BC; 1730 ± 100 BC), zistíme rozdiel v datovaní ca 150 rokov. Mierzanowická kultúra je súčasná s nitrianskou skupinou na juhozápadnom Slovensku a tá je súčasná s pohrebiskom v Singene. Vzniká otázka, ktoré datovanie je správne. Deviata kapitola obsahuje metalografické analýzy kovov zo singenského pohrebiska. Autor porovnáva série dát získaných v laboratóriách v Stuttgarte a Heidelbergu a konštatuje, že kov singenských artefaktov tvorí jednu homogénnu metalurgickú skupinu, charakterizovanú relatívne vysokou koncentráciou obsahu arzenu, antimónu, striebra a niklu. Porovnaním výsledkov spektrálnych analýz z jednotlivých skupín hrobov sa ukázalo, že kontinuálne ubúdala koncentrácia antimónu a striebra z artefaktov v priebehu pochovávaní na pohrebisku zo severu na juh. Od ostatných analýz sa veľmi jasne odlišovala

analýza štyroch dýk, ktoré možno považovať za importy z atlantickej oblasti (južné Anglicko a Bretónsko). V desiatej kapitole sa autor zaoberá otázkou pôvodu kovu na singenskom pohrebisku. V tejto súvislosti uvažuje o viacerých možnostiach (napr. salzburský areál, rozsiahle medené ložiská v centrálnych Alpách a pod.). Poukazuje na úbytok ingotov kruhovitého tvaru smerom na západ, ako i na rozdiely v ich metalografickom zložení v porovnaní so singenským kovom. Naopak celkom podobné zloženie ako kovové artefakty so Singenu majú tzv. salezské sekery, ktoré možno považovať za formy ingotov (sekerovitá hrivna). Rozšírenie tohto typu sekeriek z alpského údolia Rýna ukazuje, že pôvod uvedenej suroviny v Singene treba hľadať v oblasti južne od Walensee a v Graubündene vo Švajčiarsku. K novým poznatkom dochádza autor i v súvislosti s otázkou počiatkov metalurgie cínu v juhonemeckej oblasti. Ako mimoriadne dôležité sa v tomto smere ukázali štyri dýky atlantického typu na singenskom pohrebisku, ktorých čepele obsahujú 5–9 % cínu. Ukazuje sa, že metalurgia cínu v južnom Nemecku v Reineckeho stupni BA1 už existovala v určitých reprezentatívnych lokalitách, pričom zdroje cínu museli byť v tomto období v atlantickej oblasti. Otázka cesty a foriem zásobovania cínom ostáva nateraz otvorená. Jedenásta kapitola má sumarizačný charakter a obsahuje záverečné poznámky R. Krausa o význame existencie singenského pohrebiska, ktoré svojimi priestorovo jasne členenými skupinami hrobov (I–V) je nateraz bez analógií v kultúrnej oblasti včasnej doby bronzovej siahajúcej od východného Francúzska až po Maďarsko. Autor podčiarkuje význam obyvateľstva pochovaného na singenskom pohrebisku najmä v súvislosti s rozvinutím metalurgickej výroby, vďaka ktorej nadobudlo kontakty s atlantickým okruhom včasnej doby bronzovej v Bretónsku a južnom Anglicku. Spracovanie medi z Álp na jednej strane a zaobstaranie si cínu z atlantickej oblasti na strane druhej umožňuje predpokladať vysoký stupeň politickej a hospodárskej organizácie. Jej následkom bola dlhodobá a stabilná hospodárska aktivita singenskej oblasti v období okolo roku 2000 pred n. l.

Monografické spracovanie pohrebiska v Singene prinieslo celý rad nových poznatkov prispievajúcich k poznaniu kultúrohistorických a ekonomicko-sociálnych pomerov spoločnosti včasnej doby bronzovej. Vzhľadom na to, že lokalita Singen sa nachádza v juhonemeckej oblasti, spojenej prostredníctvom Dunaja s okolitými oblasťami, práca svojím obsahom oslovuje celý rad odborníkov na včasnú dobu bronzovú v stredodunajskej oblasti a v Karpatskej kotline. Svojou štruktúrou, precíznou dokumentáciou a grafickou úpravou inšpiratívne pôsobí i po metodologickej stránke, a tak môže poslúžiť celej odbornej verejnosti.

Jozef Bátora

Jiří Říhovský: Die Sichel in Mähren. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XVIII, Band 3. München 1989, 114 strán, 81 tabuliek.

Po prvých dvoch úspešných pokusoch o spracovanie kovových kosákov z územia dnešného Rumunska a z oblasti strednej Európy s konkrétnym zameraním na Rakúsko, Švajčiarsko a južnú časť Spolkovej republiky Nemecko, o ktoré sa zaslúžili *M. Petrescu-Dimbovița* (PBF, XVIII-1, 1978) a *M. Primasová* (PBF, XVIII-4, 1986), dostáva sa nám do rúk práca *J. Říhovského* v poradí tretie monografické dielo o bronzových kosákoch. Kniha vyšla, podobne ako už spomenuté dve predchádzajúce monografie, v známej edícii *Prähistorische Bronzefunde*, čím sa začína postupne reálnejšie naplňovať edičný program sekcie bronzových predmetov, ktorých spracovanie vzhľadom na iné druhy bronzov, ako napr. zbraní, očividne ani dnes nedosahuje priemernú mieru frekvencie doteraz vydaných zväzkov edície PBF.

Z geografického hľadiska predmetom záujmu recenzovaného autora bolo územie Moravy a z časového hľadiska obdobie strednej, mladšej a neskorej doby bronzovej. Práca recenzovaného autora má už tradične v intenciách edície PBF a jej zaužívaných noriem časť úvodnú a časť materiálovú. Materiálová časť má oproti úvodnej s jej jednotlivými teoretickými kapitolami značnú prevahu. Je to pochopiteľne podmienené primárnym cieľom práce zameranej na katalógové vyhodnotenie predmetov, teda na súpis, opis, zatriedenie a vyobrazenie všetkých známych nálezov bronzových kosákov a ich zlomkov z Moravy. Recenzentovi sa podarilo zaevidovať, resp. zozbierať celkovo 1258 exemplárov, pričom v rámci ich kompletizácie navštívil celkovo 32 muzeálno-vlastivedných, archeologických, vedecko-výskumných a pedagogických pracovísk, inštitúcií a zbierok na Morave, v Čechách, na Slovensku a v Rakúsku.

V precízne vyhotovenom katalógu, ktorý po obsahovej i formálnej stránke zodpovedá náročným kritériám tohto druhu materiálových súpisov, sa podrobne charakterizuje spolu 110 klasifikačno-typologických jednotiek, včítane ich variantov a modifikácií. V tejto časti sa zároveň zhodnocuje aj ich geografické rozšírenie a chronologické postavenie nielen na území Moravy, ale aj v širšom stredoeurópskom kontexte. Problematika funkcie kosákov sa tu neriešila, pretože tejto otázke je v úvodnej časti venovaná samostatná kapitola.

Prevažná väčšina nálezov kosákov, včítane osem kadlubov, bola nakreslená a zobrazená na 53 tabuľkách. Z celkového počtu 1230 kresieb iba 21 bolo dokumentačne spracovaných na základe literatúry. Autor nemal v origináli k dispozícii 54 kusov predmetov, ktoré sa medzičasom stratili. Neoddeliteľnou súčasťou príloh katalógu je mapa zbernej oblasti s lokalizáciou všetkých nálezísk a tri prehľadné mapky s vyobrazením rozšírenia lokalít kosákov základných typologických rád. Na ďalších 22 tabuľkách sa sprístupnil výber najdôležitejších charakteristických nálezových celkov. Na dvoch skladacích tabuľkách si čitateľ môže porovnať výskyt rôznych typov a variantov kosákov v moravských depotoch bronzových predmetov a oboznámiť sa s chronologickým postavením jednotlivých variantov kosákov v období od počiatku strednej až po záver neskorej doby bronzovej. V tejto časti práce sa tiež nachádza abecedne usporiadaný zoznam skratiek najdôležitejšej použitej literatúry, periodík a zborníkov, ako aj zoznam navštívených múzeí a zbierok s vyznačenými evidenčnými číslami nálezov uvedených v recenzovanej práci. K pomocnému aparátu patrí aj miestny register a zoznam skratiek lokalít aplikovaných na mapových prílohách.

Úvodná partia monografie obsahuje okrem vlastného úvodu

ešte päť samostatných kapitol, v ktorých sa autor podrobne zaoberá dejinami výskumu kosákov, ich typologickým členením, funkciou, chronologickými otázkami a problematikou pôvodu a rozšírenia. Tu sú sumarizované všetky najpodstatnejšie poznatky a výsledky vyplývajúce z analýzy študovaného materiálového fondu a príslušnej literatúry.

V úvode sa najprv vykresľujú kultúrno-historické pomery na Morave v strednej až neskorej dobe bronzovej. Zdôrazňuje sa hlavne skutočnosť, že na území Moravy v dobe bronzovej existovala bipartícia kultúrneho vývoja s výnimkou časti strednej doby bronzovej v období pred vytvorením sa protolužického a neskôr lužického prostredia v strednej a severnej oblasti sledovaného regiónu. Južná Morava patrila však počas celej doby bronzovej k stredodunajskej kultúrnej oblasti, kde stredodunajskú mohylovú kultúru, vyplňujúcu rámcovo strednú dobu bronzovú, vystriedala v mladšej a neskorej dobe bronzovej kultúra stredodunajských popolnicových polí. Morava vzhľadom na to, že ležala v dobe bronzovej na mieste dotyku troch hlavných stredoeurópskych kultúrnych okruhov – stredodunajského, hornopodunajského a lužického – mala výhodnú geografickú polohu, ktorá jej zákonite predurčovala dôležitú sprostredkujúcu úlohu v prenikaní súdobých kultúrnych a civilizačných výdobytkov na jednej strane v smere S-J medzi lužickým územím na severe strednej Európy a stredodunajskou oblasťou na juhu, a na druhej strane medzi Karpatskou kotlinou na juhovýchode a územím severne do Álp na západe. Tento fakt sa veľmi zreteľne odrážal v typologickej škále a aj vo vývoji moravských bronzových kosákov.

Bez zaujímavosti nie je ani informácia autora, podľa ktorej z celkového množstva spracovaných kosákov iba 68 kusov nemá nálezové okolnosti, preto sa pokladajú za ojedinelé nálezy. Ostatných 1190 exemplárov pochádza zo 74 depotov bronzov, čo pri počte 1094 kosákov predstavuje až 86 %. Na sídliskách sa našlo 84 kosákov (7 %), z pohrebísk sa eviduje 11 kusov (1 %). Tento počet je však podstatne nižší, pretože v skutočnosti iba v troch prípadoch (Smolín, č. 367; Moravičany č. 458, 459) ide bezpečne o overené hrobové nálezové celky. Jeden kosák sa uvádza ako riečny nález. Uvedený štatistický prehľad je však nutné brať s rezervou, čo sťažuje jeho reálnejšie využitie v praxi, pretože vysoký počet exemplárov z depotov je skreslený množstvom fragmentov kosákov vyskytujúcich sa v niektorých bronzových depotoch v staršom období kultúry popolnicových polí. Okrem toho prevažná časť nálezov, označených ako sídliskové, sú vlastne ojedinelé, ale s neobjasnenými nálezovými okolnosťami.

V kapitole o dejinách bádania sa recenzent obmedzil na niekoľko základných heuristických údajov vzťahujúcich sa priamo buď na územie Moravy, alebo vôbec na chronologické postavenie, vývoj, typológiu a vyhodnotenie i mimomoravských kosákov, resp. aj iných bronzových predmetov. Takéto zameranie uvedenej pasáže oprávnenne zdôvodňuje poukazom na to, že podrobnejšie sa dejinami výskumu stredoeurópskych kosákov pred časom zaoberal *M. Petrescu-Dimbovița* vo svojej tu už spomínanej práci.

Konštatuje sa tu tiež, že doteraz sa neurobilo prehľadné spracovanie bronzových kosákov z Moravy. Recenzovaná práca je prvým takýmto pokusom svojho druhu. Z úhrnného množstva doteraz známych kosákov sa síce až 91 % publikovalo, ale len vo veľmi nedostatočnej forme. Výnimku predstavujú analýzy kosákov stredodunajskej mohylovej kultúry na Morave od *V. Furmánka* (SIA 20-1, 1973), ďalej v období včasného stupňa kultúry popolnicových polí od *J. Říhovského* (Studie AÚ Brno X-1, 1982) a v neskorej dobe bronzovej od *V. Podborského* (Brno 1970), ktoré boli publikované v rámci širšie koncipovaných prác a štúdií. Na tomto mieste recenzovaný autor vymenúva celý rad

bádateľov počnúc *H. Schmidtom*, fakticky zakladateľom typologickej klasifikácie kosákov, a končiac už spomenutým *M. Petrescu-Dimboviťom*, ktorých práce zásadného významu sú dôležité pre zhodnotenie moravských kosákov s ohľadom na ich typológiu, chronológiu, pôvod a rozšírenie.

V obsiahlejšej kapitole venovanej problematike typologického členenia sa autor podrobnejšie zaoberá vývojom hlavných typologických koncepcií, ktoré vznikli v tvorivej dielni popredných európskych bádateľov. V tejto súvislosti zdôrazňuje, že i napriek početným pokusom o typologickú klasifikáciu bronzových kosákov sa dodnes v tejto otázke nedosiahla jednota. Problém spočíva v tom, ktoré morfológické prvky treba pri klasifikácii uprednostniť a ktoré treba považovať len za vedľajšie. Popri tejto primárnej požiadavke sa ešte nevyhnutne musí prihliadať aj na chronologické, kultúrno-geografické a funkčné hľadiská. Na dôvazok celú situáciu komplikuje aj skutočnosť, že dôležitosť či prvoradosť jednotlivých morfológických prvkov sa v priebehu vývoja kosákov menila. Pri vytváraní vhodnej typologickej-klasifikačnej schémy je preto jedným z najdôležitejších úkonov zistiť, ktoré morfológické prvky, resp. vhodné klasifikačné znaky sa musia uprednostniť v konkrétnej skupine alebo type kosáka v závislosti od konkrétneho časového úseku.

Z uvedeného okruhu danej problematiky sa dnes už prakticky vymyká otázka hlavného typologického členenia bronzových kosákov, ktoré pozostáva z troch základných skupín a vychádza predovšetkým z tvaru rukoväte, resp. zo spôsobu a techniky jej upevnenia. Vychádzajúc z týchto princípov, sa potom rozoznávajú: 1. kosáky s bočným trňom, 2. kosáky s rukoväťou, 3. kosáky s hákom. Recenzent na tomto mieste podotýka, že základnú klasifikáciu kosákov urobil už v roku 1904 *H. Schmidt*, ktorý ich delil do štyroch hlavných skupín, z ktorých tri je možné stotožniť s už tu uvedenými skupinami používanými aj v hodnotenej práci. Väčšina ďalších pokusov vychádza už len z pôvodného *Schmidtovho* členenia a dopĺňa ho o nové skupiny. Tieto pokusy detailne opísal *M. Petrescu-Dimboviť* vo svojej monografii, ktorý sám prispel k rozšíreniu základnej klasifikácie kosákov o skupinu kosákov archaického tvaru a skupinu kosákov s náliatkami. *J. Říhovsky* však oprávnene tieto dve skupiny odmieta, pretože ich existenciu v súlade s najnovšími poznatkami a tiež s ohľadom na geografické prostredie Moravy nepovažuje za opodstatnenú.

Pomerne podrobne sa ďalej venuje prehľadom rôzneho typologického členenia kosákov v rámci jednotlivých hlavných skupín. V prípade kosákov s bočným trňom poukazuje najmä na práce a klasifikačné schémy *H. Schmidta*, *A. Mozsolicsovej*, *B. Hänsela*, *W. A. v. Brunn* a *M. Petrescu-Dimboviť*, ktorého najnovšiu typológiu značne oceňuje. Uvedení autori za základ svojho členenia brali do úvahy najmä tvar kosáka, bázy, resp. platničkovej rukoväte, počet a umiestnenie trňa na konci rukoväte a iné prvky.

Základ klasifikácie kosákov s (jazykovitou) rukoväťou položil tiež *H. Schmidt*. Neskôr sa s typológiou tejto skupiny kosákov zaoberali *F. Holste*, *W. Angeli* a *W. A. v. Brunn*, ktorý prihliadal hlavne na *Schmidtovo* a *Holsteho* členenie. Klasifikácia *M. Petrescu-Dimboviť* vychádzala väčšinou z prác predchádzajúcich autorov a obsahovala až 13 typov s 10 variantmi a 8 modifikáciami. Základnými klasifikačnými znakmi týchto kosákov bolo predovšetkým situovanie rukoväte vzhľadom na čepeľ, tvar čepele, rukoväte, počet rebier a ich priebeh a umiestnenie na rukoväti a ďalšie morfológické, dekoratívne a funkčné prvky.

Vzhľadom na to, že kosáky s hákom sa na Morave našli len celkom ojedinele, autor recenzovanej práce sa s vývojom ich typologickej klasifikácie podrobne nezaoberal, lebo prehľad je zverejnený v už citovanej práci *M. Petrescu-Dimboviť*.

Uvádzaný prehľad vývoja klasifikačných schém kosákov, ktoré ako recenzent poznamenáva, sa mu nezdaľi byť dosť vhodné z rôznych dôvodov, nie je vôbec samoučelný. Nebol len púhou rekapituláciou originálnych prístupov k riešeniu problematiky, ale aj odrazovou bázou pre vytvorenie autorovho vlastného klasifikačného systému, ktorý síce tiež vychádza zväčša z citovaných pokusov, ale pritom zohľadňuje aj všetky základné typologické kritériá z chronologického i kultúrno-geografického hľadiska. A v tom treba vidieť nesporný pozitívny prínos *J. Říhovského*, ktorému sa podarilo vytvoriť základ jednoduchej a pritom logickej klasifikačnej schémy jednoznačne presahujúcej úzky geografický rámec Moravy. Povedané inými slovami, tento systém je ľahko prispôsobiteľný a aplikovateľný aj v širšej oblasti strednej Európy.

Recenzent v skupine kosákov s bočným trňom za základ svojho klasifikačného systému zobral do úvahy nasledovné typologické kritériá: veľkosť a tvar čepele, tvar a polohu trňa, tvar a zakončenie platničkovej rukoväte, polohu a priebeh rebier a polohu náliatkov. V skupine kosákov s rukoväťou sa zohľadnila najmä veľkosť kosáka, tvar čepele, tvar a ukončenie jazykovitej rukoväte a jej prechod do čepele, postranný výčnelok, otvor na nit, poloha, priebeh a počet rebier a náliatkov. Opätovne však zdôrazňuje, že za dôležité typologické kritériá súhlasne s *M. Petrescu-Dimboviťom* nepovažuje počet zhrubnutých rebier a prípadnú „ornamentiku“ na rebrách rukoväte.

V súlade s uvedenými kritériami sa kosáky s bočným trňom členia do piatich skupín (I–V). Každá skupina sa ďalej delí na typy (označenie arabskými číslicami), v rámci ktorých sa ešte rozlišujú varianty (označenie malými písmenami abecedy), prípadne ich modifikácie. Spolu je charakterizovaných 17 typov, 22 variantov a päť modifikácií. Skupinu I reprezentujú kosáky v tvare vinohradníckeho noža, skupinu II kosáky s ohnutou stredovou časťou tela čepele, skupinu III kosáky tvarované na spôsob nožov, skupinu IV zastupujú pravidelne prehnuté tvary kosákov a skupinu V miniatúrne tvary.

Kosáky s rukoväťou sa členia do šiestich skupín (I–VI), pričom v skupine IV sa rozoznávajú dve samostatné podskupiny. Do skupiny I sú zaradené kosáky so stupňovite odsadenou jazykovitou rukoväťou, do skupiny II kosáky, ktorých rukoväť s čepeľou zvierajú tupý uhol, do skupiny III kosáky, ktorých rukoväť spolu s vonkajším rebrom prechádza plynulým oblúkom do čepele a chrbtového rebra, do skupiny IV kosáky s rebrami rukoväte zasahujúcimi až na plochu čepele, do skupiny V kosáky, ktorých vnútorné rebro zasahuje až k hrotu čepele a do skupiny VI sa opäť zaraďujú miniatúrne tvary kosákov. Každá skupina sa ďalej člení na typy, varianty a modifikácie, ktorých rozlišovacím znamienkom sú opäť indexy ako u predchádzajúceho druhu kosákov. Spolu sa vytvorilo 18 typov, 26 variantov a tri modifikácie.

Kosáky s hákom sa klasifikujú podľa tvaru čepele do dvoch skupín (I, II), v rámci ktorých sa rozoznávajú v každej skupine po jednom type a jednom variante. Do skupiny I patria kosáky s mierne ohnutou čepeľou a do skupiny II kosáky so silne ohnutou čepeľou.

V súvislosti s pomenovaním typov a variantov hlavne troch typologických druhov kosákov treba vyzdvihnúť skutočnosť, že autor pre ich názvy nepoužil mená lokalít, ale zámerne si zvolil opisné pomenovanie vzhľadom na to, že jednotlivé typologické jednotky majú širšiu teritoriálnu, ale aj chronologickú platnosť.

Funkcia bronzových kosákov ako poľnohospodárskeho nástroja sa bez výhrady všeobecne uznáva. Problémom je však riešiť otázku ich špeciálneho použitia z pohľadu paralelného výskytu rôznych druhov a variantov. Autor práce tu zdôrazňuje fakt, že spoločný výskyt rôznych tvarov kosákov bol spravidla podmienený

ný popri už predpokladanej cieľovej špecializácii hlavne chronologickým a kultúrno-geografickým hľadiskom. V literatúre sa vedie polemika aj o funkcii niektorých morfológických prvkov (náliatky, rebrovanie, vpichy a vrúbkovanie na rebrách rukoväte a iné). V súlade s názorom väčšiny bádateľov aj recenzent uprednostňuje jednoznačnú interpretáciu „pseudovýzdoby“ rukoväte kosákov, ktorá mala najskôr praktický význam pri fixovaní organického obloženia jazykovitých rukoväti.

Najrozsiahlejšou pasážou úvodnej časti je kapitola, v ktorej sa autor venuje chronologickej interpretácii jednotlivých typov a variantov kosákov a chronologickému postaveniu depotov s nálezmi kosákov. Pri hodnotení nálezov v širších stredoeurópskych súvislostiach sa v práci používa chronologická terminológia, opierajúca sa o komparatívnu chronologicko-regionálnu synchronizačnú schému, ktorú navrhol H. Müller-Karpe v roku 1974 (Jber. Inst. Vorgesch. Univ. Frankfurt a. M., München 1974, S. 7–18), a ktorá sa má povinne používať vo všetkých dieloch edície PBF.

V rámci územia Moravy sa vychádza z aplikovaného systému nálezového horizontu depotov bronzových predmetov, ktoré sú charakteristickým reprezentantom pre daný úsek doby bronzovej. Príslušnú synchronizačnú tabuľku autor zverejnil už v roku 1979 v 5. zväzku edície PBF, kde boli spracované bronzové ihlice (PBF, XIII-5, 1979). Tento princíp, použitý pri datovaní kosákov, sa ukázal ako najvhodnejší aj z toho dôvodu, že téměř všetky datovateľné kosáky boli súčasťou hromadných nálezov. Náznový prehľad o chronologickom postavení každej datovateľnej typologickej jednotky v jednotlivých depotoch bronzových predmetov, ako aj jej frekvenciu výskytu či otázku chronologickej platnosti v priebehu sledovaného obdobia prináša tabuľka č. 80.

Hoci v literatúre doteraz prevažuje názor o tom, že bronzové kosáky nemajú žiadnu alebo iba malú chronologickú platnosť, napriek tomu sa autorovi v recenzovanej práci podarilo vytvoriť isté typologicko-chronologické rady kosákov, ktorých výskyt je viazaný na určitý dlhší alebo kratší časový úsek či nálezový horizont (pozri tab. 80). Okrem toho v niektorých prípadoch sa tiež podarilo zistiť, ktoré konkrétne morfológické prvky majú alebo nemajú chronologický význam a datovaciu schopnosť. I keď všetky tieto pozitívne výsledky posúvajú naše datovacie možnosti dopredu a zvyšujú objektivitu presnejšieho chronologického zaradenia konkrétneho kosáka, predsa ešte stále zostáva v platnosti zásada, ako poznamenáva autor monografie, že väčšina jednotlivých kosákov je bez vyhodnotenia ich sprievodných nálezov len veľmi ťažko datovateľná.

Aj z toho dôvodu sa pri pokuse o vypracovanie prehľadu vývoja moravských kosákov na základe už vypracovaných klasifikačno-typologických jednotiek brali do úvahy iba nálezy bezpečne datované depotmi bronzových predmetov. Pozoruhodná je tá časť kapitoly, v ktorej sa na základe chronologicky overených nálezov kosákov obšírne vyhodnocuje každý nálezový horizont depotov bronzov najmä z hľadiska výskytu jednotlivých typologických jednotiek a v závislosti od zmien vo vývoji klasifikačných znakov, ako aj výskytu, prežívania a absencie dominantných morfológických prvkov.

Získanými čiastkovými výsledkami boli opäť potvrdené niektoré staršie údaje a všeobecne prijímané názory spojené s otázkou vzniku a vývoja hlavných druhov kosákov. Takýto charakter má aj zistenie, že Morava nepatrí k oblasti vzniku bronzových

kosákov. Najstaršie kosáky sa na tomto území vyskytli už plne vyvinuté a sformované. K najstarším kosákom patria exempláre s bočným trňom. V priebehu celej strednej doby bronzovej sa vyskytuje iba tento jeden druh kosáka, ktorý prakticky iba s malými vývojovými zmenami pretrvával až do obdobia neskej doby bronzovej. Nový druh kosákov s rukoväťou sa na Morave vyskytol najskôr v období prelomu strednej a mladšej doby bronzovej. Za doteraz najstarší kosák s rukoväťou sa pokladá exemplár skupiny III, typu 1, variantu c z depotu z Hulína (č. 247), ktorý ho zároveň aj datuje. Podľa počtu nálezov, skupín, typov a variantov sa najväčšia pramenná báza kosákov viaže k staršiemu obdobiu kultúry popelnicových polí, na horizont depotov Drslavice a Přestavky. Do horizontu Drslavice sa datujú aj dve dobre chronologicky zaraditeľné kosáky s hákom (č. 631 a 632). Všetkých osem exemplárov tohto druhu známych z Moravy je jednak dokladom stykov s juhovýchodnou oblasťou Európy a jednak dokladom ich najzápadnejšieho doložiteľného výskytu.

Týmto konštatovaním sa dostávame k záverečnej kapitole, v ktorej sa autor vyjadruje k otázkam pôvodu a rozšírenia kosákov. Zdôrazňuje, že pri hľadaní najtypickejšej oblasti rozšírenia alebo pri objasňovaní otázky pôvodu hlavných skupín kosákov sa často robí zásadná chyba, ktorá spočíva v zohľadňovaní len geografických podmienok výskytu študovaných artefaktov. Do úvahy sa však musí brať aj chronologické stanovisko, čo platí najmä pre kosáky s bočným trňom a kosáky s rukoväťou. V súvislosti s týmto názorom upozorňuje napr. na skutočnosť, že kým kosáky s bočným trňom vo svojom neskoršom vývoji v prevažujúcom množstve nachádzame skutočne v severnej lužickej kultúrnej oblasti, predsa sa nemôže týmto zistením poprieť ich jednoznačný vnútrokarpatský pôvod. Na druhej strane však sever strednej Európy treba jednoznačne označiť za sekundárnu oblasť ich výskytu.

V podunajských oblastiach strednej Európy začiatkom obdobia kultúry popelnicových polí kosáky s rukoväťou postupne zatlačili kosáky s trňom do pozadia, ktoré sa však aj naďalej používali v lužickom prostredí, čím došlo podľa autora v oblasti Podunajska a severnej oblasti s lužickou kultúrou ku skutočnému územnému členeniu. V slovenskej vetve lužickej kultúry však dochádza k vzácnnej rovnováhe vo výskyte oboch hlavných druhov kosákov (Veličák, 1983, s. 37). Týmto faktom sa len potvrdzuje téza o tom, že problematika vzniku a rozšírenia starších stredoeurópskych kosákov nie je ešte definitívne vyriešená.

Autor sa v ďalších pasážach kapitoly pomerne podrobne zaoberá hlavnými druhmi kosákov, jednotlivými skupinami, typmi a variantmi a hodnotí ich výskyt a rozšírenie z geografických a chronologických aspektov. Záverom konštatuje, že k určitej unifikácii a zjednodušeniu typov dochádza pozvoľna od konca mladšej doby bronzovej. V neskej dobe bronzovej sa výskyt kosákov na Morave obmedzil opäť na malý počet typov a variantov a iba niektoré prvky si zachovali lokálnu špecifikáciu.

Evidentný prínos recenzovanej práce je nielen v katalógovom spracovaní všetkých dostupných nálezov kosákov a ich precízna dokumentácia, ale aj autorom vytvorený vlastný typologicko-klasifikačný systém. Jeho aplikovaním na moravský nálezový fond kosákov a jeho vyhodnotením sa dospelo k hodnotným teoretickým záverom, ktoré nepochybne značne obohacujú súčasný stav poznania o problematike doby bronzovej a konkrétne tohto druhu poľnohospodárskeho nástroja.

Ondrej Ožďáni

OBSAH 1. ČÍSLA

Juraj Barta	
Mezolitickí lovcí v Medvedej jaskyni pri Ružine	5
Мезолитические охотники в Медвежьей пещере вблизи от села Ружин, район Кошице	26
Chasseurs mésolithiques de la Grotte des Ours (Medvedia jaskyňa), près de Ružin (dist. Košice)	28
Cyril Ambros – Mojmir Strnad – Jiří Čejka	
Prírodovedné expertízy nálezov z Medvedej jaskyne pri Ružine	31
Ladislav Bánesz	
Mittelpaläolithische kleinförmige Industrie aus den Travertinfundstellen der Zips	45
Среднепалеолитические индустрии мелких форм из памятников травертина в Спише	87
Войтех Будински-Кричка	
Новые материалы для изучения древнеславянской керамики на поселениях восточной Словакии	89
Neue Materialien zum Studium der ältesten slawischen Siedlungskeramik in der Ostslowakei	145
Milan Hanuliak	
Aussagefähigkeit archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9. – 12. Jahrhunderts	147
Інформативність археологічних джерел з плоских могильників IX–XII-ого століть	191
Július Jakab – Štefan Poláček	
Anthropological Information System at the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences, Nitra	193
Антропологическая информационная система в Археологическом институте САН в г. Нитра	208
Správy a recenzie	
Joachim Werner 80-ročný (<i>Titus Kolník</i>)	209
XVI. medzinárodný kongres o rímskej keramike v Plevne (<i>Klára Kuzmová</i>)	212
Pracovná porada o Výsledkoch archeologických výskumov v oblasti výstavby Sústavy vodných diel Gabčíkovo-Nagymaros na Dunaji (<i>Klára Kuzmová</i>)	213
Konferencia o opevnených neolitických a eneolitických sídliskách a miestach v strednej Európe (<i>Juraj Pavúk</i>)	214
III. celoštátne kolokvium mladých archeológov (<i>Klára Kuzmová – Ivona Vlkolinská</i>)	216
Prvé medzinárodné Eckhelovo sympóziu v Enzesfelde (<i>Eva Kolníková</i>)	218
Alix Hochstetter: Kastanas (<i>Václav Furmánek</i>)	221
Vesna Šaranović-Svetek: Antičko staklo u jugoslovenskom delu provincije donje Panonije (<i>Gertruda Březinová</i>)	222
Archeologija Prikarpatja, Volyni i Zakarpatja (Kamennyj vek) (<i>Lubomíra Kaminská</i>)	223
Diana Gergova: Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien (<i>Zuzana Rajtárová</i>)	225
Michael Mackensen: Frühkaiserzeitliche Kleinkastelle bei Nersingen und Burlafingen an der oberen Donau (<i>Kristián Elschek</i>)	227
Stanislav Stuchlík: Únětické pohřebiště v Mušově (<i>Jozef Batora</i>)	228
Lev Zachar: Keltské umenie na Slovensku (<i>Jozef Bujna</i>)	230
Tatiana Štefanovičová: Osudy starých Slovanov (<i>Zlatica Čilinská</i>)	232
Michał Parczewski: Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce (<i>Gabriel Fusek</i>)	234

OBSAH 2. ČÍSLA

Vojtech Budinský-Krička – Mária Lamiová-Schmiedlová	
A late 1st century B.C.-2nd century A.D. cemetery at Zemplín	245
Могильник в с. Земплин конца I в. до н. э. – II в. н. э.	342
Milan Stloukal	
Problems of Anthropological Determination of Cremation Burials from Zemplín	345
Проблематика антропологического определения кремационных погребений из с. Земплин	347
Margita Longauerová – Svätoboj Longauer	
Structural Analysis of a Scabbard and a ring Mail from Zemplín	349
Структурный анализ ножен меча и кольчуги из Земплина	355
Štruktúrna analýza pošvy meča a krúžkového brnenia zo Zemplína	355
Mária Rejholcová	
Včasnoslávanské pohrebisko v Čakajovciach, okres Nitra	357
Раннеславянский могильник в с. Чакаёвце, район Нитра	414
Frühslawisches Gräberfeld in Čakajovce, Bezirk Nitra	417
Milan Stloukal	
Staroslovanské žárové pohřby z Čakajovců	421
Древнеславянские погребения с трупосожжением из с. Чакаёвце	426
Altislawische Brandbestattungen aus Čakajovce	427
Ivan Kuzma	
Plastika železovskej skupiny z Mužle-Čenkova	429
Plastik der Železovce-Gruppe aus Mužla-Čenkov	451
Správy a recenzie	
Akademik Josef Poulík osemdesiatročný (<i>Alexander Ruttkay</i>)	453
Medzinárodné sympóziu „Palaeoethnobotany and Archaeology“ (<i>Eva Hajnalová</i>)	454
Celoštátne kolokvium „Mladí archeológovia o svojej práci“ (<i>Jozef Hromada – Matej Ruttkay</i>)	456
Manfred Korfmann (editor): Demircihüyük (<i>Juraj Pavúk</i>)	457
Zdeněk Smetánka: Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna (<i>Dušan Čaplovič</i>)	461
Csanád Bálint: Die Archäologie der Steppe (<i>Zlata Čilinská</i>)	463
Karel Valoch: Die Erforschung der Kůlna-Höhle 1961–1976 (<i>Lubomíra Kaminská</i>)	467
Rupert Gebhard: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching (<i>Gertruda Březinová</i>)	468
Rüdiger Krause: Die endneolithischen und frühbronzezeitlichen Grabfunde auf der Nordstadterasse von Singen am Hohentwiel (<i>Jozef Bátora</i>)	471
Jiří Říhovský: Die Sichel in Mähren (<i>Ondrej Ožďáni</i>)	474

Distributed by SLOVART Ltd., námestie Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON
SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XXXVIII, číslo 2

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 150,—

Hlavný redaktor akademik Bohuslav Chropovský

Výkonný redaktor PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Fotografiu na obálku vyhotovil J. Krátky a kresbu na väzbu P. Škvareková

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia
a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 813 81 Bratislava
Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, š. p., Martin

© Veda — vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1990

Cena viaz. Kčs 75,—
